

ANGVSTIA 12, 2008

ANGVSTIA 12, 2008

ARHEOLOGIE - ETNOGRAFIE

Editura ANGVSTIA
Sfântu Gheorghe
2008

Redactor șef

Dr. VALERII KAVRUK

Redactori responsabili

ANDREA DEÁK

DAN LUCIAN BUZEA

Secretar de redacție

MARIUS ANDREI DĂNILĂ

Colegiul de redacție

Prof. ANTHONY F. HARDING – University of Exeter

Dr. VIORICA CRIȘAN – Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei

Prof. univ. dr. GHEORGHE LAZAROVICI – Universitatea "Lucian Blaga" Sibiu

Prof. univ. dr. SABIN ADRIAN LUCA – Universitatea "Lucian Blaga" Sibiu

Dr. IOAN LĂCĂTUȘU – Arhivele Naționale, direcția județeană Covasna

Prof. univ. dr. Hab. ION NICULIȚĂ – Universitatea de Stat din Moldova

Prof. univ. dr. Hab. GHEORGHE POSTICĂ – Universitatea Liberă Internațională din Moldova

Tehnoredactor

MARIUS ANDREI DĂNILĂ

Orice corespondență se va adresa:

Please send any mail to the following address:

MUZEUL NAȚIONAL AL CARPAȚILOR RĂSĂRITENI

Sfântu Gheorghe, Str. Gabor Aron, nr. 16

520008, jud. Covasna

Telefon/fax: **0267 / 314.139**

E-mail: **secretariat@mncr.ro**

ISSN: 1454-8275

ANGVSTIA 12, 2008

Cuprins (Table of contents)

Cuprins

(Table of Contents)..... 5

Arheologie – Archaeology

Gheorghe Lazarovici, Magda Lazarovici, Sanctuarele culturii Precucuteni-Cucuteni
(*The sanctuaries of Precucuteni-Cucuteni culture*)..... 9

Dan Buzea, Adela Mateş, Modele miniaturale de altare descoperite la Olteni - „Cariera de nisip”, Situl B, jud. Covasna (*Small altar models discovered at Olteni-“Cariera de nisip”, Site B, Covasna County*)..... 41

Daniel Garvăn, Vase rectangulare din aşezarea eneolitică de la Poduri-Dealul Ghindaru
(*Rectangular Vessels Found in the Poduri-Dealul Ghindaru Eneolithic Settlement*)..... 57

Dan Buzea, Mirela Cotruţă, Björn Briewig, Arheologie experimentală. Construirea unei instalații de foc (vatră) după modelul celor descoperite la Păuleni Ciuc-Ciomortan "Dâmbul Cetății", jud. Harghita (*Experimental Archaeology. The construction of a fire installation (hearth) on the model of those discovered at Păuleni Ciuc - Ciomortan "Dâmbul Cetății", Harghita County*)..... 67

Valeriu Cavruc, The Present Stage of the Researches regarding Prehistoric Salt Production in the Carpatho-Danubian Region (*Stadiul actual al cercetărilor privind exploatarea preistorică a sării în spațiul Carpato-Dunărean*)..... 79

Cristian C. Roman, Sorin Tincu, Eugen Bucur, Considerații etno-arheologice privind exploatarea surselor saline din Țara Făgărașului (I) (*Ethno-archaeological Considerations Upon the Exploitation of Salt Sources in Țara Făgărașului (I)*)..... 91

Florea Costea, Un interesant mormânt descoperit la Râșnov-Cetate, județul Brașov
(*Eine interessante Grabstätte entdeckt bei Râșnov-Cetate (Rosenauer Burg), Kreis Brașov*)..... 101

Valeriu Sârbu, Valeriu Cavruc, Dan Buzea, O comunitate dacică din sec. IV –III a. Chr. la Olteni, jud. Covasna (*A Dacian community (4th-3rd centuries BC) from Olteni, Covasna County*)..... 109

Andrei Soficaru, Nicolae Mirițoiu, Adrian Bălășescu, Analiza osteologică a mormintelor de incinerare de la Olteni, jud. Covasna (*The Anthropological Analysis of the Bone Remains Found in the Cremation Graves from Olteni, Covasna County*)..... 149

Florea Costea, Decorative Motives or Religious Symbols? Attempts to Interpret the Decorations on Dacian Pottery (Part 2) (*Motive decorative sau simboluri religioase? Încercări de interpretare a decorațiilor de pe un vas dacic (partea a 2-a)*)..... 157

Florea Costea, Au produs dacii sticla? (*Les Daces, ont ils fabriqué la verre?*)..... 173

Alpăr Dobos, Vlad-Andrei Lăzărescu, O fibulă inedită descoperită în raza localității Sic, jud. Cluj
(*A Specific Roman Brooch discovered in the surroundigs of Sic village, Cluj County*)..... 177

Radu Zăgreanu, Mihai Săsărman, Einige römische Inschriften und bildhauerische Elemente aus Gherla (*Câteva inscripții și piese sculpturale romane din zona Gherlei*)..... 187

Victor Sibianu, Tezaurul monetar roman imperial de la Oituz
(*The Roman Imperial Monetary Treasure from Oituz*)..... 201

Sorin Tincu, Cristian C. Roman , Cercetări de suprafață în hotarul localității Călan, județul Hunedoara (<i>Surface Researches on the Precincts of Călan Locality, Hunedoara County</i>).....	205
--	-----

Etnografie – Ethnography

Dorel Marc , Plutăritul pe afluenții Bistriței - confluență și comunicare interculturală tradițională moldavo-transilvană. Note din cercetările etnografice recente de teren (<i>Rafting on the tributaries of Bistrița River – traditional Moldavian-Transylvanian intercultural confluences and communication. Notes based on recent ethnographical field researches</i>).....	227
Andrea (Chiricescu) Deák , Mineritul tradițional al sării – o ocupație demult dispărută? (<i>Traditional salt mining – an occupation that disappeared a long time ago?</i>).....	237
Arthur Szabó , Arealele salifere din valea Gurghiului și mărturii istorico-etnografice privind exploatarea sării (<i>Salterns from the valley of Ghurghiu River; historical and ethnographical testimonies related to their exploitation</i>).....	251
Nicolae Bucur , Fotografia – de la ieri la azi (<i>Photography from yesterday until today</i>).....	263
Delia Voina , Un atelier fotografic. Trei generații de fotografi și imaginile lor etnografice (<i>One Photo-Studio. Three Photographers and their ethnographic images</i>).....	279
Doina Dobrea n, Elemente etnografice din localitatea Subcetate, jud. Harghita surprinse în fotografii (<i>Éléments ethnographiques de la localité Subcetate, le département Harghita, surpris en photographies</i>).....	289
Doina Dobrea n, Strigături, doine, amintiri - consemnate de Aurel Dobrea, un țăran din comuna Subcetate, jud. Harghita (<i>Des vers populaires consignés par un paysan de Subcetate, le département Harghita</i>).....	299
Nicolae Bucur , Simbolistica apei. Apa generatoare de viață, apa generatoare de moarte (<i>Symbology of water. Water Generating Life, Water Generating Death</i>).....	303
Cronica activității MNCR	313
Florea Costea , Scrisoare la redacție. Pe marginea unei „comunicări științifice”	325
Lista autorilor	327

Arheologie

Archaeology

Sanctuarele culturii Precucuteni - Cucuteni¹

Cuvinte cheie: Neolitic, viață spirituală, Precucuteni – Cucuteni, sanctuare, inventar cultic
Key words: Neolithic, religious life, Precucuteni-Cucuteni, sanctuaries, cultic inventory

Abstract

In the present paper, we introduce the readers in the problem of the sanctuaries from Precucuteni and Cucuteni cultures. The shrines and the cult pieces show that there were religious practices going on, and not magical ones, as it is usually stated. We consider that the archaeological remains represent proves for the beginnings of a religious rite. The Propudnja models clearly show us the rite of cultic grinding, the grinders and the series of rituals connected to them. Some special cult buildings have monumental inventory: oven for ritual burning, the throne, a bench, cereal depositing cassettes, clay figurines, sometimes very big. All these elements have small replicas in the house models from Precucuteni and Cucuteni cultures, also found in very important sites from the Balkan area (Anzabegovo, Vrbjanska Čuka, Mađari, Ovčarovo, Sitagroy).

Another problem which we study is the cultic writing and the religious symbolism, or the sacred numerology, all of these documented on many clay plates from Perieni, Glăvănești, Tărtăria, Orăștie, Turdaș, Phafos, Karanovo, Lozna.

We notice that the dates provided by the researchers are not always complete, lacking a full description of the pieces and their state of preservation. The sanctuaries and the house shrines, besides the house models, very spread in Europe, show traces of a very rich religious life.

Generalități și definiții

Cultura Cucuteni, una din marile civilizații europene ale epocii cuprului, o oferit și pentru spiritualitatea preistorică a Europei numeroase obiecte și capodopere legate de viața religioasă. A studia templele, sanctuarele, conținutul, contextul istoric, cultural și religios, dar mai ales, rolul, locul și funcționalitatea sanctuarului sau a părților dintr-un sanctuar este o necesitate actuală. În aceeași măsură sunt importante depunerile de obiecte cu caracter cultic, sacru sau inventar religios.

Mulți colegi se sfiesc a vorbi de temple², dar ele există încă din Neoliticul preceramic PPN A și B din Orientul Apropiat, la Göbekli Tépe (Fig. 1), Nevali Çori și Çayönü³, cuprins între 9.000 și 8.000 î.Ch.⁴. Atât de evaluate sunt manifestările artistice în piatră (sculpturi, basoreliefuluri, semne, simboluri ș.a.), încât pe bună dreptate unii arheologi se întrebau metaforic dacă celebrele descoperiri de până acum de la Çatal Höyük reprezintă o periferie sau un centru⁵. Lucrate la început în piatră, iar mai apoi în lut, sanctuarele sau părți ale lor, altarele, elementele de cult sunt cunoscute din cele mai vechi timpuri, așa cum s-a precizat din PPN, fără a ne adânci în negura vremurilor paleolitice, când sunt pomenite primele sanctuare cu cunoscutele lor picturi din civilizația franco-cantabrică.

Coloane duble, monumentale, din piatră, în centrul sanctuarului, apar încă de la Göbekli Tépe, decorate cu basoreliefulurile animalelor vâdate (fig. 1), așa încât nu trebuie să ne mirăm când la Gura Baciului în centrul stațiunii apăreau două gropi, foarte probabil de la coloanele sau arborii lumii.

Studiul sanctuarelor din *Semiluna Roditoare* din PPN vor schimba radical opiniile noastre privind naologia, dar și despre arta monumentală din Europa și Orientul Apropiat. Lepenski Vir este o reflecție a acestor manifestări și nu mai reprezintă un fenomen straniu, ci este o parte a unei lumi mai mari.

În sanctuarele din PPN s-au păstrat statui monumentale (Nevali Çori), coloane monumentale (Göbekli Tepe) sau instalații (vetre, altare, intrări: 'Ain Ghazal). Ceea ce se petrece în sanctuarele din sud-estul Europei în Neolitic și Epoca Cuprului se leagă de o mitologie care circula o dată cu civilizațiile. Numerologia sacră apare încă din zorii civilizației paleolitice la Cosăuți, Mitoc și altele⁶.

Din Mezoliticul european sunt sanctuare sau altare cu statui monumentale (Lepenski Vir: altare, mese, statui) sau Neoliticul timpuriu (Çatal Hüyük; Achilleion, Mađari, Gura Baciului, ș.a.) dar și din Neoliticul dezvoltat (Vinča, Parța), dar mai ales din cel târziu (Kormadin, Uivar, Gomolava, Predionica, Vestö-Mágor, Hodmezövásarhely, Vrbianska Čuka) și din Epoca Cuprului (Gumelnița:

Tangâru, Căscioarele, Dolnoslav, Topolnița), fără a vorbi de zecile de sanctuare (Sabatinovka, Trușești, Târgu Frumos, Isaiia, Buznea, ș.a.), machetele de sanctuare din cultura Cucuteni, altarele și depunerile votive, extrem de numeroase în această ultimă civilizație (Ghelăești, Poduri, Isaiia, Scânteia, ș.a.), ce atestă o liturgică preistorică⁷. Uneori, numărul mare de sanctuare în unele stațiuni ne determină să ne gândim la existența unor "orașe/târguri sfinte", cum sunt cele de la Țatal Höyük, Lepenski Vir, Trușești sau Parța, unde numărul mare de sanctuare, în comparație cu alte stațiuni, permit sau presupun asemenea interpretări.

Într-un studiu anterior destinat naologiei, am analizat o serie de părți sau elemente din sanctuare cum ar fi intrarea, altarul, coloana, statuia monumentală, banchete, vatra, cup-torul, pe marginea cărora am făcut scurte interpretări⁸.

Toate acestea ne îndreptățesc a vorbi de o naologie sau de nevoia existenței ei, de a face unele dezbateri asupra funcționalității obiectelor și părților din sanctuare și altare. Aceste dezbateri permit colegilor a se apleca mai mult asupra descrierii locului și asocierii obiectelor de cult, a inventarului ritual și mai ales a funcționalității lui, chiar dacă de multe ori aceste probleme sunt sau par alunecoase. Este necesar să fie lansate ipoteze îndrăznețe, dar care trebuiesc demonstrate cu acribie.

Probleme de cronologie absolută și relativă

Culturile Precucuteni-Cucuteni pe teritoriul Moldovei, Basarabiei, Bucovinei și Ucrainei sunt considerate de unii cercetători ca fiind una și aceeași civilizație. Nu este cazul a insista acum prea mult asupra originii sau grupelor acestei civilizații, dar din faza a III-a a culturii Precucuteni se poate observa o evoluție spre Cucuteni. În Transilvania, din lipsa unor cercetări recente de mare amploare, lucrurile nu sunt prea clare. Pe baza săpăturilor de la Ariușd, Bod, Păuleni și a unor descoperiri izolate sau săpături mai vechi, Ciuc-Sângiorz, Bancu, Olteni I, Târgu Mureș, se pare că aici fazele Cucuteni A1 și A2 sunt mai dinamice, lipsind materialele caracteristice Precucuteniului II, iar materiale Precucuteni II-III apar ca importuri în arealul culturii Petrești.

În același timp, prezența dinamică a culturii

Petrești - grup Foeni, în centrul (Zau)⁹ și nord-estul Transilvaniei, la Archiud¹⁰ în zona Bistriței, cu evoluție spre Petrești A, și la Ciucsângiorz, ca import¹¹ - o strachină cu pastă, decor și formă Foeni, probabil ca import în Ariușd-Cucuteni A1, fac ca începuturile culturii Cucuteni în Transilvania să pară mai timpurii.

După datele C¹⁴ referitoare la Foeni din Transilvania (fig. 2), prima etapă se situează în jur de 4650 CAL B.C., iar a doua în jur de 4500 CAL B.C.¹². Pentru datările așa de lungi din groapa de la Lumea Nouă ar fi o explicație dacă ar fi vorba de un *osuarium*, atunci depunerea scheletelor descarnate sau parțial calcinate (studiul antropologic nefiind încheiat sau publicat) se poate petrece în timp dacă este vorba de o construcție specială, izolată sau închisă.

Datele amintite sunt post Hodoni și Foeni, fiind contemporane cu începutul culturii Gumelnița, faza A la Căscioarele (4.600-4.400 CAL B.C.)¹³ sau Sălcuța (evoluția culturii Sălcuța în intervalul 4600/4500 – 4000 CAL B.C.¹⁴); pictura cu alb Foeni poate că a jucat și acolo un rol important, alături de alte elemente sudice și cele vinčiene târzii și turdășene. De altfel Precucuteni I în Transilvania este asociat etapelor timpurii Turdaș¹⁵ în mai multe stațiuni. Trebuie văzut sincronismul dintre Boian – Spanțov (4.700-4.500)¹⁶ și Precucuteni. De altfel, datele Precucuteni II se integrează intervalului 4.800 - 4.600 CAL B.C.¹⁷. Deci, dacă ar fi să considerăm posibilă originea culturii Cucuteni A1 din Gumelnița, această ipoteză nu este posibilă, cele gumelnițene fiind mai târzii, post Boian.

Descoperirile din Transilvania pot reprezenta un grup separat, grupul Ariușd, mai timpuriu la nivel Cucuteni A1 sau Protocucuteni, cum apăsarea în literatura mai veche (I. Ferenczi făcea asemenea referiri în notele sale despre Ciucsângiorz), sau este vorba de un început mai timpuriu și mai dinamic în Transilvania, unde are loc o sinteză cu Precucuteni II, ceea ce ar justifica termenul de grup Ariușd, dar rămâne de analizat și văzut mai exact cum stau lucrurile. Grupul Ariușd conține numeroase elemente Precucuteni II, dar lipsește un studiu analitic asupra acestor probleme.

Generalități despre sanctuare

Sanctuarele culturii Precucuteni - Cucuteni, dar mai ales altarele arată existența unor

practici religioase, cu mult mai puțin magice decât se afirmă de obicei. Este vorba deci de un început de rit liturgic.

Să luăm de pildă machetele de la Popudnia care vorbesc clar de *râșnitul cultic*, râșnița sau cele 6/7 râșnițe și ritualurile legate de ele, ritual întâlnit în numeroase sanctuare comunitare (Sabatinovka, Parța), sanctuare sau altare casnice (Balta Sărată, Larissa: ritualuri de fundare și de abandonare).

În sanctualele de la Sabatinovka, Trușești, Isaiia apare cuptorul și arderea rituală, tronul, banca, casetele de cereale și numărul de râșnițe sau idoli, toate sunt elemente ce se regăsesc în machetele de sanctuare din Cucuteni, dar și din Neoliticul timpuriu până în cel târziu balcanic (Anzabegovo, Verbińska Čuka, Mađari, Ovčarovo, Sitagroy ș.a.).

Ar mai exista o problemă legată de "scrierea" și simbolistica religioasă sau numerologia sacră cu numeroasele tăblițe (Perieni, Glăvănești, Tărtăria, Orăștie, Turdaș, Phafos, Karanovo, Lozna ș.a.)¹⁸. Și în această privință, descoperirile din Moldova încep încă din Neoliticul timpuriu (tăblițele de la Perieni și Glăvănești)¹⁹, continuând până în Epoca Cuprului²⁰.

Sabatinovka II

Sanctuarul de la Sabatinovka II, săpat de Makarević și Danilenko, parțial afectat de lucrări ulterioare, a fost reconstituit grafic fiind preluat astfel în literatură²¹ (Fig. 3). Prin numerologia pieselor sale a constituit prilejul unor numeroase analize: pe bancă erau 16 statuete feminine, două pictate cu roșu ca cele de la Poduri, o tavă sau altă piesă (tavă sau masă de altar pictată și ea), 20 de vase întregi sau reconstituibile, 55 unelte de silex, 32 statuete, 10 tronuri²². Podeaua era construită pe bârne. Probleme deosebit de importante privind folosirea interiorului într-un sanctuar o indică banca cu idoli și tronul monumental, dacă reconstituirile sunt corecte.

Trușești

La Trușești au fost descoperite cele mai multe sanctuare, dintre care unul sau două ni se par a fi temple, după statuile monumentale, celelalte sunt sanctuare comunitare²³. Dar o asemenea graniță poate fi forțată.

Sanctuarul 1 (= Templul 1) apărea adesea sub numele „*altarul de la Trușești*”²⁴ (marcat ca L XXIV sau L24 cum mai apare).

Are cel mai bogat inventar din sanctualele descoperite până acum, de altfel reprezen-

tând și cea mai veche descoperire de acest fel. A fost cel mai des citat, de aceea menționăm cazurile speciale referitoare la interpretări fără a le comenta. Dimensiunile sanctuarului sunt de 9 x 5 m, intrând în categoria construcțiilor de dimensiuni medii, de 45 m²²⁵, mai sunt șase complexe cu aceeași suprafață / dimensiuni, reprezentând media construcțiilor. În inventarul său sunt pomenite, în afara altarului monumental²⁶, plăci de statuie monumentală în cultul de nord-est, placă cu ramă de la alte piese sau alte părți ale altarului, o vatră cu gardină, un suport de vas și fragmente ceramice. Magda Lazarovici a făcut o primă reconstrucție a complexului punând piesele descrise în rapoarte în zonele indicate de pe planurile originale²⁷ (Fig. 4).

Mai toate interpretările se apropie. În privința idolilor coloană de pe corpul altarului monumental, unele opinii socot că ar fi în formă de phalus ceea ce nu este exclus. Trebuie menționat că aceștia sunt 9 la număr, câte trei sub fiecare figură și trei deasupra pântecului. Aceasta arată clar că aceste comunități aveau deja cunoștințe despre concepție și graviditate. Primele 3 mai mici sunt din primele trei luni. Interesant ni se pare că nici unul din obiectele de inventar ceramic nu sunt păstrate în întregime. În vecinătatea complexului era o anexă²⁸ de numai 6 m², ce ar putea fi interpretată ca spațiu pentru îngrijitor sau preot.

După statuile monumentale din acest Sanctuar 1 și din Sanctuarul 2, cele două construcții ar trebui să fie considerate temple, dedicate unor divinități Femeie -Taur, Bărbat - Taur pentru Templul 1 și Trinitatea sau Oranta pentru Templul 2.

Sanctuarul 2 (= Templul 2) *Trinitatea* sau *Oranta* (fig. 5)²⁹.

Noi optăm pentru identificarea ca Trinitate, trei figuri cu capetele egale, alții consideră capetele laterale a fi brațele unei orante.

Dimensiunile sanctuarului (marcat ca L40) sunt de 9 x 5 m și aparține fazei Cucuteni A. În complex au fost descoperite 11 obiecte și elemente arhitectonice. În afara stelei considerate orantă³⁰, cu dimensiunile 0,7 - 0,74 m (grosime jos 7 sus 4 cm), orientată cu fața spre răsărit, aici s-au mai găsit o ramă unghiulară netedă, nisipoasă ce are aspectul vetrelor portative de la Parța, un nucleu și un percutor de silex, piese necesare pentru desprins așchii mari tăioase necesare jertfirii (tot prin analogie cu Sanctuarul 1 de la Parța)

și un fragment de râșniță (piese fragmentare similare apar în multe sanctuare... fiind fragment simbolizează spargerea rituală), o daltă de corn și un idol zoomorf. Ca obiecte, sunt pomenite capace pictate, vase nepictate, suport pictat, vas binoclu incizat. Străchinile pictate din faza Cucuteni B ar putea ajunge prin amintitele deranjări ale platformei semnalate. Inventarul ar pleda pentru nevoile de uz cultic. În comparație cu Templul 1, plasat spre marginea stațiunii, Templul 2 este situat undeva în centru. Cum nu avem o cronologie internă suficient de clară privind stratigrafia orizontală, este dificil de precizat dacă sanctuarul este amplasat central, neștiind care sunt cele mai timpurii complexe. De altfel nu în toate stațiunile sanctuarele sunt amplasate central. La Hăbășești, locuința 1, cea mai mare, se afla situată în zona centrală și avea circa 18 x 12 m (măsurători după scară, deși răspândirile sunt pe o suprafață ceva mai mare)³¹. Plasarea și dimensiunile ei, conduc spre ideea unei case a tribului sau a unui sanctuar, dar alte dovezi în acest sens lipsesc.

Sanctuarul 3 (L60)(fig. 6)³².

După dimensiunile sale, este prima din seria construcțiilor mari de la Trușești³³.

Inventarul complexului consta din: o vatră, un idol monumental răsturnat orientat sud-vest – nord-est, un topor mare plat, o străchină cu decor incizat și zece vase fragmentare. Idolul monumental, înalt de 60 cm este din seria celor cu cupă pe creștet pentru depunerea ofrandelor. De fapt, la Trușești, aceste locuri adâncite pe creștet pentru depunerea ofrandelor reprezintă o regulă, în stațiune mai sunt două asemenea piese, în sanctuarul casnic L61 și pe capul altarului din Sanctuarul 1. Cea mai interesantă piesă este însă masa altar situată în zona centrală, cu trei despărțituri, refăcută de câteva ori și care are un orificiu pentru introducerea unei coloane de lemn.

Fie coloana era asimetrică fie erau două coloane cum presupunem noi (fig. 7), altfel coloana ar fi fost pe centru. Deoarece toți trei idolii (în acest sanctuar și doi în L 61) aveau orificiu interior ceea ce ne determină să presupunem că erau fixați pe o coloană ca să fie la nivelul privirii sau ceva mai înalți. Nu este exclusă posibilitatea ca idolul să fi fost pe marginea vetrei, unde era orificiul sau să fi avut o pereche. Faptul că în celălalt sanctuar erau doi idoli nu exclude presupunerea noastră.

Prin încercarea de reconstituire, prin simetrie (din cauza vetrei triple) (fig. 8), altarul cu

coloanele are ca model pe cel descoperit în L (locuința) 61. În acest fel arată ca un altar și nu doar vatră.

De altfel avem o bună analogie la Kirokitia, în Neoliticul preceramic, unde este un altar din piatră cu mai multe despărțituri, ca la Trușești, pentru arderea sau oferirea diferitelor produse divinităților (în cazul din L61 perechii, poate la fel și în L60).

Analogiile nu se datorează atât unor contacte, ci unor mituri sau unei "*liturghii cultice*" care circula în acele vremuri sau chiar mai timpuriu. Analogia se referă mai ales la funcționalitate și este legată și de o anume numerologie cultică.

Ideea celor două coloane, doi stâlpi, este străveche, apare în primele sanctuare PPN³⁴ (fig. 1), lângă care se află adesea o vatră.

În sanctuarul de la Parța (fig. 9), două coloane străjuiesc deschiderea din fața statuii monumentale, coloane terminate cu capete de taur și proeminente între coarne, interpretate de noi după amplasare și decor, ca Lună și Soare.

Despre existența acestor altare de mari dimensiuni pe care erau aduse, depuse sau erau ținute obiectele de cult avem bune analogii în Ungaria la Vestő – Mágor³⁵ și la noi, la Pianul de Jos³⁶.

Sanctuarul 5 (L38, fig. 10).

În zisa Locuință 38 de la Trușești³⁷ a fost descoperită o stelă de mari dimensiuni (înălțime 55 cm; lățime 34, 2 cm), potrivit poate și pentru un altar casnic.

Pe baza inventarului publicat, Magda Lazarovici³⁸ a reconstituit complexul și locul obiectelor. De altfel stela a atras atenția prin faptul că a fost instalată pe un postament³⁹, alături fiind resturile unui cuptor, poate cu boltă, un fragment de râșniță, nucleu și lame de silex, o sulă de os, fragmente ceramice, vase, vas binoclu⁴⁰ ș.a.

Complexul a fost parțial deranjat în unul din colțuri. Având o anexă, pare să fie locuința unei persoane cu funcții sociale, fiind un sanctuar casnic. Acesta pare să fie legat de ritualuri cultice ce se desfășoară, stela fiind elementul principal de care se leagă cultul sau atributul principal. Decorurile de pe aceasta sunt deosebit de interesante, necesitând un studiu aparte.

După dimensiunile mici ale stelei, această construcție ar pleda pentru un sanctuar casnic.

Aceasta ar fi, ceea ce N. Ursulescu definea ca o casă a „*preotului*”, care uneori slujește ca loc de cult. Desigur aceste ipoteze vor

trebui analizate în contextul inventarului construcției, a analizelor paleozoologice și altor detalii.

Sanctuarul 4, cu *Idolii coloană dubli*, L61 (fig. 11).

Sanctuarul avea două încăperi una cu vatră și placă de vatră, alta cu bancă, vatră și doi Idoli pe stâlp, formând o coloană. La o privire atentă observăm că doar la unul dintre ei sunt redați sânii, de unde deducem că ar putea fi cuplul bărbat-femeie.

Cel cu corp de femeie avea cupă deasupra capului, o cupă pentru depunere de ofrande, e posibil să fi avut și cel de al doilea, ca în Sanctuarul 1 (cel cu altarul). Dintre alte amenajări, reamintim prezența unei vetre în fiecare încăpere, cea de est având și placă de vatră, motiv pentru care considerăm că încăperea avea rol funcțional, de locuit.

Din sanctuarul 3 (L61) avem dovada existenței a doi idoli, unul masculin și altul feminin, cu urme de pari/coloane de lemn pe care stăteau.

Mărgineni – Cetățuia (fig. 12).

Într-o locuință fără platformă a fost descoperit un cap de idol monumental cu alveolă deasupra, similar altarelor și idoloilor monumentali⁴¹ din mai multe sanctuare de la Trușești.

Tot acolo era un cuptor cu două camere, cu placa de lut perforată. Este posibil ca idolul să fi fost montat deasupra cuptorului, având urma unui pedestal circular pe care era fixat. Din locuință provin fragmente ceramice și un topor de tip Vidra. Cuptorul ar putea fi legat de arderea rituală a unor piese speciale sau este un cuptor cu protomă. Dar, în general, asemenea cuptoare se leagă de cultul focului, de protejarea focului⁴², mica alveolă de deasupra lui permițând depunerea unor ofrande.

Pe baza unor piese monumentale sau a unor reprezentări deosebite, o serie de descoperiri trebuiesc legate de ritualuri de cult, ritualuri care joacă un rol important în multe dintre locuințele neolitice. Dacă pentru Scânteia este vorba de cultul fertilității și fecundității, descoperirea de la Mărgineni se leagă în special de cultul vetrei și al cuptorului, cu analogii în aria tripoliană.

Pentru a nu scăpa atenției unor viitoare analize ele trebuiesc amintite: Sălcuța L4 (după Marangou)⁴³, Durankulak VII/8⁴⁴.

Alteori avem de a face doar cu unele reprezentări de sanctuare, cum ar fi casa cu piloni de Turdaș⁴⁵.

Sanctuarul de la Scânteia (fig. 13).

Sanctuarul de la Scânteia, Fig. Vd.87 (L1) (fig. 14), avea o podea de lut ars (groasă de circa 3-4 cm), care fusese amenajată direct pe pământ. În interiorul încăperii, care avea circa 4 x 4 m, au fost descoperite resturi dintr-o vatră (resturile ei erau pe 1,10 x 0,75 m) construită tot direct pe sol, în apropierea căreia era o gresie de dimensiuni mai mari, plată (75 x 50 cm). Inventarul sanctuarului era cu totul deosebit: 75 idoli antropomorfi, feminini și masculini (feminini 59, 10 masculini, iar la șase sexul era nedeterminabil)⁴⁶, 30 idoli zoomorfi, 7 protome zoomorfe, un fragment dintr-un vas antropomorf, un ac de cupru, cinci fragmente de la mese de tip altar, ca și un fragment dintr-o calotă craniană, alături de o mare cantitate de ceramică și unelte din silex⁴⁷. Pe baza inventarului, observăm că aceste două sanctuare reflectă culte diferite.

În vecinătatea vetrei se afla o placă mare de gresie, pe care o interpretăm ca stelă. Datorită formei și dimensiunii credem că reprezenta stilizat o divinitate.

De altfel, asemenea stele din plăci de gresie au fost descoperite și la Gura Baciului⁴⁸ în complexul cu mormânt de incinerare interpretat de noi ca altar casnic, foarte probabil al unei preotese.

Tot acolo a fost descoperită o tabletă cu semne pe una din părți, considerată anterior ca model miniatural de pâine⁴⁹. Trebuie să insistăm în mod deosebit asupra acestei piese, deoarece contextul și asocierea cu numărul mare de idoli, prezența stelei, ne determină a considera complexul tot ca altar casnic. Semnele de pe piesă sunt grupate în două registre. Unul inferior, altul superior.

Descompunând semnele observăm că ele fac parte din structura de semne ale „*scrierii sacre*” danubiene. Ele sunt frecvente în epoca neolitică, mai ales în neoliticul târziu. Unele din acestea (semnul „X” = 50) apar încă din Mezolitic⁵⁰ sau Neoliticul timpuriu⁵¹, fiind frecvent întâlnit pe altărașele de cult. Este elementul de bază în sugerarea corpului uman în diferitele sale aspecte, fiind combinat cu mâna sau piciorul pentru a reda mișcarea, semnificații cultice (invocarea) sau stări (la mișcare direcția) este combinat cu „I” având poate semnificații numerologice.

Semnul „X” face parte din semnele de bază ale scrierii danubiene, cu variante la Winn (cod. 66-69.75, 78, 81-84 ș.a.). Acesta apare pe tăblițe (tabel 15-2, 8, 16), fiind un element

legat de criptograme (dacă ne gândim la piesa de la Lepenski Vir⁵²).

Semnele de pe piesă sunt grupate în două registre, așa cum apar și pe tăblițele de la Tărtăria. Semnele au fost codificate, introduse în baza de date (Sanctuar.db) prin serieri, fiind obținute situațiile și obiectele similare. Tabelul 15a reprezintă seriarea semnelor din primul registru.

Cele mai multe semne au un caracter abstract, ele sunt mai jos corelate. Registrul inferior conține semne similare, 49f și 50, dar în alte poziții (cat. 49, 49a), unele fiind cunoscute încă din fazele târzii Starčevo-Criș de la Perieni și Glăvănești, pe tăblițe (tabel 15b, nr. 18, 20). Cele mai multe sunt din Neoliticul târziu. Asocierea lor are semnificații cultural-religioase. Semnele din al doilea registru sunt de asemenea frecvente pe tăblițe.

Aceste semne sunt folosite ca mijloc de comunicare, unele fiind simboluri, altele semne derivate din simboluri sunt frecvent întâlnite pe obiectele de cult (altare, idoli, tăblițe, vase de cult), pot fi considerate semne ale „*Scrierii Danubiene*”, scriere cu caracter religios, semnificația lor depinzând de obiect, loc, poziție.

Banda în cruce (cat. 50), redă adesea corpul uman sau părți ale lui, nr. 49 poate avea semnificația unui copil, ș.a.⁵³.

Desigur, multe din semne vor trebui analizate mai adânc în contextele în care simbolurile care le-au avut inițial transmit ideea de bază și semnificația semnelor. Prezența lor pe tăblițe sau plachete se leagă pe de o parte de semnificațiile profunde ale inițierii în tainele gândirii, fiind poate „*reguli*” sau „*porunci*” dacă ar fi să ne gândim doar la cele 10 porunci din Biblie. Semnele din al doilea registru sunt de asemenea frecvente pe tăblițe.

Între complexele de cult de la Scânteia trebuie amintită groapa G62, care constituie unul dintre cele mai interesante complexe. În groapă au fost depuse mai multe vase de mari dimensiuni, cum este vasul globular cu picior și capac, un fragment de cupă cu picior, mare, un polonic (Fig. 16.3), o mică cupă, un pahar cu picior, un idol zoomorf, alți idoli fragmentari și fragmente de vase⁵⁴. Din felul în care au fost descoperite vasele, se observă că majoritatea au fost sparte și doar o parte depusă în groapă (cupa mare avea piciorul lipsă, lingura era cu coada ruptă, cupa cu picior ruptă pe jumătate, la o statueta era rupt brațul stâng, la altul lipseau pieptul și capul). Ruperea sau spargerea rituală nu este

o noutate, asemenea situații am întâlnit la Tărtăria în groapa rituală⁵⁵.

Sanctualele și complexele de cult de la Isaiia⁵⁶ (fig. 17).

La Isaiia, com. Răducăneni, jud. Iași, s-a săpat o așezare a culturii Precucuteni, cu materiale din etapa Precucuteni II.

În această stațiune a fost descoperită o celebră depunere rituală (fig. 25), similară celei de la Poduri, care ne permite a trage unele concluzii privind „*liturgica*” neolitică, legată de o mitologie și o simbolistică sacră. Ceea ce este foarte important de subliniat pentru Isaiia este amplasarea exactă a obiectelor pe planul sanctuarului.

Isaiia, după numărul mare de complexe și obiecte, pare să fi fost un centru de cult.

„*Soborul zeitelor*” de la Poduri și replica lui de la Isaiia, au cele mai bune analogii în descoperirile de la Ovcharovo din Bulgaria⁵⁷ sau în cele întâmplătoare din zona de nord a Greciei⁵⁸, ele prezentând probabil rolul jucat de personajele feminine, asociate unor zeități, în cadrul unor ceremonii legate de fertilitate și fecunditate, dar ne oferă date și despre o „*liturghie cultică neolitică*”, credem noi.

Sanctuarul 1A sau „Locuința 1A”.

Această construcție avea două faze de locuire (fig. 18), pe același loc, cu mici modificări ale planului, din multe puncte de vedere o situație similară celei de la Parța.

Construcția are o formă trapezoidală cu dimensiunile 10 x 4/5,50 m⁵⁹. În Sanctuarul 1a (L1A), lângă vatră, era un altar circular cu patru picioare, un *askos*, o tabletă fragmentară din lut ars cu desene, semne și simboluri⁶⁰.

Cele mai reprezentative construcții de cult sunt *Sanctuarul 1A*, din prima etapă și *Sanctuarul 1⁶¹*, din a doua etapă (fig. 19). Primul are un conținut asemănător celui de la Poduri⁶².

Din a doua etapă, în L1 mai erau o vatră rectangulară și două mese altar⁶³.

Atrag atenția amenajările din a doua etapă: un cuptor mare rectangular, cu colțurile rotunjite ce avea adosate două casete înalte de 10-12 cm (una semicirculară, structura 3, ce avea în interior un stâlp coloană din lut; una rectangulară, structura 4); în apropiere era o laviță (aceasta și cuptorul erau construite deasupra gr. 62); o ramă rectangulară de lut, cu colțurile rotunjite (structura 5) ce adăpostea un castron, un vas mare de provizii, un picior de la un vas

antropomorfizat; lângă ea s-au găsit resturile unui vas siloz, rectangular, antropomorfizat⁶⁴.

Casetele, altarul, piesele monumentale, amintesc de cele descoperite în sanctuarul de la Véstő-Mágor⁶⁵, dar și de vasele antropomorfe mari din Turcia⁶⁶. Vasul (4,55 x 0,32 m; înalt de 0,36 m), interpretat ca un altar-siloz, altar-grânar, împreună cu anexele cuptorului menționat, sunt puse în legătură cu un ritual agrar și cu oferirea de ofrande.

Prima etapă de funcționare a sanctuarului se încheie printr-un ritual de abandonare, când picioare antropomorfizate de la un vas de tip castron s-au aruncat în diferite zone ale L5 (inclusiv în Gr. 59). Un vas similar, parțial întregibil, a fost găsit în Gr. 62, ce poate fi interpretat de asemenea ca ritual de abandonare, legat de același moment.

În locuințele L7 și L8 există o serie de obiecte de cult deosebite⁶⁷, ce depășesc nevoile unui altar casnic, deși noțiunile noastre despre acestea sunt încă lacunare. În L7 există fragmentele a trei stele sau coloane bucraniu, fragmentare, foarte probabil din lut nears, ce s-au copt la incendierea complexului. La fel de interesant este și inventarul gropii 17, de lângă L7, ce conținea un vas suport, o statueta fragmentară și 42 conuri mici de lut, asemănătoare cu piesele din vasul cu complexul de cult din aceeași așezare⁶⁸.

O atenție deosebită trebuie acordată și conținutului cultic al celor două sanctuare, inventarele lor completându-se, oferind o imagine mai clară asupra liturgicii, a „*liturghiei*” neolitice, activitate de presupus dacă ne gândim la templele și sanctualele neolitice, conținutul și ceea ce se petrecea în ele⁶⁹.

Tezaurul de la Isaiia

Dacă nu ar fi fost decât acesta și cel de la Poduri și tot am fi fost îndreptățiți a vorbi despre practicile din sanctualele și templele neolitice⁷⁰. Adesea am vorbit despre tronuri, dar la Isaiia, dincolo de semnificațiile numerologice asupra cărora s-a oprit adesea N. Ursulescu⁷¹, unele din micuțele tronuri ale unor statuete pot indica divinități sau preotese reprezentând sau sugerând imaginile sau atributele slujitoarelor divinităților din sanctuare.

Două din tronurile de la Isaiia (scăunelele 2, 6) (fig. 21) conțin semne și puncte legate atât de scrierea sacră cât și numerologia sacră. Tronul/scăunelul cu puncte cuprinde un număr de 64/65 de puncte (unul poate fi și semn de separare are pereche mai mică în afara liniei) ele sunt organizate în spirală.

Această organizare în spirală nu este un unicat în cultura Cucuteni – Tripolie, fiind întâlnit și pe bolta unei machete de cuptor cultic de la Berezovka și a altuia de la Slatina, Bulgaria, considerat șarpe⁷².

Sunt trei rânduri de spirale, iar pe speteaza tronului urmează alte rânduri de trei puncte cu numerologia 5, 4, 3. Pe prima spirală sunt nouă puncte, rândul al doilea al spiralei are 13 puncte, rândul al treilea 28/29, unul din puncte fiind mai mic sau cu rol de separare, în total 64/65 semne.

Gruparea mai conține de la punctul central în sus 4 grupe de 7 puncte, totalizând cifra 28, de asemenea număr sacru legat de calendarul lunar sau ciclul feminin. Marginea tronului are 28+1 creștături (ultima mai mică). Primele (cele de pe stânga), cum primim în sensul acelor ceasornicului, de la 4-6 –3 adică cifra 13, urmează 9 și apoi 7 ultimele (cele de pe dreapta). Pe capul spetezei sunt 6+1 tăieturi (a șaptea e dispusă orizontal sau e defect?). Un alt tron are o serie de semne, unele cu ligatură care trebuie analizată în mod special. Pe un alt tron sunt 12 tăieturi⁷³. Un alt tron, scăunelul 6, are 25 de creștături pe margine, împunsături pe metope 19, 15 și 21 pe spătar⁷⁴. Alte tronuri au diferite semne (triunghiuri, unghiuri, Y ș.a.), studiul și analizele lor făcute de N. Ursulescu privind numerologia sacră necesitând spații largi de prezentare, care depășesc tema actuală, dar ele vorbesc de o mitologie și numerologie cultică, sacră ce se repetă pe un număr mare de obiecte.

Printre piesele descoperite în zona sanctuarului 1 și 1A (fig. 24) sunt și două fragmente de tăbliță considerate semne⁷⁵ (fig. 22a). În prima etapă am încercat a codifica și urmări semnificația semnelor ceea ce nu a oferit prea multe analogii. Recent, în urma reanalizării unor piese cu semne de la Turdaș, am constatat că unele au sensuri mitologice (șarpele dublu, pasărea, elefantul etc.)⁷⁶. Privind din această direcție, cele două fragmente de tăblițe capătă un sens, o semnificație. După noi și Marco Merlini⁷⁷, este vorba de mai multe familii (ne referim la mascul, femela și pui) de elefanți (fig. 22b 1 și 2).

Elefantul, ca animal mitologic, considerat regele mamiferelor, apare adesea pe reprezentări de vase (în cultura Vučedol), la Turdaș apare stilizat pe un fund de vas⁷⁸.

Pe cea de a doua tăbliță, deși imaginile nu sunt la fel de clare, deoarece tăblița este

ruptă, credem că sunt reprezentate mai multe animale. Prima pare să fie un cap de bizon, a doua o broască țestoasă, urmată de alte capete, din păcate ruptă în zona capului. Capul seamănă cu unul de pe prima imagine (fig. 23).

Asemenea tăbliței dreptunghiulare de la Tărtăria, cea cu imagini, pe care este reprezentată tot o temă mitologică, este vorba de o turmă de capre, în vecinătatea unei păduri, păzite de un păstor, ceea ce ar putea reprezenta un strămoș al alegoriei *Bunului Păstor*, referitor la Isus. La Tărtăria și Isaiia ar putea reprezenta obiectul de prestigiu al preotului/preotesei care se îngrijesc de „turmă”, reprezentând comunitatea pe care o „păștoresc”. Desigur, ipotezele sunt îndrăznețe, dar a le considera simple semne fără sens este la fel de primejdios⁷⁹.

„*Soborul zeitelor*” de la Poduri și Tezaurul de la Isaiia⁸⁰ (fig. 25), au cele mai bune analogii în descoperirile de la Ovčarovo din Bulgaria⁸¹, precum și cea din nordul Greciei, cu loc necunoscut⁸². Ele ilustrează, probabil, rolul jucat de personajele feminine, poate imagini ale unor zeițe, în cadrul unor ceremonii legate de fertilitate și fecunditate. În același timp, ele arată existența unor mituri și unor liturgici cu elemente comune spațiilor balcanice.

În Locuința 7 de la Isaiia era și un cuptor în formă de potcoavă, situat în zona sa centrală. În această locuință s-au descoperit trei plăci: una în fața vetrei și celelalte două lângă cuptor⁸³.

Plăcile sunt de formă relativ rectangulară, iar două dintre ele au partea superioară terminată aproximativ sub forma unor „coarne” reprezentând stele, terminate cu bucraniu. Aceste plăci de lut ars, ca și coloana din același material, în formă phalus (fig. 20), descoperită în marginea de vest a vetrei din L6⁸⁴, atestă existența unor construcții de cult cu semnificații și simboluri complexe, deosebite. Resturi dintr-o altă coloană spartă, dezafectată, a fost descoperită în groapa 40⁸⁵. Coloana își găsește analogiile cele mai apropiate în reprezentările din cultura Boian (la care se adaugă cele menționate de la Parța, Kormadin ș.a.), în timp ce plăcile amintite au fost puse în legătură cu piesa descoperită în sanctuarul de la Véstő – Mágór⁸⁶. Stelele pot fi legate și de cele șase piese similare descoperite în locuința Karanovo II (de vreme Starčevo IIIb) de la Stara Zagora - Băi, din Bulgaria⁸⁷.

Sanctuarul de la Târgu Frumos.

Stațiunea de la Târgu Frumos - „Baza Pătule” are trei etape de locuire, atribuite fazelor Precucuteni II-III, din care până acum s-au cercetat în întregime sau parțial 13 locuințe. Una dintre ele a fost considerată locuință – sanctuar⁸⁸, noi credem că este sanctuar sau templu (fig. 26).

Sanctuarul de la Târgu Frumos conținea, alături de statuia monumentală, și o bancă din plăci de argilă construită pe o structură de pari, folosită poate pentru depunerea sau etalarea ofrandelor sau a inventarului mobil în timpul ceremoniilor⁸⁹.

Astfel, la Târgu Frumos - „Baza Pătule”, construcția care ne interesează, marcată ca L11, avea o podea-platformă din lut amestecat cu pleavă, așezată parțial peste o structură lemnoasă. Pe partea de nord-est a vetrei interioare, de mari dimensiuni (diametru 1,20-1,30 m), a fost găsită o bancă. Sub aceasta, în vecinătatea vetrei, era o groapă ce conținea multe piese de cult, interpretate corect drept ofrande.

Au mai fost găsite resturile unui altar (fig. 27, 28), distrus intenționat, cu capetele lipsă, similar celui de la Parța - Templul 2⁹⁰.

Altarul, înconjurat de o bordură din lut în formă de potcoavă, consta din două plăci de lut ars de 26 x 20 cm, groase de 4 cm, ce se unesc la partea superioară într-un fel de cornișă, arcuită spre interior unde se continuau cu o altă placă (fig. 28). Statuia, montată pe o structură de lemn, reproduce două siluete umane foarte schematizate, în care umerii ar putea fi sugerați de micile proeminențe de la partea lor superioară, unde începe cornișa⁹¹.

Groapa 26 conținea patru bucranii (1, Bos primigenius; 3, Bos taurus), alte 43 cranii de bovine, un număr mare de oase de la diferite animale (bovine, porcine, canine, cabaline, cervidee, urs, castor, lup). Aceasta ne aduce aminte de groapa cu 5 schelete de bovine și cerb de la Zau⁹². Construirea statuii monumentale pe o structură de lemn este un bun exemplu pentru interpretarea altor statui monumentale din sanctuarele casnice care aveau un orificiu în interior (vezi mai sus, Trușești L60, L61).

Printre numeroasele fragmente ceramice găsite, de la diferite vase, unul provine de la un vas antropomorf⁹³. Alte gropi de la Târgu Frumos, puse tot în legătură cu un ritual de cult, sunt G36 și 37, au fost probabil legate de ritualuri de fundare, ambele conținând pe

fund câte un bucraniu, iar în rest un bogat material osteologic, fragmente ceramice ca și plastică antropomorfă⁹⁴.

Dintre gropile cu roluri și funcționalități diferite, este de amintit una de la Târgu Frumos, care are în partea superioară o structură de vatră. Patru stâlpi în cruce, parcă orientați spre punctele cardinale, aflați în imediata vecinătate a gropii, ne amintesc vetrele din sanctuare sau stele străjuite de coloane, situații întâlnite în diferite civilizații. De exemplu, patru coloane străjuiesc o vatră din 5 lespezi, una centrală și patru în jur, lespezile amintind de o figură umană grupate ca „crucea latină”⁹⁵. Patru coloane, pe două capete de bizoni, există la amero-indieni⁹⁶. Asemenea reprezentări umane nu sunt unice, ele apar în mezolitic la Lepenski Vir și Hîrșova (cultura Gumelnița, inf. din amabilitate lui M. Popovici), folosind piese sculpturale monumentale asociate cu vetre sau fragmente de vase mari, legate de ritualuri de fundare sau o mitologie legată de construcții, ale căror origini sunt desigur încă din zorile civilizației în Orientul Apropiat (fig. 29).

Alte construcții cu inventar cultic bogat

Poduri

La Poduri - „Dealul Ghindaru”, jud. Bacău (în nivelul Precucuteni II târziu, Locuința 36), a fost descoperită o construcție cu două vetre care conținea două complexe de cult, considerată sanctuar⁹⁷.

Între timp, complexul a fost parțial braconat de amatorii de antichități.

Complexul are următorul inventar: *vatra 1*) complex numit „Sfânta Familie”, conținând un vâscior antropomorf miniatural și șase statuete. Statuetele erau etalate în jurul vetrei, din care trei la NE de vatră, foarte probabil rămase în urma unui ceremonial iniatural, un tron de lut ars și 1 statueta numită „Matroana” și șase statuete mici, toate feminine⁹⁸; *vatra 2*) într-un un vas sfărâmat, protejat de un altul drept capac, erau adăpostite 36 piese (fig. 30), din care 21 statuete feminine (șase mari și șase mici, unele pictate altele nu), 13 tronuri de lut ars (unul cu coarne mari; altul cu coarne mici, un tron cu semilună la spate) și 2 obiecte mici: o sferă de lut și un obiect conic, piese care au fost probabil depuse în paie⁹⁹.

Autorul descoperirii a definit complexul „Soborul zeitelor” sau „conclavul zeitelor”, termen care ar acoperi o oarecare desfășurare a lor, excluzând adesea posibilitatea de a fi inventarul unei „preotese”, deși sunt considerate că țin de inventarul unui sanctuar. Statuetele sunt idoli, după noi, din moment ce ele reprezintă „Zeite”. Statuetele au pictură cu roșu, la unele extrem de interesantă, altele doar cu urme. Picturile de pe corpul idolilor, unele cu coliere de lut, unele cu centuri pictate, redau costumul sacru, demonstrând portretizarea panteonului precucutenian¹⁰⁰.

Despre numerologia sacră și similitudinile cu Isaiia a scris adesea N. Ursulescu (mai sus, notele de la Isaiia). Una dintre statuete, numită „Gânditoarea”, avea unele semne și simboluri sacre pe unele părți (semnele și variantele scrierii danubiene (vezi coduri la Makkay, Winn, Gimbutas, Lazarovici Gh. Magda Lazarovici, Merlini, ș.a.: X, T, V, W etc.).

Putinești I – Semibordeiul 2

Semibordeiul 2 din așezarea Putinești I, din faza Precucuteni III, a avut foarte probabil rol de cult. Facem această afirmație deoarece pe podeaua acestei construcții a fost descoperit un inventar extrem de bogat, constând din 427 cochilii de melci, 40 sau 49 figurine antropomorfe și 16 sau 17 modele de tronuri scăunele de lut ars cu spătarele terminate în formă de coarne¹⁰¹, ce amintesc unele piese descoperite în complexe de cult de la Poduri și Isaiia.

Sanctuarul de la Izvoare

De la Izvoare este publicat un bust de idol (fig. 31), a cărui înălțime este de 11,5 cm, ceea ce ar indica o piesă de peste 55 cm. Descrieri detaliate nu sunt.

În loc de concluzii

Din datele de mai sus se poate observa numărul mare, importanța deosebită a sanctuarelor comunitare sau casnice din culturile Precucuteni-Cucuteni. Nu am avut intenția de a analiza, deși este necesară, funcționalitatea pieselor și instalațiilor din sanctuare în context mai larg. Pe de o parte, sunt puține informații, nu este specificată calitatea, starea de păstrare și o localizare exactă a pieselor decât în puține cazuri (N. Ursulescu, la Isaiia). Doar în puține cazuri sunt cataloage cu descrierea dimensiunilor și caracteristicilor pieselor. Studiul recent asupra modelelor/machetelor

de sanctuare sau cuptoare ne scutește de a le reanaliza¹⁰². Ele arată însă existența unor sanctuare cu etaj, a unor elemente arhitec-

tonice, ceea ce ar trebui să rețină atenția arheologilor când descoperă asemenea elemente.

Gheorghe Lazarovici
Magda Lazarovici

Note - Notes

1. Variantă prescurtată a unui studiu despre viața religioasă în neolitic, Olten, Elveția.
2. Definiții ale noastre din **Lazarovici, Lazarovici 2007**, 63.
3. **Hauptmann 1999; Hauptmann, Schmidt 2007**, p. 33, 65.
4. **Hauptmann, Özdoğan 2007**, p. 28
5. **Özbaşaran, Cutting 2007**, p. 113 și urm.
6. **Vartic 2008**
7. Referirile noastre: **Lazarovici, Lazarovici 2006; 2007** sub vocem localitățile respective.
8. **Lazarovici 2000; 2007; 2008**; analize noi la **Lazarovici, Lazarovici 2006; Lazarovici, Lazarovici 2007**, Capitol Va.
9. **Lazarovici, Drașovean 1997; Drașovean et alii 1998; 1999; 2000 ș.a.; Gligor 2007a; 2007b; Lazarovici 2007**, comunicare, Fig. 20a) Zau G8, același complex cu Ly-8931, Ly-8933, 5070 – 4930 CAL BC ține de o goapă Turdaș sau Turdaș-Foeni, începe la -2,75 m sau aparține Locuinței 2, -2,35-2,60 m, proba fiind din zona chirpiciului de deasupra gropii.
10. **Maxim 1999**, p. 100-101, pl. XIX/1.
11. **Lazarovici, Lazarovici 2007**, fig. Va.11.
12. **Gligor 2007; 2007a**.
13. **Lazarovici, Lazarovici 2007**, fig. Vc.4
14. **Mantu 2000**, table 2.
15. **Luca 1997; 2001; 2001a; Luca et alii 2004 ș.a.**
16. **Lazarovici, Lazarovici 2006**, p. 515, fig. IV.c2
17. **Lazarovici, Lazarovici 2006**, p. 545, fig. IV.d2
18. **Merlini 2007**, cap. 11.B.d.3
19. **Lazarovici, Lazarovici 2007**.
20. **Lazarovici, Lazarovici 2007**.
21. **Makarević 1960**, 282, 290, fig. 1; **Gimbutas 1984**, 74, 25; 1991, 261, fig. 7/59; **Makkay 1971**, 138; **Zbenović 1996** și bibl. veche; **Monah 1997**, 35; 255, 3-1; **Enciclopedia Tripiliscioi 2004**, p. fig. la 320, text și img. la p. 460-461; **Lazarovici et alii 2001**, p. 262, fig. 265; **Lazarovici 2004**, p. 48, fig. 2; **Lazarovici, Lazarovici 2006; Lazarovici, Lazarovici 2007**, 76, fig. 17 ș.a.
22. **Zbenović 1996**, p. 32.
23. **Petrescu-Dîmbovița 1953; 1963**, 172-186; **1976; 1984; Gimbutas 1984**, 77, fig. 43; **Monah, Cucos 1985**, 156; **Sandars 1985**, 201; **1954**, 7 sqq; **Florescu 1957**, 203 și urm.; **Lazarovici 2004**, p. 47, 49/ și urm., fig. 1; **Florescu 1959**, 183 sqq; **Monah 1997**, 37-38, n. 72; **Petrescu-Dîmbovița 1953**, 7 sqq; **1954**, 7 sqq; **Mantu 2002; Lazarovici 2004**, p. 50, fig. 3;
24. **Petrescu-Dîmbovița 1953**, 7 sqq; **1954**, 7 sqq; **1955; Monah 1997**, 38, 9/1; **Mantu 2002; Lazarovici 2004**, 47, fig. 1.
25. **Maxim 1989b**, p. 660.
26. **Les principaux**, 10; **Florescu 1959**, 183 ssq; **Petrescu-Dîmbovița et alii 1999**, 67 fig. 48, 205;
- Monah 1997**, 37, n. 72, 8/1; **Lazarovici 2004**, p. 47, 49/ și urm., fig. 1.
27. **Lazarovici 2004**, 47, fig. 1; **Lazarovici, Lazarovici 2007**, fig. Vd. 96 și bibl.
28. **Petrescu-Dîmbovița et alii 1999**, 67 fig. 48.
29. **Petrescu-Dîmbovița 1953**, 7 sqq; **1954**, 7 sqq; **1955**, 165 sqq; **Petrescu-Dîmbovița, Florescu, Florescu 1959**, 63 sqq; **1962**, sqq; **Petrescu-Dîmbovița 1963**, 172 sqq; 1966; **Monah 1997**, 38, 9/1; **Mantu 2002; Lazarovici 2004**, 47, fig. 1.
30. **Petrescu-Dîmbovița et alii 1999**, 88-89, fig. 67, 372/2; **Lazarovici, Lazarovici 2007**, fig. Vd.97.
31. **Dumitrescu 1967a**, 18; **Lazarovici, Lazarovici 2007**, fig. Vd.46-48.
32. **Petrescu-Dîmbovița 1999**, 117-121, fig. 86-87; **Mantu 2002; Mantu, Lazarovici 2004**.
33. **Maxim 1999b**, 660.
34. **Hauptmann, Schmidt 2003; 2007**.
35. **Hegedus, Makkay 1987**, 94, fig. 12-13; **Lazarovici et alii 2001**, p. 293, fig. 267.
36. **Paul 1965**, 5 și urm. fig. 1-4, pl. I-II; 1992, 104-106, LII/2-3; **DEAVR 1980**, 297; **Gimbutas 1984**, 78, 81 fig. 34; **Monah 1997**, 34; **Lazarovici et alii 2001**, I.1, p. 268, 234.
37. **Dumitrescu 1979**, p. 105, fig. 167; **Miclea, Florescu 1980**, p. 80, fig. 157; **Gimbutas, 1984; Petrescu-Dîmbovița 1987**, Iași, p.106; **Mantu, Dumitroaia 1997**, p. 210, nr. 122; **Monah 1997**, p. 38, fig. 9/6; **Petrescu-Dîmbovița et alii 1999**, 527, 372/1;
38. **Lazarovici, Lazarovici 2007**, Va.31.
39. **Monah 1991**, 261, 9/6; **Petrescu-Dîmbovița et alii 1999**, p. 85-88.
40. **Petrescu-Dîmbovița et alii 1999**, p. 85-88.
41. **Monah 1991a**, 298, 302-303; 1997, 36, fig. 5; **Monah et alii 1997**, 64; **Monah 1997**, 36, fig. 3/4; **Monah, Cucos 1985**, 117; **Lazarovici, Lazarovici 2007**, fig. Vd.88.
42. **Tsvek 2001**, 24; **Lazarovici, Lazarovici 2007**, fig. Vd.88.
43. **Marangou 1992**, 374, 25.c
44. **Todorova 2002.1**, p. 13, fig. 5b.
45. **Roska 1928**
46. **Mantu 1993**, p. 52; **Lazarovici, Lazarovici 2007**, Vd.87.
47. **Mantu, Turcanu 1999**, 13
48. **Lazarovici, Lazarovici 2006**.
49. **Mantu, Turcanu 1999**, 124-125; **Lazarovici 2006**, 60-61, fig. 5/1-2; Idem, ms. *Clay Breads, slates or tablets with signs and symbols*, Sibiu, Simpozion internațional, mai 2008, Tabelele 4-5.
50. **Winn 1981**, p. 259-260, fig. 1.
51. La **Winn 1981**, p. 120, nr. Cod 66 cu variante formate prin rotire ca "+"

52. Winn 1981, p. 259-263, fig. 1.
 53. Lazarovici 2003; 2004a; 2004b.
 54. Mantu, Turcanu 1999, cat. 89, 106, 108, 140, 344, 357; Mantu, Dumitroaia 1997, cat. 46.
 55. Lazarovici, Merlini 2004/2005
 56. Ursulescu et alii 2002a; 2006; Ursulescu 2004a; Ursulescu, Tencariu 2006.
 57. Todorova 197.
 58. Idole 1985, Taf. 18/19
 59. Ursulescu, Tencariu 2006, 30-33.
 60. Ursulescu, Tencariu 2006, 81 și urm.; fig. 5-8, 11-13; Lazarovici, Lazarovici 2007, fig. IVd.24 ; Noi credem că tableta este o pictogramă mitologică legată de geneza lumii.
 61. Lazarovici, Lazarovici 2007, fig. Fig. IVd20a,
 62. Ursulescu et alii 2002a; 2004a; Ursulescu, Tencariu 2006, 30-33; Lazarovici, Lazarovici 2007, fig. IVd.20b: 21 statuete feminine, cu acoțiții lor stilizați, 13 tronuri, 21 conuri și 42 perle, toate din lut ars (Ursulescu 2004a; Ursulescu et alii 2002a)
 63. Ursulescu 2004a, 326-327; Ursulescu, Tencariu 2006.
 64. Ursulescu et alii 2002a; 2006; Ursulescu 2004a; Ursulescu, Tencariu 2006, p. 47, 49, 52, ș.a.
 65. Hegedus, Makkay 1987, 94, fig. 12-13
 66. Toptepe: Ozdoğan 2003; Aşağı Pinar: Karul et alii 2003.
 67. Ursulescu et alii 2003, 158-159.
 68. Ursulescu et alii 2003, 158.
 69. Lazarovici, Lazarovici 2006a.
 70. Liturgica = Leiturgike gr., este definită ca știința cultului divin public sau totalitatea actelor de cult ale serviciilor divine, sacramentale în biserica creștină: Braniște 2001, p. 266-267 Vezi studiul nostru privind caracteristici, practici și instalații comune multor sanctuare: Lazarovici 2001a; 2001b; 2003; 2003b; 2004a; 2004b; Lazarovici, Lazarovici 2006a.
 71. Ursulescu 2001b, p. 65; 2008, p. 2009 și urm.; Ursulescu, Tencariu 2007, p. 108-119.
 72. Ovcinnikov 1996, p. 118, fig. 1-2, apud Nikolov 1990.
 73. Ursulescu, Tencariu 2007, p. 108, scăunelul 2.
 74. Ursulescu, Tencariu 2007, p. 112, scăunelul 6
 75. Ursulescu 2001b, p. 53-54, 3/1
 76. Pentru catalogul expoziției *Scrierea Danubiană – Scrierea Turdaș*.
 77. Referiri în teza de doctorat, Sibiu 2008
 78. Pentru catalogul expoziției *Scrierea Danubiană – Scrierea Turdaș*, cat. 130; Roska 1941, 135/39; Winn 1981, Turdaș, p. 282, fig. 185.
 79. Mai pe larg într-un studiu în lucru cu Marco-Merlini despre *Semne, simboluri și teme mitologice*.
 80. Ursulescu 2001b, p. 65; Ursulescu, Tencariu 2007, p. 108-119.
 81. Todorova 1976.
 82. Idole 1985, Taf. 18/19.
 83. Ursulescu, Tencariu 2007, pl. VIII / 7 - 9; Lazarovici, Lazarovici 2007, fig. IVd.23c-d
 84. Considerată coloană – cuptor după Ursulescu 2001; Ursulescu, Tencariu 2004, 139; bucraniu după Sefériadès 2005; Lazarovici, Lazarovici 2007, fig. IVd.23b,
 85. Ursulescu, Tencariu 2004.
 86. Ursulescu, Tencariu 2004, 143 și nota 20.
 87. Georgiev 1972, 11, fig. 2.
 88. Ursulescu, Boghian 1995; 1996; Ursulescu, Boghian, Cotiuga 1999; Ursulescu, Cotiugă 2000; Ursulescu et alii 2001; Ursulescu 2002, p. 3-7; 2008, 209, 215, fig. 5-15; Boghian et alii 2002; 2003; Lazarovici, Lazarovici 2007, fig. IVd.7, d.19.
 89. Ursulescu, Tencariu 2004, 139.
 90. Ursulescu et alii 2001, 252-254; Ursulescu, Tencariu 2004, 137-139; Lazarovici, Lazarovici 2007, fig. IVd.22.
 91. Ursulescu, Tencariu 2004, 137,139.
 92. Lazarovici, Lazarovici 2007, p. 438, fig. IIIe.37.
 93. Ursulescu et alii 2000, 106
 94. Boghian et alii 2002, 315.
 95. Gary O. Rollefson and Zeidan Kafafi: Ain Ghazal <http://menic.utexas.edu/ghazal/contents/tableindex.html>
 96. Hayden 2003, 69, 3/15.
 97. Există foarte puține și neclare referiri asupra complexului și contextului descoperiri, complexul fiind margine suprafeței cercetate, la -4,35 m adâncime. Monah 2003, 43-44 și bibl.
 98. Monah 2003, 43-44
 99. Monah 1982, 11-13; 1997, 35; Monah et alii 1983, 8; Monah 1984; Mantu, Dumitroaia 1997, 179-181
 100. Monah 2003, p. 47.
 101. Marchevisi 1971, 356; Bodean 2001, 80, fig. 39, 41; Bodean 2001, 80 în nota 26, într-un manuscris al lui Marchevisi din 1971, acesta amintește 40 statuete antropomorfe și 17 scăunele.
 102. Lazarovici 2002a; 2004a.

Bibliografie - Bibliography

- Bodean 2001**
 BODEAN S., *Așezările culturii Precucuteni-Tripolie A din Republica Moldova*, Chișinău 2001.
Boghian et alii 2002
 D. BOGHIAN, N. URSULESCU, V. COTIUGĂ, F. TENCARIU, L. ISTINA, *Târgu Frumos, Baza Pătule, campania 2002*, în CCAR, CIMEC 2002, p. 314-316.
Boghian et alii 2003
 D. BOGHIAN, N. URSULESCU, V. COTIUGĂ, S. HAIMOVICI, A. COROLIUC, G. BODI, *Târgu Frumos, Baza Pătule, campania 2003*, în CCAR, CIMEC 2003, p. 323-325.
Braniște 2001
 ENE BRANIȘTE, ECATERINA BRANIȘTE, *Dicționar enciclopedic de cunoștințe religioase*, ed. Diecezană, Caransebeș, 2001

- DEAVR 1980**
Dicționar de Artă Veche a României, București.
Drașovean 1997
 DRAȘOVEAN FL., *Die Petrești-Kultur*, în PZ, 72, 1, 1997, p. 53-80.
Drașovean et alii 1998
 FL. DRAȘOVEAN, V. CEDICĂ, D. L. CIUBOTARU, F. GOGĂLTAN, *Foeni "Cimitirul ortodox"*, în CCAR, CIMEC 1998, indice 54.
Drașovean et alii 1999
 FL. DRAȘOVEAN, V. CEDICĂ, D. L. CIUBOTARU, F. GOGĂLTAN, *Foeni "Cimitirul ortodox"*, în CCAR, CIMEC 1999, indice 887.

- Draşovean et alii 2000**
DRAŞOVEAN FL. V. CEDICĂ, D. CIOBOTARU, F. GOGĂLTAN, *Foeni, comuna Foeni, jud. Timiş*, în *Cronica cercetărilor arheologice din România, campania 1999*, Bucureşti 2000, p. 37. (în colaborare cu).
- Dumitrescu 1967a**
DUMITRESCU VL., *Quelques remarques au sujet de la culture néolithique Precucuteni et de la station de Traian-Dealul Viei*, în *Dacia*, N.S., XI, 1967, p. 39-46.
- Dumitrescu 1979**
DUMITRESCU VL., *Enţiklopedia Tripolskoi ţivilizaţii 2004: tom I*, ed. M. Ju. Videiko, N. B. Burdo; tom II, ed. S. M. Liaşko, N. B. Burdo, M. Ju. Videiko, Kiiv 2004.
- Florescu 1959**
FLORESCU A., *Şantierul arheologic Truşeşti*, în *Materiale*, V, 1959, p. 183-186.
- Florescu 1961**
FLORESCU A., *Şantierul arheologic de la Truşeşti*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 79-86.
- Florescu 1999**
FLORESCU M., *Gropi*, în **Petrescu-Dîmboviţa et alii 1999**, p. 198-222.
- Florescu 1980**
FLORESCU R., în *Dicţionar enciclopedic de artă veche a României*, Bucureşti 1980.
- Gary O. Rollefson, Zeidan Kafafi: Ain Ghazal
<http://menic.utexas.edu/ghazal/contents/tableindex.html>
- Gimbutas 1984**
GIMBUTAS M., *The Goddesses and Gods of Old Europe. Myths and cult Images*, Thames and Hudson, London 1984.
- Gimbutas 1991**
GIMBUTAS M., *The Civilization of Goddess. The World of Old Europe*, San Francisco 1991.
- Gimbutas 1987**
GIMBUTAS M., ..., Iaşi, p.106;
- Gligor 2007**
GLIGOR M., *Grupul Foeni*, în *Ceramica neolitică - o lecţie de istorie*, 2007, p. 51-63.
- Gligor 2007a**
GLIGOR M., *Cultura Petreşti*, în *Ceramica neolitică - o lecţie de istorie*, 2007, p. 65-71.
- Gligor 2007b**
GLIGOR M., *Cercetări arheologice preventive la Alba-Iulia-Lumea Nouă. O descoperire aparţinând grupului Foeni*, în *Apulum XLIV*, 1, 2007, p. 1-28.
- Hauptmann 1993**
HAUPTMANN H., *Ein Kultgebäude in Nevali Çori*, în M. FRANGIPANE, H. HAUPTMANN, M. LIVERANI, P. MATTHIAE and M. MELLINK eds., *Between the rivers and over the mountains. Archaeologica Anatolica et Mesopotamica, Alba Palmieri dedicata*. Rome, Università „La Sapienza”, 1993, p. 37-69
- Hauptmann 2003**
HAUPTMANN H., (WEB) *Possible Contacts between upper Mesopotamia and Central Anatolia during the Early Neolithic*, Rond Table, Istanbul, Project CANeW.
- Hauptmann, Schmidt 2000**
HAUPTMANN H., SCHMIDT K., *Frühe Tempel- frühe Götter?*, în *Deutsches Archäologisches Institut, Archäologische Entdeckungen. Die Forschungen des Deutschen Archäologischen Instituts im 20. Jahrhundert, Zaberns Bildbände zur Archäologie* (2000), S. 258-266.
- Hauptmann, Schmidt 2007**
HAUPTMANN H., SCHMIDT K., *12.000 Jahren in Anatolien*, Karlsruhe, 2007
- Hauptmann, Özdoğan 2007**
H. HAUPTMANN, M. ÖZDOĞAN, *Die neolithische Revolution in Anatolien*, In *Die ältesten Monumente der Menschheit. Landesausstellung Baden-Württemberg im Badischen Landesmuseum Schloß Karlsruhe* 20.1. - 17.6.2007, edited by Badisches Landesmuseum Karlsruhe, 26-36. Stuttgart, 2007.
- Hayden 2003**
HAYDEN B., *A Prehistory of the Religion. Shamans, Sorcers and Saints*, Smithsonian Books, Washington 2003.
- Hegedűs, Makkay 1987**
HEGEDŰS K., MAKKAY J., *Vestő – Mágor. A settlement of the Tisza culture*, în *The Late Neolithic of the Tisza Region*, 1987, p. 85 -103.
- Idole 1985**
Idole. Frühe Götterbilder und Opfergaben, Prähistorische Staatssammlung München, Museum für Vor-und Frühgeschichte, Gisela Zahlhaas (Verantwortlich für die Ausstellung und Katalogredaktion), Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, 1985.
- Karul et alii 2003**
N. KARUL, Z. ERES, M. ÖZDOĞAN, H. PARZINGER, AŞAĞI PINAR I., *Einführung, Forschungsgechichte, Stratigraphie und Architektur*, în *Archäologie in Eurasie*, Band 15, *Studien im Thrakien-Marmara-Raum*, Band 1, Deutsches Archäologisches Institut Eurasien –Abteilung, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, 2003.
- Lazarovici, Merlini, ms**
LAZAROVICI GH., MERLINI M., *Despre semne, simboluri şi teme mitologice*, ms.
- Lazarovici 2000**
LAZAROVICI GH., *The main Problems of the cultural Complex CCTLNI*, în *AnB*, VII-VIII, 2000, p. 35-52.
- Lazarovici 2001a**
LAZAROVICI GH., *The Eagle - the bird of death, Regeneration - Resurrection and Messenger of Gods. Archaeological and Ethnological Problem*, în *Tibiscum*, X, 2001, p. 57-67.
- Lazarovici 2001b**
LAZAROVICI GH., *The Eye. Simbol, Gesture, Symbol, Expression*, în *Tibiscum*, X, 2001, p. 115-128.
- Lazarovici 2001c**
LAZAROVICI GH., *Despre locul descoperirilor de la Şeuşa în neoliticul timpuriu din sud-estul Europei*, în *Studia Archaeologica et Historica Nicolae Gudea Dicata. Omagiu Profesorului Nicolae Gudea la 60 de ani*, Zalău 2001, p. 37-47.
- Lazarovici 2002**
LAZAROVICI C.-M., *The Sanctuaries of the Precucuteni-Cucuteni cultures*, sub tipar în *Arheologia*, Kiev, 2002.
- Lazarovici 2003a**
LAZAROVICI GH., *Sacred Symbols on Neolithic Cult Objects from the Balkans*, în *Early Symbolic System for Communication in Southeast Europe*, ed. L. Nikolova, BAR International Series 1139, Oxford 2003, Vol. I, p. 57-64.
- Lazarovici 2003b**
LAZAROVICI GH., *New arheological research about Cucuteni – Ariuşd Culture, Transylvania*, în *Tripolian Settlements-Gigants*, The International Symposium, Kiiv, 2003, p. 217-231.
- Lazarovici 2004**
LAZAROVICI C.-M., *Sanctuarele Precucuteni-Cucuteni*, în *ArhMold*, 25/2002, 2004, p. 47-64.
- Lazarovici 2004a**
LAZAROVICI GH., *Simboluri sacre pe obiectele de cult. Semnificaţii*, în *Festschrift für Florin Medeleţ zum 60 Geburstag*, Timişoara 2004, p. 17-59.
- Lazarovici 2004b**
LAZAROVICI GH., *Data base for spiritual life, signs and symbols*, comunicare Novi Sad, în *International Symposium on the Neolithic Symbol System of Sotheast Europe*, SAN – Novi Sad and Institute of Archaeo-mythology, May June, 2004, Novi Sad, sub tipar.
- Lazarovici 2006**
LAZAROVICI GH., *The Anzabegovo - Gura Baciului Axis*

and The first stage of the Neolithisation Process in Southern - Central Europe and the Balkans, în *Homage to Milutin Garašanin*, Belgrade, 2006, p. 111-158.

Lazarovici, Lazarovici 2006

LAZAROVICI C.-M., LAZAROVICI GH., *Arhitectura neoliticului și epocii cuprului din România. I. Neoliticul*, ed. Trinitas, Iași, 2006.

Lazarovici, Lazarovici 2007

LAZAROVICI C.-M., LAZAROVICI GH., *Arhitectura neoliticului și epocii cuprului din România. II. Epoca cuprului*, ed. Trinitas, Iași, 2007.

Lazarovici et alii 2001

GH. LAZAROVICI, FL. DRAȘOVEAN, Z. MAXIM, *Parța. Monografie arheologică*, Vol. 1.1 341 p.; vol. 1.2, 115 pl. 137 fig., „Waldpress”, BHAB, 12, 2001.

Lazarovici et alii 2006b; 2007

GH. LAZAROVICI, M. MERLINI, P. UCELLI, S. PETRESCU, D. NEGREI, C.-M. LAZAROVICI, A. MATEȘ, D. GURGU, ș.a., *Șantierul arheologic Parța. Casa Cerbului. I-II, Raport, cercetările din 2006-2007*, WEB Deer house or Casa Cerbului....

Lazarovici, Merlini 2005

LAZAROVICI GH., MERLINI M., *New archaeological data referring to Tărtăria tablets*, în *Documenta Praehistorica, XXXII, (Papers of the International Neolithic Seminar-Symbols and Symbolism, 5-10 noiembrie 2004)*, Ljubljana 2005, p. 205-219.

Luca 1997

LUCA S. A., *Așezări neolitice pe Valea Mureșului (I). Habitatul turdășean de la Orăștie-Dealul Pemilor (punct X2)*, în *BMA, IV*, Alba Iulia, 1997.

Luca 2001

LUCA S. A., *Așezări neolitice pe Valea Mureșului (II). Noi cercetări arheologice la Turdaș -Luncă. I. Campaniile anilor 1992-1995*, în *BMA, XVII*, Ed. Economică, București, 2001.

Luca et alii 2004

S. A. LUCA, C. ROMAN, D. DIACONESCU, *Cercetări arheologice în Peștera Cauce*, vol. I, în *Bibliotheca Septemcastrensis, IV*, Sibiu 2004, 297 pag.

Makarevič 1960

MAKAREVIČ M. L., *Ob ideologičeskikh predstavlenijakh u tripolânskikh plemen*, în *ZOAO, I/34*, Odessa, 1960, p. 290-301.

Makkay 1971

MAKKAY J., *Altorientalische Parallelen zu dem ältesten Heiligtumstypen Südosteuropas*, în *Alba Regia, 11*, 1970 (1971), p. 137-144.

Mantu 1993

MANTU C.-M., *Anthropomorphic Representations on the Precucuteni-Cucuteni Cultures*, în *Anatolica, 19*, Istanbul 1993, p. 129-141.

Mantu 2000

MANTU C.-M., *Relative and Absolute Chronology of the Romanian Neolithic*, în *AnB, S.N., Arheologie-Istorie, VII-VIII, 1999-2000*, Edit. Mirton, Timișoara 2000, p. 75-105.

Mantu, Dumitroaia 1997

MANTU C.-M., DUMITROAIA GH., *Catalogue*, în *Cucuteni, 1997*, p. 176-239.

Mantu, Țurcanu 1999

MANTU C.-M., ȚURCANU S., *Scântea. Cercetare arheologică și restaurare*, Edit. Helios, Iași 1999.

Mantu, Țurcanu 2008

MANTU C.-M., ȚURCANU S., ms., *Clay Breads, slates or tablets with signs and symbols*, Sibiu, Simpozion internațional, mai 2008.

Marangou 1992

MARANGO CH., *Figurines et miniatures du Néolithique Récent et du Bronze Ancien en Grèce*, în *BAR International Series, 576*, 1992.

Maxim 1999

MAXIM Z., *Neo-eneoliticul din Transilvania*, în *BMN, XIX*, Cluj-Napoca 1999.

Merlini 2005

MERLINI M., *Semiotic approach to the features of the „Danube Script”*, în *Documenta Praehistorica, XXXII*, 2005, p. 233-251.

Merlini 2008

MERLINI M., *Disertatie Doctorat*, Sibiu, 2008, cap. 11.B.d.3

Merlini, Lazarovici 2006

MERLINI M., LAZAROVICI GH., *Dating Tărtăria tablets: new archaeological evidence*, sub tipar în *BAR International Series*, ed. L. Nikolova, 2006.

Miclea, Florescu 1980

MICLEA I., FLORESCU R., *Dacia Preistorică*, București 1980.

Monah 1982

MONAH D., *O importantă descoperire arheologică*, în *Arta, 7-8*, 1982, p. 11-13.

Monah 1984

MONAH D., *Messages over Millenia*, în *Romanian Review, 9*, 1984, p. 17-30.

Monah 1991

MONAH D., *L'exploitation du sel dans les Carpathes Orientales et ses rapports avec la culture Cucuteni-Tripolye*, în *Le Paléolithique et le Néolithique*, 1991, p. 387-400.

Monah 1991a

MONAH D., *Influences ou traditions Vinča dans la plastique anthropomorphe de Cucuteni-Tripolie*, în *Banatica, 11*, 1991, p. 297-304.

Monah 1997

MONAH D., *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*, în *BMantiq, III*, Piatra Neamț 1997.

Monah 2003

MONAH D., *Découverts de pains et de restes d'aliments céréaliers en Europe de l'Est et Centrale. Essai de synthèse*, în *Pain, fours et foyers des temps passés, Civilisation*, vol. 49, no.1-2, 2003, p. 79-99.

Monah 2003a

MONAH D., *Quelques réflexions sur les trésors de la culture Cucuteni*, în *StudiaAA, IX*, p. 129-140.

Monah et alii 1997

D. MONAH, F. MONAH, C.-M. MANTU, GH. DUMITROAIA, *Cucuteni. The Last Great Chalcolithic Civilization of Europe*, ed. C.-M. MANTU, A. TSARAVOPOULOS, GH. DUMITROAIA, Athena Publishing&Printing House, Bucharest 1997, 246 p.

Monah et alii 2003

D. MONAH, GH. DUMITROAIA, F. MONAH, C. PREOTEASA, R. MUNTEANU, D. NICOLA, *Poduri - Dealul Ghindaru. O Troie în Subcarpații Moldovei*, Piatra Neamț 2003.

Monah, Cucos 1985

MONAH D., CUCOȘ ȘT., *Așezările culturii Cucuteni din România*, Edit. Junimea, Iași 1985.

Nikolov 1990

NIKOLOV V., *Das Flusstal der Struma an der frühneolithischen Strasse von Anatolien nach Mitteleuropa*, în *Die ersten Bauern, 2*, Schweiz, Landmuseum Zürich, 1990, p. 63-69.

Nikolov 1990a

NIKOLOV V., în *Arheologija, 33, 2-3*, Sofia, 1990, p. 32-38.

Ovchinnikov 1996

OVCHINNIKOV E., *Ritual models of stoves*, în *Cucuteni aujourd'hui*, 1996, p. 115-119.

Özdoğan 2003

ÖZDOĞAN M., *The Prehistory of Northwestern Turkey. A synoptic overview of the latest evidence*, în *Recent research in the Prehistory of the Balkans*, ed. D. V.

- Grammenos, Thessaloniki 2003, p. 329-368.
- Özdoğan 2003a**
ÖZDOĞAN M., *Brifining the Neolithic of Central Anatolia*, în *The CANew Project*, 2003.
- Paul 1992**
PAUL I., *Cultura Petrești*, București 1992.
- Paul 1995**
PAUL I., *Vorgeschichtliche Untersuchungen in Siebenburgen*, Alba Iulia 1995.
- Petrescu-Dîmbovița 1953**
PETRESCU-DÎMBOVIȚA M., *Cetățuia de la Stoicani*, în *Materiale*, I, 1953, p. 13-155.
- Petrescu-Dîmbovița 1953a**
PETRESCU-DÎMBOVIȚA M., *Die wichtigsten Ergebnisse der archäologischen Ausgrabungen in der neolithischen Siedlung von Trusești (Moldau)*, în *PZ*, XLI, 1963, p. 172-186.
- Petrescu-Dîmbovița 1954**
PETRESCU-DÎMBOVIȚA M., în *Dumitrescu et alii 1954...* Hăbășești.
- Petrescu-Dîmbovița 1976**
PETRESCU-DÎMBOVIȚA M., *Trusești*, în *DIVR*, 1976, p. 592-593.
- Petrescu-Dîmbovița et alii 1999**
M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA, M. FLORESCU, A. C. FLORESCU, *Trusești, monografie arheologică*, Edit. Academiei Române, București-Iași, 1999.
- Roska 1928**
ROSKA M., *Casa neolitică de la Turdaș*, în *AO*, VII, 1928, 39-40, p. 510.
- Roska 1941**
ROSKA M., *Die Sammlung Zsofia von Torma*, Cluj 1941.
- Sandars 1968/1985**
SANDARS N. K., *Prehistoric Art in Europe*, Hermandswoert, Middlesex, 1968/1985.
- Todorova 1976**
TODOROVA H., *Ovčarovo*, Sofia 1976.
- Todorova 2002.1**
TODOROVA H., *Durankulak. Die Prähistorischen Gräberfelder*, Teil I, II, în *seria Deutsches Archäologisches Institut in Berlin*, ed. H. Todorova, Ed. Anubis Ltd., Sofia 2002.
- Tsvek 2001**
TSVEK E. V., *Certain aspects of world view of the tribes of the East Tripolian culture*, în *Interacademica*, II-III, București 2001, p. 24-38.
- Ursulescu et alii 2000**
N. URSULESCU, V. COTIUGĂ, D. BOGHIAN, *Târgu Frumos, jud. Iași, Punct Baza Pătule*, în *CCAR. Campania 1999, CIMEC*, 2000, p. 106-107.
- Ursulescu, Boghian 1996**
URSULESCU N., BOGHIAN D., voce în *CCA. Campania 1995, Brăila*, 1996, p. 127.
- Ursulescu 2001a**
URSULESCU N., *Dovezi ale unei simbolistici a numerelor în cultura Precucuteni*, în *MemAntiq*, XXII, 2001, p. 51-70.
- Ursulescu 2002**
URSULESCU N., *Construcțiile – sanctuar în cadrul organizării interne a așezărilor din eneoliticul timpuriu al României*, în *Istorie și Conștiință*, AȘUI, 2002, p. 3-7.
- Ursulescu 2003**
URSULESCU N., *Position des constructions-sanctuaires dans les habitats de l'énéolithique ancien de la Roumanie*, în *CultCivDunJos*, XVI-XVII, 2003, p. 42-47.
- Ursulescu 2004**
URSULESCU N., *Nouvelles données concernant les croyances magiques des communautés de la civilisation Précu-cuteni (énéolithique ancien) de l'est de la Roumanie*, în *Actes du XIV Congrès UISPP*, Univ. de Liège, Belgique, 2-8 sept. 2001, BAR International Series 1303, 2004, p. 343-348.
- Ursulescu 2004a**
URSULESCU N., *La valeur sacrée des nombres dans l'énéolithique de Roumanie*, în *Actes du XIV Congrès UISPP*, Univ. de Liège, Belgique, 2-8 sept. 2001, BAR International Series 1303, 2004, p. 325-331.
- Ursulescu 2008**
URSULESCU N., *Modèles d'organisation de l'espace aux habitations de la culture Précucuteni entre Siret et Prut, în Etablissements et habitations Préhistorique. Structure, organisation, Symbole*, Actes du Colloque de Iași 10-12 decembrie 2007, Editor Victor Spinei et Virgil Mihăilescu – Bîrliba, BAM, IX, 2008, p. 207-238.
- Ursulescu et alii 1998**
N. URSULESCU, V. COTIUGĂ, D. BOGHIAN, *Târgu Frumos, Baza Pătule*, în *CCA, Călărași* 1998, p. 77-78.
- Ursulescu et alii 1999**
N. URSULESCU, D. BOGHIAN, V. COTIUGĂ, *Târgu Frumos-Baza Pătule*, în *CCA, Vaslui*, 1999, p. 120-121.
- Ursulescu et alii 2001**
N. URSULESCU, V. COTIUGĂ, D. BOGHIAN, L. ISTINA, S. HAIMOVICI, A. COROLIUC, *Târgu Frumos, Baza Pătule*, în *CCAR. Campania 2000, CIMEC* 2001, p. 252-254.
- Ursulescu et alii 2002a**
N. URSULESCU, V. MERLAN, F. TENCARIU, *Isaiia, com. Răducăneni, jud. Iași, Balta Popii*, în *CCAR. Campania 2001, CIMEC* 2002, p. 160-163.
- Ursulescu et alii 2003a**
N. URSULESCU, V. MERLAN, F. A. TENCARIU, M. VĂLEANU, L. CHIRILĂ, M. POPA, D. IONICĂ, *Isaiia, com. Răducăneni, jud. Iași. Punct: Balta Popii*, în *CCAR. Campania 2002, CIMEC* 2003, p. 158-160.
- Ursulescu et alii 2004**
N. URSULESCU, F. A. TENCARIU, V. MERLAN, R. KOGĂLNICEANU, L. CHIRILĂ, G. BODI, *Isaiia, com. Răducăneni, jud. Iași. Punct: Balta Popii*, în *CCAR. Campania 2003, CIMEC* 2004, indice 123.
- Ursulescu et alii 2006**
N. URSULESCU, F. A. TENCARIU, L. SCARLAT, G. BODI, C. LAZANU, L. SOLCAN, I. ROBU, V. MERLAN, M. COZMA, AL. BOUNEGRU, M. VORNICU, A. VORNICU, *Isaiia, com. Răducăneni, jud. Iași. Punct: Balta Popii*, în *CCAR. Campania 2005, CIMEC* 2006, p. 187-191.
- Ursulescu, Boghian 1995**
URSULESCU N., BOGHIAN D., *Târgu Frumos, Baza Pătule*, în *CCA. Campania 1994, Cluj-Napoca* 1995, p. 93-94.
- Ursulescu, Tencariu 2006**
URSULESCU N., TENCARIU F. A., *Religie și magie la est de Carpați acum 7000 de ani. Tezaurul cu obiecte de cult de la Isaiia*, ed. Demiurg, Iași 2006.
- Ursulescu, Tencariu 2007**
URSULESCU N., TENCARIU F. A., *Noi date privind arhitectura locuințelor din cultura Precucuteni*, în *Dimensiunea europeană a civilizației eneolitice est-carpatică*, ed. N. Ursulescu, Iași 2007, p. 131-156.
- Vartic 2008**
VARTIC A., *Symbole et nombre pendant prehistoire, în Etablissements et habitations Préhistorique. Structure, organisation, Symbole*, în *Actes du Colloque de Iași 10-12 decembrie 2007*, Editor Victor, 2008.
- Spinei, Mihăilescu-Bîrliba 2008**
SPINEI, VIRGIL MIHĂILESCU – BÎRLIBA, în *BAM*, IX, 2008, p. 197-206.
- Winn 1973**
WINN S. M., *The Sings of the Vinča Culture*, 1973.
- Winn 1981**
WINN S. M., *Pre-writing in Southeastern Europe. The Sign System of the Vinča Culture ca. 4.000 BC*, Western Publishers, Calgary, 1981.

Zbenović 1996

ZBENović V. G., *Siedlungen der frühen Tripol'e-Kultur zwischen Dnestr und Südlichem Bug*, în colecția *Archäologie in Eurasien*, Band I, 1996.

Zbenović 1996a

ZBENović V. G., *The Tripolye Culture Centenary of Research*, în *Journal of World Prehistory*, 10, 1996, 2, p. 199-241.

Abrevieri - Abbreviations

AnB

Analele Banatului, I-IV 1928-1931; S.N. I 1981-, Muzeul Banatului, Timișoara

AO

Arhivele Olteniei, Craiova, SV și SN.

AȘUI

Analele Științifice ale Universității "Al. I. Cuza" Iași

BAR

British Archaeological Reports, Oxford

Banatica

Banatica, Revistă a Muzeului de istorie a județului Caraș-Severin, Reșița, I (1971)

BMA

Biblioteca Musei Apulensi, Alba Iulia

BMAntiq

Bibliotheca Memoriae Antiquitatis; Piatra Neamț

CCAR

Cronica cercetărilor arheologice din România, Ed. Ministerul Culturii CIMEC, Serviciul arheologic; CD ; www.cimec.ro

CultCivDunJos

Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos, Călărași

Dacia

Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, S.V. I-XII; N.S. *Revue d'archéologie et d'histoire ancienne*, I. 1957 și urm.

Materiale

Materiale și Cercetări Arheologice, București

PZ

Prähistorische Zeitschrift, Berlin

MemAntiq

Memoria Antiquitatis, Acta Musei Petrodavensis, Piatra Neamț

StudiaAA

Studia Antiqua et Archaeologica, Iași

Tibiscum

Tibiscum, Studii și comunicări de etnografie, istorie, Caransebeș

ZOAO

Zapiski Odesskogo arheologičeskogo obščestva, Odessa

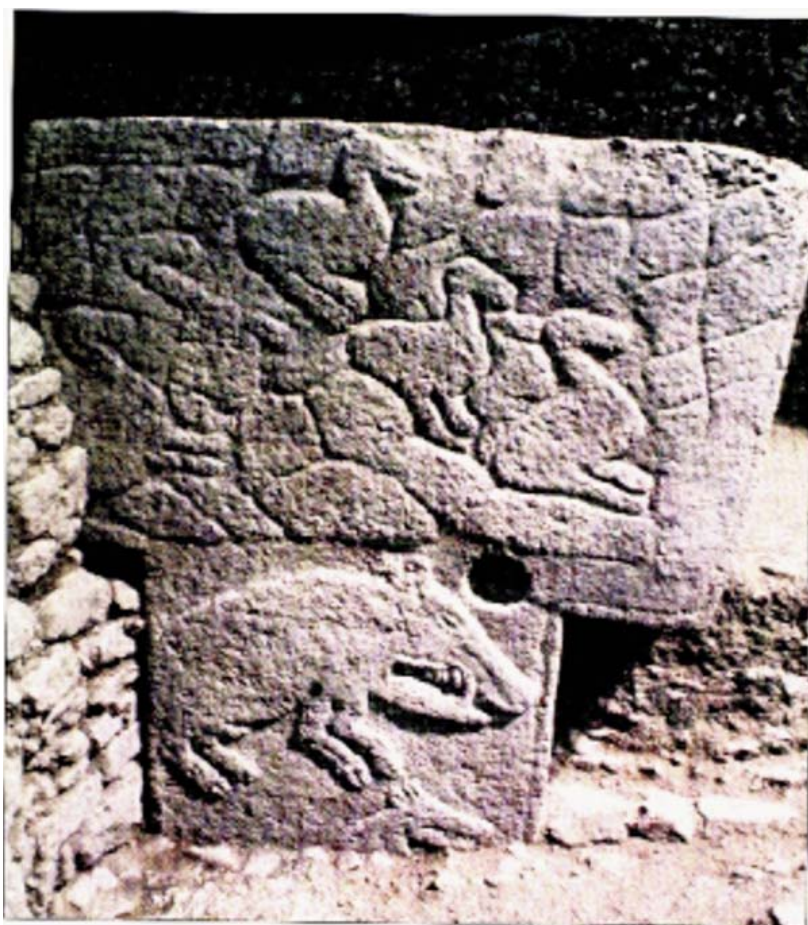

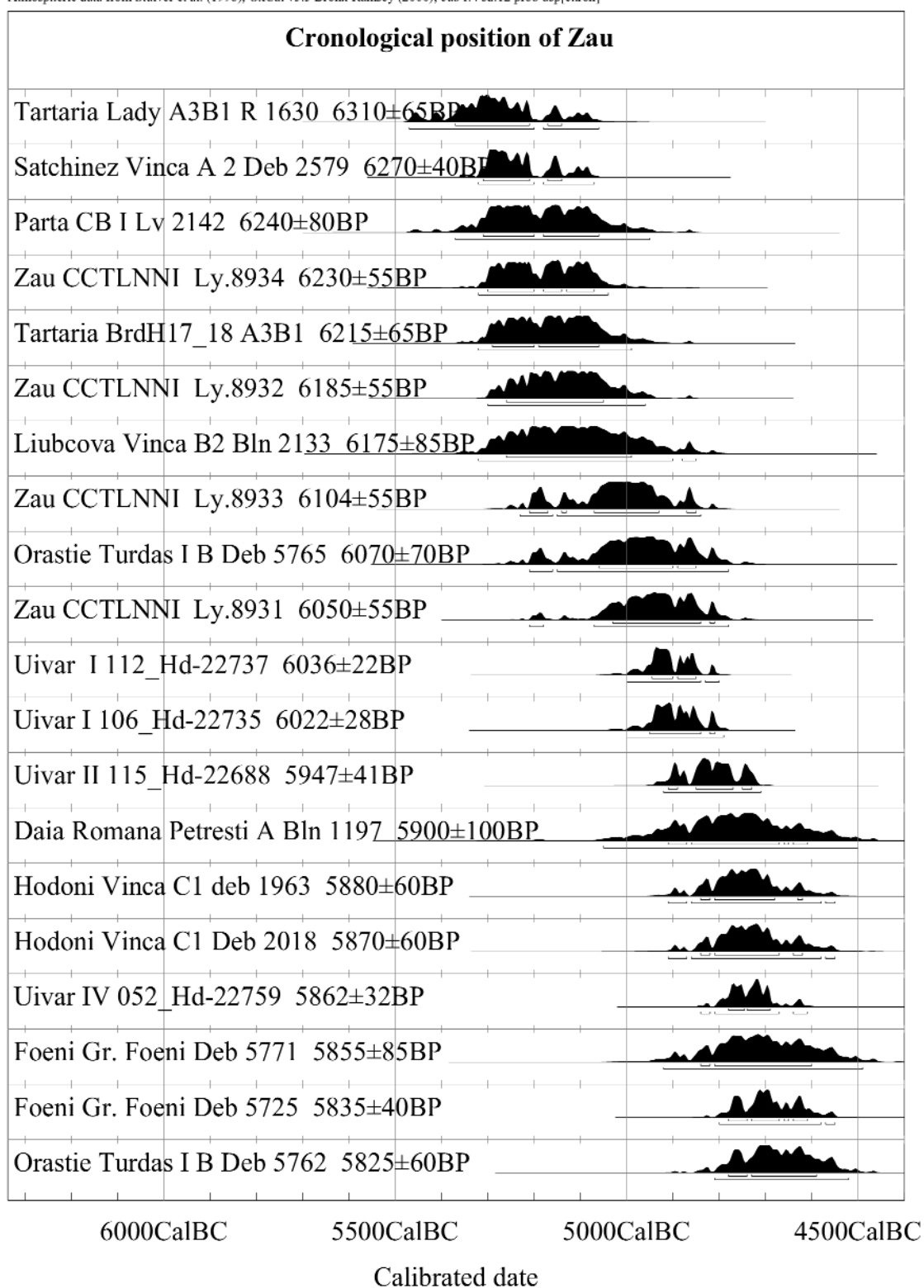
Fig. 1.

Sanctuarul de la Göbekli Tépe - Complexul B și coloana în forma de "T" cu reprezentări de animale sălbatice

Fig. 1.

The Göbekli Tépe sanctuary – Complex B and the "T" shaped column, with wild animal representations

Atmospheric data from Stuiver et al. (1998); OxCal v3.5 Bronk Ramsey (2000); cub r:4 sd:12 prob usp[chron]

Fig. 2.

Cronologia etapelor târzii Vinča-Foeni

Fig. 2.*The chronology of the late Vinča-Foeni stages*

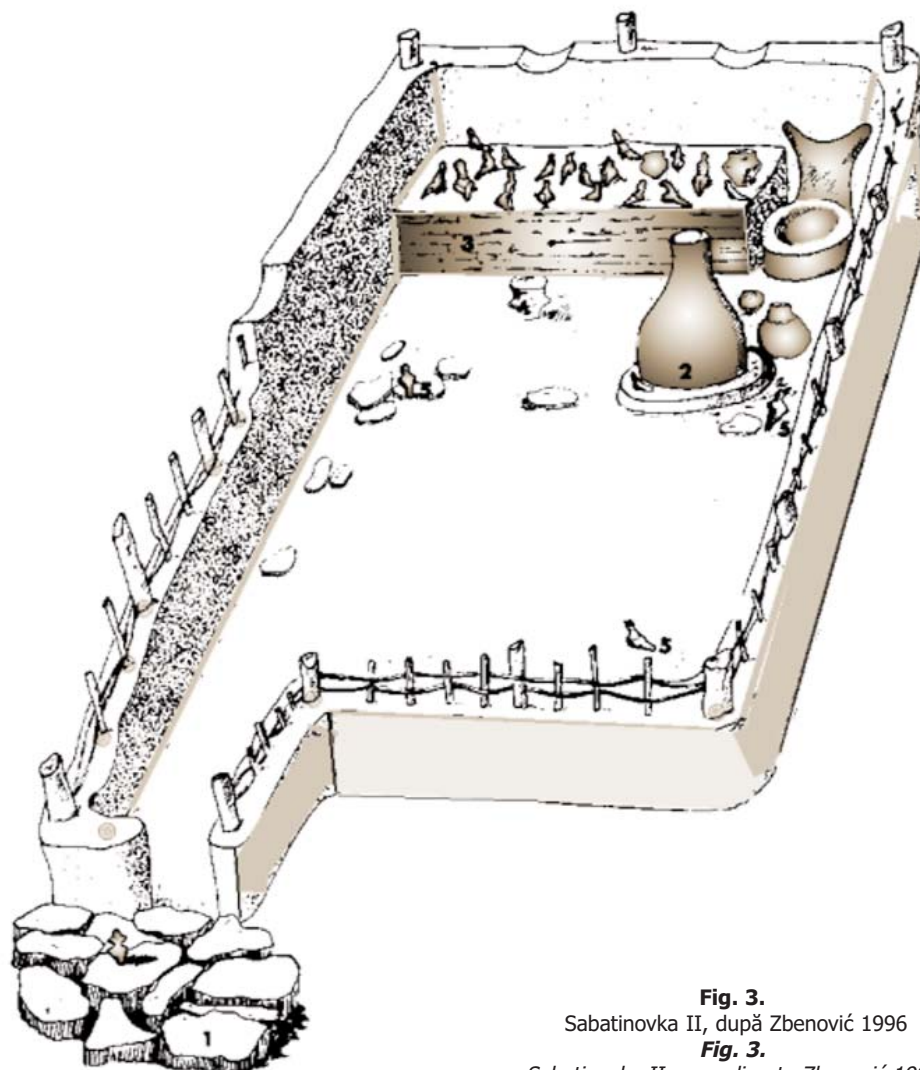

Fig. 3.

Sabatinovka II, după Zbenović 1996

Fig. 3.

Sabatinovka II, according to Zbenović 1996

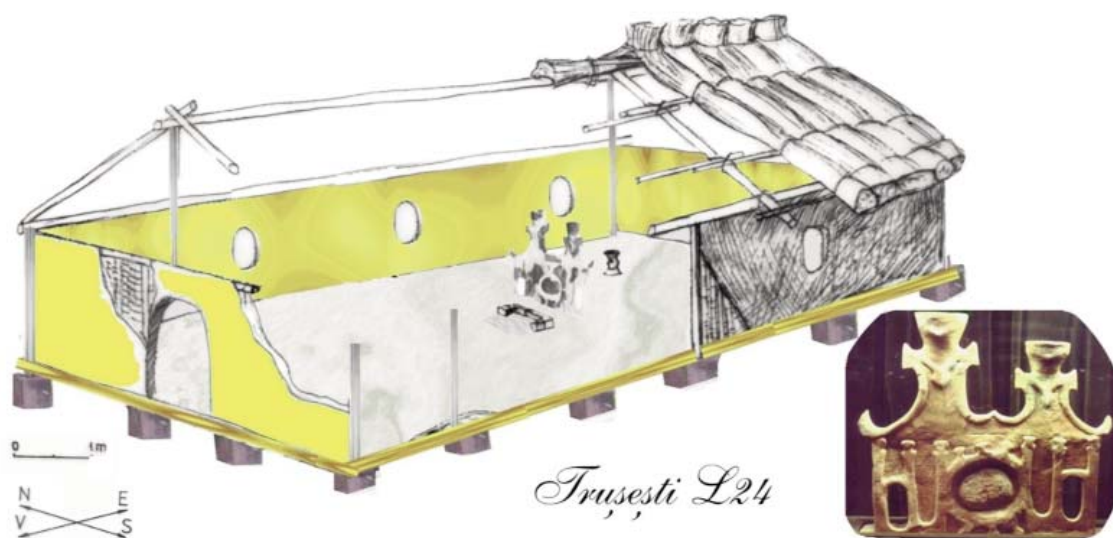

Fig. 4.

Trusești, sanctuarul cu altarul monumental, L24, reconstituire Gh. Lazarovici

Fig. 4.

Trusești, the sanctuary with the monumental altar, L24, reconstruction Gh. Lazarovici

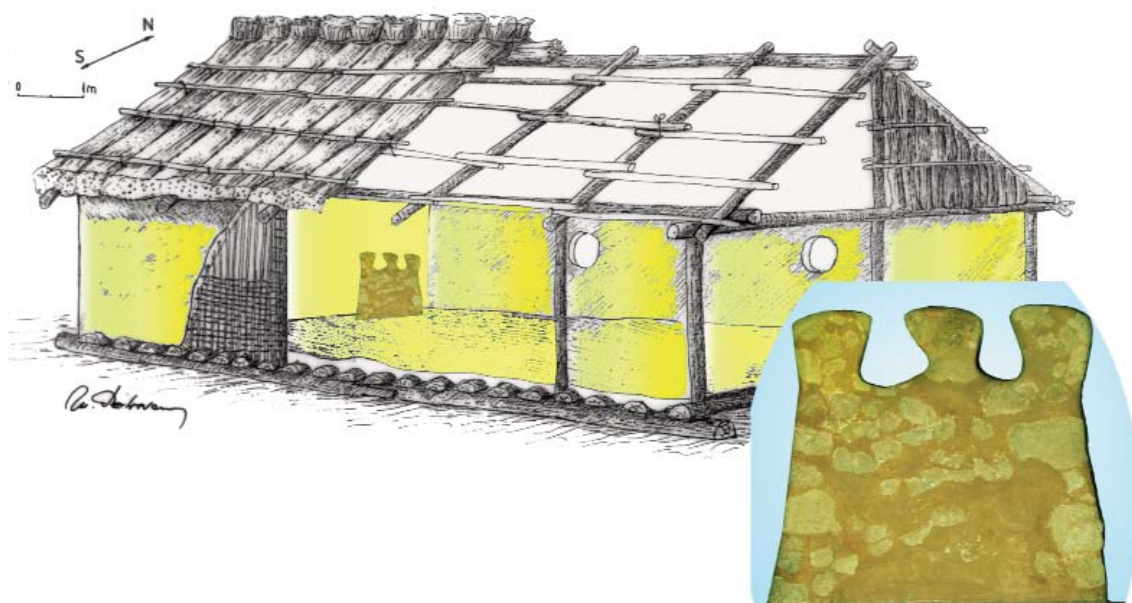

Fig. 5.

Truşeşti, sanctuar din L40, reconstituire M. şi Gh. Lazarovici

Fig. 5.

Truşeşti, sanctuary from L40, reconstruction M. and Gh. Lazarovici

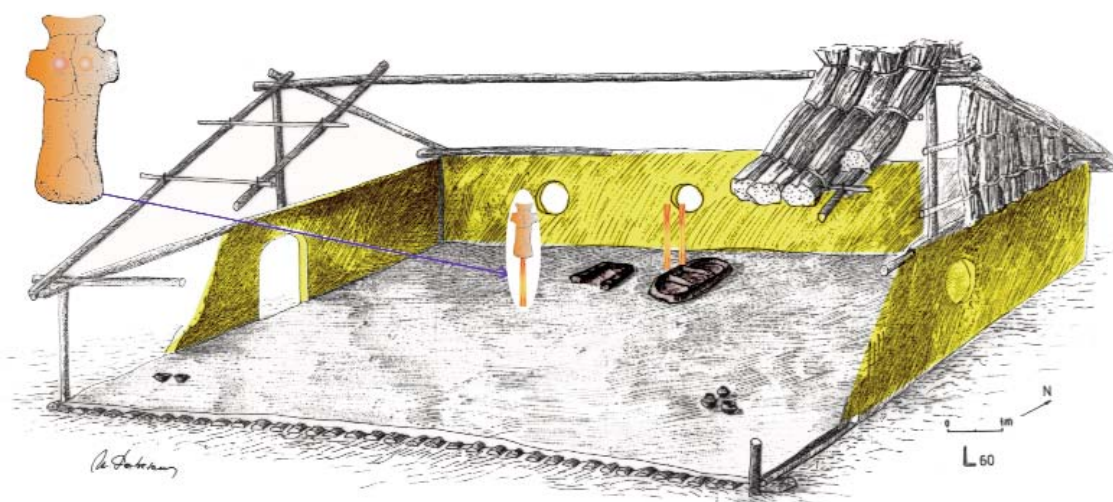

Fig. 6.

Truşeşti, sanctuarul 3 (L60), reconstituire M. şi Gh. Lazarovici

Fig. 6.

Truşeşti, Sanctuary 3 (L60), reconstruction M. and Gh. Lazarovici

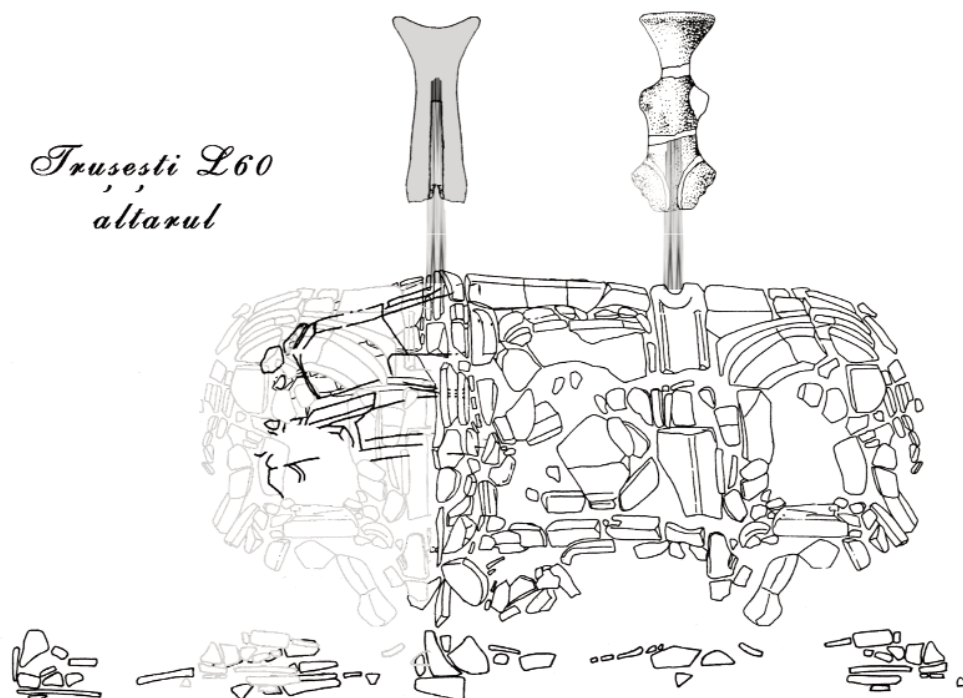

Fig. 7.

Trusești, Sanctuarul 4 (L60). reconstituire M. și Gh. Lazarovici. Altarul varianta 1

Fig. 7.

Trusești, Sanctuary 4 (L60), reconstruction M. and Gh. Lazarovici. The 1st version of the altar

Fig. 8.

Trusești, Sanctuarul 4 (L60). Altarul varianta 2;

Fig. 8.

Trusești, Sanctuary 4 (L60). The 2nd version of the altar;

Fig. 9.

Parța, Sanctuarul 1, statuia și coloanele din fața ei

Fig. 9.

Parța, Sanctuary 1, the statue and the columns found in front of it

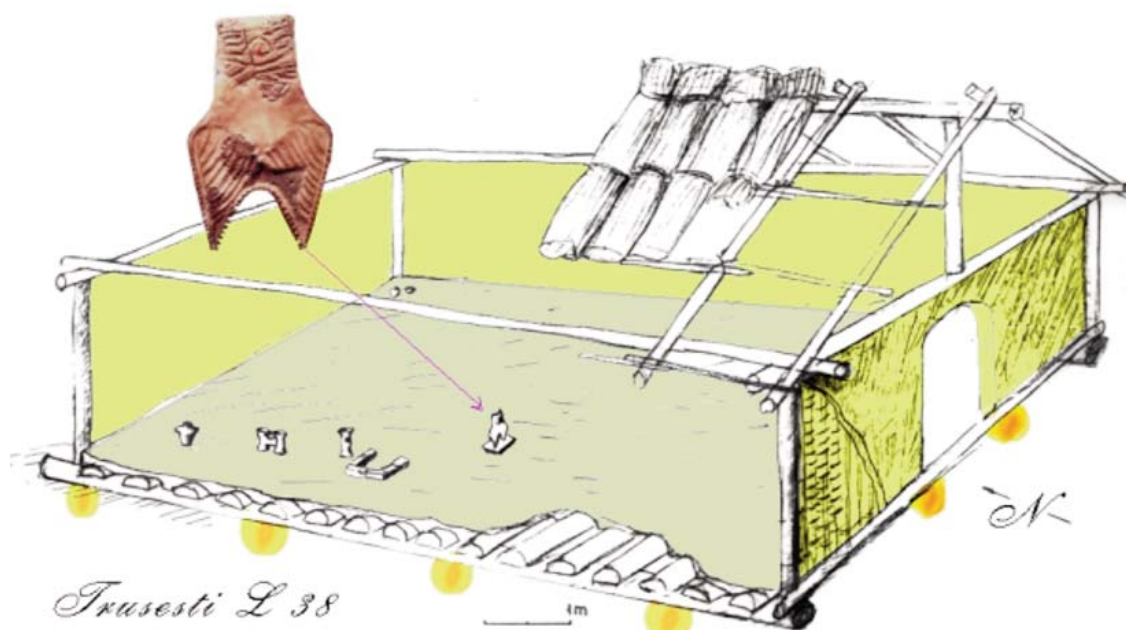

Fig 10.

Trusești, sanctuarul 5 (L38), Cucuteni A

Fig. 10.

Trusești, Sanctuary 5 (L38), Cucuteni A

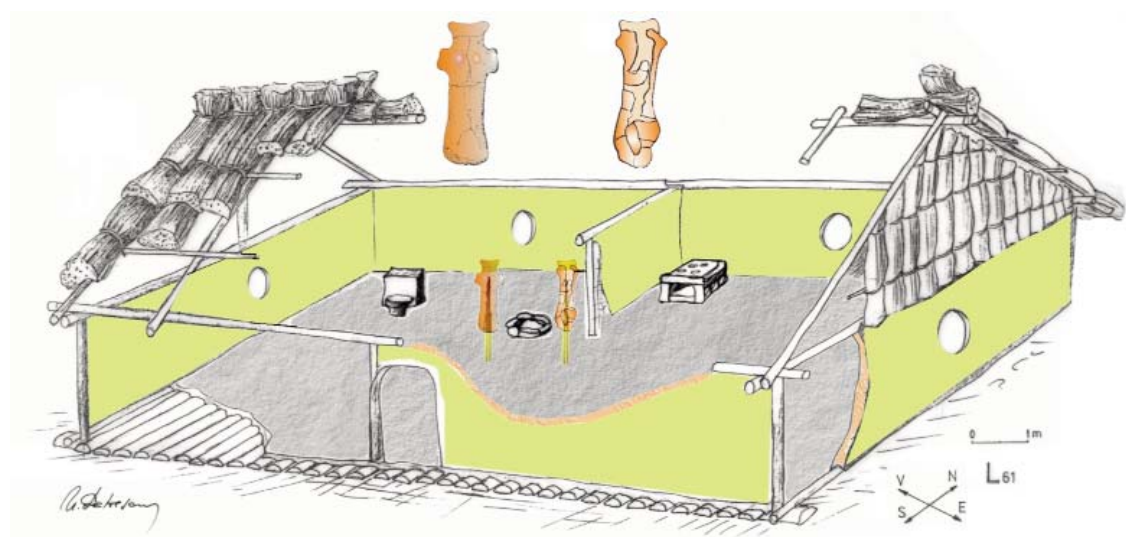

Fig. 11.

Trusești, sanctuar casnic (L61), Cucuteni A

Fig. 11.

Trusești, domestic sanctuary (L61), Cucuteni A

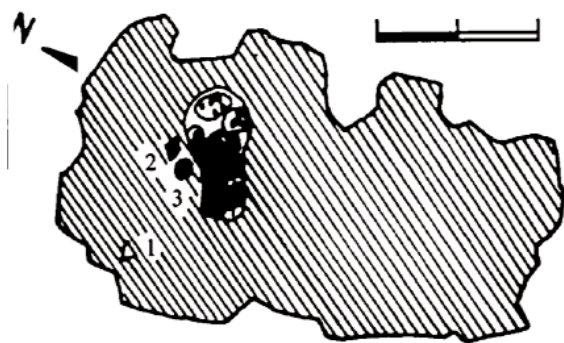

Fig. 12.

Mărgineni, locuința cu cuptor, cu cap antropomorf, după D. Monah

Fig. 12.

Mărgineni, the dwelling with oven, with antropomorphous head, according to D. Monah

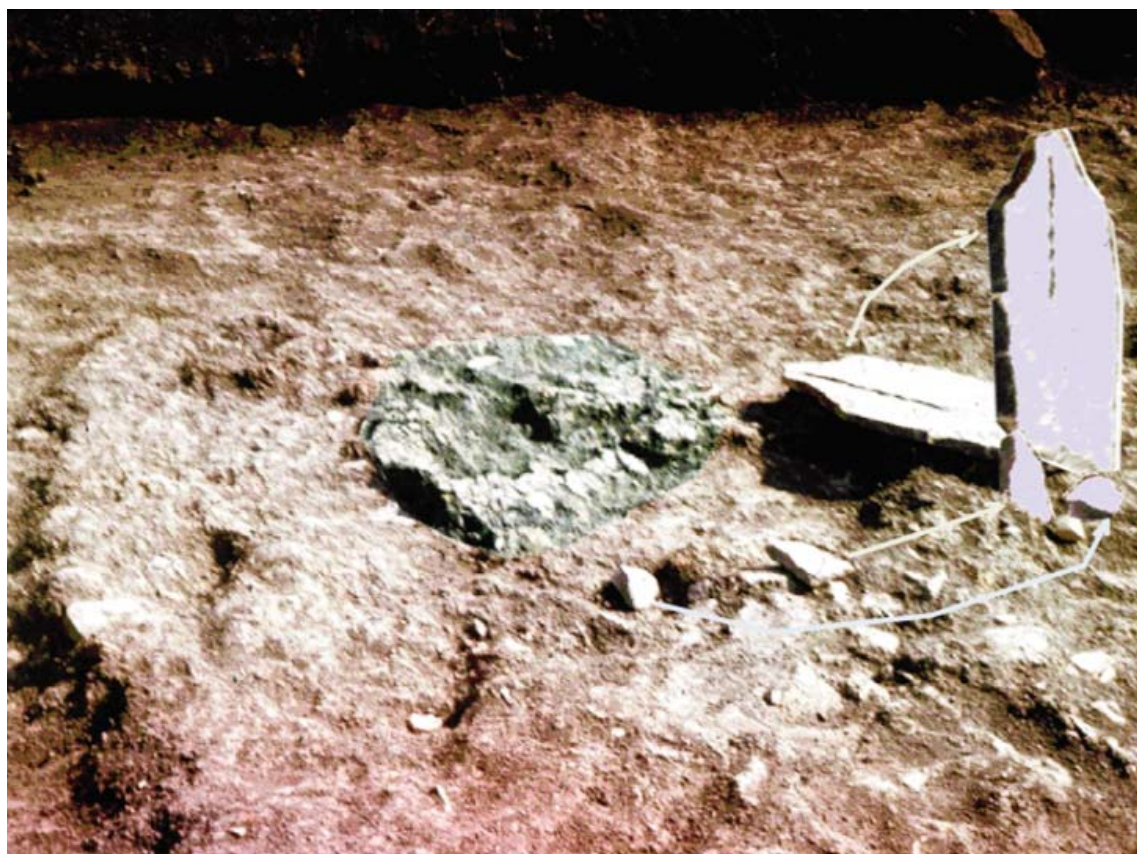

Fig. 13.

Scânteia, L1- sanctuar, resturi de la vatră și o stelă (?) din gresie

Fig. 13.

Scânteia, L1- sanctuary, remains of a hearth and a grit stone stele (?)

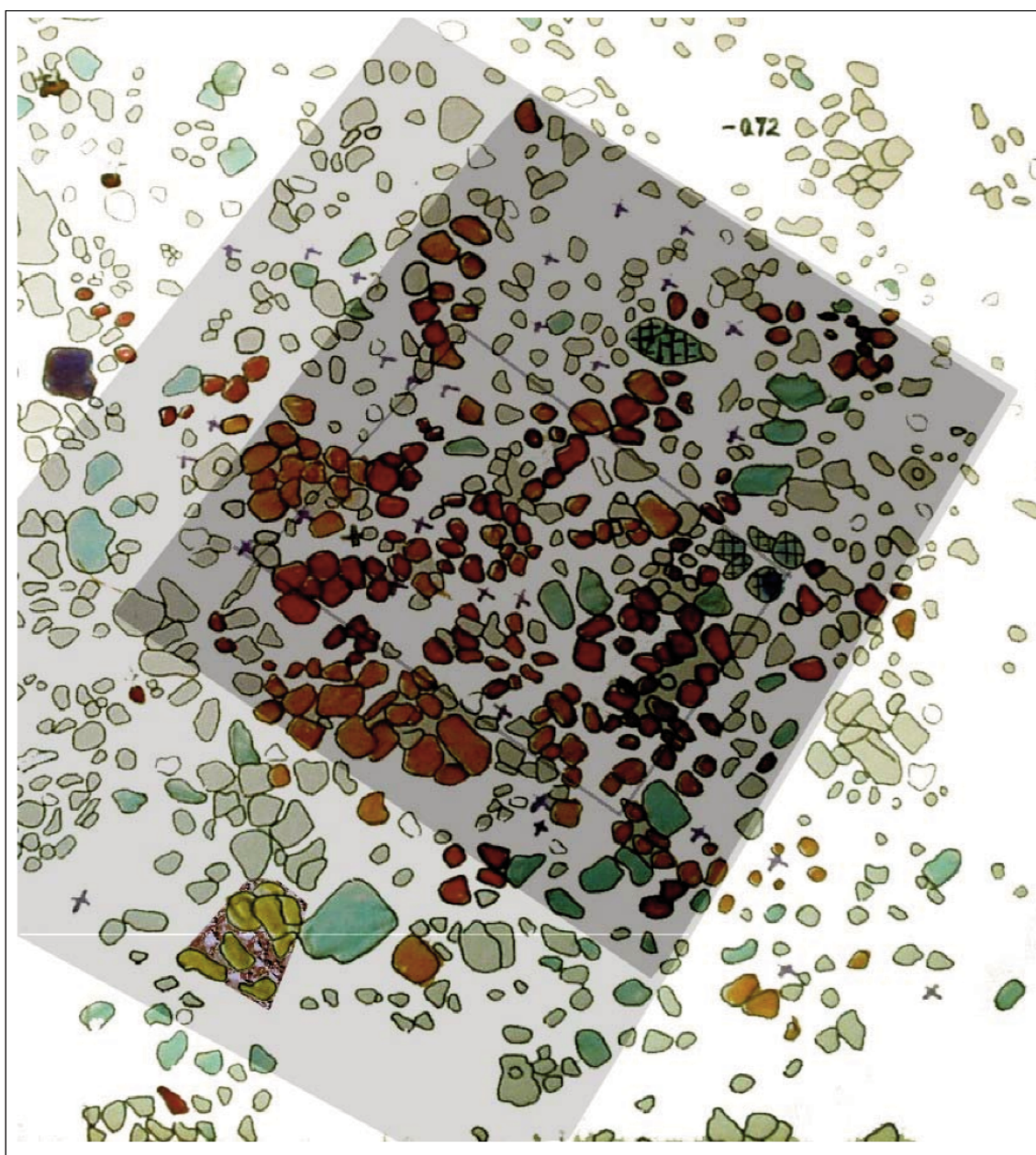

Fig. 14.

Scântea planul construcției cu hașur pentru perimetru și podea

Fig. 14.

Scântea, the plan of the construction – the perimeter and the floor are hachured

Tabel 15a	 4d	 49f	 50	 1b = c	 0c
1. vase de cult, cu semne sacre; Parța P126 Lazarovici Gh. & 2001 I.2, fig. 51/10	1				
2. plachetă rotundă registru 1; Karanovo, Schier 2002, II/8	1	1	1		
3. fund de vas, cu semne; c. Vinča, Srem; Makkay 1990, 42/24; Trbuhović Vailjević 1983, VIII			2		
4. fragment cu semne; liniar stichband, Makkay 1990, fig. 21/j; 24s; Kaufmann 1976, 15			2		
5. fragment de vas, "Zeus" de la Turdaș; c. Turdaș; M. Roska, Z. Torma, 141/6; Makkay 11/22.2			1		
6. fund de vas, cu semne; Turdaș; M. Roska, Z. Torma, 131/44, 46			1		
7. idol cu semne; Turdaș; M. Roska, Z. Torma, fig. 138/1			1		
8. discul negru; Turdaș; M. Roska 1941, fig. 128/18; Vlassa 1970, 20, 11; Makkay 1990, 15.5-7			1		
9. fragment cu semne; Csapojevka; Makkay 1990, 37/9; Masson - Merpert 1982, LXXXIII; morminte kurgan			1		
10. fragment cu semne; Târpești			1		
11. fusaioala; Svetozarevo			1		
12. idol cu semne sacre; Parța P40			1		
13. fund de vas, cu semne; Vrșac –At			2	1	
14. fund de vas, cu semne; Gradesnica			1	1	
15. fragment cu semne; Turdaș			1	1	
16. tăbliță, Tangâru			1	1	
17. fusaioală; Turdaș				1	
18. altăraș; Turdaș				1	
19. altăraș; Vrșnik				1	
20. disc Ghirbom,				1	
21. fusaioală; Dikili Tash				1	
22. altăraș; Rudna Glava, Jovanović 1982, fig. 27; Bánffy 1997, 32/3, 5				2	3
23. idol, cu semne; Turdaș, M. Roska, Z. Torma 1941, 141/14					1
24. placheta rotundă registru 2; Karanovo, Schier 2002, II/8					1

Fig. 15a.

Tabel cu corelarea semnelor reprezentând linia și variantele de linii în unghi

Fig. 15a.

Table with the correlation of signs representing the line and variants of lines in angle

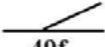
Tabel 15b	 50b	 49f	 50	 49a	 49
1. Parța	1				
2. Parța P18	1				
3. Karanovo	2	1	1		
4. Csapojevka			1		
5. Gradeșnica			1		
6. Parța P40			1		
7. Svetozarevo			1		
8. Tangâru			1		
9. Târpești			1		
10. Turdaș 138.1			1		
11. Turdaș			4	1	
12. Liniar stichband			2	1	
13. Vrșac -At			2	2	
14. C. Vinča, Srem			2	1	1
15. Cifer, Pacon				1	
16. Daia Română				1	
17. Glăvăneștii Vechi, fața b, SC tăbliță				1	
18. Nandru 2				1	
19. Perieni SC tăbliță				1	
20. Svetozarevo 2				1	
21. Ghirbom					1

Fig. 15b.

Tabel cu corelarea semnelor abstracte reprezentând corpul uman

Fig. 15b.

Table with the correlations of abstract signs representing the human body

Fig. 16.

Scânteia, groapa 62, piese din inventarul gropii

Fig. 16.

Scânteia, pit 62, items found in the pit's inventory

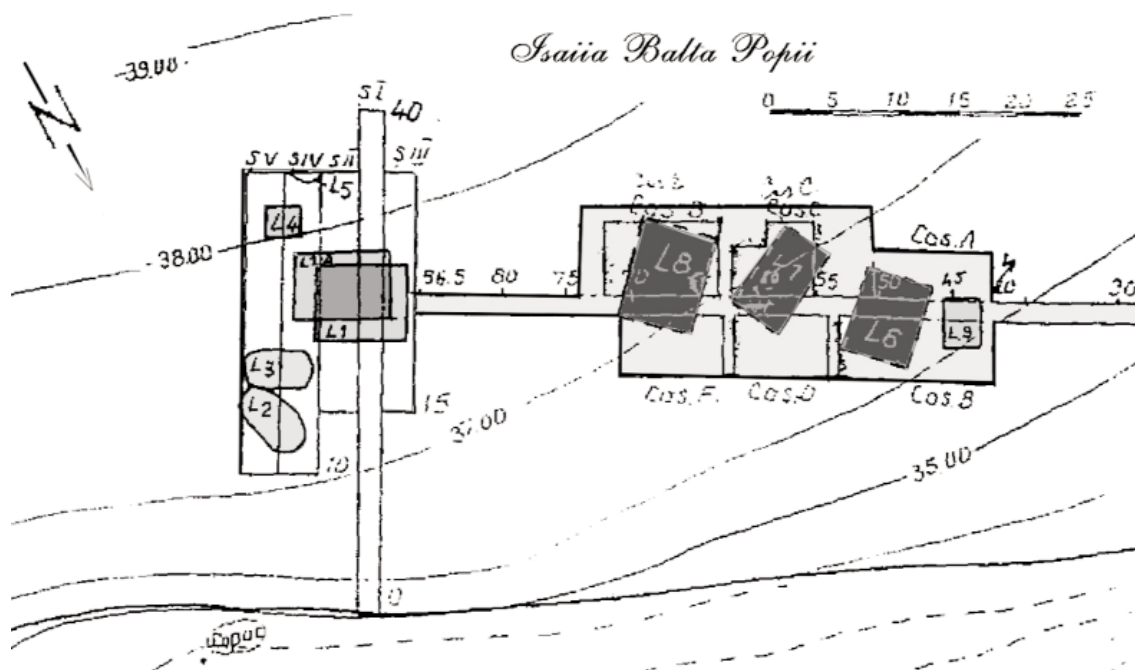

Fig. 17.

Isaiia, planul locuințelor, după Ursulescu et alii

Fig. 17.

Isaiia, the plan of the dwellings, according to Ursulescu et alii

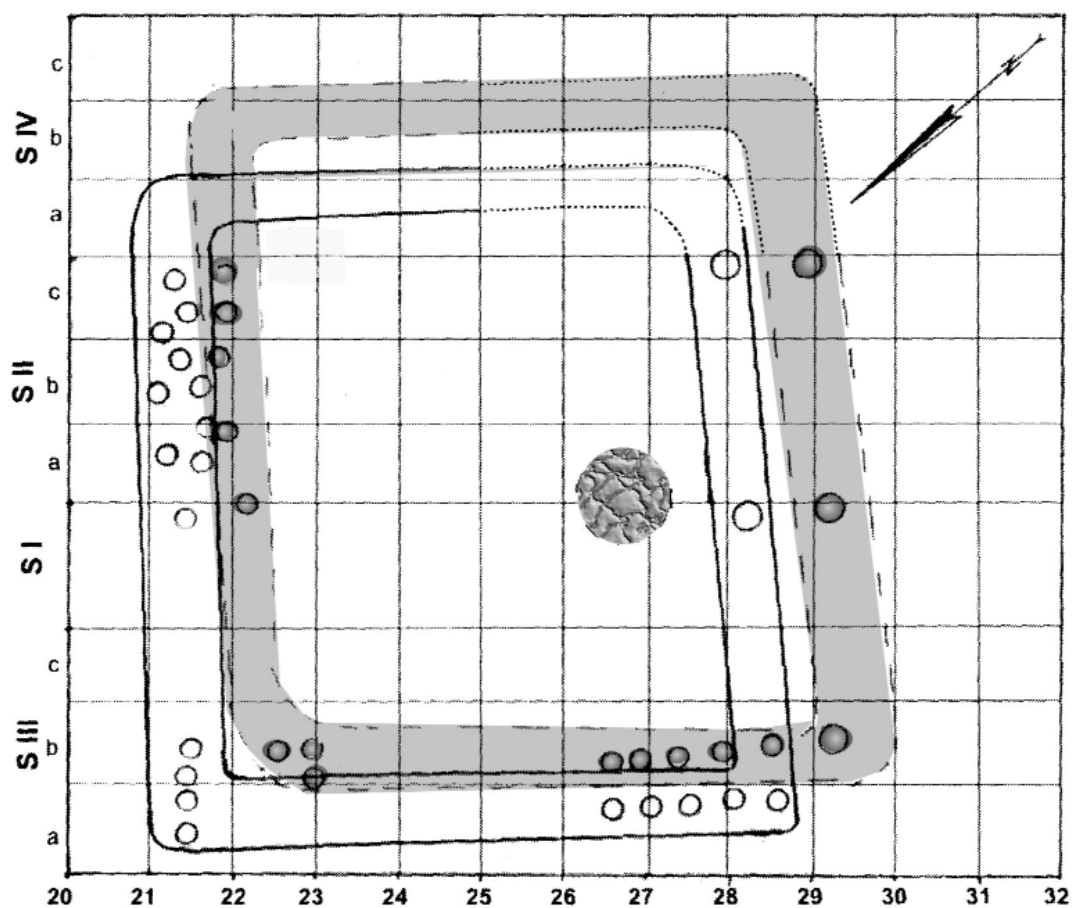

Fig. 18.

Isaiia, amplasarea sanctuarelor 1A și 1

Fig. 18.

Isaiia, the placement of sanctuaries 1A and 1

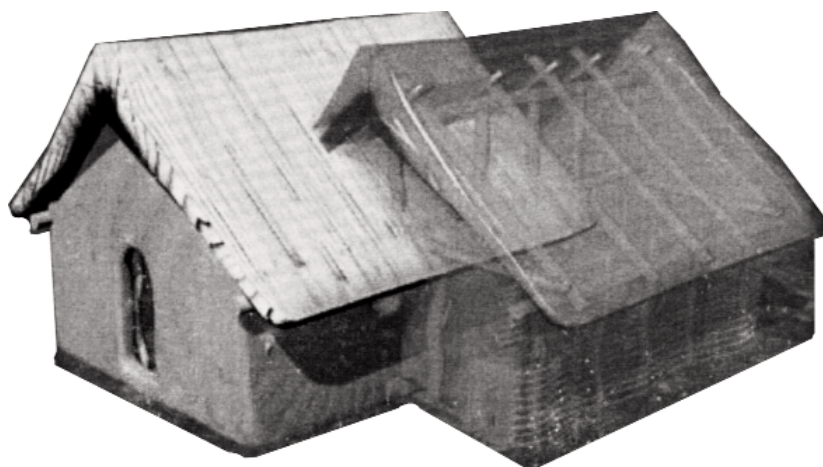

Fig. 19

Isaiia, reconstituirea sanctuarelor 1A și 1 (după Manole, Gheorghiu, Ursulescu)

Fig. 19.

Isaiia, reconstruction of sanctuaries 1A and 1 (according to Manole, Gheorghiu, Ursulescu)

Fig 20.

Isaiia, coloana phalus

Fig. 20.

Isaiia, the phalus column

Fig. 21.
Scaunelul 2 față/dos și scaunelul 6
Fig. 21.
Small chairs: nr. 2 front/back and nr. 6

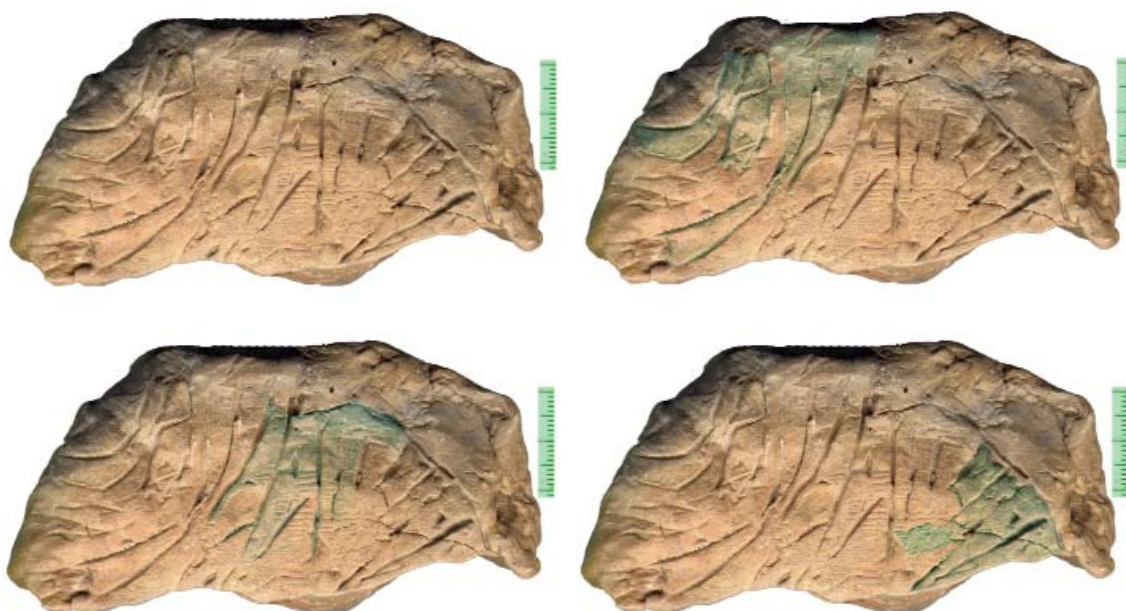

Fig. 22.
Isaiia, a) Tableta 1, b1) familia 1 de elefanți, b2) familia 2 de elefanți c) familia 3 de elefanți
Fig. 22.
Isaiia, a) Tablet 1 - elephants, b1) the 1st family, b2) the 2nd family, c) the 3rd family of elephants

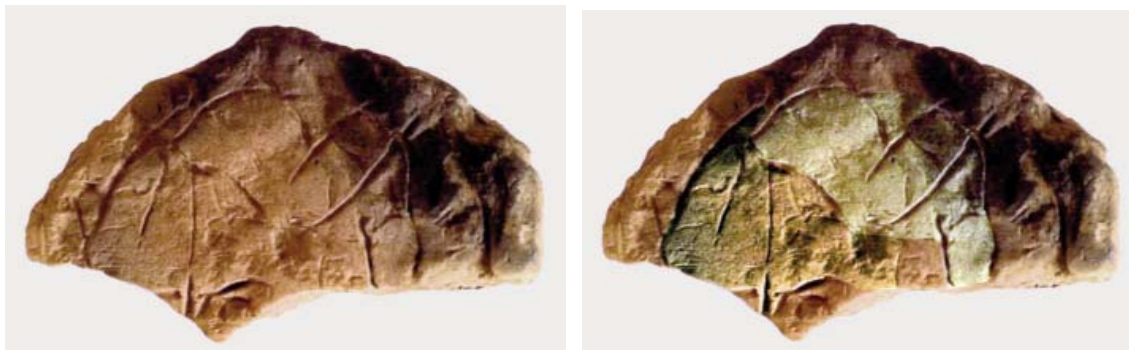

Fig. 23.
Isaiia, tăblița 2: urs și broască țestoasă
Fig. 23.
Isaiia, tablet 2: bear and turtle

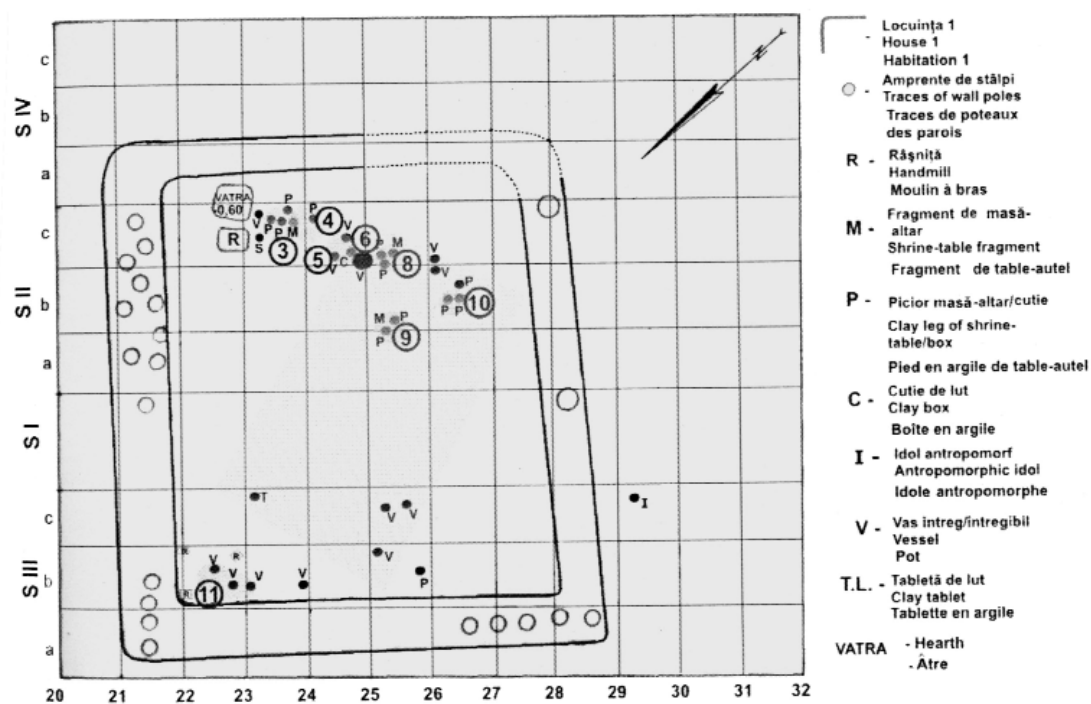

Fig. 24.

Isaiia, Sanctuarul 1b

Fig. 24.

Isaiia, Sanctuary 1b

Fig. 25
"Tezaurul" de la Isaiia,
Sanctuarul 1b

Fig. 25.
The „treasure” from
Isaiia, Sanctuary 1b

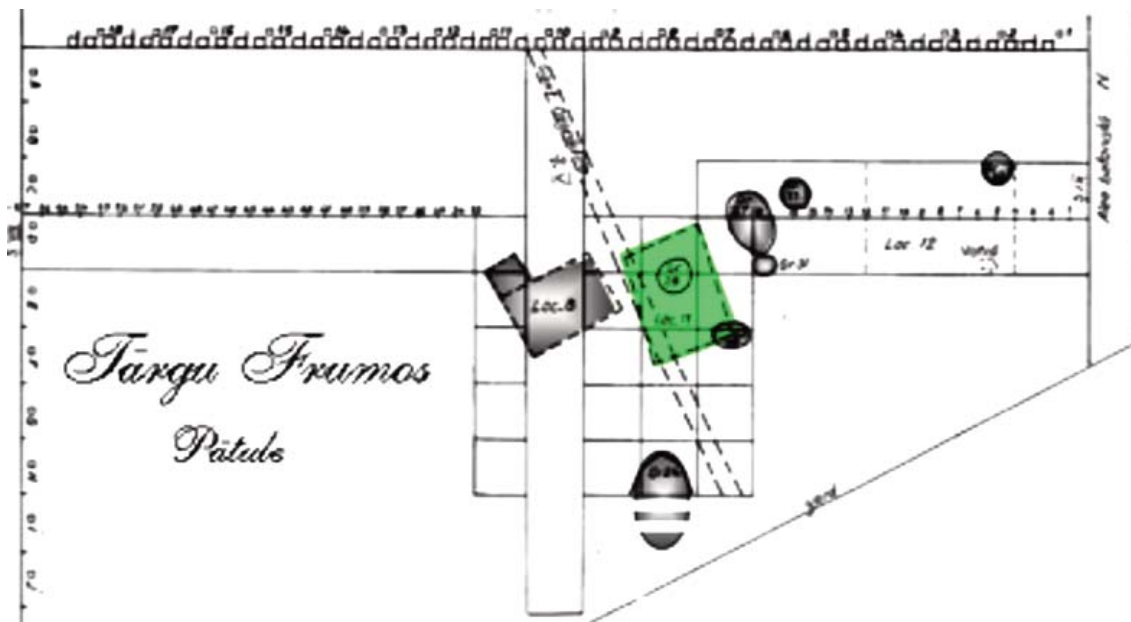

Fig. 26.

Târgu Frumos, groapă de cult și planul sanctuarului (L1), după Ursulescu et alii

Fig. 26.

Târgu Frumos, cultual pit and the plan of the sanctuary (L1), according to Ursulescu et alii

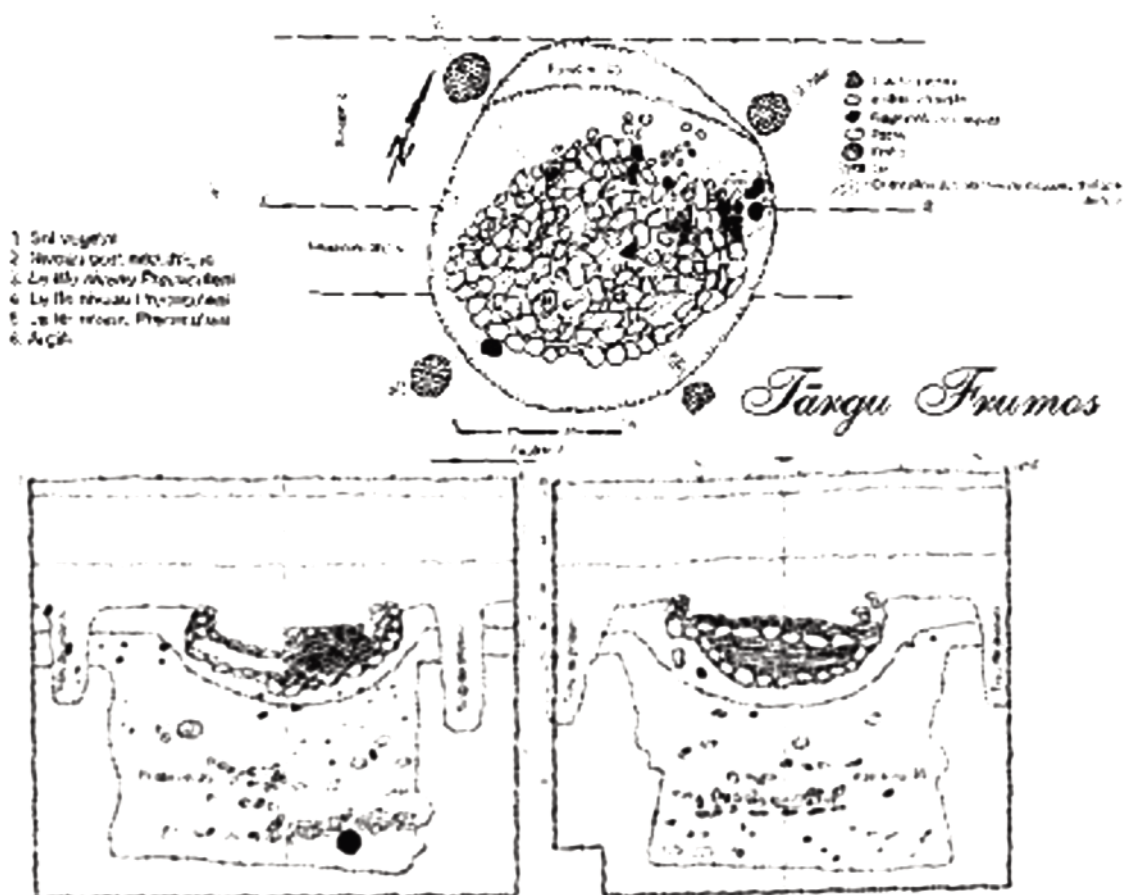

Fig. 27.

Târgu Frumos, altarul monumental

Fig. 27.

Târgu Frumos, the monumental altar

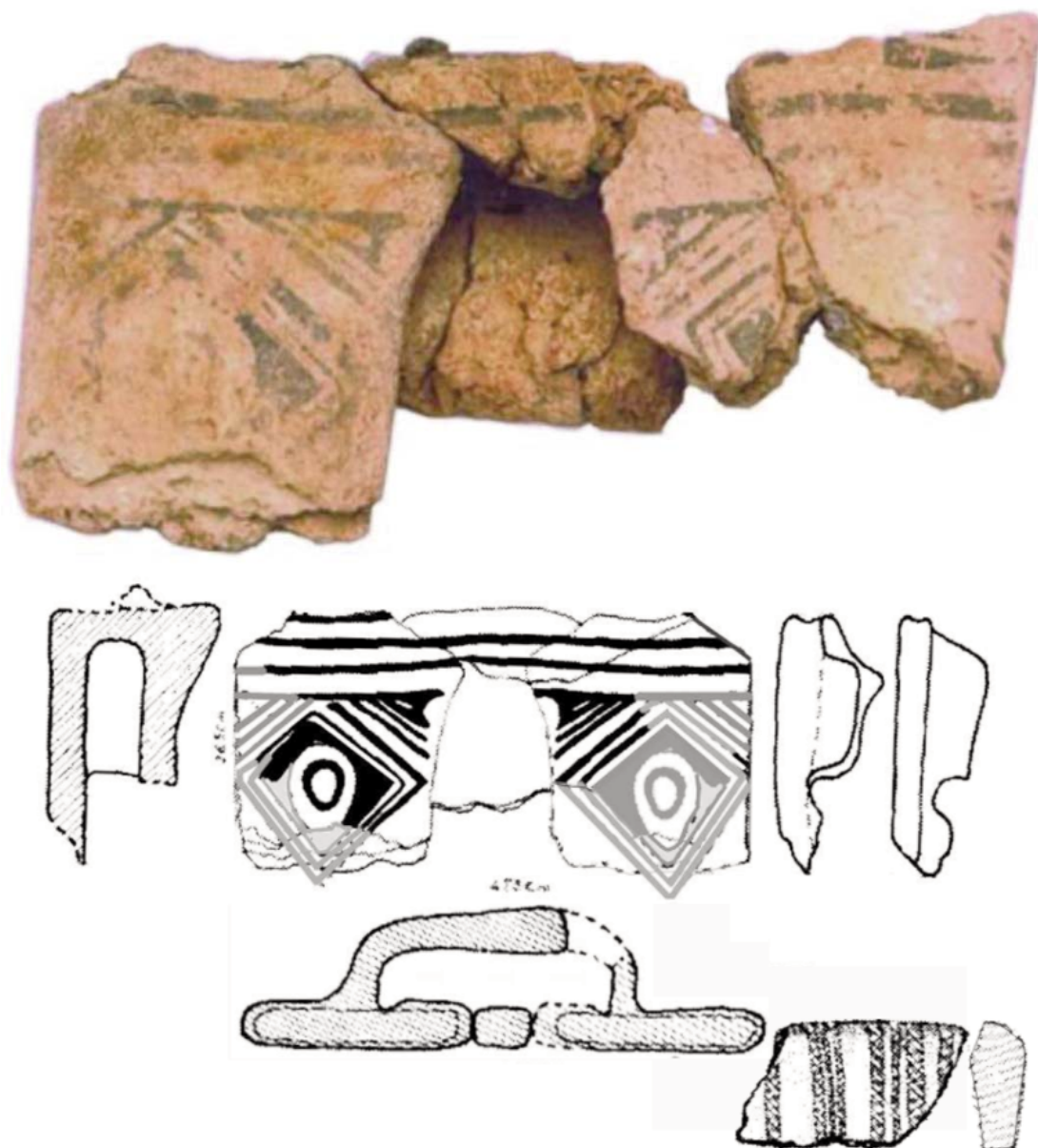

Fig. 28.

Târgu Frumos, altarul monumental, detalii și secțiuni

Fig. 28.

Târgu Frumos, the monumental altar – details and sections

Fig. 29.
'Ain Gazahl vatră antropomorfă și patru
coloane de lemn
Fig. 29.
'Ain Gazahl – anthropomorphic hearth and
four wooden columns

Fig. 30.

Poduri - "Dealul Ghindaru", cultura Precucuteni

Fig. 30.

Poduri - "Dealul Ghindaru", the Precucuteni Culture

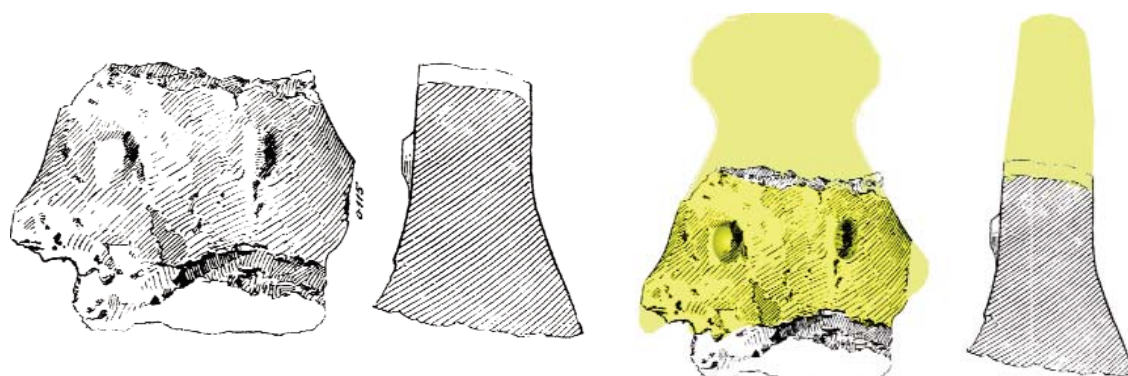

Fig. 31.

Izvoare, fragment de idol monumental

Fig. 31.

Izvoare, fragment of a monumental idol

Modele miniaturale de altare descoperite la Olteni - „Cariera de nisip”, Situl B, jud. Covasna

Cuvinte cheie: Transilvania, Neolitic, Eneolitic, viață spirituală, altărașe

Key words: Transylvania, Neolithic, Eneolithic, spiritual life, altar models

Abstract

The paper presents three fragments from altar models, which were discovered during the rescue archaeological excavations at Olteni, Covasna County. The entire altar models presented in the paper is in the patrimony of National Museum of Eastern Carpathians (MNCR) from Sfântu Gheorghe, Covasna County. The small altar models usually appear in direct association with other cult object, or in special context, pits, and dwellings. The altars present a double function: ritual incense and maintaining the fire, being used as candles. The altars often have three or four small legs, for stability. In the upper side these have a cup or a container in which are deposited the oils or the offerings. We republished two other small altars found at Leț, „Vârhegy”, Covasna County, and one discovered at Păulenii Ciuc - Ciomortan „Dâmbul Cetății”, Harghita County. These discoveries cover a large chronological period, beginning with early Neolithic culture, Starcevo-Criș, developed Neolithic (Bandkeramik culture), early Eneolithic (Boian-Giulești and Precucuteni cultures) and developed Eneolithic (Cucuteni-Arșud culture).

Satul Olteni se află situat în depresiunea Sfântu Gheorghe și aparține, din punct de vedere administrativ, comunei Bodoc din județul Covasna. Este situat la 10 km nord de orașul Sfântu Gheorghe, de ambele părți ale D.N-12, Brașov - Miercurea Ciuc. (Pl. I/1, 2) Satul este străbătut de la nord spre sud de râul Olt, după ce acesta părăsește trecătoarea Tușnad.

Localitatea este bine cunoscută în literatura arheologică în primul rând datorită celor două situri aflate la marginea sa nordică: așezarea „În Dosul Cetății-Vármegye” aparținând culturii Cucuteni-Arșud și Castrul Roman de la Olteni¹.

Pe parcursul anilor 2001–2008, conform unor contracte de eliberare a terenului de sarcină arheologică încheiate între SC DOMARKT SRL și Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni, în cele două situri numite convențional Situl A (aflat pe partea dreaptă a DN-12 pe direcția Brașov – Miercurea Ciuc) și Situl B (aflat pe partea stângă a DN-12 pe direcția Brașov – Miercurea Ciuc) au fost descoperite și cercetate mai multe așezări suprapuse care datează din neolitic, eneolitic, epoca bronzului târziu, a doua epocă a fierului, perioada post-romană și o necropolă dacică timpurie (sec. IV-III î.Hr.)².

Din anul 2005 și până în prezent cercetările arheologice s-au desfășurat în zona Sitului B. Așezarea a fost locuită în perioada neoliticului mijlociu de către purtătorii Culturii Ceramicii liniare cu note muzicale; acestei locuiri i-au

fost atribuite o locuință (Locuința 3) și o groapă „menajeră” (Groapa 5). Așezarea a fost locuită apoi de către comunitățile eneolitice de tip Boian-Giulești și Precucuteni I (în umplutura complexelor materialele arheologice sunt amestecate) care indică trecerea la civilizația eneolitică în această parte a Transilvaniei.

În studiul de față vom prezenta complexele de locuit în care au fost descoperite fragmentele de altărașe.

Locuința 1, a fost descoperită la - 0,4 m de la suprafața actuală a terenului. Suprafața locuinței a fost delimitată de materialele arheologice răspândite pe 12 x 6,5 m. Groapa locuinței a fost săpată până la -0,8 m și era orientată pe direcția est-vest. Acest complex a fost parțial distrus în partea sa de nord, de exploatarea în carieră efectuate în perioada postbelică. Umplutura locuinței era compusă din pământ negru, în amestec cu numeroase materiale arheologice (unelte din piatră, fragmente de rășniță, plastică antropomorfă, ceramică, etc.) care pot fi atribuite culturilor Ceramicii liniare cu note muzicale (materiale arheologice izolate); Boian-Giulești și Precucuteni I (pe parcursul cercetărilor arheologice preventive de la Olteni nu a fost surprins raportul stratigrafic între cele două culturi eneolitice).

Fragmentele ceramice sunt modelate manual, din lut în amestec cu nisip și resturi vegetale, sunt bine netezite, iar ornamentele sunt realizate prin tehnica incizării și excizării. Decorul fragmentelor ceramice descoperite în

acest complex sunt incizate și excizate. Dintre motivele decorative se remarcă „*tabla de șah*” și „*dinți de lup*”.

Din umplutura acestei locuințe au fost descoperite două fragmente de altărașe, un picior cu o parte din măsuță (Nr.inv. 13892; Pl. II/3) și un fragment de picior (Nr.inv. 14003; Pl. II/1). Pieseile au fost descoperite în amestec cu materiale ceramice.

Complexul 2 (complex de locuit), a fost descoperit la -0,3 m de la suprafața actuală a terenului. Conturul gropii este orientat pe direcția nord-sud, are forma relativ ovală (36 x 28 m) cu pereții oblici spre fundul relativ plat. În partea centrală a complexului groapa se adâncește până la -1,2 m. În această zonă a fost descoperită o aglomerare de bolovani de piatră (bolovani neprelucrați ce au diferite dimensiuni) printre care s-au descoperit materiale arheologice reprezentate în special de ceramică. Umplutura gropii complexului este formată din pământ de culoare neagră. Din partea estică a acestui complex a fost descoperit un fragment de altăraș (Nr.inv. 13675; Pl. II/2). Fragmentul provine din umplutura formată din pământ negru și nu a fost asociat cu alte materiale arheologice. Complexul de locuit (?) se află în curs de cercetare.

Catalog:

Altăraș – fragment (Î: 75 mm; Î. picior: 60 mm; Î. masă: 15 mm; GR. picior: 23 mm). Piesa a fost modelată manual, din mai multe bucăți de lut, picioare și masă, lipite apoi între ele. Altărașul este lucrat din lut în amestec cu resturi vegetale și nisip fin. Arderea oxidantă, păstrează slip de culoare brun-închis.

Din altăraș s-a păstrat un picior cu talpa aplatizată și o parte din masă cu recipient. Masa avea forma patrulateră iar pereții recipientului s-au păstrat cu înălțimea de 1,5 cm în partea de colț a mesei (recipientul este rupt din vechime).

Piciorul este amplasat în colțul mesei, în poziție verticală, are secțiunea rombică și baza este aplatizată. Talpa piciorului are forma relativ ovală cu marginile rupte din vechime.

Pe exterior, baza măsuței este decorată cu o linie orizontală incizată, din care pornesc triunghiuri excizate așezate cu vârful în jos, în forma de „*dinți de lup*”. Piciorul este decorat pe trei din cele patru laturi. Partea superioară este decorată cu trei benzi formate din linii orizontale incizate umplute cu excizii de

formă rectangulară, în forma „*tablei de șah*”. Baza piciorului este decorată cu o bandă îngustă formată din linii orizontale incizate umplută cu excizii de formă rectangulară. (Pl. II/2; Pl. III/2)

Piesa a fost descoperită într-un complex de locuit, Complex 2; c. P/7; -65 cm; 28.07.2006

Încadrare culturală: Precucuteni

Deținător: MNCR; Nr. inventar: 13675

Altăraș – fragment (Î: 52 mm; Î. picior: 35 mm; Î. masă: 17 mm; GR. picior: 20 mm). Piesa a fost modelată manual, din mai multe bucăți de lut, picioare și masă, lipite apoi între ele. Altărașul este lucrat din lut în amestec cu resturi vegetale și nisip fin. Arderea oxidantă.

Piesa reprezintă un fragment dintr-un altăraș din care s-a păstrat o parte din măsuță și un picior. Măsuța are forma rotundă (D = 100 mm) cu marginea înălțată față de tăblie, este rotunjită și ușor evazată. Piciorul este tronconic cu talpa plată. Piesa este decorată pe exterior cu linii geometrice incizate. Decorul pe picior este format din linii paralele, unghiulare, incizate și formează mai multe romburi. Se poate observa că pe partea inferioară a măsuței piesa este decorată cu linii incizate (decorul este distrus din vechime). (Pl. II/3; Pl. III/3)

Piesa a fost descoperită într-un complex de locuit, Locuința 1; c. B/3; -35 cm; 10.10.2006

Încadrare culturală: Precucuteni

Deținător: MNCR; Nr. inventar: 13892

Altăraș – fragment (Î: 44 mm; GR. picior: 20 mm). Piesa a fost modelată manual, din mai multe bucăți de lut, picioare și masă, lipite apoi între ele. Altărașul este lucrat din lut în amestec cu pietricele și nisip fin. Arderea este oxidantă și are culoarea cărămiziu. Din piesă s-a păstrat partea superioară a piciorului. Lipsesc din vechime masa altărașului și partea inferioară a piciorului (talpa).

Piciorul are secțiunea rectangulară, este gol în interior în partea superioară și probabil era poziționat în colțul mesei. Piciorul este îndoit în zona mediană și pe exterior prezintă o proeminență rotundă trasă din pasta piesei. Din acest punct și până spre talpă piciorul are secțiunea ovală. După modul de realizare al proeminenței din partea frontală a piciorului, aceasta poate sugera trăsături antropomorfe „*genunchiul*”.

Piesa prezintă pe toate laturile decor format din linii verticale incizate, uneori acestea se unesc și formează „X”-uri (Pl. II/1; Pl. III/1).

Piesa a fost descoperită într-un complex de locuit, Locuința 1; c. B/5; - 60 cm; 23.10.2006

Încadrare culturală: Cultura ceramicii liniare cu note muzicale (?).

Deținător: MNCR; Nr. inventar: 14003

Considerații preliminare privind locuirea din neoliticul dezvoltat (Cultura ceramicii liniare cu note muzicale) și eneoliticul timpuriu (Culturile Boian și Precucuteni) din zona sud-est transilvăneană

Comunitățile Culturii Ceramicii liniare cu note muzicale au avut un rol important la formarea culturilor eneoliticului timpuriu, Boian, Turdaș, Iclod, Precucuteni³.

La nivelul fazei Giulești, a început expansiunea comunităților culturii Boian spre nord, fiind ocupate zone însemnate din sud-estul Transilvaniei și sudul Moldovei. Aici au întâlnit comunități de tip liniar-ceramic târzii, aflate la începutul fazei târzii a marelui complex central-european. Din contactul acestora, de o parte și de alta a Carpaților Orientali, s-a născut o nouă sinteză, cultura Precucuteni⁴.

Cultura Boian rezultă din contactul, în centrul Munteniei, dintre cultura Dudești și cultura Ceramicii liniare cu note muzicale. Treptat, a ocupat cea mai mare parte a Munteniei, iar ulterior s-a extins și spre alte teritorii⁵. Comunitățile acestei culturi au o evoluție îndelungată (de circa 6 secole, de-a lungul a patru faze: Bolintineanu, Giulești, Vidra și faza de tranziție la cultura Gumelnița), împărțite la rândul lor în subfaze. În cursul primei etape a culturii Boian-Giulești (Greaca) constatăm așezări doar în Muntenia. În a doua etapă (Aldeni), comunitățile au fost mai numeroase, fapt atestat prin extinderea considerabilă a ariei de răspândire până la Jiu, spre vest, între Carpați și Siret, sud-estul Transilvaniei, spre nord. (Pl. I/3)⁶.

Cultura Boian este cunoscută în sud-estul Transilvaniei și suprapune spațiul de locuire al Culturii Ceramicii liniare. Materiale aparținând acestei culturi au fost descoperite în 16 stațiuni din Transilvania. (Pl. I/5)⁷.

În zona de curbură a Carpaților Răsăriteni, pe fondul confluențelor culturii Boian cu cea a ceramicii liniare, după toate probabilitățile, se naște cultura Precucuteni. Nu se cunosc în această fază a cercetărilor cauzele exacte care au dus la dispariția (sau transformarea – migrația?) culturii Boian în sud-estul Transilvaniei.

Două sunt componentele principale care au stat la baza formării culturii Precucuteni: Cultura Ceramicii liniare cu note muzicale și

Cultura Boian din a doua sa fază (Giulești). Purtătorii acestei culturi nu s-au putut întâlni decât în sud-estul Transilvaniei, singura zonă unde s-au identificat așezări aparținând ambelor culturi (Pl. I/3,4)⁸. Se aprecia, într-un anumit stadiu al cercetărilor, că aceasta se naște în Moldova pe un fond al Ceramicii cu note muzicale la care s-ar adăuga elemente sudice, legate de cele de tip Boian – Giulești.

Materialele liniar-ceramice cu capete de note muzicale din SE Transilvaniei și Muntenia pot fi încadrate la nivel cronologic Vinča B2. Această datare este verificată și de prezența unor importuri atribuite ceramicii liniare cu capete de note muzicale din așezările Vinča B2, de la Tărtăria și Lumea Nouă⁹.

Cultura Precucuteni are trei faze de dezvoltare, care au fost stabilite în special pe baza caracteristicilor ornamentării ceramice (decor incizat, excizat și imprimat, caneluri etc., iar spre sfârșit cu pictură crudă roșie și albă), denumite simplu, I, II și III.

Apariția materialelor ceramice de tip Precucuteni I și II descoperite în straturi aparținând culturii Petrești (de la Turdaș), este naturală, culturile fiind paralelizate, de obicei, cu faza a II-a Giulești, a culturii Boian, cultură ce se întinde și în sud-estul Transilvaniei. Astfel geneza culturii Precucuteni nu poate fi mai timpurie decât faza Vinča C10.

În județul Covasna, au fost descoperite 6 stațiuni în care au apărut materiale precucuteniene din faza I, la Eresteghin, Moacșa, Sfântu Gheorghe – "Cetatea Cocostârcului", tot în oraș pe strada Váradi și la Turia, iar pe teritoriul județului Harghita sunt doar la Bancu (Ciucsîngiorgiu), deși numărul lor este posibil să fie mai mare (Pl. I/5).

Caracteristică fazei timpurii este ceramica cu decor excizat, de cele mai multe ori în forma unor dinți de lup dispuși pe două sau mai multe șiruri, asociată cu linii incizate, benzi incizate înguste, incizii cu puncte, pliseuri și caneluri. În săpăturile lui Z. Székely de la Eresteghin a fost descoperită o locuință cu vatră patrulateră pe mijlocul peretelui vestic de 1 x 0,75 m, o groapă și un cuptor de pâine. Datele publicate sunt deosebit de importante, deoarece se pare că locuința avea podeaua și vatra suspendată¹¹.

Cultura Precucuteni, ca mai toate culturile neolitice și eneolitice, a fost angrenată într-o rețea de relații directe sau indirecte cu mai multe din culturile contemporane puțin anterioare sau chiar posterioare din spațiul geografic în care s-a dezvoltat și a evoluat.

Cercetările arheologice au pus în evidență astfel de relații chiar cu cultura Boian, iar apoi cu Gumelnița, care urmează după aceasta, sau cu aspectul cultural Stoicani-Aldeni-Bolgrad¹².

Materiale ceramice Precucuteni se găsesc în așezările culturii Petrești până în faza A-B, inclusiv, acest lucru putând fi pus și în legătură cu sfârșitul acestei culturi¹³.

Descoperirile de la Eresteghin, Ciuc-sân-giorziu și Turia sunt importante deoarece ele diferă de etapa Precucuteni I din Moldova. Materialele din Transilvania de sud-est sunt de factură mai bună. Impresia pe care ne-o lasă aceste descoperiri (în special cele văzute la Turia) este geneza lor din descoperiri de tip Giulești sau elemente înrudite, de aceea credem că geneza culturii Precucuteni are loc undeva în sud-estul Transilvaniei (Eresteghin și Turia) și se datorează unor influențe sudice¹⁴.

În zona sud-est transilvăneană sunt mai multe așezări unde au fost descoperite materiale arheologice ce aparțin culturilor Ceramicii Liniare cu note muzicale, Boian – Giulești și Precucuteni, dintre care le amintim pe cele de la Olteni, Leț, Biborțeni, etc. Până în prezent, cercetări arheologice pe suprafețe mari s-au efectuat numai în situl de la Olteni, cu ocazia cercetărilor arheologice preventive. La Olteni au fost descoperite complexe separate (locuințe și gropi) aparținând Culturii Ceramicii liniare cu note muzicale. Până în stadiul actual al cercetărilor arheologice de la Olteni – Situl B, nu a fost descoperite complexe care să poată fi atribuite cu certitudine locuirii Boian-Giulești sau Precucuteni. Materiale arheologice descoperite în umplutura complexelor cercetate sunt asociate și îmbină elemente specifice ambelor culturi.

La Olteni, pe fondul locuirii Culturii Ceramicii liniare cu note muzicale, prin pătrunderea purtătorilor culturii Boian-Giulești, în sud-estul Transilvaniei putem spune că se formează și evoluează cultura Precucuteni.

Considerații generale asupra modelelor miniaturale de altărașe

Viața religioasă a unei comunități se desfășoară pe două coordonate, extrem de importante, legate de spațiul și timpul în care un anumit grup uman se dezvoltă, astfel încât credințele și practicile religioase sunt în directă legătură cu necesitățile legate de cult. Grupul uman, sub diverse forme de organi-

zare, prin intermediul ritualului și al mitului și-a consolidat o anumită percepție asupra realității înconjurătoare. Religia, în neolitic, vine să înlocuiască magia ca sens de invocare a forțelor naturii. Aceste forțe erau personificate ca zeități, ființe care erau mai mult sau mai puțin inteligibile¹⁵.

Arta neolitică și eneolitică din zona balcanică a strălucit atât prin tehnica de realizare dar mai ales prin ideea și dorința de stilizare, de a transmite un anume gen de mesaj artistic. Majoritatea obiectelor din lut sunt însoțite de o „decorație” cu caracter cultic. Este vorba de semne și simboluri care sacralizează obiectul sau îl definesc, îi definesc rolul sacral. Machetele cuprind mai multe categorii de reprezentări. Astfel, identificăm: casa divină, cuptorul divin, templul sau sanctuarul, machete de altare, turnul divin sau mitic¹⁶. Indiferent de ceea ce reprezintă machetele, acestea sunt deosebit de importante, deoarece de cele mai multe ori arată clădiri sau mobilier care fie există în perioada respectivă, fie era imaginat de oamenii neolitici. Alte dovezi cu privire la interiorul sau exteriorul clădirilor, realizat din lemn sau alte materiale perisabile, sunt slab documentate arheologic¹⁷.

Manifestările religioase în perioada preistorică cuprind o serie de aspecte legate de o arhitectură specific cultică, elemente ritualice miniaturale (altărașe, figurine) și elemente de cult monumentale, care de cele mai multe ori definesc clădirile comunitare. Altărașele ar putea reprezenta suporturi pentru figurine sau recipiente pentru păstrarea și arderea unor lichide sau mirodenii¹⁸. Mesele cultice și cupele miniaturale este posibil să fi fost folosite pentru reprezentarea la scară redusă a unor scene sacre¹⁹, având în vedere faptul că mese și altare de dimensiuni monumentale au fost descoperite în mai multe așezări neolitice, pe care se desfășurau anumite practici religioase. Unul dintre cele mai cunoscute exemple de sanctuare cu mobilier special destinat cultului este la Parța, unde dovezile arheologice scot în evidență o serie de ritualuri legate de fecunditatea și fertilitatea comunității²⁰. În procesul de sacralizare a vieții lor, oamenii neolitici folosesc un inventar cultic, menit să reprezinte cele patru elemente esențiale: pământul (prin râșnițele ritualice folosite la râșnitul sacru și la fabricarea pâinii²¹, aerul prin folosirea și arderea esențelor parfumate²², focul prin folosirea cuptoarelor, a vetrelor, prin amplasarea figu-

rinelor în jurul instalațiilor de foc, apa prin păstrarea lichidului sacru, prin practicarea libației²³. Figurinele umane ar fi putut fi folosite în cadrul ritualurilor ca fiind o reprezentare a strămoșilor mitici, sau o personificare a forțelor supranaturale. Figurinele zoomorfe pe de altă parte ar putea fi simboluri tangibile ale eforturilor umane de a controla natura²⁴.

Pe de altă parte, este posibil ca ritualul principal de ofrandă să fi fost coordonat și organizat de către comunitate într-un anumit punct din așezare, unde sacrificiile erau oferite pe altare de mari dimensiuni. După parcurgerea ritualului principal, este probabil că fiecare membru al comunității să fi luat cu sine o parte din ofranda oferită și pusă în altărașe mici, păstrând-o pentru protecția familiei²⁵.

Importante studii aspra acestui tip de artefacte au fost efectuate de către cercetătorii bulgari. Primul cercetător bulgar care a încercat o clasificare a altărașelor descoperite pe teritoriul bulgar, mai precis în zona văii râului Struma, este M. Čochadžiev. Acesta clasifică altărașele în două categorii: triunghiulare și patruleteră, iar apoi în patru sub-categorii²⁶. V. Nikolov va încerca o nouă abordare, luând în considerare categoriile și formele de altărașe în funcție de structura și poziția ornamentelor aflate pe acestea. Tipologia a fost remarcabil îmbunătățită ulterior de către I. Vaisov, care a sugerat și o posibilă întrebuințare a lor, precum și caracteristicile altărașelor în funcție de culturi, tehnici și locul de aplicare a decorului²⁷. Cercetătorii bulgari nu au analizat și altărașele circulare, care de cele mai multe ori imită la scară miniaturală mesele.

În funcție de forma și aspectul lor, altărașele descoperite pe teritoriul României se pot clasifica în trei mari grupe: cu trei picioare, cu patru picioare și fără picioare²⁸. Diferențele formale dintre altărașe ar putea semnifica faptul că un anumit tip era folosit pentru o activitate specifică. Cercetătoarea clujeană a propus o tipologie a altărașelor, având în vedere dimensiunile, formele și tipuri de ornamente. Altărașele cu trei picioare este compusă din trei subgrupe: triunghiulare simple, triunghiulare cu protome și triunghiulare care au formă de cupă. Grupa altarelor cu patru picioare cuprinde șase subgrupe: casete simple, măsuță simplă cu cavități, dreptunghiulare simple cu franjuri, măsuță cu recipient-casetă, măsuță cu recipient circular, zoomorfe. Altarele fără picioare

se disting între altare cu suport și cele de tip vas²⁹. Fragmentarea altărașelor s-ar putea datora tehnicii de modelare, fiind foarte greu de spus dacă fragmentarea era una ritualică sau nu³⁰.

În analiza altărașelor trebuie observate o serie de aspecte legate de materialul și tehnica de modelaj, noduri aflate pe picioarele pieselor, înclinația picioarelor, forma recipientului, profilul piciorului. Acest tip de analiză este greu de pus în practică, din cauza fragmentării accentuate a pieselor.

Primele altărașe pe teritoriul României datează din cultura Starcevo-Criș și au fost descoperite la Gura Baciului. Ambele altărașe din această stațiune au corpul de formă patruleteră. Unul dintre ele are deasupra picioarelor recipient de formă patruleteră, iar pe corp prezintă decor imprimat prin apăsări triunghiulare. Al doilea altăraș are cupa de formă circulară, iar decorul format în aceeași tehnică de apăsare a unor benzi triunghiulare dispuse opus și aparține nivelului GB II-III³¹. Altărașe cu masa patruleteră și recipientul circular apar începând cu Starcevo-Criș IIA, acestea fiind decorate cu excizii triunghiulare sau cu două proeminențe în relief, formând niște ochi³².

În cultura Starcevo-Criș au fost identificate mai multe altărașe cu picioaruse și cupă în partea superioară, precum cele de la Beșenova-Bucova, încadrate în faza a treia de evoluție a acestei culturi. Ambele piese au cupa desprinsă din vechime. Pe picioare au fost realizate decoruri incizate sau excizate. Unul dintre altărașe are pe picior incizii adânci, liniare, paralele, iar deasupra arcadei formate de cele două picioare se află incizii semicirculare care formează arcade. Al doilea altăraș are pe marginea măsuței dreptunghiulare și pe picioare un șir de excizii în formă de zig-zaguri³³. Semnificația meandrului și a zig-zagului este bine cunoscută, aceste simboluri fiind asociate cu apa, cu lichidul primordial³⁴ și cu șarpele³⁵.

Dintr-o groapă din faza IIIB-IVA a aceleiași culturi provin două piese remarcabile descoperite la Leț, com. Boroșneu Mare, jud. Covasna.

Altăraș – fragment (Î: 90 mm; LA: 70 mm; GR: 34 mm). Piesa a fost modelată manual, din mai multe bucăți de lut, picioare și masă, lipite apoi între ele. Altărașul este lucrat din lut în amestec cu resturi vegetale și nisip fin. Arderea oxidantă, păstrează slip de culoare brun-închis (Pl. IV/2; Pl. V/2).

Piciorul este arcuit cu secțiunea rombică și talpa plată. Piciorul este decorat cu linii excizate pe margini și cu un „ochi” aplicat de formă semisferică, așezat în partea superioară. „Ochiul” prezintă o perforație circulară în partea superioară. Sub „ochi” și până spre bază prezintă o linie verticală incizată. Pe părțile laterale piciorul este decorat cu împunsături de formă relativ triunghiulară ce formează arcade în relief. Piciorul este bine lustruit, culoarea cafenie cu pete cenușii și negre, arderea oxidantă³⁶.

În urma reconstituirii acestei piese se poate observa faptul că altărașul avea 4 picioare și probabil o masă sau cupă (Pl. VI/2).

Piesa a fost descoperită într-o groapă, Gr. 1; -0,5 m, 1997.

Încadrare culturală: Starcevo-Criș IIIB-IVA
Deținător: MNCR; Nr. inventar: 1457

Altăraș - fragment (Î: 90 mm; LA: 70 mm; GR: 23 mm; DG.: 140 mm; D. perforație: 6 mm). Piesa a fost modelată manual, din mai multe bucăți de lut, picioare, masă și cupă lipite apoi între ele. Altărașul este lucrat din lut în amestec cu resturi vegetale și nisip fin. Altărașul este lustruit, arderea reductantă, culoarea cafenie cu pete cenușii și negre (Pl. IV/1; Pl. V/1).

Din piesă s-a păstrat un picior, o parte din masă și din recipient. Piciorul este poziționat în colțul mesei, în poziție verticală, are secțiunea în forma literei „L” și talpa plată. Piciorul este decorat pe exterior cu benzi late excizate în formă de meandre. Partea interioară a piciorului este nedecorată, dar bine lustruită. Masa altărașului este de formă patrulateră și prezintă la colț, în dreptul piciorului o perforație circulară oblică (această perforație era utilizată probabil pentru agățarea piesei). Cupa (recipientul) este așezat pe masă, are gura ușor evazată cu marginea buzei rotunjită³⁷ (Pl. VI/1).

Piesa a fost descoperită într-o groapă, Gr. 1; 0,5 m; 1996.

Încadrare culturală: Starcevo-Criș IIIB-IVA
Deținător: MNCR; Nr. inventar: 1816.

În cultura Cucuteni-Ariușd, numărul altărașelor descoperite este deosebit de mare în comparație cu descoperirile de acest tip din cadrul altor culturi neolitice și eneolitice de pe teritoriul României.

O piesă întreagă a fost descoperită la Păuleni-Ciuc – Ciomortan „Dâmbul Cetății” jud. Harghita³⁸, aflată în colecția MNCR (Pl. IV/3).

Altăraș (Î: 85 mm; DG: 105 mm; D. perforație: 48 mm). Piesa a fost modelată manual, din mai multe bucăți de lut, picioare, masă și cupă lipite apoi între ele. Altărașul este lucrat din lut în amestec cu nisip fin și cioburi pisate. Altărașul este lustruit, arderea oxidantă, culoarea cărămiziu-gălbui.

Masa este prevăzută cu patru piciorușe ce sunt unite între ele prin triunghiuri mici la mijloc. Picioarele sunt așezate în colțul mesei, în poziție oblică spre exterior, secțiunea în forma literei „L” și baza relativ plată. Cupa este de formă tronconică cu marginea buzei rotunjită. La mijloc piesa este prevăzută cu o perforație cât baza cupei. (Pl. V/3)

Piesa a fost descoperită într-o groapă, S.1, Locuința 16, c. D/11, a = 2,45 m, 2003

Încadrare culturală: Cucuteni-Ariușd, Faza A2
Deținător: MNCR; Nr. inventar: 8768.

O piesă asemănătoare cu altărașul – fragment descoperit la Olteni (Pl. III/1), a fost descoperită la Cârcea – „Viaduct”, în nivelul Cârcea III, respectiv Starcevo-Criș IV³⁹. Aceasta prezintă o „bombare” în zona mediană, dând impresia unui picior ușor flexat și prezintă decor format din linii incizate verticale pe exterior⁴⁰. Acest tip de decor, alături de benzile formate din linii ondulate și din excizii adânci, reprezintă prototipul pentru decorul din Cultura Ceramicii liniare timpurii din mai multe stațiuni din Ungaria⁴¹.

Pentru piesa altăraș – fragment (Pl. III/3; Pl. VI/3) sunt analogii în mediul cucutenian, respectiv două fragmente de măsuțe care au păstrat câte un picior și o parte din măsuțele circulare. Aceste două fragmente provin din două locuințe de la Trușești, respectiv locuința 24 și 57⁴². Măsuță circulară cu patru picioare se întâlnește și în Cultura Petrești, în situl de la „Groapa Galbenă”. Aceasta prezintă, la fel ca și fragmentul de la Olteni, marginea măsuței foarte puțin înălțată față de tăblie⁴³. Măsuțe au fost descoperite și în zona balcanică, acest tip de artefact putând avea legături cu culturale cu zona tessalică. La Otzaki Magoula, sit care aparține cronologic culturii Sesklo⁴⁴, a fost descoperit un altăraș - măsuță miniaturală, cu patru picioare și cu suprafața interioară aplatizată. Macheta prezintă pe două laturi de la suprafața superioară forme relativ concave, iar celelalte sunt mai degrabă convexe⁴⁵.

Altărașele apar de cele mai multe ori în asocieri directe cu alte obiecte de cult sau în contexte speciale, fie gropi, fie în locuințe. Anumite modele miniaturale de mobilier apar

în clădiri speciale, fapt care arată ritualuri bine definite, precum și aducerea unor ofrande ființelor superioare. Micile altare au o funcționalitate dublă, constând din arderea ritualică, practicarea fumigatio, precum și menținerea focului îndeplinind un rol asemănător lumânărilor⁴⁶. Altarele, de cele mai multe ori, au piciorușe, trei sau patru, pentru a avea stabilitate, ele fiind așezate. În partea superioară au o cupă sau o casetă-recipient în care erau depozitate uleiurile, grăsimile sau ofrandele. Pe exterior întâlnim deseori o serie de simboluri și desene specifice: ochi, sâni, meandre (posibil șarpe) capete zoomorfe, care leagă simbolurile cultice sau poate familia de un anumit totem⁴⁷.

Concluzii

În acest articol am urmărit introducerea în circuitul științific a unei categorii speciale de piese (altărașe de cult) descoperite la Olteni-„Cariera de nisip” județul Covasna.

Cu această ocazie sunt republicate și cele două fragmente de altărașe din colecția MNCR, descoperite în așezarea de la Leț-„Várhegy”, jud. Covasna. Alături de fotografii, realizate din diferite unghiuri, altărașele sunt prezentate cu o reconstituire grafică. Se poate observa faptul că ambele piese au fost realizate într-o manieră artistică deosebită. Piese au fost descoperite într-o groapă „cultică” și aparțin locuirii neolitice timpurii,

cultura Starcevo-Criș.

În acest studiu este republicat și altărașul de cult descoperit la Păuleni Ciuc - Ciomortan „Dâmbul Cetății”, jud. Harghita, într-o locuință aparținând culturii Cucuteni-Ariuşd. Modele de altărașe sunt întâlnite în cadrul complexului cultural Cucuteni-Ariuşd-Tripolie, dar pentru zona est-transilvăneană, această piesă este spectaculoasă⁴⁸.

Descoperirile de altărașe prezentate în acest articol acoperă o paletă cronologică largă, începând cu neoliticul timpuriu (cultura Starcevo-Criș), neoliticul dezvoltat (cultura Ceramicii liniare cu note muzicale), eneoliticul timpuriu (culturile Boian-Giulești și Precucuteni) și din perioada eneoliticului dezvoltat (cultura Cucuteni-Ariuşd).

Scopul acestui articol este de a prezenta această categorie de piese – altărașele - atribuite unor activități ale vieții religioase a comunităților preistorice. Se poate observa faptul că piesele analizate deși aparțin unor culturi diferite în timp și spațiu au caracteristici comune (mese rectangulare, mese cu picioare, mese cu cupă, etc.) dar elementele decorative sunt specifice fiecărei culturi.

Altărașele (elementele de cult) descoperite la Olteni - „Cariera de nisip”, jud. Covasna, vor fi prezentate alături de materialul arheologic descoperit în umplutura complexelor cercetate, într-un studiu monografic ce se va realiza la finalul cercetărilor arheologice preventive.

**Dan Lucian Buzea
Adela Mateș**

Desene și reconstituire grafică: Boda Szabolcs

Note - Notes

1. **László 1911; Monah, Cucuș 1985**, 15; **Popovici 2000**
2. **Buzea 2002, Buzea 2003**
3. **Luca 2006**, 34
4. **XXX 2001**, 147
5. **Dumitrescu, Vulpe 1988**, 35
6. **Neagu 2000**, 25; **Neagu 2003**, 88
7. **Comșa 1974**, 32-36; **Maxim 1999**, 98; **Székely 2000**, 152
8. **Marinescu-Bîlcu 1974**, 109- 131; **Dumitrescu, Vulpe 1988**, 35
9. **Drașovean 1996**, 95
10. **Luca 1997**, 256
11. **Lazarovici 1996**, 33
12. **Mantu 1998**, 46
13. **Luca 1999**, 15
14. **Lazarovici 1996**, 34
15. **Lawson 2004**, 853
16. **Gh.-C.M. Lazarovici 2006**, 591
17. **Gimbutas 1997**, 56; **Gimbutas 1999**, 83
18. **Maxim 1999**, 61
19. **Gimbutas 1989**, 116
20. **Gh.-C.M. Lazarovici 2006**, 304
21. **Lazarovici 2003**, 72; **Lazarovici, Maxim 1995**, 182
22. **Hayden 2003**, 122
23. **Lazarovici 1990-1991**, 18
24. **Fuller, Grandjean 2001**, 375
25. **Stanković 1986**, 12-13; **Težak-Gregl 2003**, 47
26. **Čochadžiev 1983**, 60
27. **Vandova 1997**, 23
28. **Maxim 1999**, 62
29. **Maxim 1999**, 206-207, anexa 11, 12
30. **Vandova 1997**, 24
31. **Lazarovici, Maxim 1995**, 149
32. **Lazarovici 1984**, 93, fig. 3/11, 12
33. **Lazarovici 1975**, pl. III, 8, 9; **Lazarovici 1976**, 224, Abb. 3
34. **Haarmann 2005**, 227
35. **Gimbutas 1989**, 79
36. **Lazarovici 1998**, 19
37. **Lazarovici 1998**, 19-20
38. **Buzea 2006**, 154, pl. VIII
39. **Mantu 2000**, 75
40. **Nica 2000**, 152, fig. 8/6a
41. **Nica 2000**, 137
42. **Gh.-C.M. Lazarovici 2007**, 236, planșa Vd. 100
43. **Lazarovici 1987**, 54, fig. 10, 6
44. **Mellaart 1975**, 252
45. **Marangou 1992**, 36
46. **Maxim 1999**, 62
47. **Bradač 2005**, 190

Bibliografie - Bibliography

- XXX 2001**
coord. MIRCEA PETRESCU DÂMBOVIȚA, ALEXANDRU VULPE, *Istoria Românilor*, vol. I. *Moștenirea timpurilor îndepărtate*, Ed. Enciclopedică, București, 2001
- Buzea 2002**
DAN BUZEA, *Șantierul arheologic de salvare Olteni - „Cariera de nisip”*, în: *Angustia*, 7, *Arheologie*, p. 183-226, Sfântu Gheorghe, 2002
- Buzea 2003**
DAN BUZEA, *Sat Olteni - Cariera de nisip*, în: *Noi descoperiri arheologice în sud-estul Transilvaniei*. Catalog de expoziție, p. 73-80, Covasna, 2003
- Buzea 2006**
DAN BUZEA, *Models of Altars and Miniature Tables Belonging to the Cucuteni-Arșud Culture, discovered at Păuleni-Ciuc*, *Ciomortan "Dâmbul Cetății", Harghita County, în Acta Terrae Septemcastrensis*, V, Sibiu, 2000
- Buzea, Lazarovici 2005**
DAN BUZEA, GHEORGHE LAZAROVICI, *Descoperirile Cucuteni-Arșud de la Păuleni Ciuc-Ciomortan „Dâmbul cetății”. Campaniile 2003-2005. Raport preliminar*, în *Angustia, Arheologie-Etnografie*, 9, p. 25-88, Sfântu Gheorghe, 2005
- Bradač 2005**
MARINA MILIČEVIĆ BRADAČ, *The Transfer of Symbols and Meanings: the Case of „Horns of Consecration”*, în *Documenta Praehistorica*, XXXII, Ljubljana, 2005
- Čochadžiev 1983**
M. ČOCHADŽIEV, *Die Ausgrabungen der neolitischen Siedlung in Pernik, în Nachrichten aus Niedersachsens Urge-*

schichte, 52, 1983, 57-61

Comșa 1974

EUGEN COMȘA, *Istoria comunităților culturii Boian*, 1974

Drașovean 1996

FLORIN DRAȘOVEAN, *Cultura Vinča târzie (faza C) în Banat*, Timișoara, 1996

Dumitrescu, Vulpe 1988

VLADIMIR DUMITRESCU, ALEXANDRU VULPE, *Dacia înainte de Dromihete*, București 1988

Fuller, Grandjean 2001

JILL E. FULLER, BURKE D. GRANDJEAN, *Economy and Religion in the Neolithic Revolution: Material Surplus and the Proto-Religious Ethic*, în *Cross Cultural Research*, vol. 35, nr. 4, Sage Publications, 2001

Gimbutas 1989

MARIJA GIMBUTAS, *Civilizație și cultură*, București, 1989

Gimbutas 1997

MARIJA GIMBUTAS, *Civilizația Marii Zeițe și sosirea cavalerilor războinici*, ed. Lucretius, București, 1997

Gimbutas 1999

MARIJA GIMBUTAS, *The Living Goddess*, editor Miriam Robbins Dexter, Berkley, Los Angeles, Londra, 1999

László 1911

FERENCZ LÁSZLÓ, *Háromszék vármegyei praemykenaei jellegű telepek*, în *Dolgozatok-Travaux*, Cluj-Napoca, 1911

Lazarovici, Maxim 1995

GHEORGHE LAZAROVICI, ZOIA MAXIM, *Gura Baciului. Monografie arheologică*, Cluj-Napoca, 1995

Lazarovici 1975

GHEORGHE LAZAROVICI, *Unele probleme ale ceramicii neoliticului din Banat*, în *Banatica*, vol. III, Reșița, 1975

Lazarovici 1976

GHEORGHE LAZAROVICI, *Fragen der Neolithischen Keramik im Banat*, în *Sondendruck aus Festschrift für Richard Pittioni*, Viena, 1976

Lazarovici 1984

GHEORGHE LAZAROVICI, *Neoliticul timpuriu în România*, în *Acta Musei Porolissensis*, vol. VIII, Zalău, 1984

Lazarovici 1987

GHEORGHE LAZAROVICI, "Șocul" Vinča C în Transilvania. Contribuții la geneza eneoliticului timpuriu, în *Acta Musei Porolissensis*, Zalău, 1987

Lazarovici 1990-1991

GHEORGHE LAZAROVICI, *Venus de Zăuan. Despre credințele și practicile magico-reli-*

gioase, partea a II-a, în *Acta Musei Porolissensis*, Zalău, 1990-1991

Lazarovici 1998

GHEORGHE LAZAROVICI, Leț, comuna Boroșneul Mare, jud. Covasna, în *Catalogul expoziției Cultură și Civilizație din Carpații Răsăriteni în lumina noilor descoperiri arheologice*, Sfântu Gheorghe, 1998

Lazarovici 2003

GHEORGHE LAZAROVICI, *Pâinea, grâul și râșnițul sacru în neolitic*, în *Tibiscum, Studii și comunicări de etnografie-istorie*, vol. XI, Caransebeș, 2003

Gh.-C. M. Lazarovici 2006

GHEORGHE LAZAROVICI, CORNELIA MAGDA LAZAROVICI, *Arhitectura Neoliticului și Epocii cuprului în România*, vol. I, Neoliticul, ed. Trinitas, Iași, 2006

Lawson 2004

THOMAS T. LAWSON, *Guns, Germs and Steel and the Birth of the Gods*, în *Theory Psychology*, vol. 14, Sage Publications, 2004

Luca 1997

SABIN ADRIAN LUCA, *Așezări neolitice pe Valea Mureșului (I). Habitatul turdășan de la Orăștie-Dealul Pemilor (punct x2)*, în *Bibliotheca Musei Apulensis*, IV, Alba Iulia, 1997.

Luca 2006

SABIN ADRIAN LUCA, *A Short Prehistory of Transylvania (Romania)*, Heidelberg - Sibiu, 2006

Mantu 1998

CORNELIA MAGDA-MANTU, *Cronologia absolută a culturilor neolitice din România și relațiile cu lumea egeo-anatoliană*, în *Cercetări Istorice*, XVII/1, 1998, Iași.

Mantu 2000

CORNELIA MAGDA MANTU, *Relative and Absolute Chronology of the Romanian Neolithic*, în *Analele Banatului, serie nouă*, vol. VII-VIII, ed. Mirton, Timișoara, 1999-2000

Marangou 1992

CHRISTINA MARANGOU, *Figurines et miniatures du Néolithique Récent et du Bronze Ancien en Grèce*, în *British Archaeological Reports International Series*, Oxford, 1992

Marinescu-Bîlcu 1974

SILVIA MARINESCU-BÎLCU, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, Ed. Academiei RSR, București, 1974

Maxim 1999

ZOIA MAXIM, *Neo-eneoliticul din Transilvania. Date matematico-statistice*, în *Bibliotheca Musei Napocensis*, XIX, Cluj-Napoca, 1999

Mellaart 1975

JAMES MELLAART, *The Neolithic of the Near East*, Thames and Hudson, Londra, 1975

Minichreiter 2002

KORNELIJA MINICHREITER, *Altars and Idols of the Starcevo Settlement on Galovo, in Slavonski Brod*, în *Prilozi Instituta za Arheologiju u Zagrebu*, vol. 19, nr. 1, 2002, Zagreb

Monah, Cucos 1985

DAN MONAH, ȘTEFAN CUCOȘ, *Așezările culturii Cucuteni din România*, Iași, 1985

Neagu 2000

MARIAN NEAGU, *Comunitățile Boian-Giulești din Valea Dunării (Les communnautés Boian-Giulești dans la Vallée du Danube)*, în *Istros*, vol 10, 2000

Neagu 2003

MARIAN NEAGU, *Neoliticul Mijlociu la Dunărea de Jos cu privire specială asupra centrului Munteniei. Middle neolithic age in the lower Danube region with special consideration on the centre of Muntenia*, București, Ed. DAIM, 2003

Nica 2000

MARIN NICA, *Die mesolitischen und neolithischen Kulturen olteniens im Kontext des mittel-und südosteuropäischen Neolithikums*, în *Analele Banatului, serie nouă*, vol. VII-VIII, ed. Mirton, Timișoara, 1999-2000

Popovici 2000

DRAGOMIR NICOLAE POPOVICI, *Cultura Cucuteni. Faza A. Repertoriul așezărilor (1)*, Piatra Neamț, 2000

Stanković 1986

S. STANKOVIĆ, *Žrtvenici i prosopomorfi iz Vinče*, Belgrad, 1986

Težak-Gregl 1993

TIHOMILA TEŽAK-GREGL, *Beitrag zur Kenntnis der neolithischen Kultgegenstände in Nordkroatien*, în *Opuscula Archaeologia*, nr. 27, Zagreb, 2003

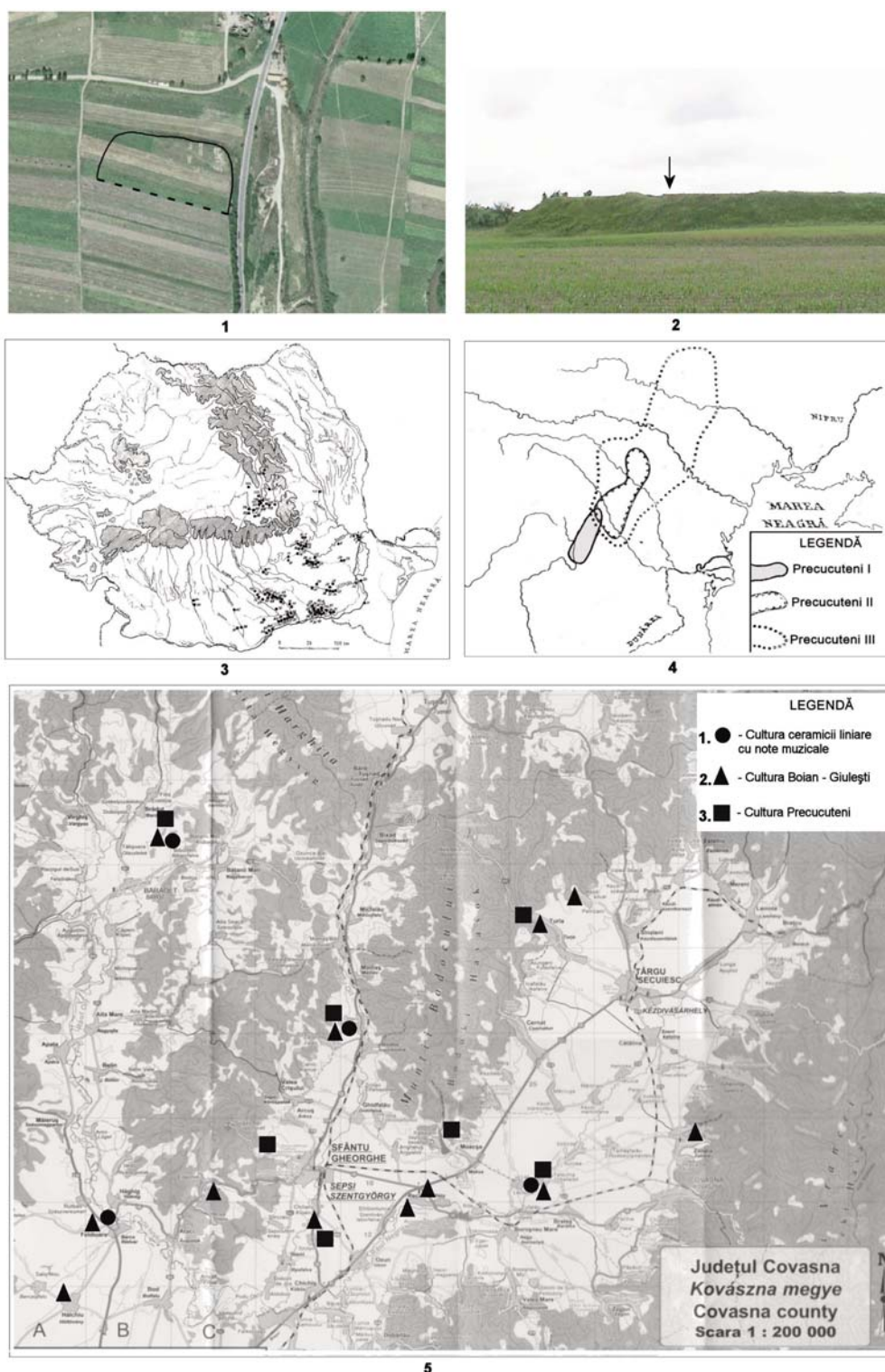
Vandova 1997

VESSELINA VANDOVA, *Typology of the Neolithic Small Altars from Southern Bulgaria*, în *Archaeology in Bulgaria*, vol. I, nr. 1, 1997, 23-29

Abrevieri - Abbreviations

C - carou
D - diametru
DG - diametrul gurii
GR - grosime
Gr - groapa

Î - înălțime
jud. - județ
LA - lățime
Nr.inv. - număr inventar
Pl. - planșă

Planșa I. Olteni „Cariera de Nisip”, Sit B, jud. Covasna

1. Delimitarea sitului Olteni „Cariera de Nisip”, Sit B, jud. Covasna : Fotografie aeriană; 2. Situl B. Vedere dinspre nord;
3. Așezările culturii Boian (după Comșa, 1974); 4. Aria de răspândire a culturii Precucuteni (după Marinescu-Bîlcu 1974, 213) ; 5. Descoperirile aparținând culturilor Ceramică liniară cu note muzicale, Boian-Giulești și Precucuteni din sud-estul Transilvaniei.

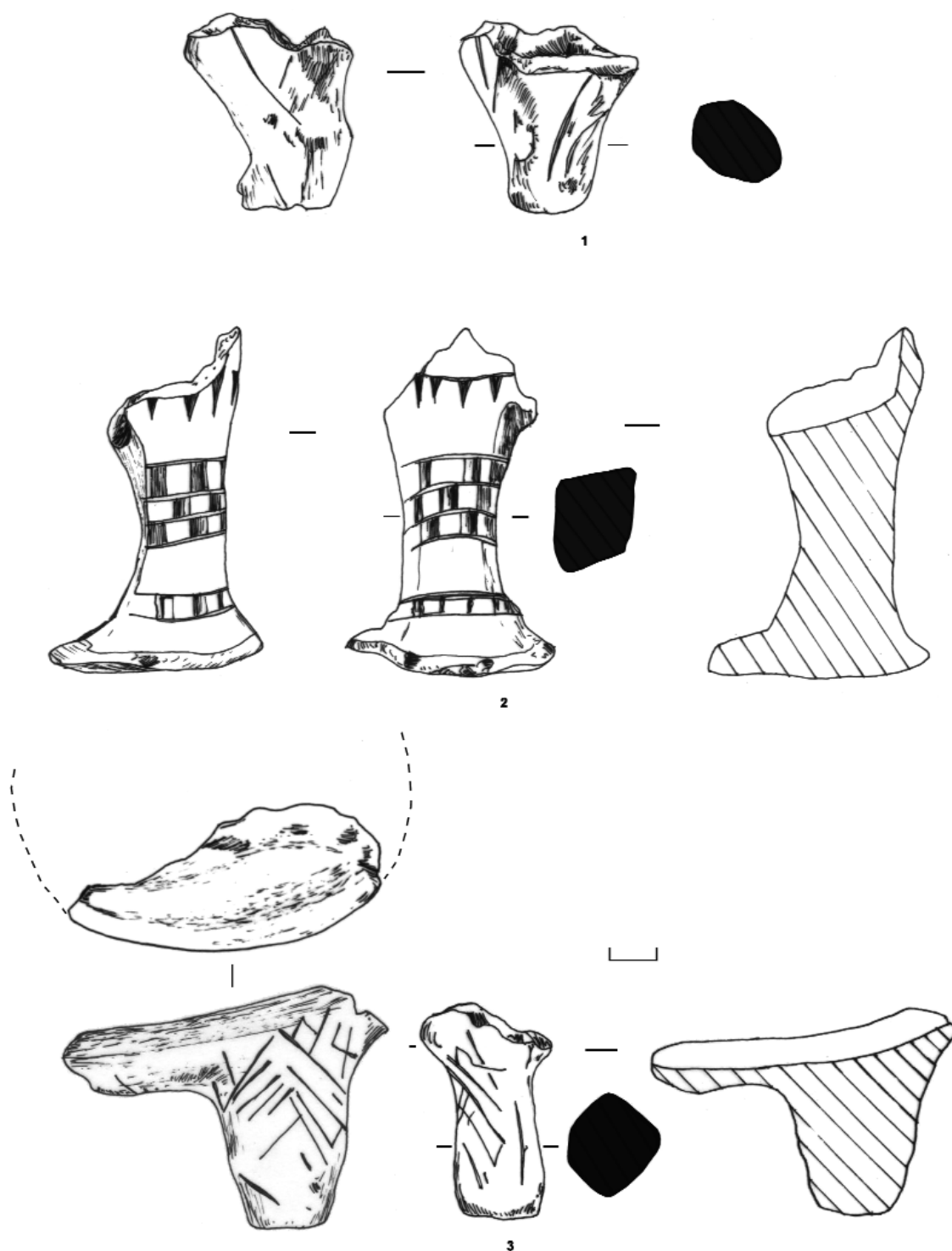
Plate I. Olteni „Sand quarry”, Site B, Covasna County

Demarcation of the Olteni „Sand quarry”, Sit B, Covasna County: Aerial photography; 2. Site B. Northern sight; 3. The settlements of the Boian cultures (apud Comșa 1974); 4. The dissemination area of the sites from Precucuteni culture. (apud Marinescu-Bîlcu 1974, 213); 5. The discoveries from Bankeramik, Boian-Giulești and Precucuteni from south-eastern Transylvania. Legend: 1. Bankeramik sites; 2. Boian-Giulești sites; 3. Precucuteni sites

Planșa II. Olteni „Căriera de Nisip”, Sit B, jud. Covasna
1 – 3. Altărașe – fragmente; 1, 3: Loc. 1; 2: Complex 2

Plate II. Olteni, „Sand quarry”, Site B, Covasna County
1-3. Small altar models-fragments, 1, 3 Dwelling 1; 2: Complex 2

Planşa III. Olteni „Cariera de Nisip”, Sit B, jud. Covasna

1 – 3. Altăraşe – fragmente; 1, 3 : Loc. 1; 2 : Complex 2

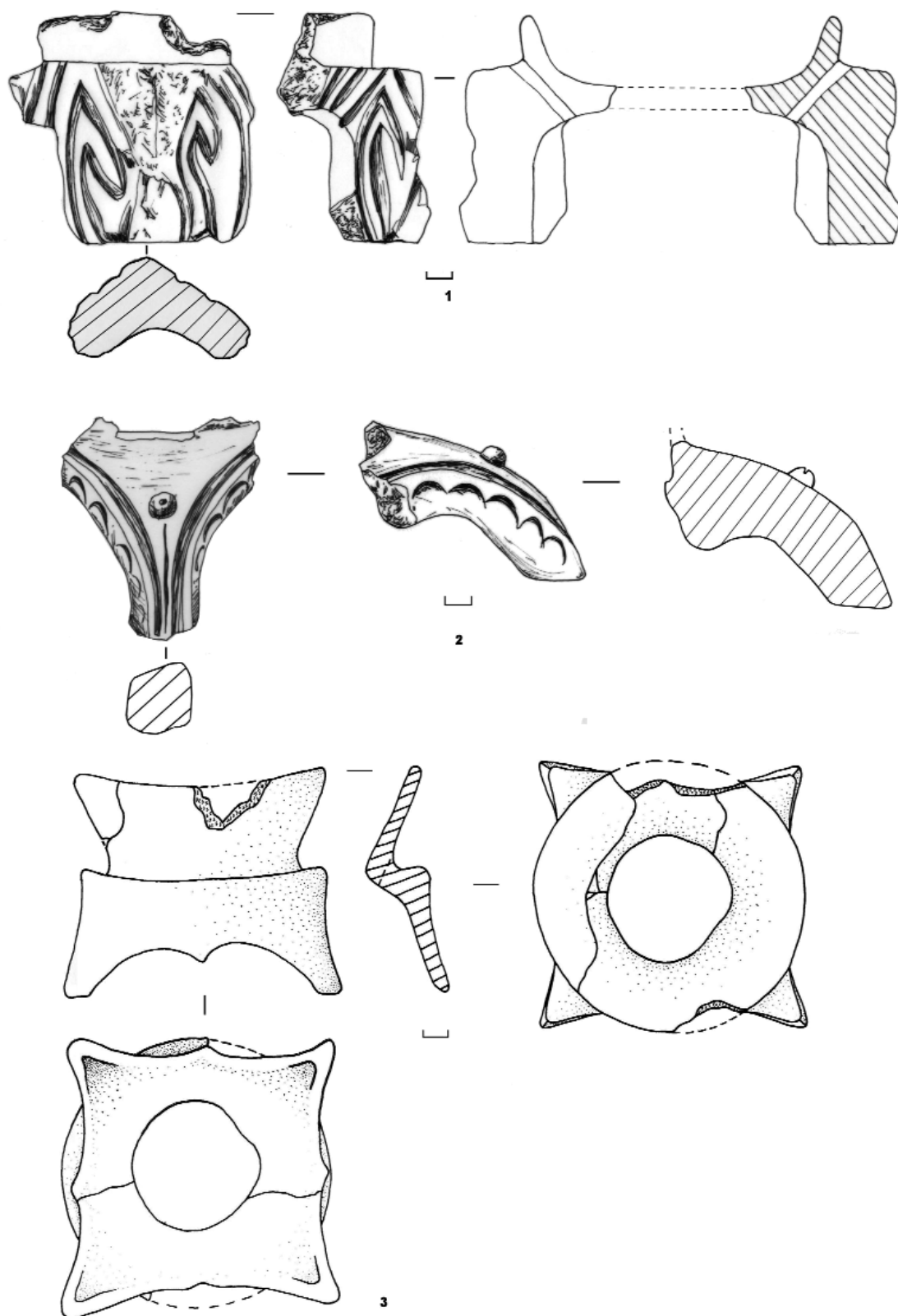
Plate III. Olteni „Sand quarry”, Site B, Covasna County

1-3 Small altar models –fragments; 1, 3 Dwelling 1; 2: Complex 2

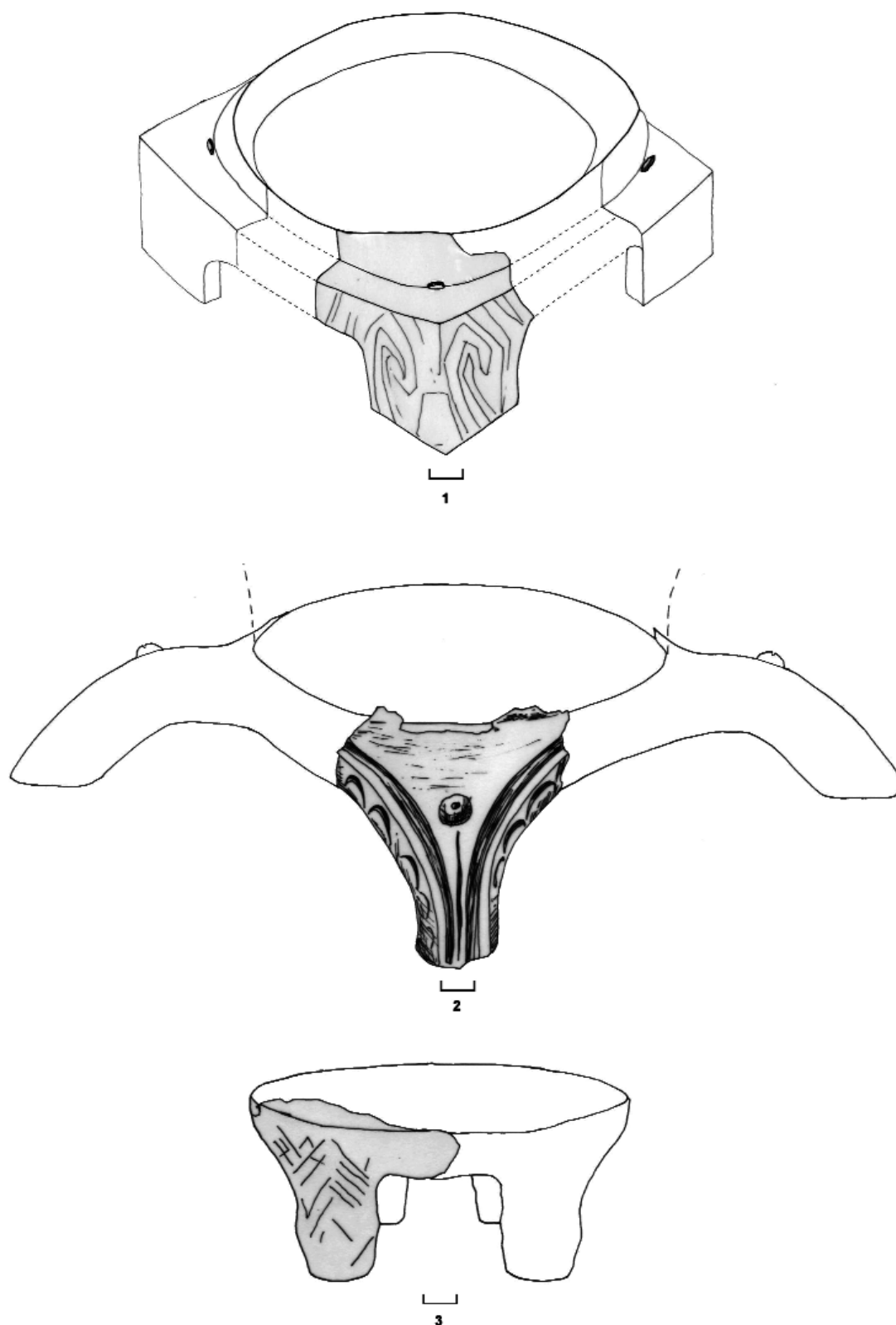
Planșa IV. Leț „Várhegy” jud. Covasna; Păuleni Ciuc - Ciomortan „Dâmbul Cetății”, jud. Harghita
1 – 3. Altărașe. 1, 2 – Leț; 3 – Păuleni Ciuc - Ciomortan

Plate IV. Leț „Várhegy”, Covasna County; Păuleni Ciuc - Ciomortan „Dâmbul Cetății”, Harghita County
1-3 Small altar models. 1,2- Leț ; 3-PăuleniCiuc-Ciomortan

Planşa V. Leţ „Varhegy” jud. Covasna; Păuleni Ciuc - Ciomortan „Dâmbul Cetăţii”, jud. Harghita
1 – 3. Altăraşe. 1, 2 – Leţ; 3 – Păuleni Ciuc – Ciomortan

Plate V. Leţ „Várhegy”, Covasna County; Păuleni Ciuc - Ciomortan „Dâmbul Cetăţii”, Harghita County
1-3 Small altar models. 1, 2- Leţ; Păuleni Ciuc-Ciomortan

Planșa VI. Leț „Varhegy” jud. Covasna; Olteni „Cariera de Nisip”, Sit B, jud. Covasna
1 – 3. Reconstituire altăraș; 1, 2 – Leț; 3 – Olteni, Situl B

Plate VI. Leț „Várhegy”, Covasna County; Olteni „Sand quarry”, Site B, Covasna County
1-3 Reconstruction of small altar models; 1, 2- Leț; 3-Olteni, site B

Vase rectangulare din așezarea eneolitică de la Poduri-Dealul Ghindaru

Cuvinte cheie: Subcarpații Moldovei, Eneolitic, Precucuteni, Cucuteni, vase rectangulare
Key words: Moldavian sub-Carpathians, Eneolithic, Precucuteni, Cucuteni, rectangular vessels

Abstract

As a result of the archaeological excavations carried out during the past 25 years at Poduri-Dealul Ghindaru (Bacău County) several types of vessels were discovered. For some of these types of vessels there is rather scarce evidence in most of the Precucuteni-Cucuteni sites.

The article presents several vessels discovered at Poduri, all of them belonging to a special type: rectangular vessels. Ten of the pieces added here were identified by the author, the other four being published in previous occasions.

The artefacts are arranged in chronological order on a cultural scale from Precucuteni III to Cucuteni B. Up to now they are absent only in the first archaeological level from Poduri (Precucuteni II).

Cu aproximativ 30 de ani în urmă Șt. Cucos publica un articol referitor la câteva recipiente prismatice neo-eneolitice, remarcând cu această ocazie raritatea acestui tip de vas¹. În cei peste 25 de ani de cercetări în așezarea pluristratificată de la Poduri-Dealul Ghindaru (jud. Bacău), au fost descoperite mai multe piese întregi sau fragmentare ce pot fi încadrate acestui tip. Aici am inclus vasele prismatice, cele paralelipipedice, în general cu muchii, cu sau fără picioare. Deoarece considerăm că numărul pieselor de acest gen este mult mai mare, ne-am propus publicarea lor în mai multe etape, pe parcursul prelucrării materialului. În articolul de față sunt reunite 14 astfel de piese, din care 10 inedite. Am considerat ca făcând parte din același tip și un capac care, după toate aparențele, a aparținut unui vas cu gura dreptunghiulară.

Piesele au fost separate doar după criteriul cronologic.

Descrierea pieselor:

PRECUCUTENI

1. Pahar (pl. I/2; III/1)

Piesa provine din locuința 48 (L 48) și a fost realizată dintr-o pastă semifină, arsă uniform, de culoare brună. Suprafața vasului prezintă numeroase asperități datorate finisării insuficiente. Piesa are baza îngustă și dreaptă, iar pereții sunt oblici. Doar gura vasului este rectangulară, fiind realizată prin îndoirea pastei când era încă moale, acesta crăpând la colțuri. La interiorul vasului se păstrează urme de ocră, fără a ne putea da seama dacă este vorba despre pictură sau sunt doar urmele ocrului depozitat în el.

2. Fragment altar (pl. IV/1)

Dintr-o locuință (L 31) ni s-au păstrat mai multe fragmente dintr-o piesă de mari dimensiuni care, din păcate, nu au putut fi lipite între ele. Este vorba despre un recipient de formă rectangulară din care s-au păstrat fragmente din pereți, două muchii și un picior. Piesa a fost realizată din pastă grosieră, arsă uniform, de culoare cărămizie, această nuanță putând fi dată și de arderea secundară. Piciorul este scurt (4,5 cm), dreptunghiular la bază și trapezoidal în secțiunea longitudinală; acesta se lățește la partea superioară, făcând corp comun cu pereții vasului. Fragmentul de perete care a putut fi reconstituit are dimensiunile de 14 x 22 cm, fiind ușor arcuit spre exterior. Vasul a fost decorat atât cu incizii cât și cu pictură. Decorul constă în benzi liniare fin incizate dispuse oblic pe suprafața pereților. Între benzi sunt trasate cercuri incizate și conturate cu alb. Benzile liniare și cercurile au fost mărginite cu câte o linie pictată cu alb aplicat înainte de ardere, întreaga suprafață a acestora fiind pictată cu roșu după ardere. Locuința în care a fost descoperit a fost atribuită fazei Precucuteni III². O piesă asemănătoare a fost descoperită la Izvoare, în ultimul nivel cucutenian³.

3. Capac (pl. I/1; III/3)

Dintr-o locuință de la Poduri (L 70) provine un capac realizat dintr-o pastă fină, fiind ars secundar și având o culoare neuniformă, de la cărămiziu deschis la brun închis. Are formă dreptunghiulară și este puțin înalt, cu marginile ușor curbate spre exterior, la fiecare din cele patru colțuri având câte o proeminență conică. În zona centrală este prevăzut cu o

toartă a cărei perforație este dispusă pe axul lung al piesei. Capacul a fost decorat prin incizie, decorul constând în grupe de câte trei linii semicirculare ce închid cele patru proeminențe conice de la colțuri și alte linii, tot curbe, dispuse în zona mediană, pe axul scurt al piesei, încadrând toarta. Forma capacului constituie un argument solid că acesta a aparținut unui vas care avea cel puțin gura dreptunghiulară.

4. Vas prismatic (pl. IV/2)

Vasul provine din locuința 71 (L 71) și a suferit o puternică deformare din cauza arderii secundare, reușindu-se totuși reconstituirea sa⁴ (pl. IV/2d). A fost realizat din pastă fină, omogenă, având acum nuanțe diferite. Are fundul plat, pereții înalți și ușor arcuiți spre exterior și umărul lat; gura - tot de formă rectangulară - are laturile mai mici decât corpul vasului. Buza este scurtă și aplecată spre interior. Decorul piesei a fost realizat prin incizie, constând în patru linii orizontale, dispuse la distanțe egale, între acestea fiind trasate cercuri, iar spațiile dintre cercuri fiind umplute cu linii scurte oblice, tangente la cercuri. Umărul a fost decorat cu două șiruri orizontale de impresiuni circulare. Pe latura scurtă care se mai păstrează vasul prezintă o toartă perforată vertical. Probabil vasul a fost prevăzut cu două torți dispuse simetric.

5. Fragment vas (Pl. I/3; III/2)

Fragmentul ceramic a aparținut unei piese rectangulare, din acesta păstrându-se părți din două laturi și o muchie. A fost realizat din pastă semifină, neagră la interior și brună la exterior. Pereții sunt drepecți, umărul lat, buza dreaptă, lățimea gurii fiind mai mică decât a corpului vasului. A fost decorat prin incizie, pe una din laturi decorul este alcătuit din linii oblice paralele și o linie orizontală plasată imediat sub buză, iar pe cealaltă latură o linie incizată curbă și una verticală, paralelă cu muchia.

6. Fragment vas (pl. I/4; IV/3)

Un alt fragment ce pare să fi aparținut unei piese rectangulare a fost descoperit în ultimul nivel de locuire precucutenian. Din acesta se păstrează fragmente din două laturi ce formează între ele un unghi obtuz. La partea de jos cei doi pereți se lătesc spre interior. La partea superioară una din laturi și muchia sunt rupte, cealaltă latură păstrează buza, acesta fiind dreaptă și înălțându-se spre muchie. Credem că este vorba despre o piesă

rectangulară prevăzută pe unele laturi cu ferestre largi, asemenea suporturilor sau vaselor cu picior precucuteniene.

CUCUTENI A2

7. Vas prismatic (pl. II/1, 1a; V/1)

Modelat din pastă fină, omogenă și arsă uniform, vasul are formă prismatică, baza dreaptă și pereții ușor înclinați la partea superioară, astfel ca lățimea bazei este mai mică decât lățimea corpului la partea superioară. Umărul este reliefat, gâtul are formă tronconică, atât acesta cât și gura sunt circulare. Pe cele patru muchii se observă la partea superioară, câte o proeminență. Două dintre acestea, plasate diametral opuse, sunt perforate atât vertical cât și orizontal. Perforațiile par să marcheze ochii și gura, detașându-se ca niște protome antropomorfe (pl. V/1c). Decorul este alcătuit din romburi de culoare brună, care au circumscrise în interior romburi mai mici.

8. Fragment vas (pl. II/2; V/2)

Fragmentul în discuție, ce provine din locuința 77 (L 77), pare să fi făcut parte tot dintr-un vas ce poate fi inclus, cu unele rezerve, în categoria vaselor rectangulare. A fost realizat din pastă semifină, arsă reducător, având la exterior diferite nuanțe - cărămiziu la bază, negru în jumătatea superioară - acest lucru fiind cauzat cel mai probabil de arderea secundară, fragmentul provenind dintr-o locuință incendiată. Fundul vasului este concav, iar peretele ușor curbat, umărul reliefat, buza dreaptă și rotunjită. În zona muchiei, suprafața exterioară a piesei lipsește, înclinarea peretelui, specifică acestei categorii de vase, fiind totuși vizibilă.

9. Fragment altar (pl. II/3; V/3)

O ultimă piesă descoperită în nivelul Cucuteni A2 a fost realizată din pastă grosieră, neglijent finisată, arsă neuniform - având culoare cărămizie la exterior, iar la interior culoarea neagră. Piesa a fost realizată din două părți. Din ceea ce se mai păstrează se poate observa un fragment de perete dispus vertical, ce se curbează la unul din capete formând un colț ușor rotunjit cu celălalt perete. La interior se păstrează o parte din fund, care nu constituia și baza piesei, pereții continuându-se atât în partea superioară, cât și la partea inferioară, dedesubtul fundului, piesa sprijinindu-se pe aceștia, având în profil forma literei H. Nu păstrează urme de decor.

CUCUTENI B1

10. Vas prismatic (pl. II/4; V/4)

O altă piesă întreagă aparţine ultimului nivel eneolitic de locuire, şi a fost descoperit în umplutura şanţului de epoca bronzului. Vasul a fost realizat din pastă grosieră şi a fost ars secundar, ceea ce a dus la apariţia unor pete negricioase pe suprafaţa lui. Are fundul drept, corpul este rectangular şi buza dreaptă. A fost pictat cu brun, decorul constând în benzi liniare unghiulare îndreptate cu vârful în sus⁵.

11. Vas dreptunghiular (pl. II/5; VI/2)

Această piesă a mai făcut obiectul unui studiu nu cu mult timp în urmă, cu ocazie fiind interpretată ca machetă a unei monoxile⁶. A fost realizată din pastă fină şi arsă oxidant. Are formă dreptunghiulară, pereţii dreپتی, neglijent finisaţi şi fundul plat. Pe una din laturile scurte prezintă o proeminenţă perforată orizontal. A fost descoperită în stare fragmentară într-o groapă atribuită nivelului Cucuteni B⁷.

12. Fragment altar (pl. VI/1)

Cercetările recente au dus la descoperirea unui fragment ceramic ce pare să fi aparţinut unui altar. Acesta a fost realizat din pastă fină, omogenă, arsă uniform, de culoare cărămizie. Se păstrează câte puţin din doi pereţi ce formează între ei un unghi drept. Una dintre acestea păstrează urme de pictură. Decorul constă în linii subţiri, frânte, dispuse paralel, cu vârful îndreptat spre muchie. La interior se păstrează un fragment din ceea ce am considerat a fi fundul. Partea superioară a fost netezită şi posibil pictată, aceasta având o culoare gălbuie, diferită de restul vasului. Partea inferioară este neîngrijită, cu numeroase asperităţi. Fragmentul a aparţinut, după toate aparenţele, unei piese de formă rectangulară şi al cărei fund era plasat la jumătatea distanţei dintre buza vasului şi baza de susţinere a acestuia.

13. Vas prismatic (pl. VI/3)

Tot aici am inclus şi o piesă din colecţia particulară Dr. Emilia şi Romeo Dumitrescu, care pare să provină tot din staţiunea de la Poduri-Dealul Ghindaru. A fost modelată din pastă cu numeroase impurităţi, de culoare roşu-cărămiziu, ars secundar. Fundul este drept, corpul rectangular cu pereţii uşor curbaţi spre exterior şi buza dreaptă. Pe una din muchii, la partea superioară, prezintă o proeminenţă perforată orizontal. Piesa este nestratigrafiată⁸.

14. Cutie (pl. VI/4)

A fost realizată din pastă grosieră, arsă uniform, de culoare brun-roşietică. Are fundul plat, pereţii dreپتی, puţin înalţi şi buza dreaptă⁹.

*

Pieseile descrise mai sus au fost descoperite în contexte diverse: în interiorul locuinţelor, în exteriorul lor, în poziţii secundare, cum este cazul vasului descoperit în umplutura şanţului din epoca bronzului sau a monoxilei descoperite într-o groapă atribuită nivelului Cucuteni B. În cazul vasului descoperit în interiorul şanţului din epoca bronzului, prezenţa urmelor de ardere secundară ne face să credem că şi acesta provine dintr-o locuinţă ce a fost deranjată în timpul săpării şanţului. Din cele 14 piese descoperite până în prezent, doar despre cinci putem spune cu exactitate că au fost descoperite în interiorul unei locuinţe, celelalte fiind descoperite în afara unor complexe închise eneolitice.

În ceea ce priveşte originea acestor piese, au fost exprimate până în prezent două opinii. Una dintre ele, emisă cu ocazia primului studiu privind vasele rectangulare, aparţine lui Şt. Cucos, care cu aceea ocazie susţinea că originea lor se regăseşte în cultura Starčevo-Criş, de unde tipul este difuzat în culturile ulterioare, suferind numeroase modificări şi ajungând să capete trăsături proprii¹⁰. Cea de-a doua opinie aparţine lui S. Marinescu-Bîlcu, care susţine că originea vaselor rectangulare din culturile Precucuteni-Cucuteni nu trebuie căutată în alte culturi, acestea fiind prezente în toate manifestările culturale neo-eneolitice din Balcani, cât şi de pe teritoriul României¹¹.

Cu mai mulţi ani în urmă, discutând despre o altă serie tipologică identificată în cadrul ceramicii cucuteniene, D. Monah spunea despre vasele ale căror forme ies din canoanele obişnuite că aveau o utilitate aparte şi că pentru a considera un tip de vas ca fiind de cult trebuie ținut cont de formă, ornament şi frecvenţă, ultimul criteriu fiind foarte important¹². Vasele rectangulare supuse analizei noastre aparţin mai multor subtipuri. În funcţie de detaliile tectonice (prezenţa sau absenţa picioarelor, forma gurii şi a corpului) se pot distinge mai multe subtipuri: cu sau fără picioare, cu corpul rectangular şi gura circulară, cu corpul şi gura rec-

tangulare. Cele mai multe vase au corpul rectangular și gura circulară, unul Cucuteni A (pl. V/1) și două Cucuteni B (pl. V/4; VI/3). Tot aici putem include și fragmentul precucutenian descris la poziția șase (pl. I/3; III/2). Două piese par a aparține aceleiași categorii (pl. V/3; VI/1), dar starea lor fragmentară nu ne permite o reconstituire a formei și nici încadrarea lor cu exactitate într-o categorie sau alta. Celelalte piese aparțin fiecare unei alte categorii, din această cauză nu vom încerca o încadrare a lor, sperând ca pe viitor, odată cu continuarea cercetărilor, să fie descoperite noi astfel de piese și să putem face o clasificare pertinentă pe un lot lărgit de piese.

După dimensiuni distingem vasele mari – cum este cazul altarului precucutenian – sau mici – monoxila din nivelul Cucuteni B, aces-

tea două reprezentând extremitățile. Din punct de vedere al ornamentării șase dintre piesele prezentate nu prezintă urme de decor (pl. III/1; V/2, 3; VI/2, 3, 4).

În ceea ce privește frecvența, din studiul de față observăm că numărul pieselor avute în discuție este destul de redus, iar intervalul de timp de-a lungul căruia se distribuie este îndelungat: șase aparțin fazei Precucuteni III, trei celei Cucuteni A2 și cinci celei Cucuteni B1.

Deși numărul pieselor rectangulare este redus, observăm în cadrul acestei categorii o diversitate mare de forme, ceea ce presupune că utilitățile lor erau diverse, unele fiind utilizate atât în activități cotidiene, altele având probabil un rol în ceremoniile rituale.

Daniel Garvăn

Note - Notes

1. **Cucoș 1976**, 67-72
2. **Monah et alii 1983**, 4, 8
3. **Marinescu-Bîlcu, Ciacâru 1994**
4. S-a încercat, de asemenea, reconstituirea formei originale a piesei – restaurator Mircea Ciacâru.
5. **Monah et alii 2003**, 226, nr. 318
6. **Monah 2005**, 277
7. **Monah et alii 2003**, 229, nr. 326; **Monah 2005**, 277
8. **Monah et alii 2003**, 226, nr. 317
9. **Monah et alii 2003**, 229, nr. 327
10. **Cucoș 1976**, 68
11. **Marinescu-Bîlcu, Ciacâru 1994**, 101
12. **Monah 1978**, 45

Bibliografie - Bibliography

- Cucoș 1976**
ȘTEFAN CUÇOȘ, *Vase prismatice neo-eneolitice*, în *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, IV-V (1972-1973), Piatra-Neamț, 1976, p. 67-72; 321-324.
- Marinescu-Bîlcu, Ciacâru 1994**
SILVIA MARINESCU-BÎLCU, MIRCEA CIACĂRU, *Un vas cultic cucutenian de la Izvoare – Piatra-Neamț*, în *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, XIX, 1994, p. 97-114.
- Monah 1978**
DAN MONAH, *Vase-coșuleț cucuteniene*, în *Carpica*, X, 1978, p. 45-49.
- Monah 2005**
DAN MONAH, *Machete de ambarcațiuni din culturile Precucuteni și Cucuteni*, în VICTOR SPINEL, CORNELIA-MAGDA LAZAROVICI, DAN MONAH (eds), *Scripta praehistorica*.

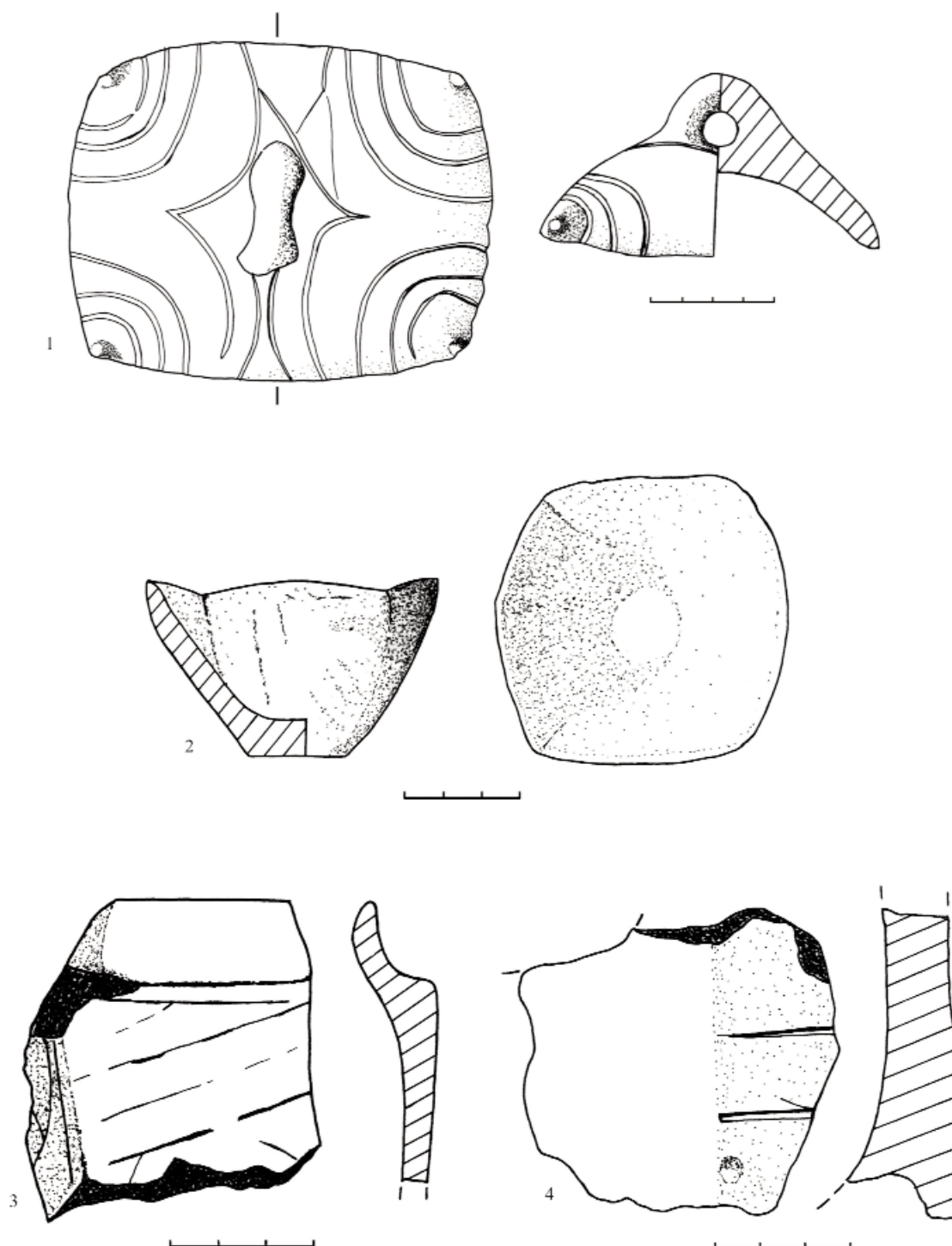
Miscellanea in honorem nonagenarii magistri Mircea Petrescu-Dîmbovița oblata, Editura Trinitas, Iași, 2005, p. 271-294.

Monah et alii 1983

DAN MONAH, ȘTEFAN CUÇOȘ, DRAGOMIR POPOVICI, SILVIA ANTONESCU, GHEORGHE DUMITROAIA, *Cercetările arheologice de la Poduri-Dealul Ghindaru*, în *Cercetări Arheologice*, VI, 1983, p. 3-22.

Monah et alii 2003

DAN MONAH, GHEORGHE DUMITROAIA, FELICIA MONAH, CONSTANTIN PREOTEASA, ROXANA MUNTEANU, DORIN NICOLA, *Poduri-Dealul Ghindaru. O Troie în Subcarpații Moldovei*, în *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, XIII, Piatra-Neamț, 2003.

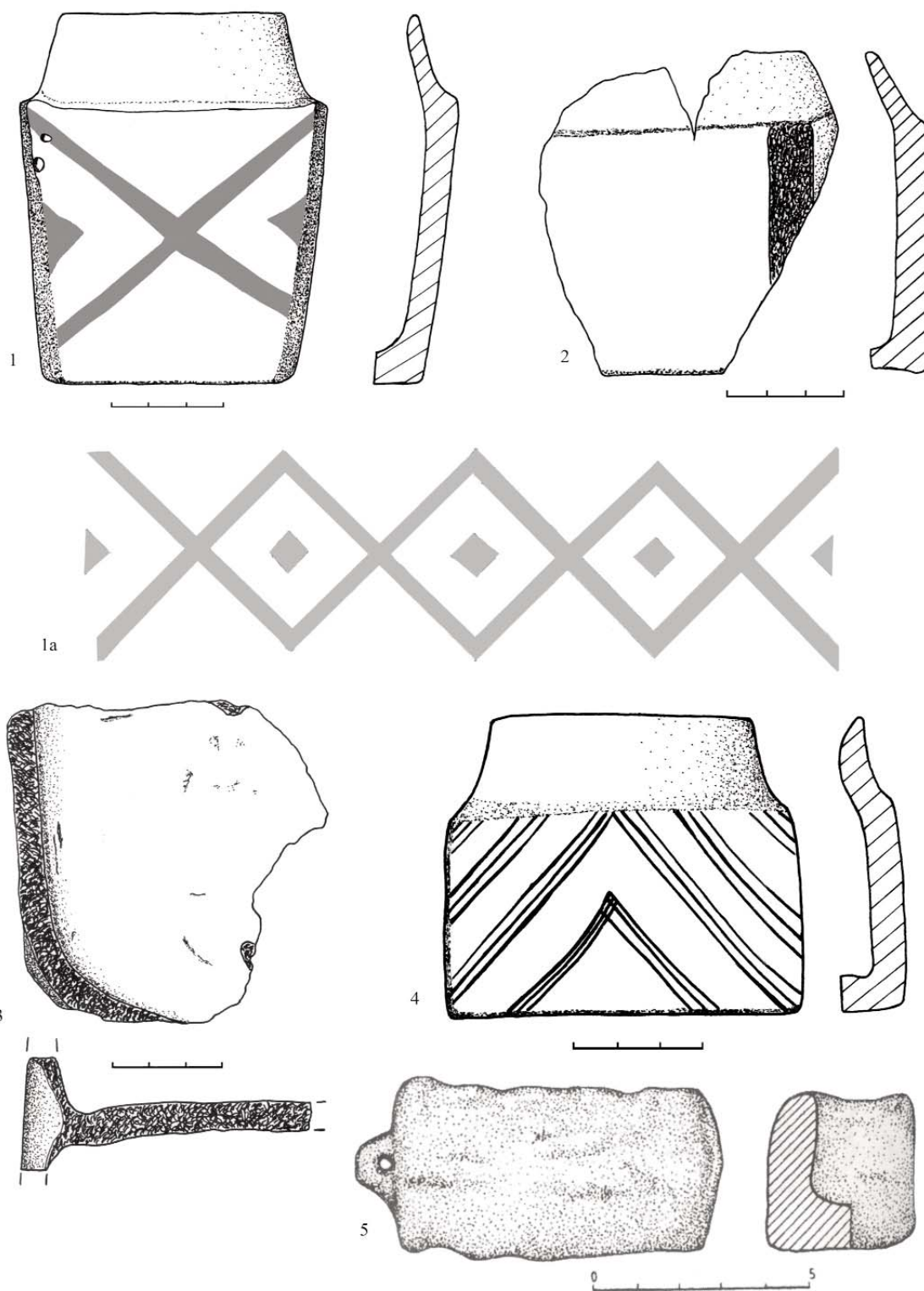

Planșa I

Precucuteni: 1. capac; 2. pahar; 3-4. fragmente vase

Plate I

Precucuteni: 1. lid; 2. cup; 3-4. fragmentary vessel.

Plansa II

Cucuteni A (1, 2, 3), Cucuteni B (4, 5); 1. vas; 1a. decorul desfășurat; 2. fragment vas; 3. fragment altar; 4. vas rectangular; 5. monoxilă

Plate II

Cucuteni A (1, 2, 3), Cucuteni B (4, 5); 1. vessel; 1a. displayed decoration; 2. fragmentary vessel; 3. fragmentary shrine; 4. vessel; 5. one-trunk boat model.

Planşa III

Precucuteni: 1. pahar; 2. fragment vas; 3. capac

Plate III

Precucuteni: 1. cup; 2. fragmentary vessel; 3. lid

Planșa IV. Precucuteni: 1. fragment altar; 2. vas (a, b. vederi laterale; c. vedere de sus); 2d. reconstituire; 3. fragment vas (vedere din mai multe unghiuri)

Plate IV. Precucuteni: 1. fragmentary shrine; 2. vessel (a, b. side view; c. upper view); 2d. reconstitution; 3. fragmentary vessel (view from different angles)

Planșa V. Cucuteni A (1, 2, 3), Cucuteni B (4); 1. vas (a. vedere din față; b. vedere de sus; c. detaliu toartă); 2. fragment vas; 3. fragment altar (a. vedere laterală; b. vedere de sus); 4. vas (a. vedere laterală; b. vedere de sus)

Plate V. Cucuteni A (1, 2, 3), Cucuteni B (4); 1. vessel (a. front view; b. upper view; c. detail of the handle); 2. fragmentary vessel; 3. fragmentary shrine (a. side view; b. upper view); 4. vessel (a. side view; b. upper view)

Planșa VI

Cucuteni B; 1. fragment altar (vedere din mai multe unghiuri); 2. monoxilă (a. vedere laterală; b. vedere de sus); 3. vas; 4. tavă (a. vedere laterală; b. vedere de sus)

Plate VI

Cucuteni B; 1. fragmentary shrine (view from different angles); 2. one-trunk boat model (a. side view; b. upper view); 3. vessel; 4. tray (a. side view; b. upper view)

Arheologie experimentală.

Construirea unei instalații de foc (vatră) după modelul celor descoperite la Păuleni Ciuc - Ciomortan "Dâmbul Cetății", jud. Harghita

Cuvinte cheie: Transilvania, eneolitic, arheologie experimentală, instalații de foc, vatră
Key words: Transylvania, Eneolithic, experimental archaeology, fire installations, hearth

Abstract

The experiments took place simultaneously with the archaeological researches from Păuleni Ciuc – Ciomortan, in August and September 2006.

Our experiments consisted in the construction of a fire installation (hearth with a stone made pavement) and its utilization inside the archaeological camp, both for heating and food preparing.

Clay. The clay was identified near the settlement, on the shore of Nyirpataka brook. The clay was yellow and it contained a lot of impurities (grit, mud, etc).

The stones (the hearth's pavement). The hearth's pavement belonging to Cucuteni-Arșud settlements, discovered and researched in 2006 (25, 26 and 27 Complexes) was disassembled; some of the stones from the pavement were brought in the camp to be used in our experiment.

The wood. Nearby the settlement there is a coniferous forest (fir tree, spruce fir, pine). Although we are at an altitude of over 800 m yet, the fir forest is preponderant.

After obtaining a flat surface on the ground the stones from the hearth's pavement were arranged. The stones were arranged in a circular shape with the diameter of about 1 m (the pavement's bulkiness did not pass over 0,2m).

The next day the clay was placed uniformly over the stone made pavement so that all of the stones to be covered. As a matter of fact a part of the daub reached over to the ground at the edge of the hearth.

On the fourth day, we placed on the hearth a great quantity of fuel compound from fir and fir tree wood, splitted from tree trunks. The wood was burnt until the hearth's surface became hard.

The fire installation (the hearth). Based on this experiment we noticed the fact that hearths constructed this way keep the heat around them much better.

The ember is very well kept until the next day, when one can make the fire only by putting some dry wood over the coals from the ashes remained on the hearth. Fruits, vegetables and "bread" (flour mixed with water and salt) were cooked on the hearth, by simply moving the ember from one side to the other, with the purpose of being consumed inside the camp.

The fact that the cucutenians preferred this type of hearths with pavement is due to the fact that summer nights (but especially the winter one's) in the Ciuc Valley are cool, and in order to keep the heat for a longer period of time this kind of constructions were needed.

We intend to use this hearth in our future archaeological campaign.

Experimentele s-au desfășurat concomitent cu săpăturile arheologice de la Păuleni Ciuc – Ciomortan, în lunile august și septembrie ale anului 2006.

Așezarea preistorică de la Păuleni Ciuc este cunoscută sub numele de Ciomortan sau Șoimeni. Stațiunea se află la circa 8 km nord-est de orașul Miercurea-Ciuc și la circa 1 km nord - est de satul Șoimeni, în locul numit de localnici Vărdomb (Dâmbul Cetății).

Așezarea are forma ovală, cu suprafața de circa 60 m (nord - sud) x 90 m (est - vest). Amplasarea sitului în acest punct a fost bine aleasă de către comunitățile preistorice. Așezarea este bine ascunsă între dealurile de pe versantul vestic al Munților Ciucului și oferă o bună vizibilitate asupra Depresiunii Ciucului.

Așezarea a fost descoperită în perioada interbelică de Al. Ferenczi care a inclus-o în repertoriul cetăților dacice din Transilvania. Între anii 1956, 1960 și 1967 aici a efectuat cercetări arheologice Székely Zoltán¹.

Așezarea a fost locuită în perioada timpurie a epocii cuprului (culturile Cucuteni-Arșud și Bodrogkeresztur), perioada târzie a ei (Cultura Coțofeni), și în epoca bronzului mijlociu (culturile Costișa - Ciomortan și Wietenberg).

Din 1999, cercetările arheologice au fost coordonate de Valerii Kavruk².

Modele de vatră cu pavaj din pietre descoperite la Păuleni Ciuc-Ciomortan.

Locuirea eneolitică Cucuteni-Arșud

Locuința 4. Înainte de construirea vetrei a avut loc o adâncire în stratul eneolitic (humus vechi), după care s-a aranjat un strat de pietre plate (pavaj). Vatra avea forma circulară cu diametrul de circa 2 – 2,2 m (Pl. I 3,4). În jurul vetrei nu au fost descoperite resturile unor gropi, astfel încât să putem

considera că vatra era acoperită de vreo construcție. Probabil că vatra se afla sub cerul liber, cum se obișnuiește, uneori, pentru vetrele de mari dimensiuni. În această situație nu mai poate fi vorba de o simplă vatră familială, ci foarte probabil de o vatră de veghe a unor cete de vânători sau a celor care păzeau animalele domestice³.

Locuința 16. Vatra a fost amenajată pe un pavaj de pietre și avea forma probabil circulară, cu diametrul de peste 1,6 m. Vatra a fost construită ca și în cazul Loc. 4, printr-o adâncire în nivelul eneolitic, reprezentat aici de dărâmăturile Loc. 5.

S-a păstrat puțin din partea superioară a vetrei reprezentată de lutuiala fină. Pavajul în schimb a fost consistent având o grosime de peste 0,2 – 0,3 m fiind compus din pietre plate, desprinse probabil din stânca locală (Pl. I/2). În urma distrugerii, pietrele ce făceau parte din pavaj au fost bulversate⁴.

În spațiul dintre Loc. 21 și Loc. 24, au fost descoperite resturile a două vetre. Prima era amplasată parțial deasupra podelei acestei locuințe. Avea forma probabil rectangulară cu dimensiunile de 1,4 x 1 m și a fost formată dintr-o aglomerare de bolovani de piatră, de dimensiuni mari (Pl. I/5). A doua vatră a fost formată dintr-o aglomerare de pietre plate. Avea forma probabil rectangulară, cu dimensiunea păstrată de 1 x 0,7 m (Pl. I/6). Grosimea păstrată a pavajului a fost de circa 0,1 m. Lipitura fină a vetrei a fost distrusă din vechime.

Epoca bronzului mijlociu. Locuirea Wietenberg

Locuința 8. Pe nivelul de călcare, aproximativ în centrul locuinței, au fost descoperite două vetre de foc, de formă circulară, cu suprafața lutuită (Pl. I/7). Prima a fost amenajată pe un pavaj din pietre și fragmente ceramice (Pl. I/8), și avea diametrul de 0,6 m⁵.

Locuința 10. Au fost descoperite două vetre de foc, amplasate relativ în centrul locuinței. Acestea au fost amenajate cu lipitură de lut fin, pe o structură de pietre și fragmente ceramice. Prima este păstrată fragmentar, din resturile de praf de lipitură s-a reconstituit forma circulară, cu diametrul de 0,6 m. A doua vatră era situată la sud de prima și avea forma circulară cu diametrul de 1,1 m⁶.

Arheologia experimentală

În România arheologia experimentală a fost foarte puțin utilizată, deși poate oferi explicații și sugera interpretări asupra frecventelor enigme întâlnite în cursul săpăturilor. Cu ani în urmă, pe câteva șantiere, au fost efectuate câteva experimente care, însă, s-au limitat la modelarea și arderea ceramicii. La Poduri, pentru prima dată s-a realizat un topor de piatră și a fost construită o locuință după modelul celor cunoscute în arealul complexului cultural Cucuteni⁷.

La Cucuteni, în cadrul Parcului Arheologic Experimental, au fost realizate unelte și locuințe⁸. În 2004 s-au împlinit 120 de ani de la descoperirea culturii Cucuteni. La Piatra-Neamț, în cadrul Simpozionului Internațional „Cucuteni 120 de ani de cercetări – Timpul Bilanțului” s-au reunit majoritatea specialiștilor din țară și din străinătate, preocupați de această cultură. Aceștia au fost invitați la Cucuteni, unde s-au realizat o serie de experimente care au încercat să acopere aproape toate aspectele vieții materiale eneolitice (producerea hranei, a sării, conservarea produselor, etc.). Cu această ocazie au fost incendiate intenționat două locuințe construite după modelul celor cucuteniene.

Un studiu amplu denumit „Reconstituirea tehnologiilor și instalațiilor preistorice de ardere a ceramicii” a fost realizat de drd. Felix-Adrian Tencariu, de la Universitatea “Al. I. Cuza” din Iași. Experimentele s-au desfășurat la Cucuteni și Isaia, concomitent cu săpăturile arheologice din campaniile 2003 și 2004. Raportul de cercetare al autorului se compune din două părți distincte, determinate de cele două obiective fundamentale ale proiectului. În primul rând, a fost cercetată literatura de specialitate arheologică și etnografică, în vederea centralizării tehnicilor și tehnologiilor preistorice și tradiționale de ardere a ceramicii, și, în al doilea rând, obiectivul fundamental, reconstituirea lor pe cale experimentală⁹.

Experimentele noastre

Experimentele noastre au constatat în construirea unei instalații de foc (vatră cu pavaj din pietre) și utilizarea ei în cadrul taberei arheologice pentru încălzit, arderea ceramicii și pregătirea hranei.

Materiale utilizate

Lutul. Lutul a fost identificat în apropierea așezării, pe malul pârâului Nyirpataka (Pl. I/1). Lutul era de culoare galbenă și conținea multe impurități (pietricele, nămol, etc.). Lutul a fost transportat în tabără cu ajutorul recipientelor din plastic. Lutul a fost depozitat câteva zile într-un recipient mare din plastic (băiță) plin cu apă și ținut la „dospit” (Pl. III/1,2). Din când în când, acesta era frământat cu mâinile, picioarele și cu unelte moderne (hârleț sau lopată). Cu ocazia acestui experiment s-a considerat necesar să luăm lutul din imediata apropiere a așezării. Nu au fost căutate alte surse de lut din zonă (acest lucru va fi realizat cu ocazia experimentelor viitoare).

Apa necesară experimentului a fost luată din pârâul Nyirpataka, care cu siguranță reprezenta principala sursă de apă și în preistorie. În zilele noastre localnicii din comuna Păuleni - Ciuc sunt alimentați cu apa acestui pârâu, care este de calitate foarte bună.

Lutul utilizat la lutuiala (fătuirea) vetrei a fost amestecat cu nisip de râu (adus tot din apropiere) și cu cenușă (din vechea vatră a taberei arheologice).

Înainte de a fi amestecat lutul pentru construirea vetrei de foc, o cantitate mică de lut a fost recoltată separat (circa 1 kg) în vederea confecționării unor vase ceramice. Pentru acesta s-au folosit ca degresanți, nisipul și cioburile pisate.

Pietrele (pavajul vetrei). Pavajul vetrelor aparținând locuirii Cucuteni-Ariușd, descoperite și cercetate în anul 2006 (Complexele 25, 26 și 27) a fost demontat, o parte dintre pietrele din pavaj au fost aduse în tabără spre a fi folosite în cadrul experimentului nostru. Pietrele recoltate au diferite dimensiuni și forme, unele fiind plate (desprinse probabil din stânca locală) iar celelalte erau relativ rotunde (probabil bolovani de râu).

Lemnul. În apropierea așezării sunt păduri de conifere (brad, molid, pin). Deși ne aflăm la altitudinea de peste 800 m totuși pădurile de conifere sunt preponderente. Abia la cota de peste 900 m își fac prezența și pădurile de foioase, în special de fag. Fiind o zonă depresionară apar aceste inversiuni ale dispunerii pădurilor.

În cadrul experimentelor noastre pentru producerea și alimentarea focului au fost utilizate atât lemne uscate cât și verzi.

Construirea vetrei

Locul unde a fost amenajată noua vatră se află în apropierea taberei arheologice. Deoarece terenul prezenta o pantă ușoară, a fost nevoie de o nivelare a terenului (nivelarea s-a efectuat cu unelte moderne, lopata și hârlețul) (Pl.II/1,2).

După obținerea suprafeței plate a terenului s-au aranjat pietrele din pavajul vetrei. Pietrele au fost aranjate în formă circulară cu diametrul de circa 1 m (grosimea pavajului nu depășea 0,2 m). Spațiul dintre pietre rămas liber a fost umplut cu pământ (Pl.II/3-7). Pământul dintre pavajul vetrei a fost stropit cu apă și s-a lăsat o zi să se usuce la soare (Pl.II/8).

A doua zi lutul a fost așezat uniform peste pavajul din pietre astfel încât acestea să fie acoperite în întregime. Practic o parte din lutuială a ajuns spre marginea vetrei până pe pământ (Pl.III/3,4). Într-o primă etapă, nivelarea suprafeței vetrei s-a realizat doar cu mâinile (Pl.III/5). S-a observat faptul că lutuiala vetrei nu are aspectul dorit (nu este fină). Ne-am hotărât să pregătim o cantitate de lut fără impurități pe care l-am amestecat numai cu nisip fin. Acesta a fost aplicat peste partea superioară a vetrei și a fost bine netezit cu o bucată de lemn uscat (spatulă din lemn de brad) (Pl.III/6). După netezire vatra a fost lăsată o zi să se usuce la soare.

A treia zi, pe vatră s-a amenajat o grămadă de combustibil ușor (format din crengețe uscate de brad și molid) care au fost arse (Pl.III/7,8). Deoarece focul nu acoperea întreaga suprafață a vetrei, jarul a fost mutat cu ajutorul unor bețe de lemn verde (crud). Acest procedeu de mutare a focului pe toată suprafața vetrei s-a realizat pe parcursul unei zile întregi.

A patra zi, pe vatră s-a așezat o cantitate mare de combustibil format din lemne de brad și molid, tăiate din trunchiuri de copaci (Pl.IV/1). Lemnele au fost arse până când suprafața vetrei a devenit tare (Pl.IV/2). S-a observat faptul că lutuiala vetrei s-a crăpat pe alocuri și a luat forma „fagurilor de miere” sau a „mozaicului” așa cum au fost și vetrele descoperite *in situ* în urma cercetărilor arheologice.

Practic, după amenajarea acestei vetre cu pavaj din pietre, cealaltă vatră utilizată până atunci în tabără (fără pavaj) a fost abandonată.

Utilizarea vetrei. Experimente auxiliare*Confecționarea ceramicii.*

După ce impuritățile din lut au fost eliminate, acesta a fost bine frământat și amestecat cu nisip fin și cioburi pisate foarte mărunț. Doar cinci persoane dintre cei rămași în tabăra arheologică au trecut la confecționarea vaselor și obiectelor ceramice. Trebuie să menționăm faptul că pentru patru dintre cei interesați să modeleze manual ceramica, această „meserie” era practică pentru prima dată în viața lor.

Fiecare dintre noi am încercat să realizăm atât forme cât mai simple (pahare tronconice sau cupe) dar și unele mai complexe (o amuletă și un idol antropomorf). Toate aceste piese au fost realizate prin modelarea manuală a unei singure bucăți de lut (Pl.IV/3,4).

Uniformitatea grosimii pereților vaselor a fost realizată cu ajutorul mâinii umezite. Toate piesele ceramice au fost apoi bine netezite și ținute afară câteva ore să se usuce. După uscare s-a trecut la netezirea lor. Unele piese au fost decorate cu incizii, realizate cu unelte ascuțite, confecționate din lemn sau os (Pl.IV/5). Motivele ornamentale au fost formate din linii simple, benzi incizate, împunsături și din linii excizate.

Datorită faptului că ne apropiam de sfârșitul campaniei arheologice, după etapa de ornamentare a ceramicii, toate obiectele au fost lăsate afară să se usuce (Pl.IV/6). Uscarea obiectelor a fost una rapidă, deoarece au fost ținute afară fără a fi ferite de soare, vânt sau umezeala puternică.

Activitatea de lustruire a vaselor (în scop estetic dar și practic) a fost realizată după ce obiectele s-au uscat. Pereții vaselor au fost ușor umeziți din când în când iar apoi cu ajutorul unor pietre fine și a unor „lustruitoare” confecționate de noi din crengi de brad, toate obiectele au fost lustruite. Activitatea de lustruire s-a desfășurat seara, în jurul vetrei de foc, pe parcursul mai multor ore de lucru (Pl.VI/2). Calitatea lustruirii a fost dată de îndemânarea fiecăruia dintre noi, unele piese au căpătat „aspect metalic” iar altele au rămas doar bine netezite (Pl.VI/3).

Pentru a utiliza vatra construită am decis ca într-o ultimă etapă să ardem în aer liber toate obiectele confecționate. În acest scop, pe vatra construită s-a adus o cantitate mare de combustibil formată din lemn de conifere (brad și molid) și arse pentru a se obține o cantitate mare de jar (Pl.VI/1).

După 2-3 ore în care focul a fost alimentat cu lemne s-a obținut o cantitate considerată de noi suficientă pentru a începe arderea obiectelor (Pl.VI/4). Într-o parte a vetrei jarul a fost dat cu un băț la o parte iar un pahar (cu fundul sferic și gura dreaptă) a fost depus pe vatră, cu gura în jos, pentru a observa cum este arderea. Celelalte piese și vase, au fost aruncate direct în jar. Fiind piese de mici dimensiuni acestea nu s-au spart.

După aproximativ 1 oră, s-a observat că vasele au devenit incandescente. Noaptea, în jurul vetrei, echipa a alimentat permanent vatra cu lemne. Vasele au fost lăsate în jar până a doua zi dimineața (Pl.VI/5).

Toate lemnele au ars, peste obiectele ceramice s-a format un strat gros de jar și cenușă. Am încercat să scoatem obiectele ceramice cu mâna, dar a fost imposibil deoarece erau încă incandescente. Totuși cu ajutorul unor bețe, s-a reușit scoaterea pieselor ce au fost lăsate apoi la răcit, în apropierea vetrei (Pl.VI/6). O singură piesă s-a spart în timpul arderii, și anume un idol antropomorf (modelat dintr-o singură bucată de lut, cu picioarele lipite între ele, brațele dispuse în cruce, gâtul subțire și capul plat de formă rotundă). Piesa s-a rupt în zona gâtului, capul fiind greu de găsit printre resturile de jar și cenușă.

Arheologic, s-a observat că majoritatea idolilor antropomorfi descoperiți în așezările culturii Cucuteni-Arșud-Tripolie, au capul rupt din vechime¹⁰. Arderea idolilor este de obicei una oxidantă, nu excludem posibilitatea ca în trecut să se fi făcut în aer liber, chiar pe vetre.

Vasele ceramice realizate prezentau o ardere destul de bună și aveau culoarea brun-deschisă (unele chiar brun-gălbui), doar paharul cu fundul sferic ce a fost depus cu gura pe vatră avea interiorul de culoare negricioasă.

În momentul umplerii acestor pahare cu apă, s-a observat că pereții s-au îmbibat imediat. Chiar dacă, funcțional, ceramica realizată de noi nu a putut fi utilizată (în special la consumul lichidelor), sub aspect decorativ aceasta a reprezentat un succes, având în vedere că acest experiment a fost realizat de echipa noastră pentru prima dată, fără însă a deține cunoștințe despre arta olăritului.

Compoziția argilelor variază de la o zonă geografică la alta, existența unor alte substanțe în compoziție, în afara celor de bază (bioxid de aluminiu, bioxid de siliciu și apă moleculară), dau acesteia diferite caracteris-

tici legate de plasticitate, culoare și temperatură de ardere¹¹.

Acest tip de ardere a fost încercat în cadrul altor experimente arheologice. Arderea în aer liber, mai curând presupusă, deoarece nu se poate preciza dacă vetrele de foc, foarte frecvente, au avut și acest rol, prezintă impedimentul că este influențată direct de condițiile atmosferice, rezultând o ardere diferită, atât între vasele unei șarje, cât și pe o singură piesă, în funcție de poziția ei în foc. Am așezat câteva vase pe o vatră, le-am acoperit cu lemne și le-am ars timp de aproximativ trei ore, alimentând mereu focul. După aproximativ o oră, vasele au devenit incandescente, dar deja o bună parte din ele erau crăpate sau sparte. La terminarea arderii, am constatat că numai aproximativ un sfert din numărul total de vase au rămas intacte, restul fiind rebuturi, fie datorită unor vicii de fabricare, fie datorită creșterii prea bruște sau fluctuațiilor prea mari ale temperaturii. Cele întregi prezentau o ardere destul de bună, având culori diferite, negru, cenușiu, maro și chiar pete roșii¹².

În orice caz, în cultura Cucuteni se atinge apogeul cunoștințelor tehnice în domeniul tehnologiei ceramicii, deci și în cel al arderii ei. Spunem acest lucru gândindu-ne numai la faptul că de-a lungul evoluției tehnicii în istorie, până la inventarea cuptorului electric, în afară de materialele de construcție, tipul de cuptor de ardere a ceramicii cu două camere dispuse pe verticală, cu grătar, a rămas același, fiind folosit și astăzi de către meșterii olari tradiționali¹³.

Pregătirea hranei

Legumele și fructele au fost coapte direct pe vatră prin simpla mutare a jarului dintr-o parte în alta a vetrei, cu ajutorul unui băț.

Din sat, pentru a coace pâine, a fost achiziționată o cantitate de circa 2 kilograme de grâu. Acesta trebuia în primul rând să fie măcinat (Pl. IV/7,8). Măcinarea grâului s-a realizat cu ajutorul unor unelte originale (râșnițe și pisătoare sau frecătoare) descoperite în complexe aparținând locuirii eneolitice Cucuteni-Ariuşd-Tripolie.

Cu ajutorul acestor râșnițe din piatră și al pisătoarelor (Pl. V/1), două femei au reușit după aproape patru ore de lucru, să macine o cantitate de aproximativ o jumătate de kilogram de făină, amestecată cu tărâță. Această activitate s-a dovedit a fi una chinuitoare, fiind urmată în ambele cazuri de febră musculară și de cojirea pielii de pe mâini.

Făina cu tărâță, a fost amestecată apoi într-un vas cu apă și cu sare (Pl. V/2), obținându-se mai multe „turte” plate, de formă rotundă (Pl. V/3,4).

Aceste „turte” au fost puse apoi pe vatra bine încinsă fiind ținute la copt aproximativ o jumătate de oră (Pl. V/5). Din când în când acestea au fost întoarse cu ajutorul unei palete din lemn (Pl. V/6). Odată coapte, „turtele” au fost consumate de către membrii echipei de cercetare, fiind considerate foarte gustoase (Pl. V/7,8).

Observații preliminare.

Instalația de foc (vatra). În urma acestui experiment s-a observat faptul că vetrele astfel construite păstrează mult mai bine căldura în jurul lor.

Jarul se păstrează bine până a doua zi când se poate face focul, doar aruncând câteva lemne uscate peste cărbunii din cenușa rămasă în vatră.

Pe vatră au fost gătit legume, fructe și „turte” (făină amestecată cu apă și sare) pentru consumul din cadrul taberei, prin simpla mutare a jarului dintr-o parte în alta a vetrei.

În timpul ploios, lângă vatră, ziua și noaptea se adăpostea și dormea câinele taberei, deoarece acolo era mai cald.

Faptul că cucutenienii au preferat astfel de vetre cu pavaj se datorează faptului că nopțile de vară (dar mai ales cele de iarnă) în Depresiunea Ciucului sunt răcoroase, iar pentru a păstra căldura mai mult timp, era nevoie de astfel de amenajări.

Chiar și noi, cu toate echipamentele moderne de care dispunem, am preferat acest tip de vatră, atât pentru încălzit cât și pentru gătit.

La terminarea campaniei arheologice, în luna septembrie a anului 2006, cenușa din jurul vetrei a fost împrăștiată iar vatra a fost acoperită cu gazon (pământ cu iarbă din stratul vegetal) pentru a urmări comportamentul ei în timp (Pl. VI/7, 8).

Intenționăm ca în campania arheologică viitoare să reutilizăm această vatră.

Pregătirea hranei.

Intenționăm ca în campania arheologică viitoare, să măcinăm o cantitate de grâu mult mai mare, din care să obținem făina necesară pregătirii pâinii sau a lipiilor. Măcinatul grâului se va realiza cu o râșniță de mari dimensiuni (60x40x20 cm) ce a fost descoperită într-o locuință eneolitică. Suprafața acestei râșnițe este concavă, rezultată în urma utilizării

repetate în trecut. Vom utiliza și pisătoare de mână de dimensiuni mai mari, pentru a avea spor la măcinat. Vom folosi doar făina curată, separată de tărâță.

Considerăm utilă încercarea noastră de producere a "pâinii" cu ajutorul uneltelor și metodelor din trecut. Datorită faptului că în

toate locuințele eneolitice cercetate la Păuleni Ciuc – Ciomortan, au fost descoperite foarte multe râșnițe și pisătoare (unele întregi iar altele păstrate fragmentar), putem afirma că această activitate era una extrem de importantă în cadrul așezărilor cucuteniene.

Dan BUZEA
Mirela COTRUȚĂ
Björn BRIEWIG

Note - Notes

1. Székely 1970, 71; Zaharia 1995, 151-152
2. Căvruc 2000, 99; 2000a, 173-176; 2001, 55-75; 2002, 89-95; 2003, 129; 2005, 81-123; Janovits 1999, 121-150; Comșa 2000, 173-176; Căvruc, Dumitroaia 2000, 131-154; Căvruc, Rotea 2000, 155-172; Căvruc, Buzea, 2002, 41-88
3. Lazarovici et alii 2000, 103
4. Lazarovici, Buzea 2005, 27
5. Căvruc, Buzea 2002, 46, Pl.VII
6. Căvruc, Buzea 2002, 48, Pl.XV
7. Monah et alii 2003, 65
8. Petrescu-Dîmbovița, Văleanu 2004, 337, Fig. 310 - 319
9. Tencariu 2005, 2
10. Monah 1997
11. Anghel 1998, 133; Anghel 2000, 171
12. Tencariu 2005, 20
13. Tencariu 2005, 15

Bibliografie - Bibliography

- Anghel 1998**
ANGHEL D., *Aspecte generale ale tehnologiei prelucrării ceramicii*. În: BCSS, Alba Iulia (1998), 133 – 139.
- Anghel 1998a**
ANGHEL D., *Influența condițiilor de ardere asupra ceramicii*. În: BCSS, Alba Iulia (2000), 171 – 171.
- Căvruc 2000**
CĂVRUC V., *Noi cercetări în așezarea de la Păuleni (1999 - 2000)*. În: *Angustia*, 5, Sfântu Gheorghe (2000), 93 -102.
- Căvruc 2000a**
CĂVRUC V., *Repertoriul Arheologic al județului Harghita*. Sfântu Gheorghe (2000).
- Căvruc 2001**
CĂVRUC V., *Legături între Moldova și S-E Transilvaniei în bronzul mijlociu*. În: *Cultura Costișa în contextul epocii bronzului din România*. Piatra Neamț (2001), 55-75; 120-128.
- Căvruc 2002**
CĂVRUC V., *Noi considerații privind grupul Ciomortan*. În: *Angustia*, 7, Arheologie, Sfântu Gheorghe (2002), 89-98.
- Căvruc 2003**
CĂVRUC V., *Păuleni-Ciomortan*. În: *Noi Descoperiri arheologice în sud-estul Transilvaniei. Catalog de Expoziție*, Sfântu Gheorghe (2003), 129-149.
- Căvruc 2005**
CĂVRUC V., *The Ciomortan Group in the light of New-Researches*. În: *Marmatia*, 8/1, Baia Mare (2005), 81-123.
- Căvruc, Dumitroaia 2000**
CĂVRUC V., DUMITROAIA G., *Descoperirile aparținând aspectului cultural Ciomortan de la Păuleni (Campaniile 1999-2000)*. În: *Angustia*, 5, Sfântu Gheorghe (2000), 131-154.
- Căvruc, Rotea 2000**
CĂVRUC V., ROTEA M., *Locuirea Wietenberg de la Păuleni (campaniile 1999-2000)*. În: *Angustia*, 5, Sfântu Gheorghe (2000), 155-172.
- Căvruc, Buzea 2002**
CĂVRUC V., BUZEA D., *Noi cercetări privind epoca* bronzului în așezarea Păuleni (Ciomortan). *Campaniile din anii 2001 - 2002. Raport preliminar*. În *Angustia*, 7, Sfântu Gheorghe (2002), 41-88.
- Comșa 2000**
COMȘA A., *Date antropologice referitoare la osemintele umane aparținând epocii bronzului, descoperite la Păuleni*. În: *Angustia*, 5, Arheologie, Sfântu Gheorghe (2000), 173-176.
- Petrescu-Dîmbovița, Văleanu, 2004**
PETRESCU-DÎMBOVIȚA M., VĂLEANU M.C., *Cucuteni - Cetățuie. Monografie Arheologică*, Piatra Neamț (2004).
- Janovits 1999**
JANOVITS I., *Noi periegheze din depresiunea Ciucului*. În: *Angustia*, 4, Sfântu Gheorghe (1999), 121-150.
- Lazarovici et alii 2000**
LAZAROVICI G., LUCA S.A., SUCIU C., BUZEA D., *Descoperirile Cucuteni - Ariușd de la Păuleni (Ciomortan)*. În: *Angustia*, 5, Sfântu Gheorghe (2000), 103-130.
- Lazarovici, Buzea 2005**
LAZAROVICI G., BUZEA D., *Descoperirile Cucuteni-Ariușd de la Păuleni Ciuc – Ciomortan „Dâmbul Cetățuie”*. *Campaniile 2003 – 2005. Raport preliminar*. În: *Angustia*, 9, Sfântu Gheorghe (2005), 25 – 88.
- Monah 1997**
MONAH D., *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*, Piatra Neamț (1997).
- Tencariu 2005**
TENCARIU F.A., *Arheologie experimentală. Reconstituirea tehnologiilor și instalațiilor preistorice de ardere a ceramicii*. În: *RPSS*, (2005), 1 – 31.
- Monah et alii 2003**
MONAH D., DUMITROAIA G., MONAH F., PREOTEASA C., MUNTEANU R., NICOLA D., *Poduri – Dealul Ghindaru. O Troie în Subcarpații Moldovei*, Piatra Neamț (2003).
- Székely 1970**
SZÉKELY Z., *Cultura Ciomortan*. În: *Aluta*, (1970), 71-88.
- Zaharia 1995**
ZAHARIA E., *Cultura Ciomortan*. În: *Comori ale epocii Bronzului din România. Treasures of the Bronze Age in Romania*. București (1995), 151-152.

Planșa I. Păuleni Ciuc – Ciomortan „Dâmbul Cetății”, jud. Harghita

1. Situl arheologic „Dâmbul Cetății”; 2 – 6, Cultura Cucuteni-Ariușd; 7 – 8, Epoca bronzului mijlociu (Cultura Wietenberg)

1. Vedere generală a așezării (vedere dinspre est); 2. Loc. 16. Vatră cu pavaj din pietre; 3, 4. Loc. 4. Pietre din pavajul vetrei; 5. Loc. 24. Instalația de foc din apropierea locuinței; 6. Vatră cu pavaj din pietre; 7. Loc. 8 – locuință cu două vetre; 8. Loc. 8 – pavajul din pietre al vetrei nr. 1

Plate I. Păuleni Ciuc – Ciomortan „Dâmbul Cetății”, Harghita County

1. Archaeological settlement „Dâmbul Cetății”; 2 – 6, Cucuteni – Ariușd Culture; 7 – 8, Middle Bronze Age (Wietenberg Culture)

1. General view upon the site (view from the east); 2. House no. 16 – Hearth with stone made pavement; 3, 4. House no. 4 – stones from the heart's pavement; 5. House no. 24 – fire installation close to the house; 6. Traces of the hearth with stone made pavement; 7. House no. 8 with two fire hearths; 8. House no. 8 – stone made pavement of the hearth no. 1.

Planșa II. Păuleni Ciuc – Ciomortan „Dâmbul Cetății”, jud. Harghita

1. Localizarea vetrei în tabăra arheologică; 2. Nivelarea terenului; 3 – 8. Amenajarea pavajului din pietre al vetrei

Plate II. Păuleni Ciuc – Ciomortan „Dâmbul Cetății”, Harghita County

1. The hearth's location in the archaeological camp; 2. The ground levelling; 3 – 8. Arranging the hearth's stone made pavement

Planșa III. Păuleni Ciuc – Ciomortan „Dâmbul Cetății”, jud. Harghita

1, 2. Pregătirea lutului; 3 – 5. Acoperirea pietrelor cu un strat de lut; 6. Netezirea vetrei; 7-8. Arderea lemnului pe vatră

Plate III. Păuleni Ciuc – Ciomortan „Dâmbul Cetății”, Harghita County

1, 2. The preparation of the clay; 3 – 5. Covering the stone made pavement with a clay stratum; 6. Smoothing the hearth; 7, 8. Wood burning on the hearth

Planșa IV. Păuleni Ciuc – Ciomortan „Dâmbul Cetății”, jud. Harghita

1, 2. Arderea lemnului pe vatră; 3-5. Decorarea vaselor ceramice; 6 – uscarea naturală a vaselor ceramice; 7-8. Măcinarea manuală a grâului cu ajutorul râșnițelor de piatră

Plate IV. Păuleni Ciuc – Ciomortan „Dâmbul Cetății”, Harghita County

1, 2. Burning wood and spreading it all over the hearth; 3 – 5. The decoration of the pottery; 6. The natural drying of the pottery; 7, 8. The manual grinding of the wheat by using the grinder

Planșa V. Păuleni Ciuc – Ciomortan „Dâmbul Cetății”, jud. Harghita

1. Obținerea manuală a făinei; 2. Pregătirea aluatului (faină amestecată cu sare); 3, 4. Pregătirea pâinii; 5, 6. Coacerea pâinii pe vatră; 7. Pâinea coaptă; 8. Gustarea pâinii

Plate V. Păuleni Ciuc – Ciomortan „Dâmbul Cetății”, Harghita County

1. The manual grinding of the wheat and obtaining flour; 2. Dough preparation (flour mixed with salt); 3, 4. The obtained bread; 5, 6. Bread baking on the hearth; 7. Baked bread; 8. Bread tasting

1

2

3

4

5

6

7

8

Planșa VI. Păuleni Ciuc – Ciomortan „Dâmbul Cetății”, jud. Harghita

1-3. Activitatea de lustruire a ceramicii; 4. Pregătirea vetrei pentru arderea vaselor din lut; 5. Arderea vaselor din lut pe vatră; 6. Ceramica obținută în urma experimentului; 7. Curățirea vetrei de cenușă; 8. Conservarea vetrei și acoperirea cu pământ la finalul taberei arheologice.

Plate VI. Păuleni Ciuc – Ciomortan „Dâmbul Cetății”, Harghita County

1-3. The activity of pottery polishing took place around the hearth; 4. The hearth's preparation for the pottery burning; 5. Burnt pottery on the hearth; 6. Pottery obtained as a result of the experiment; 7. Fire hearth after the ash was removed; 8. The hearth preservation after our team departed from the archaeological camp.

The Present Stage of the Researches regarding Prehistoric Salt Production in the Carpatho-Danubian Region

Cuvinte cheie: Transilvania, Maramureș, Moldova, Bulgaria, neolitic, eneolitic, epoca bronzului, sare
Key words: Transilvania, Maramureș, Moldavia, Bulgaria, Neolithic, Eneolithic, Bronze Age, salt

Rezumat

În ultimii ani cercetările cu privire la sarea preistorică în spațiul Carpato - Danubian au cunoscut progrese importante. Cea mai timpurie dovadă a producției de sare a fost descoperită în Subcarpații Moldovei, în siturile Lunca-Poiana Slatinei și Țolici-Hălăbutoaia, într-un context aparținând culturii Starcevo-Criș (6050-5500 î.Hr.) ambele aceste situri sunt amplasate aproape de izvoare de apă sărată și prezintă depozite de cenușă și ceramică fragmentată. Nu au fost descoperite dovezi explicite ale producției de sare, dar ambele situri sunt considerate ca fiind locuri în care oamenii evaporau apa sărată sezonier.

Recent în Bulgaria nord-estică, lângă orașul Provadia, deasupra unui depozit imens de apă sărată, în situl Provadia-Solnitsata, aparținând culturii Karanovo III-IV (cca. 5400-5000 î.Hr.) au fost cercetate dovezi de evaporare a apei sărate. Se crede că pe parcursul neoliticului târziu evaporarea în Provadia-Solnitsata se făcea în vase ceramice, în cuptoare speciale, în acest mod obținându-se calupuri de sare recristalizată. S-a sugerat că aceste calupuri de sare erau produse pentru comerț.

În Subcarpații Moldovei au fost cercetate mai multe situri aparținând culturii Cucuteni (Lunca-Poiana Slatinei, Țolici-Hălăbutoaia și altele). Aceste situri relevă o tehnologie de evaporare a apei sărate, în așa-numitele „brichetaje”. Se crede că produsul final al acestei tehnologii erau calupuri de sare recristalizată în formă de con. Cu certitudine, aceste calupuri erau produse pentru schimb.

Pentru Epoca Bronzului cele mai importante dovezi de exploatare a sării au fost descoperite în Transilvania nord-estică (Băile Figa, Săsarm - Valea Slatinei și Caila - La Sărătura). Până în momentul actual doar la Băile Figa au fost desfășurate săpături arheologice sistematice. Acest sit prezintă multe urme de structuri de lemn în asociere cu unelte de minerit, troace de lemn, scări de lemn și alte obiecte folosite în exploatarea minieră a sării. Unii cercetători consideră că aceste troace erau folosite pentru exploatarea sării cu ajutorul apei, însă dovezile în acest sens nu sunt suficiente. Majoritatea uneltelor din lemn și a instalațiilor descoperite la Băile Figa datează, conform analizelor C¹⁴, din Epoca Bronzului (între 1620 și 975 cal. B.C.).

În ciuda dovezilor arheologice bogate de producere a sării descoperite în regiunea Carpato-Danubiană, tehnologiile de producere a sării nu pot fi reconstituite în întregime. Până în momentul de față, cunoștințele noastre asupra modului de extragere și de prelucrare a sării sunt foarte vagi. Nu există indicii sigure cu privire la caracterul, scopul și amploarea producției de sare în preistorie. În aceste condiții, interpretările referitoare la schimbul de sare pe scară largă, rolul producției de sare în societățile preistorice din sud-estul Europei, par premature. Prioritățile în cercetarea sării preistorice trebuie să se concentreze asupra reconstituirii (prin cercetări mai detaliate, analize chimice, experimente) tehnologiilor preistorice de producție a sării, precum și asupra evaluării amplitudinii și a caracterului acesteia.

In the past years, the archaeological researches regarding salt production on the territory of Romania and Bulgaria knew notable progress. On the one hand, the researches on the territory of sub-Carpathian Moldavia were continued, intensified and extended¹, the researches in Transilvania² and Bulgaria³ were begun, and the earlier findings from Maramureș and Transilvania were re-evaluated⁴. On the other hand, the methodological level of research improved significantly, especially thanks to the co-operation with the scholars from France and Great Britain. At the same time the ethno-archaeological researches were intensified and extended in Moldavia⁵ and Transilvania⁶, and archaeological experiments began to play more important role⁷. Romanian leaders of prehistoric salt researches organised in

Romania two international conferences on salt exploitation (Piatra-Neamț 2004 and Iași 2008). One of the important events related to these researches was the itinerary exhibition *The Salt, Time and Man* (Sfântu Gheorhe, Sibiu, Alba Julia, Cluj-Napoca, Sighetul Marmăției and Bistrița, 2006 – 2008) accompanied by the catalogue containing several studies regarding the ancient salt production in Romania⁸.

In this article I will try to evaluate the present stage of research. On one hand, it is important to see to what extent the above researches contributed to a better understanding of prehistoric technologies of salt production and of its role in prehistoric societies. On the other hand, this evaluation aims to identify the most important priorities of further researches.

Neolithic

The earliest evidence for salt production in the Carpatho-Danubian region dates from Neolithic period. So far there are known three Neolithic sites in the region with the traces of salt production. It was believed until recently that the most ancient evidence of salt production in whole Europe was the Starčevo-Criș deposit from Solca-Slatina Mare site, Suceava county⁹, but the recent excavation in this site showed that there is no Starčevo-Criș evidence¹⁰. The Starčevo-Criș and Band Linear deposits which scholars relate to the early Neolithic salt production was discovered in the sites Lunca-Poiana Slatinei¹¹ and Țolici-Hălăbutoaia, both of them in the Neamț County¹². These sites were presented as being places of seasonal salt production¹³. To support this interpretation the authors put forward the existence of brine springs in both sites, the lack of any indications of long-term habitation within these sites, the existence of many traces of intense burnings (ashes, charcoal and fireplaces) which, according to the authors, resulted from brine evaporation by pouring it straight on the burning woods¹⁴, such a possibility being demonstrated by experiments¹⁵. It is also believed that both of these sites do not provide proper conditions for agriculture, what is considered as one more argument in favour of the interpretation of these sites as being places of salt production. All these arguments are important, but they are not sufficient as long as in these sites no direct traces of the proceedings related exclusively to salt production (arranging of brine springs, brine evaporation etc.) were discovered. In this situation the only sure interpretation of these deposits is that the brine springs of sub-Carpathian Moldavia have drawn people ever since the early Neolithic period. Otherwise we would be tempted to interpret every archaeological traces found near the brine springs as the proofs of salt production. A more nuanced interpretation of the Neolithic deposits in these sites should be one of the major tasks for the future researches.

The late Neolithic evidence for salt production comes from the Provadia-Solnitsata site situated in north-eastern Bulgaria, near the Provadia town, at about 30 km west from Varna, above the only rock salt deposit in Bulgaria (Mirovskoto). This rock salt deposit

appears at 12 – 20 m in depth, and it is covered by a huge brine bag; its salt concentration is of 250 – 280 grams per litre. The Provadia-Solnitsata site was researched in 2005–2007¹⁶. There were discovered many traces of brine evaporation within this site, in the Karanovo III-IV culture context. The salt evaporation technology, as the Bulgarian researchers reconstructed it, consisted in boiling the brine in ceramic bowls of 5.5 to 35.5 litres in volume, in the ovens made within multi-functional buildings. The bowls were made of porous fabric; they had thin walls and wide open mouth. These features facilitated the brine evaporation (through the wide opening and through the walls' pores). The use of these bowls for boiling brine was proved by the results of chemical investigations that identified in the sherds coming from these vessels chlorine, potassium and magnesium¹⁷. As a matter of fact, the use of big ceramic containers made of porous fabric was attested in many other archaeological sites related to brine evaporation, in England for example¹⁸. The bowls full of brine were put in big hot ovens and after the boiling, according to the researchers, it resulted the ingots of re-crystallised salt. It is believed that these ingots of re-crystallised salt were used as a means of trade.

No doubt, the Neolithic evidence of salt production from Provadia-Solnitsata site is one of the most important in the whole Europe, and it is one of the earliest in the world, its age being established between 5400 and 5000 BC¹⁹. The interpretation according to which salt produced in Provadia-Solnitsata was destined for wide territories of Bulgaria²⁰ seems highly plausible, as it was shown that except the western coast of the Black Sea and the Provadia area, Bulgaria is salt-poor²¹. At the same time, it seems quite surprising how the authors reconstruct the final product of brine boiling as the ingots of re-crystallised salt²² without verifying such a possibility by experiments.

In contrast with Neolithic and Eneolithic salt production sites from Moldavia, the researches in Provadia-Solnitsata revealed many other crafts besides salt production, as well as a long-term habitation.

Eneolithic

The most consistent and expressive evidence for salt production during Eneolithic period was discovered in central and northern sub-Carpathian Moldavia in several Cucuteni culture sites (A2 and mainly B stages). The most important of them are: Solca-Slatina Mare and Cacica in Suceava county, Lunca-Poiana Slatinei, Lunca-Oglinzi Băi and Țolici-Hălăbutoaia in Neamț county, Cucuieti-Slatina Veche in Bacău county. All these sites are situated nearby some brine springs. The Eneolithic deposits in these sites are much more consistent as compared to the Neolithic ones. Alike Neolithic deposits, in Eneolithic ones, sometimes in spite of the researches' vastness (Lunca-Poiana Slatinei), no traces of long-term habitation were discovered.

The Cucutenian archaeological deposits are made of ash, charcoal and many fireplaces mixed with rich pottery and other artifacts. In all these sites, except the Cucuieti-Slatina Veche one, there is a plenty of sherds coming from small ceramic cone-shaped vessels with massive bottoms – the so called *briquetage**. It should be pointed out that this kind of pottery is totally absent in the Cucuteni sites situated out of the brine sources areas. Therefore, the association between briquetage and the brine springs is obvious. Moreover, on the occasion of the first discovery of the briquetage (at Solca-Slatina Mare), Nicolae Ursulescu observed their similarity with the briquetage from Wielicka – an Eneolithic site belonging to the Lengyel culture, near Krakow, already proved at that time as being related to brine evaporation²³.

The discoveries that followed the publication of the materials from Solca-Slatina Mare, especially that from Lunca – Poiana Slatinei, contributed very much to gathering the data that allowed the interpretation of these sites as brine exploitation places. As to the reconstruction of salt evaporation technology in

these sites, the opinions are different. After some authors, the brine was directly boiled in briquetage, the saltmakers adding gradually in the briquetage brine instead of the evaporated water, so as in the end there were obtained solid cone-shaped salt cakes²⁴. According to another hypothesis, the brine was first boiled in large vessels up to its transformation into a viscous high concentrated mass. Then this mass was poured in briquetage. The briquetage were then put in places with high temperature (probably on hot hearths or on embers), so that the viscose mass transformed gradually in cakes of re-crystallised salt²⁵.

In order to extract the cakes of re-crystallised salt the briquetage must have been broken. That is why, until now no intact briquetage was found, but only fragments, out of which the easiest to recognise are the ones from the bottoms. Unfortunately, the above reconstruction of the salt cake making was not experimentally confirmed. The experiments by which people tried to produce salt cake by boiling brine in briquetage were performed in the Cucuteni-Cetățuie site²⁶. It seems that these experiments were not really adequate: they were performed out of the area with brine sources, the briquetage were done without reconstructing the eneolithic technology of their production etc.). These experiments demonstrated that salt cakes can not be obtained by boiling brine in briquetage on open fire. In doing so, the experimenters obtained just a small amount of common salt deposited on the inner side of the walls of the briquetage. On the other hand, when the briquetage were exposed for a long time on fire they cracked. Obviously, the experiments must be repeated in better conditions, preferably in the sites where the briquetage were found. First of all the composition of fabric and the technology of modelling of briquetage must be reconstructed. The experimental boiling of brine in large pots would be recommended in order to increase the salt concentration of brine, before finalising the process in briquetage. Taking into account the high frequency of „Cucuteni C” type pottery in the Eneolithic sites with briquetage²⁷, it would be useful to verify the possibility to boil brine in them. At least at first sight, this category of pottery seems to gather the necessary conditions for boiling brine: the shell in its fabric must have increased its resistance at high temperature,

* In Romanian literature a narrow meaning of the word “*briquetage*” is being used (deriving from the French term “*briquetage*”); it is used to identify the small vessels in which salt was obtained from brine (**Monah 2008**, p. 16, nota 1). In the western archaeological literature, the word “*briquetage*” has a much wider meaning: agglomerations of burnt clay and ashes (**Gouletquer 1974**) or “the term *briquetage* is taken to mean not only the ceramic equipment (troughs, supports, clips, etc.), but also the fragmented debris of hearths/ovens, used in the processing of sea salt” (**Lane, Morris 2001**, p. 8).

and the porous fabric could facilitate the evaporation of water through the walls of pots, not only through the opening, which might have contributed to the acceleration of evaporation and to the economy of wood put on fire. At the same time, the chemical investigations are necessary in order to find the chemical traces of brine evaporation in the walls of the pots, as it was done in England²⁸ and at Provadia-Solnitsata²⁹.

Anyway, it seems highly plausible that the final product of brine evaporation involving briquetage was the re-crystallised, cone-shaped, round-headed cake of salt, by some appreciations having the weight of about 1.5 kg³⁰. The ethnographic researches performed on the territory of Moldavia and Transylvania show that the villagers who use the brine from the springs rarely re-crystallise it. When they do it by boiling brine in pots on fire, they obtain just common salt that during the boiling process is gradually deposited on the inner walls of the boiling pots. The villagers are never interested in obtaining cakes of re-crystallised salt. Most of the times, they use directly the brine for cooking, for conserving the vegetables, cheese and meat, as well as for watering hay etc.; sometimes, especially at the country weddings in Transylvania, they put on the table small bottles with brine instead of salt cellars. Therefore, it seems highly unlikely that the production of salt cakes in the briquetage has been destined for own use.

Therefore the hypothesis according to which the salt cakes re-crystallised in briquetage were used to supply the settlements situated far from the brine evaporation sites seem to be plausible. For now, it is difficult to specify the distances to which the salt cakes produced in briquetage were transported. It should be mentioned, in this respect, the assumption of John Chapman and Biserka Gaydarska that the salt from sub-Carpathian Moldavia supplied not only the neighbouring Cucutenian settlements (for example the large Poduri-Dealul Ghindaru settlement), but also the mega-sites from the area of Tripolye culture³¹. The above mentioned hypothesis was recently contested by showing that Dniepr area is salt-rich and that in this conditions Tripolye culture people did not necessarily need the Carpathian salt³³. The arguments of Magda Mircea and Marius Alexianu are quite important, but it probably must be taken into account that the salt of the Lower

Dniepr area, being of marine origin, is bitter because of the high proportion of iodine in its composition. That is why animals do not like it.

There are known some ethnographic examples of long-distance movement of salt ingots, for example in Papua New Guinea³³. It should be admitted that salt ingots could be used within Cucuteni-Tripolye culture as the means of exchange, as many historical and ethnographical examples suggest³⁴. Of course, such a possibility must be verified. One of the research topics in this respect could be the briquetage seriation as it concerns their shapes and volumes, to see whether the salt cakes were done by some volume standards (in order to be easily countable in trade). In this sense a thorough examination of the fragmented pottery might contribute to a more precise and thorough reconstruction of briquetage as compared to that done twenty years ago³⁵.

Regarding the definition of the character of the Eneolithic sites of the Lunca-Poiana Slatinei type as being specialised exclusively in salt exploitation, there persists a question which I can not answer as long as it is believed that these sites were specialised only in brine evaporation: why in all the sites with briquetage almost the complete range of Cucutenian pottery, including the painted one, is represented? It probably means that besides brine evaporation other activities also took place within these sites. Definitely, this issue has to be one of the major topics of future researches.

It also should be mentioned that the Cucutenian sites with briquetage are concentrated only in north-western sub-Carpathian Moldavia (Suceava and Neamţ Counties). The above area lacks in rock salt sources accessible to nonindustrial exploitation (the outcrops of rock salt on the surface and the rock salt deposits on small depth). On the other hand, south from this area, along the eastern and south-eastern slopes of the Oriental Carpathians (Bacău, Vrancea and Buzău counties) and then along the southern slope of the Southern Carpathians (Prahova and Dâmboviţa Counties and further on in sub-Carpathian Oltenia), the rock salt appears frequently on the surface and at small depths. In Transylvania and Maramureş, which are rich in rock salt deposits on the surface and at small depth, no briquetage were found as well. All these mean that the briquetage were not produced in the areas where the access

to rock salt was easy. We also observe that the briquetage are concentrated only on the eastern periphery of the Carpathian salt province. Moreover, within the Cucuteni area the briquetage are concentrated in the area exposed to the wide salt-poor territories (the northern half of eastern Moldavia east from Siret, central and northern Bessarabia, forest-steppe Ukraine up to the Dniepr river, meaning broadly the territories covered by the Cucuteni-Tripolye area. This circumstance suggests that the salt cakes produced in briquetage were destined to the Cucuteni-Tripolye communities. As it was already shown, this hypothesis was expressed before³⁶.

An important role in the research concerning brine exploitation by the Cucuteni culture people could have the researches begun recently at Cucuieti-Slatina Veche³⁷, as here, in the Cucuteni layer, predominantly with the materials characteristic to A2 stage, no briquetage were found.

The direct Eneolithic proofs of salt exploitation in north-eastern Bulgaria, at Provadia-Solnitsata, were not found yet. Nevertheless, starting from circumstantial observations, the Bulgarian scholars believe that during middle Eneolithic (Hamangia IV culture, 4.600 – 4.500 BC), and then during late Eneolithic (Varna culture, 4.400 – 4.200 BC), salt production was a main activity within the Provadia-Solnitsata settlement. They believe that the remarkable richness of this site and its complex fortification system (the earliest one of this type in whole south-eastern Europe) were determined by the fact that at that time the Provadia site supplied the salt for most of Thracia which, by Vasil Nikolov's estimations, needed in that period about 500 tons of salt annually³⁸. We must, probably, expect that future researches will gather direct data regarding salt exploitation at Provadia-Solnitsata during Eneolithic period. Taking into account the fact that in that period the copper mining was practiced on the territory of Bulgaria (Ai Bunar/Mečki Klade-nets), we can also expect the discovery of some Eneolithic salt mines in the Provadia area.

Bronze Age

The Early Bronze Age indications of possible salt exploitation come from north-eastern Transylvania, where in two salt sites: Băile Figa and Săsarm – Valea Slatinei, close to the

brine springs, the groupings of Early Bronze Age pottery were discovered. The possible Middle Bronze Age evidence of brine exploitation in the Carpatho-Danubian area comes from the Trzciniec-Komariv culture sites Loeva (sub-Carpathian Ukraine), Lunca – Poiana Slatinii and Cucuieti – Slatina Veche (sub-Carpathian Moldavia). In Loeva and Lunca – Poiana Slatinii, the salt exploitation will also continue during Late Bronze Age and at the beginning of the First Iron Age. There are also several Middle and Late Bronze Age findings with traces of salt mining in the northern half of Transylvania (Băile Figa, Săsarm – Valea Slatinei, Caila – Sărătura, Valea Florilor, Ocna Dej) and in northern Maramureș (Valea Regilor).

The Loeva site is situated close to some brine springs. The researches carried out here by Larisa Ivanivna Krušelnicka showed that there were rich Bronze Age archaeological deposits made of ashes and charcoal and fire places, together with Trzciniec-Komariv, Noua and Gava-Holigrad pottery³⁹. At the same time, a rectangular-shaped wooden structure, made of horizontal timbers, was discovered in this site, being attributed to the Gava-Holigrad culture. It was interpreted as a brine decantation shaft. Unfortunately, a series of details (geologic context, C₁₄ dating of the wooden structure etc.) necessary for a more certain interpretation of this site are unknown. The Bronze Age and First Iron Age archaeological deposits at Lunca – Poiana Slatinei are very much similar to those from Loeva, with the specification that the Early Iron Age evidence from Lunca belong to the Chișinău-Corlăteni culture, followed by the Canlia type deposits⁴⁰. The deposits from Cucuieti – Slatina Veche mainly include materials characteristic to the Trzciniec-Komariv culture and a few Wietenberg and Monteoru type ceramic fragments⁴¹. The Bronze Age deposits in these sites are interpreted as being the traces of the activities related to brine evaporation. For now, the archaeological materials from these sites were mainly approached from the pottery typology point of view, its cultural belonging and chronology. Obviously, there is a need for a series of detailed investigations dealing with archaeological contexts, artifacts and ecofacts, particularly from the perspective of salt exploitation methods' reconstruction.

Much more expressive evidence of the Bronze Age salt exploitation was discovered

in northern Maramureş (Valea Regilor) and Transylvania (Valea Florilor, Băile Figa, Săsar – Valea Slatinei, Caila – Sărătura şi Ocna Dej).

Valea Regilor (Northern Maramureş, at present Zakarpatska oblast, Ukraine, about 30 km north-east from Solotvino town). In 1817, during the drainage works in one of the salt mines, at the depth of about 13 m, the grotto was discovered (9.5 m long and 3.8 m wide). In its southern part there was found another grotto (its diameter was of 13 m and its height was of 4.7 m) filled up with clay and mud⁴². In this grotto there were found several objects. The most special of them was a trough, hollowed out in a tree trunk, with one end closed and one end open. The bottom of the trough, was perforated on its median line with a row of square-shaped vents. In these vents wooden axially perforated pegs were inserted. In the axial orifices of some pegs twisted cord was inserted. Besides the trough in the mine there were also discovered a wooden ladder, a wooden hammer, a few lateral beams from the wooden ladders (?) perforated at equal distances (about 0.5 m); two wooden palettes, a thick and long rope made of jute (by V. Wollmann) or of tree bark (by C. Kacso); a rock salt block with wide holes realised with the help of water jets (?). Near this mine, in 1846 and 1847 there were also discovered two salt mines with the walls armed with massive wooden beams.

Valea Florilor (Transylvania, between Cluj and Câmpia Turzii, near Valea Florilor railway station). In 1938, during the works of the station extension, the workers found a few abandoned salt mines. One of them had round walls boarded with wattle and it was about 10 m deep. On the bottom of this mine, at about 8-10 m depth, in the salty clay layer several objects were found⁴³: a trough hollowed out in a tree trunk, with both ends closed, about 2 m long, with a row of vents made on the median line of its bottom, in which there were inserted axially perforated pegs; 3 wooden shovels; one wooden sledge hammer; one simple lever; one lever with one of the ends hook-shaped; two wooden bats with one thickened end; a stone quern of „Dacian type”. In the nearby mines there were also discovered several fragments from other two or three troughs. Relying on the „Dacian type” quern, Maxim dated these

objects in the Second Iron Age⁴⁴. This dating was also accepted by other scholars⁴⁵. However, in 2005, some trough fragments were dated by C₁₄ method. On this base all objects from Valea Florilor were dated between 1420 and 990 BC cal, 96% probability⁴⁶.

Băile Figa (north-eastern Transylvania, Bistriţa-Năsăud county, Beclean town). The site is situated over a rock salt deposit, in the valley of a brine stream „Pârâul Sărat” (salty stream). It was discovered in 1977 by the geologist I. Chintăuan who observed in the stream riverbed many traces of wooden structures and a wooden trough⁴⁷. In 2005 – 2008, there were carried out systematic researches⁴⁸. It was established that on a surface of about 500 x 300 m, on both sides of the stream there are many timber structures. The over 50 timber samples dated by C₁₄ method showed that these structures belong to different periods. The earliest wooden piece dates about 3000 cal BC; most of the pieces and structures date about 1620 – 1500 cal BC, 1050 – 975 cal BC and about 1005 – 915 cal BC. Several C₁₄ data place some of the structures and wooden objects in the Second Iron Age (about 250 cal BC), and others in the Post-Roman period (about 330 – 540 cal AD). Within the site a lot of Early Bronze Age pottery as well as some isolated Neo-Eneolithic ceramic fragments were found.

The researched wooden structures often are destroyed by subsequent exploitations, although some of them were very well preserved. Therefore, in the northern part of the site there appeared fences made of split poles and planks dating to the period of 1050 – 975 cal BC. A grouping of wooden structures (19 x 21 m) made of wattle fences propped up on vertical poles stuck in the ground and dating about 1005 – 915 cal BC was uncovered here as well. In the middle of this grouping there was a room with wattle walls (10 x 2,5 m), with the shape of 3 opened and joined circles, covered by massive beams and hazel tree twigs. From north and east this grouping was delimited by an arch-shaped wattle fence. The traces of constructions researched in the northern part of the site overlap a pit; in its infill there are many Early Bronze Age sherds (possibly contemporary with a fragment of processed wood, found alongside, dated by C₁₄ about 3020 – 2925 cal BC).

Most of the artifacts were found out of their original context and date mainly from Middle-Late Bronze Age. The discovered objects (mining stone tools, wooden ladders, wooden sledge hammers and others) highly suggest mining works. Out of the most important objects, four troughs should be mentioned, discovered in the southern half of the site, in two places, in pairs. Two of them, discovered at the southern end of the site were dated between 1620 and 1500 cal BC (95% probability); one of the two troughs discovered in the central-southern part of the site dates about 1000 cal BC. Roughly, the troughs from Băile Figa are similar to the troughs found at Valea Florilor and Valea Regilor.

In 2006 – 2008, on the territory of the Bistrița-Năsăud county, at 10-13 km from Băile Figa, there were also discovered and examined two sites similar to the Băile Figa site: *Săsarm – Valea Slatinei* and *Caila – Sărătură*. Both of them are situated nearby some rock salt deposits. In both of them the wooden structures (similar with that from Băile Figa) were mainly observed in the riverbeds of the brine streams. At Caila – Sărătură a wooden trough was also discovered, similar to that from Băile Figa, as well as Bronze Age pottery⁴⁹. At Săsarm – Valea Slatinei, nearby a salt water spring, there were discovered traces of some deepened complexes as well; their infill was made of ash, wattle and daub and charcoal, as well as a plenty of Early Bronze Age ceramic fragments⁵⁰.

Ocna Dej (northern Transylvania, Cluj county, about 25 km west from Beclean). Here, in an abandoned salt mine, two wooden pieces were discovered: a channel and a trough with one end closed and one end opened, with a row of vents made on the median line of its bottom⁵¹.

As it was observed, the points in which troughs were discovered are concentrated in the northern half of Transylvania (Valea Florilor, Ocna Dej, Băile Figa, Caila), and in northern Maramureș (Valea Regilor). Chronologically, they cover the period between about 1620 and about 990 BC. In three cases (Valea Florilor, Ocna Dej, Valea Regilor), the troughs were found in salt mines and in two cases (Băile Figa and Caila) – in brine streams, over the rock salt deposits, among the rests of timber structures, that probably are the traces of mine galleries.

Therefore it is quite possible that the troughs at Băile Figa and Caila also to have come from salt mines. In most of the cases, except Ocna Dej, the troughs were associated with other objects that were used in salt mining (wooden shovels, wooden sledge hammers, wooden ladders, jute rope, stone mining tools etc.). At Ocna Dej the trough was discovered together with a wooden channel, and the one at Valea Regilor together with a salt block having round holes made, as it seems, by water jets. It should also be observed that sometimes more than one trough was found: at Băile Figa 4 troughs (two pairs of troughs in two places), at Valea Florilor – 3 or 4 troughs discovered in three (?) mines.

Regarding the typology of the troughs, one can observe that beyond the similarities they show some particularities. First, some troughs have both ends closed (Valea Florilor), while others have one end closed and one end open (Valea Regilor, Băile Figa, Ocna Dej). Second, some troughs have the exterior of the bottom straightened (flattened) by carving, while others have the exterior of the bottom unworked (naturally rounded). Some troughs have cut channels around their bodies at their ends, certainly in order to fix the ties with which the troughs were suspended. As a matter of fact, at Băile Figa such ties (twisted twigs) wrapped up the bodies of the troughs discovered at the southern end of the site. It should also be observed that the Valea Regilor trough had at its upper margin (at the rim) a triangular-shaped cut, that probably served as a place to introduce a wooden channel, through which the water was brought in the trough. Finally, sometimes in the vents of the pegs twisted cords were found (at all the troughs from Băile Figa and at that from Valea Regilor). In one case (Băile Figa) the vent of the peg was obturated by a needle-shaped wooden wedge wrapped up with wooden fibre.

All these suggest, first of all, that the troughs were used in salt mining. Recently, V. Wollman and H. Ciugudean reiterated E. Presig's hypothesis according to which the troughs were used to cut the salt blocks by water jets⁵². Relying on this hypothesis and taking into account the above observations, one can imagine the technology of salt mining that was carried out with the help of these troughs. There were chosen places in which the rock salt was close to the surface.

First of all, in these places, relatively large vertical pits were dug until the deposit of rock salt was reached. The walls of these pits were armed by poles, planks and/or wattle. Then, in some cases lateral galleries were dug. When the deposit was reached, the troughs were installed (suspended?) in chain and on different levels, as the schematic draw presented by V. Wollmann suggests⁵³. The troughs on the upper levels must have had one of the ends open, therefore having the role of channels. The last trough from this chain must have had both ends closed (as that from Valea Florilor). After that, by wooden channels, water was introduced in the first trough. Trough the open end, water fell into the trough beneath it and so on, until water reached the last trough. Therefore water fell from trough to trough in cascade. Probably the water flow was adjusted in such way as in the last trough it reached as much water as it was needed in order to pierce the massive and not to flow over. After the water fall from trough to trough was provided, by opening the pegs' vents thin jets of water fell on the rock salt massif. These jets dug the holes in the rock salt massif. After these vents became large and deep enough, the pegs were taken out so as water jets got stronger and in this way the holes making accelerated. At some point, after the water accumulated in the holes of the rock salt massif diminished its penetrating power, the trough's vents were closed until the salt dissolved and the holes got wider.

Until experiments will be carried out, it is rather difficult to estimate how long the water absorption that filled up the holes in the rock salt massif lasted. Anyway, taking into account the rock salt's hardness, this process must have taken a long time. From this point of view, as V. Wollmann underlines, the most convincing piece seems to have been the rock salt block at Valea Regilor with wide and deep holes disposed in strait range and at equal distances. After the holes perforated the rock salt deep enough, the blocks of salt were detached by hitting, probably using stone mining tools.

Although the reconstruction of the salt mining process presented here seems plausible, it should be noted that for now it remains only one of possible hypotheses. As a matter of fact, the discoverer of the Băile Figa site considers the troughs as being installations used for brine evaporation⁵⁴. On the one

hand, there are necessary new data, and on the other hand, the experiments are also required.

Some conclusions

From the above presentation of the evidence of prehistoric salt production in the Carpatho-Danubian area, it can be easily observed that in the last years it significantly developed. With all these, the reconstruction of the extraction and processing methods, administration, trade and use of salt in the prehistory remains to a great extent uncertain. From this point of view, the research is still at the beginning. In what concerns the interpretations regarding the economic, social, demographic and cultural implications of salt works, they still have not exceeded the stage of more or less ingenious hypotheses.

The most obvious gap of the researches is that many of the salt-rich territories (the south of sub-Carpathian Moldavia, Walachia and Oltenia, as well as central and southern Transylvania) did not provide direct archaeological evidence of salt production. At the same time, there is no direct evidence of salt production from the transition period from Eneolithic to Bronze Age and for the most part of the Early Bronze Age.

Regarding the known evidence, beyond the field researches, there are required a few research projects. Related to the two points of Starčevo-Criș culture, the most important issue is the specification of the archaeological deposits from there: how they formed, in what seasons were occupied and how long the occupations lasted. The performing of micro-stratigraphic researches, the investigation of ecofacts and the precise dating of some occupation sequences in these sites would probably be more important than the extension of the diggings. It would also be highly recommended a more thorough research of the ceramic material, both from technological and typological points of view. There is also necessary a chemical investigation of the pottery in order to grasp the traces of brine boiling. As to the Neolithic evidence of salt production at Provadia – Solnitsata, the experimental check of the interpretation according to which the salt ingots were obtained by boiling the brine in the ceramic bowls is required. At the same time the seriation of these bowls by volumes would be extremely important, in order to see whether

some easily accountable weight patterns were respected or not.

Regarding the Eneolithic period, the most exciting research project could be the reconstruction up to the smallest details of the technology by which the salt cakes were obtained in briquetage. In this way, the course pottery must be investigated thoroughly, especially the C type one. This investigation should include the technological, typological, chemical and experimental aspects. In what concerns the briquetage, after four decades since they were first discovered, we should know how and what they were made of, what forms and volumes they had. Finally, the experiments must be resumed, in what concerns the course pottery as well as the briquetage (reconstructed properly). In this way, the credible reconstruction of the final product of this technology may be realised. At the same time, alike in the case of the two Starčevo-Criș sites, there are necessary researches in order to understand properly the character of the archaeological deposits.

Maybe one of the most fascinating research topics regarding the brine exploitation in sub-Carpathian Moldavia during Eneolithic is the scale of these exploitations. How much and in how long time the re-crystallised salt was produced in every site.

In what concerns the Eneolithic deposits at Provadia – Solnitsata, it should be looked for some mine traces in the surroundings, obviously if there are portions where the brine bag does not cover the rock salt deposit.

In the case of the Bronze Age evidence in sub-Carpathian Moldavia, the observations made in relation to the Starčevo-Criș sites are valid. In the case of Loeva site though, the only thing that could bring to light the situation from that site should be the re-starting of the excavations. Professor Anthony F. Harding and I visited this site in July of 2008 and we have seen that the site may be researched, but unfortunately the archaeologists in Ukraine have not yet manifested their interest in this respect. Maybe, as it happened already in Transylvania, Anthony F. Harding will manage to stimulate these researches in Ukraine too.

Beyond the existence of some important materials in what concerns salt production in Transylvania and Maramureș, it must be specified that for now only one site begun to be researched by systematic excavations (Băile

Figa). There are also discovered a few similar sites (the most relevant of them are Săsarm – Valea Slatinei and Caila – Sărătura in Bistrița-Năsăud County and Sânpaul in Harghita County). Unlike Moldavia, the researches in Transylvania are making the first steps. In what concerns Maramureș, for now, beyond the re-evaluation of the earlier discoveries that was carried out in the past years by Carol Kacso and Volker Wollmann, on both sides of the Tisa River the situation still stagnates.

The priorities of the researches in Transylvania are related firstly to the protection of the Băile Figa site. In what concerns the other sites from the area, they must be protected and preserved for future researches. For now, there are no possibilities to carry out researches in several sites at the same time. The difficulty of the researches from Băile Figa is related not only to the fact that the works are performed in mud and water, but mainly because the successive exploitations on the same place, often destroyed the prior ones. For now, the only area in which the complexes are almost entirely preserved is in the northern part of the site where the Late Bronze Age evidence is concentrated. In these conditions, more C¹⁴ dates are necessary. At the same time, the Băile Figa site offers a rare chance for this part of Europe for dendro-chronological researches. They were started by Tomasz Wążny (Cornell University), but their results, without dendro-chronological scale, valid for Transylvania have a still relative value. In this way, it is necessary the combination between dendro-chronology and C¹⁴ method, which might generate chronological references in absolute values for the dendro-chronological method.

Obviously, at Băile Figa there are necessary experiments with the troughs. But first of all, their original archaeological context must be retraced, which cannot be accomplished without the continuation of the diggings.

*
* *

I tried to avoid as much as possible the discussions concerning cultural, economic, social

and demographic implications of salt exploitation in the Carpatho-Danubian region. These aspects have been approached for several times, often with contradictory conclusions. In my opinion these discussions seem to be premature as long as the uncertainty con-

cerning the methods and the scale of the salt production persists.

At the end, it should be pointed out that the above observations are aimed to contribute to the development of the future researches.

Valeriu Cavruc

Note - Notes

1. Monah, Dumitroaia 2007; Monah 2008
2. Chapman, Gaydarska 2007; Nikolov 2008
3. Chiricescu, Buzea 2005; Cavruc, Harding 2008; Buzea, Deák 2008
4. Wollman, Ciugudean 2005; Kakcsó 2006
5. Alexianu et alii 2007; Monah et alii 2008; Chiricescu, Buzea 2005; Buzea, Deák 2008
6. Bodi 2007
7. Cavruc, Chiricescu 2006
8. Monah 2008, p. 14
9. Nikolov 2008, p. 47, 339
10. Ursulescu 1977
11. Nicola et alii 2007
12. Dumitroaia 1994
13. Dumitroaia et alii 2008
14. Dumitroaia et alii 2008, p. 221
15. Monah 2002
16. Bodi 2007
17. Nikolov 2008
18. Stoyanova 2008; Nikolov 2008, p. 74
19. Lane, Morris 2001
20. Nikolov 2008, p. 47, 339
21. Nikolov 2008, p. 74
22. Gaydarska, Chapman 2007
23. Ursulescu 1977
24. Andronic 1989
25. Cavruc, Dumitroaia 2006
26. Bodi 2007
27. Munteanu, Garvăn, 2008
28. Lane, Morris 2001, p. 470-471
29. Nikolov 2008, p. 74
30. Andronic 1989, p. 176
31. Chapman, Gaydarska 2003
32. Mircea, Alexianu 2007
33. Pétrequin et alii 2001
34. Lane, Morris 2001, p. 6; Ciobanu 2002, p. 26
35. Andronic 1989
36. Chapman, Gaydarska 2003
37. Munteanu et alii 2007
38. Nikolov 2008, p. 339
39. Krušelnicka 1993
40. Dumitroaia 2000
41. Munteanu 2007, p. 65 – 67
42. Wollmann 1996, p. 246 – 247; Rustoiu 2005, p. 354, 364, fig. 7; Wollmann, Ciugudean 2005, p. 99; Kacsó 2006, p. 97, 109, nota 6; Cavruc et alii 2006, p. 43, 49; Lukacs 2006, p. 13-15, 143
43. Maxim 1971
44. Maxim 1971, p. 457-463
45. Wollmann 1996, p. 246; Iaroslavski 1997, p. 45-47; Rustoiu 2005
46. Wollmann, Ciugudean 2005, p. 101
47. Chintăuan, Russu 1988
48. Cavruc, Harding 2008
49. Cavruc, Harding 2008, p. 172
50. Cavruc, Harding 2006, p. 70-72; Cavruc, Chiricescu 2006, p. 2009; Cavruc, Harding 2008, p. 172
51. Mureșan 1964
52. Wollmann, Ciugudean 2005, p. 99
53. Wollmann 1996, Pl. CVII-CVIII
54. Chintăuan 2005

Bibliografie - Bibliography

- Andronic 1989**
M. ANDRONIC, *Căcaia – un nou punct neolitic de exploatare a sării*. În: SCIVA, 40/2, 1989, p.171 – 177.
- Alexianu et alii 1992**
M. ALEXIANU, GH. DUMITROAIA, D. MONAH, *Exploatarea surselor de apă sărată din Moldova: o abordare etnoarheologică*. În: Thraco-Dacica, XIII/1-2, p. 159 – 167.
- Alexianu et alii 2007a**
M. ALEXIANU, O. WELLER, R. BRIGAND, *Izvoarele de apă*

sărată din Moldova subcarpatică. Cercetări etnoarheologice, Iași, 2007.

Alexianu et alii 2007b

M. ALEXIANU, GH. DUMITROAIA, D. MONAH, *The Exploitation of the Salt-Water Sources in Moldavia: an Ethno-Archaeological Approach*. În: D. MONAH, GH. DUMITROAIA, O. WELLER ET J. CHAPMAN (Ed.), *L'exploitation du sel à travers le temps*, BMA, XVIII, Piatra-Neamț, p. 279 – 299.

Bodi 2007

G. BODI, *Experiments with Salt Crystallization*. În:

- L'exploitation du sel à travers du temps*, Piatra Neamț, 2007, p. 89 – 97.
- Cavruc, Chiricescu 2006**
V. CAVRUC, ANDREA CHIRICESCU (Eds.), *Sarea, Timpul și Omul. Catalog de expoziție*, Sf. Gheorghe, 2006.
- Cavruc, Harding 2006**
V. CAVRUC, A.F. HARDING, *Săsarm (com. Chuiza, jud. Bistrița-Năsăud)*. În: V. CAVRUC, ANDREA CHIRICESCU (Ed.), *Sarea, Timpul și Omul. Catalog de expoziție*, Sf. Gheorghe, 2006, p. 70 – 72.
- Cavruc, Harding 2008**
V. CAVRUC, A.F. HARDING, *Noi cercetări arheologice privind exploatarea sării în nord-estul Transilvaniei. Raport preliminar*. În: *Sarea, de la prezent la trecut*, Piatra Neamț, Editura Constantin Matasă, 2008, p. 149 – 177.
- Chapman, Gaydarska 2003**
J. CHAPMAN, BISSEKA GAYDARSKA, *The Provision of Salt to Tripolye mega-sites*. În: KORVIN-PIOTROVSKI, V. KRUTS, (Eds.), *Tripolye settlements-giants*. Kiev, 2003, p. 203 – 211.
- Chiricescu, Buzea 2005**
ANDREA CHIRICESCU, D. BUZEA, *Repertoriul fântânilor de apă sărată și a descoperirilor arheologice de pe Valea Homoroadelor*. În: *Angustia*, 9, 2005, p. 215 – 238.
- Chintăuan 2005**
I. CHINTĂUAN, *Pan used for Salt Extraction from Brines*. În: *Studii și cercetări, Geologie-Geografie*, 10, 2005, p. 75 – 78.
- Chintăuan, Russu 1988**
I. CHINTĂUAN, I. RUSSU, *Considerații cu privire la utilizarea sării și a apelor sărate din nord-estul Transilvaniei*. În: *File de istorie*, 5, Bistrița, p. 238 – 277.
- Dumitroaia 1994**
GHEORGHE DUMITROAIA, *Depunerile neo- eneolitice de la Lunca și Oglinzi, județul Neamț*. În: *Memoria Antiquitatis*, XIX, p. 7 – 82.
- Dumitroaia 2000**
GH. DUMITROAIA, *Comunități preistorice din nord-estul României. De la cultura Cucuteni până la bronzul mijlociu*, BMA, Piatra Neamț, 2000.
- Gaydarska, Chapman 2007**
BISSEKA GAYDARSKA AND JOHN CHAPMAN, *Salt research in Bulgaria*. În: *Sarea, de la prezent la trecut*, Piatra-Neamț, Editura Constantin Matasă, 2008, p.147 – 160.
- Kacso 2006**
C. KACSO, *Date cu privire la exploatarea timpurie de sare din Maramureș*. În: V. CAVRUC, ANDREA CHIRICESCU (Ed.), *Sarea, Timpul și Omul. Catalog de expoziție*, Sf. Gheorghe, 2006, p. 97 – 121.
- Krušelnicka 1993**
L. KRUSLERNICKA, *Novi pam'jatki kul'tury Gava-Goligrady*. În: *Pam'jatki gal'statskogo peridu v mejričči Visly, Dnistra i Prip'jati*. Kyiv, 1993, s. 56 – 122.
- Lane, Morris 2001**
T. LANE, E. L. MORRIS (Eds.), *A Millennium of Saltmaking: Prehistoric and Romano-British Salt Production in the Fenland*, Exeter, 2001.
- Mircea, Alexianu 2007**
MAGDA MIRCEA, M. ALEXIANU, *A Re-evaluation of Salt Resources for the Cucuteni-Tripolye Area*. În: *L'exploitation du sel à travers du temps*, Piatra Neamț, 2007, p. 199 – 219.
- Monah 1991**
D. MONAH, *L'exploitation du sel dans les Carpates Orientales et ses rapports avec la culture de Cucuteni – Tripolye*. În: *Le Paléolithique et le Néolithique de la Roumanie en contexte européen*, BAI, IV, Iași, 1991, p. 387 – 400.
- Monah 2002**
D. MONAH, *L'exploitation préhistorique du sel dans les Carpates Orientales*. În: *Archéologie du sel. Techniques et sociétés dans la Pré- et Protohistoire européenne*. Rahden/Westf., 2002, 163 – 176.
- Monah 2008**
D. MONAH, *Arheologia preistorică a sării în România. Scurt istoric*. În: *Sarea, de la prezent la trecut*, Piatra-Neamț, Editura Constantin Matasă, 2008, p. 13 – 39.
- Monah, Dumitroaia 2007**
DAN MONAH, GH. DUMITROAIA, *Recherches sur l'exploitation préhistorique du sel en Roumanie*. În: *L'exploitation du sel à travers du temps*, Piatra Neamț, 2007, p. 13 – 34.
- Munteanu et alii 2007**
ROXANA MUNTEANU, D. GĂRVAN, D. NICOLA, C. PREOTEASA, GH. DUMITROAIA, *Cucuieți – Slatina Veche (Romania). Prehistoric Exploitation of a Salt Resource*. În: *L'exploitation du sel à travers du temps*, Piatra Neamț, 2007, p. 57 – 70.
- Munteanu, Garvăn 2008**
ROXANA MUNTEANU, D. GĂRVAN, *Ceramica Cucuteni C din preajma izvoarelor sărate din Moldova*. În: *Sarea, de la prezent la trecut*, Piatra-Neamț, Editura Constantin Matasă, 2008, p. 179 – 202.
- Mureșan 1964**
P. MUREȘAN, *Aspecte etnografice din exploatarea sării în trecut la Ocna Dej*. În: *AMET*, 1962 – 1964, Cluj, p. 387 – 419.
- Nicola et alii 2007**
D. NICOLA, ROXANA MUNTEANU, D. GARVĂN, C. PREOTEASA ET GH., DUMITROAIA, *Solca-Slatina Mare (Roumanie). Preuves archéologiques de l'exploitation du sel en préhistoire*. În: D. MONAH, GH. DUMITROAIA, O. WELLER ET JOHN CHAPMAN (Eds.), *L'exploitation du sel à travers le temps*, Piatra Neamț, 2007, p. 35 – 56.
- Nikolov 2008**
V. NIKOLOV (Ed.), *Praistoriceski solodobiven țent' r Provalija-Solnita*. Razkopki 2005–2007 g., Sofia, 2008.
- Pétrequin et alii 2001**
PIERRE PÉTREQUIN, OLIVER WELLER, ÉMILIE GAUTHER, ALEXA DUFRTAISSE, JEAN-FRANÇOIS PINIGRE, *Salt spring exploitation without pottery during Prehistory. From New Guinea to French Jura*. În: *Ethno-Archaeology and its Trasfers*, BAR, International Series 983, 2001.
- Rustoiu 2005**
A. RUSTOIU, *The Salt in Maramureș and the Dacian Settlements alongside of Upper Tisa*. În: *Musaioș, X*, 2005, p. 353 – 367.
- Stoyanova 2008**
POLINA STOYANOVA, *Late Neolithic Pottery for Salt Production in Tell Provadia–Solnitsata*. În: *Sel, Pratiques et Connaissances / Salt, Practices and Knowledge*, Iași, 2008, p. 13.
- Ursulescu 1977**
N. URSULESCU, *Exploatarea sării din saramură în neoliticul timpuriu, în lumina descoperirilor de la Solca (jud. Suceava)*. În: *SCIVA*, tom. 28, nr. 3, 1977, p. 307 – 317.
- Wollmann 1996**
V. WOLLMANN, *Mineritul metalifer, extragerea sării și carierele de piatră în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 1996.
- Wollmann, Ciugudean 2005**
V. WOLLMANN, H. CIUGUDEAN, *Noi cercetări privind mineritul antic în Transilvania*. În: *Apulum*, XLII, p. 95 – 116.

Considerații etno-arheologice privind exploatarea surselor saline din Țara Făgărașului (I)

Cuvinte cheie: Transilvania, Țara Făgărașului, sare, izvoare sărate, exploatare tradițională

Key words: Transylvania, the Land of Făgăraș, salt, brine springs, traditional exploitation

Abstract

The subject of this article is about the salted water points from Făgăraș county, from ethno-archaeological point of view, trying to repertoire them, to establish geographical localization, typology and dating this kind of installations (wells especially), exploiting and using of salted water and magic practice about salt. The importance of these salt sources is indirectly confirmed by the presence of some unexplored archaeological sites in the vicinity (Avrig-Sărături, Săcădate-Gruul lui Rafoilă).

Într-o serie de articole vom publica rezultatele obținute în urma identificării/reidentificării punctelor de exploatare tradițională a resurselor saline situate în Țara Făgărașului (fig. 1), în scopul completării bazei documentare vizând această importantă resursă a subsolului, în contextul unor observații recente la nivel național, cumulate în lucrări de sinteză, monografii, articole și studii de caz¹. Informațiile deținute până în prezent, demonstrează prezența unui număr ridicat de puncte de exploatare în cadrul acestei formațiuni salinifere, fiind localizate încă două microzone cu sărături și izvoare sărate (Sărata, com. Porumbacu de Jos; Cârțișoara)². Prezentarea punctelor nu va avea în vedere criteriul alfabetic, nivelul prelucrării datelor impunând publicarea informațiilor în mai mai multe părți în cadrul acestui articol, limitele teritoriale impuse de acest studiu eliminând celelalte zăcămintele importante de sare sau ape clorosodice (Ocna Sibiului³, Miercurea Sibiului). Din punct de vedere spațial, formațiunea saliniferă discutată se află în partea centrală a României și se întinde pe o suprafață apreciabilă, ocupând cele două maluri ale Oltului între localitățile Victoria (est) - Tălmanciu (vest), dealurile Podișului Hârtibaciului (nord) și zona piemontană a Munților Făgăraș (sud), respectiv (fig. 1).

AVRIG

Apa a sărată sau Sărături (Obiectiv 2)

Contextul geologic al zonei Avrigului (fig. 2) ne este cunoscut și în urma publicării unor studii de sinteză vizând cunoașterea caracterelor climatului în cuaternar, furnizate de

cercetările complexe desfășurate de E. Pop asupra cărbunilor de la Avrig-Șipoțel (analiza resturilor macroscopice, analiza palinologică, C 14)⁴.

Existența unei fântâni cu apă sărată în partea sudică a lacului sărat, în toponimul *Apa a sărată* sau *Sărături*⁵ (singurele sub care localnicii identifică în prezent acest loc) este încă vie în segmentul de vârstă situat între 70-85 ani în Avrig⁶. Cu excepția acestui punct, situat la contactul dintre lunca inundabilă a Oltului și prima terasă puțin înaltă, neînundabilă, în memoria colectivă nu se păstrează amintirea altor puncte cu apă sărată. Ca și în cazul obiectivului de la Săcădate, zona arondată fostului lac sărat, este dominată de prezența trestiei, papurei și a diverselor plante de mici dimensiuni, adaptate solului sărat. Din păcate, în urma unor decizii administrative recente, prin lac a fost trecut un curs de apă dulce, doar în partea estică fiind prezente unele izvoare cu debit redus, în parte colmatate cu nămol sărat.

Datate și perioadă de utilizare

Cei intervievați, nu cunosc vechimea fântânii, însă momentul de abandon este legat de anii '50, o dată cu posibilitatea achiziționării sării din comerțul de stat. Fântâna în momentul funcționării aparținea comunității locale.

Tipologie

Nu cunoaștem dacă fântâna a avut la început o temelie din lemn, însă informatorii declară prezența unui tub circular de ciment la suprafața solului, tub acoperit de un capac din material lemnos și un acoperiș, ce avea o învelitoare din țiglă. Apa se scotea cu ajutorul unei găleți de lemn, legată cu un lanț metalic

de un valț de lemn prins de stâlpii verticali ai fântânii. Accesul se făcea cu ajutorul unei poteci care lega fântâna de drumul dintre Avrig și Mârșa. Puțul fântânii era clădit din piatră, fără precizarea provenienței acesteia.

Exploatarea apei sărate

Apa se transporta în recipiente de lemn de dimensiuni mari (vedre, în grai local), cu căruța și cu sania, ultima situație în perioadele cu zăpadă. În cursul transportului, se presărau paie, pe deasupra apei din butoaie, pentru a evita pierderea acesteia. Apa se depozita în pivniță sau în șură. Apa nu se exploata după un program bine stabilit.

Utilizarea apei și nămolului sărat

Ca și în cazul comunității de la Săcădate, apa se folosea pentru nevoile casnice sau prepararea diverselor fierturi pentru animale. Din informațiile deținute, nu toate familiile urmăreau obținerea sării cristalizate prin evaporarea apei. Toate sursele identificate până în prezent (Avrig-Apa a sărată/Sărături, Bradu-Rupturi, Săcădate-Fântâna de la apa ia sărată) au fost sau sunt folosite de către animalele domestice sau sălbatice care caută să-și suplimenteze consumul direct de sare din resursele zonei (sărături, izvoare, pâraie, lacuri sărate).

Unele persoane din localitățile învecinate lacului (Avrig, Racovița) foloseau nămolul de pe marginile acestuia pentru tratarea bolilor reumatice, prin împachetări. Memoria informatorilor reține faptul că pe marginea lacului existau mici bazine din lemn, unde se acumula apă sărată pentru îmbăieri (inf. Popa Vasile, Avrig).

Context arheologic

Materiale arheologice eneolitice, probabil Coțofeni (ceramică, lipitură) au fost descoperite pe botul terasei din imediata vecinătate a lacului sărat, denumit Sărături, situat la vest de șoseaua județeană Avrig-Mârșa.

În vecinătatea acestui punct există numeroase stațiuni arheologice, aparținând paleoliticului (Racovița-Grădina lui Cărtoiaia ⁷), eneolitice (cultura Coțofeni: Avrig-Glogovăț ⁸), epocii bronzului (Avrig-Cetate ⁹), epocii dacice (Avrig-Valea Rea ¹⁰) și Evului Mediu (Avrig-La Cetate ¹¹).

BRADU-Rupturi

A doua sursă, foarte puțin cunoscută, se află la cca. 1,3 km de satul Bradu înspre Săcădate, pe stânga drumului de țară ce leagă cele două sate. Izvorul se situează la o distanță de cca. 230-250 m perpendicular pe

râul Olt, în marginea pădurii (inf. Roman Ioachim), acest obiectiv nefiind reidentificat de către noi.

Zona este ocolită de către îngrijitorii de animale, din cauza deselor probleme cu animalele nesupravegheate care au băut în exces apă. Izvorul, după un parcurs de până la 100 m, se pierde în pământ. În zonă, nu au fost descoperite materiale arheologice¹².

SĂCĂDATE

Fântâna de la apa ia sărată (Obiectiv 1)

Localitatea Săcădate aparține administrativ orașului Avrig, și ocupă malul drept al râului Olt, limitele teritoriale fiind ocupate de localitățile Bradu (la vest), Cornățel (com. Roșia)(la nord), Glâmboaca (la est) și râul Olt (la sud).

În memoria colectivității locale se păstrează existența doar a unei fântâni cu apă sărată, în punctul *Fântâna de la apa ia sărată*, localizată în partea vest-sud-vestică a satului, la baza unei terase prelungi (*Gruul lui Rafoilă*), plasată în stânga Văii Mici, un afluent minor de dreapta al Oltului¹³, punct aflat la cca.1,1 km vest-sud-vest față de sat, pe drumul de țară care leagă satele Săcădate și Bradu. Nu sunt menționate pe teritoriul administrativ al localității sărături, izvoare sărate, nămol sărat sau sare gemă. Ca și în timpul funcționării fântânii, zona fântânii sărate este dominată de prezența unei asocieri vegetale de trestie, papură și specii de plante hidrofile. În prezent, obiectivul studiat are aspectul unui loc mlăștinos, cu două izvoare cu debit redus (izvor estic coordonate GPS N 45044'57.7", E 24022'01.3", elevație 382 m; izvor vestic N 45044'56.7", E 24021'59.8", elevație 382 m), plasate la o mică distanță unul de celălalt, acestea, după un parcurs redus unindu-se, la cca. 30 m sud de baza terasei (coordonate GPS N 45044'57.1", E 24022'01.1", elevație 382 m), infiltrându-se în sol (coordonate GPS N 45044'56", E 24022'03.3", elevație 380 m).

În prezent, zona înconjurătoare are aspectul unui smârc, în vecinătatea căruia se pot observa urmele unor stâne (resturi de sălașe, garduri pentru împiedicarea accesului animalelor domestice dinspre lunca Oltului spre zona cu apă sărată) și nu se poate observa nimic din cele descrise de informatori.

În ceea ce privește modalitatea/modalitățile de identificare ale unui izvor cu apă sărată, nu s-au putut obține informații relevante.

Datare

Cei intervievați, cu o singură excepție, menționează existența în anii '30 a acestei fântâni, însă din jurnalul familiei Petca, deținut de Petca Maria, rezultă faptul că încă din anul 1897 în acest punct exista o fântână cu apă sărată, fiind în proprietatea obștii satului.

Tipologie

Din punct de vedere constructiv, au fost decelate de către toți cei intervievați 3 elemente distincte: fântâna propriu-zisă, cumpăna și o alee de acces. Fântâna avea o temelie (temei, în grai local) din lemn (Petca Maria) și o cumpănă din același material, precum și o alee, formată din dale de gresie nisipoasă (humă, în grai local), ce lega fântâna de o potecă spre drumul comunal. Inițial, a fost săpată o groapă, pereții acesteia fiind întăriți cu piatră de râu, clădită, provenită din lunca Oltului, ulterior fiind introduse tuburi din ciment, o dată cu începuturile colectivizării. Fântâna se curăța ocazional, prin golirea întregii cantități de apă sărată. Apa era scoasă cu ajutorul unei găleți din tablă, prevăzută cu nituri (inf. Petca Maria) sau confecționată din stejar, cu doage metalice, cu un volum de 10-12 l (inf. Roman Ioachim).

În urma ultimei amenajări, fântâna avea tuburi de ciment, fiind menținută cumpăna de lemn. Temelia fântânii, ce se ridica până la 1 m înălțime, era construită din bârne de lemn, cu secțiune pătrată, așezate în "*încleștătură*". Luciul de apă se găsea la cca. 2 m de la nivelul solului.

Exploatarea apei sărate

Apa era transportată cu ajutorul diverselor recipiente: ciubere, buți (informator Petca Maria), cu ajutorul căruțelor în gospodărie. Apa se depozita în aceleași recipiente sau în unele cu un volum mai redus, după necesități: vase de brad, ciubare, damigene, vase ceramice smălțuite. Din declarațiile persoanelor intervievate, nu există o concordanță în ceea ce privește programul de exploatare a apei, rezultând faptul că au existat perioade în care apa se exploata după un program bine stabilit (2 zile pe săptămână) (inf. Roman Ioachim) sau ocazional, în funcție de timpul liber al sătenilor (inf. Petca Maria, Stanciu Maria).

Utilizarea apei sărate

Apa era folosită preponderent pentru nevoile casnice (preparatul zilnic al mâncării), conservarea alimentelor (brânză, varză, carne, slănină) sau prepararea diverselor fierături pentru animale (cu sfecă furajeră,

cartofi, pleavă de cereale). Unele persoane recoltau sarea sedimentată pe fundul recipientelor separat, atât în recipiente de lemn sau ceramică, fiind utilizată ca și sare solidă (inf. Roman Ioachim).

O altă utilizare a apei sărate era legată de tăbăcirea pielilor de animal (pentru îmbrăcăminte și harnașament) - rețeta implicând și prezența sării gemă -, a zerului, a tărâțelor de grâu și a alaunului, denumit local piatră acră.

Unele persoane foloseau apa sărată pentru gargară și băi calde la picioare, în ultimul caz în vederea tratării reumatismului (inf. Stanciu Maria).

Practici magice legate de sare sau apa sărată

Una dintre cele mai frecvente practici se leagă de tăierea unei cepe în miezul nopții de Anul Nou și extragerea unui număr de 12 cupe (găoci, în grai local), reprezentând cele 12 luni ale anului. Fiecare dintre aceste cupe se umplea cu o cantitate egală de sare (1 linguriță, în general) iar în funcție de cantitatea de lichid eliberată, luna respectivă era considerată (prognostată) ca fiind secetoasă sau ploioasă.

O practică mai puțin întâlnită are ca subiect femeia gravidă, căreia i se presăra pe ascuns puțină sare pe creștet iar dacă își ducea mâna la nas, urma să se nască un băiat (inf. Stanciu Maria).

Mitologia locală conservă o serie de expresii în legătură cu sarea: "*Ai vărsat sarea și iarăși te cerți*" (inf. Petca Maria, Stanciu Maria) și "*Nu da sarea din casă, că sărăcești*" (inf. Stanciu Maria).

Context arheologic

Pe terasa de deasupra izvorului, în toponimul *Gruia lui Rafoilă* (proprietate fam. Eugen Bucur), în decursul unor cercetări periegetice au fost identificate materiale ceramice fragmentare (probabil eneolitice), lame și resturi de nuclee de rocă silicioasă de bună calitate.

Malul drept al Oltului este marcat de numeroase stațiuni arheologice, puține cercetate sistematic arheologic, încadrate neoliticului (cultura Starčevo-Criș: Cașolt-Pepinieră¹⁴; cultura Petrești: Cașolt-Poiana în Pisc¹⁵), probabil neolitice (Bradul-Alzenau¹⁶), eneolitice (cultura Coțofeni: Cașolt-Pepinieră¹⁷, Cașolt-Poiana în Pisc¹⁸), atribuite eneoliticului (Glâmbocă-Cariera de piatră¹⁹, topor de cupru cu brațe în cruce, Săcădate-Gruia lui Rafoilă), epocii bronzului (Cornățel-

Valea Văcărelului²⁰), Hallstatt-ului (Cașolt-Trei morminți²¹, Bradu-Casa Vasile Dumitru²², Cornățel-Valea Văcărelului²³), epocii dacice (Cașolt-Pepinieră²⁴, Cornățel-Valea Văcărelului²⁵, Săcădate²⁶), perioadei romane (Cașolt-Pepinieră²⁷, La Morminții cei mulți²⁸, Pepinieră, Tăietură, Gura Higiului²⁹, Cornățel-Răchitărie³⁰, Săcădate-Biserica luterană, Grădiniță, Biserica ortodoxă³¹). Alte puncte neprecizate cu descoperiri de topoare de piatră (Bradu³², Cornățel³³) și materiale romane de pe teritoriul localității Cașolt³⁴, Cornățel³⁵, Bradu³⁶, confirmă densitatea punctelor cu descoperiri arheologice din apropierea surselor de sare.

Pentru epoca romană, a fost postulată posibilitatea existenței unei condiționalități

între aceste rezerve de sare, prezența cas-trelor și a unor structuri administrative specializate și construirea/întreținerea drumurilor comerciale³⁷, necesară fiind extinderea acestor observații pentru microzone geografice, în care un număr redus de obiective arheologice a fost cercetat sistematic.

Importanța obiectivelor arheologice din vecinătatea mineralului salifer poate fi potențată de posibilitatea cercetării sistematice a acestora, în condițiile cunoașterii din punct de vedere geologic a schimbărilor morfologice a zonelor cu sare și a avantajelor păstrării materialului arheologic în mediul salin.

**Cristian C. Roman
Sorin Tincu
Eugen Bucur**

Note - Notes

1. Alexianu et alii 1992; Avram 2006; Căvruc, Chiricescu (ed.) 2006; Ciobanu 1999; Ciobanu 2001; Ciobanu 2002; Ciobanu 2002a; Ciobanu 2003; Doboși 1951; Maghiar 1970; Măluțan 1984; Petică 1999; Wollmann 1996.
2. Partea a doua acestui articol va viza, în principal, aceste obiective.
3. Oncescu 1965, 469; Luca et alii 2003, 153.
4. Ciobanu 1971, 188; Pop 1971, 193-199.
5. Coordonate GPS N 45042'30.9", E 24022'03.7", elevație 379 m.
6. Informatori Popa Vasile, n. 1932, Popa Ana, n. 1939 (str. Samuel Brukenthal, nr. 20).
7. Luca et alii 2003, 176.
8. Luca et alii 2003, 46.
9. Luca et alii 2003, 46.
10. Materiale ceramice inedite (cercetări perieghetice Cristian C. Roman 2007).
11. Luca et alii 2003, 46.
12. Cercetări perieghetice (Cristian C. Roman, Marius Bucur 2002).
13. Pentru localitatea Săcădate informatorii noștri au fost următoarele persoane: Petca Maria, n. 1924, (Str. Principală, nr. 46), Roman Ioachim, n. 1926, (Str. Principală, nr. 164), Stanciu Maria, n. 1932 (Str. Principală, nr. 160), cărora le aducem și pe această cale mulțumirile noastre cordiale.

14. Luca et alii 2003, 74.
15. Luca et alii 2003, 75.
16. Luca et alii 2003, 63.
17. Luca et alii 2003, 74.
18. Luca et alii 2003, 75.
19. Luca et alii 2003, 107.
20. Luca et alii 2003, 89.
21. Luca et alii 2003, 75.
22. Luca et alii 2003, 63.
23. Luca et alii 2003, 89.
24. Luca et alii 2003, 74.
25. Luca et alii 2003, 89.
26. Protase 1980, 68. Un lot redus de material ceramice de factură dacică provine din cercetări perieghetice personale efectuate pe terasele sudice aflate în jurul actualei biserici luterane (septembrie 2006).
27. Luca et alii 2003, 74.
28. Luca et alii 2003, 75.
29. Luca et alii 2003, 75.
30. Luca et alii 2003, 89.
31. Luca et alii 2003, 186-187.
32. Luca et alii 2003, 63.
33. Luca et alii 2003, 89.
34. Luca et alii 2003, 76.
35. Luca et alii 2003, 89.
36. Luca et alii 2003, 63.
37. Benea 2007.

Bibliografie - Bibliography

- Alexianu et alii 1992**
ALEXIANU MARIUS, DUMITROAIA GHEORGHE, MONAH DAN, *Exploatarea resurselor de apă sărată din Moldova abordare etnoarheologică*, în *Thraco-Dacica*, XIII, (1992), 159-167.
- Avram 2006**
AVRAM SULTANA, *Sarea-tradiție, simbol și ritual*, în *ITSR*, 6 (2006), 119-124.
- Benea 2007**
BENEA DOINA, *Cu privire la administrarea salinelor din Dacia romană*, în *AB XV* (2007), 41-46.
- Cavruc, Chiricescu (ed.) 2006**
CAVRUC VALERIU, CHIRICESCU ANDREA (ed.), *Sarea, timpul și omul. Catalog de expoziție*, Sfântu Gheorghe (2006).
- Ciobanu 1971**
CIOBANU I., *Istoricul cercetărilor privind vegetația cuaternară din România, în Progrese în palinologia românească*, Simpozionul de palinologie, Cluj, 14 mai 1970 (Pop Emil, redactor responsabil), p. 187-192, București (1971).
- Ciobanu 1999**
CIOBANU DOINA, *Exploatarea sării și a apelor sărate pe teritoriul carpato-dunărean în secolele I-XII*, în *Mousaios*, V, (1999), 161-180.
- Ciobanu 2001**
CIOBANU DOINA, *Metode și unelte folosite în extragerea sării în spațiul carpato-dunărean în secolele I-XIII*, în *Mousaios*, VII, (2001), 27-50.
- Ciobanu 2002**
CIOBANU DOINA, *Probleme generale privind exploatarea sării în spațiul carpato-dunărean în mileniul I*, în *Angustia*, VII, (2002), 303-310.
- Ciobanu 2002a**
CIOBANU DOINA, *Sarea-aliment și sursă de venituri pentru locuitorii din nord-estul Munteniei*, în *Carpica*, XXXI (2002), 19-28 (Bacău 2002).
- Ciobanu 2003**
CIOBANU DOINA, *Exploatarea sării în perioada marilor migrații (sec. I-XIII e.n.) în spațiul carpato-dunărean*, în *Mousaios*, VIII (2003), 117-124.
- Doboși 1951**
DOBOȘI ALEXANDRU, *Exploatarea ocnelor de sare din Transilvania în Evul Mediu (sec. XIV-XVI)*, în *SMIM*, II, nr. 1 (1951), 125-166.
- Luca et alii 2003**
LUCA SABIN ADRIAN, PINTER ZENO KARL, GEORGESCU ADRIAN, *Repertoriul arheologic al județului Sibiu (Situri, monumente arheologice și istorice)*, în *BS III*, Sibiu (2003).
- Macrea 1969**
MACREA MIHAIL, *Viața în Dacia romană*, București (1969).
- Maghiar 1970**
MAGHIAR NICOLAE, *Din istoria mineritului în România*, București (1970).
- Măluțan 1984**
MĂLUȚAN C., *Drumul sării în Transilvania de nord-est*, în *ActaMN*, XVIII, (1984), 240-255.
- Oncescu 1965**
ONCESCU NICOLAE, *Geologia României* (1965), București.
- Petică 1999**
PETICĂ M., *Salinele din nord-estul Daciei. Napoca 1880 de ani de la începuturile vieții urbane*, Cluj-Napoca (1999), 205-215.
- Pop 1971**
POP EMIL, *Primele determinări de vârstă cu radio-carbon în turba noastră cuaternară*, în *Progrese în palinologia românească*, Simpozionul de palinologie, Cluj-14 mai 1970 (Pop Emil, redactor responsabil), p. 192-204, București (1971).
- Protase 1980**
PROTASE DUMITRU, *Autohtonii în Dacia, I, Dacia Romană*, București (1980).
- Wollmann 1996**
WOLLMAN VOLKER, *Mineritul metalifer, extragerea sării și carierele de piatră în Dacia Romană*, Cluj-Napoca (1996).

Abrevieri - Abbreviations

- AB**
Analele Banatului, Timișoara.
- ActaMN**
Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
- Angustia**
Angustia, Sfântu Gheorghe.
- BS**
Bibliotheca Septemcastrensis, Sibiu.
- Carpica**
Carpica, Bacău.
- ITSR**
Istorie și tradiție în spațiul românesc, Sibiu.
- Mousaios**
Biblioteca Mousaios, Buzău.
- SMIM**
Studii și materiale de istorie medie, București.
- Thraco-Dacica**
Thraco-Dacica, București.

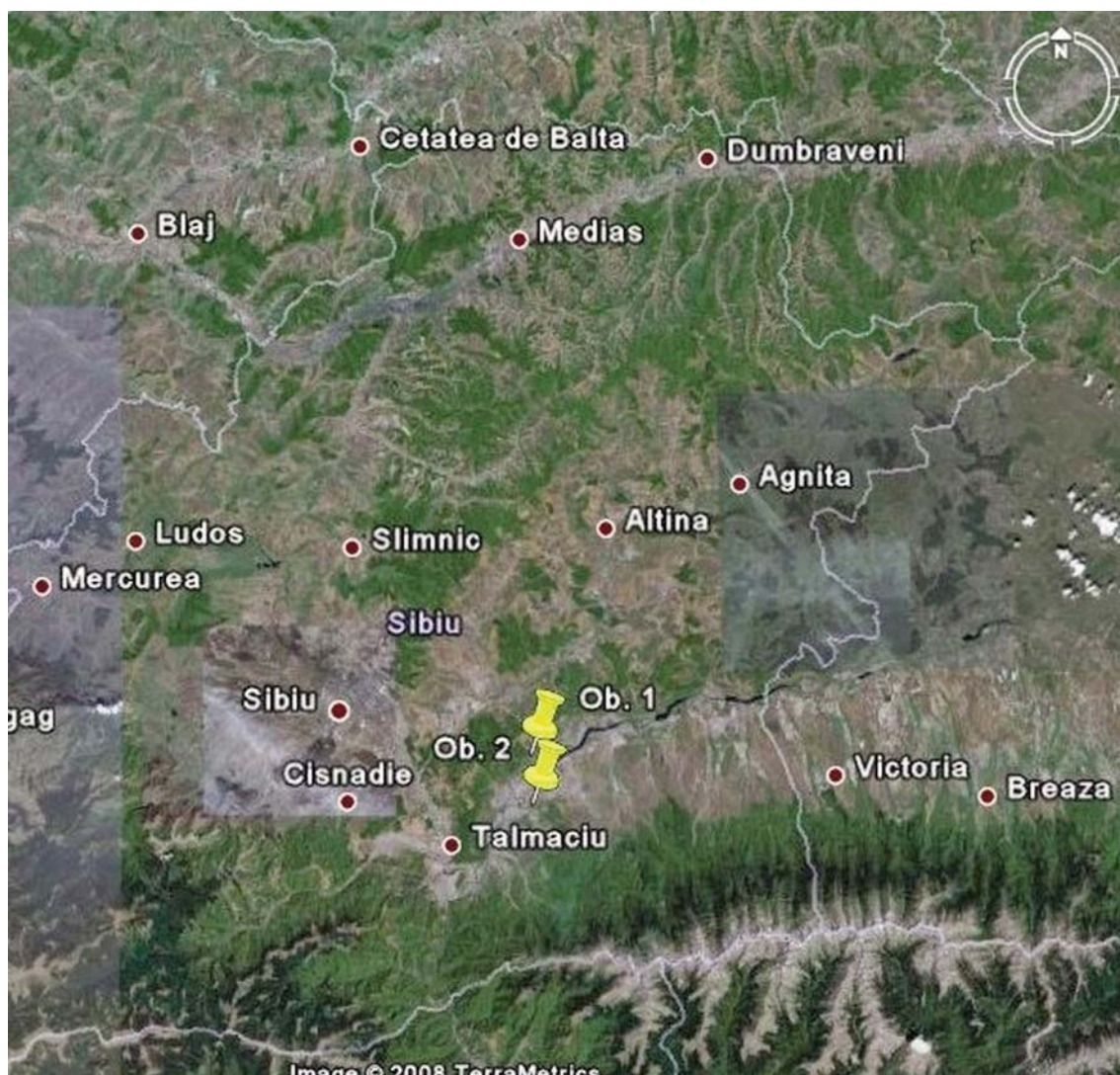

Fig. 1.

Amplasarea geografică a surselor de apă sărată tratate în articol

Fig. 1.

The geographical position of the salt water sources mentioned in the article

Fig. 3. Amplasarea topografică a obiectivelor descoperite (vedere aeriană)
Fig. 3. The topographical position of the discovered objectives (aerial view)

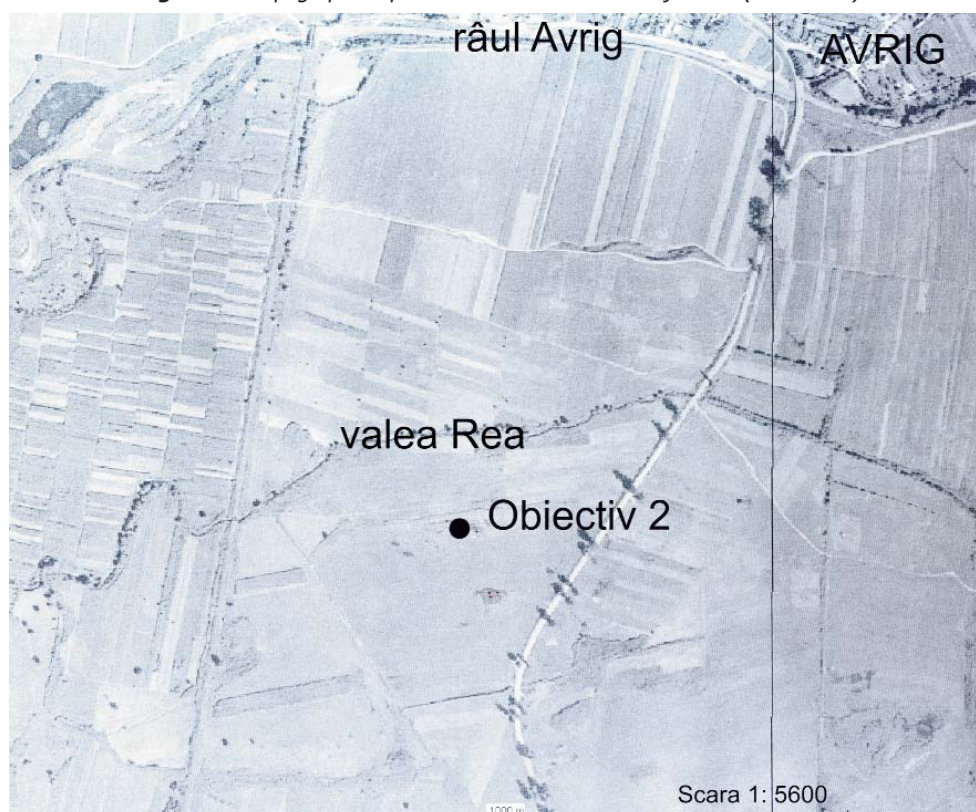

Fig. 4. Amplasarea topografică a obiectivului Avrig-Apa a sărată sau Sărături (vedere aeriană)
Fig. 4. The topographical position of the Avrig-Salted water or Salterns objective (aerial view)

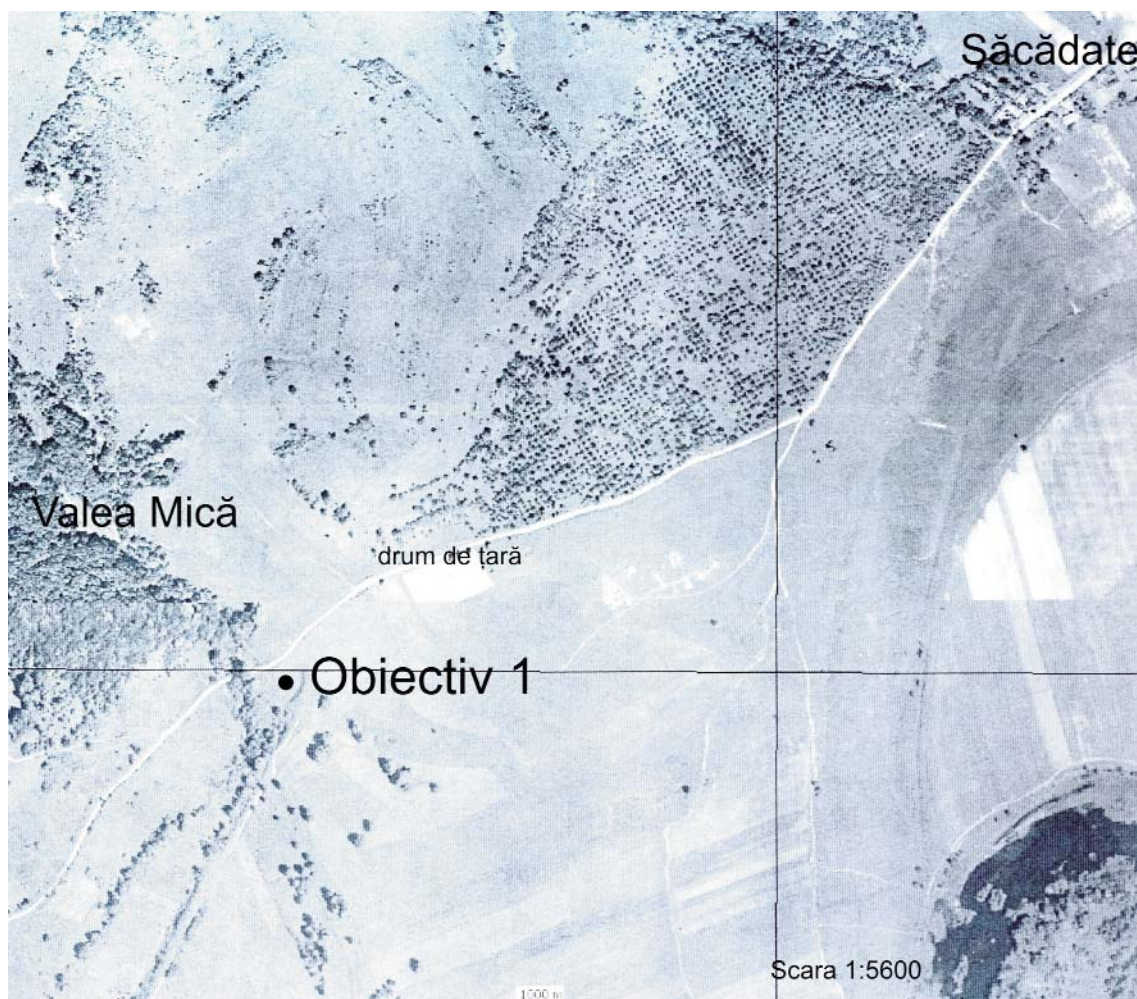

Fig. 5.

Amplasarea topografică a obiectivului Săcădate-Fântâna de la apa ia sărată (vedere aeriană)

Fig. 5.

The topographical position of the Săcădate – That salted water well (aerial view)

Fig. 6.

Obiectivul Avrig-Apa a sărată sau Sărături (fotografie)

Fig. 6.

Avrig-Apa a sărată or Sărături objective (photo)

Fig. 7. Situl arheologic Avrig-Sărături (fotografie)
Fig. 7. The Avrig – Salterns archaeological site (photograph)

Fig. 8. Obiectivul Săcădate-Fântâna de la apa ia sărată, aflat în vecinătatea sitului arheologic cu toponimul Gruicul lui Rafoilă
Fig. 8. The Săcădate – That salted water spring objective, found in the vicinity of the Gruicul lui Rafoilă archaeological site

Un interesant mormânt descoperit la Râșnov-Cetate (județul Brașov)

Cuvinte cheie: Cumidava, Evul Mediu, mormânt, schelete, cercei "tirbușon"

Key words: Cumidava, Mittelalter, Grab, Skelette, "Korkenzieher" Ohrringe

Zusammenfassung

Der Verfasser stellt eine Grabstätte vor die, im Jahre 2000 auf dem Burgberg bei Rosenau (Dealul Cetății, Râșnov), Kreis Brașov, entdeckt wurde. Es ist die Rede über zwei Skelette, Mutter und Kind, gelagert in einem einfachen Grab, gegraben am Fusse eines dakischen Verteidigungswalls.

Auf Grunde der Ablagerungsart der verstorbenen und der zwei Silberohrringe am Kopfe der Mutter, glaubt der Verfasser dass die Rede ist über einen Tod während der Geburt oder eine Kindestötung. Die Vergrabung der zwei, ausserhalb des Friedhofes aus dem Burginneren, sowie auch das Fehlen eines christlichen Rituals könnten eine Strafe post-mortem gegen die Mutter sein, für ein unmorales Leben oder ein Verhalten entgegen der Gesetze oder Kutume der Rosenauer Gemeinschaft.

Der Verfasser glaubt dass die Grabstätte einer deutschen Mutter und ihres Kindes angehört und die Isolierungsmassnahme sowie auch die nicht Einhaltung der christlichen Riten und Rituale wurde von den Geschworenen der deutschen Gemeinschaft aus Rosenau getroffen.

Im Endteil stellt der Verfasser zwei Darstellungstafeln vor auf denen Keramik der Phasen A und B der Schneckenberg-Kultur wiedergegeben werden (Tafel 1 und Tafel 2)

După cum este cunoscut, în „cetatea țărănească” de la Râșnov au fost efectuate mai multe campanii de cercetări arheologice, unele mai vechi, începute în anul 1970¹, altele recente, premergătoare lucrărilor de restaurare, desfășurate între 1998-2001. Și unele și celelalte au confirmat existența pe Dealul Cetății a trei așezări importante, fiecare din altă epocă: epoca bronzului (cultura Schneckenberg), Latène-ul dacic și Evul Mediu.

Cultura Schneckenberg este documentată în primul rând prin ceramică, dar și printr-un topor de aramă care a făcut subiectul unui studiu publicat de curând în limba română² și care va apărea în limba engleză într-o altă publicație de specialitate din România³. Locuirea dacică, a cărei așezare a fost identificată drept Cumidava antică⁴, este ilustrată la rândul ei tot prin ceramică, asupra celei descoperită în campaniile din urmă propunându-ne a ne opri într-un studiu viitor. Acum facem doar precizarea că vestigiile dacice s-au dovedit a fi mai numeroase în perimetrul acropolei decât în „grădina cetății”, situație diferită de cea constatată prin săpăturile din secolul trecut. În mod surprinzător, cea mai slab reprezentată de artefacte este locuirea medievală.

În rândurile care urmează nu vom prezenta nici una din categoriile de materiale amintite, ci vom insista asupra unei descoperiri care ni s-a părut insolită. Este vorba

despre un mormânt descoperit în campania din anul 2000. Complexul a fost scos la lumină în metrii 3-4 din Secțiunea IB, în spatele primului val de apărare dacic situat în afara cetății medievale⁵, loc în care stratul de depunere corespunzătoare viețuirilor antice atinge grosimea de 45-50cm.

Locul pentru mormânt a fost parțial cuprins în baza valului, spre aval (exterior). În urma operațiunii a rezultat o groapă quasicirculară, din care doar o mică parte se „ascunde” în val, și care are „diametrul” de 1,15m. Adâncimea ei, măsurată în fiecare punct de la nivelul coamei valului, oscilează între 1,82m și 2,42m (Fig. 1). La aceste cote se aflau câteva lespezi și pietre mai mari de calcar, care, împreună cu pământul dintre ele, acopereau osemintele.

Sub aceste pietre, între 2,40m și 2,70m adâncime, se aflau depuse scheletele: schelet de femeie, amplasat în jumătatea de sud-est a gropii, depus în decubit dorsal și cu picioarele îndoite de la genunchi sub bazin, iar mâinile aduse la umăr (Fig. 2).

Lipit de piciorul stâng a fost depus un copil, ale cărui oase nu s-au păstrat decât sub forma unei paste „făinoase”, inconsistente.

La baza mormântului s-a amenajat un pat de pământ negru adus din altă parte și bătătorit, peste care s-a așternut un alt strat de lut, galben. Peste ambele schelete a fost aruncată o peliculă de pământ și amintitele lespezi de calcar.

În groapă se mai aflau câteva oase fragmentare și calcinate și foarte puțin cărbune, și unele și celelalte aduse odată cu pământul de umplutură. Oarecum „tipice” erau câteva fragmente dintr-un vas cu caneluri în zona gurii, negru, probabil un castron hallstattian. El nu ocupă însă o poziție posibil ritualică, ci sunt răspândite în groapă. Sigur este că nu aveau legătură cu procesiunea desfășurată la depunerea scheletelor.

Ca piese de inventar care aparțineau sigur defunctei, menționăm doi cercei din argint aflați în dreptul urechilor (Fig. 2/x,x). Au fost lucrați prin turnare și cizelare, dintr-o bară lamelară la mijloc și rotundă în secțiune spre capete. În urma cizelării, partea mediană a căpătat trei profilaturi longitudinale, iar capetele câte șapte, respectiv șase noduli despărțiți de șanțuri circulare, și unele și celelalte cu diametre descrescătoare de la mijloc spre extremități. Impresia generală este de dublu tirbușon, deși nu este vorba despre spiralare propriu-zisă, obținută prin răsucire.

În ciuda insistenței meșterului, piesele nu au un finisaj perfect. Nu prezintă urme de uzură.

Dimensiuni pentru fiecare cercel: L=31/27mm; D.lobi=3,5mm la ambii; l.bara din mijloc=3mm la ambii.

Greutate: 2,1, respectiv 2g (Fig. 3).

În cazul în care ar fi fost purtați pe ureche, tensiunea metalului ar fi asigurat strângerea. Configurația lor nu permite însă purtarea direct pe ureche fără a provoca disconfort, constatare din care decurg două posibilități: sau erau „de tâmplă”, cum suntem înclinați să credem, sau erau fixați de ureche numai după deces și intrau în categoria obiectelor de ofrandă. Gracilitatea lor este caracteristică persoanelor tinere, lucru confirmat în cazul de față prin prezența copilului.

Luat în ansamblu, complexul sepulcral ridică o serie de probleme. Prima este a decelui, pentru care opinăm că este vorba despre un dublu moment nefericit, petrecut la nașterea copilului. Este adevărat că nu dispunem de argumente tranșante în acest sens, dar afirmația ni se pare cea mai logică.

Cea mai importantă problemă este datarea mormântului, care la rândul ei dă naștere altor întrebări, toate cauzate de faptul că nu cunoaștem analogii pentru cercei. De aceea, în încercarea de a asigura măcar o datare cât mai credibilă, vom lua în discuție poziția mormântului în topografia „arheologică” a locului, mormântul în sine și cerceii.

Amplasarea mormântului la poala valului dacic asigură în principiu săparea lui după ieșirea acestuia din uz. Este adevărat că poate fi luată în discuție și existența unui val mai vechi, eventual de la începutul epocii bronzului, dar nu trebuie uitat că toate mormintele Schneckenberg cunoscute, la Râșnov, în alte localități din Țara Bârsei⁶ sau aiurea, sunt fără excepție în cutii de piatră (Kistengrab) și cu un inventar funerar care probează un ritual caracteristic pentru această cultură. Excluză ni se pare acum datarea în preistorie, pe motivul că nu se cunosc analogii din eneolitic sau din prima epocă a fierului (deși înainte de curățirea și conservarea pieselor nu am exclus această posibilitate). Nici fragmentele de vas nu sunt un indiciu pentru datarea în Hallstatt, ele ajungând în groapă incidental.

În ceea ce privește absența sicriului sau a altui mobilier sepulcral, ea nu mai poate fi luată drept argument de excludere a datării în epoca dacică, în prezent fiind cunoscute și înmormântări Latène timpurii în sicrie⁷. Până acum nu se cunosc însă obiecte de podoabă dacice de factura celor în discuție. Aceeași lipsă a analogiilor este valabilă și pentru datarea mormântului în epocile romană sau postromană.

Mormântul în sine este explicit în ceea ce privește atitudinea depunătorilor față de defuncți. El nu are nici cistă, nici sicriu, iar scheletul mamei este practic aruncat în groapă, care nici măcar nu a fost săpată la dimensiunile defunctei. Din inventar lipsesc orice alte piese, cum ar fi accesoriile de îmbrăcăminte, constatare care ridică un semn de întrebare asupra lăsării sau a depunerii intenționate a cerceilor la capul defunctei, mai ales că aceștia sunt din argint.

Un alt semn de întrebare se naște din izolarea premeditată a mormântului față de singurul cimitir existent în incinta medievală fortificată, toate celelalte morminte cunoscute până în prezent pe deal situându-se în „grădina cetății”, în biserică sau în jurul ei⁸. Este vorba despre un comportament născut din rațiuni de ordin sanitar, sau de unul de natură moral-religioasă? Prima supoziție pare exclusă, deoarece morții de ciumă îngropați în cimitir sunt acoperiți cu două-trei straturi de cenușă în alternanță cu lentile de lut (Ibidem), amenajare care lipsește la mormântul în discuție.

Cea mai plauzibilă explicație pentru izolarea locului mormântului ni se pare a fi

repudierea defunctei pentru un posibil comportament imoral în timpul vieții. Ne gândim chiar la abandonarea și implicit la lipsirea ei de ajutor în timpul nașterii, atitudine care poate fi nu doar cauza dublului deces, ci și confirmarea vieții „*nonconformiste*” a mamei. Nu excludem însă nici pruncuciderea. Așa s-ar putea explica, pe de o parte, depunerea neglijentă sau cu tentă penală a ambelor schelete (copilul este depus la picioare, și nu la sânul mamei), dar și absența coșciugului și a oricăror accesorii vestimentare, pe de altă parte. Atitudinea colectivității, sau numai a persoanelor cu drept de judecată din sânul ei, este firească într-o societate riguros organizată după legi și cutume drastice dar obligatorii pentru toți membrii ei, care în cazul unor asedii se aplicau cu strictețe sporită în comparație cu perioadele de liniște.

Afirmația dinainte trimite în primul rând la comunitatea săsească de la Râșnov, pentru care *die Ordnung* a reprezentat în primul rând un mod de viață, dar și un mijloc de supraviețuire, mai ales în timpul asediilor îndelungate și al condițiilor de trai din cetate.

Din cele abia spuse se desprinde că opinăm spre datarea mormântului în Evul Mediu. Când anume pe parcursul acestei epoci, nu știm cu precizie.

Primul, dealtfel și singurul argument în acest sens, îl reprezintă cei doi cercei din argint pentru care nu cunoaștem analogii în nici una dintre epocile anterioare. Includerea lor în categoria cerceilor „*tirbușon*”, cum sunt exemplarele de la Satu Nou ar fi susținut și chiar asigurat o datare timpurie, în secolul X d.Chr.⁹. Asemănarea cerceilor de la Râșnov cu aceștia fiind însă exclusă, deși generic ei ar

putea fi socotiți de tip „*tirbușon*”, ne gândim la o datare mai târzie, care nu poate fi înainte de secolul XV. Argument în acest sens este certitudinea datării celorlalte morminte din „*grădina cetății*” după anul 1500.

În consecință, propunerea noastră de datare înclină spre Evul Mediu, cu limita inferioară în jurul anului 1500. Eventuale nuanțări vor deveni posibile doar în urma descoperirilor unor artefacte asemănătoare și cu datare asigurată.

Probabilă ni se pare atribuirea complexului populației germane, săsești, ale cărei norme de viață au determinat „*ritualul*” față de mamă și copil, cu siguranță unul inacceptabil pentru un conațional care nu respecta normele morale, scrise sau cutumiare ale comunității germanice de la Râșnov. De aceea credem că mormântul supus atenției mai sus poate fi un exemplu de aplicare a jurisdicției săsești pentru persoanele care încălcau, voit sau fortuit, legislația în general și normele „*interne*” obștii locale în special. Asemenea „*tribunale*” au funcționat permanent în societatea germană din Transilvania, sentințe asemănătoare fiind cunoscute până în epoca modernă târzie¹⁰.

• • •

În finalul acestor rânduri, fără a avea legătură cu mormântul supus discuției, prezentăm în desene câteva fragmente ceramice aparținătoare culturii Schneckenberg descoperite tot în perioada 1998-2001 la Râșnov-Cetate. Ele aparțin fazelor A (Pl. 1) și B (Pl. 2) ale acestei culturi.

Florea Costea

Traducere/Übersetzung: Profesor Liviu Călin

Desenator/Zeichner: Mihaela Cioc

Note - Anmerkungen

1. Costea 1970, p. 17-48; Costea 1971, p. 737-742; Costea 1989, p. 41-66; Costea 2002, p. 183-184; Costea 2004, p. 117-19
2. Costea, Rusu 2006, p. 28
3. Costea 2007
4. Costea 1970, loc. cit.

5. Ibidem
6. Prox 1941; Costea 2006, loc. Cit.
7. Căvruș, Buzea 2005, p. 121
8. Costea 1989, p. 41-66 și pl. III-VI
9. Mitrea 1959, p. 579-592 și fig. 10/2,3
10. Ștefănescu 2007

Bibliografie - Literaturverzeichnis

Costea 1970

FLOREA COSTEA, *Așezarea dacică de la Râșnov*, în *Cumidava*, 4, 1970.

Costea 1971

FLOREA COSTEA, *O nouă descoperire arheologică la Râșnov*, în *Cumidava*, 5, 1971.

Costea 1989

FLOREA COSTEA, *Cercetările arheologice de la Râșnov-Cetate*, în *Cumidava*, 14, 1989.

Costea 2002

FLOREA COSTEA, *Dacii din sud-estul Transilvaniei înaintea și în timpul stăpânirii romane*, Brașov, 2002.

Costea 2004

FLOREA COSTEA, *Repertoriul arheologic al județului Brașov*, Brașov, 2004 (ediția a II-a), pp. 28, 53, 117-119 etc.

Costea 2007

FLOREA COSTEA, *Schneckenberg axe discovered at Râșnov-Cetate*, în *Studii de Preistorie*, 4, București, 2007 (sub tipar).

Costea, Rusu 2006

FLOREA COSTEA, ADRIAN ANDREI RUSU, *Un topor Schneckenberg descoperit la Râșnov-Cetate*, în *Cumidava*, 29, 2006.

Cavruc, Buzea 2005

VALERIU CAVRUC, DAN BUZEA, *Vestigiile dacice timpurii de la Olteni. Raport preliminar*, în *Angustia*, 9, 2005.

Mitrea 1959

BUCUR MITREA, *Săpăturile de la Satu Nou*, în *Materiale*, 6, 1959.

Prox 1941

ALFRED PROX, *Die Schneckenbergkultur*, Kronstadt [Brașov], 1941.

Ștefănescu 2007

RADU ȘTEFĂNESCU, *Un proces penal în Brașovul secolului al XVIII-lea*, în *Cumidava*, 30 (sub tipar).

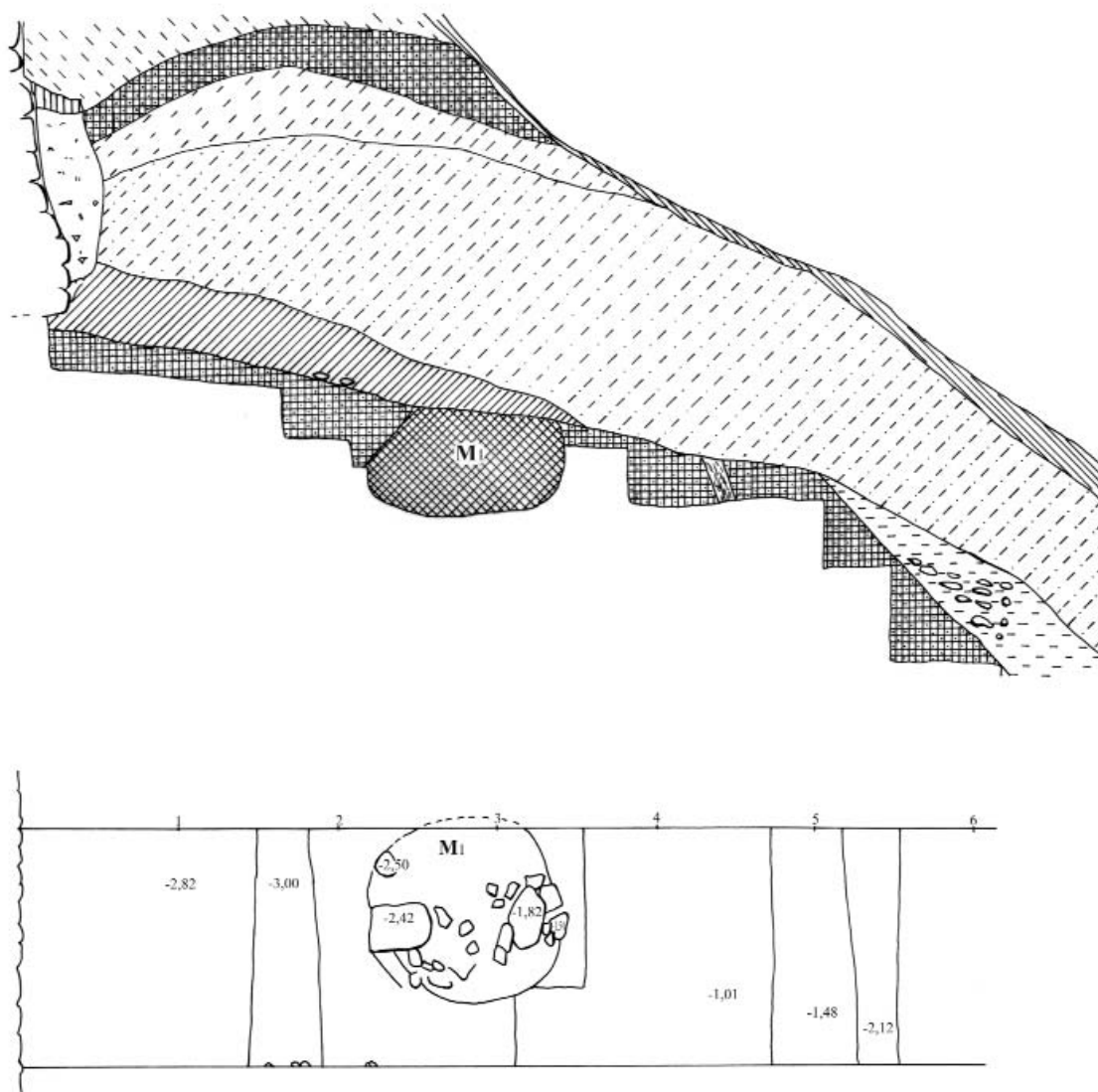

Figura 1
Locul mormântului
Abb. 1
Lage der Grabstätte.

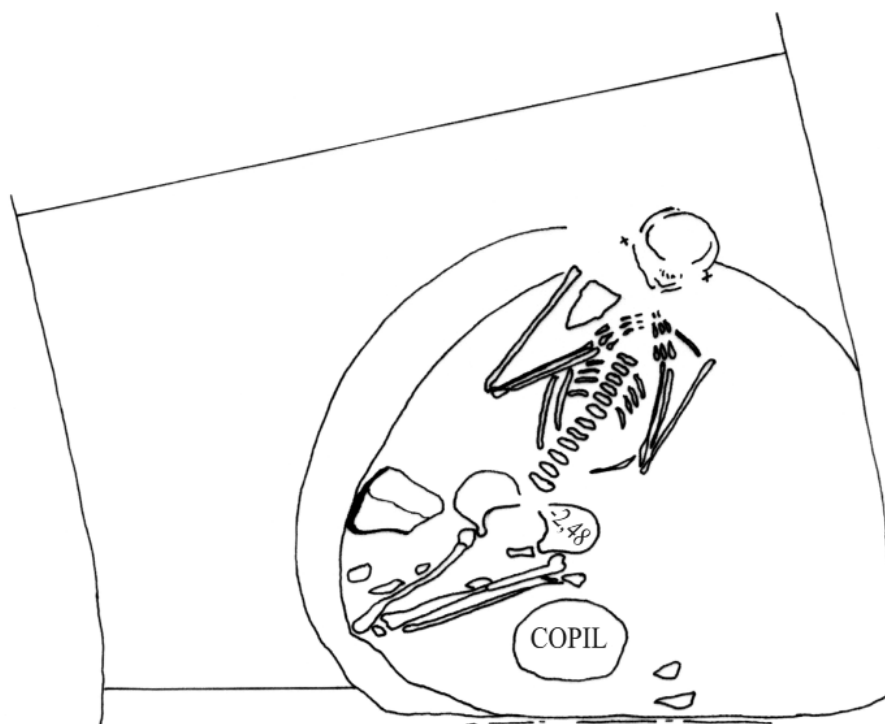

Figura 2
Mormântul dublu de la Râșnov-Cetate
Abb. 2
Doppelgrabstätte von Rosenauer Burg.

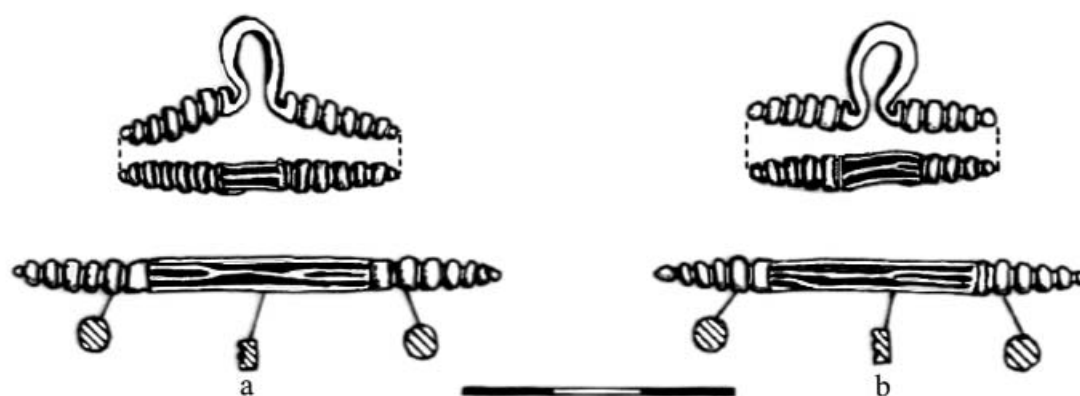
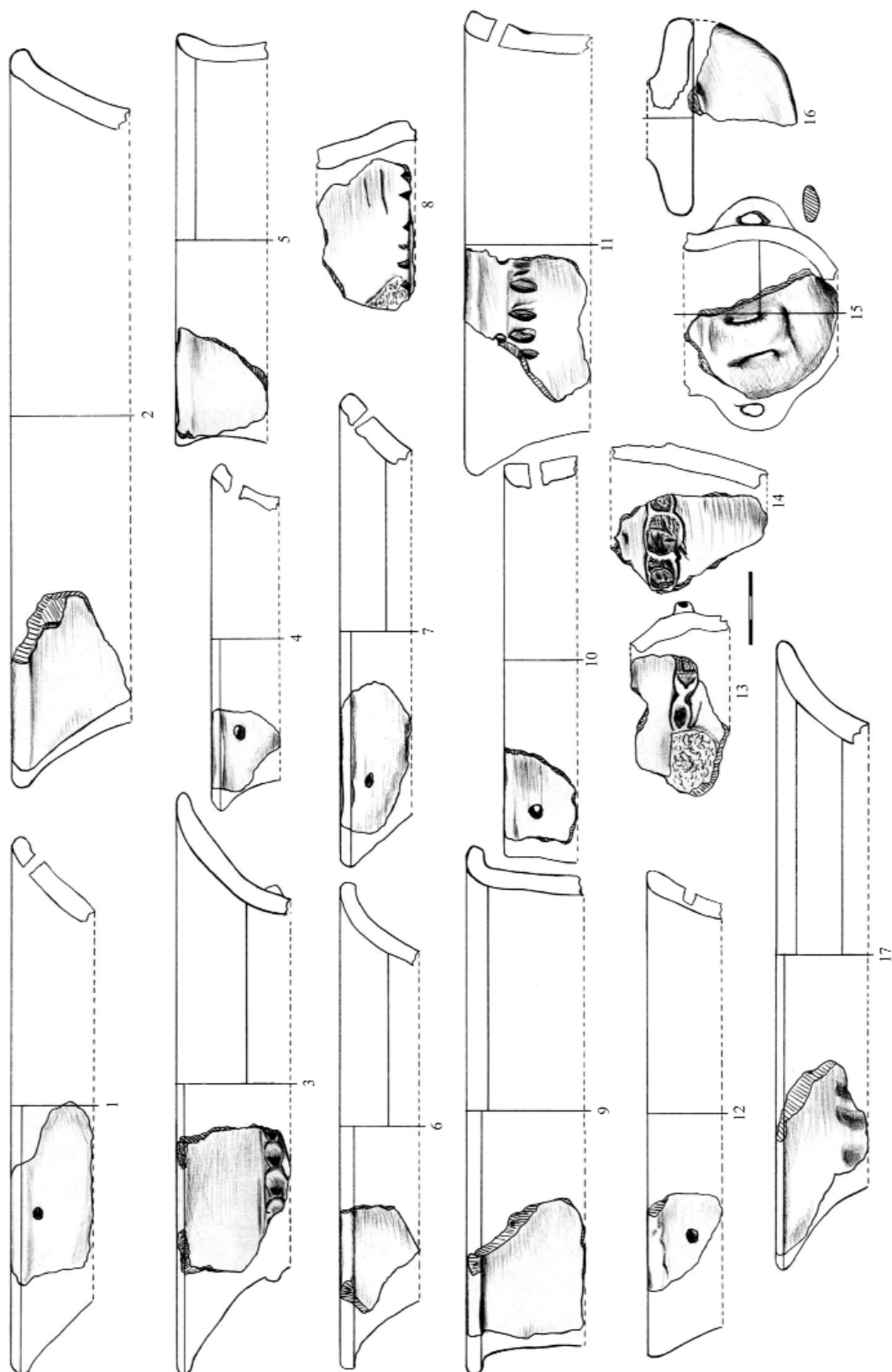

Figura 3
Cerceii de argint descoperiți la capul mamei
Abb. 3
Silberohrringe entdeckt am Kopfe der Mutter

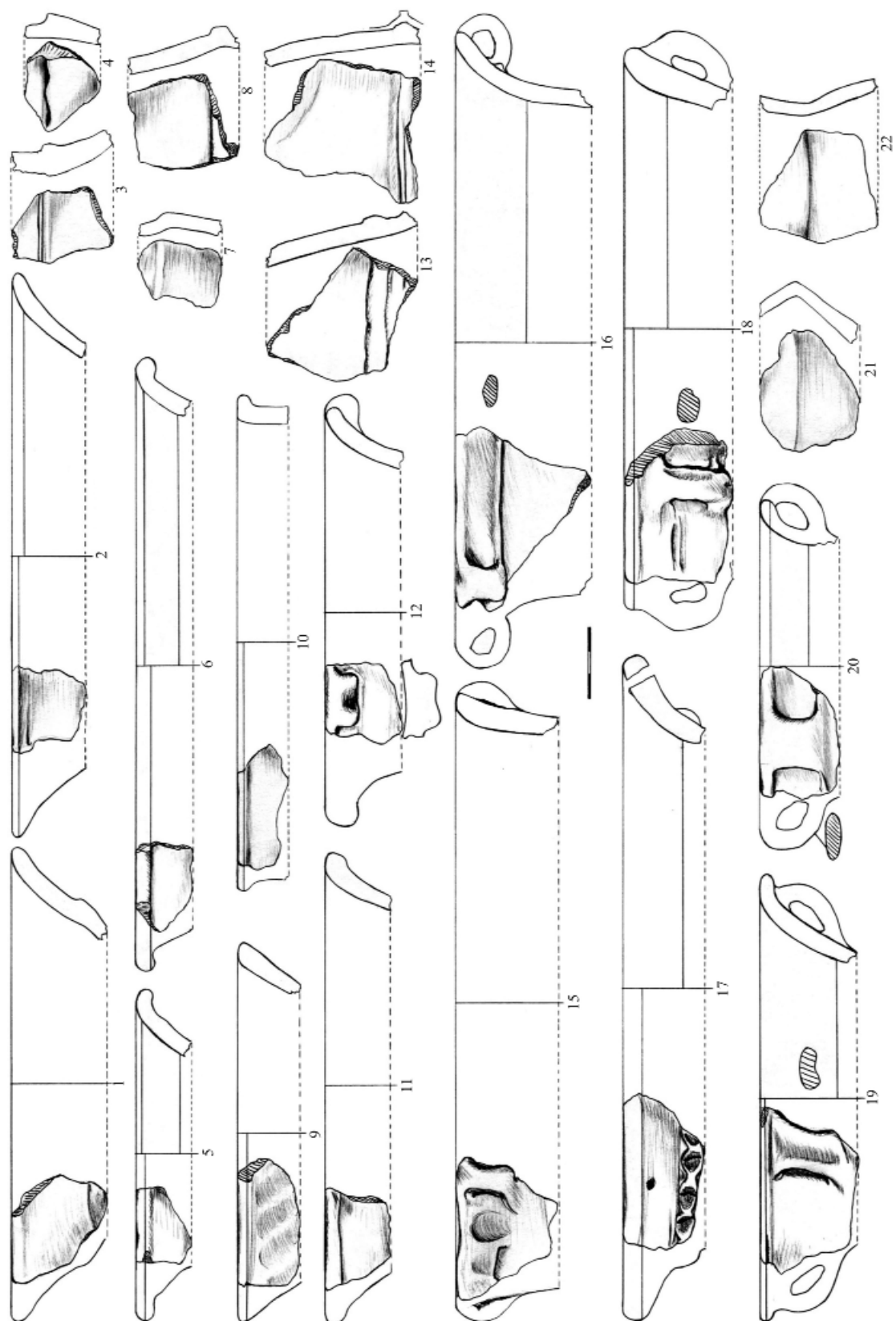

Planșa 1

Ceramică Schneckenberg, faza A

Tafel 1

Schneckenbergkeramik, Phase A.

Plasa 2

Ceramică Schneckenberg, Faza B

Tafel 2

Schneckenbergkeramik, Phase B, aus Rosenauer Burg.

O comunitate dacică din sec. IV –III a. Chr. la Olteni, jud. Covasna

Cuvinte cheie: Transilvania, daci, așezare, necropolă, locuințe, gropi, inventar

Key words: Transylvania, Dacians, settlement, necropolis, dwellings, pits, inventory

Abstract

We discovered so far 10 flat cremation tombs; we intend to present in detail only seven (the three tombs discovered in the autumn of 2008 are under analysis). In nine situations, the pits are large, rectangular or oval, like for the inhumation; we could not precise the shape of the pit for G2. In most cases, the pits were oriented N-S, except for G10, whose pit was oriented NW-SW. In six cases, wood structures have been identified on the sides, while in G6, stone structures, and in G10, a burnt pit. The cremated bones have been deposited only in the pit (G1, G6, G7), only in the urn (G2, G5), or in the urn and the pit (G3, G4, G8, G9, G10).

We identified in the 10 tombs 15 individuals: a child, a youth or a mature and 13 matures/adults; as far as the sex is concerned, there were seven females, five males, while for three of them, the sex could not be determined. The small number of children and youth discovered so far indicate a different treatment for them, in comparison with the mature individuals, who could suggest either, their deposit in another part of the necropolis, or other places.

The recuperated funerary inventory consisted of over 50 pottery vessels, all of them hand-made, a bronze arrow-head (G7), an iron dagger (G9), four primitive stone grinding mill (G1 and G6) and two glass beads (G10). The possible chronology for these tombs is from the end of the 5th c./4th c. till the beginning of the 3rd c. BC. According to the ritual, the rites and the funerary inventory, we could conclude that these tombs were Dacian.

Satul Olteni aparține comunei Bodoc, județul Covasna și este situat la 10 km nord de orașul Sfântu Gheorghe, de ambele părți ale D.N-12, pe direcția Brașov - Miercurea Ciuc.

Situl arheologic de la Olteni - „Cariera de nisip” se află în partea sudică a satului, pe o terasă înaltă neînundabilă a râului Olt. Vestigiile arheologice s-au descoperit cu ocazia unor săpături preventive începute de Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni, în anul 2001 (Fig.1). Datorită faptului că cercetările s-au desfășurat în două sectoare acestea au fost denumite, convențional, **Situl A** (așezarea – cercetată între anii 2001 - 2005) și **Situl B** (necropola – cercetată între anii 2005 - 2008)¹.

Așezarea (Situl A): sector în care s-a cercetat o suprafață de circa 15.000m², descoperindu-se 410 complexe din neolitic, epoca bronzului, perioada dacică timpurie și din perioada post-romană.

Până acum au fost descoperite și cercetate 3 gropi „menajere” (Gr.137, Gr.163, Gr.219) și o locuință (Loc.9) ce au aparținut unei așezări din perioada dacică, sec. IV-III a. Chr.².

Necropola (Situl B). Între 2005-2007 s-a săpat o suprafață de 3000m² unde, pe lângă vestigiile neolitice, s-au descoperit 7 morminte dacice de incinerare pe care le vom prezenta în continuare (Fig.2).

Mormântul 1: incinerare în groapă³.

Groapa: de formă ovală, cu laturile lungi aproape paralele, săpată pe direcția nord-sud, cu colțurile rotunjite (D = 3,00 x 1,00m), cu pereții ușor oblici, puțin adâncă (A = 0,30-0,38m), cu fundul plat, puțin înclinată de la nord spre sud (Fig.4/1-3).

Amenajări. Pe laturile lungi ale gropii s-au păstrat, suprapuse, trunchiuri despicate de copaci, groase de 0,35-0,25m, carbonizate, iar pe fundul ei câteva bucăți de scânduri groase și resturi de lemn, de asemenea carbonizate. Spre cele două extremități ale mormântului erau două gropi rotunde, puțin adânci (D = 0,40m și D = 0,30m, A = 0,20m și 0,12m), de mărimi diferite (Fig.3/2 - 7).

Umplutura: pământ galben amestecat cu pietricele, mai afânat spre fund (Fig.3/1).

Ritul: incinerare în groapă. Oasele umane, puternic arse și fragmentate, s-au găsit pe fund, aproape central, împrăștiate pe o suprafață de circa 1,00m². Incinerarea a fost foarte puternică, la o temperatură de peste 800° C, fiind prezente oase din mai multe părți ale corpului, dar lipsind fragmentele de dinți, epifize, corpuri vertebrale, bazin și centura scapulară. Lipsa unor oase din anumite părți ale scheletului poate indica o selecție rituală a resturilor incinerate de pe rug (Fig. 3/8).

Vârsta: între adolescență și adult II (14 - 30 ani).

Sexul: feminin.

Piese în mormânt: s-au găsit trei vase ceramice - o strachină întreagă și două vase fragmentare.

1. Strachină, întreagă ($\hat{I} = 7,5\text{cm}$; DG = 22,8cm; Nr. inv. 12718), modelată cu mâna, din argilă semifină, cu nisip, arsă reducător, peretele de culoare cenușie în interior, angobă neagră; a fost depusă în poziție normală, în partea sudică a mormântului, peste groapa mică, superficială, existentă în zonă; are fundul mic, inelar, reliefat, plat, corpul puternic evazat, gura aproape verticală, buza oblică spre interior; este prevăzută cu două proeminente pentru manevrare, decorată, pe axul opus, cu două grupe de câte trei linii oblice în relief (Fig.5/1; Fig. 6/1,2).

2. Vas ($\hat{I}$. păstrată = 22cm; DG = 19cm; DF = 12cm; Nr. inv. 12734), descoperit la vest de oasele umane calcinate, modelat cu mâna din argilă în amestec cu nisip, pietricele și cioburi pisate, ars oxidant, de culoare cărămizie; are corpul sferic, gura invazată și marginea buzei tăiată oblic spre interior, fundul plat, cu prag. Este prevăzută cu două proeminente semicirculare, așezate orizontal, iar între acestea este decorat cu un brâu alveolar (Fig.5/2).

3. Vas ($\hat{I} = 22,6\text{cm}$; DF = 14,5cm; Nr. inv. 12741), găsit în nord-vestul gropii, așezat în poziție normală, modelat cu mâna, ars oxidant, cu fundul plat, corpul bitronconic, gura invazată, prevăzută cu proeminente semicirculare pentru manevrare; de evidențiat că lipsește o bucată din partea superioară, zonă unde peretele rupt a fost polizat (Fig.5/3; Fig. 6/3,4).

Mormântul 2: incineratie în urnă⁴ (Fig.7/1)

Era situat la circa 10m sud-sud-vest de M.1, identificat la 0,40m adâncime.

Groapa: conturul gropii n-a putut fi delimitat deoarece era la suprafață și a fost săpată într-un complex neo-eneolitic, iar partea ei superioară a fost distrusă de arăturile adânci.

Umplutura: sediment de culoare brună.

Ritul: incineratie în urnă, vasul bitronconic a fost aproape plin cu oase puternic arse, mai mari sau mai mici; partea superioară a urnei s-a spart și s-a prăbușit în interior ori pe margine (Fig.7/2,3).

Vârsta: adult, posibil în jur de 50 de ani.

Sexul: feminin.

Piese în mormânt: un vas bitronconic și o strachină.

1. Urna - vas bitronconic ($\hat{I} = \text{cca.}22\text{-}$

24cm, DF = 12cm; Nr. inv. 14028), depus vertical, în poziție normală, modelat cu mâna, din argilă comună, cu mult nisip, pietricele și cioburi pisate, ars oxidant, miezul peretelui are zone cărămizii ori negre-brune, este decorat cu brâie alveolare, orizontal și oblice (Fig.7/4).

2. Strachină ($\hat{I} = 9,5\text{cm}$; DG = 30,5cm; DF = 10cm; Nr. inv. 13604). La circa 4m est-sud-est de urnă s-a descoperit o strachină fragmentară (se păstrează circa 2/3 din vas), găsită cu gura în jos, foarte probabil luată de plug de pe urnă, unde a fost folosită drept capac; este modelată cu mâna, din argilă semifină, cu mult nisip, arsă inoxidant, angoba neagră, are corpul tronconic, puternic evazat, umărul în unghi, fundul plat, gura ușor invazată, probabil cu două toarte „oarbe” ce-i depășesc gura (Fig.7/5-7)

Mormântul 3: incineratie în urnă și în groapă⁵

Groapa: de formă ovală, cu laturile lungi aproape paralele ($D = 3,00 \times 1,00\text{m}$) săpată aproape pe direcția nord-sud, cu pereții ușor oblici și fundul plat (Fig.8).

Amenajări: pe laturile de est și nord, ca și în unele zone de pe fund, s-au descoperit scânduri groase din lemn, acum carbonizate; rezultă, deci, că a fost o structură de lemn. Oasele incinerate, ca și piesele de inventar, au fost depuse în diverse zone ale gropii (Fig.9/1-9).

Umplutura: sediment de culoare gălbuie, diferit de cel zona din jurul gropii.

Ritul: incineratie în urnă (M3A) și în groapă (M3B).

Depunerea M3A: incineratie în urnă, vasul, aproape plin cu oase arse, a fost depus în partea central-nordică a gropii, acoperit cu o strachină.

Vârsta: adult, 30-40 de ani.

Sexul: feminin.

Piese în mormânt: un vas bitronconic și o strachină.

1. Urna - vas bitronconic ($\hat{I} = 21\text{cm}$; DG = 18 cm; DF = 10 cm; Nr. inv. 14020), așezat vertical, modelat cu mâna, ars oxidant, din argilă semifină, de culoare brună ori castanie, corpul rotunjit, prevăzută cu patru proeminente pe partea superioară a corpului și decorat cu brâu alveolar, cu patru proeminente oblice, cu fundul plat și gura invazată (Fig.10/8; Fig. 11/8).

2. Strachină - capac ($\hat{I} = 8,5\text{ cm}$; DG =

25,5 cm; DF = 10,5 cm; Nr. inv. 14009), așezată peste urnă cu gura în jos, modelată cu mâna, din argilă semifină, arsă oxidant, cu angoba neagră-brună; are corpul tronconic, puternic evazat, fundul plat, umărul în unghi, gura ușor invazată, cu două toarte „oarbe”, prinse pe umăr și ridicate deasupra gurii (Fig.10/7; Fig. 11/7).

Depunerea M3B: incinerare în groapă, cu oasele depuse în partea sudică a gropii.

Vârsta: matur.

Sexul: masculin.

Piese în mormânt: un vas tronconic, un vas bitronconic, două străchini, un picior de vas și o râșniță primitivă.

1. Vas tronconic ($\hat{I}$ = 21,5cm, DG = 23,5cm, DF = 10cm; Nr.Inv: 14010), așezat ușor oblic, modelat cu mâna, din argilă semifină, ars oxidant, cu miezul cărămiziu, angobă brună, fundul plat, cu gura ușor invazată și marginea aproape plată; pe mijloc are două proeminențe semicirculare pentru manevrare, iar diametral opus, dar pe partea superioară a corpului, este decorat cu câte două motive în relief de formă semicirculară (Fig.10/2; Fig. 11/2).

2. Strachină de formă tronconică ($\hat{I}$ = 11,3cm, DG = 36,5cm, DF = 11cm; Nr.Inv: 14008), puternic evazată, modelată cu mâna, din argilă fină, arsă inoxidant, angobă de culoare neagră, cu gura puțin invazată și marginea oblică, cu patru toarte „oarbe”, fixate pe marginea gurii și ridicate deasupra acesteia (Fig.); a fost depusă, cu gura în jos, peste vasul anterior (Fig.10/1; Fig. 11/1).

3. Strachină fragmentară ($\hat{I}$. păstrată = 6,5cm; DG = 25,5cm; Nr. inv: 14065), găsită la nord-est de M3b, modelată cu mâna din argilă semifină cu multe concrețiuni de calcar, cu miezul cărămiziu, corpul tronconic, puternic evazat, umărul în unghi, gura invazată (Fig.10/3; Fig. 11/3).

4. Vas bitronconic ($\hat{I}$ = 17,2cm; DG = 17,2cm; DM = 20cm; DF = 11cm; Nr. inv: 14014), aflat în capătul nord-vestic al gropii, aproape de M3a, așezat cu gura în jos; modelat cu mâna din argilă semifină, cu nisip și pietricele, ars oxidant, cu angoba brună, cu pete negre în partea superioară ca urmare a unor arderi secundare, cu fundul plat; partea superioară a corpului este ușor invazată, buza oblică spre interior, în partea superioară are două toarte „oarbe”, semicirculare, și doi butoni, iar sub diametrul maxim sunt patru proeminențe orizontale, semicirculare,

așezate în cruce (Fig.10/5; Fig. 11/5).

5. Picior de vas ($\hat{I}$ = 9,4cm; DF = 9cm; Nr. inv: 13991), descoperit pe gura gropii, în partea ei nordică; este modelat cu mâna din argilă semifină, cu mult nisip și pietricele, ars oxidant, de culoare cărămizie, cu pete brune; este de formă tronconică, cu marginea bazei lată, ornamentat cu un brâu alveolar în partea superioară, acolo de unde pornea cupa (Fig.10/4; Fig. 11/4).

6. Gresie fragmentară (L = 31 cm; l = 14,5 cm; GR = 5,4 cm; Nr. inv: 14066), de formă trapezoidală, cu partea superioară ușor albiată, probabil întrebuințată ca râșniță primitivă, găsită aproape de gura gropii, lângă M3b (Fig.10/6; Fig. 11/6).

Mormântul 4: incinerare în urnă și în groapă

Groapa: de formă rectangulară (D = 2,30 x 0,70m), cu colțurile aproape în unghi de 90°, orientată pe direcția nord-sud, cu o ușoară deviere a părții nordice spre vest; are pereții ușor oblici și fundul relativ plat; conturată la adâncimea de -0,45m de la suprafața actuală a terenului ; se află la circa 12m vest-sud-vest de M5, în afara aliniamentului mormintelor identificate până acum (Fig.12/1, 7,8).

Amenajări: s-au identificat trei depuneri în groapă, de vase și oase umane, pe care le-am denumit : M4A, la sud, M4B, la nord, și M4C, în partea central-nordică (Fig.13).

Umplutura: sediment de culoare neagră, diferit de cel din jurul gropii, care este format din argilă galbenă, în care au fost descoperite, spre capătul nordic al gropii, și puține resturi de lemn carbonizat.

După ce toate vasele din M4A au fost scoase, s-a delimitat o groapă de formă circulară (Gr.1; DG = 0,35m; A = 15cm), cu pereții oblici și cu fundul aproape plat.

În partea de est a acestei depuneri de vase ceramice au fost descoperite și două pietre de dimensiuni mici, fără urme de prelucrare.

De asemenea, și în cazul depunerii M4B, după ce vasele au fost scoase, pe fundul gropii mormântului a fost observată o altă groapă, tot de formă circulară (Gr.2; DG = 0,40 m; A = 10cm), cu pereții oblici și fundul plat; umplutura este formată din pământ de culoare neagră, ușor tasat.

În partea de nord a gropii, la circa 0,50m de M4B, a fost descoperit un fragment de scândură de lemn arsă (D = 16 x 10 x 4cm), plus mici fragmente de lemn carbonizat.

Ritul: Incinerare în groapă și în urnă; oase incinerate s-au aflat atât în strachină, așezată culcat, cu gura spre nord, cât și pe fundul gropii, la nord de aceasta; analizele antropologice vor stabili numărul de indivizi.

Vârsta: adult.

Sexul: feminin.

Deși resturile incinerate au fost depuse în trei locuri diferite, totuși este un singur individ; e adevărat, însă, că s-au depus puține oase incinerate.

Depunerea M4A: descoperită la adâncimea de -0,55m, era formată dintr-o aglomerare de vase ceramice, depuse pe o suprafață cu dimensiunile de circa 0,50 x 0,50m (Fig.12/2,3).

În zona vaselor ceramice -(0,50-0,60m) se aflau puține oase umane incinerate, dar sub acest nivel la -(0, 60-0,65m), în partea de sud-vest a gropii, au fost descoperite mai multe oase umane calcinate (Fig.12/4).

Piese în mormânt: între -(0,50-0,65)m au fost descoperite multe vase ceramice (unele întregi, iar altele păstrate fragmentar), în următoarea poziții: vasul 1 - se afla pe o parte, iar în interiorul lui erau puține oase umane calcinate, vasul 2 - se afla cu gura în jos, vasul 3 - păstrat fragmentar, era cu gura în sus, din vasul 4 - puternic fragmentat, unele bucăți erau în partea sudică a gropii (M4A), iar altele în partea centrală a acesteia (M4C).

1. Strachină-urnă ($\hat{I} = 7,2\text{cm}$; $DF = 6,5\text{cm}$; $DG = 14,2\text{cm}$; Inv nr. 14862), depusă doar în proporție de 80 %, are corpul tronconic, cu umărul rotunjit, gura ușor invazată și marginea buzei rotunjită sau plată, cu fundul mic și plat. Este modelată cu mâna din argilă semifină, cu mult nisip și cu cioburi pisate, cu suprafața bine netezită, ars oxidant, de culoare cărămizie, cu pete brune-negre.

2. Strachină ($\hat{I} = 8,5\text{cm}$; $DF = 8\text{cm}$; $DG = 22,5\text{cm}$; Nr. inv. 14936), depus fragmentar, așezat cu gura în jos, în partea sudică a gropii; are corpul tronconic, evazat, umărul rotunjit, gura ușor invazată, cu marginea buzei tăiată oblic spre interior, fundul mic, plat, reliefat. S-a păstrat circa 85 % din vas, dar aproape toată gura vasului a fost distrusă din vechime. Este modelat cu mâna din argilă semifină, cu nisip și cioburi pisate, are miezul castaniu, suprafața bine netezită, cu angoba castanie, cu pete brune.

3. Strachină ($\hat{I} = 7\text{cm}$; $DF = 8\text{cm}$; $DG =$

26cm; Nr. inv. 14861), păstrat fragmentar (circa 30 %), el aflându-se depus cu gura în sus, între vasele 1 și 2; are corpul tronconic, umărul rotunjit, gura ușor invazată, cu marginea buzei oblică spre interior, fundul plat, reliefat; este modelat cu mâna din argilă fină, cu mult nisip și mică, plus rare cioburi, are suprafața bine netezită, este ars oxidant, cu angoba brună, cu pete negre; se observă urma unei toarte orizontale, prinsă pe umăr.

4. Vas cu corpul bitronconic ($\hat{I} = 33\text{cm}$; $DF = 12,5\text{cm}$; $DG = 20\text{cm}$; Nr. inv. 14935), evident fragmentat, depus în proporție de 80 %, părți din el fiind găsite atât în partea sudică a gropii, cât și la mijlocul ei (restul vasului nu s-a găsit în mormânt). Vasul este modelat cu mâna din argilă comună, cu mult nisip și mică, ars oxidant, are miezul gălbui-cărămiziu, angoba cărămizie-brună, corpul bitronconic, umărul rotunjit, gâtul înalt, tronconic, gura în formă de pâlnie, cu marginea buzei rotunjită, și fundul plat. Pe partea superioară a corpului are patru butoni mici de formă cilindrică, așezați în cruce, iar pe corp, în zona diametrului maxim, sunt patru proeminențe de formă semicirculară, așezate orizontal, tot în cruce. În interiorul vasului, pe fund, și pe partea superioară a corpului se observă urme de ardere secundară, de culoare neagră.

Depunerea M4B: descoperită la adâncimea de -0,50m, la 1,00m nord de M4A, este formată din două vase ceramice, unul întreg (vasul 1), din al doilea (vasul 2) păstrându-se doar partea inferioară, depusă în primul vas, în poziție normală, cu gura în sus ; în urma presiunii pământului primul vas s-a fragmentat (Fig.12/5,6).

Piese în mormânt:

1. Vas păstrat întreg, dar fisurat în urma presiunii pământului ($\hat{I} = 15,9\text{cm}$; $DF = 11\text{cm}$; $DG = 14,6\text{cm}$; Nr. inv. 14939), așezat vertical, cu gura în sus; este modelat cu mâna, din argilă fină, cu mult nisip, rare pietricele și cioburi pisate, cu miezul brun și marginile cărămizii, suprafața este netezită, arderea oxidantă, culoarea brun-cărămizie; are corpul aproape sferic, cu gura invazată și marginea oblică spre interior, cu fundul plat, sub buză este prevăzut cu un brâu crestă, ondulat, în ghirlande, întrerupt de patru proeminențe de formă trapezoidală, în poziție oblică, așezate în cruce.

2. Vasul 2 ($\hat{I} \text{ cca} = 10,5\text{cm}$; $DM = 16,5\text{cm}$; $DF = 10,5\text{cm}$; Nr. inv. 14938),

descoperit în vasul 1, depunându-se doar jumătatea inferioară dintr-un vas cu corpul bitronconic, cu pereții arcuiți și fundul plat, modelat cu mâna, din argilă semifină, cu mult nisip și foarte puține cioburi pisate, ars oxidant, angoba de culoare cărămizie-roșcată, cu zone negre.

Depunerea M4C: în partea central-nordică a gropii s-au găsit fragmente din vasul 4, aflat în depunerea M4A, iar în jur erau și câteva oase umane arse.

Remarcăm existența a trei depuneri, în diferite zone ale gropii, în toate fiind și oase umane incinerate.

Cele două gropițe, aflate sub M4A și M4B, nu pot fi de la stâlpi deoarece se aflau sub depunerile de vase; ele sunt asemănătoare cu cele descoperite în cazul M1 (2005) și M6 (2007).

Este de evidențiat faptul că, exceptând vasul 1 din M4B, toate celelalte vase au fost sparte și numai părți din ele, în diverse proporții, au fost depuse în mormânt.

Mormântul 5: incinerare în urnă

Groapa: de formă rectangulară, cu colțurile rotunjite (2,60 x 1,30m, A = 0,40m), săpată la 0,80m de la nivelul actual al terenului, orientată aproape pe direcția nord-sud (Fig.15/1-5).

Amenajări: groapa este marcată, pe laturile de est, vest și nord, de scânduri groase din lemn, acum carbonizate, dar resturi de lemn carbonizat au fost descoperite și pe fundul gropii. Scândura de pe latura vestică a gropii s-a păstrat pe lungimea de 1,75m, lățimea de 5-30cm și grosimea de 3-5cm. Pe latura estică a gropii s-au observat două scânduri: a) prima avea 1,20m lungime, 5cm lățime și grosimea de 3-5cm, iar a doua, așezată sub prima, s-a păstrat pe lungimea de 0,80 m, lățimea de 20cm și grosimea de 3-5cm. Bucățile de lemn de pe latura nordică sunt mai mici dar se poate aprecia că și parte a gropii a fost o structură de lemn. Pe latura de est, în zona bănelor carbonizate, s-au găsit cinci pietre mari și mijlocii (Fig.14/7,8).

Umplutura: sediment de culoare brun-gălbui, ușor tasat, diferit de cel zona din jurul gropii, care este format din loess.

Ritul: incinerare în urnă; oasele au fost găsite în partea inferioară a vasului, pe o înălțime de 10-15cm.

Vârsta: adult, probabil 30-40 de ani.

Sexul: feminin.

Piese în mormânt: în partea nordică a

gropii era așezată urna, în poziție normală, și un vas spart, probabil intenționat, în timpul ritualului (fragmente din acest vas sunt răspândite în partea de nord-vest, nord și nord-est a gropii).

1. Vas-urnă, corpul tronconic, cu gura ușor invazată și fundul plat ($\hat{I} = 21,5-22,2\text{cm}$; $DG = 20-23\text{cm}$; $DF = 14,7-15,5\text{cm}$; Nr. inv: 14849), modelat cu mâna din argilă amestecată cu nisip, pietricele și cioburi pisate, ars oxidant, cu suprafața bine netezită, de culoare cărămizie, decorat sub buză cu brâu alveolar, întrerupt de patru proeminențe semiovale, așezate vertical, cu alveole laterale; partea superioară a vasului a fost deteriorată din vechime (Fig.14/1-5).

2. Vas tronconic ($\hat{I} = \text{circa } 28\text{cm}$; $DG = 24\text{cm}$; $DF = 12,5\text{cm}$; Nr. inv: 14491), cu gura ușor invazată și fundul plat, modelat cu mâna din argilă în amestec cu nisip, pietricele și cioburi pisate, cu suprafața bine netezită, ars oxidant, de culoare cărămizie la exterior, cu pete brune,, decorat cu brâu crestă pe umăr, întrerupt de proeminențe ovale. Vasul a fost descoperit, probabil fragmentat intenționat, în partea nordică a gropii, din el recuperându-se 60-70 % (Fig.14/6).

Mormântul 6: incinerare în groapă.

Groapa: de forma rectangulară, cu colțurile rotunjite ($D = 2,60 \times 1,12 \text{ m}$, $A = 0,30\text{m}$), săpată la adâncimea de 0,56m de la suprafața actuală a terenului, cu pereții oblici și fundul relativ plat, orientată aproape pe direcția nord-sud, cu o ușoară deviere spre nord-vest/sud-est (Fig.17).

Umplutura: sediment de culoare gălbui, diferit de cel din jurul gropii.

Amenajări: cele două depuneri de pietre și fragmente de râșnițe - M.6A și M.6B - au fost descoperite, în groapă, la adâncimea de 0,30-0,40m.

Pe fundul gropii mormântului, după ce toate vasele din M6A au fost scoase, s-a delimitat o groapă circulară (Gr. 1; $DG = 0,56\text{m}$, $A = 0,10\text{cm}$), cu pereții oblici și fundul hemisferic. Umplutura era formată din pământ de culoare neagră, ușor tasat, în care au fost descoperite și puține resturi de lemn carbonizat.

Și în cazul lui M6B, după ce toate vasele și pietrele luate, s-a delimitat o altă groapă (Gr. 2; $DG = 40\text{cm}$, $A = 20 \text{ cm}$), de formă circulară cu pereții oblici și fundul sferic. Umplutura ei era formată tot din pământ de culoare neagră, ușor tasat, în care au fost

descoperite puține resturi le lemn carbonizat și foarte mici fragmente de oase calcinate (probabil oase umane).

Ritul: incinerare în groapă; s-au recoltat puține resturi de oase umane incinerate, aflate între pietre și vase, atât în M6A, cât și în M6B.

Vârsta: adult.

Sexul: indeterminabil.

Depunerea M6A: aflată la adâncimea de -0,30m, reprezenta o aglomerare de bolovani de piatră, de formă relativ rectangulară ($D = 0,80 \times 0,70m$), între pietre fiind pământ de culoare neagră; în partea superioară se afla depusă o piatră de dimensiuni mari ($D = 45 \times 30 \times 30cm$) și se observau mai multe fragmente dintr-o strachină (Fig.16/1).

După ce aceste pietre din partea superioară au fost scoase, între 0,35-0,45m, au fost descoperite alte pietre, cu diametre cuprinse între $10 \times 30cm$ și $5 \times 10cm$, plus două fragmente de râșnițe, una depusă cu partea activă în jos, iar alta așezată oblic. Spre nordul aglomerării de pietre se afla o strachină, în interiorul căreia erau două pietre. După ce și aceste pietre au fost îndepărtate, la adâncimea cuprinsă între $-(0,50 - 0,60m)$, au fost descoperite cinci vase ceramice, unele întregi, iar altele păstrate fragmentar.

Piese în mormânt: s-au descoperit cinci vase și două râșnițe (Fig.16/2-5).

1. Strachină, păstrată fragmentar ($\hat{I} = cca. 15 cm$; $DG = 23cm$; $DF = 13cm$; Nr. inv: 14850), modelată cu mâna din argilă în amestec cu pietricele și cioburi pisate, arsă oxidant, de culoare brună, are corpul tronconic, puternic evazat, fundul plat, umărul în unghi, gura ușor invazată, cu marginea buzei oblice spre interior, prevăzută pe umăr cu patru toarte "oarbe".

2. Vas (Nr. inv: 14852) modelat cu mâna din argilă semifină cu nisip, ars oxidant, de culoare cărămizie, cu angoba castanie, cu corpul bitronconic și fundul plat, prevăzut cu butoni cilindrici pe gât și proeminente în formă de „U”, răsturnat, pe umăr.

3. Vas de dimensiuni mari, păstrat fragmentar ($\hat{I} = 10,3-10,8cm$; $DG = 31cm$; $DF = 12,3-12,6cm$; Nr. inv: 14500), modelat cu mâna din argilă semifină, cu nisip fin, pietricele și cioburi pisate, ars oxidant, cu angoba castanie, cu pete brune; are corpul tronconic, evazat, fundul plat, umărul rotunjit, gura aproape verticală, prevăzut pe corp cu patru toarte orizontale, acum rupte.

4. Cană ($\hat{I} = 16,8cm$; $DF = 90cm$; Nr. inv: 14464), modelată cu mâna din argilă în amestec cu nisip fin, arsă reducător, cu angoba neagră-brună, cu corpul bitronconic, umărul în unghi, gâtul tronconic, gura evazată și fundul plat, prevăzută cu o toartă supraînălțată, prinsă pe buză și corp, rectangulară în plan și secțiune.

5. Cană ($\hat{I} = 11,8 cm$; $DG = 9,7cm$; $DF = 8,2cm$; Nr. inv: 14537), modelată cu mâna din argilă fină, cu nisip fin și cioburi pisate, arsă reducător, angoba neagră-brună, cu corpul bitronconic, umărul în unghi, gâtul tronconic și fundul plat, prevăzută cu o toartă supraînălțată, prinsă pe buză și umăr, rectangulară în plan și secțiune.

6. Râșniță ($L = 17cm$; $I = 20cm$; $G = 110cm$), probabil de formă ovală în plan, din care s-a păstrat circa jumătate, cu partea superioară plată, netedă, ca urmare a utilizării, partea inferioară fiind neprelucrată.

7. Râșniță ($L = 25,5cm$; $I = 16,5cm$; $G = 7,5cm$), de formă ovală, cu partea superioară albiată ca urmare a utilizării, iar partea inferioară este neprelucrată.

Depunerea M6B: descoperită la adâncimea de -0,25m, la 1,20m sud de M.6A, era formată dintr-o aglomerare de bolovani de piatră, de formă ovală în partea superioară ($D = 0,98 \times 0,8m$), deasupra fiind o piatră de dimensiuni mari ($D = 30 \times 25 \times 10cm$), între care s-au observat și câteva fragmente ceramice (Fig.16/6). Între pietre era o umplutură formată din pământ de culoare neagră. După ce aceste pietre din partea superioară au fost demontate, între adâncimile de $-(0,40-0,70m)$, au fost descoperite alte pietre mici ($D = 10 \times 15cm$) și una de dimensiuni mai mari ($D = 25 \times 25 \times 20cm$), plus un fragment de râșniță ($D = 25 \times 15 \times 5cm$). Spre nordul aglomerării de pietre se afla strachina (vasul 2) în care s-au găsit șapte pietre de dimensiuni mai mici. Între pietre, vas și în umplutura gropii se aflau puține resturi de lemn carbonizat și oase umane incinerate. În partea sudică a gropii au fost descoperite mai multe fragmente din alt vas ceramic (vasul 1).

Piese în mormânt: un vas tronconic, o strachină și un fragment de râșniță.

1. Vas ($\hat{I} = min. 20cm$; $DG = 22,5cm$; Nr. inv: 14508), modelat cu mâna din argilă semifină, cu mult nisip și rare cioburi pisate, ars oxidant, angoba cu pete de culoare castanie ori brună, are corpul bitronconic, umărul rotunjit, gura ușor evazată, buza plată, prevăzut cu patru butoni tronconici pe umăr și patru proeminente semiovale, orizon-

tale, pe zona diametrului maxim (Fig.).

2. Strachină ($\hat{I}$ = 85cm; DG = 28,3cm; DF = 12cm; Nr.Inv: 14493), modelată cu mâna din argilă semifină, în amestec cu nisip fin și puține cioburi, arsă reducător, cu angobă neagră-brună; are corpul tronconic, puternic evazat, fundul plat, umărul rotunjit, gura invazată, cu marginea buzei oblice spre interior. Pentru manipulare are pe umăr patru toarte de formă semicirculară, orizontale, așezate în cruce, cu proeminențe conice, laterale. Strachina s-a păstrat în întregime, dar este spartă în urma presiunii pietrelor de deasupra ei; a fost descoperită în poziție oblică, depusă cu gura în sus (Fig.16/7).

Mormântul 7: incinerare în groapă.

Groapa: formă rectangulară, cu colțurile rotunjite ($D = 2,20 \times 1,00m$; $A = 0,25m$), orientată aproape pe direcția nord-sud (Fig.19/1,2).

Amenajări: groapa este marcată, pe laturile de est și vest, de scânduri groase din lemn, acum carbonizate; bucăți mici de lemn carbonizat au fost descoperite și în partea de nord a gropii. Scândura de pe latura vestică a gropii s-a păstrat pe lungimea de 1,75m, lățimea de 10 x 15cm și grosimea de 3-5cm. Latura estică a gropii a fost flancată, probabil, cu două scânduri: prima de 1,50m lungime, 10-15cm lățime și grosimea de 3-5cm, iar a doua, așezată sub prima, s-a păstrat pe lungimea de 1,40m, lățimea de 10cm și grosimea de 10cm (Fig.18/1-4).

Umplutura: sediment de culoare brun-gălbui, diferit de cel din zona din jurul gropii.

Ritul: incinerare în groapă. Oasele defunctului au fost depuse în mijlocul gropii, împrăștiat pe o suprafață de 50 x 30cm, într-un strat cu o grosime de 1-2cm; cele mai mari oase aveau 3-4cm, restul sunt puternic incinerate (Fig.18/5,6,8). După modul cum erau răspândite oasele arse este evident că ele n-au fost puse într-un recipient, ci direct în groapă.

Vârsta: adult.

Sexul: indeterminabil.

Piese în mormânt: în partea sudică a gropii se afla o strachină, spartă intenționat în timpul ritualului, întrucât o jumătate din vas a fost descoperită cu gura în sus, iar cealaltă jumătate cu gura în jos, plus un vârf de săgeată din bronz, găsit în partea nordică a gropii.

1. Strachina ($\hat{I}$ = 8,5cm; DG = 22,5cm; DF = 11,5cm; Nr.Inv: 14507), modelată cu

mâna din argilă semifină, cu nisip și rare cioburi pisate, arsă reducător, cu angoba neagră-brună, are corpul tronconic, umărul în unghi, gura evazată, cu marginea buzei oblice, fundul plat; în partea inferioară a corpului este prevăzută cu o toartă de formă semicirculară, așezată orizontal. Pe buză este ornamentată cu semne incizate în forma literei «V». Vasul a fost spart *in situ* iar cele două jumătăți au fost depuse la sud de oasele incinerate (Fig.19/4).

2. Vârf de săgeată din bronz (L = 2.9cm), cu trei aripioare lungi, bine finisat, cu peduncul pentru introducerea tijei de lemn și orificiu de fixare printr-un cui (Fig.18/7; Fig. 19/3).

Analiza descoperirilor

Tip și structură. Cercetările de până acum indică o necropolă plană, cu mormintele aranjate pe două rânduri, aproximativ pe direcția nord-est/sud-vest, distanțele dintre ele fiind variabile (între 6-10m). Întrucât zona de la nord de necropolă a fost distrusă, mai există șanse de a se descoperi alte morminte doar spre sud; la est și vest de ele s-au făcut săpături, dar nu s-au mai găsit vestigii funerare (Fig.). Deoarece cimitirele din această epocă conțin un număr mare de morminte (de la câteva zeci la câteva sute) putem aprecia că mormintele descoperite până acum s-ar putea situa spre mijlocul necropolei, deci sunt foarte probabile noi descoperiri de morminte spre sud. Deocamdată, nu s-au identificat semne la suprafață și nici vreo delimitare a zonei mormintelor.

Gropile. Din cele 7 morminte descoperite, patru au gropile ovale, cu laturile lungi aproape paralele, alte două rectangulare, iar la unul nu s-a putut preciza forma gropii (M2). Deși toate mormintele sunt de incinerare, cele șase gropi sunt mari, ca pentru mormintele de înhumare: au lungimea între 2,00-3,00m, lățimea între 1,00-1,30m, iar adâncimea între 0,30-0,40m. De obicei, pereții sunt oblici, fundul plat, dar ușor înclinat, de la nord spre sud sau invers.

Amenajări. În patru morminte (M1, M3, M5, M7), pe laturile lungi, s-au identificat structuri din lemn formate din scânduri groase, suprapuse; în unele cazuri erau fragmente de lemn carbonizat și pe fundul ori pe laturile de nord ale gropilor (ex., M3, M4, M7). În cazul mormintelor M1, M4 și M6, sub

depunerile de vase ori pietre, spre cele două extremități ale gropilor rectangulare, s-au identificat câte două gropițe rotunde, cu adâncimea între 0,10-0,20m și diametrul între 0,30-0,56m; umplutura acestora a conținut pământ negru, câteodată cu fragmente de lemn carbonizat și rare oase incinerate (ex., M6). Mormântul M6 a avut două structuri din piatră, aproape de formă rectangulară, distanțate una de alta. De obicei, s-au identificat mai multe depuneri, în diferite zone ale gropilor, fie în aglomerări masive de pietre și vase, fie doar de vase ceramice, întregi ori doar fragmentare.

Rit și ritualuri. Toate mormintele sunt de incinerare, dar există o mare varietate în privința modului concret de depunere a oaselor arse: a) morminte de incinerare în groapă (M1, M6 și M7), b) morminte de incinerare în urnă (M2 și M5) și c) morminte de incinerare în urnă și în groapă (M3 și M4). În cazul mormintelor în urne, acestea fie au fost acoperite cu alt vas, ca la M3A și, probabil, M2, fie au rămas descoperite, ca la M4 sau M5; nu se exclude, firește, acoperirea lor cu materiale organice (piele, textile, vegetale), dezintegrate între timp. Vasele folosite ca urne au fost diverse, fie vase tronconice ori bitronconice (M2, M3A, M5), fie strachină (M4A); drept capace s-au folosit doar străchini (M2, M3A). Dacă oasele s-au depus direct în groapă, ele au așezate fie central (M1, M7), fie în mai multe zone, spre cele două capete ale gropii; de semnalat că în M4 s-au găsit oase incinerate în trei zone, chiar dacă în cantități diferite. După modul cum oasele incinerate erau răspândite, este evident că ele n-au puse în recipiente organice, ci direct pe fundul gropii.

Rugul funerar nu s-a găsit în zona săpată până acum.

Vârsta și sexul. Analiza antropologică, efectuată de Andrei Soficaru și Nicolae Mirițoiu, de la Institutul de Antropologie „Fr.J. Rainer” București, a dovedit că în cele 7 morminte s-au descoperit oseminte de la 8 indivizi; doar în M3 au fost un bărbat și o femeie.

În privința vârstei, șapte au fost adulți ori maturi, doar în cazul lui M1 nu s-a putut preciza dacă este adolescent sau adult.

Din 8 indivizi, cinci au fost de sex feminin, unul de sex masculin, iar în două cazuri nu s-a putut preciza sexul. Putem doar observa situația, comentariile fiind de prisos datorită numărului mic de indivizi.

E de evidențiat, însă, faptul că atunci când au fost doi indivizi într-un mormânt, unul a fost de sex masculin, iar celălalt de sex feminin (M3).

Întrucât în morminte s-au găsit doar vase ceramice (cu excepția lui M7 - vârf de săgeată) nu se pot face nici un fel de asocieri între vârsta ori sexul defuncților și piesele aflate la aceștia.

Mobilierul funerar (inventar și ofrande). Deoarece prezența pieselor în morminte poate avea diverse cauze și semnificații este necesar să folosim un vocabular controlat, precis, pentru a nu se crea confuzii⁶. Prin *inventar funerar* înțelegem acele piese care au fost în mod nemijlocit legate de defunct (îmbrăcăminte, piese de port sau de toaletă etc.) ori de unele activități pe care acesta le-a desfășurat (unelte, arme etc.)⁷. *Ofranda funerară* include o depunere de bunuri care este în strânsă conexiune cu credințele în „*viața de dincolo*”; în general, este vorba de alimente crude ori gătitе (carne, băuturi, mâncăruri), depuse pentru defuncți ori divinități. De obicei, vasele ceramice au conținut ofrande alimentare ori au fost întrebuințate în diferite ritualuri, în diferite momente ale ceremoniei funerare, astfel că ele nu pot fi considerate piese de inventar; doar în cazuri speciale unele vase pot fi considerate piese de inventar (de ex., un „*serviciu personal*” de vase de băut din metale)⁸.

Întrucât în morminte s-au descoperit aproape numai vase ceramice este de presupus că în ele au fost ofrande ori că ele s-au întrebuințat în cursul ritualurilor, lângă rugul funerar ori în necropolă. Numărul de vase prezente în morminte este variabil, de la două (M2) până la șapte vase (M6).

Pe lângă vase s-au mai descoperit doar patru râșnițe, așa cum este cazul în M1 și M6, ceea ce ar sugera fie unele ritualuri legate de divinități agrare ori de profesiunea și sexul defuncților, fie că ele au fost întrebuințate la pregătirea alimentelor pentru ceremoniile funerare.

În total, s-au identificat 29 de vase: 14 vase tronconice ori bitronconice, unul globular, 11 străchini ori castroane, 2 căni și un vas cu picior; precizăm, totuși, că vasele din mormintele M4, M5, M6 și M7, unele puternic fragmentate, se află în curs de restaurare astfel că ar fi posibil să fie mici fragmente și din alte exemplare. După cum se observă, sunt, cu precădere, vase utilizate fie la păstratul

alimentelor și a apei, fie la servitul mesei (castroane, străchini).

Este de evidențiat faptul că toate vasele au fost modelate cu mâna.

În privința utilizării lor în morminte; patru vase au fost urne (M2, M3A, M4a și M5), iar restul întrebuițate ca vase cu ofrande ori folosite în ritualurile desfășurate la rugul funerar. Este de evidențiat faptul că, practic, toate vasele din morminte au fost afectate, dar în proporții diferite. Astfel, dacă unele vase au fost doar ciobite (în cazul unui vas din M1, zona a fost chiar polizată), altele au fost sparte în altă parte, probabil cu ocazia ceremoniilor funerare de la locul incinerării, și doar fragmente din ele depuse în morminte. Oricum, intenția este clară: aceste vase s-au folosit cu prilejul ceremoniilor funerare și nu mai puteau fi folosite în alte scopuri.

Decorul vaselor este constituit din brăie alveolare ori crestate, rareori motive în relief în formă de virgule ori incizii, ele fiind prevăzute cu proeminente și toate pentru manevrare. Putem conchide că elementele decorative sunt puține, dar ele sunt tipice pentru vasele tracice din această perioadă. Este necesar să precizăm, însă, că rostul acestor brăie alveolare nu era numai decorativ, ci și utilitar, întrucât ele asigurau vasului mai multă soliditate, calitate necesară deoarece astfel de recipiente se foloseau fie la pregătirea hranei, fie la păstratul ori transportul alimentelor și lichidelor.

Cronologia. Deoarece nu s-au descoperit piese cu o datare mai restrânsă, vestigiile de aici pot fi încadrate doar într-un interval mai larg, de un secol-un secol și jumătate. Vasele ceramice, variate tipologic, se încadrează în olăria tracică tipică sec. V-III a.Chr, binecunoscută atât în spațiul intracarpatic, cât și în cel extracarpatic ori dobrogian. Trebuie menționat că toate vasele descoperite până acum sunt modelate cu mâna, majoritatea arse oxidant. Dacă avem în vedere unele tipuri de vase, din care unele imită forme grecești (castroanele de tip lekanai) atunci am putea restrânge datarea la sec. IV – eventual începutul sec. III a. Chr.

Și vasele descoperite în așezare, de asemenea toate modelate doar cu mâna, sunt similare cu cele din necropolă, neobservându-se diferențe majore; putem doar semnaliza lipsa vaselor în miniatură din morminte. Nici veriga din bronz cu nodozități din Groapa 137 nu poate fi datată într-o perioadă restrânsă, ea încadrându-se în seria verigilor

cu nodozități ce cunosc o largă răspândire în Europa, din sec. V a. Chr. până în sec. I p.Chr.⁹. Putem doar aprecia că prin unele caracteristici, între care numărul mai mic de nodozități și poziția acestora pe verigă, piesa de aici se încadrează în seria mai timpurie, din sec. IV - prima jumătate a sec. III a. Chr. Bazându-ne pe aceste elemente, vestigiile de aici pot fi încadrate, cel mai probabil, în sec. IV a. Chr.- începutul sec. III a. Chr.

Întrucât numărul mormintelor descoperite este redus, deci nu se pot face analize statistice pertinente, vom face doar câteva considerații privitor la caracteristicile comune ori diferite ale vestigiilor funerare de aici.

Elementele comune constă în:

- a) toate sunt morminte plane,
- b) forma rectangulară a gropilor,
- c) ritul incinerăției.

Dintre elementele caracteristice care le diferențiază, deci care sunt prezente doar în unele morminte, menționăm:

- a) structurile de lemn (M1, M3, M5, M7)
- b) săparea unor gropițe rotunde pe fundul gropilor rectangulare (M1, M4, M6),
- c) depunerea oaselor incinerate în groapă (M1, M6 și M7), în urnă (M2 și M5) ori în urnă și groapă (M3 și M4),
- d) structurile de piatră (M6), numărul diferit de vase, de la unu (M7) la cel puțin șapte (M6).

Dintre aceste caracteristici vom discuta mai detaliat doar unele care prezintă, după opinia noastră, mai multă relevanță.

Săparea unor gropi mari, rectangulare sau ovale, pentru defuncții care au fost incinerate, ca și cum ar fi morminte de înhumare, este un obicei întâlnit la tracii nordici doar în unele necropole, atât în Moldova central-nordică, ca la Slobozia și Poienesti, ori la Dunărea de Jos, ca la Stelnica-Grădiștea Mare și Coslogeni-Grădiștea Coslogeni.

La Slobozia (jud. Bacău), deci peste Carpații Răsăriteni, s-au cercetat 11 morminte care prezintă numeroase elemente comune cu cele de la Olteni: toate mormintele au fost plane și de incinerare, oasele fiind depuse în urnă (M6, M8), în groapă (M2, M4, M5, M7) ori în groapă și în urnă (M9), toate gropile a căror formă a putut fi determinată (M2, M5, M9, M11?) au fost rectangulare (lungimea între 2,20-2,50m și lățimea între 0,80-1,00m), tipurile de vase sunt similare și, cu o excepție, au fost modelate doar cu mâna; necropola a fost datată la sfârșitul sec. V-prima jumătate a

sec. IV a. Chr.¹⁰.

Gropi rectangulare s-au găsit și în necropola getică cu 41 de morminte de incinerare, din sec. V-IV a. Chr. de la Poienești (jud. Vaslui), dar nu putem face mai multe comentarii fiindcă descoperirile sunt încă inedite¹¹.

În schimb, observații importante există despre necropola de la Stelnică-Grădiștea Mare (jud. Ialomița) unde, până în 2007, s-au descoperit 370 de morminte, dintre care 178 sunt de înhumare și 183 de incinerare, în groapă sau în urnă, toate databile în sec. IV-III a. Chr.¹². Întrucât date mai complete publicate avem numai pentru mormintele descoperite până în 1998, ne vom referi doar la acestea; dintr-un total de 195 de morminte, 96 au fost de înhumare, 61 de morminte de incinerare în gropi mici, rotunde sau ovale, iar 38 erau morminte de incinerare în gropi mari, alungite sau ovale, cu oasele incinerate depuse direct pe fundul gropii¹³. Forma și dimensiunile exacte ale gropilor au putut fi stabilite doar în 25 de cazuri: lungimile erau cuprinse între 0,75-2,60m, iar lățimea între 0,52-1,10m, din care 64% aveau lungimea de peste 2,00m, marea majoritate fiind orientate pe direcția SSE - NNV ori S-N, ca în cazul mormintelor de înhumare¹⁴. Deși morminte de incinerare cu gropi mari, ovale, s-au descoperit în toate sectoarele necropolei se observă o anumită concentrare a lor pe nuclee¹⁵; după aspectul oaselor și inventar s-a apreciat că ele aparțin unor maturi, bărbați și femei, mobilierul lor fiind constituit din vase ceramice, piese de port, foarte rar unelte și arme, deci similar cu al celorlalte tipuri de morminte¹⁶.

Câteva morminte de incinerare în gropi mari, rectangulare ori ovale, s-au găsit și în necropola din sec. IV-III a. Chr. de la Coslogeni-Grădiștea Coslogeni (săpături inedite, Valeriu Sîrbu).

Folosirea a unor structuri de lemn pe marginile gropilor, așa cum este cazul la unele morminte de la Olteni (M1, M3, M5, M7), este, deocamdată, o situație unică pentru necropolele geto-dacice din sec. V-III a. Chr. Singura descoperire similară, cunoscută de noi, este cea de la Fântânele, jud. Teleorman, dar aici a fost un mormânt tumular cu o groapă mare și cu o vatră decorată, databil în sec. IV a. Chr.¹⁷. Desigur, nu ne referim la mormintele tumulare unde construirea unor camere funerare implica piatra sau lemnul, așa cum este cazul, de exemplu, la Agighiol¹⁸.

Doar în cazul lui M6 s-au observat amena-

jări masive din piatră, depunerile M6A și M6B fiind structuri distincte; de evidențiat că aici nu s-a mai folosit lemnul. Utilizarea pietrei în mormintele de la Dunărea de Jos este un obicei des întâlnit, atât pentru marcarea mormintelor, cât și pentru protejarea depunerilor, așa cum este cazul, de exemplu, în necropolele din zona Bugeacului¹⁹. Pietre izolate s-au mai găsit și în alte morminte (M4, M5).

Nici săparea unor gropițe rotunde spre marginile de nord și sud ale gropilor, așa cum sunt cele din mormintele M1, M4, M6, nu este un obicei cunoscut din alte descoperiri. Întrucât în unele situații ele s-au aflat sub depunerile de pietre ori de inventar este evident că ele nu puteau proveni de la stâlpii de susținere a structurilor de lemn, cum am considerat după prima descoperire de acest tip, întrucât aici poziția stratigrafică putea sugera și o asemenea eventualitate²⁰, ci rostul lor era de natură rituală. Prezența unor bucățele de cărbune de lemn și a câtorva oase incinerate, așa cum s-a observat la o gropiță din M6, ar sugera depunerea în ele a unor materiale aduse de la rugul funerar.

O altă problemă pe care trebuie să o discutăm este descoperirea unor gropi în zona mormintelor și a căror rost este încă neclar.

Groapa 1 (L = 1 x 0,60m, A = 0,30m), descoperită la adâncimea de -0,30m de la suprafața actuală a terenului, de formă rectangulară, săpată pe direcția nord/est - sud/vest, cu pereții verticali, puțin adâncă, cu fundul plat. Umplutura era formată din pământ nisipos de culoare galbenă, afânat. Nu s-a descoperit material arheologic (Fig. 22/1,2).

Groapa 2 (D = 0,50m; A = 0,70m), descoperită la adâncimea de -(0,40-0,50)m de la suprafața actuală a terenului, avea forma relativ circulară, cu pereții oblici, săpată până la în solul steril, cu fundul hemisferic. Umplutura era formată din pământ nisipos de culoare galbenă, afânat. Nu s-a descoperit material arheologic (Fig. 22/3,4).

Groapa 3 (L = 0,80 x 0,50m A = 0,10m), descoperită la adâncimea de -0,30m de la suprafața actuală a terenului, de formă rectangulară, săpată pe direcția nord/est - sud/vest, cu pereții verticali, puțin adâncă, cu fundul plat. Umplutura era formată din pământ nisipos de culoare galbenă, afânat. Nu s-a descoperit material arheologic.

Groapa 4 (D = 0,50m; A = 0,20m), descoperită la adâncimea de -0,40m de la suprafața actuală a terenului, de formă circu-

lară, cu pereții drepecți, puțin adâncită într-un complex eneolitic, cu fundul plat. Umplutura era formată din pământ nisipos de culoare galbenă, afânat. Nu s-a descoperit material arheologic.

Groapa 10 (L = 0,90 x 0,74m; A = 0,30m), descoperită la adâncimea de -0,30m de la suprafața actuală a terenului, de formă rectangulară, săpată pe direcția nord/est - sud/vest, cu pereții verticali, puțin adâncă, cu fundul plat. Umplutura era formată din pământ nisipos de culoare galbenă, afânat. Nu s-a descoperit material arheologic (Fig.22/5,6).

Groapa 11 (L = 1,00 x 0,60m; A = 0,20m), descoperită la adâncimea de -0,30m de la suprafața actuală a terenului, de formă rectangulară, săpată pe direcția nord/est - sud/vest, cu pereții verticali, puțin adâncă, cu fundul plat. Umplutura era formată din pământ nisipos de culoare galbenă, afânat. Nu s-a descoperit material arheologic.

Groapa 12 (L = 0,90 x 0,60 m; 0,40m), descoperită în partea de nord-est a gropii mormântului M.3, la adâncimea de -0,40m de la suprafața actuală a terenului, de formă rectangulară, săpată pe direcția nord/est-sud/vest, cu pereții verticali, puțin adâncă, cu fundul plat. Umplutura era formată din pământ nisipos de culoare galbenă, afânat. În umplutură a fost descoperit material ceramic puternic rulat (probabil eneolitic) și puține fragmente de fier puternic oxidat, între care un piron din fier (L = 7,8cm), cu capul aplatizat, corpul rectangular în secțiune și vârful ascuțit (Fig.22/7,8).

Groapa 30 (D = 0,80m; 0,70m), descoperită la adâncimea de -0,30m de la suprafața actuală a terenului, are gura circulară, cu pereții oblici, cu fundul relativ plat; ea a perforat un complex eneolitic (Loc.2). Umplutura era formată din pământ nisipos de culoare galbenă, afânat. Nu s-a descoperit material arheologic.

Este vorba, deci, de 8 gropi, din care cinci sunt rectangulare iar trei circulare; topografic, primele sunt în zona nordică a mormintelor, pe când celelalte sunt răspândite printre morminte (Fig.). Pe baza formei și a modului îngrijit în care au fost săpate este evident că nu e vorba de gropi săpate pentru exploatarea lutului, ci cu alte scopuri. Stratigrafic, nivelul de săpare al gropilor este între 0,30-0,40m, iar majoritatea dintre ele taie nivelul ori complexele neolitice (Gr.2, Gr. 10, Gr. 13, Gr. 4, Gr. 30).

Umplutura acestor gropi, rectangulare sau circulare, a fost formată din pământ nisipos, de culoare galbenă, afânat și foarte ușor de excavat. În umplutura gropilor, cu excepția Gr. 12 (piron din fier), nu au fost descoperite materiale arheologice. Nisipul din umplutura acestor gropi se deosebește net față de cel aflat în zona în care acestea au fost săpate, deci rezultă că acesta a fost adus din altă parte. În zona carierei de la Olteni acest tip de nisip, cu o granulație foarte fină, există doar înspre marginea terasei, la circa 10-20m față marginea unde se află ultimele gropi, și, apoi, pe malurile Oltului, la circa 200-300m de această necropolă. Astfel, se poate constata că umplutura acestor gropi nu este constituită din pământul scos la săpare, ci de un nisip adus din altă zonă.

În zona Sitului B există vestigii doar din epoca neolitică și dacică, iar aceste gropi au perforat, în majoritatea cazurilor, complexele neo-eneolitice, deci este evident că acestea aparțin unei epoci ulterioare. Nivelul de săpare al acestor gropi, situat între 0,30-0,40m, este apropiat de cel al săpării gropii mormintelor, aflat între 0,30-0,60m. Situația cea mai clară este între M3, a cărui groapă s-a evidențiat la 0,60m, și Gr.12, săpată de la adâncimea de 0,40m. Ar mai fi de evidențiat și faptul că nici una din aceste șapte gropi nu intersectează vreun mormânt.

Dacă luăm ansamblul datelor și observațiilor din teren putem admite că sunt o serie de argumente pentru a le considera contemporane cu mormintele dacice din sec. IV-III a. Chr., chiar dacă nu putem preciza rostul lor în ritualurile care s-au desfășurat aici.

Uneori, în necropolele geto-dacice din această vreme se întâlnesc asemenea gropi dar, de obicei, în ele s-au găsit materiale arheologice; cea mai clară situație este tot la Stelnică-Grădiștea Mare unde, până în 1998, 11 gropi au putut fi atribuite cu certitudine necropolei²¹.

Deși numărul mormintelor descoperite nu este prea mare, se constată o deosebită varietate în modalitățile de depunere o oaselor incinerate - în groapă, în urnă, în urnă și groapă, în diferite zone ale gropilor. De asemenea, cantitatea de oase umane depusă este diferită, uneori urna este aproape plină (ex. M2), alteori fiind mult mai puțin.

Săparea unor gropi mari, rectangulare ori ovale, pentru mormintele de incinerație, ca și cum ar fi vorba de morminte de înhumare, nu și-a găsit încă o explicație pe deplin

acceptabilă. Desigur, putem avea în vedere câteva ipoteze.

Întrucât numeroase asemenea gropi s-au găsit și în necropola de la Stelnica, unde există și un număr mare de morminte de înhumăție, contemporane cu acestea, atât de bărbați, cât și de femei, cu un inventar similar, se poate admite că defuncții provin din aceeași comunitate, sugerându-se o lotizare a defuncțiilor pe familii²². S-ar putea presupune și ipoteza că asemenea gropi sunt rezultatul unor practici funerare în două etape: mai întâi defuncții au fost înhumați iar, după o vreme, ei au fost deshumăți, apoi incinerați și redepusi în aceleași gropi. Deși este o ipoteză tentantă nu există dovezi concludente pentru a o dovedi și argumenta deoarece:

a) pe de o parte, nu s-au observat noi intervenții în gropi pentru deshumarea defuncțiilor, care ar fi trebuit să fie vizibile arheologic, mai ales pe marginile gropilor, atunci când ele au fost săpate în straturi de loess, și

b) unele oase, mai ales de la părțile terminale ale scheletelor, ar fi trebuit să fi rămas în gropi, după deshumare, ca urmare a descompunerii corpului și desprinderii oaselor. Ca să nu mai vorbim de situațiile unde, după dislocarea forțată a comunităților dintr-un anumit loc, ar fi trebuit existe și morminte de înhumăție, nu numai de incinerație, întrucât nu mai era cine să efectueze presupusa operație rituală finală.

Un argument important împotriva unei asemenea ipoteze este și mormântul nr. 13 de la Coslogeni-Grădiștea Coslogeni: într-o groapă ovală, lungă ($L=2,10\text{m}$), spre capătul sudic, a fost depus un copil incinerat, de circa 12 ani, iar spre capătul nordic a fost înhumat un Infans I (0-7 ani) (săpături inedite, Valeriu Sîrbu; analize antropologice de Cezarina Bălțeanu).

Mai adăugăm și faptul că există asemenea gropi unde nu s-au descoperit oseminte umane, ci doar piese de inventar.

În opinia noastră, cea mai plauzibilă ipoteză este aceea a păstrării formei gropilor, deși ritul funerar a fost schimbat, înlocuindu-se înhumăția cu incinerația, din motive rituale dificil de precizat. Menționăm că în zona Dunării de Jos există necropole din sec. V-III a.Chr. care pot fi atribuite geților și care conțin fie numai morminte de înhumăție, ca la Ciucurova²³, fie numai morminte de incinerație, ca în Bugeac²⁴ sau Professor Ișirkovo²⁵ ori atât morminte de incinerație,

cât și de înhumăție, ca la Stelnica²⁶.

Deși săpăturile sunt în curs, deci ele ne mai pot oferi numeroase surprize, pe baza cercetărilor de până acum se pot face o serie de observații.

Este indubitabil că aici a existat o comunitate dacică în sec. IV-III a. Chr.

De ce vorbim de o comunitate? Deoarece s-au descoperit toate tipurile de complexe caracteristice acestui tip de sit: locuințe, gropi, morminte.

Deși s-a descoperit *in situ* doar o locuință, prezența în gropi a unor fragmente de pereți arși de grosimi și cu structuri diferite demonstrează existența și a altor locuințe în zonă. Observațiile atente din cursul săpăturilor au oferit elemente suficiente pentru a se reconstitui forma, structura pereților, instalațiile de încălzit și poziția inventarului din Locuința 1. De asemenea, numărul mormintelor și structura pe sexe și vârste sunt dovezi clare că este vorba de mai multe locuințe.

Gropile 137 și 219, după formă și umplutură, au fost utilizate, mai întâi, pentru exploatarea lutului și, apoi, pentru aruncarea deșeurilor din gospodărie. Groapa 163, după formă și modul îngrijit de finisare a pereților a putut fi folosită, mai întâi, pentru păstrarea unor rezerve alimentare și doar apoi pentru aruncarea deșeurilor gospodărești.

După poziția acestor complexe putem conchide că aici a existat un sat cu gospodărie răzlețe, aflate la oarecare distanță una de alta, situate pe terasa înaltă din dreapta Oltului; din păcate, prin eroziunea masivă a malului său drept, s-a distrus cea mare parte din locuințe.

De asemenea, există dovezi concludente pentru a considera că necropola aparține acestei comunități dacice: distanța dintre așezare și morminte este mică, ritul incinerației și elementele de ritual sunt caracteristice geto-dacilor, tipurile de vase din așezare și morminte sunt similare, atât ca forme, cât și în privința caracteristicilor tehnice. Numeroase vase ceramice descoperite în toate tipurile de complexe, provenind de la minimum 100 de exemplare, sunt caracteristice olăriei geto-dacice din sec. V-III a.Chr. Pasta și degresanții folosiți pentru modelarea vaselor sunt cei întâlniți în zonă, ceea ce reprezintă dovezi clare că aceste recipiente au făcute în cadrul acestei comunități.

Este vorba de vase de provizii, vase tronconice, bitronconice ori globulare, borcane, oale cu două toarte, castroane, căni și cănițe,

cești, vase în miniatură, deci de o gamă variată de recipiente necesare în orice gospodărie. Remarcăm că toate au fost modelate cu mâna, din argilă grosieră ori semifină, cu nisip, pietricele și cioburi pisate, marea majoritate arse oxidant. Decorul este constituit din brâie alveolare ori crestate, rareori incizii ori alveole, ele fiind prevăzute cu proeminențe și toarte pentru manevrare.

Toate aceste forme de vase, inclusiv decorul lor, sunt similare cu cele descoperite în zona dintre Carpați și Balcani, astfel că nu poate fi nici un dubiu că ele au aparținut tracilor nordici²⁷.

Este de evidențiat lipsa, deocamdată, a unor recipiente modelate cu roata, prezente, uneori în cantități mari, în toate siturile din zona Dunării de Jos; faptul poate fi explicat fie prin puținele complexe descoperite, fie că a fost vorba de o comunitate dacică izolată. Este de semnalat, însă, faptul că unele recipiente modelate cu mâna imită forme grecești, în special *lekanai*, ceea ce subliniază, o dată în plus, legăturile cu zona extracarpatică.

Lipsa, deocamdată, a oricăror piese ori influențe celtice în inventarul descoperit se poate explica în două moduri: fie complexe dacice se datează înainte de venirea celților în zonă, fie ea a fost determinată de deja amintita izolare a acestei comunități și de puținele complexe descoperite. De altfel, în această zonă nu cunoaștem așezări ori necropole celtice, deci și posibilitățile de schimb erau reduse.

Întrucât vasele ceramice nu ne pot oferi indicii de datare restrânsă, putem lua în considerare doar veriga din bronz, piesă caracteristică sec. IV-primei jumătăți a sec. III a.Chr., plus unele forme de vase ce imită forme grecești.

Celți și daci în Transilvania

Întrucât problema raporturilor dintre dacia și celții din Transilvania și vestul Munților Banatului și Munților Apuseni a fost recent analizată²⁸ acum ne vom referi doar la câteva considerații.

Cercetările arheologice sau descoperirile fortuite din ultimul veac au dus la identificarea a două importante categorii de vestigii, găsite separat ori împreună, care au fost atribuite celților ori populației autohtone, ultima denumită diferit (traci nordici, daci, geto-daci). Din păcate, nici după un veac de la

publicarea primelor descoperiri celtice din Transilvania nu există un corpus complet al vestigiilor celtice și dacice existente în acest spațiu geografic, astfel că este dificil să se facă aprecieri de ordin general ori de detaliu asupra unor aspecte ale evoluției istorice, din sec. IV-II a.Chr., din această zonă. În plus, deseori, interpretarea unor descoperiri arheologice, îndeosebi din punct de vedere etnic, s-a bazat pe criterii ideologice, nu pe datele obiective ale săpăturilor ori a analogiilor de complexe și materiale cu alte spații geografice. Chiar și acum, când nu mai suntem constrânși de ideologie ori de puterea politică, probabil datorită necunoașterii exacte a realităților arheologice ori folosirii unor sintagme încetățenite în istoriografie, unele descoperiri sunt atribuite greșit. De exemplu, vestigiile de la Săvârșin, unde s-au descoperit o necropolă de incinerare și o așezare, ambele dacice, din sec. IV-III a. Chr.²⁹, au fost recent incluse în cadrul vestigiilor celtice, deși aici nu există materiale care să poată fi atribuite acestora³⁰!!!.

Desigur, este dificil de identificat, în lipsa unor surse scrise, apartenența etnică a unor vestigii arheologice deoarece acestea, prin trăsăturile lor, sunt „opace” și nu ne pot da asemenea informații. Așa după cum evidențiază cercetările din ultimele decenii, mai ales pe baza teoriei sociale și a criteriilor sociologice, chiar denumirea de „*cultură arheologică*” ridică numeroase probleme iar validitatea sa în cercetarea arheologică este pusă la îndoială; vezi, în acest sens, în literatura de specialitate din România, o recentă discuție la Nona Palincăș³¹.

Nu este aici momentul să abordăm problema denumirii comunităților autohtone existente în Transilvania și vestul României, în sec. IV-III a.Chr.; vrem doar să precizăm că atunci când folosim termenii de „*geți*”, „*daci*” ori de „*geto-daci*” (ultima fiind o sintagmă modernă), ne vom referi la populația nord-tracică din spațiul intracarpatic atestată arheologic prin vestigii similare celor descoperite în zona Dunării de Jos, unde sursele scrise îi localizează pe geți, ramura nordică a tracilor. Desigur, este cunoscut faptul că dacia sunt menționați cu certitudine în sursele scrise abia la mijlocul sec. I a.Chr. (Caesar, *De bello Gallico*), eventual de la sfârșitul sec. II a.Chr. (Frontinus, *Stratagemata*, II, 4, 3), dar considerăm că e preferabil să folosim denumirea de daci, pentru a nu crea confuzii în terminologie.

În fond, este vorba, pe un plan mai larg, de convenții prin care denumim realități arheologice similare.

Dacă denumim „celtice” o anumită categorie de vestigii, similare cu cele din Europa centrală ori vestică, deși nu există surse scrise care să ateste prezența celtților în Transilvania, după același principiu alte vestigii de aici, similare cu cele din zona extracarpatică și a Dunării de Jos, le putem considera „nord-tracice”, respectiv „getice” ori „dacice”. Nu putem fi de acord cu denumirea de „*horizont de tip Latène*” pentru toate realitățile arheologice din sec. IV-II din spațiul intracarpatic³², întrucât prin această sintagmă se înțelege, în arheologia europeană, vestigiile celtice, iar în Transilvania acelei perioade există și numeroase descoperiri care nu aparțin acestora.

Cercetările arheologice au evidențiat faptul că celtții s-au așezat în zonele de câmpie și de podiș ale Transilvaniei, teritorii de unde se cunosc numeroase așezări și morminte care pot fi atribuite acestora³³. În depresiunile intracarpatică nu s-au descoperit așezări ori necropole celtice, ci doar piese sau morminte izolate. Doar în depresiunea Bistriței, în bazinele superioare ale Someșului, sunt numeroase așezări și necropole celtice; probabil că instalarea acestora aici s-a datorat și bogatelor resurse de sare din zonă³⁴.

În ansamblu, descoperirile celtice din Transilvania pot fi datate între 320/300-170/160 a. Chr.³⁵.

Din păcate, din celelalte depresiuni intracarpatică (Hațeg, Hunedoara, Sibiu, Bârsa, Sf. Gheorghe, Ciucaș) se cunosc extrem de puține descoperiri arheologice databile în sec. V-III a. Chr., inclusiv din estul Transilvaniei³⁶. Considerăm că această situație se datorează, mai degrabă, stadiului cercetării și lipsei unui program coerent și perseverent de cercetare a acestor zone, decât unei realități istorice, întrucât e greu de crezut că regiuni atât de propice vieții și cu resurse bogate puteau rămâne nelocuite timp de aproape două secole.

Apreciem că celtții nu s-au așezat în aceste depresiuni mai probabil datorită unor rațiuni de ordin intern, poate de ordin demografic, decât din cauza opoziției dacilor de aici; faptul că din aceste regiuni nu se cunosc, din sec. IV-III a. Chr., cetăți, numeroase așezări indigene, morminte tumulare și tezaure e o dovadă că dacii n-au putut constitui o forță dominantă aici. De altfel, nu se cunosc nici fortificații celtice în Transilvania.

Totuși, mai ales în ultima vreme, din aceste depresiuni provin o serie de descoperiri din sec. IV-III a. Chr., din păcate multe încă inedite. Astfel, din depresiunea Sf. Gheorghe sunt vestigiile de la Olteni și Albiș (cercetări Z. Szekely și A. Lorand), din zona Bârsei, cele de la Augustin-Tipia Ormenișului³⁷, din zona Sibiului, cele de la Cuciulata³⁸ și Ocna Sibiului³⁹, de la Hunedoara⁴⁰. Deosebit de importante sunt descoperirile dacice din depresiunea Sălajului⁴¹.

Dovezi concludente privind existența unor comunități dacice în Transilvania sunt și numeroasele vase indigene modelate cu mâna descoperite în necropolele și așezările celtților, piese similare cu cele atribuite tracilor nordici, din zona intracarpatică ori extracarpatică. Este evident că aceste vase de calitate modestă, dar atât de necesare în gospodărie, erau procurate de la comunitățile dacice din zonă și nu erau aduse de peste munți; nu există nici un dovadă pentru a presupune un comerț intens peste Carpați (extrema raritate a unor importuri grecești în Transilvania este un argument serios în acest sens), ca să nu mai vorbim de dificultatea transportării peste munți a unor vase atât de fragile și de calitate inferioară.

În concluzie, importanța deosebită a descoperirilor de la Olteni rezultă în atestarea indubitabilă, prin complexe variate și inventar caracteristic, a unei comunități dacice în sud-estul Transilvaniei, în sec. IV-III a. Chr., vestigii similare cu cele din spațiul extracarpatic. În plus, s-au adus date inedite despre modul de amenajare a mormintelor (ex., structurile din lemn) ori despre unele practici rituale (ex., săparea unor gropițe sub depunerile arheologice) ale tracilor nordici din această epocă. Este doar un exemplu, dar reprezentativ, despre modul cum au putut conviețui, în zone diferite, ca în ochiurile unei plase, comunitățile dacice și celtice.

Addenda

În anul 2008 au fost descoperite alte 3 morminte dacice (M. 8, M. 9, M. 10) și o depunere de oase de animale incinerate (Dep. 1), pe care le vom prezenta foarte succint, deoarece ele se află în curs de analiză.

Mormântul 8: incinerare în groapă și în urnă

Groapa: identificată la 0,40 m adâncime, de formă relativ rectangulară, cu laturile lungi aproape paralele, săpată pe direcția nord-sud, cu colțurile din partea sudică rotunjite, cu dimensiunile de 2,7 x 0,95 m, pereții ușor oblici, adâncită cu 0,30-0,35m de la nivelul descoperirii, cu fundul plat (Fig.20/1,2).

Amenajări: pe latura vestică a gropii s-a păstrat, fragmentar, o scândură de lemn carbonizată (1 x 0,1 x 0,03 m), iar pe latura sudică au fost descoperite mai multe fragmente de lemn carbonizat.

Umplutura gropii: era formată din pământ brun-galbui, amestecat cu resturi de lemn ars, pietricele.

Ritul: incinerație în groapă și în urnă. Oase umane, puternic arse și fragmentate, s-au descoperit atât împrăștiate pe toată suprafața gropii, cât și în partea ei nordică, depuse într-o urnă cu capac.

Vârsta: 25-40 ani.

Sexul: feminin.

În mai multe părți ale gropii au fost identificate, cel puțin, șapte vase.

Mormântul 9: incinerație în urnă și în groapă

Groapa: identificată la 0,40 m adâncime, era de formă relativ rectangulară, cu laturile lungi aproape paralele, săpată pe direcția nord-sud, cu colțurile ușor rotunjite, cu dimensiunile de 2,75 x 0,95 m, cu pereții ușor oblici, și fundul plat, adâncită cu 0,40-0,45 m de la nivelul descoperirii (Fig.20/3-6).

Umplutura: sediment de culoare brun-gălbui, în amestec cu nisip.

Mobilier funerar: trei vase ceramice și un pumnal de fier.

Ritul: incinerație în urnă și în groapă.

Vârsta: 20-35 ani.

Sexul: masculin

A fost descoperită o urnă de formă bitronconică, aproape plină cu oase puternic arse, mai mari sau mai mici, acoperită cu o strachină, și un vas cu corpul sferic, spart din vechime (păstrat fragmentar). În partea centrală a gropii se afla pumnalul din fier (puternic oxidat), în jurul căruia se aflau multe oase umane arse, răspândite pe o suprafață de circa 0,5 x 0,5 m, cu o concentrare mai mare pe pumnalul de fier.

Mormântul 10: incinerație în trei urne și în groapă

Groapa: delimitată la adâncimea de – 0,45 m de la suprafața actuală a terenului, era de

formă rectangulară, cu dimensiunile de 2,35 x 0,75 m, cu colțurile aproape în unghi de 90°, orientată pe direcția nord-vest/sud-est, pereții fiind verticali și fundul plat (Fig.21/1,2).

Amenajări: pe laturile de sud-vest, sud și sud-est groapa este puternic arsă, pe 3-5 cm adâncime, doar în jumătatea superioară; în zona sudică se observă urme ale unor structuri din lemn (Fig.21/8).

Umplutura: sediment de culoare brun-gălbui, care este format din argilă galbenă, în care au fost descoperite, spre capătul sudic al gropii, și puține resturi de lemn carbonizat.

Ritul: Incinerație în urne și în groapă; resturile incinerate sunt într-o cantitate mare și au fost depuse în patru locuri.

S-au identificat trei depuneri în groapă, de vase și oase umane, care au fost denumite: M.10A, în partea centrală, M.10B, la nord, și M.10C, în partea central-nordică.

M.10A, descoperit în partea centrală a gropii; cele patru vase ceramice, toate modelate cu mâna, bine netezite, arse oxidant, sunt prevăzute cu butoni în zona diametrului maxim. În jurul acestor fragmente de vase ceramice, la adâncimea cuprinsă între – 0,7 și 1,2 m, au fost descoperite resturi de oase umane arse.

Individ 1.

Vârsta: 4-5 ani.

Sexul: nedeterminabil.

Individ 2

Vârsta: 25-40 ani.

Sexul: feminin.

Inventar: printre oase au fost descoperite două mărgelile de sticlă (Fig.21/5,6).

M.10B, descoperit în partea nordică a gropii mormântului, la adâncimea de – 0,8m, era format din două urne, una în poziție normală și a doua culcată pe o parte. În jurul acestor urne au fost descoperite resturi de oase umane arse și mai multe fragmente de scândură carbonizată.

Individ 1

Vârsta: 35-40 ani.

Sexul: masculin.

Individ 2

Vârsta: 30-35 ani.

Sexul: masculin.

M.10C, descoperit în partea sudică a gropii mormântului, la adâncimea de – 0,90m, format din cinci vase ceramice, așezate în poziție normală, unul deasupra celui alt. În partea superioară a acestei depuneri se afla urna.

Vârsta: 25-35 ani.

Sexul: masculin.

În această parte a gropii, pe latura estică, a fost descoperită, la adâncimea de 0,9 și 1,2m, un fragment de la o scândură, foarte bine păstrat. În această depunere a fost descoperit primul vas modelat cu roata de la Olteni - o cană cu toartă supraînălțată (Fig.21/7).

Cele două faze de săpare a gropii, cu arderea puternică doar a jumătății superioare, structura de lemn și numărul mare de defuncți (5 indivizi) sugerează utilizarea, succesivă, a acestora pentru înmormântări.

Depunerea 1

Groapa: identificată la 0,50 m adâncime, de forma ovală, cu dimensiunile de 0,70 x 0,50 m, orientată aproape pe direcția nord-sud, cu pereții ușor oblici și fundul relativ plat, săpată până la adâncimea de 0,15 de la nivelul descoperirii. Nu au fost identificate nici un fel de amenajări și nici vase ceramice (Fig.20/7,8).

Umplutura: sediment de culoare neagră, format din pământ amestecat cu multă cenușă și resturi de lemn ars.

Este vorba de o depunere în care s-au găsit numai resturi de faună incinerate. Cea mai mare parte din fauna indeterminată specific aparține mamiferelor de talie medie (68,10 %), prin acestea înțelegând specii de ovicaprine, căprior, suine, etc, o altă parte aparținând însă mamiferelor de talie mare, cum ar fi calul, vita domestică, cerbul etc (23,31 %)(42).

Speciile identificate indică animale domestice: calul, vita și ovicaprinele (oaie/capra); din păcate, fragmentarea accentuată a resturilor faunistice nu permite specificarea vârstei sau a sexului animalelor.

Dacă avem, deci, în vedere și campania 2008, atunci aici s-au descoperit 10 morminte, toate plane și de incinerare, din care am prezentat, exhaustiv, doar șapte (M1-M7), despre celelalte trei (M8-M10) menționând doar câteva date sumare. În nouă cazuri gropile au fost mari, rectangulare ori ovale, ca pentru înhumați, iar într-un caz, la M2, nu s-a putut preciza forma acestora. Orientarea gropilor a fost, cu mici variații, nord - sud. În șase cazuri s-au identificat structuri de lemn pe margini, în M6 erau structuri din piatră iar în M10 groapa a fost arsă pe trei laturi. Oasele incinerate au fost depuse doar în groapă (M1, M6, M7), doar în urnă (M2, M5) ori atât în urnă, cât și în groapă (M3, M4, M8, M9, M10). În cele 10 morminte, prin analize antropologice, s-au identificat 15 indivizi, un copil, un adolescent ori un matur și 13 maturi/adulți; în ceea ce privește sexul, au fost șapte femei, cinci bărbați, în trei cazuri sexul fiind indeterminabil⁴³. Mobilierul funerar recuperat a fost format din peste 50 de vase ceramice, toate modelate cu mâna, apoi un vârf de săgeată din bronz (M7), un pumnal din fier (M9), patru râșnițe primitive din piatră (M1 și M6) și două mărgelile din sticlă (M10). Mormintele pot fi datate de la sfârșitul sec. V/începutul sec. IV a.Chr. până la începutul sec. III a.Chr. Pe baza ritului, a ritualurilor și a inventarului funerar aceste morminte pot fi atribuite, fără nici un dubiu, comunității dacice din apropiere.

**Valeriu Sîrbu,
Valeriu Cavruc
Dan Buzea**

Note - Notes

1. Cavruc, Buzea 2005, p. 121-154; Sîrbu, Cavruc, Buzea 2006, p. 229-251; Sîrbu, Cavruc, Buzea 2009.
2. Sîrbu, Cavruc, Buzea 2006, p. 229-230, fig. 1-7.
3. Sîrbu, Cavruc, Buzea 2006, p. 230-231, fig. 8-10
4. Sîrbu, Cavruc, Buzea 2006, p. 231, fig. 10/3
5. Sîrbu, Cavruc, Buzea 2006, p. 231-232, fig. 11-13
6. Sîrbu 2003
7. Sîrbu 2003, p. 18

8. Sîrbu 2003, p. 21
9. Glodariu 1984, p. 63-80; Moscalu 1990, p. 149-154
10. Buzdugan 1968, p. 77-94
11. Babeș 1996, p. 90-91
12. Conovici, Matei 1999, p. 99-144; Conovici et al. 2001, p. 232-235; 2002, p. 297-301; 2003, p. 300-302; 2004, p. 315-316; Zirra et al. 2006, 359-362; Babeș et al. 2007, p. 346-349; 2008, p. 290-292

13. **Conovici, Matei 1999**, p. 102-116
14. **Conovici, Matei 1999**, p. 108-109
15. **Conovici, Matei 1999**, fig.1, 11-14
16. **Conovici, Matei 1999**, p. 110-116
17. **Mateescu, Babeș 1968**, p. 283-291
18. **Berciu 1969**, p. 36-39
19. **Irimia 1968**, p. 193-234; 1983, p. 69-148
20. **Sîrbu, Cavruc, Buzea 2006**, p. 230
21. **Conovici, Matei 1999**, p. 117-118
22. **Conovici, Matei 1999**, p. 141
23. **Simion 1995**, p. 151-170,
24. **Irimia 1983**, 69-148
25. **Georgieva, Bačkarov 1994**
26. **Conovici, Matei 1999**, p. 199-244
27. **Moscalu 1983**, pl. XXVIII-L; **Irimia 1983**, fig. 5-6; **Georgieva, Bačkarov 1994**; **Conovici, Matei 1999**, 119-126, fig. 20-29
28. **Sîrbu 2006**¹, p. 191-220; **2006**², p. 143-157; **Dietrich, Dietrich 2006**, p. 9-56
29. **Barbu, Hurezan 1982**, p. 49-66; **Barbu, Hügel 1999**, p. 106-109, fig. 46, pl. 6; plus noile cercetări din anii 2006-2008 - **Hügel, Hurezan, Sîrbu 2007**, p. 310-311, pl. 64; 2008, p. 272-274
30. **Dietrich, Dietrich 2006**, p. 43, nr. 206-207
31. **Palincaș 2006**, p. 159-185
32. **Dietrich, Dietrich 2006**, p. 35
33. **Zirra 1971**, p. 171-238; **Crîșan 1971**, p. 548-558; **Sîrbu 2006**², p. 143-157; **Dietrich, Dietrich 2006**, p. 14-35
34. **Zirra 1974**, p. 138-164; **Vaida 2004**, p. 375-392; **2006**, p. 135-138
35. **Zirra 1991**, p. 177-184; **Rustoiu 2005**, p. 45-64
36. **Szekely 1969**, p. 99-122; **Crîșan 2000**, p. 225-208, anexa nr. 1
37. **Costea, Crîșan 2006**, p. 99-101
38. **Costea, Crîșan 2006**, p. 101
39. **Rusu, Bandula 1970**, p. 37-39, pl. XVIIa-b
40. **Sîrbu et alii 2007**, p. 71, fig. 41/5-8, 14
41. **Pop, Pupeză 2006**, p. 183-212
42. **Soficar, Mirițoiu, Bălășescu 2008**
43. **Soficar, Mirițoiu, Bălășescu 2008**

Bibliografie - Bibliography

- Babeș 1996**
BABEȘ, M., *Poenesti-"Măgură", jud. Vaslui. În: Situri arheologice cercetate în perioada 1983-1992*, Muzeul Brăilei, 1996, p. 90-91.
- Babes et alii 2007-2008**
M. BABEȘ, A. GANCIU, GH. MATEI, E. RENȚEA, C. MUJA, *Stelnică, com. Stelnică, jud. Ialomița. Punct : Grădiștea Mare, Campania 2006*. În: *CCAR 2007*, p. 346-349, pl. 68; *CCAR 2008*, p. 290-292, pl. 63.
- Barbu, Hurezan 1982**
BARBU, M., HUREZAN, *Cercetările arheologice de la Săvârșin, În Ziridava 14*, 1982, p. 49-66.
- Barbu, Hügel 1999**
BARBU, M., HÜGEL, *Săvârșin*, p. 106-109, fig. 46, pl. 6. În: *Repertoriul arheologic al Mureșului Inferior. Județul Arad*, Editura Orizonturi Universitare, 1999, Timișoara.
- Berciu 1969**
BERCIU, D., *Arta traco-getică*, Editura Academiei R. S. R., București, 1969.
- Buzdugan 1968**
BUZDUGAN, C., *Necropola getică de la Slobozia, În Carpica I*, 1968, p. 77-94.
- Cavruc, Buzea 2005**
CAVRUC, V., BUZEA, D., *Vestigiile dacice timpurii de la Olteni. Raport preliminar*, În *Angustia 9*, 2005, p. 121-154.
- Conovici, Matei 1999**
CONOVICI, N., MATEI, GH., *Necropola getică de la Stelnică-Grădiștea Mare (jud. Ialomița), Raport general pentru anii 1987-1996*, În *MCA (serie nouă) I*, 1999, p. 99-144.
- Conovici et alii 2001-2002-2003-2004**
N. CONOVICI, A. GANCIU, GH. MATEI, *Stelnică, com. Stelnică, jud. Ialomița. Punct : Grădiștea Mare*. În: *CCAR 2001*, p. 232-235; *CCAR 2002*, p. 297-301; *CCAR 2003*, p. 300-3002; *CCAR 2004*, p. 359-361.
- Costea, Crîșan 2006**
COSTEA, FL., CRÎȘAN, V., *Dacians and Celts in South-East Transylvania*, p. 93-112 În: *Thracians and Celts* (Eds. V. SÎRBU AND D. L. VAIDA). Proceedings of the International Colloquium from Bistrița, 18-20 of May, 2006, Editura Mega, Cluj-Napoca.
- Crîșan 1971**
CRÎȘAN, I. H., *Contribuții la problema celților din Transilvania*, În *SCIV 22*, 2, 1971, p. 548-558.
- Crîșan 2000**
CRÎȘAN, V., *Dacii din estul Transilvaniei*, Editura „Carpații Răsăriteni”, 2000, Sfântu Gheorghe.
- Dietrich, Dietrich 2006**
DIETRICH, L., DIETRICH, O., *Locuirea celtică din Transilvania, Banat și Crișana (Stadiul actual al cercetării)*, În *SCIVA 57*, 2006, 1-4, p. 9-56.
- Georgieva, Bačkarov 1994**
GEORGIEVA, R., BAČKAROV, I., *Trakijski necropol pri selo Professor Iširkovo, Silistrensko*, 1994, Silistra.
- Glodariu 1984**
GLODARIU, I., «Brățările» cu nodozități Latene târzii în Dacia, În *ActaMN XXI*, 1984, p. 63-80.
- Irimia 1983**
IRIMIA, M., *Date noi privind necropolele din Dobrogea în a doua epocă a fierului*, În *Pontica XVI*, 1983, p. 69-148.
- Mateescu, Babeș 1968**
MATEESCU, C., BABEȘ, M., *Cercetări arheologice și săpături de salvare la Fintinele*, În *SCIV 19*, 2, 1968, p. 283-291.
- Moscalu 1983**
MOSCALU, E., *Ceramica traco-getică*, București, 1983.
- Moscalu 1990**
MOSCALU, E., *Piese de podoabă din mediul traco-getic și scitic. Inele și brățări ornamentate cu butoni*, În *ArhMold XIII*, 1990, p. 149-154.
- Palincaș 2006**
PALINCAȘ, N., *Despre conceptual de cultură arheologică și despre gândirea normativă. Pentru o dezbatere în arheologia românească de astăzi*, În *SCIVA 57*, 1-4, 2006, p. 159-185.
- Pop, Pupeză 2006**
POP, H., PUPEZĂ, P., *Dacians and Celts in Northwestern Romania*, p. 183-212. În: *Thracians and Celts* (Eds. V. SÎRBU, D. L. VAIDA). Proceedings of the International Colloquium from Bistrița, 18-20 of May, 2006, Editura Mega, Cluj-Napoca.

Rustoiu 2005

RUSTOIU, A., *Repere arheologice și istorice privind începutul colonizării celtice a spațiului intra-carpatic*, În *Istros XII*, 2005, p. 45-64.

Rusu, Bandula 1970

RUSU, M., BANDULA, O., *Mormântul unei căpetenii celtice de la Ciumești, Baia Mare*, 1970.

Simion 1995

SIMION, G., *Das Graberfeld von Ciucurova*, În *Thraco-Dacia* 16, 1995, p.151-170.

Sîrbu 2003

SÎRBU, V., *Arheologia funerară și sacrificiile: o terminologie unitară (dicționar, lexic, arborescență)/ Funerary Archaeology and Sacrifices: an Unifying Terminology (dictionary, lexis, branching)*, Editura Istros, 2003, Brăila.

Sîrbu 2006-1

SÎRBU, V., *Dacii și celții din Transilvania și vestul României*, p. 191-220. În: *Fontes Historiae. Studia in Honorem Demetrii Protase* (Eds. C. GAIU și CR. GĂZDAC), Editura Accent, 2006, Bistrița-Cluj-Napoca.

Sîrbu 2006-2

SÎRBU, V., *Daces et Celtes dans la zone des Carpates: le stade du problème*, p. 143-157. În: *Celtes et Gaulois, L'Archéologie face à l'Histoire. Les Civilisés et les Barbares du Ve au IIe siècle avant J-C.* (Ed. Miklós Szabó), 2006, Collection Bibracte 12/3.

Sîrbu et alii 2007

V. SÎRBU, S. A. LUCA, C. ROMAN, S. PURECE, D. DIACONESCU, N. CERÎȘER, *Vestigiile dacice de la Hunedoara / The Dacian Vestiges in Hunedoara. Grădina Castelului :necropolă și/sau incintă sacră ?/necropolis and/or sacred enclosure? Dealul Sânpetru: așezarea / the settlements*, Editura Altip, 2007, Sibiu.

Sîrbu, Cavruc, Buzea 2006

SÎRBU, V., CAVRUC, V., BUZEA, D., *A 4th-3rd centuries BC Dacian community in Southeastern Transilvania : the findings from Olteni, Covasna County*, p. 229-251. În: *Thracians and Celts* (Eds. V. SÎRBU and D. L. VAIDA), Proceedings of the International Colloquium from Bistrița, 18-20 of May, 2006, Editura Mega, Cluj-Napoca.

Sîrbu, Cavruc, Buzea 2009

SÎRBU, V., CAVRUC, V., BUZEA, D., *A Dacian Necropolis from 4th - 3rd centuries B.C., found in Olteni (South-Eastern Transylvania)*. În: *Proceedings of the International Colloquium „Funerary Practices of the Bronze and Iron Ages in Central and South-Eastern Europe”* (Eds. V. SÎRBU and D. L. VAIDA), Bistrița, May 9-11, 2008 (forthcoming).

Soficar, Mirițoiu, Bălășescu 2008

SOFICARU, A., MIRIȚOIU, N., BĂLĂȘESCU, A., *Analiza osteologică a mormintelor de incinerare de la Olteni, jud. Covasna*, În *Angustia* 12, 2008, p. xxx.

Székely 1969

SZÉKELY, Z., *Așezările și cetățile dacice din sud-estul Transilvaniei*, În *Cumidava III*, 1969, p. 99-122.

Vaida 2004

VAIDA, D. L., *Cimitirele celtice din nord-vestul Transilvaniei*, În *Arhiva Someșană*, III, 2004, p. 375-392.

Vaida 2006

VAIDA, D. L., *Celtic finds in North-East Transilvania (IVth-IIInd centuries B.C.)*, p. 295-322. În: *Thracians and Celts* (Eds. V. SÎRBU and D. L. VAIDA), Proceedings of the International Colloquium from Bistrița, 18-20 of May, 2006, Editura Mega, Cluj-Napoca.

Zirra 1971

ZIRRA, V., *Beitrage zur Kenntnis der Keltischen Latene in Rumanien*, În *Dacia, N.S.*, XV, 1971, p. 171-238.

Zirra 1974

ZIRRA, V., *Descoperiri celtice în depresiunea Bistriței*, În *File de istorie* 3, 1974, p. 138-164.

Zirra 1991

ZIRRA, V. V., *Les plus ancienne fibules latèniennes en Roumanie*. În *Dacia, N.S.*, XXXV, 1991, p. 177-184.

Zirra et alii 2006

VL. V. ZIRRA, A. GANCIU, GH. MATEI, C. MUJA, *Stelnica, com. Stelnica, jud. Ialomița. Punct: Grădiștea Mare, Campania 2005*, În *CCAR 2006*, p. 337-340, pl. 66.

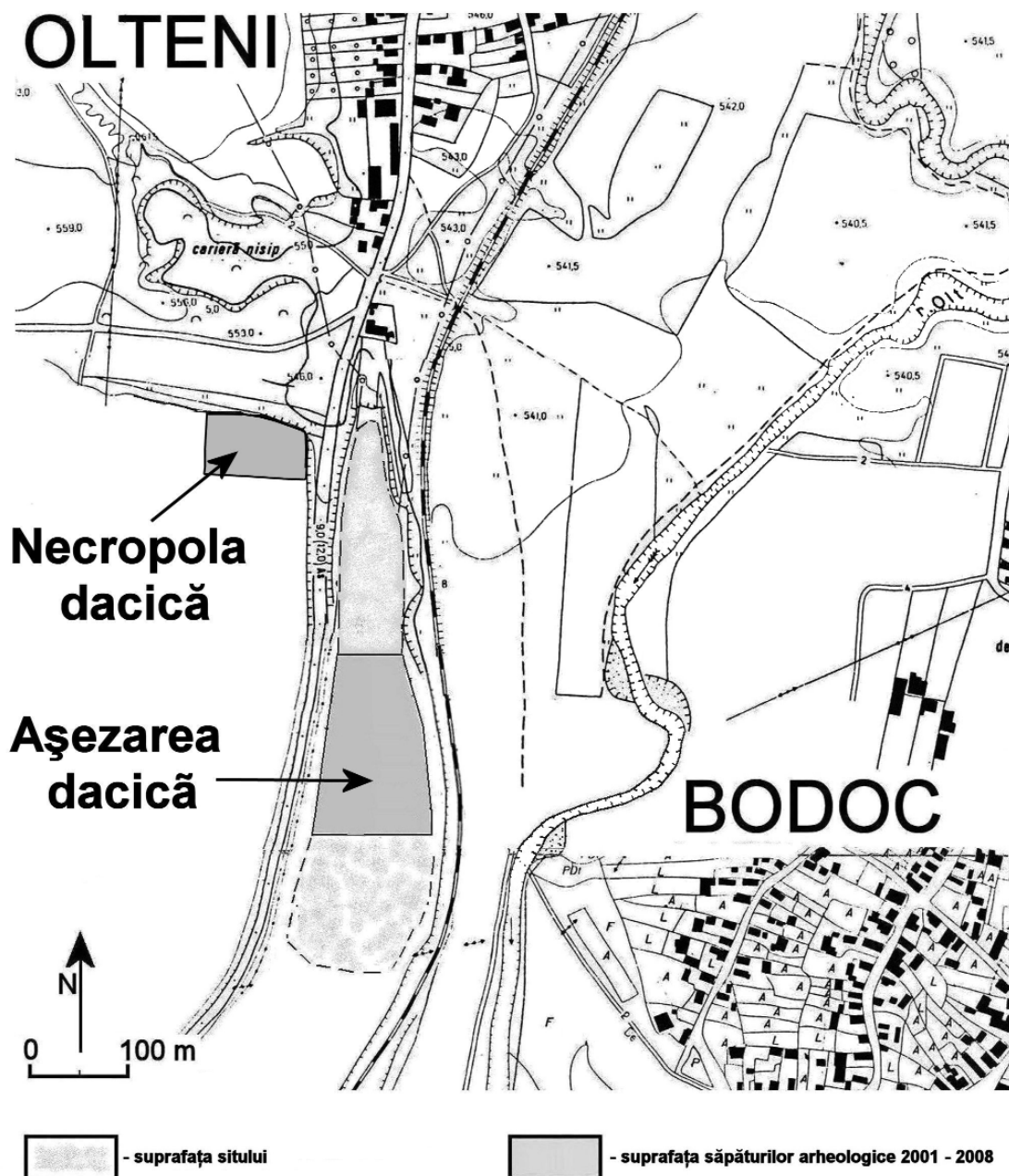

Fig 1. Olteni „Cariera de nisip”, jud. Covasna

Așezarea și necropola dacică - poziționare geografică

Legendă: a – suprafața sitului; b – suprafața săpăturilor arheologice 2001 - 2008

Fig 1. Olteni „The Sand Quarry”, Covasna County

The Dacian settlement and necropolis - geographical position

Legend: a – The surface of the archaeological site; b – The Excavated Areas 2001 - 2008

Fig 2. Olteni „Căriera de nisip” jud. Covasna, Situl B

Planul general al Necropolei Dacice

Legendă: a – morminte; b – gropi

Fig. 2. Olteni „The Sand Quarry”, Covasna County, Site B

The general plan of the Dacian necropolis

Legend: a – Dacian graves; b – Dacian pits;

Fig 3. Olteni „Căriera de nisip”, jud. Covasna. Mormântul 1

1 – delimitarea gropii mormântului; 2 – stărușina depusă în partea sudică a gropii mormântului;
3, 4 – scânduri carbonizate; 5 – vasul cu corpul tronconic, detaliu; 6 – groapa mormântului – vedere dinspre sud;
7 – groapa mormântului – vedere dinspre vest; 8 - reconstituire

Fig. 3. Olteni „The Sand Quarry”. Covasna County. Grave no. 1

1 – the outline of the grave; 2 – the bowl placed in the southern part of the grave; 3, 4 – carbonized planks;
5 – fragmented truncated cone shaped vessel; 6 – the grave pit – southern view; 7 – the grave pit – western view;
8 – reconstruction

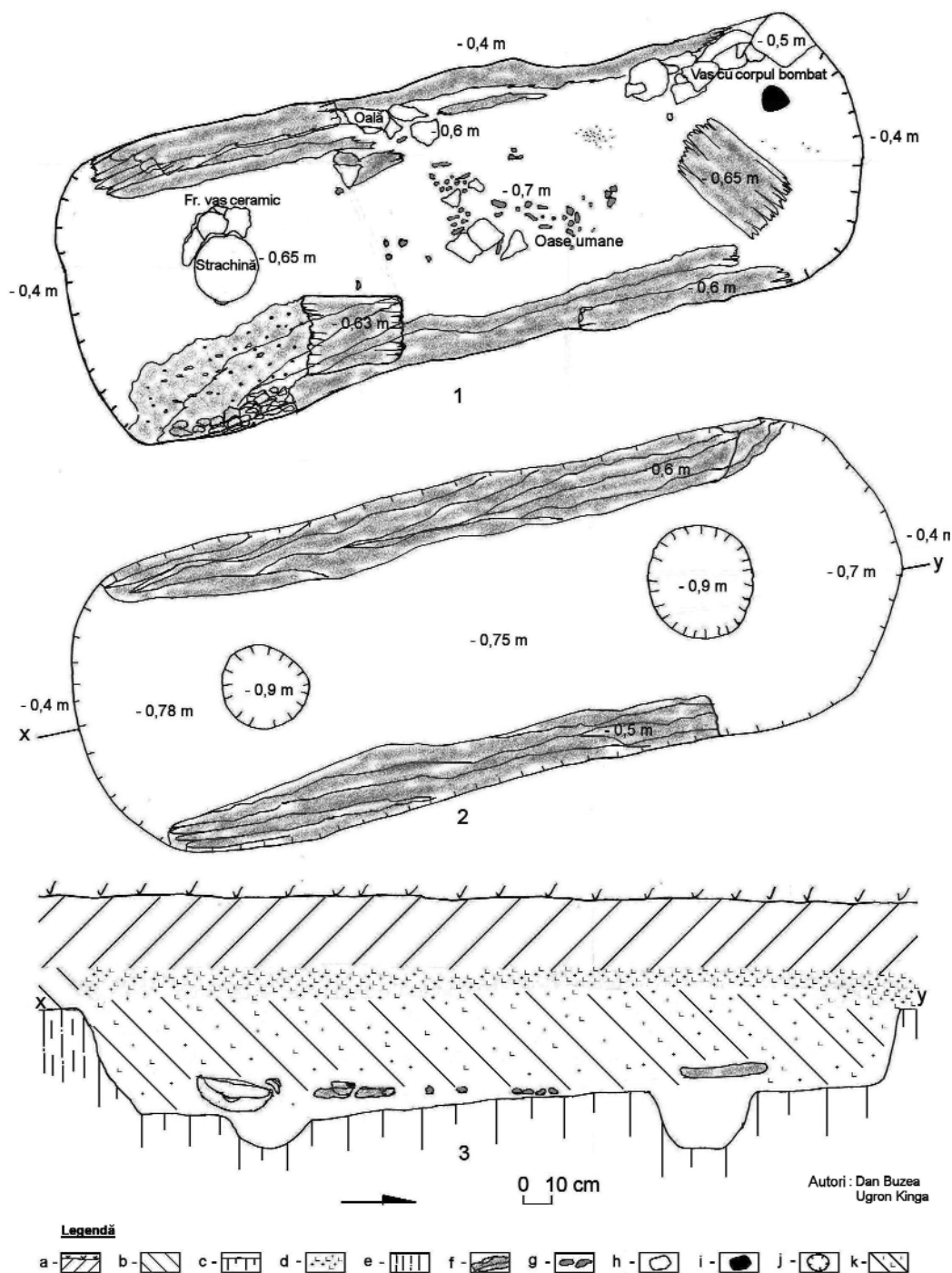

Fig 4. Olteni „Căriera de nisip”, jud. Covasna. Mormântul 1

1 – mormântul după golirea umpluturii gropii, se observă oase calcinate și inventar; 2 – mormântul după îndepărtarea resturilor umane și inventarului, se observă cele două gropițe; 3 – profil.

Legenda: a – suprafața terenului actual și solul arabil; b – sol galben nisipos; c – sol steril (argilă galbenă); d – strat de argilă în amestec cu nisip și pietricele, puternic tasat; e – sol cenușiu închis cu materiale neolitice; f – lemn ars; g – oase umane calcinate; h – ceramică; i – piatră; j – gropițe; k – umplutura gropii mormântului (argilă galbenă în amestec cu pământ negru).

Fig. 4. Olteni „The Sand Quarry”. Covasna County. Grave no. 1

1 – the grave after emptying of the pit, one can observe the cremated human bones and the inventory;

2 – the grave after the removal of the cremated human bones and inventory, one can observe two small pits;

3 – the section of the grave.

Legend: a – the modern surface and the arable soil; b – the sandy yellow soil; c – the sterile soil (yellow clay); d – the layer of clay mixed with sand and pebbles, strongly settled; e – blackish soil containing Neolithic records; f – burnt wood; g – cremated human bones; h – pottery; i – stone; j – small pits; k – infill of the grave pit (yellow clay mixed with black soil)

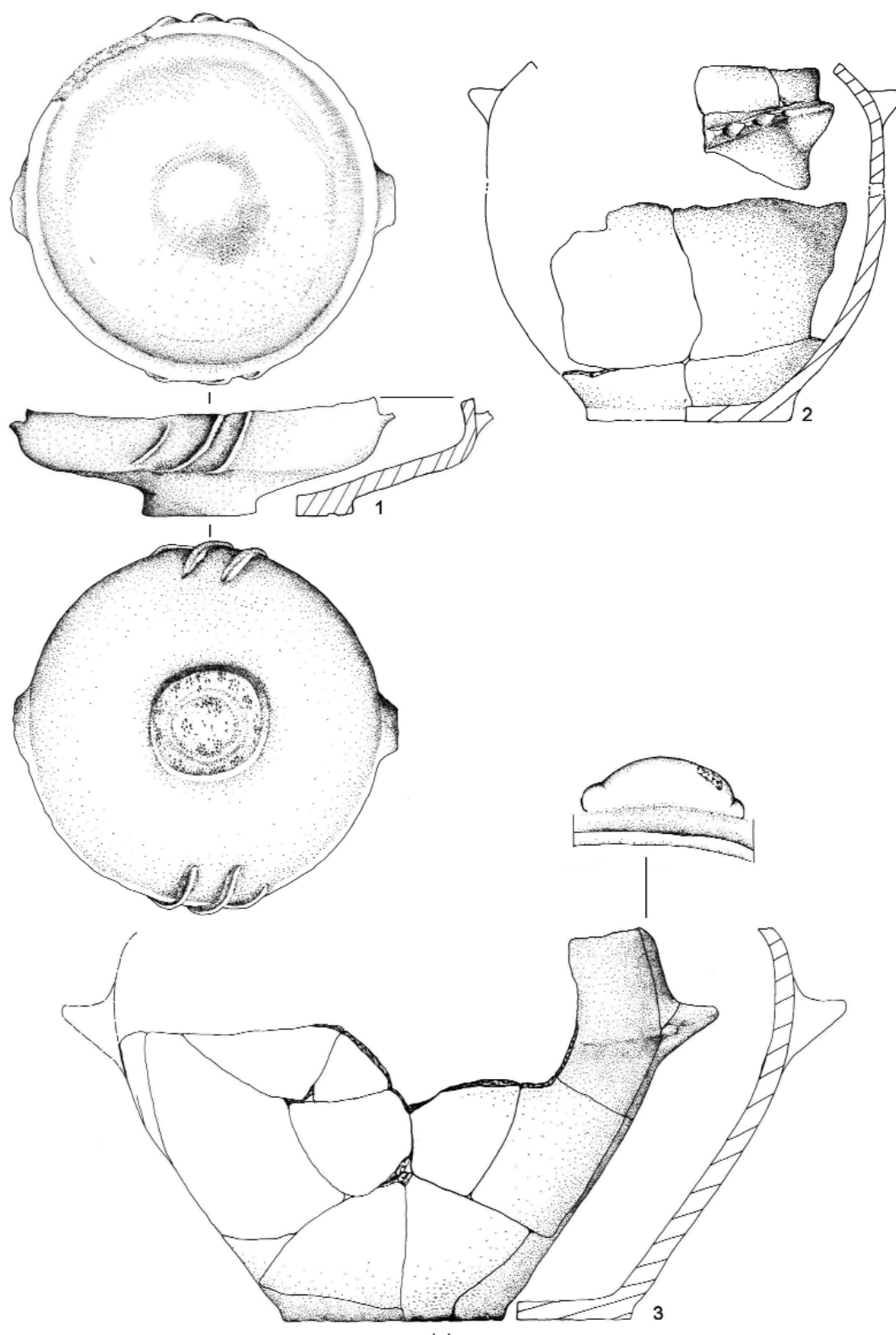

Fig. 5. Olteni „Cariera de nisip”, jud. Covasna. Mormântul 1. Inventar și ofrande:

1 – strachină; 2 – vas cu corpul tronconic; 3 – vas cu corpul bitronconic

Fig. 5. Olteni „The Sand Quarry”. Covasna County. Grave no. 1. Inventory and offerings:

1 – bowl; 2 – truncated cone shaped vessel; 3 – bi-truncated cone shaped vessel

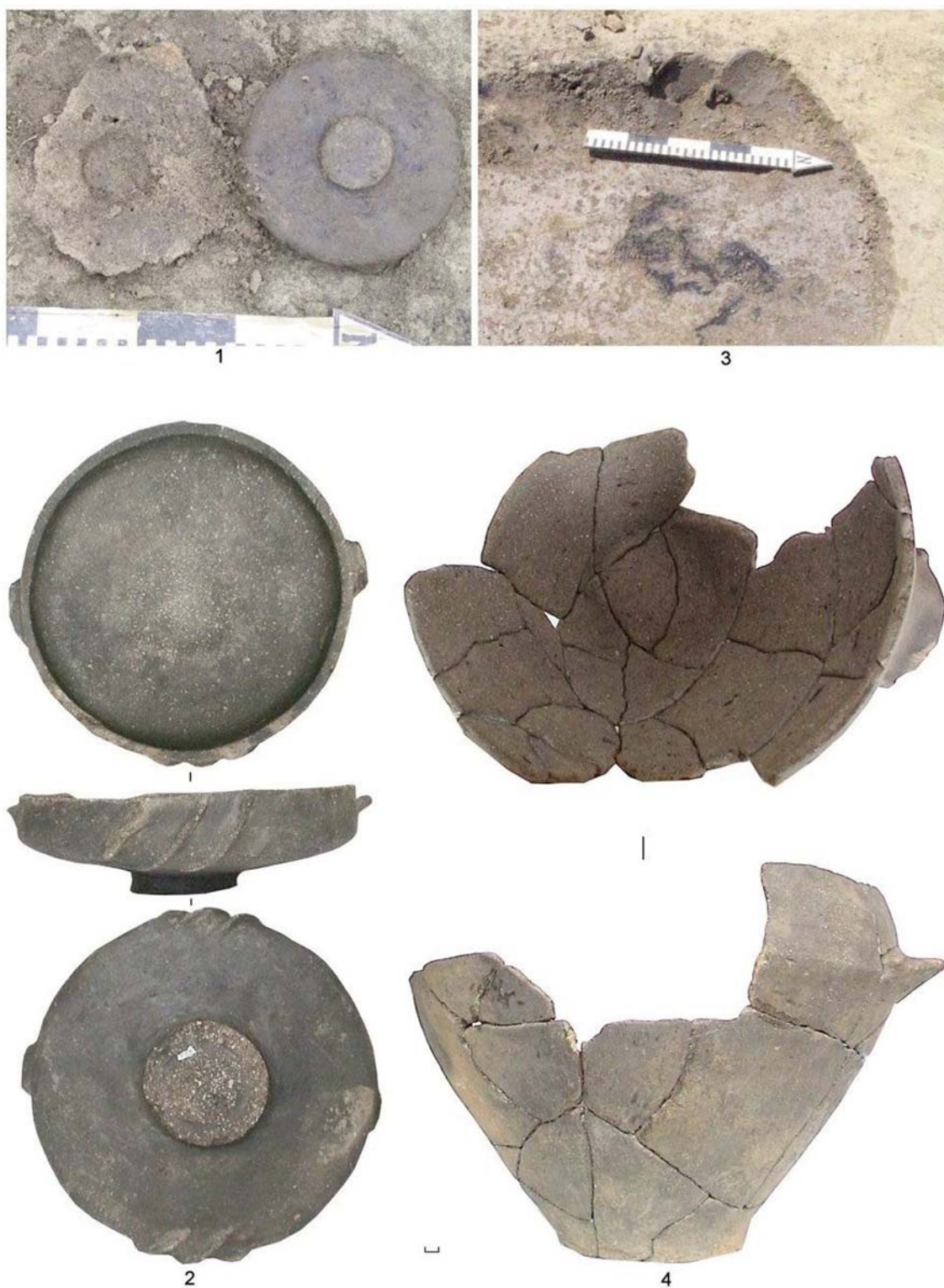

Fig 6. Olteni „Căriera de nisip”, jud. Covasna. Mormântul 1. Inventar și ofrande:
 1, 2 – strachină; 3, 4 – vas cu corpul bitronconic
Fig. 6. Olteni „The Sand Quarry”. Covasna County. Grave no. 1. Inventory and offerings:
 1,2 – bowl; 3, 4 – biconical vessel

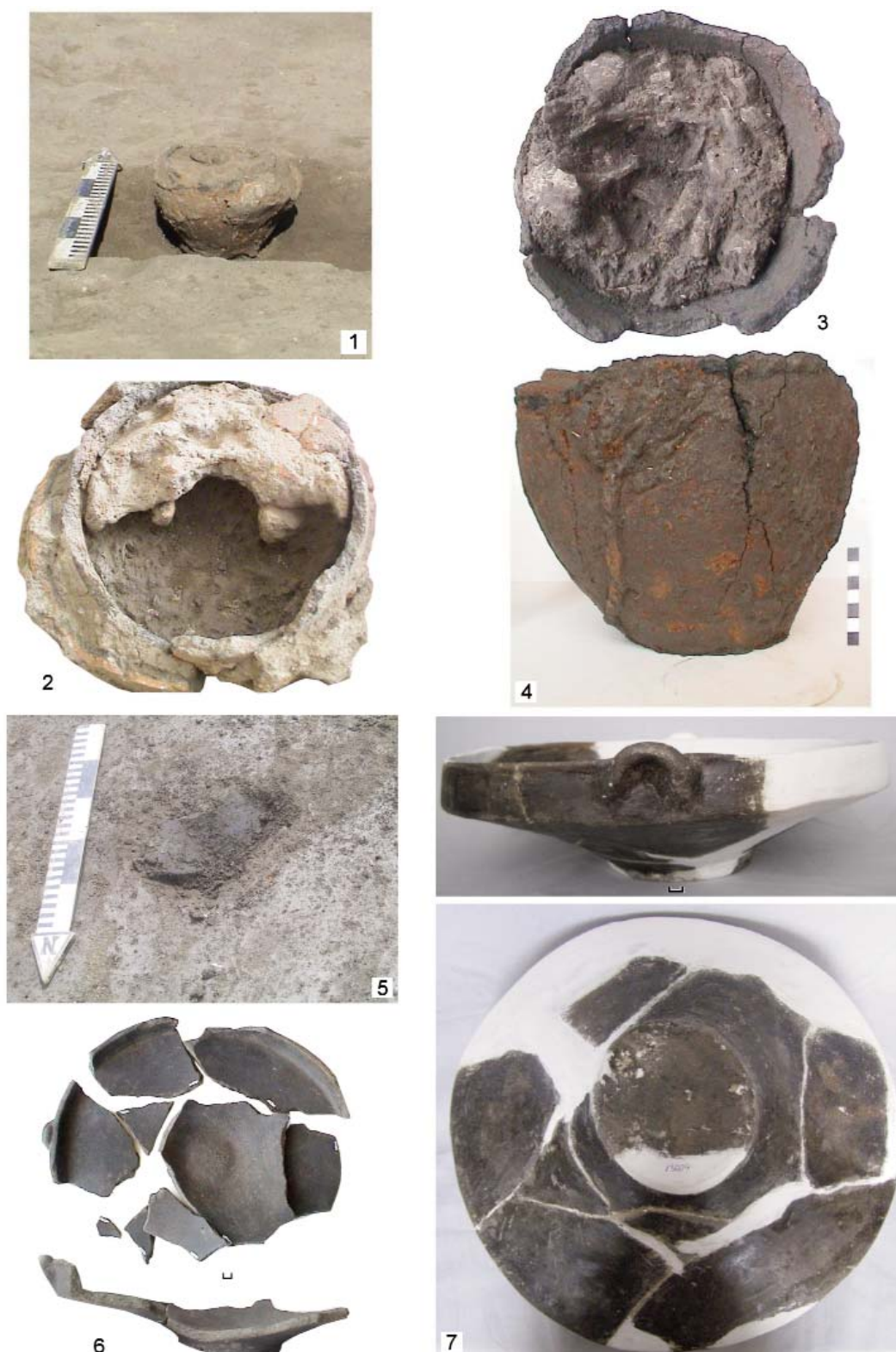

Fig 7. Olteni „Cariera de nisip”, jud. Covasna. Mormântul 2

1 – urna descoperită în situ; 2 – partea superioară a urnei ruptă și căzută în interior; 3 – oase umane arse și depuse în urnă; 4 – urna înainte de restaurare; 5 – strachina – probabil capacul urnei; 6 – strachina înainte de restaurare; 7 – strachina după resturare

Fig. 7. Olteni „The Sand Quarry”. Covasna County. Grave no. 2: 1 – 4 G.2A, 5 – 7 G.2B

1 – the urn found in situ; 2 – the broken upper part of the urn fallen in the inside; 3 – cremated human bones deposited in the urn; 4 – the urn before restoration; 5 – the bowl – probably the lid of the urn; 6 – the bowl before restoration; 7 – the bowl after restoration

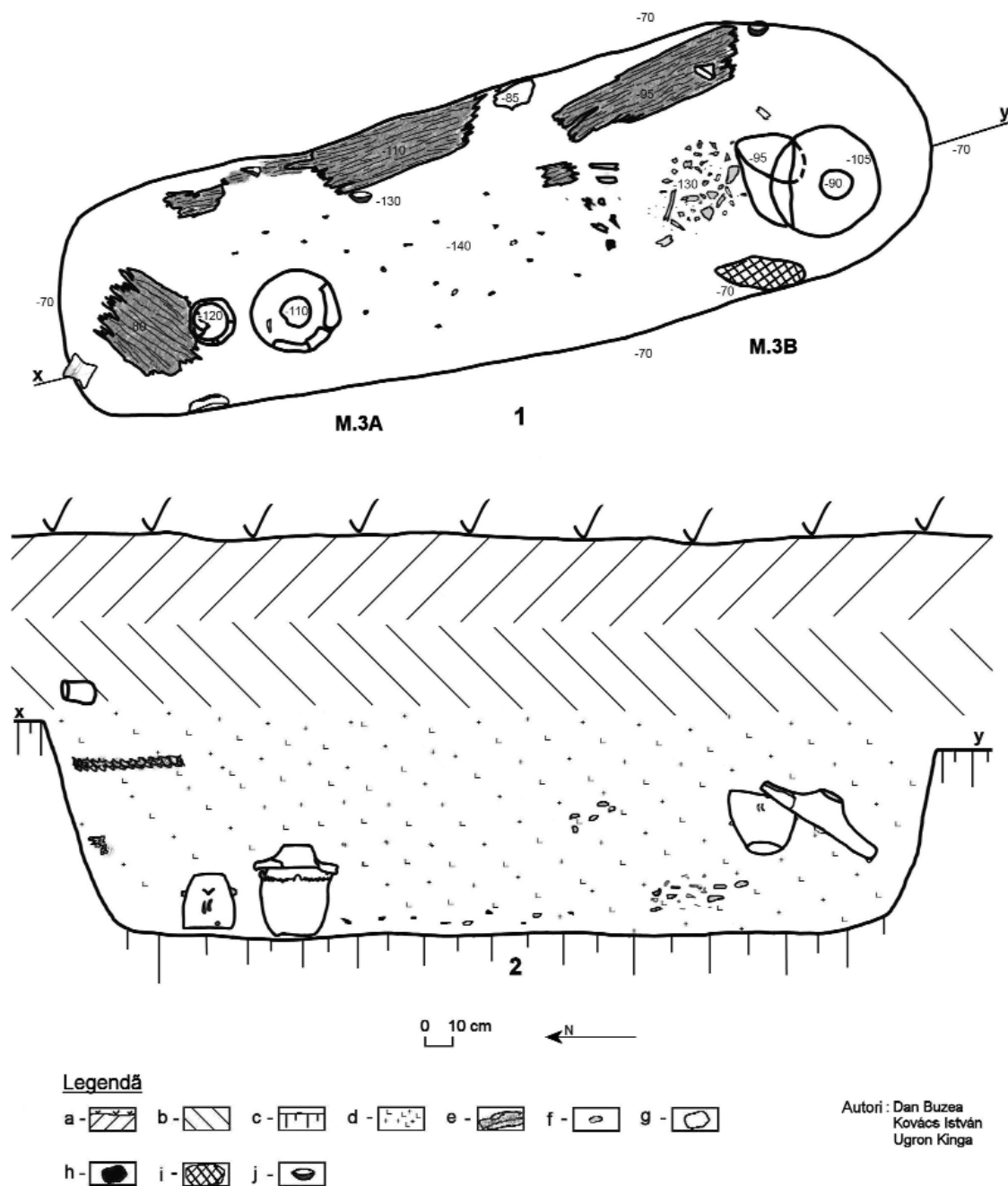

Fig 8. Olteni „Cariera de nisip”, jud. Covasna. Mormântul 3

1 – mormântul după golirea umpluturii gropii, se observă oase calcinate și inventar; 2 – profil
 Legendă: a. Sol viu; b. Sol brun-gălbui; c. Sol steril (argilă în amestec cu nisip); d. Sol nisipos în amestec cu puține pietricele și lemn ars, ușor tasat (umplutura gropii mormântului); e. Oase umane arse; f. Urme de bârnă (scândură) carbonizată; g. Ceramică; h. Fragmente de lemn carbonizat; i. Râșniță; j. Piatră

Fig. 8. Olteni „The Sand Quarry”. Covasna County. Grave no. 3

1 – the grave after emptying of the pit, one can observe the cremated human bones and the inventory;
 2 – the section of the grave.

Legend: a – the modern surface and the arable soil; b The sandy brown-yellowish soil; c – the sterile soil (clay mixed with sand); d – the layer of soil mixed with sand and a few pebbles and burnt wood fragments, slightly settled (the infill of the grave pit); e – cremated human bones; f – traces of carbonized wooden plank; g – pottery; h – traces of carbonized wood; i – whetstone; j - stone

Fig. 9. Olteni „Cariera de nisip”, jud. Covasna. Mormântul 3

1 – capacul depus în partea sudică a gropii mormântului; 2 – vasul cu corpul tronconic parțial acoperit cu capac; 3 – vas cu corpul bitronconic depus cu gura în jos; 4 – strachină utilizată la acoperirea urnei din M.3A; 5 – scândură carbonizată; 6 – oase umane carbonizate depuse în groapă; 7 – vedere generală cu mormântul și Groapa nr. 12; 8 – groapa mormântului la finalul cercetării arheologice

Fig. 9. Olteni „The Sand Quarry”. Covasna County. Grave no. 3

1 – the bowl deposited in the southern part of the grave; 2 – the truncated cone shaped vessel partially covered by the bowl; 3 – biconical vessel placed with the opening facing downwards; 4 – bowl used to cover the urn found in M.3A; 5 – carbonized plank; 6 – cremated human bones deposited in the pit; 7 – general view of the grave and of Pit 12; 8 – the grave pit at the end of the archaeological research

Fig. 10. Olteni „Cariera de nisip”, jud. Covasna. Mormântul 3. Inventar și ofrande: 1-6, M.3B; 7- 8, M.3A

1 – strachină; 2 – vas cu corpul tronconic; 3 – strachină (fragment); 4 – vas suport; 5 – vas cu corpul bitronconic; 6 – râșniță; 7 – strachină; 8 - urna

Fig. 10. Olteni „The Sand Quarry”. Covasna County. Grave no. 3.

Inventory and offerings: 1-6 G.3B; 7-8 G.3A

1 – bowl; 2 – truncated cone shaped vessel; 3 – bowl (fragment); 4 – vessel support; 5 – biconical vessel; 6 – grinder; 7 – bowl; 8 – the urn

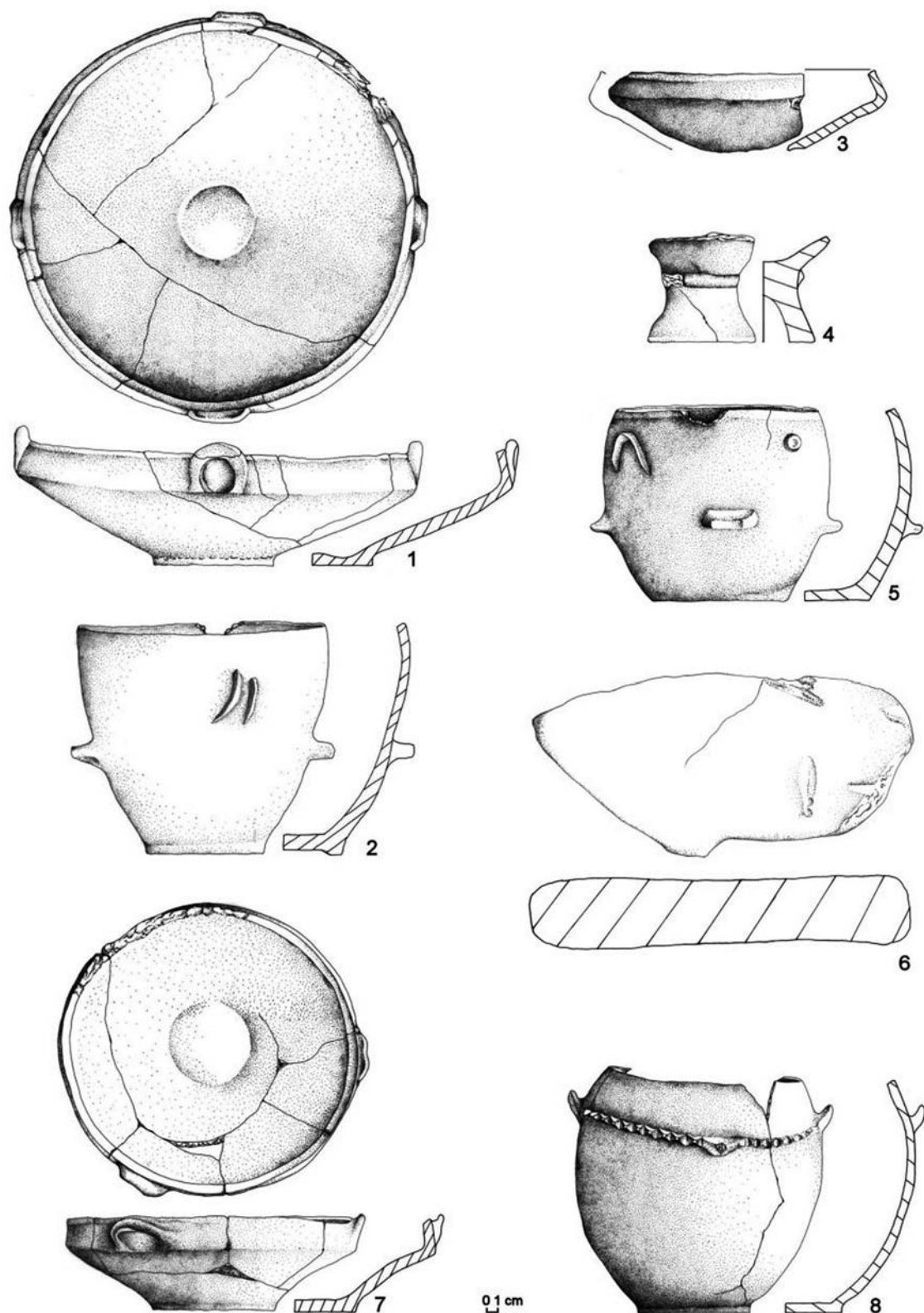

Fig. 11. Olteni „Căriera de nisip”, jud. Covasna. Mormântul 3. Inventar și ofrande: 1-6, M.3B; 7-8, M.3A
 1 – strachină; 2 – vas cu corpul tronconic; 3 – strachină (fragment); 4 – vas
 suport; 5 – vas cu corpul bitronconic; 6 – râșniță; 7 – strachină; 8 – urna
Fig. 11. Olteni „The Sand Quarry”. Covasna County. Grave no. 3.
Inventory and offerings: 1-6 G.3B; 7-8 G.3A

1 – bowl; 2 – truncated cone shaped vessel; 3 – bowl (fragment); 4 – vessel support; 5 – biconical vessel;
 6 – grinder; 7 – bowl; 8 – the urn

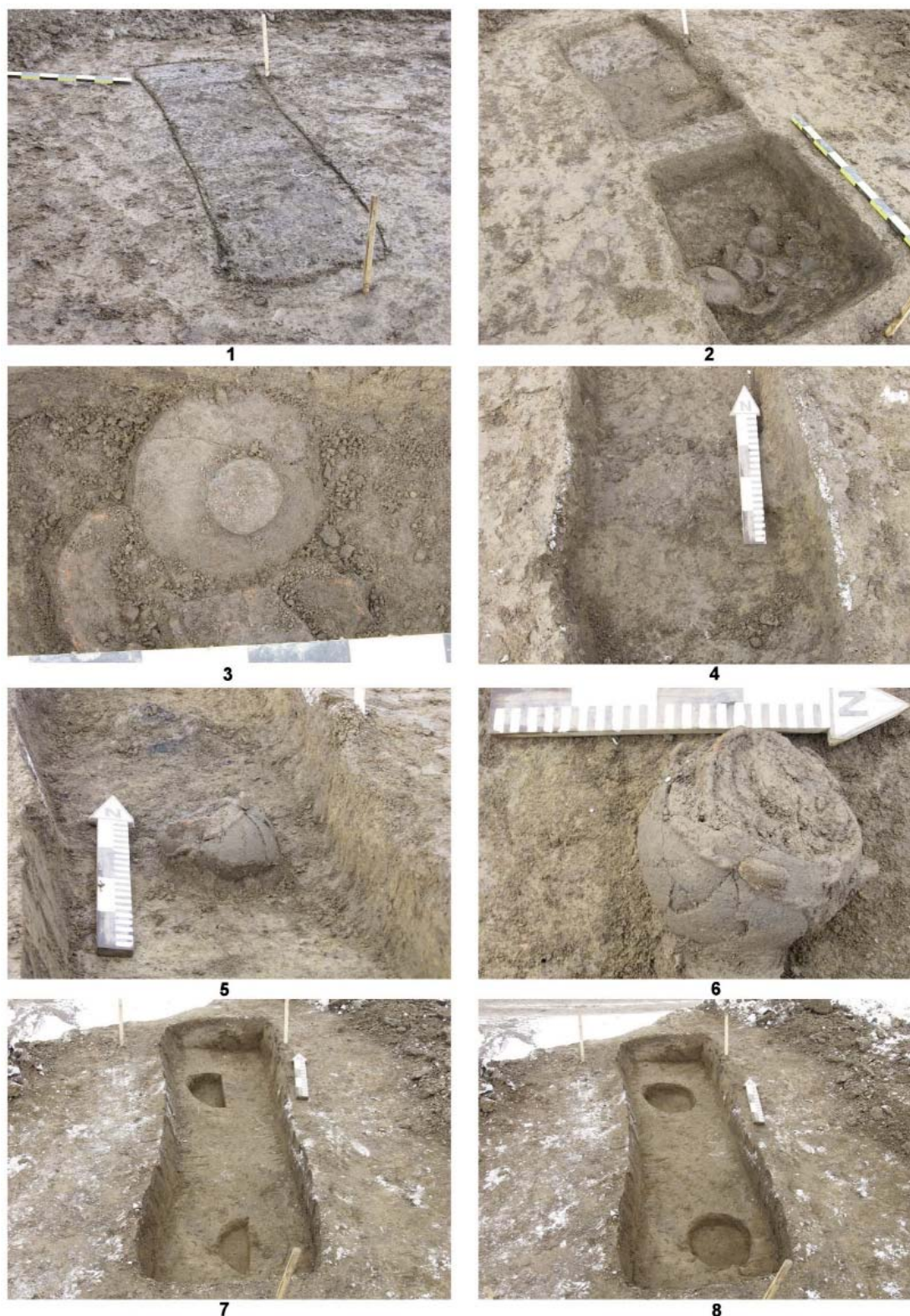
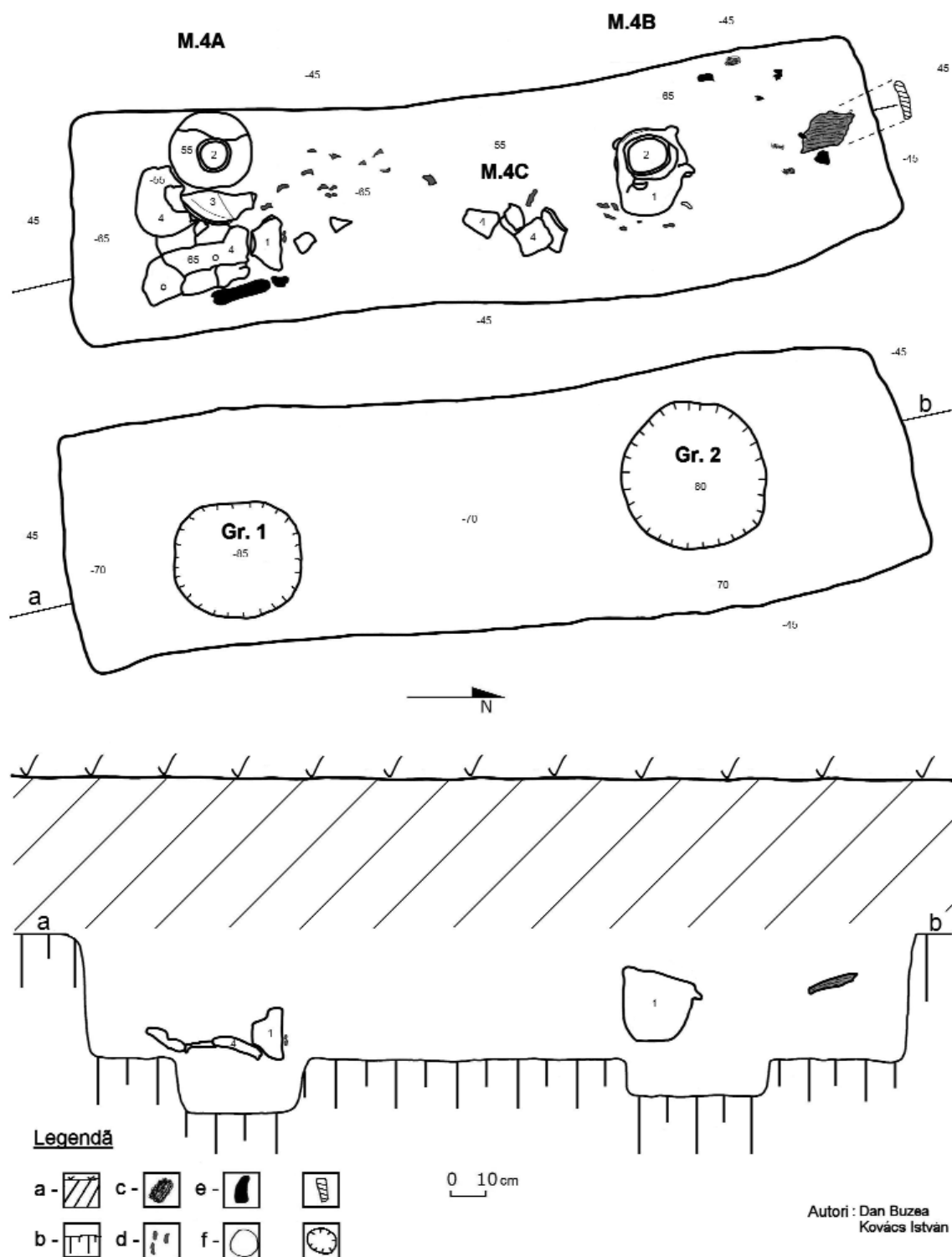

Fig. 12. Olteni „Cariera de nisip”, jud. Covasna. Mormântul 4: 1, 7, 8; M.4A: 2 - 4; M.4B: 5 - 6:
 1 – delimitarea gropii mormântului; 2 – secțiune prin groapa mormântului; 3 – depunerea cu vase ceramice;
 4 – oase umane calcinate depuse în groapă; 5 – vas ceramic descoperit in situ; 6 – vas ceramic, detaliu;
 7, 8 – groapa mormântului și gropițele mici. Vedere generală dinspre sud

Fig. 12. Olteni „The Sand Quarry”. Covasna County. Grave no. 4: 1, 7, 8; G.4A: 2-4; G.4B: 5-6
 1 – the outline of the grave pit; 2 – the section of the grave pit; 3 – ceramic vessel deposit;
 4 – cremated human bones deposited in the pit; 5 – ceramic vessel found in situ; 6 – ceramic vessel – detail;
 7, 8 – the grave pit and the small pits – southern view

Autori : Dan Buzea
Kovács István

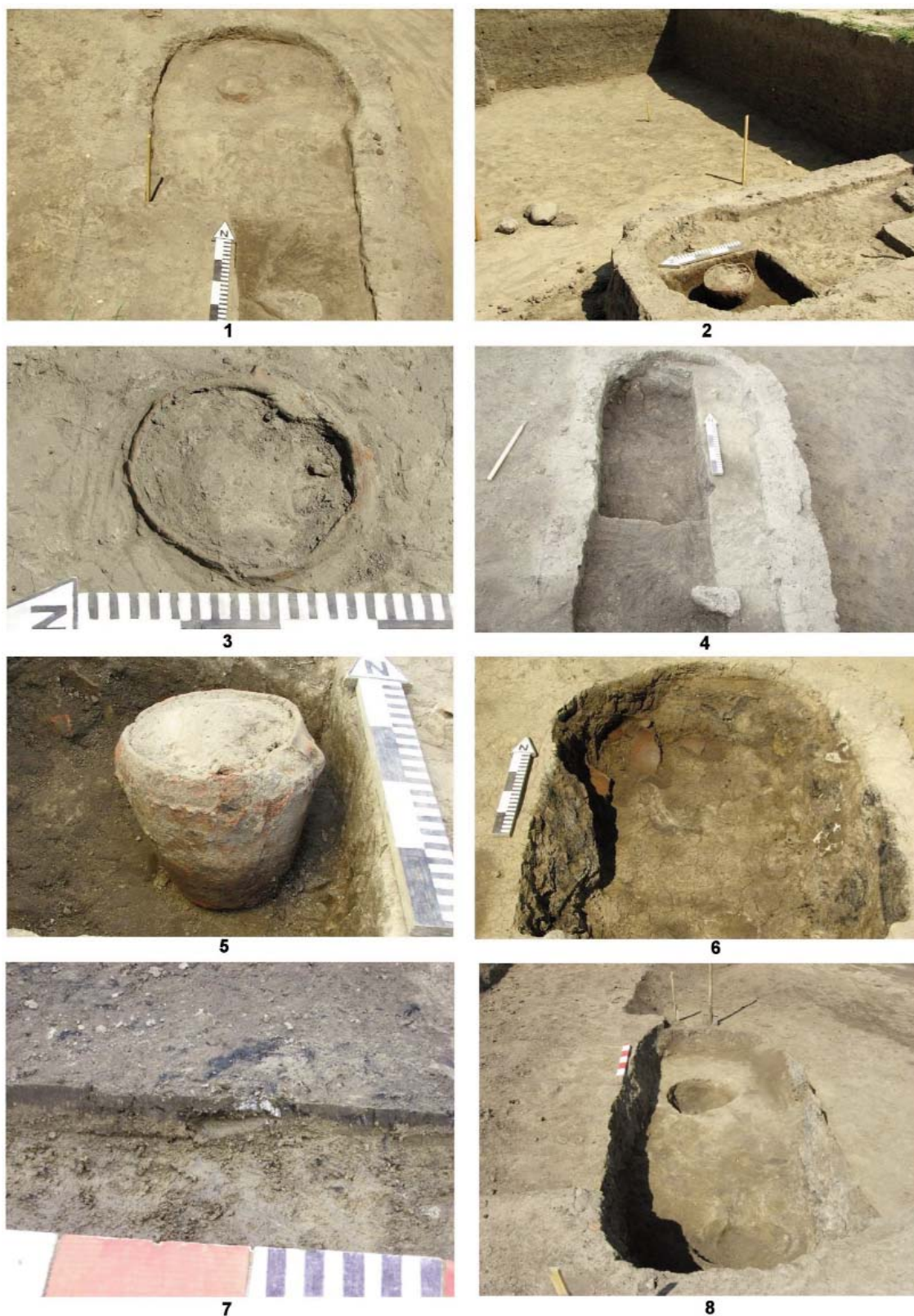

Fig. 14. Olteni „Cariera de nisip”, jud. Covasna. Mormântul 5

1 – delimitarea gropii mormântului; 2 – secționarea gropii mormântului; 3 - urna; 4 – secționarea gropii mormântului; 5 – urna; 6 – vas ceramic păstrat fragmentar; 7 – oase umane calcinate; 8 – gropițe circulare

Fig. 14. Olteni „The Sand Quarry”. Covasna County. Grave no. 5

1 – the outline of the grave pit; 2 - the division into sections of the grave pit; 3 – the urn; 4 – the division into sections of the grave pit; 5 - the urn; 6 – ceramic vessel fragments; 7 - cremated human bones; 8 – small circular pits

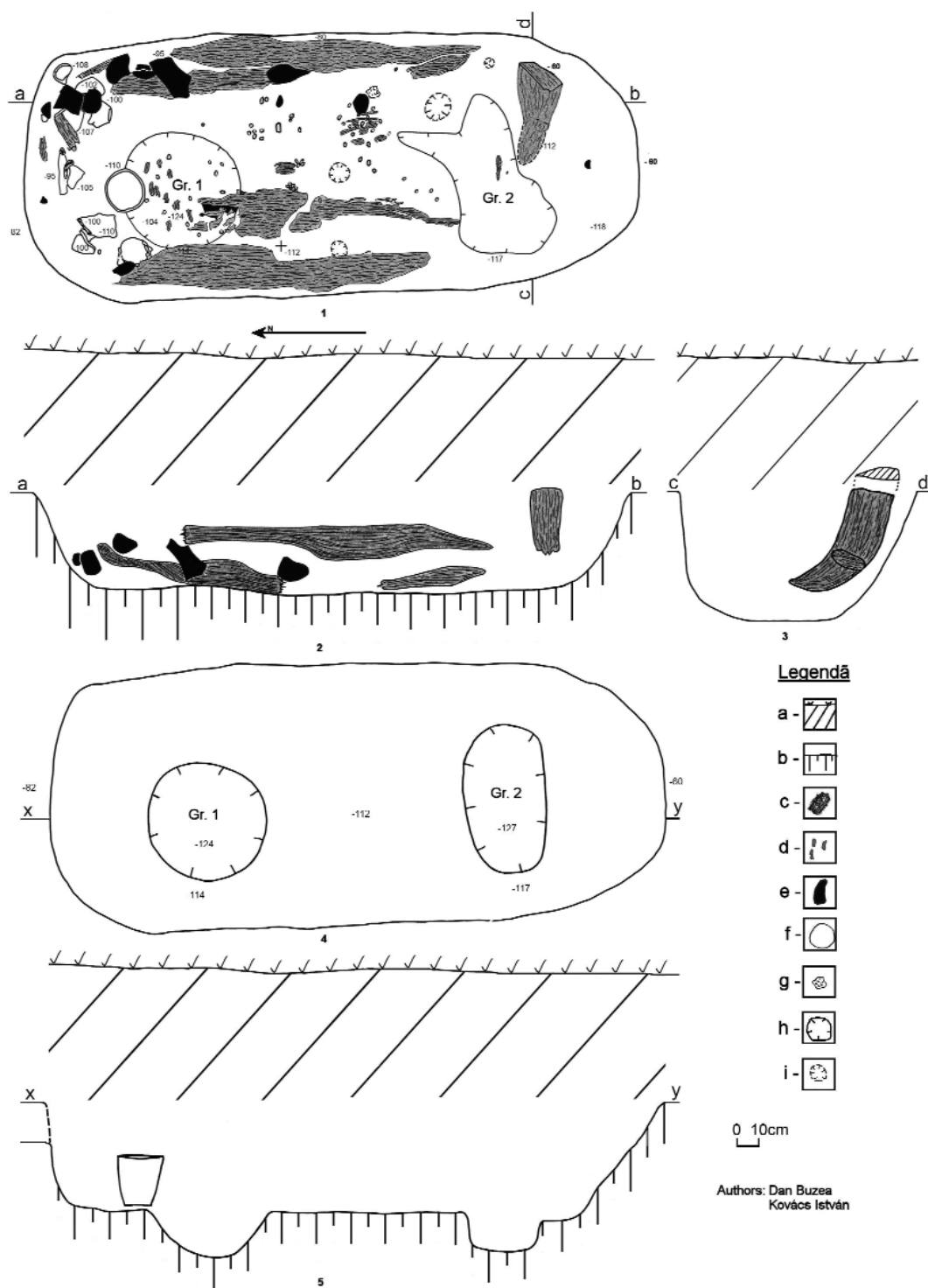

Fig. 16. Olteni „Cariera de nisip”, jud. Covasna. Mormântul 6: M.6A: 2 - 5; M.6B: 6 - 7
 1 – delimitarea aglomerărilor de pietre și vase ceramice ale M.6A și M.6B; 2 –pietre și rășnițe depuse în partea superioară a M.6A; 3 – strachina acoperită parțial cu pietre; 4 – fragmente de vase ceramice; 5 – cană – detaliu;
 6 – aglomerare de pietre din partea superioară a M.6B; 7 - strachină
Fig. 16. Olteni „The Sand Quarry”. Covasna County. Grave no. 6: 1; G.6A: 2-5; G.6B: 6 – 7;
 1 – the outline of the two stone and pottery deposits from G.6A and G.6B; 2 – stones and grinders deposited in the upper part of G.6A; 3 – the bowl partially covered by stones; 4 – fragments of ceramic vessels; 5 – jug - detail;
 6 – stone agglomeration deposited in the upper part of G.6B; 7 – bowl

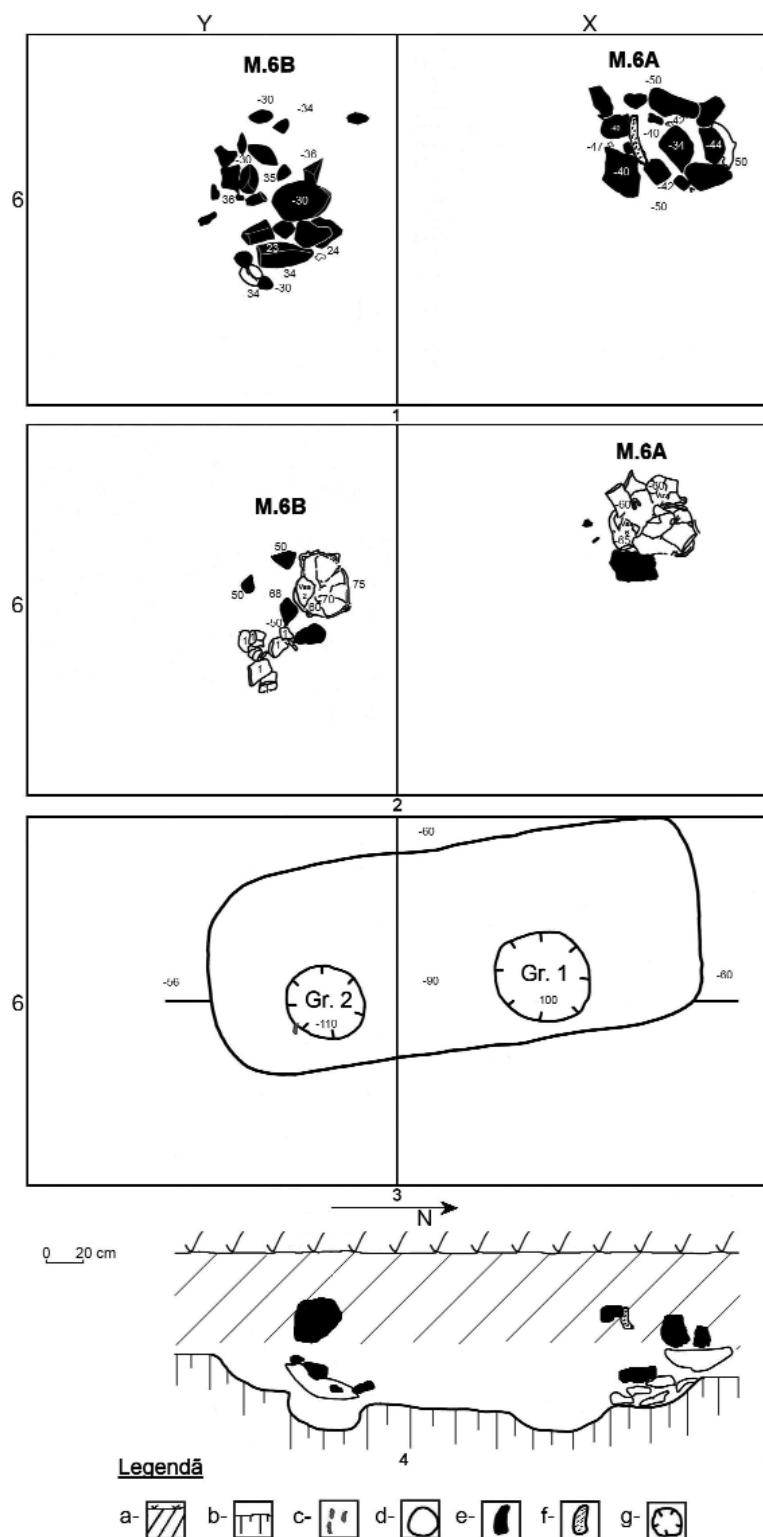

Fig. 17. Olteni „Cariera de nisip”, jud. Covasna. Mormântul 6: plan - profil

1 – partea superioară a mormântului cu aglomerările de pietre, ceramică și râșnițe - plan; 2 – depunerile de vase ceramice de sub pietre – plan; 3 – plan cu gropițele circulare; 4 – profilul gropii mormântului
 Legendă: a - Solul actual și terenul arabil; b - Sol steril (argilă de culoare galbenă); c – oase umane calcinate; d - ceramică; e – piatră; f – râșniță; g – gropițe circulare

Fig. 17. Olteni „The Sand Quarry”. Covasna County. Grave no. 6, Plan – profile:

1 – plan with the upper part of the grave, the stone, pottery and grinder deposits; 2 – plan with the pottery deposit found under the stones; 3 – plan of the small circular pits; 4 – the profile of the grave pit
 Legend: a – the modern surface and the arable soil; b – the sterile soil (yellow clay); c – cremated human bones; d – pottery; e – stone; f – grinder; g – small circular pits

Fig. 18. Olteni „Cariera de nisip”, jud. Covasna. Mormântul 7

1, 2 – delimitarea gropii mormântului; 3 – secționarea gropii mormântului; 4 – scânduri de lemn carbonizat ce delimitau groapa pe laturile lungi; 5, 6 – vasul ceramic și oasele umane calcinate depuse în groapă; 7 – vârf de săgeată din bronz descoperit între scândura carbonizată ce se afla pe latura estică a gropii mormântului; 8 – oase umane calcinate depuse în groapă - detaliu

Fig. 18. Olteni „The Sand Quarry”. Covasna County. Grave no. 7

1-2 – the outline of the grave pit; 3 - the division into sections of the grave pit; 4 – wooden planks that outlined the longer sides of the grave pit; 5 – 6 – the ceramic vessel and the cremated human bones deposited in the pit; 7 – the bronze arrow-head found among the carbonized wooden planks, on the eastern side of the pit; 8 – cremated human bones deposited in the pit – detail

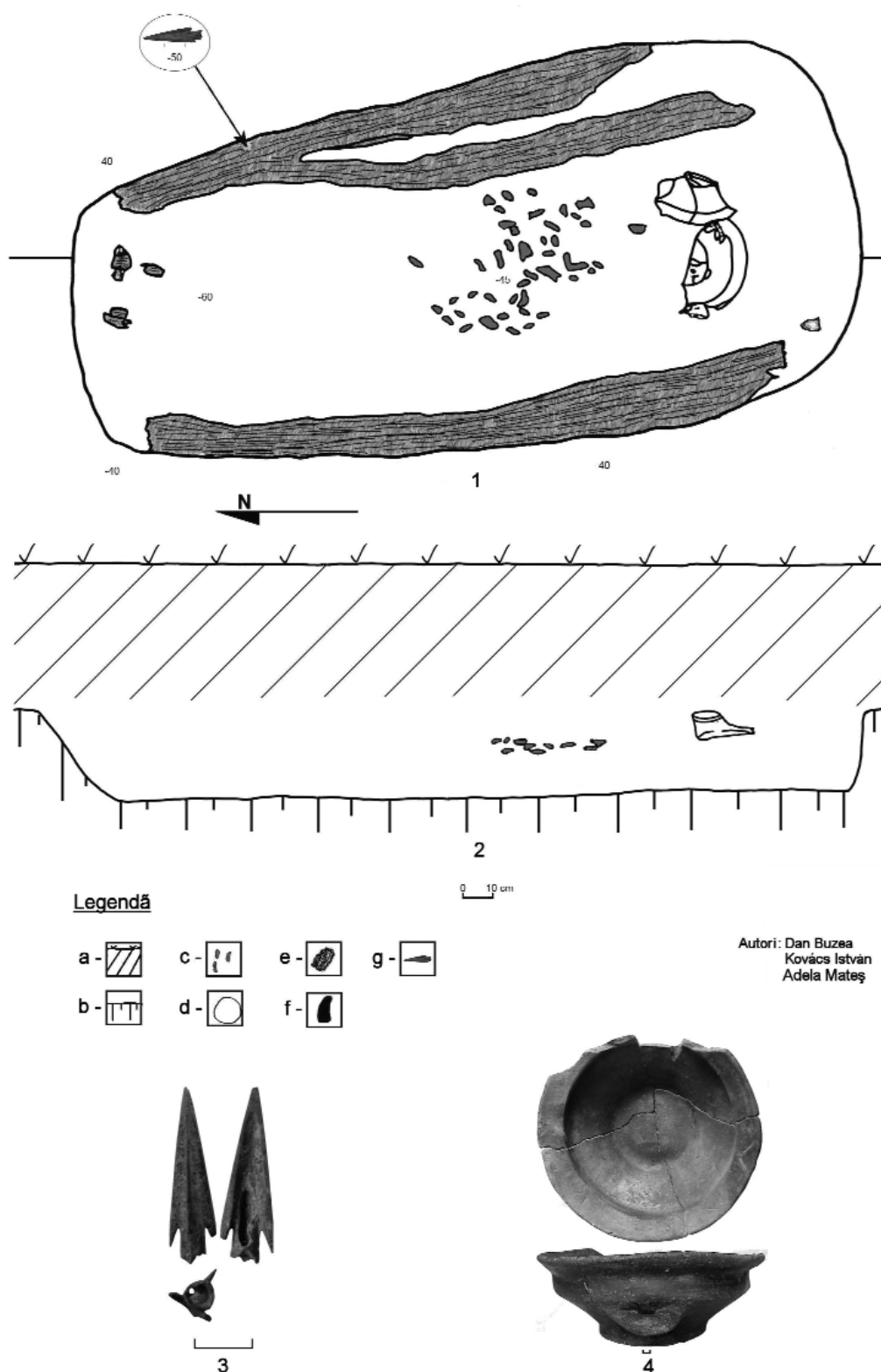

Fig. 19. Olteni „Cariera de nisip”, jud. Covasna. Mormântul 7, Plan – profil; Inventar şi orfande:
 1 – plan; 2 – profilul gropii mormântului; 3 – săgeata de bronz; 4 – strachina
 Legendă: a - Solul actual şi terenul arabil; b - Sol steril (argilă de culoare galbenă); c – oase umane calcinate; d - ceramică; e – scânduri de lemn carbonizate; f - piatră; g – săgeata de bronz
Fig. 19. Olteni „The Sand Quarry”. Covasna County. Grave no. 7, Plan – profile; Inventory and offerings:
 1 – plan; 2 – the profile of the grave pit; 3 – the arrow-head; 4 – bowl
 Legend: a – the modern surface and the arable soil; b – the sterile soil (yellow clay);
 c – cremated human bones; d – pottery; e – burnt wooden planks; f – stone; g – bronze arrow-head;

Fig. 20. Olteni „Cariera de Nisip”, jud. Covasna. M.8: 1 - 2; M.9: 3 - 6; Depunerea 1: 7 - 8:
 1 - delimitarea gropii; 2 - vedere dinspre sud; 3 - descoperirea urnei; 4 - urna, detaliu; 5 - delimitarea gropii; 6 - vedere dinspre sud. Detaliu cu pumnalul de fier; 7 - groapa depunerii; 8 - oase animale incinerate, detaliu
Fig. 20. Olteni „The Sand Quarry”, Covasna County. Grave no.8: 1-2; Grave no.9: 3-6; Deposit 1: 7-8:
 1 - the outline of the grave pit; 2 - view of the south; 3 - the moment the urn was revealed; 4 - the urn, detail;
 5 - the outline of the grave pit; 6 - view of the south. Detail with the iron dagger; 7 - the deposit pit;
 8 - cremated animal bones, detail

Fig. 21. Olteni „Cariera de Nisip” , jud. Covasna. Mormântul 10: 1, 2, 8; M.10A: 5-6; M.10B: 3-4; M.10C: 7
 1 – fragmente de vase ceramice depuse în partea superioară a gropii; 2 – delimitarea gropii lutuite a mormântului; 3 – depunerea de urne; 4 – urna 2, detaliu; 5 – vase ceramice sparte; 6 – oase umane incinerate depuse în groapă; 7 – depunerea formată din 5 vase ceramice; 8 – vedere generală cu groapa mormântului la finalul cercetărilor
Fig. 21. Olteni „The Sand Quarry”, Covasna County. Grave no. 10: 1, 2, 8; G.10A: 5-6; G. 10B: 3-4; G. 10C: 7
 1 – fragments of ceramic vessels deposited in the upper part of the pit; 2 – the clayed outline of the grave; 3 – the deposit of urns; 4 – urn 2, detail; 5 – broken ceramic vessels; 6 – cremated human bones deposited in the pit; 7 – the deposit consisting of 5 ceramic vessels; 8 – general view of the grave pit at the end of the researches

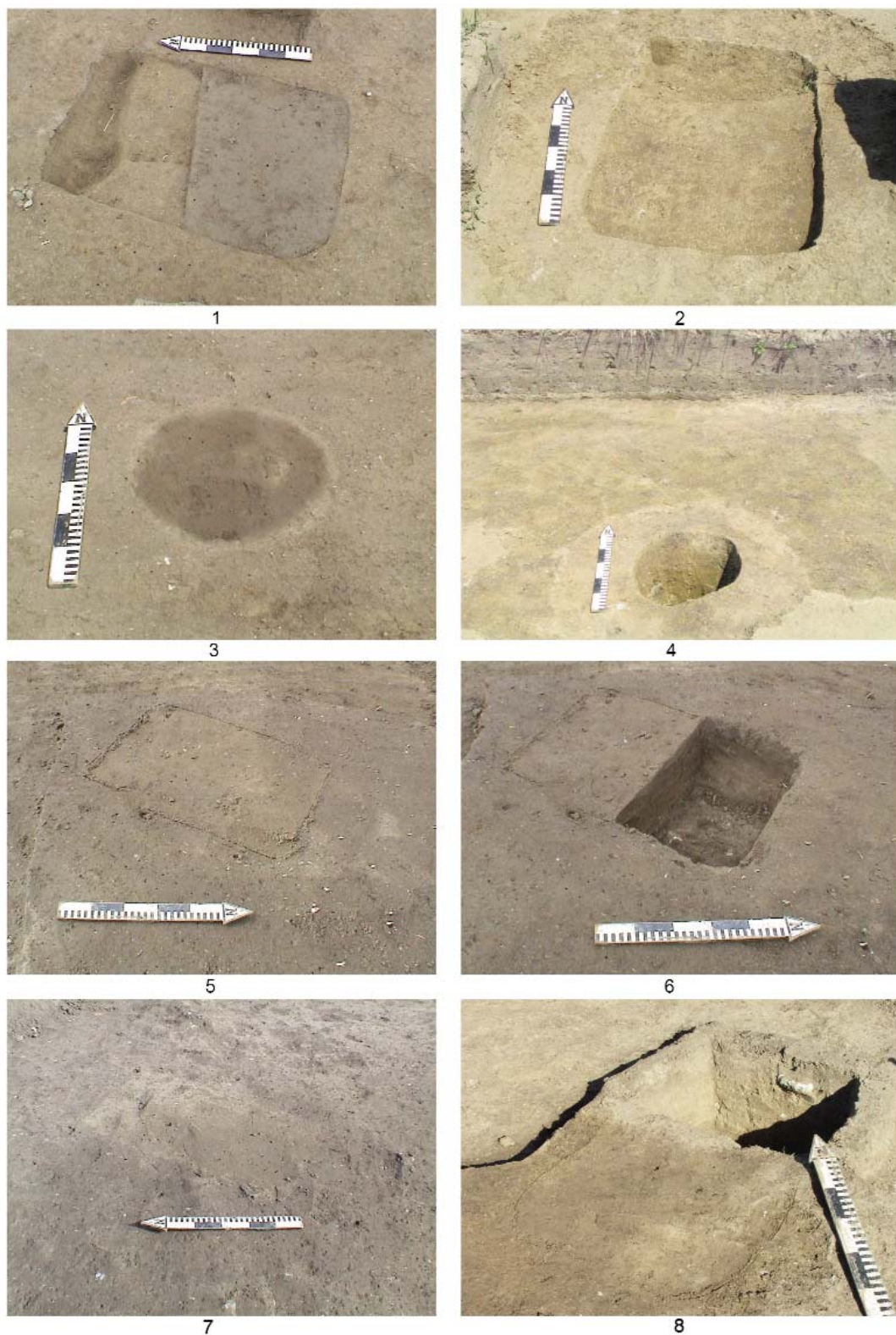

Fig. 22. Olteni „Cariera de Nisip”, jud. Covasna

1, 2 – Groapa 1; 3, 4 – Groapa 2; 5, 6 – Groapa 10; 7, 8 – Groapa 12:

1 – delimitarea și secționarea gropii; 2 – vedere dinspre sud; 3 – delimitarea gropii; 4 – vedere dinspre sud; 5 – delimitarea gropii; 6 – secționarea gropii; 7 – delimitarea gropii; 8 – secționarea gropii

Fig. 22. Olteni „The Sand Quarry”, Covasna County

1, 2 – Pit no. 1; 3, 4 – Pit no. 2; 5, 6 – Pit no.10; 7, 8 – Pit no. 12:

1 - the outline and sections of the pit; 2 - view of the south; 3 - the outline of the pit; 4 - view of the south; 5 - the outline of the pit; 6 - the sections of the pit; 7 - the outline of the pit; 8 - the sections of the pit

Analiza osteologică a mormintelor de incinerare de la Olteni, jud. Covasna

Cuvinte cheie: Transilvania, daci, necropolă, analiză antropologică și arheologică

Key words: Transylvania, Dacians, necropolis, anthropological and archaeological analysis

Abstract

Human bones from ten cremation graves and one cremated animal deposition were analyzed in this study; the archaeological description can be found in this volume.

The human remains analyzed in this study are from 10 graves with a 15 skeletons: a child and 14 adults; seven are females and five males. The pathology is recorded as osteoperiostitis on diaphyses of femurs and tibiae from skeleton A from M 3 (2006, deposition 2) and cribra orbitalia at the skeleton 1 from M 10 (2008, deposition 10A).

Deposition 1, 2008. *Only cremated faunal remains, without human bones or inventory were found in this deposition. Identified species belong to the domestic taxa: horse, domestic cow, and sheep/goat.*

Materiale și metode

În acest studiu au fost analizate osemintele umane din 10 morminte de incinerare și o depunere de oase de animale incinerate, publicate din punct de vedere arheologic tot în acest volum¹. Pentru recunoașterea oaselor și părților de care aparțin au fost folosit manualele de osteologie ale lui White & Folkens² și cel al lui Scheuer & Black³, primul pentru oasele de adulți și al doilea pentru cele de copii. Pentru determinarea sexului la osemintele incinerate s-au luat următoarele dimensiuni: 1a = grosimea calotei craniene (la frontal, parietale și occipital), 2 = grosimea diafizei femurului, 3c = grosimea diafizei humerusului, 4 = grosimea diafizei radiusului⁴. Determinarea vârstei s-a făcut pe baza evoluției țesutului spongios din epifizele proximale ale humerusului și femurului⁵. Temperatura de ardere a fost estimată conform cu studiul lui Walker & Miller⁶.

M 1, 2005

Osemintele sunt puternic incinerate (peste 800° C), au culoare albă, densitate mare și sunet metalic. Cantitativ sunt foarte puține. Fragmentarea este extremă, cel mai mare fragment având 55 mm, dar majoritatea nu depășesc 10 mm.

Se identifică: procesul frontal al zigomatiului dreapta, un fragment din fața internă a simfizei mandibulare cu apofizele genii și alte două fragmente din fețele corpului orizontal cu alveolele dentare, un fragment de stâncă temporală, cel mai probabil porțiunea distală a unui metacarpian 1 cu epifiza sudată, un fragment de condil occipital precum și două

fragmente din apofizele vertebrale cu fațete articulare. În rest este vorba de fragmente din calota craniană dintre care unele au tabla externă sau internă exfoliată (doar puține prezentând și porțiuni suturale) și, de asemenea, fragmente din compactele diafizelor oaselor lungi ale membrelor, uneori cu plesniturele transversale semicirculare tipice.

După sudarea epifizei distale a metacarpului și suturile craniene deschise, vârsta poate fi apreciată larg în porțiunea cuprinsă între adolescență și adult II (14 – 30 ani), iar după grosimea mică a oaselor calotei craniene (3,0 – 3,5 mm un frontal în apropierea suturii coronare) și a compactelor diafizelor oaselor lungi (4,0 – 4,5 mm fața anterioară a treimii proximale a femurului), sexul este feminin.

M 2, 2006

Inventarul oaselor:

- din calota craniană s-au identificat 44 de fragmente (fragment de frontal cu sutura coronală, margine supraorbitală dreapta, creasta frontală, diverse alte fragmente cu suturi); alte șapte fragmente de temporal (stâncile temporale, cavitățile mandibulare, un fragment de mastoidă și unul din scuamă);

- din mandibulă, un fragment cu partea centrală, posterior, cu trei alveole;

- patru fragmente de corpuri vertebrale și unul de axis;

- există cinci fragmente de coaste și unul din omoplat;

- cca. 100 de fragmente de diafize de la oasele lungi;

- cca. 40 de fragmente de epifize de la

oasele lungi (condilii femurali, cap humeral și femural, platou tibial);

- 15 fragmente din coxale, mai ales din aripa iliacă;

- din oasele picioarelor au fost identificate un talus, un cuneiform medial și un navicular, toate de pe stânga; posibil un cuneiform intermediar și trei fragmente de falange.

Sex determinat: marginea supraorbitală e subțire și ascuțită iar grosimea pentru 1a e de 4 mm, ceea ce indică sexul feminin;

Vârstă estimată: țesutul spongios din capul humeral indică faza II, incisivii mandibulari căzuți din timpul vieții și corpurile vertebrale deformate arată un matur, posibil în jurul vârstei de 50 de ani.

M 3, 2006, depunerea 2 (individul A)

Oseminte incinerate, foarte bine conservate și reprezentate, de culoare albă și deformate de foc, cu dimensiuni între 10 – 70 mm.

Inventarul oaselor:

- un fragment din maxila stânga cu alveolele dinților de la incisivul 1 la molarul 1; două fragmente din maxila dreapta cu alveolele dinților de la incisivul 1 la premolarul 2; patru fragmente din corpul mandibulei;

- cca. 70 de fragmente craniene din care s-a identificat un fragment din marginea supraorbitală stânga, porțiunea glabelei (cu creasta frontală), un alt fragment din marginea supraorbitală, dar de pe dreapta, un fragment din frontal partea dreaptă cu sutura coronală și un altul din zona centrală cu sutura coronală, un fragment de parietal stânga cu unghiul frontal (cu porțiuni din sutura sagitală și coronală) și un altul cu sutura coronală, un fragment de nazal, două fragmente de sfenoid, un fragment de occipital cu o mică porțiune din foramen magnum, trei fragmente de temporal (din care două de la mastoidă și unul din piramida petroasă), două fragmente de zigomatic (unul din stânga și celălalt din dreapta), numeroase alte fragmente de frontal și parietal;

- două corpuri de vertebre toracale;

- 25 fragmente de la corpuri de coaste;

- cinci fragmente de coxal de la fosa acetabulară;

- jumătate din rotula stânga și un fragment din cea dreaptă;

- trei fragmente de omoplat (unul cu cavitatea glenoidă stânga, un fragment de acromion, un fragment din marginea axilară);

- două fragmente de corp de la claviculă;

- din oasele mâinii s-a identificat

metacarpianul 3, falanga proximală 3, falanga proximală 4, falanga intermediară 3 și falanga intermediară 5, toate de pe partea dreaptă; trei falange cu porțiunea proximală și 2 cu cea distală;

- din cele ale picioarelor un talus dreapta (fără suprafețele subtalare articulare), un fragment de calcaneu dreapta; 10 fragmente de la tarsiene;

- s-au identificat 80 de fragmente de diafize, din care s-au putut recunoaște un fragment de cubitus stânga, patru de radius, opt fragmente de tibie și opt de femur;

- cca 50 fragmente de epifize din care s-au identificat patru fragmente de epifize proximale de la cubitusul stânga, radius, femur și humerus; un fragment din epifiza distală de la humerusul dreapta, două fragmente din epifiza distală a unui femur; numeroase alte fragmente de la oasele lungi;

Sex determinat: valorile pentru dimensiunile 1a = 3 mm, 2 = 3,7 mm, 3c = 1,4 mm și 4 = 1,8 mm la care se adaugă faptul că marginea supraorbitală este ascuțită, indică sexul feminin.

Vârsta estimată: adult, posibil 30 – 45 de ani, deoarece suturile craniene sunt deschise și nu are patologie dentară sau articulară.

Patologie: pe fragmentele de diafiză de la femure și tibii se observă osteoperiostită destul de bine exprimată.

M 3, 2006, depunerea 4 (individ B)

Oase arse bine conservate, de culoare albă, iar unele dintre ele albastrii, puternic arse și deformate de foc, cu dimensiuni de 10 – 70 mm.

Inventarul oaselor:

- cca. 45 fragmente craniene, din care trei fragmente de frontal (un fragment din marginea supraorbitală dreapta și unul din stânga, un fragment din glabelă), un fragment de temporal stânga cu creasta suprameatală, un arc zigomatic, alte fragmente de frontal, parietale și occipital; șapte fragmente de mandibulă (cinci din corp și două de la condilii mandibulari);

- două fragmente din corpuri de coaste;

- două suprafețe articulare de la vertebre;

- două falange de la mână și trei carpiene;

- cca. 60 de fragmente de la diafize, din care două de radius, două de cubitus, cinci de femur și șapte de tibie;

- 28 fragmente de epifize, din care două de la epifiza distală a unui femur, unul din cea

proximală tot de la femur și un altul de tibie din epifiza proximală.

Sex determinat: valorile pentru dimensiunile 1a = 3,8 mm, 2 = 5,5 mm, 3c = 2,7 mm și 4 = 2,2 mm la care se adaugă faptul că glabella este proeminentă și marginea supra-orbitală groasă, indică sexul masculin.

Vârsta estimată: matur, în lipsa altor elemente clare.

M 4, 2007

Oase incinerate de la un singur individ, bine arse, de culoare albă și ușor deformate, cu dimensiuni între 10 și 45 mm.

Inventarul oaselor:

- cinci fragmente de craniu, din care patru de la calotă și unul de la temporal (zona conductului auditiv);

- cca. 60 de fragmente din diafize și se pot recunoaște porțiuni de femur, cubitus, radius și humerus.

Sex determinat: valoarea 1a = 3,7 mm ceea ce indică sexul feminin.

Vârsta estimată: adult, în lipsa altor elemente.

M 5, 2007

Oase de culoare albă, arse puternic și deformate de foc, cu dimensiuni între 5 și 30 mm.

Inventarul oaselor:

- cca 50 de fragmente craniene, din care s-a identificat un fragment cu protuberanța occipitală internă, două fragmente din parietalul stânga (unul cu unghiul sfenoid și un altul cu unghiul frontal), unul cu cavitatea mandibulară din temporalul dreapta, un fragment de maxilă sau mandibulă cu trei alveole;

- cca 60 de fragmente de diafiză din care s-au recunoscut două fragmente de la un cubitus și trei fragmente de femur;

- opt fragmente de coaste.

Sex determinat: valorile 1a = 4 mm și 2 = 3 mm indică o persoană de sexul feminin.

Vârsta estimată: adult, probabil între 30 – 40 de ani, deoarece are suturile craniene deschise.

M 6, 2007

Inventarul oaselor:

- 60 de fragmente de culoare albă, arse puternic și cu dimensiuni de 5 – 30 mm;

- piesele care au putut fi identificate aparțin diafizelor de femur, humerus și cubitus;

- majoritatea nu pot fi atribuite cu exactitate din cauza dimensiunilor prea mici.

Sex determinat: nu există elemente ce pot stabili acest lucru.

Vârsta estimată: adult, în lipsa altor elemente.

M 7, 2007

Oase de culoare albă, unele cu tentă albastruie, ușor deformate de foc și cu dimensiuni între 5 – 25 mm.

Inventarul oaselor:

- trei dinți (posibil doi de la canini sau premolari și fără coroană, un al treilea este de la o coroană);

- 26 fragmente craniene, majoritatea din calotă și având porțiuni de sutură păstrate;

- Cca. 100 fragmente de diafize de la oasele lungi și din care se pot recunoaște mai ales porțiuni de humerus, cubitus și radius;

- opt fragmente de la corpuri de coaste;

- trei fragmente de suprafețe articulare de la vertebre și porțiunea centrală a axisului, fără dinte;

- 28 fragmente de epifize, cu aria spongioasă.

Sex determinat: nu există elemente ce pot stabili acest lucru.

Vârsta estimată: adult (dinți erupți, suturi deschise, țesut spongios concentrat).

M 8, 2008

Oseminte cu dimensiuni cuprinse între 5–65 mm și arse la o temperatură de cca 900° C.

Inventarul oaselor:

- din craniu s-au identificat 3 fragmente de frontal (din care două cu creasta frontală), 28 de parietale, 5 de occipital (două cu marginea foramenului occipital și trei cu sulcusul transversal), 8 de sfenoid (din care unul de la aripa mare), 6 de temporale (din care patru de la piramida petroasă), unul de la zigomatic (marginea orbitală cu sutura zigo-temporală); alte 87 de fragmente pot proveni din parietale, frontal și occipital;

- mandibula e reprezentată prin 7 fragmente (cinci din corp și două cu procesele coronoide);

- 5 dinți cu coroanele rupte;

- din coloana vertebrală sunt 9 fragmente (aici s-a identificat articulația ovală de la C1 pentru dintele axisului și corpul vertebral de la T1);

- 27 fragmente de coaste;

- din coxale sunt 11 fragmente (ramul ilio-pubic, ischium, aripa iliacă);
- un fragment din rotula dreapta;
- 8 fragmente de la omoplați;
- cca 300 de fragmente de la diafizele oaselor lungi (se pot recunoaște porțiuni semnificative de humerus, radius și cubitus, femur sau tibie).

- cca. 100 de fragmente de epifize (din care un cap radial dreapta, unul femural și o epifiză distală de la humerus).

- oasele de la mâini și picioare sunt reprezentate de 25 de fragmente, din care o falangă 1 distală stânga fără epifiza distală, un fragment de hamat, iar restul sunt fragmente de diafize și epifize.

Sex determinat: valorile 1a = 3,72 mm, 3c = 3,13 mm, 4 = 2,31 mm indică sexul feminin;

Vârstă estimată: 25 – 40 de ani (sutura sagitală deschisă).

M 9, 2008

Oseminte cu dimensiuni cuprinse între 7 – 40 mm, arse la o temperatură de cca 900 – 1000°C.

Inventarul oaselor:

- Din craniu au fost identificate 93 de fragmente (din care un fragment de frontal cu creasta frontală, două fragmente de occipital, zigomatic stânga cu marginea orbitală, un fragment de arc zigomatic, fragment de sfenoid, fragment nazal dreapta, fragment din marginea orbitală stânga de la frontal;

- Mandibula cu 5 fragmente, patru fiind din corp (ce păstrează și alveolele) și unul de la condilul stânga;

- Două rădăcini de molar și una de incisiv;

- Vertebrele cu 11 fragmente (șase fațete articulare și 5 fragmente de corpuri); patru fragmente de coaste;

- Coxale cu fragmente din marginea iliacă și de la fosa acetabulară;

- Cca. 50 de fragmente de epifize (cap femural, humeral și radial);

- Diafize cu aproximativ 200 de fragmente și două fragmente de clavicule;

- Oasele de la mâini și picioare cu 6 fragmente;

Sex determinat: valorile 1a = 6,08 mm și 1b = 10,12 mm indică sexul masculin;

Vârstă estimată: 20 – 35 de ani (suturi deschise).

M 10, 2008

Depunerea 10A

Osemințele din această depunere au ridicat probleme la identificarea și separarea pe indivizi. Datorită fragmentării și vârstei individului 1, un copil, s-a preferat inițial separarea acestuia de cel adult, apoi s-au inventariat oasele care au putut fi identificate corect. În mod sigur, însă, printre oasele individului 2 (adult) mai există și unele de copil.

Individ 1

Osemințe cu dimensiuni cuprinse între 12 – 47 mm și arse la o temperatură de cca. 900 – 1000°C.

Inventarul oaselor:

- Craniu = marginea orbitală stânga de la frontal și cea din dreapta, dar care are o porțiune din scuama frontală; o porțiune din zona glabelară, dar distrusă de foc pe partea ectocraniană și păstrată pe cea endocraniană cu creasta frontală; în conexiune cu acest fragment mai sunt și părți din nazale, iar partea stângă păstrează un mic fragment din tavanul orbital pe care sunt urme de cribra orbitalia; oasele zigomatice cu părți din procesele frontale și sutura zigo-frontale; fragment din fosa mandibulară de pe temporalul stânga; colul condilar (fără condil) stânga de pe mandibulă; patru fragmente de la piramidele petroase; un fragment de sfenoid cu o mare parte din corp și cu platoul pterigoid medial stânga; alte 23 de fragmente de calotă;

- fragment de corp mandibular cu partea exterioară dreapta; fragment de maxilă stânga de la incisivul 2 la premolarul 2; un alt fragment de maxilă cu trei alveole;

- dinți = 5 coroane de dinți permanenți neerupți (un molar 2 maxilar, doi molari 1 și doi molari 2 mandibulari);

- fațeta articulară dreapta de la atlas; corp de la o vertebră toracală;

- 14 fragmente de corpuri costale;

- fragment de omoplat cu cavitatea glenoidă dreapta;

- șapte fragmente de diafize și două de epifize;

- ambele sectoare proximale de la femure, cel dreapta cu o parte din epifiză, col și diafiză, iar cel stânga cu o parte din col și diafiză;

- șase fragmente de oase de la mâini și picioare.

Sex determinat: nu se poate stabili.

Vârstă estimată: 4 – 5 ani (gradul de erupție al dinților).

Individ 2

Oseminte cu dimensiuni cuprinse între 6 – 65 mm, arse la o temperatură de cca. 900 – 1000° C.

Inventarul oaselor:

- Craniu = ambele margini orbitale cu sutura fronto – zigomatică de la frontal; fragment maxilă stânga cu procesul frontal, proces zigomatic dreapta; eminența articulară și o porțiune din sutura sfeno – temporală de la temporalul stânga; două fragmente de occipital cu protuberanța externă; patru fragmente de piramidă petroasă; numeroase fragmente din zona maxilară și a sfenoidului; multe alte fragmente de calotă dificil de atribuit;

- Mandibulă = fragment de corp mandibular de la incisiv 2 stânga la incisiv 2 dreapta; un alt fragment cu alveola molarului 3 dar rupt după procesul coronoid; cu acest fragment se conexează un altul de la fosa masețică; fragment de corp mandibular stânga cu sulcusul extramolar, marginea endocoronoidă și procesul coronoid cu vârful rupt;

- Dinți = cinci fragmente de rădăcini și 2 coroane;

- Vertebre = două fragmente de corpuri cervicale, cinci fragmente de corpuri toracale, șase fragmente de corpuri lombare; alte 17 fragmente de fațete articulare, arcuri, spine; dintele axisului;

- Coaste = 44 fragmente de corpuri;

- Un fragment din cavitatea glenoidă și alte patru dificil de atribuit;

- Coxale = 18 fragmente, din care unul cu o porțiune din cavitatea acetabulară și ischionul dreapta;

- Epifize = cca 150 de fragmente, din care se identifică capete humerale, condili și capete femurale, platou tibial;

- Diafize = cca 200 de fragmente de la oasele lungi;

- Oase de la mâini și picioare = 26 de fragmente (talus stânga, calcaneul dreapta, navicular, epifize și diafize de falange);

- Oase de animale = șapte fragmente, posibil de oaie.

Sex determinat: dimensiunea 1b = 9,27 mm indică sexul feminin.

Vârstă estimată: 25 – 40 de ani (suturi deschise).

Depunerea 10B, vasul 1

Individ 3

Oseminte cu dimensiuni cuprinse între 5 – 90 mm, arse la o temperatură de cca. 900 – 1000° C.

Inventarul oaselor:

- Craniu = marginea orbitală stânga cu sutura zigo – frontală și o porțiune de frontal cu linia temporală; ambele procese frontale de pe maxilă; marginea orbitală dreapta păstrată pe o lungime de cca 1 cm și o parte din linia temporală; fragment de temporal stânga cu sutura temporo – parietală și procesul zigomatic rupt deasupra eminenței articulare; alt fragment din același os, tot stânga, din jurul meatului auditiv extern; fragment temporal dreapta cu meatul auditiv și procesul zigomatic rupt la jumătate; fragment de temporal dreapta cu partea ectocraniană a mastoidei; un fragment din marginea foramenului magnum; fragment frontal cu suprafața ectocraniană exfoliată de la foc dar care păstrează creasta frontală; trei fragmente de sfenoid; alte 50 de fragmente din calotă;

- Mandibula = fragment de corp dreapta, de la incisiv 1 la molarul 3; condilul dreapta și colul condilar; alte două fragmente de maxilă cu alveole;

- De la vertebre există șapte fragmente, arcuri și suprafețe articulare; 12 fragmente de coaste;

- Din coxale se identifică opt fragmente (porțiuni de fosă acetabulară, ram ischiopubic, ischion dreapta; de la vertebra 1 sacrală doar corpul;

- Epifize = femur dreapta ce păstrează porțiuni din cap, col și trohanter; iar de la cel stânga doar capul și colul femural; cap humeral stânga; fragmente din condilii femurali; platou tibial; epifiză proximală cubitus; epifiză distală tibie stânga; epifizele distale de la cubitus; alte 20 de fragmente greu de atribuit;

- Diafize = cca 250 de fragmente; se păstrează cca o treime din ambele femure;

- Oase de la mână = metacarpian 1 dreapta; falangă proximală 2 dreapta; diafiză metacarpian 4; alte două epifize;

- Oase la picior = fragmente de talus stânga, cuboid și calcaneu; metatarsiene 1 și 5 stânga fără epifizele proximale.

Sex determinat: masculin (capete femurale mari, margine orbitală groasă, inserții musculare).

Vârstă estimată = 35 – 40 de ani (țesut spongios femur proximal).

Depunerea 10B, vasul 2

Individ 4

Oseminte cu dimensiuni cuprinse între 10 – 67 mm și arse la o temperatură de cca. 1000° C.

Inventarul oaselor:

- Craniu = 21 de fragmente; fragment frontal cu marginea orbitală dreapta, linia temporală și arcul supraciliar; unghiul mastoid de la parietalul stânga; fragment zigomatic dreapta cu o porțiune din marginea orbitală; două fragmente de occipital, partea endocraniană, cu sulcusul transvers; fragment parietal dreapta cu zona striatiilor; un os wormian de 35,86 x 17,92 mm;

- Coloana vertebrală = axisul cu dintele și arcul rupt, plus unele deteriorări pe corp; cinci fragmente de corpuri și arcuri de la vertebrele toracale; un fragment de corp de vertebră lombară;

- De la coaste două fragmente; un fragment omoplat dreapta cu o porțiune din marginea laterală;

- Două fragmente de sacrum, unul din sacrala 1 și un altul din aripa sacro – iliacă; patru fragmente de coxale (suprafața auriculară, creasta iliacă, ischion);

- Rotula dreapta fragmentară;

- Cca. 50 de fragmente de epifize (cap și condili femurali);

- Diafize = cca 70 de fragmente (fragment de radius dreapta cu capul radial și o porțiune de diafiză; fragment de cubitus dreapta distal).

Sex determinat: masculin (arcuri supraciliare mari, margine orbitală groasă).

Vârsta estimată: 30 – 35 de ani (țesut spongios femur proximal).

Depunerea 10C, vasul 1

Individ 5

Oseminte cu dimensiuni cuprinse între 5 – 70 mm și arse la o temperatură de cca 900° C.

Inventarul oaselor:

- Craniu = 20 de fragmente (un proces coronoid dreapta; o rădăcină de molar și alte două fragmente de dinți; un proces frontal de la maxilă; un zigomatic dreapta; fragmente de occipital, sfenoid și parietale;

- Șase arcuri și procese articulare de la vertebre; 15 fragmente de coaste; 5 fragmente de coxal (fosă acetabulară); două fragmente de sacrum;

- Epifize = cca 40 de fragmente (din care un fragment de femur dreapta cu cap și col; două fragmente de capete humerale; fragmente de condili femurali; epifiză proximală de la tibia dreapta;

- Diafize = cca 50 de fragmente.

Sex determinat: masculin (cap femural mare).

Vârsta estimată: 25 – 35 de ani (țesut spongios femur proximal).

Centralizator

Mormânt	Sex determinat	Vârsta estimată
M 1, 2005	Feminin	14 – 30 de ani
M 2, 2006	Feminin	50 de ani
M 3, 2006, depunerea 2, individ A	Feminin	30 – 40 de ani
M 3, 2006, depunerea 4, individ B	Masculin	Matur
M 4, 2007	Feminin	Adult
M 5, 2007	Feminin	30 – 40 de ani
M 6, 2007	–	Adult
M 7, 2007	–	Adult
M 8, 2008	Feminin	25 – 40 de ani
M 9, 2008	Masculin	20 – 35 de ani
M 10, 2008, depunerea 10A, individ 1	–	4 – 5 ani
M 10, 2008, depunerea 10A, individ 2	Feminin	25 – 40 de ani
M 10, 2008, depunerea 10B, vasul 1, individ 3	Masculin	35 – 40 de ani
M 10, 2008, depunerea 10B, vasul 2, individ 4	Masculin	30 – 35 de ani
M 10, 2008, depunerea 10C, vasul 1, individ 5	Masculin	25 – 35 de ani

Materialul osteologic analizat în prezentul studiu provine din 10 morminte, cu un număr de 15 indivizi: un copil și 14 adulți; șapte de sex feminin și cinci de sex masculin.

Ca patologie se notează urme de osteoperoziostită pe diafizele de la femure și tibii la individul A din M 3 (2006, depunerea 2), iar la individul 1 din M 10 (2008, depunerea 11A) cribra orbitalia.

Depunerea 1, 2008

Este vorba de o depunere în care s-au găsit numai resturi de faună incinerate, fără oase umane și fără inventar; de altfel, forma gropii era ovală, spre deosebire de morminte, unde gropile erau mari și rectangulare. Cantitatea de resturi este relativ mare, circa 326 (tabel 1), dar o mică parte din acestea au putut fi determinate până la nivel de specie (8,59 %). Fauna prezintă puternice urme de ardere (ilustrată prin culoarea alb-cenușie a oaselor) care au determinat o fragmentare accentuată (dimensiuni între 5-70 mm ; majoritatea între 10 și 20 mm) datorată fisurării osului din cauza temperaturilor ridicate (peste 800°C) la care acestea au fost supuse. Focul a dus la distrugerea în proporție de peste 99 % a epifizelor ceea ce împiedică precizarea cu acuratețe a speciei.

Cea mai mare parte din fauna indeterminată specific aparține mamiferelor de talie medie (68,10 %) prin acestea înțelegând specii de ovicaprine, căprior, suine, etc, o altă parte aparținând însă mamiferelor de talie mare cum ar fi calul, vita domestică, cerbul, etc (23,31 %).

Speciile identificate aparțin unor taxoni domestici: calul, vita domestică și ovicaprinele (oaie/capra). Resturile de cal sunt reprezentate de o extremitate proximală de metatars dreapta și un scafoid dreapta; cele de vită sunt reprezentate de către un rest de dinte jugal, iar cele de ovicaprine, care sunt cele mai numeroase, sunt certificate de opt resturi de neurocraniu (trei frontale, patru parietale și un temporal), un rest de corp scapular, un fragment diafizar de humerus, o extremitate proximală de metacarp, două resturi de femur (o extremitate proximală și un fragment diafizar) și douăsprezece resturi de coaste.

Din păcate fragmentarea accentuată a resturilor faunistice nu permite specificarea vârstei sau a sexului animalelor care se regăsesc în cadrul acestui spectru.

Tabel 1: Repartiția numerică și procentuală a resturilor faunistice pe specii de animale descoperite în depunerea 10.

Specii	NR	%
cal (<i>Equus caballus</i>)	2	0,61
vita domestică (<i>Bos taurus</i>)	1	0,31
ovicaprine (<i>Ovis aries/Capra hircus</i>)	25	7,67
mamifere de talie mare	76	23,31
mamifere de talie medie	222	68,10
Total mamifere	326	100,00

**Andrei Soficaru
Nicolae Mirițoiu
Adrian Bălășescu**

Note - Notes

1. **Sîrbu, Cavruc, Buzea 2008**
2. **White, Folkens 2005**
3. **Scheuer, Black 2004**

4. **Whal 1996**: 345, fig. 1
5. **Acsadi, Nemeskeri 1970**
6. **Walker, Miller 2005**

Bibliografie - Bibliography

Acsádi, Nemeskéri 1970

ACSÁDI, GY. & NEMESKÉRI, *History of human life span and mortality*, Budapest, 1970.

Mirițoiu, Udrescu 1980

MIRIȚOIU, N. & UDRESCU, ST. M., *Considérations anthropologiques préliminaires sur la nécropole de Braniste – Nemțisor (Dép. Neamț)*, În *Dacia N.S.*, 24, 1980, p. 209 – 220, nota 3.

Rösing 1977

RÖSING, F. W., *Methoden und aussagemöglichkeiten der anthropologischen leichenbrandbearbeitung*, În *Archäologie und Naturwissenschaften*, 1, 1977, p. 53– 80.

Scheuer, Black 2004

L. SCHEUER, S. BLACK, *The Juvenile Skeleton*, Elsevier, 2004.

Sîrbu, Cavruc, Buzea 2008

SÎRBU, V., CAVRUC, V., BUZEA, D., *O comunitate dacică din sec. IV –III a. Chr. la Olteni, jud. Covasna*, În

Angustia nr. 12, 2008 (în prezentul volum).

Walker, Miller 2005

WALKER, P.L. & MILLER, K., *Time, temperature, and oxygen availability: an experimental study of the effects of environmental conditions on the color and organic content of cremated bones*. Poster presentation given at the 2005 annual meeting of the American Association of Physical Anthropologists in Milwaukee, WI. 2005

Whal 1996

WHAL, J., *Erfahrungen zur metrischen Geschlechtsdiagnose bei Leichenbränden*, În *Homo*, 47/1–3, 1996, p. 339 – 359.

White, Folkens 2005

WHITE, T. & FOLKENS, P.A., *The human bone manual*, Academic Press, 2005

Decorative Motifs or Religious Symbols? Attempts to Interpret the Decorations on Dacian Pottery (Part 2)

Cuvinte cheie: Tipia Ormenișului, Racoș, daci, motive decorative, simboluri

Key words: Tipia Ormenișului, Racoș, Dacians, decorative motifs, symbols

Rezumat

În timpul cercetărilor arheologice sistematice efectuate în Defileul Oltului din Munții Perșani au fost descoperite numeroase artefacte interesante datând din diferite epoci istorice, unele inedite, altele menționate în monografiile sau studii speciale. În prezentul studiu vom relua în discuție unul dintre obiectele publicate, un vas-borcan, descoperit în vara anului 2004 pe Tipia Ormenișului, comuna Ormeniș, județul Brașov, în primul nivel de locuire dacică, sub infrastructura sanctuarului cu aliniamente de baze de coloane din calcar alb, și vom pune în circuit științific o piesă inedită, o ceașcă în miniatură, descoperită într-un complex dacic (locuință) din fortificația dacică de pe Piatra Detunată (Durduia) de la Racoșul de Jos, în vara anului 2008. Este vorba despre 2 obiecte pentru care autorii nu cunosc analogii în Dacia pre-romană, iar dacă se ia în considerare numai decorul, fiecare piesă poate fi considerată unicat în domeniu.

Insistența noastră în detaliu asupra „motivei decorative” de pe cele două vase, precum și interpretările pe care le-am propus, își au explicația în unicitatea, până acum, a lor. În nici un caz nu considerăm concluziile la care am ajuns ca unice și infailibile, intenția noastră fiind, în primul rând, aceea de a face cunoscute cele două piese arheologice și istoricilor care se apleacă asupra fascinantei lumi a daco-geților, în cazul de față asupra spiritualității lor.

During the systematic archaeological researches done in the Olt Strait in the Perșani Mountains, many interesting artefacts belonging to different historical ages were found, some of them yet unpublished while others were mentioned in monographs or special papers¹. In this paper, we deal once again with one of the published objects² and at the same time we will bring forward a new archaeological piece.

1. "Jar-vessel"³. This piece was found during the systematic archaeological excavations that took place in the summer of 2004, at the Tipia Ormenișului site, Ormeniș commune, Brașov County⁴; it was discovered in Section I of the upper plateau, in the first Dacian habitation level, under the white limestone pillar based sanctuary infrastructure. A burnt dwelling, with a rich inventory found in situ, consisting mainly of hand-made kitchen pottery, was partially researched. The vessel was made of a coarse paste, the degreasing substances consisting of little white stones, sand, pounded shards and mica spangles; it has a dark-brown colour on the outside, red-brown colour on the inside, while the core of the paste is dark-grey. On the outside it was covered by a slightly polished angoba, showing traces of partial exfoliations and small cracks caused by secondary burnings. These burnings led to the ending of this habitation phase (PL.I).

Judging by its dimensions, this vessel could have been also used for storing alimentary supplies. Unfortunately, only its upper part can be reconstructed, telling us that the vessel had an arched or slender profile; the preserved part has a truncated cone shape. Its rim is thickened towards the inside, obliquely bevelled towards the outside, having a rounded edge.

Its dimensions are: Dm=32cm, Dmax = 41cm, H=22,50cm (the total height could have reached 65-70cm).

The décor of the vessel consists of two categories of elements: a) traditional motives, very often met on Dacian pottery, and b) symbol motives. In the first category we can place eight knobs: four of them are larger (D=42-48mm) each having six elongated alveolus, one of them being placed exactly in the centre; the other four knobs are interpolated among the first four ones, being placed a few mm higher than the horizontal line formed by these; these knobs are round as well, but they are smaller (D=22-23mm, half the dimensions of the larger ones); each of them has four elongated alveolus, placed crosswise. Both rows of knobs form symmetrical pairs placed above the vessel's maximum diameter.

The large number of such knobs, identical to those we described above or at least very similar to them, found on the Dacian pottery

belonging to the 1st century B.C., exempts us from presenting any analogies, suggesting in the same time a possible dating of this vessel.

The other part of the décor is the one that stands out, being, as far as we know, quite unique until now. It belongs to the category of symbolic ornaments. Since one of the three fragments of the vessel on which this décor appears was missing when we first discovered it, we couldn't make out the entire assembly of decorative elements. Thus, at that time, we (incorrectly) stated that "... one of the preserved elements is certainly the symbol of fire" ⁵. Finding later (in the 2005 campaign) other pieces of the vessel and putting them together led us to discovering an image that may be interpreted (Pl.I/a-b).

We assume that we deal with the representation of a vulva, found also on the drawing of the recent Tipia Ormenișului monograph⁶, where we stated, due to the lack of some parts of the assembly, that: *"Being very conscious that it is an ideogram, that is not simple to decipher nor to interpret, we now assume that we might deal with a symbolism out of which some elements cannot miss: expressions of the idea of hearth-sacred fire, the passing of time, or, more likely, the rich symbolism of fecundity – fertility, through a mode of expression that we find rather androgynous than exclusively maternal. We do not exclude the possibility that this could be a symbol of the vulva or of the uterus. We are more than certain that the vessel also had (or only had?) a religious utility"* ⁷. Now it is very clear that we deal with a true and somewhat "naturalist" image of a vulva. Only a few mm above the hair we can see a bird that is flying vertically upwards; its head and neck are longer than its body. Without trying to identify the species of this bird at this moment, since this is not a key element for deciphering this drawing, we do have to mention that it could contribute to the enrichment of its semantic.

About 18 mm left of this image one can notice a phallus, placed vertically, marked by three incised lines; two of them were preserved entirely, while the third, that is closer to the vulva, was partially preserved, on a distance of a few mm in its upper part, and towards the middle; the remaining areas of this line was found on the are of the vessel where the crack occurred. The end of the prepuce is marked by another incision that is easily arched, uniting the other three inci-

sions. These three incisions are 50 mm long and the one in the middle represents the seminal canal.

There are five lines between these two elements that unite them. These were meant to be horizontal lines, but they show imperfections due to the resistance of the degreaser. These are the most difficult to be "read", although judging by the symbolism of numbers their sum may be interpreted in favour of these explanations and the conjunction of the two main composing elements (the phallus and the vulva).

The total length of this composition, on a horizontal direction, is of 85 mm, while its height is of 75 mm. It is certain that it hasn't been reproduced on the vessel, not symmetrically nor otherwise, since there are no other preserved traces of this decoration, while the knobs were all preserved.

The composition was made in the fresh paste, before the clay was burnt.

This statement asks for rigour upon the interpretation of this absolutely original drawing, and above all we have to exclude any pornographic hints and allusions. Neither taken one by one, nor as an assembly, can its components be disparaged.

The phallus, found in a vertical position (in Latin *in erectio*), in a state that is not purely erotic, symbolises, as in any religion whatsoever, the regenerating power "...spring and canal of the kind" ⁸. In our scene it can be compared to a column.

The vulva "...euphemistically called the big and beautiful mother of the Bambara populations" ⁹ bears a symbolist meaning that is found at many populations: "... a spring that swallows virility and throws back life, that unites opposites, or, more precisely turns them one into the other; this is where the mystery of its attraction comes from, being different of the diurnal and solar male sex" ¹⁰. We do have to notice that in our composition the vulva is waiting for intercepting the life giving semen. The moment caught by the composition is the one preceding the erotic accomplishment. Although they have well determined places in the composition, carefully chosen beforehand, they do not elude the erotic act, representing "...the repetition of primordial hierogamy, the embrace between the Sky and the Earth, of which all beings were born of" ¹¹. The fact that the uniting sexual act (the hierogamy) is to take place is proved by the author's insistence to

unite the male and female elements, through the five horizontal lines; we believe that this number wasn't used by chance, that in the Dacian culture as well it represents "a sign of unification, a nuptial number ..., of harmony and balance. It will represent the number of hierogamies, the bonding between the celestial principle (3) and the earthly mother principle (2)"¹². The result of this union will be "the man, a new expression of the Great Triad"¹³.

A very resembling or even identical role, of protecting the „Sky-Earth” union found in our composition, is given to the bird that is placed above the entire scene, more precisely above the vulva. The fact that the bird is found in an upward vertical flying position stresses out once again the symbol of connection for genesis between the Sky and the Earth. "In Greek language the word could have been a synonym for herald and for message of the sky"¹⁴. In the culture of many civilisations the bird was generally the messenger of the gods or the means of communication between the world and the underworld, controlled by the gods as well. The symbolist analysis of each bird species leads us to the conclusion that most of them have attributes that are positive to love, sometimes even identifying themselves with it (the dove, etc.).

The bird that is found in the composition is most probably an eagle, judging by the way it is presented and by the proportions of its body. It seems to play more roles, of which we mention the one of substitute or messenger of the sun: the first one shows that the bird knows very well the scene that he has just seen, he governed it and he is glad for it, while the second one, of messenger, shows us how he engages in a vertical flight towards the sky to announce the news, the right and left directions being malefic (s.n.). The presence of the eagle in the described composition, represented as an arrow, and the direction of its flight mythically pre-established may be interpreted as the corollary of the composition's subject, the auspicious atmosphere of the scene being essential and obvious.

In the culture of more contemporary nations the folk beliefs see in the eagle an immortal being, just as we Romanians do: "Because it enjoys an eternal life, because it overcomes the power of death, the eagle can be a symbol of the soul, of its eternity; we find it frequently in this state on the Dacian funerary monuments and even in the ancient

Thracian-Getian art. (...) In the Romanian folklore we find the function of messenger-bird or guide-bird: it is often used in fairy tales and ballads...some of these ballads (very few of them, n.n.) turn the eagle in an omen messenger"¹⁵.

Concluding upon the above presented aspect, we find some of them more important than others; some are "consistent" with the décor, others are just mentioned here, being associated to the subject: 1 – the composition, incised in the fresh clay of the vessel, before it was burn; it is the first décor with a narrative symbol that is partially deductible found so far on Dacian pottery, in our case on a hand-made vessel. Judging by its stratigraphical position the vessel and the other objects found in the dwelling seem to belong to a period prior to Burebista's reign and prior to the construction of the local white limestone pillar based sanctuary. 2 – in the same room we found another smaller fragmentary hand-made vessel, on which a solar symbol appeared (a wheel with nine spokes), which was as well applied on the fresh clay, before the vessel was burn. 3 – the discovery, in the Tipia Ormenişului site, on the first level of Dacian habitation, of two phallus-shaped amulet-sharpeners made of grit stone¹⁶; these cannot be dissociated by the symbolism or by the practice of initiation acts specific to the sub-adjacent material or visual image-like representations¹⁷. 4 – the composition cannot be associated to the so called pornographic scenes, but it should rather be considered a true religious monument, that is very valuable due to its uniqueness (until now) and its symbolist contents. It goes beyond the significance and importance of the isolated artefact findings that represent the male-female duet, explaining first of all the birth of the human being, as it can be very clearly seen in our "drawing". The significance and the message of this composition cannot be reduced merely to the very often used fertility-fecundity general expression; they seem to us more profound, representing the genesis of the entire living world, the cosmogony, the man being in our case only the means of expression of the entire philosophy that stands behind this composition.

2. The miniature cup¹⁸. It was found in a Dacian complex (dwelling) in the Dacian fortification from Piatra Detunată (Durdăia), Racoşul de Jos, during the 2008 systematic archaeological campaign. It was found on the

24th of June, in section II, m 7, at a depth of 42 cm. The complex is found inside the defence system, being "embedded" into it. The depth at which the vessel was found belongs to the first level of Dacian habitation, burnt down during an event which took place before 106 A.C., maybe the First Dacian-Roman War. Finding it in the eastern part of the dwelling, nearby the wall, suggests that it was usually kept on the same shelf with other objects, but it was placed among these such as to be differentiated.

We have to mention that the Dacian fortress from Piatra Detunată lays less than a km north-west from the Sacred Mountain found on Tipia Ormenişului.

The vessel was made of a semi-fine paste, having in its composition sand and small pieces of mica. It has a truncated cone-shaped profile, with the large base at the opening. Its bottom is flat, the rim is rounded but not shaped; it has only one handle, with a very carefully smoothed fastening area; the secondary burning made the vessel become entirely red (Pl. II).

Dimensions: Db=25mm; Dm=50mm (exactly the double of the base); H= 31mm, the thickness of the wall=0,50mm; the thickness of the handle=9-10mm, capacity = 18/20millitres.

Décor (Pl. II, Pl. III). The handle: it has six oblique notches up right – down left, made on the maximum curvature. The bottom: it has a cross, incised with the same tool used to make the notches on the handle. On the outer wall of the vessel, beginning from the handle and towards the right of the onlooker, with the cup placed in normal position (with its opening upwards) one can see the following decorative elements: a – two vertical incisions (Pl. II/f), starting at the rim and almost reaching the bottom; b – a stag placed upside down (Pl. II/c-d); c - a "small fir tree" with its top towards the sky, with six branches on both sides (Pl. II/a-b); d – three incisions similar to the first two, found between the "fir tree" and the handle (Pl. II/a). At a careful look one can observe, in the place where the handle is fastened and as well in other areas, small incisions that aren't part of the "planned" décor, but rather are results of the potter's absence of mind. There is no separating sign between the stag and the "small fir tree". Neither on the inside, nor on the outside can we see traces of burnt organic substances; and even if these sub-

stances were ever to be found on this vessel, they were destroyed by the strong secondary burning. The vessel surely had a certain way of handling and purpose; judging by its dimensions the handle wasn't quite necessary. Although it was found among objects with daily use, this vessel is surely a religious one, and this case is not unique¹⁹. Its use in rituals is underlined by some specific elements, of which we can mention the miniature dimensions, the décor and its arrangement on the vessel, which we need to recall: 1 - "the small fir tree", with a very well outlined trunk, its top is facing upwards towards the sky when the vessel is placed in normal position (its height is of 20 mm, the maximum opening of the corolla is of 18 mm). 2 – the stag is placed in a natural position only when the vessel is turned upside-down. Although the potter couldn't do a perfect work, he tried to represent all four legs of the stag; the front right leg is raised to the level of the front left leg's knee. Its head is facing towards the right, just like its entire body, and it is represented by a horizontal incision deeper and wider than the other incisions forming its body; beneath it there is a second and much slender incision, and the eye is marked at their middle area. Three vertical fine lines mark the chin right under the mandible. Its corona is represented by two middle (central) columns, out of which the age ramifications begin; we identified three such ramifications of both sides. Taken separately the latter ones could be interpreted as well as a coniferous tree placed upside down. Under the stag's body, that is marked by two highlighted lines and by the "ribs", one can see some other small fine vertical lines that can only suggest the fur of the animal (four of them can be clearly seen).

Our general impression is that the author ("the artist"?!) wanted to make a complete but sketched representation of the animal, obtaining as a result an imperfect image, characterised by the lack of harmony between the proportions of the body, that is very short compared to its anatomic components, its height overcoming its length (the height is of 30 mm while the length is of only 20 mm).

As it was already said a simple look upon this piece allows us to make a statement right from the beginning: this is not a household vessel, since the above mentioned characteristics differentiate it from this category of

pottery (the miniature dimensions and the décor, the latter being the defining one). The décor is fully made by incisions, a very rarely used technique in Dacian pottery for representing animals; until now we only now three such cases, all outside the Carpathian Arch²⁰. If we consider that the statistics and analysis conducted by our colleague Valeriu Sîrbu is exhaustive, we can say that we find ourselves in front of the first such discovery in the inside area of the Carpathian Arch.

The oneness of the décor so far, as well as the fact that we found the vessel in a dwelling, are enough arguments to sustain that this piece is not a result of a pottery workshop. The decorative motifs are not imprinted (stamped) as it is, for example, the stag from Răcățău, where we are pretty certain that a workshop functioned, although it wasn't yet discovered²¹.

But the décor also has other particularities that need to be discussed. No matter where we begin looking at it, the décor has a key to its understanding that isn't revealed to us. The only certain thing is that once again we find ourselves in front of a "narrated" subject. This is the proof that we do not deal with simple decorative motifs but with clear symbols. Each of the representations, either animal, of vegetable matter or "neutral", must be regarded as being part of a coherent, unitary and explicit language of the community that structurally and artistically worked it out and mythically and religiously accepted it. Analysed separately the signs would undermine or at least diminish the importance of the "narration" (except the stag that is frequently met on daily and religious Dacian pottery). But together their language that remains yet hidden introduces us, even if partially, in a world of coded collocations of "... some Dacian-Getian religious, magical or mythological beliefs and practices"²². As well as in the case of the Dacian painted pottery, "... in the absence of coherent scenes, with an "epic" content that could assembly the zoomorphic images putting together a possible "scenario", the attempts to identify some significations remain in the sphere of mere speculations"²³. Thus, as well as the researcher from Cluj-Napoca, we will "resume to general findings and cautious analogies", placing the highlight on the general symbolism (=universal) of the here discussed signs.

"The small fir tree". It is a motif frequently met on pottery species or on other

generally known artefacts, and thus they are useless to be mentioned here²⁴. It is the sign with one of the most significances and symbolisms; Mircea Eliade mentions at least seven that he considers to be essential. They all lead us towards the conclusion that we find ourselves in front of "A living cosmos, in eternal regeneration". The tree in general is "a symbol of life in continuous evolution, in its ascension towards the sky ...; it has the characteristics of a centre, that turns the World Tree into the World Axis. The trees that don't lose their leaves (the coniferous trees, the laurel, etc.) are symbols of immortality"²⁵. On some of the Dacian artefacts the "small fir tree" is placed upside down, with its roots towards the sky. Its representation is common to many nations, from the Far East to America, and finds its explanation in the belief of the sun's and the light's defining role in the birth and growth of everything that is alive. "The beings draw their vim from above and look for ways to send it downwards ... Life comes from the sky and enters the earth"²⁶.

Gilbert Durand believes that this inversion of the tree is a "symbol of the ascending verticality..., of the cyclical reciprocity scheme"²⁷. From a sexual point of view the tree is bivalent; it is the symbol of the initial androgen. In the Greek culture (see the myth of Attis-Cybele) a relative of the fir, the pine tree, receives a purely masculine aspect (phallus) still keeping the sign of duality, of the Mother (Cybele, mother of the Gods, herself the primordial source of fecundity). The symbolism is also taken over by the Romans, whom on the 22th of March (the beginning of spring according to the calendar) brought a tree on the Palatin to celebrate *The Entering Tree*²⁸.

Even if sometimes it might seem obsessive, the presence of the fir tree on Dacian pottery raises a natural question: why the fir and not another tree or plant?

Without having the claim of being able to give an answer that is valid for the present history of the discussed object, we will further try to outline a possible coherence upon the origin and presence of the fir tree (also) on the Thracian-Dacian-Getian artefacts. In other words, we will try to suggest a connection that is placed apparently far in space but is contemporary to one of the Thracian-Phrygian Gods and to its imagistic correspondent, Attis, whom is frequently substituted by

the image of the fir. The fact that Attis is at the beginning the Phrygian God (thus Thracian) of vegetation and the husband of Cybela seems to us quite important in what regards its relation to other symbols found on Dacian pottery, all being related to the belief in the birth-life-death-resurrection phenomenology. The verisimilitude of Attis as being a Thrace-Phrygian inheritance in the Dacian symbolism (the fir) is partially illustrated by "sheltering" the Great Mother of Gods (as well Phrygian, as a personification of the world's founder) under different vegetation signs²⁹. More than that, Attis' connection to Cybele, whom has since become mistress of water and of war, the ruler of the Universe, might strengthen the supposition that both divinities had a major importance in the beliefs of the Thracians in general, and, implicitly, in those of the Dacians as their inheritors, with a perpetual remember of nature's cyclical regeneration, of the "periodic regeneration of the World"³⁰.

The fact itself, that the consistence and longevity of the "inheritance" (since the Neolithic, since the beginnings of agriculture, as in the case of other populations³¹) are natural in the case of a nation that had as main occupations agriculture and animal breeding, even if the ancient sources do not mention anything about these Gods and their existence in the Dacian culture, probably considering it implied. Still we doubt that a nation whose fields had to be beaten down with spears by the Macedonian warriors and the importance of which fields became so great for the state that under the reign of Decebal a "ministry" of support for the fields was named, had no Gods to protect specifically its agriculture.

In conclusion, the Dacian "small fir tree" cannot be considered a simple spiritual inheritance with a plausible ethnical and historical filiation, local or Micronesian³², but an associated perpetuation of the attributes of the previously mentioned primary Gods. Fundamentally the Attis-Cybele symbiosis is found also on other Dacian artefacts, as for example on the Larissa type coins, where the Mother Goddess holds in her hand a fir branch, and on a "delian" goblet, where the same Goddess dances holding fir branches in her hand³³. The "small fir tree" is, according to Mircea Eliade's conclusions, "the spring of life that is found in this vegetable matter"³⁴. By implicitly and exclusively representing Attis,

the "small fir tree" symbolises the cyclical repetition of the living world in general, and as well the permanence of man's faith (=belief) in immortality, in our case of the Dacian-Getians; we find out from Herodotus that at least their south-Carpathian descendants (the Getians) "in which ways they consider they are immortal"³⁵. The presence of this motif both in the areas rich in coniferous vegetable matter, as well as in the field areas, where forests are generally absent from the scenery, is an indisputable proof that this faith was generally spread among all members of the Getian-Dacian population. Everywhere in Dacia, as well as in the entire region inhabited by Thracians, Attis is one of the Gods that "die and resurrect", just as Osiris and Adonis do according to other religious beliefs³⁶.

In the Romanian symbolism, the "small fir tree" is found on different folk creations up to the Middle Age³⁷, and on woven fabrics even up to modern periods.

The stag. Very rarely found in the animal imagery of the Carpathian-Danube region and absent from the painted Dacian pottery³⁸, but often or very often found in the representations related to the mythology or religion of other populations; there is a large amount of literature written about the stag, thus there are plenty of interpretations regarding this motif. We will only mention part of these interpretations, that we consider to be quite minimal but sufficient to reveal its symbolism, identical or quite close to that of many populations, including the Thracian-Dacian-Getians.

Ending his comments upon the iconography and attributes of Cernunnos in the Celtic religion, Mircea Eliade states: "Yet, the religious symbolism of the stag is extremely complex. On the one hand, in the area that spread in prehistoric times from China to Occidental Europe, the stag, due to the periodical renewal of its horns, is a symbol of perpetual creation and renovatio"³⁹. In the Celtic and German cultures "it was also one of the most important symbols of fecundity, and, in the same time, a funerary animal, guide of the death; as well he was the favourite prey of kings and heroes: the killing, the hunting of the stag had the same significance as the tragic death of a hero"⁴⁰.

"The deer was often compared to the Tree of Life, thanks to its branchy horns that are periodically renewed. It is the symbol of

fecundity, of the rhythms of growth, of resurrection"⁴¹.

The recently mentioned attributes, or others considered main-secondary, are also found among the beliefs of other nations on other continents. Without even suggesting a possible connection or "contamination" between the Thracian-Dacian-Getians and the north-American Indians, phenomena which is historically impossible, we do have to mention as a "far analogy" in space and time a magical and religious practice met in the culture of this latter population, that seems to be an illustration of the motifs found on our vessel. *"The dances and cosmogonies of the Indians from North America express this connection between the stag and the Tree of Life"*⁴². *"The tight connection between the pine and the species of stags (the dances of the stag around a pine tree put up in the square) could belong to the forest imagery; yet, it is not impossible to imagine that on a more profound level it could contain the symbolism that associates the stag not only with the sunrise and the dawn of day, but as well with the beginnings of life that shoved itself when the world was created ... In many Amerindian cosmogonies we find the moose or the roe deer that with its bellowing awakens the created life; in the Indian art, the tree (the pine n.n.) is often represented as growing out the stag's branched horns, just as in the European tradition about the vision of Saint Hubert"*⁴³.

Ab originem, the presence of Cervus in the Thracian-Dacian-Getian iconography, very rich in the "golden age" but much poorer in the "classic age" is not due to the direct Scythian, Greek-Roman or Celtic influences. The certain aspects are, in exchange, the native and perennial character of the symbol, both fully demonstrated through researches and correct interpretations undertaken after our historiography freed itself from the omniscient soviet science, beginning with the works of Dumitru Berciu⁴⁴. First of all we take into consideration the six representations of the Capra species found on a burnt clay ceramic fruit-bowl belonging to the Basarabi Culture of the Hallstatt period. But the motif is older and common to the entire Thracian world, both in Europe and in Asia Minor, at the Phrygians established on Trojan lands in the first half of the 12th century B.C.⁴⁵. The Thracians created their own animal style, strongly influenced by the late Iranian art,

and they mediated it, forwarding its Persian components as well towards Central and Western Europe (as for example to the Celts). In Dacia we find its most refined expression takes place in the "Golden Age" of the Getian-Dacian civilization (the 4th-3rd centuries B.C.). Just as in the case of Celts (Cernunnos) or in that of other populations, at the Getian-Dacians the decorative motif or the God with this look are indissolubly related to the art and ideology of the elites, to the leaders, the stag being almost never-failing from the "princely art" pieces⁴⁶. In the "classical" Dacian art, the animals – the stag, the deer – are linearly represented, with conventions of perspective, reminding us of the oriental ones, and with the inner space flat and filled with dots, to reproduce the fine fur of the animals. This stylisation makes us remember the way the animal motifs were used on silver pieces⁴⁷.

Keeping the evidently religious symbolism unaltered, the motif of the stag is found also on other pieces until the Roman conquest, and the most eloquent example is the vessel we are just discussing. From a stylistic point of view we can mention once again that the stag that appears on it breathes a respectable Thracian tradition in age; this stag from Racoș strikingly resembles the bronze statuette found in Bulgaria, nearby Sevljevo⁴⁸, that belongs to the 7th century B.C., being contemporary to the Capra representations of the Basarabi Culture. We do mention that the vessel from Racoș – Piatra Detunată was found in a Dacian fortress, it belonged to a warrior and it dates itself somewhere back in the period of the Roman conquest. Thus we have here the confirmation of the fact that this motive was spread in different layers of society, in our case in the army strata.

As a consequence we consider that the Cervus found on the cup discovered at Racoș – Piatra Detunată is a religious symbol of Thracian-Dacian national tradition, a native motif at its origins but "developed" in time, influenced by the art of all the populations the Thracian-Getians came in contact with, mainly by the Iranian one⁴⁹. Its symbolism has a mythical and religious content that cannot be much different than the one of other populations found on the same level of development; the essential symbols for all these populations are the ones of birth, growth, death, resurrection – rebirth, light.

Its association on the same "support" with a tree with perennial leaves, in our case the fir, may be interpreted as stressing out the essence of the religious idea of the composition: resurrection, cyclical renewal of all that is living, "guaranteed" by the stag, this being the reason it is drawn besides the "small fir tree".

We highlighted in our description that the animal is "stepping" on the ground only when the vessel is turned upside down, moment in which the "small fir tree sticks its roots into the sky". This is the real, a priori wanted position of the vessel, because in the function of the religion the inverted position of the stag is hard to be accepted, position in which the symbolism of the other decorative elements (the vertical incisions or the ones found on the handle) is not affected. This is the state in which the "small fir tree" is found on a large number of Dacian sepulchral or laic vessels, known for a long time and thus only scarcely reminded here (in the fortress from Piatra Detunată only the number of such vessels found in dwellings goes over 20). This specification allows us now to reveal the path of the symbolism of the "overturned tree" that we referred to before; we won't talk about its significance according to which "the Tree of Life can suddenly overturn its polarity, becoming the Tree of Death"⁵⁰, instead we will deal with the belief we found in the culture of more populations according to which "... the beings draw their vim from above and look for ways to send it downwards (...) Life comes from the sky and enters the earth"⁵¹. Its association on the vessel with the "herald of light", symbol of the "rising sun that ascends towards the zenith" as a "mediator between the sky and the earth"⁵² totally excludes the baneful, mortuary significance. On the contrary, the stag-small fir tree tandem cannot have a different significance at the Thracian-Getians, opposite to the one it has in the belief of other populations, some mentioned before, to which we can also add the symbol of hunting.

The "authority and strength" of the archetypal stag (along with the hind) compared to other animals, found in the belief of the Getian-Dacians, is still preserved in the Romanian folklore. "The two creatures thus represent nature's emblematic image, in its savage, primordial state (...) The stag with a cradle between its horns is a symbol of eternal life, of its resurrection, of fecundity and abundance (...) Resurrecting again and

again, expressing the eternal cycles of nature, the stag has to "cross" from a level to another of his existence, from accomplishment to death, from the "black world" to the "white world". Moving the semantic accent in the other pole of its mythical and symbolic complex, the popular belief turns the stag into a funerary animal, that bears and guides – in its cradle – the souls of the wandering (...) The stag and the hind, as they appear in the Romanian folklore, reveal many archaic symbolic connotations; following their thread we go down towards cosmogony myths, towards images of primordial beings, of the creatures that ruled over the energies and secrets of nature, of fertile animals, donors of life and strength, both travellers and guides among different levels of the world (...) They live in and control those spaces that are hard to access, either expressions of the world of elements, or expressions of the world beyond"⁵³.

Other symbols on the vessel

As we stated before, we do not have primary or secondary motifs on the vessel: the signs have to be seen and "read fluently" according to their place in the composition. They were all incised, before the vessel was burn.

The cross. One of these symbols is the cross found on the bottom of the cup that can be seen only when the vessel is inclined or completely turned over. If we interpret the perimeter of the vessel's bottom as being a circle, we can consider that we deal with a wheel. In this case it is possible that the author suggests a symbol dedicated to the creative divinity (the circle) whose existence is guaranteed and temporally ordered by the cross that divides the whole into four fragments; these succeed one another in an inexorable order – the four seasons. The symbol of the cross gives the miniature cups a religious function, especially if they are found in specific complexes, like the ones in the dava from Grădiştea⁵⁴, or even in dwellings⁵⁵.

The vertical incisions. They are grouped two by two or three by three. The first ones are placed in front of the stag, between the stag and the handle; the others are placed between the "small fir tree" and the handle. We mention once again that their number was pre-established such as their message finds place in the idea's narrative flow. Thus,

there could have been any other number of incisions, since the space was enough, and they also could have been replaced with other signs. The one who made them considered important not only the area where he placed them but also the number of incision from a grouping, as well as their total. This is the motive that made us consider the incisions as being numbers, symbols of each number of a group, and not simple decorative signs.

Two. Number two was in prehistory, as well as in classical antiquity, the equivalent of the Female Principle, that of the Mother. It is the number of all bi-valences and dualities; it signifies the duality that sustains any progress. It is the number of the Earth.

Three. It is a fundamental number symbolising and synthesising the triple unity of the living being. It is the number of the Sky. In many cultures it represents the male principle, virility.

We don't know whether for the community that hold this vessel the total of the incisions had a precise significance. In the case in which a positive answer is the correct one, we have to mention that number five is the sign of unity in a nuptial meaning, being also the sign of the centre, of the harmony and balance. It is the sum of the celestial symbol (3) and the chthonian symbol (2). In other words it is the symbol of the creation and perfection of the living world. It is the symbol of man, and as well of the universe; it represents the totality of the sensitive world, order and perfection.

Six. It is the number of the oblique incisions found on the cup's handle. *"It is considered symbol of the creation, the mediator between the Principle and the manifestation (...) it is the virtual completion. At the Greek people number 6 was dedicated to Venera – Aphrodite, the goddess of carnal love"*⁵⁶.

Judging by our statements we made during the description of these vessels one could easily see that we deal with objects that we know no analogies in pre-Roman Dacia; if we only discuss the décor of the vessels each piece could easily be considered unique. What differs the most is the place and the environment in which light was shed upon them: the first one was found on a hill that in the time of Burebista became one of the most important religious and resistance centres of Dacia⁵⁷, and the second one was found in a

fortress with a permanent garrison. Their dating is quite certain, and approximately 18 decades passed between the births of these two pieces: the beginning of Burebista's reign – the Roman conquest. None of the vessels was found in a religious construction or arrangement, on the contrary, they were both found in dwellings: a "civilian" one, from Tipia Ormenișului, and a military one, from Piatra Detunată, in different environments and social surroundings. Both vessels were decorated when the paste was still fresh, before burning: on the first one the creator "cut out" incised motifs belonging to the human anatomy, while on the second one we found symbols of the vegetable matter, as well as animal and neutral symbols, these latter ones being used to complete the first two categories.

In both examples, the symbolist content has as central subject the earthly life, perceived and partially understood by man in a flow that assures the perpetuation of life, as well as the cosmogony life, the fir and the stag being the intermediaries between Sky and Earth, while the man, just as in the culture of other nations, considers himself a synthetic symbol of the macro-cosmos. The "drawing" from the first vessel sends us thinking of the "primordial union, the embrace between Sky and Earth of which all beings were born"⁵⁸, in other words the creation of man and of cosmos.

Neither of the symbols contains malefic messages; on the contrary, they all send positive messages, either by themselves or together, about fertility, fecundity, the inexorable and perfectly ordered flow of time (controlled by the gods), birth-life-death-resurrection of the entire living world, in other words about the immortality that represented the main belief of the Dacian-Getian religion.

It isn't less true that the "decorative motifs" here presented can be interpreted in other ways as well, specific to the human life, the symbols being nothing else but supplications addressed to the gods for having children, plenitude in agriculture and animal breeding, success in hunting etc. In order for these prayers to be fulfilled certain rituals were practised, that we have no information about, but it is certain that these two vessels were used during these performances.

We end our study by mentioning that our insistence for details regarding the "*decorative motifs*" found on the two vessels, as well as the interpretations that we here suggested, find their roots in the oneness of these pieces. We do not consider our conclusions as being unique and infallible; our main inten-

tion was to bring the attention of archaeologists and historians whom research the fascinating world of the Dacian-Getians upon these findings, especially on their spiritual meaning.

**Florea Costea
Lucica Savu
Angelica Bălos**

Drawings: Mihaela Cioc
Photos: Florea Costea, Paul Pavel

Note - Notes

1. **Costea 1997**, p. 39-76; **1998**, p. 59-76; **1999**, p. 105-119; **2000**, p. 3-6; **Costea, Bauman 2001**, p. 1-6; **Costea, Bălos 2001**, p. 217-241; **Costea, Bălos, Scurtu 2003**, p. 11-22; **Costea, Crișan 2005 (2006)**, p. 51-75; **Costea, Crișan 2006a**, p. 93-112; **Costea 2005 (2006)**, p. 76-81; **Costea et alii 2006**, passim; **Costea 2007**.
2. **Costea 2007**, p. 76-81
3. Colecția Muzeului Județean de Istorie Brașov, nr. inventar II 6863.
4. Spre regretul nostru, încă o dată trebuie să facem precizări asupra apartenenței terenului. Înainte de publicarea monografiei arheologice a sitului Tipia Ormenișului ne-am informat personal, verbal, la primăriile din Augustin și Ormeniș, fără a solicita și documente. Concluzia la care am ajuns atunci s-a dovedit a fi greșită, consultarea ulterioară a actelor cadastrale demonstrând că terenul a aparținut dintotdeauna comunei Ormeniș, menționarea lui în perioada comunistă ca proprietate a Augustinului fiind o chestiune legată de interese economice momentane (forestiere și pășunat). În prezent, Tipia Ormenișului este posesoriat al Primăriei Ormeniș, înființat încă în deceniul al treilea al secolului XX.
5. Desenul a fost publicat anterior, cu un text în limba română într-o formă ușor diferită, în *Cumidava*, 29, Brașov, 2007, 76-81, sub titlul *Un „motiv decorativ” neîntâlnit până în prezent pe ceramica dacică*, sub semnătura lui Florea Costea.
6. Colecția Muzeului Județean de Istorie Brașov, nr. inventar II 7189.
7. **Costea et alii 2006**, p. 132 și pl. XCVI/7
8. Ibidem
9. Ibidem, p. 226-227, cu nota 258
10. **Chevalier, Gheerbrandt 1995**, p. 36
11. Ibidem, p. 462
12. Ibidem
13. Ibidem, p. 24
14. Ibidem, p. 310
15. Ibidem
16. Ibidem, p. 22
17. **Coman 1996**, p. 194-195, cu bibliografia
18. **Costea et alii 2006**, p. 242 și Pl. CLXI/3-4
19. **Sîrbu 1996**, fig. 12/10
20. **Sîrbu 1996**, p. 69
21. **Căpitanu 1986-1987**, p. 79 și Fig. 2/24
22. **Sîrbu 1993**, p. 67
23. **Florea 1998**, p. 207
24. **Costea 1999**, p. 110 și urm.
25. **Eliade 1964**, p. 125
26. Ibidem, p. 127
27. **Durand 1963**, p. 371, apud **Chevalier, Gheerbrand 1994**, p. 127
28. **Chevalier, Gheerbrand 1994**, p. 130
29. **Costea 1999**, p. 108
30. **Eliade 1992**, p. 40
31. Încă din neolitic, de la începuturile agriculturii, ca și la alte popoare – **Eliade 1992**, p. 40-45
32. **Daicoviciu 1972**, p. 204 și urm; **Crișan 1986**, p. 345 și urm; **Costea, Bălos 2001**, p. 217 și urm; **Costea, Bălos 2003**, p. 23-31
33. **Florescu 1968**, p. 17
34. **Tratat**, p. 176.
35. **Istории**, 93, 94
36. **Eliade, Culianu 1996**, p. 233
37. **Costea, Bălos 2001**, p. 217-241
38. **Florea 1995**, p. 79-82; **1998**, passim
39. **Eliade 1952**, p. 216
40. **Eliade 1970**, p. 146, cf. **Eliade 1986**, p. 145.
41. **Chevalier, Gheerbrand 1994**, p. 290
42. **Chevalier, Gheerbrand 1994**, p. 290
43. **Burr 1962**, p. 55
44. **Berciu 1969**
45. **Berciu 1969**, p. 170 etc.
46. **Berciu 1969**, passim; **Sîrbu, Florea 1997**, fig. 7/2; 11-12; 16/2-3; 2/26; **Sîrbu, Florea 2000**, fig. 4; 6; 12/2-3; 23/2b; **Bouzek 2005**, p. 79-104 și fig. 81-84; 86 etc.
47. **Florescu 1968**, p. 25.
48. cf. **Bouzek 2005**, pl. 8
49. **Berciu 1969**, p. 170 și urm.
50. **Chevalier, Gheerbrandt 1994**, p. 131
51. **Chevalier, Durant 1994**, p. 127
52. Ibidem, p. 291-292
53. **Coman 1996**, p. 133-141
54. **Sîrbu 1996**, p. 48-51 și fig. 12/10; 51/3
55. Ibidem, fig. 12/10 etc.
56. **Lubac 1968**, p. 199, cf. **Chevalier, Gheerbrand 1995**, III, p. 313
57. **Costea et alii 2006**, passim, **Vulpe 2007**
58. **Chevalier, Gheerbrandt 1995**, 2, p. 24

Bibliografie - Bibliography

- Ardevan 2006**
RADU ARDEVAN, *Monete, în Augustin-Tipia Ormenișului, comuna Augustin, județul Brașov. Monografie arheologică (I)*, p. 258-260, pl. CXLI/1-4.
- Bouzek 2005**
JAN BOUZEK, *Thracians and Their Neighbours: Their Destiny, Art and Heritage*, în *Studia Hercynia*, IX, Praga, p. 1-274.
- Burr 1962**
ALEXANDER HARTLEY BURR, *Le Cercle du Monde*, Paris.
- Căpitanu, 1986-1987**
VIOREL CĂPITANU, *Obiecte cu semnificație culturală descoperite în dăva de la Răcățău, județul Bacău, în Carpica*, 18-19, Bacău.
- Chevalier, Gheerbrant 1995**
JEAN CHEVALIER, ALAIN GHEERBRANT, *Dicționar de simboluri*, București, 1995.
- Coman 1996**
MIHAI COMAN, *Bestiarul mitologic românesc*, București.
- Costea 1997**
FLOREA COSTEA, *Așezarea Wietenberg de la Racoș-Piatra Detunată, în Angustia*, 2, p. 39-76.
- Costea 1998**
FLOREA COSTEA, *Ce sunt de fapt vasele dreptunghiulare puțin înalte din ceramica Wietenberg?*, în *Angustia*, 3, p. 39-76.
- Costea 1999**
FLOREA COSTEA, *O depunere rituală de vase de la Racoșul de Jos, județul Brașov. Încercare de descifrare a posibilelor simboluri din ornamentica olăriei dacice (I)*, în *Angustia*, 4, p. 105-119.
- Costea, 2000**
FLOREA COSTEA, *O fibulă celtică recent descoperită la Racoșul de Jos, jud. Brașov*, în *Cumidava*, 22-24, p. 3-6.
- Costea, Bauman 2001**
FLOREA COSTEA, IONEL BAUMAN, *Două fibule hallstattiene de tip „Augustin”, în Studii de Istorie Antică. Omagiu Profesorului Ioan Glodariu*, Cluj-Napoca, 2001, p. 1-5.
- Costea, Bălos 2001**
FLOREA COSTEA, ANGELICA BĂLOS, *Un „brăduț” sculptat în piatră descoperit în fortificația dacică de la Racoș-Piatra Detunată, în Studii de Istorie Antică. Omagiu Profesorului Ioan Glodariu*, Cluj-Napoca, 2001, p. 217-241.
- Costea, Bălos 2003**
Corrigenda, în *Cumidava*, 25, p. 23-31.
- Costea, Bălos, Scurtu, 2003**
FLOREA COSTEA, ANGELICA BĂLOS, LUCICA SCURTU, *O Marcă de olar (?) descoperită în fortificația dacică de la Racoș-Piatra Detunată, județul Brașov*, în *Cumidava*, 25, p. 11-13.
- Costea, Bălos, Scurtu, 2003a**
FLOREA COSTEA, ANGELICA BĂLOS, LUCICA SCURTU, *Ein töp-foldsiegel (?) entdeckt in der dakischen Festung Racoș-Piatra Detunată, în Cumidava*, 25, p. 14-22.
- Costea et alii 2006**
FLOREA COSTEA ET ALII, *Augustin/Tipia Ormenișului, comuna Augustin, județul Brașov. Monografie arheologică (I)*, Brașov, 2006.
- Costea, Crișan 2006**
FLOREA COSTEA, VIOERICA CRIȘAN, *Daci și celți în sud-estul Transilvaniei, în Cumidava*, 29, p. 51-75.
- Costea, Crișan 2006a**
FLOREA COSTEA, VIOERICA CRIȘAN, *Dacians and Celts in South East Transylvania, în Thracians and Celts. Proceedings of the International Colloquium from Bistrița*, 18-20 mai 2006, Cluj-Napoca, p. 93-112.
- Costea, Savu, Bălos, 2008**
FLOREA COSTEA, LUCICA SAVU, ANGELICA BĂLOS, *Un fragment de coif roman descoperit în așezarea dacică de la Racoșul de Jos-Piatra Detunată, județul Brașov, în Tyrageia, Serie Nouă*, vol. II [XVII], nr. 1, Chișinău, p. 267-274.
- Durand 1963**
GILBERT DURAND, *Les structure anthropologiques de l'imaginaire*, Paris, 1963.
- Eliade 1952**
MIRCEA ELIADE, *Images et symbols*, Paris, 1952.
- Eliade 1964**
MIRCEA ELIADE, *Traité d'histoire des religions*, Paris, 1964.
- Eliade 1986**
MIRCEA ELIADE, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, București, 1986.
- Eliade, Culianu 1996**
MIRCEA ELIADE, IOAN P. CULIANU, *Dicționar al religiilor*, București, 1996.
- Florea 1995**
GELU FLOREA, *Observații asupra ornamenticii figurative a ceramicii pictate din zona capitalei statului dac (secolul I d. Hr.)*, în *Arheologia Moldovei*, 18, 1995.
- Florea 1998**
GELU FLOREA, *Ceramica pictată. Artă, meșteșug și societate în Dacia preromană (sec. I a.Chr. - I p. Chr.)*, Cluj-Napoca, 1998.
- Francostel 1972**
PIERRE FRANCOSTEL, *Realitatea figurativă. Elemente structurale de sociologie a artei*, București, 1972.
- Mansuelli 1978**
GUIDO MANSUELLI, *Civilizațiile Europei vechi*, București.
- Sanie 1995**
SILVIU SANIE, *Ornamentica unor vase miniaturale geto-dacice, în Arheologia Moldovei*, 18, 1995.
- Savu, Bălos 2007**
LUCICA SAVU, ANGELICA BĂLOS, *Două unelte agricole din fier, de epocă dacică, descoperite în sud-estul Transilvaniei, în Cumidava*, 29, p. 82-87.
- Sîrbu 1993**
VALERIU SÎRBU, *Credințe și practice funerare, religioase și magice în lumea geto-dacilor*, Galați, 1993.
- Sîrbu 1995**
VALERIU SÎRBU, *Reprezentări animaliere pe recipiente ceramice în lumea geto-dacilor, în Arheologia Moldovei*, 18, 1995.
- Sîrbu 1996**
VALERIU SÎRBU, *Dăva getică de la Grădiște, județul Brăila, Brăila*, 1996.
- Sîrbu, Florea 1997**
VALERIU SÎRBU, GELU FLOREA, *Imaginar și imagine în Dacia preromană, Brăila*, 1997.
- Sîrbu, Florea 2000**
VALERIU SÎRBU, GELU FLOREA, *Les Geto-Daces. Iconographie et imaginaire*, Cluj-Napoca, 2000.
- Vulpe 1986**
ALEXANDRU VULPE, *Zur Entstehung des geto-dakischen Zivilisation. Die Basarabi-Kultur, în Dacia N.S.*, 30, 1-2, p. 49-90.
- Vulpe 1998**
ALEXANDRU VULPE, *Geto-Dacii?*, în *CICSA*, 1-2, București, 1998, p. 2-11.
- Vulpe 2007**
ALEXANDRU VULPE, *Despre centrul de putere al dacilor din Defileul Oltului de la Racoș, în Studia in Honorem Dr. Florea Costea, Brașov*, 2007, p. 78-82.

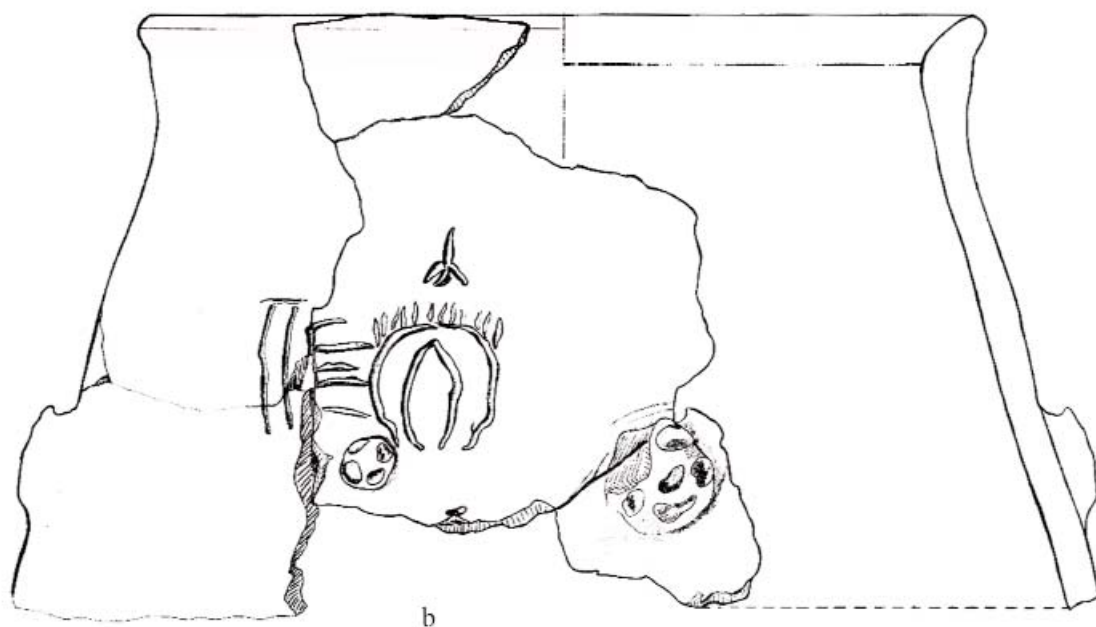

Plate I

The jar-vessel with symbols, Tipia Ormenişului: a) photo; b) drawing.

Planşa I

Vas cu simboluri, Tipia Ormenişului: a) fotografie; b) desen

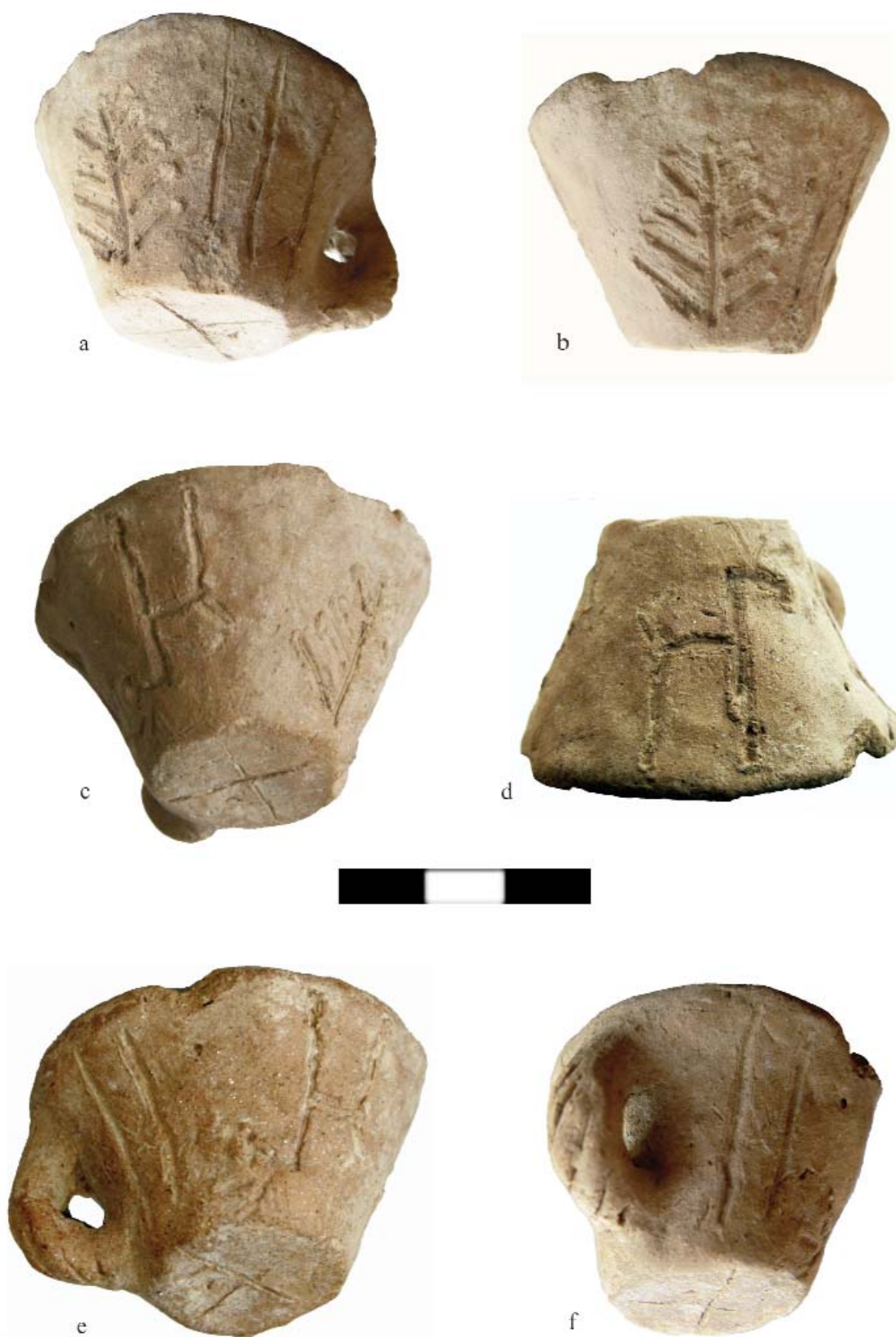

Plate II

The little cup, Piatra Detunată - photo.

Planşa II

Cupa mică, Piatra Detunată - fotografie

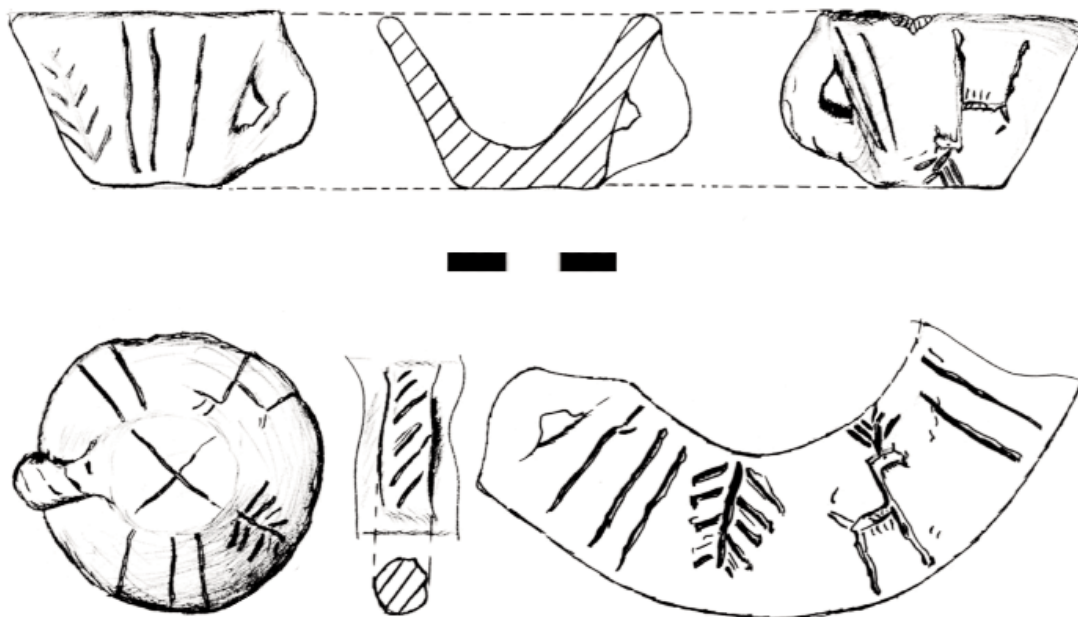

Plate III

The same vessel, unfolded drawing

Planșa III

Același vas, desenul desfășurat

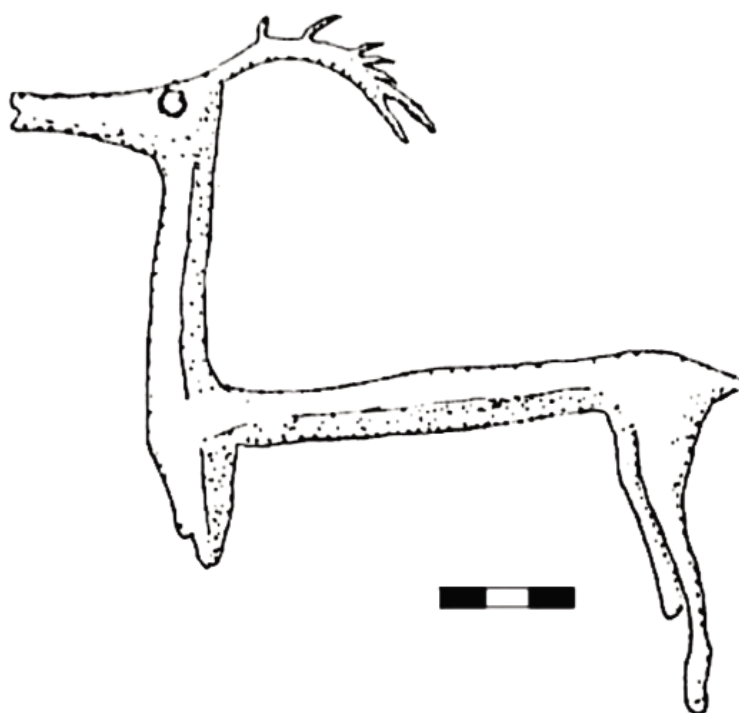

Plate IV

The stag from Sevljevo (according to Jan Bouzek)

Planșa IV

Cerbul din Sevljevo (după Jan Bouzek)

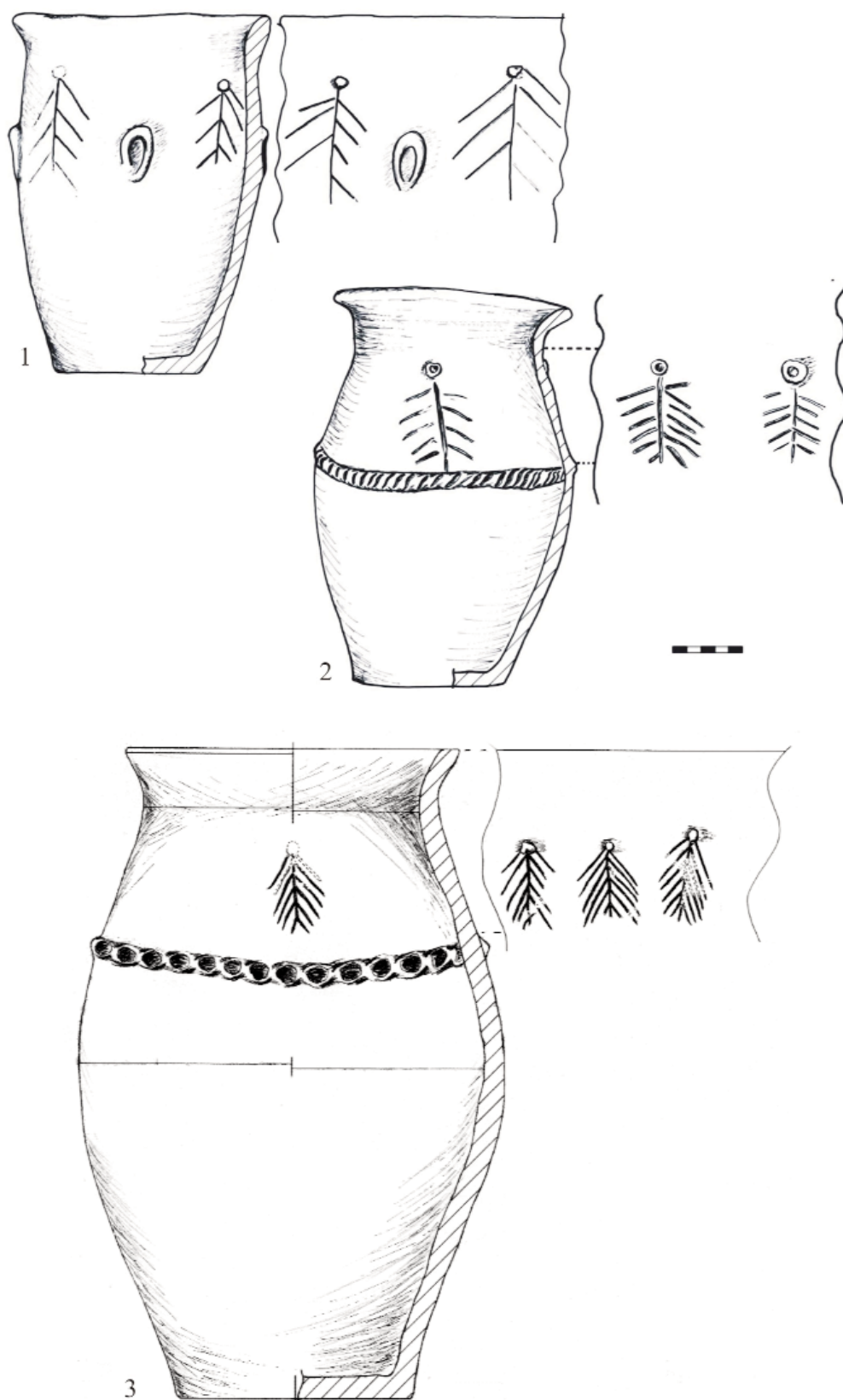

Plate V. A decoration with little fir from the dacian vessels:
 1- Tipia Ormenișului; 2,3 Racoș-Piatra Detunată.
Planșa V. O decorație cu motivul bradului de pe un vas dacic:
 1- Tipia Ormenișului; 2,3 Racoș-Piatra Detunată.

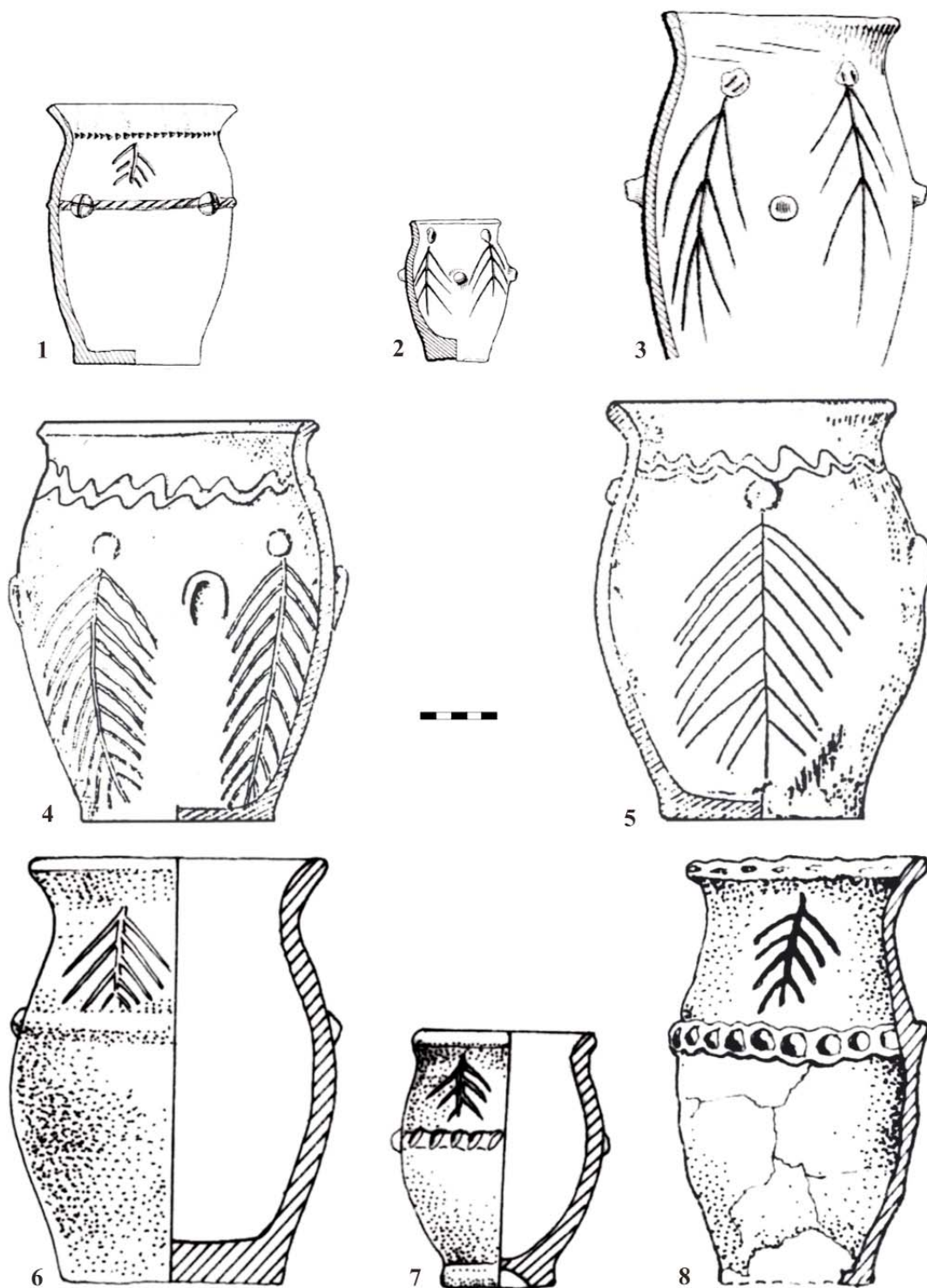

Plate VI

A decoration with little fir from the dacian vessels: 1-3 Sprâncenata (according to C Preda); 4-5 Căpâlna (according to I. Glodariu, V. Moga); 6-7 Ocnița (according to D. Berciu, without a scale); 8. Moigrad (according to M. Macrea, M. Rusu, I. Mitrofan, without a scale).

Planșa VI

O decorație cu motivul bradului de pe vasele dacice: 1-3 Sprâncenata (după C Preda); 4-5 Căpâlna (după I. Glodariu, V. Moga); 6-7 Ocnița (după D. Berciu, fără scară); 8. Moigrad (după M. Macrea, M. Rusu, I. Mitrofan, fără scară).

Au produs dacii sticla?

Cuvinte cheie: daci, Copăcel, sticlă, cuptor, zgură

Key words: dacians, Copăcel, glass, oven, dross

Résumé

L'auteur presente un grande bloc de conglomerat (plus que 40 kilo) lequel, etant soumis à une analyse petrographique et spectro-chromatique dans trois laboratoires differentes, a démontré que les Daces de l'établissement de Copăcel, (distr. Braşov) ont pratiqué sûrement la métallurgie du fer et du bronze (et cuivre) et, très probablement, ils connaissaient le processus de la fabrication de la verre, pas pour des bouteilles, mais sous la forme de pâte, pour les objets de parure.

În perioada 16-26 septembrie 1985 s-a desfășurat ultima campanie de săpături arheologice de salvare în așezarea civilă dacică de la Copăcel, comuna Hârseni, județul Braşov. Scopul ei a fost de a elucida dacă localnicii erau specializați numai în metalurgia fierului și a bronzului, sau și în fabricarea sticlei, vestigiile descoperite anterior sugerând și această posibilitate. Aceasta a făcut ca obiectivul campaniei din acel an, să se limiteze la o secțiune (16 x 2m) și o casetă (3 x 3m), ambele trasate în zona în care, cu trei ani înainte, fusese descoperit un bloc de conglomerat adus în așezare din altă parte și a cărui analiză spectrografică pleda în favoarea producerii sticlei¹.

În afara materialelor obișnuite, în special a ceramicii modelată cu mâna, a podinei de lut și a lipiturii de perete înroșită de foc, în campania din acel an au mai fost găsite: un fragment dintr-o lupă de fier nedesprinsă încă de zgura din cuptor (relevantă pentru modul de abandonare a așezării) și două concavități de lut ars, făcute și înroșite de foc. Unirea lor indică încă o dată existența în locul respectiv a unui cuptor, ele constituind o parte a gurii pentru foale.

Fragmentele au fost descoperite tot în perimetrul L3, respectiv cea din care provenea și conglomeratul paralelipipedic; analizele cantitativă și calitativă ale acestuia au fost reluate, în paralel cu o examinare petrografică, rezultatele lor fiind cele de mai jos.

Analiza petrografică.

Blocul, în greutate de peste 40 kg, provine din falia nordică a Munților Făgărașului, aflată la depărtarea de 7,5-8 km sud de Copăcel.

Este o formațiune miocenă (helvetian-tortonian) bine cimentată cu numeroase fragmente de roci (cuarțite, șisturi cloritoase de culoare verde, șisturi amfibolice de culoare verde-închis spre negru, gnaise granitice și ortoză roșietică etc.), cu fenomene de alterare chimică (în special limonizare – limonit=silicați de magneziu și fier= $\text{Fe}_2\text{O}_3\text{NH}_2\text{O}$) brun-gălbui, mai accentuată la suprafață. Compoziția mineralo-chimică a fragmentelor de roci este, în mare, următoarea: cuarțite (cuarț= SiO_2), șisturi cloritoase (clorite=silicați de magneziu și fier: (penin, clinoclor etc.), șisturi amfibolice (amfiboli=silicați complecși de Ca, Fe, Al, ex: hornblenda, actinatul ș.a.), gnaisul granitic (=cuarț= SiO_2) + ortoză (=feldspat de potasiu ($=\text{AlSi}_3\text{O}_3$) + mică albă ($=\text{KAl}_2(\text{AlSi}_3\text{O}_{10})(\text{FeOH})_2$, uneori și mică neagră ($=\text{K}(\text{MgFe})_3(\text{AlSi}_3\text{O}_{10})(\text{FeOH})_2$ (analiză efectuată de către prof. univ. dr. Ioan Șoneriu de la Universitatea din Braşov).

Analiza cantitativă și calitativă.

În paralel, un eșantion din conglomerat a fost supus analizei cantitative și calitative în laboratoarele Întreprinderii „Tractorul”. Rezultatele sunt următoarele: $\text{SiO}_2=37,30\%$, $\text{AlO}_3=9,66\%$, $\text{Fe}_2\text{O}_3=5,64\%$, $\text{TiO}_2=0,99\%$, $\text{CaO}=21,46\%$, $\text{MgO}=2,85\%$, $\text{Mg}=0,82\%$, analiza fiind efectuată la umiditatea de 0,678.

La același laborator a fost analizată și o bucată de zgură în greutate de 750 grame, aflată în vecinătatea resturilor blocului de piatră. Rezultatul a fost următorul: $\text{S}=0,013\%$, $\text{SiO}_2=51,68\%$, hidroxid de calciu=3,46%, $\text{MgO}=2,66\%$, $\text{Fe}_2\text{O}_3=27,55\%$, $\text{Al}_2\text{O}_3=8,65\%$, $\text{C}=0,19\%$, la umiditatea de 1,66 (analiză

efectuată de către ing. dr. Gh. Dumitru de la Întreprinderea „Tractorul”).

Analiza spectrografică.

Conglomeratul era acoperit de un strat de compuși rezultați din alterarea chimică (limoniți), îmbrăcat la rândul lui de un strat de argilă, gros între 1 și 5cm, pigmentat și el cu compuși de alterare. Fiind limpede că acestea au luat naștere în cursul unui fenomen termic intens, ele au fost supuse unei analize spectrografice, tot la Universitatea din Brașov. Încercarea a urmărit depistarea principalilor componenți, prin impresionarea cromatografică cu schimbători de ioni în strat subțire. Cantitativ, primul element depistat a fost fierul, al doilea cuprul, al treilea plumbul, iar al patrulea nichelul, adică exact rezultatele obținute mai înainte cu trei ani în același laborator (analiză efectuată de către lector univ. dr. Cecilia Costea de la Universitatea din Brașov).

Precizăm că analizele au fost făcute fără ca între operatori să existe vreo comunicare.

Ni se pare clar că ne aflăm în fața unei situații care ridică multe semne de întrebare. Unul ar fi cel care privește aducerea blocului de piatră în așezare de la atâta depărtare: este exclus ca el să fi fost transportat pentru a fi integrat vreunei construcții atâta vreme cât pe loc există piatră de râu din belșug și de toate dimensiunile. Așa se și explică faptul că el nu făcea parte dintr-o construcție, fiind practic ascuns de localnici sub o manta de piatră mai mărunță, foarte probabil pentru a-l salva momentan și a-l refolosi după trecerea unei amenințări care se pare că a pus capăt locuirii.

O dovadă că înainte de a fi ascuns blocul a fost utilizat într-un anume scop rezultă din faptul că din partea superioară a paralelipipedului s-a prelevat o anumită cantitate, prin „polizare”. De aici desprindem că localnicilor nu blocul întreg le era util, ci părți din el mărunțite, mojarate. Se ajunge astfel la problema utilizării lui, moment în care reamintim că în compoziția lui intrau: cuarț, clorite (penin, clinoclor), șisturi amfibolice (hornblenda, actinatul), gnaisuri granitice (mica albă și mica neagră, ortoza). Se cunoaște că primul component, cuarțitul (SiO_2), aflat în cantitatea cea mai mare (37,30%) a fost dintotdeauna și este și în prezent folosit în industria sticlăriei, glazuri, smalturi etc., specia Gayserit numai la sticlărie și ceramică. La rândul ei, hornblenda este utilizată ca adaos

neutru la topirea minereurilor de fier. Dintre gnaisuri, ortoza este și ea folosită în industria sticlăriei, la obținerea porțelanurilor și a emailurilor.

Revenind la rezultatele analizei zgurii de fier se cuvine remarcată prezența între elemente a sulfurii. Corelând analizele cromatografice efectuate la universitatea brașoveană, în care preponderente au ieșit fierul și cuprul, ajungem la concluzia că dintre materiile prime supuse prelucrării de daci de la Copăcel făcea parte și calcopirita (CuFeS_2), adusă sigur din Bazinul Ciucului, compus care, după cum se cunoaște, nu este altceva decât minereul de cupru (cu o concentrație de 34,5%Cu).

Rezultatele tehnice ale analizelor succint prezentate sunt foarte tentante în a ne face să afirmăm că daci de aici cunoșteau și practicau toate trei „industriile” ce deja se pot desprinde din discuție: a fierului, a cuprului (implicit a bronzului) și a sticlei. Analizând materialele descoperite (resturile de cup-toare, cantitatea mare de zgură de fier, calcopirita, sârma de cupru, piatra de var etc.) se poate afirma că la Copăcel se practicau sigur metalurgia fierului și a bronzului. Totodată credem că există suficiente argumente pentru susținerea că localnicii „fabricau” și sticla². Este vorba, între altele, de prezența în cantitate mare a plumbului în reziduurile arderii materiei prime, minereu care nu se găsește în zonă și care nu putea fi adus nici pentru reducerea fierului, nici pentru aceea a cuprului. Tot în scopul „fabricării” sticlei a fost adus și gnaisul granitic (SiO_2), care într-adevăr se găsește în Munții Făgărașului. Chiar dacă admitem, vorbind despre cuarț, că acesta era necesar la abținerea glazurilor și a smalturilor, acestea nu au fost niciodată folosite de către olarii daci la glazurarea și smălțuirea ceramicii proprii. Se poate afirma, mai degrabă, că mica albă, mica neagră și ortoza (adică toate gnaisurile granitice de bază din conglomerat) se utilizau pentru obținerea culorii dorite a pastei de sticlă, mono- sau policromă. Este vorba despre materii prime care nu intră în procesul metalurgiei fierului, nici în aceea a cuprului (bronzului), ele stând și în prezent la baza industriei sticlăriei, a glazurilor și a smalturilor. Cele mai multe dintre aceste materii nu se găsesc în zonă și au fost aduse de la mari depărtări (feldspatul de potasiu de la aproape 300 km).

Un alt element, pe care romanii îl foloseau curent la decolorarea pastei de sticlă³ și care este prezent la Copăcel este magneziul, în proporție de la 2,66 la 2,85% în conglomerat.

Tuturor elementelor sau compuşilor enumerați li se adaugă prezența pastei sticloase, opacă, lăptoasă, fumurie sau vânăță prezentă la extremitățile bulgărilor de lut vitrifiat.

Luând în considerare situația prezentată mai sus, credem că suntem îndreptățiți a susține că în așezarea dacică de la Copăcel se producea și sticlă. Poate în cantități reduse și numai pentru podoabe. Ea, alături de fier și bronz (cupru), putea fi una dintre mărfurile de preț destinate comerțului, ceea ce explică măcar parțial descoperirea în așezare a câtorva monede macedonene (o piesă Dyrrachium și două Xenon intrate în colecția Muzeului Țării Făgărașului).

Nu dispunem de argumente pentru a susține că sticla se și prelucra pe loc, ca atare nici a tehnicii utilizate, a suflării sau a presării. Dată fiind inventarea primei tehnici în a doua jumătate a secolului I î.Chr.⁴ și receptivitatea dacilor la noutățile tehnice ale vremii, consi-

derăm că răspunsul afirmativ la întrebarea pusă nu contrazice posibilitatea folosirii ambelor procedee, monedele macedonene, fibulele „*linguriță*”, fibulele cu corpul puternic arcuit, chiupurile cu buza „*în trepte*” etc. asigurând datarea așezării între secolul I î.Chr. și cucerirea romană. Cum nu s-au descoperit resturi de butelii, păstrăm o rezervă în plus în privința tehnicii suflatului. Pasta de sticlă putea fi doar produsă în așezare și apoi comercializată, ceea ce presupune existența în apropiere sau în alte zone a unor ateliere specializate, fapt încă neconfirmat arheologic cu excepția capitalei statului dac⁵.

Concluzionând asupra celor de mai sus, putem spune că săpăturile arheologice de la Copăcel au adus contribuții importante măcar în două privințe: repertorierea a încă unei așezări dacice în stânga Oltului din sectorul său făgărașan și înscrierea ei în lista acelorora în care se practica metalurgia fierului (a doua în Țara Făgărașului)⁶, a bronzului și prima în care este probabil să se fi produs și sticla.

Florea Costea

Note - Notes

1. Costea 1981, p. 169; Costea 1987-1988, p. 97-118; Costea 2002, p. 165 și passim; Costea 2004, p. 103-104
2. Iaroslavschi 1981, p. 166
3. H.D.Pacodi 1908, p. 41-42

4. Morin 1913, p. 3; Berryer 1957, p. 7
5. Glodariu 1981, p. 161 și fig. 4/54
6. Glodariu, Iaroslavschi 1979, pp. 23, 31, fig. 1 și fig. 5/2; Iaroslavschi 1981, p. 169; Glodariu, Costea 1983, p. 19-20 și fig. 4, 7-8

Bibliografie - Bibliographie

- Berryer 1957**
La verrerie ancienne aux Musée Royaux d'Art et Histoire, Bruxelles, 1957.
- Costea 1981**
FLOREA COSTEA, *Așezarea dacică de la Copăcel*, în *ActaMP*, 5, 1981.
- Costea 1987-1988**
FLOREA COSTEA, *Așezarea dacică de la Copăcel*, în *ActaMN*, 24-25, 1987-1988.
- Costea 2002**
FLOREA COSTEA, *Dacii din sud-estul Transilvaniei înaintea și în timpul stăpânirii romane*, Brașov, 2002.
- Costea 2004**
FLOREA COSTEA, *Repertoriul arheologic al județului Brașov*, Brașov, 2004.
- Glodariu 1981**
IOAN GLODARIU, *Contribuții la cronologia ceramicii daci-*

- ce în epoca Latène târzie*, în *Studii dacice*, Cluj-Napoca, 1981.
- Glodariu, Costea 1983**
IOAN GLODARIU, FLOREA COSTEA, *Așezarea dacică de la Șercaia*, în *Cumidava*, XIII/2, 1983.
- Glodariu, Iaroslavschi 1979**
IOAN GLODARIU, EUGEN IAROSLAVSCHI, *Civilizația fierului la daci*, Cluj-Napoca, 1979.
- Iaroslavschi 1981**
EUGEN IAROSLAVSCHI, *Au prelucrat dacii sticla?*, în *Studii dacice*, Cluj-Napoca, 1981.
- Morin 1913**
J. MORIN, *La verrerie en Gaule sous l'Empire Romain*, Paris, 1913.
- Pacodi 1908**
H.D. PACODI, *La verrerie en Egypte*, Cairo, 1908

Abrevieri - Abbreviations

ActaMN

Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.

ActaMP

Acta Musei Porolissensis, Zălau.

O fibulă inedită descoperită în raza localității Sic¹, jud. Cluj

Cuvinte cheie: Someșul Mic, romanitate târzie, germanici, fibulă tip Vyskos
Key words: Small Someș, Late Roman Period, Germanics, Vyskos type brooch

Abstract

The present article deals with the subject of Vyškov type brooches on the basis of a random discovery in the surroundings of Sic village, Cluj County. The similar artifacts discovered in the Middle Danube area are analysed here, establishing three categories, one for the prototypes and two for the variants of the Vyškov type brooches. The Ist variant consists mostly of bronze artifacts which have their margins decorated with incisions (*Tremolierstichdekor*). This type is geographically located in the Middle and Lower Danube area and can, from a chronological point of view, be framed in the second third of the 5th century AD. The IInd variant also consists of bronze brooches, but the difference is set by the decoration technique, *Kerbschnitt*. At the present time only five such artifacts are known and they range especially in the Middle Danube region. Based on the decoration technique and geographical distribution, these brooches can be dated slightly later than the ones belonging to the Ist variant, at the beginning of the second half of the 5th century AD. The ones discovered in the Someșul Mic region are significant because it is for the first time that such a high concentration of this kind of artefacts is observed on a rather limited area. However, the most important aspect is granted by the fact that they highlight the existence of an early horizon of the Germanic-type discoveries in the D2-D3 fazes. Moreover, the inhabiting of this particular region is marked by intense cultural ties with the Middle Danube area.

Situată la circa 10 km de municipiul Gherla, localitatea Sic (Pl. I. 2.), jud. Cluj, este cunoscută în literatura de specialitate printr-o serie de descoperiri arheologice izolate. În urma unei ample cercetări a zonei, I. Ferenczi identifică aproximativ 42 de puncte cu urme arheologice².

Unul dintre acestea îl constituie zona Văii Selei. I. Ferenczi notează următoarele referitor la acest punct: „La 3 km SSE de centrul localității se deschide „Gura Văii Selei” (*Szelecsatorka*). „Valea Selei”, lungă de 3 km este orientată spre Băgaciu, este mărginită dinspre NE de niște creste cu pante abrupte, actualmente pleșuveiate, latura de SV a văii are un versant cu pante mult mai dulci, împădurite. Din acestea coboară cinci văi mai mici, seci, laterale. Prima și a doua vale (cu limbajul local groapă) se numesc „Toba de jos” și „Toba de sus” (*Felső-, Alsótoba*). Față în față cu deschizătura „Tobei de jos” se întinde o terasă joasă 2-3 m, în linii mari spre SSV. Locul se află la poalele ultimei ramificații a șirului de creste, care începe cu „Dealul Tăietura” (*Irtványtető*), ce se ridică dinspre N deasupra satului Băgaciu. În arăturile terasei se pot aduna fragmente de ceramică preistorică, din epoca stăpânirii romane și de la începutul epocii prefeudale”³.

În depozitul Muzeului de Istorie din localitatea Gherla au ajuns în anul 2005 câteva fragmente ceramice și obiecte metalice

descoperite în zona Văii Selei, însă din păcate nu beneficiem de alte informații legate de locul exact sau condițiile de descoperire, singurele observații în acest sens fiind acelea că piesele provin din punctul numit „gura Văii Selei” și că au fost găsite în arătură.

Piesa care face obiectul studiului de față este o fibulă fragmentară turnată din bronz (Pl. I/1) din care este păstrată numai placa piciorului, ruptă în partea inferioară a arcului, triunghiular în secțiune. Placa piciorului de formă pentagonală, ușor curbată și ruptă în extremitatea inferioară, prezintă pe margini o zonă de aproximativ 2 mm decorată prin incizare (*Tremolierstich-dekor*). Din cele cinci proeminențe circulare specifice, piesa prezintă numai patru datorită stării de conservare, fiecare dintre ele fiind delimitată de câte o incizie circulară realizată cu compasul. Portagrafa are secțiune circulară și este sudată pe partea posterioară a plăcii fibulei. De sub portagrafă se poate observa o nervură mediană de secțiune triunghiulară obținută odată cu turnarea piesei.

Dimensiunile păstrate ale piesei sunt L. = 4,27 cm; l. = 1,37 cm; gr. = 0,1 cm.

Din punct de vedere tipologic, piesa se încadrează în categoria fibulelor Vyškov (Tabel 1). În ceea ce privește materialele din care sunt confecționate, piesele de acest gen se împart în două categorii, respectiv cele confecționate din argint și cele realizate din

bronz, categorie din care face parte și exemplarul aflat în discuție. Piese confectionate din bronz se împart în două variante, o primă astfel de variantă fiind reprezentată de exemplarele decorate cu incizii de-a lungul extremităților corpului piesei, în vreme ce a doua variantă este caracterizată de piese decorate în tehnica *Kerbschnitt*⁴.

Exemplarele realizate din argint provenind în marea majoritate din zona de sud a Rusiei reprezintă varianta mai timpurie din punct de vedere cronologic și formal. Răspândirea geografică a unor astfel de exemplare sugerează faptul că forma ca atare a prins contur în arealul nord pontic, piesa descoperită la Regöly, în spațiul Dunării mijlocii, ilustrând foarte bine contactele rapide și intense care au avut loc între cele două regiuni (Pl. III). Pe baza decorului, putem să facem și unele precizări de ordin cronologic, respectiv exemplarul de la „Maikop” poate fi datat mai timpuriu pe baza asemănărilor cu fibulele semidiscoidale specifice orizontului D1 – Phase Villafontana (370/380-400/410 p. Chr.)⁵. Pe de altă parte, un argument în plus pentru a susține ideea unor contacte rapide între cele două areale este faptul că primul exemplar al unei astfel de piese din bazinul Carpatic, descoperit la Regöly, se poate data în etapa D2a – Phase Untersieben-brunn/Hochfelden (400/410-420/430 p. Chr.) în opinia lui V. Bierbrauer⁶ sau în jurul mijlocului secolului al V-lea p. Chr., în etapa D2/3 (430/440-460/470 p. Chr.) după părerea cercetătorului bucureștean R. Harhoiu⁷ judecând după maniera de decorare în tehnica încreștărilor cu pietre prețioase (cabochon).

Piese din bronz încadrate în varianta I a tipului Vyškov (fibule decorate cu incizii de-a lungul extremităților corpului piesei) din care face parte și exemplarul de la Sic, provin în general din zona Dunării mijlocii și inferioare, până nu demult nefiind cunoscut nici un areal geografic mai bine delimitat în care să se observe o mai mare concentrare a descoperirilor. Cercetările recente conturează din ce în ce mai mult o astfel de zonă în bazinul Someșului Mic, cunoscându-se deja un număr de trei astfel de fibule (Pl. III). Din nefericire, în majoritatea cazurilor, circumstanțele de descoperire sunt necunoscute. Din cele patru descoperiri în care astfel de exemplare provin din morminte, numai în două cazuri cunoscute de noi, respectiv mormântul M4/1977 identificat la Argamum⁸ și în mormântul CX103APC cercetat la Cluj-„Polus

Center”⁹, piesele au fost poziționate în zona superioară a toracelui, alcătuind o pereche împreună cu o fibulă de tip diferit¹⁰. Menționăm și faptul că toate exemplarele provenite din morminte sunt parte componentă a costumului feminin. Faptul că fibulele au fost identificate în zona superioară a toracelui reprezintă un element specific portului populațiilor germanice, mai precis a ramurii lor răsăritene¹¹. În ceea ce privește încadrarea cronologică a acestei variante, opinia general acceptată în literatura de specialitate este datarea lor în a doua treime a secolului al V-lea p. Chr.¹². Din nefericire, în stadiul actual al cercetărilor, celelalte artefacte cu care asemenea fibule se combină în cadrul unor complexe închise, în cazul de față morminte, nu permit o încadrare cronologică mai fină. Singura observație de ordin cronologic¹³ pe care o emitem sub forma unei ipoteze de lucru este aceea că mormântul de la Roman este sensibil mai timpuriu judecând după prezența fibulei cu cap de formă semidiscoidală¹⁴, în vreme ce mormântul descoperit la Argamum s-ar data ușor mai târziu având în vedere prezența unei a doua fibule a căror placă este decorată cu motive spiralice incizate (în tehnica *Kerbschnitt*)¹⁵.

Varianta cea mai târzie a fibulelor de tip Vyškov (varianta II) este reprezentată de piesele decorate în tehnica *Kerbschnitt*, fiind cunoscute până în prezent doar cinci exemplare. Este de menționat faptul că toate au fost descoperite în zona Dunării mijlocii și inferioare, nefiind cunoscut până în momentul de față nici un exemplar din regiunea nord-pontică (Pl. III), ceea ce arată că ele reprezintă rezultatul unei evoluții locale, prototipul fiind constituit de piesele care aparțin variantei I. Putem să acceptăm că este vorba despre combinația unei forme mai tradiționale cu un tip de decor aflat la modă în perioada respectivă. Din această cauză la datarea acestor fibule putem să ne bazăm în primul rând pe decorul de tip *Kerbschnitt* care ilustrează legături strânse cu fibulele turnate cu capul în formă de semidisc ornamentate în aceeași tehnică (*Bügel fibeln mit tiefer Kerbschnitt*). Astfel de fibule, având drept decor în marea lor majoritate motive spiralice¹⁶, au fost datate în mare parte în faza D3 – Phase Domolospuszt/Bácsordas (450/460 – cel mai târziu 480/490) de către V. Bierbrauer, piesele cele mai timpurii fiind plasate în faza de trecere D2/3 – Phase Kiskunfélegyháza/Tiszalök (în jurul și imediat

după mijlocul secolului al V-lea p. Chr.)¹⁷. Pe baza decorului mai puțin simetric, exemplarul de la Sadovsko Kale poate fi considerat cel mai târziu, fiind datat în ultimul sfert al secolului al V-lea p. Chr. de către V. Bierbrauer¹⁸.

În ceea ce privește importanța fibulei de la Sic pentru spațiul Someșului Mic, dorim să atragem atenția și asupra unor alte artefacte descoperite în zonă care deși sunt databile ușor anterior perioadei de funcționare a tipului de fibulă Vyškov, sunt reprezentative pentru orizontul timpuriu al epocii migrațiilor. O astfel de piesă este garnitura de centură descoperită probabil la Mintiul Gherlei¹⁹, care face parte din categoria garniturilor de centură romane târzii, încadrabilă tipului B stabilit de H. W. Böhme (*dreiteilige Kerbschnitt-gürtelgarnituren*)²⁰. Majoritatea pieselor aparținând acestui tip se datează în ultima treime a secolului al IV-lea p. Chr.²¹, în unele cazuri existând și exemplare a căror datare se poate prelungi până în primul sfert al secolului următor²². Prezența unei astfel de piese în afara mediului roman târziu (etapele D1 și D2) a fost pusă pe seama unor grupuri bar-

bare, în special germanice, care au servit probabil în armata romană, cea mai apropiată zonă de acest gen fiind Pannonia²³.

Concluzionând cele spuse mai sus, putem presupune existența unui orizont timpuriu al descoperirilor cu caracter germanic databil în etapele D2-D3, orizont care prinde contur din ce în ce mai mult datorită cercetărilor recente²⁴. În lumina acestor noi descoperiri, se pare că zona Someșului Mic și în special cea limitrofă orașului antic Napoca a cunoscut o locuire mai intensă în perioada timpurie a migrațiilor decât s-a crezut până de curând, ceea ce-i conferă o importanță sporită. După cum ne lasă să presupunem și piesele prezentate în cadrul studiului de față, orizontul de locuire sus menționat se caracterizează printr-o serie de legături intense la nivel cultural cu regiunea Dunării mijlocii. Nu putem decât să sperăm că pe viitor valorificarea monografică a cercetărilor recente va ajuta cu noi informații înțelegerea realităților istorice și arheologice ale zonei Someșului Mic în etapa de debut a epocii migrațiilor.

Alpár Dobos
Vlad Andrei Lăzărescu

Catalog / Catalogue

Prototipuri / Prototypes

1. Crimeea, loc de descoperire necunoscut (Pl. II/3). Bibliografie: Bierbrauer 1989, 152, nr. 7, 148, Abb. 2/9.
2. „Kerč”, loc de descoperire necunoscut (Pl. II/5). Bibliografie: Werner 1960, 27, nr. 95, Taf. 21/95.
3. Loc de descoperire necunoscut, loc de descoperire necunoscut (Pl. II/6). Bibliografie: Werner 1960, 27, nr. 94 a, Taf. 21/94 a.
4. Loc de descoperire necunoscut, loc de descoperire necunoscut (Pl. II/7). Bibliografie: Werner 1960, 27, nr. 94 b, Taf. 21/94 b.
5. „Maikop”, loc de descoperire necunoscut (Pl. II/8). Bibliografie: Werner 1960, 27, nr. 96 a, Taf. 21/96 a; Bierbrauer 1989, 148, Abb. 2/6.
6. „Maikop”, loc de descoperire necunoscut (Pl. II/9). Bibliografie: Werner 1960, 27, nr. 96 b, Taf. 21/96 b.
7. Regöly, mormânt (Pl. II/13). Bibliografie: Mészáros 1970, 69, Fig. 4/1.
8. Regöly, mormânt (Pl. II/14). Bibliografie: Mészáros 1970, 69, Fig. 4/2; Bierbrauer 1989, 148, Abb. 2/11.
9. Vajuga, mormânt (Pl. II/20). Bibliografie: Popovič 1987, 130, Abb. 10, Taf. 5/2; Bierbrauer 1989, 153, Abb. 3.
10. Vajuga, mormânt (Pl. II/21). Bibliografie: Popovič 1987, 130, Abb. 10, Taf. 5/3; Bierbrauer 1989, 153, Abb. 3.

Varianta I / Variant I

1. Argamum (Jurilovca), mormânt (Pl. II/1). Bibliografie: Mănucu Adameșteanu 1980, 314, Fig. 3 Bierbrauer 1989; 152, nr. 5, 148, Abb. 2/4.
2. Brigetio, loc de descoperire necunoscut (Pl. II/2). Bibliografie: Kiss 1981, 193, Abb. 3/1; Bierbrauer 1989, 151, nr. 2, 148, Abb. 2/2.
3. Cluj-„Polus Center”, mormânt. Bibliografie: informație inedită Dr. Sorin Cocîș.
4. Cluj-„Polus Center”, loc de descoperire necunoscut (Pl. II/12). Bibliografie: Polus 2008, 38, Nr. 123; mulțumim domnului Nagy Szabolcs de la Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei Cluj-Napoca pentru amabilitatea cu care ne-a permis examinarea exemplarului.
5. Roman, mormânt (Pl. II/15). Bibliografie: Dumitrescu 1934, Fig. 1/2; Bierbrauer 1989, 152, nr. 6, 148, Abb. 2/3;

Harhoiu 1998, 186, Taf. LXXVI/A7.

6. Sic, loc de descoperire necunoscut (Pl. II/18).

7. Steinbrunn, loc de descoperire necunoscut. Bibliografie: Bierbrauer 1989, 151-152, nr.3.

8. Ungaria, loc de descoperire necunoscut (Pl. II/19). Bibliografie: Hampel 1905, 9 (vol. II), pl. 10/3 (vol. III); Bierbrauer 1989, 152, nr. 4, 148, Abb. 2/5.

9. Vyškov, mormânt (Pl. II/22). Bibliografie: Tejral 1974, 46, Abb. 5/1; Tejral 1982, 107, Fig. 40/1; Bierbrauer 1989, 151, nr. 1, 148, Abb. 2/1.

Varianta II / Variant II

1. Dombovár, mormânt (Pl. II/4). Bibliografie: DARNAY 1901, 179, Fig.2; Kiss 1984, 65, Abb. 4/3; Bierbrauer 1989, 148, Abb. 2/7.

2. Oradea, loc de descoperire necunoscut (Pl. II/10). Bibliografie: Hampel 1905, 695 (vol. II), Fig. 1; Harhoiu 1998, 182, Taf. C/4.

3. Oradea, loc de descoperire necunoscut (Pl. II/11). Bibliografie: Hampel 1905, 695 (vol. II), Fig. 2; Bierbrauer 1989, 148, Abb. 2/10; Harhoiu 1998, 182, Taf. C/5.

4. Sadovsko Kale, așezare (Pl. II/16). Bibliografie: Welkov 1935, Taf. 18/1a.

5. Sadovsko Kale, așezare (Pl. II/17). Bibliografie: Welkov 1935, Taf. 18/1b; Bierbrauer 1989, 148, Abb. 2/8.

Tabel 1. Tipologia fibulelor Vyškov / Table 1. Vyškov type brooches.

Tip Vyškov		
Prototipuri (Argint)	Varianta I (Bronz)	Varianta II (Bronz)
1. Crimeea	1. Argamum (Jurilovca)	1. Dombovár
2. „Kerč”	2. Brigetio	2. Oradea
3. Loc de descoperire necunoscut	3. Cluj-„Polus Center”	3. Sadovsko Kale
4. „Maikop”	4. Roman	
5. Regöly	5. Sic	
6. Vajuga	6. Steinbrunn	
	7. Ungaria	
	8. Vyškov	

Abrevieri - Abbreviations

L. = lungime;
l. = lățime;

gr. = grosime.

Note - Notes

1. Mulțumim pe această cale domnului Radu Zăgreanu de la Muzeul Carpaților Răsăriteni din Sf. Gheorghe pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție piesa aflată în discuție.

2. **RepArh Cluj 1992**, 342-353.

3. **RepArh Cluj 1992**, 348-349.

4. Excepție face piesa descoperită la Dombovár, confecționată din argint aurit, vezi **Darnay 1901**, 178.

5. **Bierbrauer 1991**, 581-582, Abb. 4; **Bierbrauer 1992**, 264, Abb. 1.

6. **Bierbrauer 1991**, 560-562, Abb. 4; **Bierbrauer 1992**, 264-266, Abb. 1.

7. **Harhoiu 1994-1995**, pentru cronologia epocii timpurii a migrațiilor vezi și **Harhoiu 1990**, **Harhoiu 1998**.

8. **Mănucu, Adameșteanu 1980**, 314-315, Fig. 2.

9. Mulțumirile noastre se îndreaptă către domnul Dr. Sorin Cociș de la Institutul de Arheologie și Istoria Artei al Academiei Române – Cluj-Napoca, pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție documentația mormântului încă inedit.

10. Același fenomen se poate observa și în cazul mormântului de la Roman, însă poziționarea pieselor în acest caz nu este cunoscută, vezi **Dumitrescu 1934**, 76-77.
11. **Nagy 2002**, 369.
12. **Tejral 1974**, 16; **Bierbrauer 1989**, 151; **Harhoiu 1998**, 100; **Tejral 2002**, 318; **Tejral 2005**, 120.
13. Ne referim la observații privind cronologia relativă a descoperirilor fără să avem în vedere o datare absolută a acestora.
14. Din punct de vedere formal, piesa poate fi considerată o variantă intermediară între fibulele cu semidisc de schemă gotică și cele de tip Bratei, respectiv Vyškov judecând după existența proeminențelor sesizabile atât pe placa, cât și pe piciorul exemplarului precum și după prezența decorului caracteristic celor din urmă tipuri de fibulă (*Tremolierstichdekor*).
15. Având în vedere faptul că nu am văzut în original această piesă și deoarece calitatea ilustrației nu ne permite sesizarea anumitor detalii care se referă în special la modul în care piesa a fost decorată, suntem nevoiți să ne rezumăm la observații mai generale cum ar fi decorul spiralic prezent pe placa fibulei. Întrucât analogii pentru un asemenea decor sunt destul de frecvente în mediul germanic, având o răspândire geografică relativ largă, ne vom rezuma la a prezenta numai câteva astfel de exemple cum ar fi exemplarele aparținând tipului Mistřin dateate în a doua jumătate a secolului al V-lea p. Chr. vezi **Tejral 2002**, 321-325, Abb. 7, exemplarele de la Sirmium și Srpki Krstur vezi **Mrkobrad 1980**, pl. XXXVI, 1, 3 sau exemplarele de la Cluj-„Cordos”, M4 vezi **Hica, Ferenczi 2006**, Fig. 1/6 și Szolnok-Szanda, M114 vezi **Bóna 2002**, Taf. 44/114.3 descoperite în zona aflată sub stăpânire gepidică.
16. Piesa descoperită la Dombóvár nu prezintă un decor cu motive spiralice, în schimb catarama descoperită în cadrul aceluiași mormânt este decorată în acest fel, vezi **Darnay 1901**, 179, Fig.2; **Kiss 1984**, 65, Abb. 4/3.
17. **Bierbrauer 1991**, 572-581; **Bierbrauer 1992**, 270-274; o datare similară (450-470/480) pentru faza D3

- în zona Dunării mijlocii (MittelDONauländische Phase 2) a fost propusă și de J. Tejral, vezi **Tejral 2005**, 121-123; Pentru descoperirile din România încadrabile în perioada timpurie a migrațiilor, racordarea la cronologia central-europeană a fost realizată de R. Harhoiu, în acest sens vezi **Harhoiu 1990**, 203, Abb. 14.a cu propunerea de datare a etapei D3 între 450/460-480 p. Chr.; **Harhoiu 1998**, Taf. CLXXXVII cu propunerea de datare a etapei D3 între 440/450-500 p. Chr.; **Harhoiu, Baltag 2006**, 375, Fig. 706 cu propunerea de datare în Etapa II, Faza C, echivalentul etapei D3, datat de această dată în intervalul cronologic cuprins între 450-500 p. Chr.
18. **Bierbrauer 1989**, 151.
19. În literatura de specialitate, deși s-a încetățenit că piesa ar proveni de la Sic, recent a fost demonstrat pe baza datelor marcate pe piese probabil în momentul descoperirii că locul de proveniență ar fi „Szamosújvár Némethi”, azi Mintiul Gherlei, vezi **Opreanu 2003**, 145-146. Această presupunere este confirmată și de faptul că încă de la publicarea inițială, „Szamosújvár Némethi” a fost indicat ca fiind locul de proveniență al piesei, vezi **Hampel 1905**, 54-55 (vol. II), Taf. 46 (vol. III).
20. **Böhme 1974**, 57-58, Abb. 17.
21. **Böhme 1974**, 83-84.
22. **Opreanu 2003**, 146; În cazul cimitirelor din Pannonia, J. Tejral a încadrat aceste garnituri de centură ornamentate în tehnica *Kerbschnitt* în faza Csákvár datându-le la sfârșitul secolului al IV-lea și în prima jumătate a secolului al V-lea p. Chr., vezi **Tejral 1999**, 227-231.
23. **Opreanu 2003**, 147.
24. În afara descoperirilor abordate în text menționăm existența unor artefacte databile spre jumătatea secolului al V-lea p. Chr. în cadrul sitului de la Cluj-„Polus Center”, deocamdată inedite vezi **Opreanu, Voişian, Bota 2007**, 512 și spre exemplu **Polus 2008**, 38, Nr. 124.
25. Nu în ultimul rând, am dori să îi mulțumim domnișoarei Andreea Pocol pentru realizarea desenului piesei.

Bibliografie - Bibliography

- Bierbrauer 1989**
V. BIERBRAUER, *Bronzene Bügelfibeln des 5. Jahrhunderts aus Südosteuropa*. În *Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte*, 72, 1989, 141-160.
- Bierbrauer 1991**
V. BIERBRAUER, *Das Frauengrab von Castelbolognese in der Romagna (Italien)*. În *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz*, 38, 2, 1991, 541-592.
- Bierbrauer 1992**
V. BIERBRAUER, *Historische Überlieferung und archäologischer Befund. Ostgermanische Einwanderer unter Odoaker und Theoderich nach Italien. Aussagemöglichkeiten und Grenzen der Archäologie. In Problemen der relativen und absoluten Chronologie ab Latènezeit bis zum Frühmittelalter*, Kraków, 1992, 263-277.
- Böhme 1974**
H. W. BÖHME, *Germanische Grabfunde des 4. bis 5. Jahrhunderts*, München, 1974.
- Bóna 2002**
I. BÓNA, *Szolnok-Szanda (Kom. Jász-Nagykun-Szolnok)*. În I. BÓNA, M. NAGY, *Gepidische Gräberfelder*

- am Theissgebiet*, I, *Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae*, 1, 197-237.
- Darnay 1901**
K. DARNAY, *Sümeghvidéki emlékek a régibb középkor-ból*. În *Archaeologiai Értesítő*, 21, 1901, 176-182.
- Dumitrescu 1934**
V. DUMITRESCU, *Une tombe de l'époque des migrations des peuples, près de Roman (Moldavie)*. În *Revista Istorică Română*, 4, 1934, 76-81.
- Hampel 1905**
J. HAMPÉL, *Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, Braunschweig, 1905.
- Harhoiu 1990**
R. HARHOIU, *Chronologische Fragen der Völkerwanderungszeit in Rumänien*. În *Dacia N.S.*, 34, 1990, 169-208.
- Harhoiu 1994-1995**
R. HARHOIU, *Über die steinverzierten Fibeln mit halbkreisförmiger Spiral- und rautenförmiger Fußplatte*. În *Dacia N.S.*, 38-39, 1994-1995 (1999), 185-216.
- Harhoiu 1998**
R. HARHOIU, *Die Frühe Völkerwanderungszeit in Rumänien*, În *Archaeologia Romanica I*, București, 1998.
- Harhoiu, Baltag 2006**

R. HARHOIU, G. BALTAG, *Sighișoara – Dealul Viilor. Monografie arheologică*, vol. I, Bistrița – Cluj-Napoca, 2006.

Hica, Ferenczi 2006

I. HICA, Ș. FERENCZI, *Morminte prefeudale inedite la Cluj-Napoca – Cartierul Cordoș*. În C. GAIU, C. GĂZDAC (eds.), *Fontes Historie. Studia in honorem Demetrii Protase*, Bistrița – Cluj-Napoca, 2006, 929-938.

Kiss 1981

A. KISS, *Funde aus dem 5-6. Jh. im Gebiet von Brigetio*. În *Folia Archaeologica*, 32, 1981, 191-210.

Kiss 1984

A. KISS, *Über eine silbervergoldete gepidische Schnalle aus dem 5. Jahrhundert von Ungarn*. În *Folia Archaeologica*, 35, 1984, 57-76.

Mănușu Adameșteanu 1980

M. MĂNUȘU ADAMEȘTEANU, *Un mormânt germanic din necropola cetății Argamum*. În *SCIVA*, 31, 2, 1980, 311-320.

Mészáros 1970

G. MÉSZÁROS, *A regölyi korai népvándorláskori fejedelmi sír*. În *Archaeologiai Értesítő*, 97, 1, 1970, 66-93.

Mrkobrad 1980

D. MRKOBRAĐ, *Arheološki nalazi seobe naroda u Jugoslaviji*, În *Fontes Archaeologiae Iugoslaviae*, III, Monografije 6, Beograd, 1980.

Nagy 2002

M. NAGY, *Die gepidischen Adlerschnallen und ihre Beziehungen*. În *Budapest Régiségei*, 36, 2002, 363-392.

Opreanu 2003

C. H. OPREANU, *Transilvania la sfârșitul antichității și în perioada migrațiilor. Schiță de istorie culturală*, Cluj-Napoca, 2003.

Opreanu, Voişian, Bota 2007

C. H. OPREANU, V. VOIȘIAN, E. BOTA, *Mormântul unui războinic din epoca migrațiilor descoperit la Cluj-Napoca – „Polus”*. În *Dacia Felix. Studia Michaeli Bărbulescu Oblata*, S. NEMETI, FL. FODOREAN, E. NEMETH, S. COCIȘ, I. NEMETI, M. PÎSLARU (eds.), Cluj-Napoca, 2007, 510-519.

Polus 2008

Polus. Istorie pierdută-Istorie regăsită (Catalog de expoziție), Cluj-Napoca, 2008.

Popovič 1987

V. POPOVIČ, *Die süddanubischen Provinzen in der Spätantike vom Ende des 4. Bis zur Mitte des 5. Jahrhunderts*. În *Die Völker Südosteuropas im 6. Bis 8. Jahrhundert*, Hrsg. B. Hänsel, Südosteuropa Jahrbuch 17, 1987, 95-139.

RepArh Cluj 1992

I. H. CRIȘAN, M. BĂRBULESCU, E. CHIRILĂ, V. VASILIEV, I. WINKLER (eds.), *Repertoriul arheologic al județului Cluj*, Cluj-Napoca, 1992.

Tejral 1974

J. TEJRAL, *Völkerwanderungszeitliches Gräberfeld bei Vyskov (Mähren)*, Academia Praha, 1974.

Tejral 1982

J. TEJRAL, *Morava na sklonku antiky*, În *Monumenta Archaeologica*, XIX, Praha, 1982.

Tejral 1999

J. TEJRAL, *Die spätantiken militärischen Eliten beiderseits der norisch-pannonischen Grenze aus der Sicht der Grabfunde*, în *Germanen beiderseits des spätantiken Limes*, Hrsg. T. FISHER, G. PRECHT, J. TEJRAL, Spisy archeologického ústavu AV ČR Brno 14, Köln – Brno, 1999, p. 217-292.

Tejral 2002

J. TEJRAL, *Beiträge zur Chronologie des langobardischen Fundstoffes nördlich der mittleren Donau. În Probleme der frühen Merowingerzeit im Mitteldonauraum*, Spisy archeologického ústavu AV ČR Brno 19, Brno, 2002, 313-358.

Tejral 2005

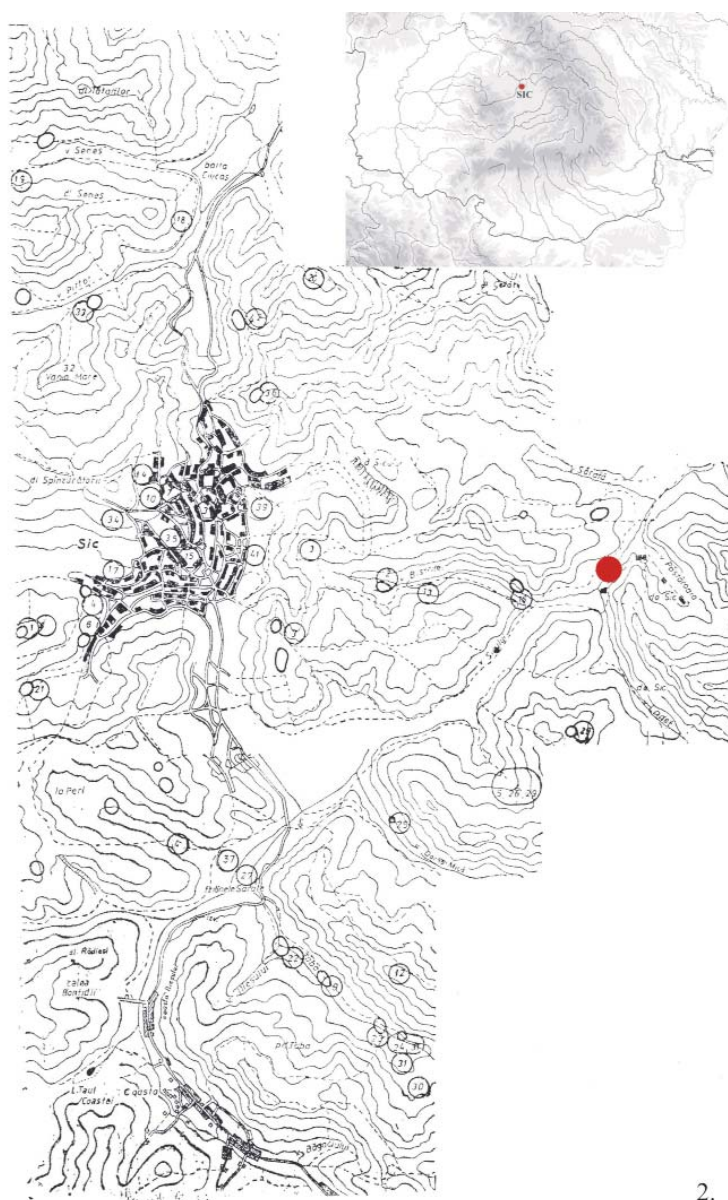
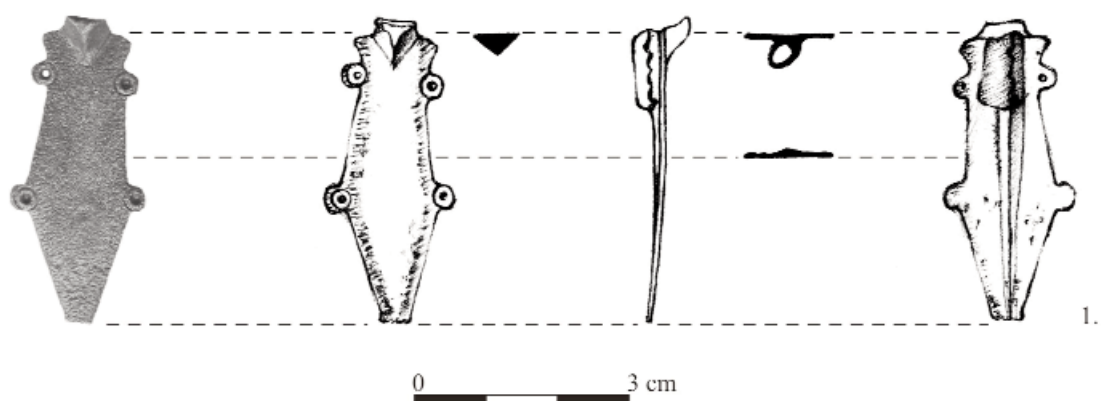
J. TEJRAL, *Zur Unterscheidung des vorlangobardischen und elbgermanisch-langobardischen Nachlasses*. În *Die Langobarden. Herrschaft und Identität*, Hrsg. W. POHL, P. ERHART, *Forschungen zur Geschichte des Mittelalters* 9, 103-200.

Welkov 1935

I. WELKOV, *Eine Gotenfestung bei Sadowetz (Nordbulgarien)*. În *Germania*, 19, 1935, 149-158.

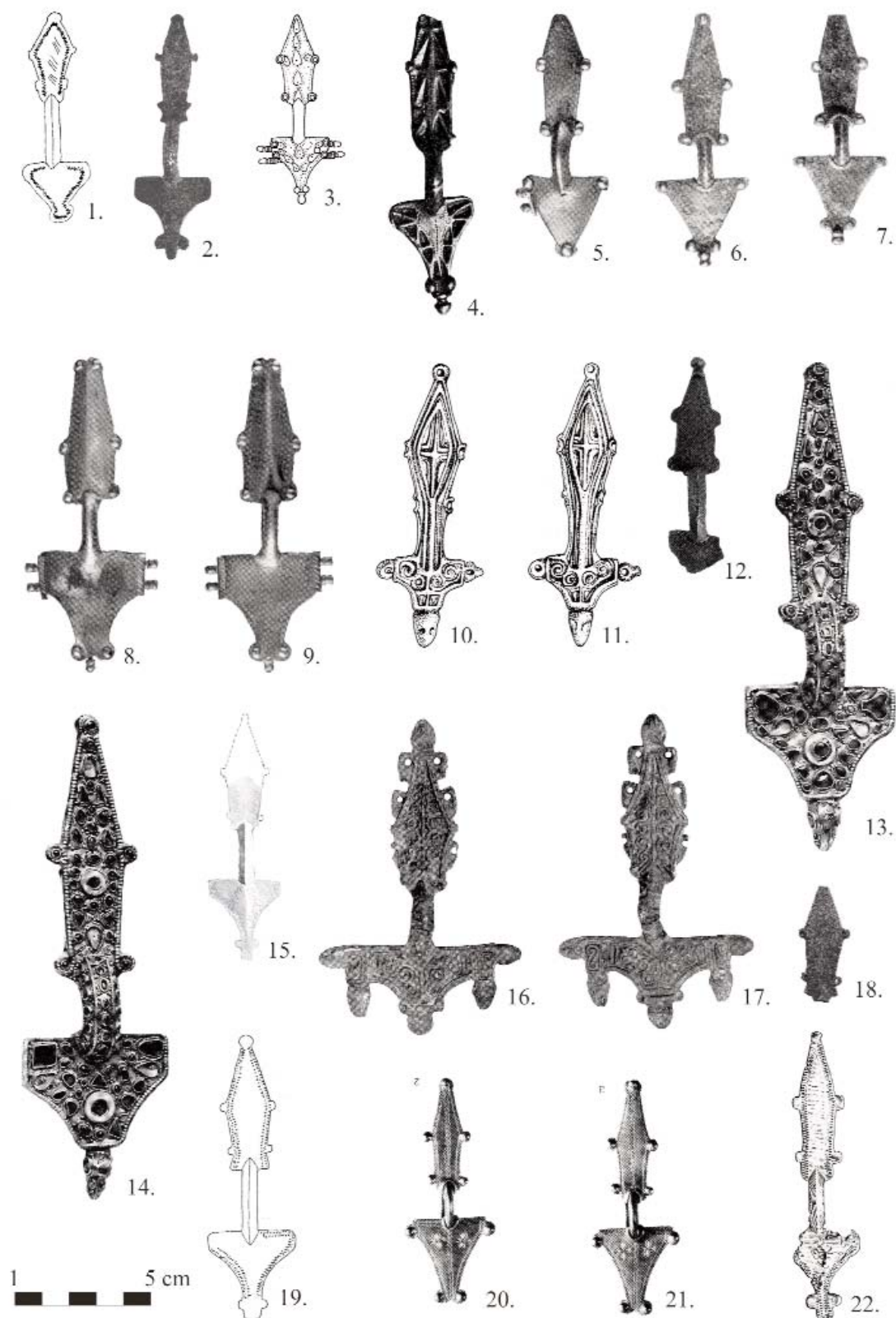
Werner 1960

J. WERNER, *Die Fibeln der Sammlung Diergardt (Völkerwanderungs-zeitlicher Schmuck)*, Berlin, 1960.

Planșa I. 1. Fibula de tip Vyškov descoperită la Sic, jud. Clj.; 2. Localizarea geografică a descoperirii de la Sic (după Rep.Arh. Cluj 1992, 343, Fig. 205).

Plate I. 1. The Vyškov type brooch found at Sic, Cluj county; 2. Geographical positioning of the discovery from Sic (after Rep.Arh. Cluj 1992, 343, Fig. 205).

Planșa II. 1. Argamum, 2. Brigetio, 3. Crimeea, 4. Dombovár, 5. „Kerč”, 6-7. Loc de descoperire necunoscut, 8-9. „Maikop”, 10-11. Oradea, 12. Cluj-„Polus Center”(fără scară), 13-14. Regöly, 15. Roman, 16-17. Sadovko Kale, 18. Sic, 19. Ungaria, 20-21. Vajuga, 22. Vyškov.

Plate II. 1. Argamum, 2. Brigetio, 3. Crimeea, 4. Dombovár, 5. Kerč, 6-7. Finding place unknown, 8-9. Maikop, 10-11. Oradea, 12. Cluj-„Polus Center” (without scale), 13-14. Regöly, 15. Roman, 16-17. Sadovko Kale, 18. Sic, 19. Hungary, 20-21. Vajuga, 22. Vyškov

Planșa. III.

Distribuția geografică a fibulelor de tip Vyškov (numerele corespund celor din catalogul descoperirilor).

Plate III.

Geographical distribution of the Vyškov type brooches (the numbers correspond to the ones from the Catalogue)

Einige römische Inschriften und bildhauerische Elemente aus Gherla

Cuvinte cheie: Gherla, romană, artă funerară, inscripție, sculptură

Key words: Gherla, Römische, Grabkunst, Aufschrift, Skulptur

Rezumat

Arta sculpturală romană din zona castrului Gherla (jud. Cluj) se include în specificul artei romane provinciale din Dacia Porolissensis. Dominată de influențele norico - panonice, aceasta păstrează un caracter militar, însă există și o serie de monumente cu caracter votiv sau civil. O serie de studii noi, legate de arta sculpturală romană la Gherla, au fost facilitate odată cu organizarea în cadrul Muzeului de Istorie din Gherla, a unui lapidar roman.

Câteva fragmente sculpturale și inscripții rămase inedite le-am inclus în acest studiu, ele completând informațiile deja cunoscute despre istoria romană a zonei. Acestea provin fie din interiorul castrului roman, (în care după cum se știe a staționat *ala II Pannoniorum* încă de la cucerire și până la retragerea aureliană), fie din așezarea civilă sau necropola aferentă.

Sunt luate în discuție șapte fragmente de inscripții și încă nouă fragmente a unor piese sculpturale. Dintre acestea avem șase fragmente de stele funerare, două fragmente de pereți laterali de aedica, două fragmente de relief sculptural, două fragmente de inscripție, un altar votiv, un fragment de medalion funerar, un fragment de construcție funerară, precum și un fragment de statueta de marmură.

Monumentele luate în considerare în articolul de față se încadrează perfect printre "realizările" atelierelor de pietrari din zona Gherlei romane. Starea lor fragmentară ne împiedică în a reuși o catalogare mai eficientă atât din vedere tipologic, cât și cronologic. Ele respectă „modele” impuse deja în cadrul atelierului local, avem anumite elemente decorative care se repetă: stelele funerare cu capitel și fusul spiralat, preferință pentru stelele cu medalion și arc, decorul meandric aplicat pe laturile unor piese, reprezentarea banchetului funerar cu două personaje sau preferința pentru piese de o oarecare anvergură ce provin de la construcții funerare. Cele câteva fragmente de aedicule înmulțesc deja numărul acestui tip de monumente ce apare destul de bine reprezentat la Gherla, unde se observă o anumită preferință pentru acest tip de construcții funerare. Apariția unui noi fragment de medalion funerar atestă cu certitudine faptul că astfel de tip de monument exista și era preferat de anumit segment de populație din zonă. Existența unor fragmente cu reprezentări ce nu pot fi încadrate ca aparținând artei funerare, atestă faptul că atelierul local are un areal de specializare mult mai larg, nu se oprește doar la reprezentările artei funerare, ci are capacitatea de a produce și alt tip de piese cu caracter religios sau privat.

Faptul că meșterii locali utilizează piatra locală, tuful vulcanic de Dej, o piatră destul de incomodă pentru sculptat, a influențat calitatea sculpturilor, iar faptul că multe piese au fost distruse ulterior a accentuat și mai mult gradul de degradare a fragmentelor.

O importanță în plus o au inscripțiile al căror loc de proveniență este cunoscut, castrul trupei, unde au fost reutilizate ca material pentru construcții din fazele finale ale existenței acestuia. Numele persoanelor prezentate în inscripțiile ce urmează a fi prezentate, sunt nume sau fragmente de nume specific romane care nu pot furniza foarte multe informații legate de etnicul populației aflate în vicus-ul militar din apropierea castrului de la Gherla, sau chiar dintre militarii *alaei II Pannoniorum*. Putem conchide că populația din castru și din vicusul militar era o populație latinofonă, și care funcționa după legile clare ale imperiului roman. Deși în contingentele trupei de la Gherla apar destul de mulți traci și illiri, veterani care rămân după lăsarea la vatră în vicusul respectiv sunt în marea lor majoritate purtători de *Tria Nomina*, care poate ascunde absolut orice origine etnică, dar care în unele cazuri poate fi depistată în urma altor indicii epigrafice.

Cele 16 monumente inedite aduse în discuție în studiul de față completează și îmbogățesc informațiile și propun ipoteze incitante privind istoricul Gherlei romane, a populației așezate în zonă și a activității „atelierului” de sculptură local.

Die römische Bildhauerei neben dem römischen Kastell aus Gherla, Kreis Cluj, schliesst sich in der römisch-provinziellen Kunst der Provinz Dacia Porolissensis.

Mit norisch-pannonischem Einfluss, diese Kunst bewahrt einen militärischen Charakter, aber es gibt einige Denkmäler, die einen zivilen und votiven Charakter bewahren. Neue Studien¹ zu dieser Kunst aus Gherla wurden mit der Verfassung einer Sammlung von römischen Inschriften erleichtert.

Einige noch nicht veröffentlichte künstliche und inschriftliche Bruchstücke sind in diesem Studium zusammengefasst und sie helfen uns die römische Geschichte dieses Hinterlandes zu vollständigen. Diese Fragmente stammen aus dem römischen Kastell des *ala II Pannoniorum*² oder von der Behausung und der Necropole dieses Gebietes.

Die Inschriften haben einen bekannten Fundort und spielen eine wichtige Rolle, insbesondere das Kastell, wo sie als Baumaterial

in der letzten Zeitspanne der römischen Herrschaft benutzt wurden. Die Namen der Personen, die in diesen Inschriften vorkommen, sind typisch römische Namen, die uns nicht viele Informationen über die ethnische Herkunft der Soldaten der *ala II Pannoniorum* oder der Bevölkerung, die in dem militärischen *vicus* neben dem römischen Kastell von Gherla³ wohnte liefern können.

Inschriften

1. Bruchstück einer *Stele* (Abb.1)

Material: Vulkanischer Stein aus Dej

Erhaltungszustand: ein einziges Fragment aus der linken Seite der Inschrift. Die bildhauerische Oberfläche ist sehr zerstört und ist vielleicht so geworden als das Block wieder benutzt wurde.

Mass: Höhe--- 43 cm, bewahrte Breite--- 49 cm, Dicke---18 cm

Text: *D(is)[M(anibus)] / Decim[us...]/nis f(ilius) vix(it) [anni]/s XIII[....] / b(ene) [m(erenti) p(osuit)]*.

Beschreibung: Bruchstück einer *Stele*, mit zwei Registern, ein für die Inschrift und ein für die Darstellung, die nicht bewahrt ist.

Die Oberfläche der Inschrift ist von einer Säule mit gewindetem Fuss, die eine Breite von 10 cm hat, umrandet, ein Motiv das häufig in dieser Zone vorkommt⁴.

Die inschriftliche Oberfläche bewahrt noch 3 Zeilen mit Buchstaben mit einer Grösse von 6 cm. Die Buchstabe „E“ wird als II geschrieben, die manchmal auch als „F“ zu lesen ist. Mit Sicherheit können wir sagen, dass dieses Bruchstück im Altertum zerstört und wieder benutzt wurde.

Durch die Grösse der Buchstaben können wir sagen, dass dieses Fragment von einer normalen *Stele* stammt, vermutlich mit der Darstellung des Begräbnissbankettes. Wegen dem prekären Erhaltungszustand können wir das Denkmal nicht in einer typologischen Serie gestalten.

Datierung: II-III Jahrhundert n.Chr

Fundort: wurde im Jahr 1960 von D. Protase entdeckt, in den römischen Kastell neben der nördlichen Mauer.

Es wird vom Gherla Museum aufbewahrt, Inventarnummer 3761.

2. Bruchstück einer *Stele* (Abb.2)

Material: Vulkanischer Stein aus Dej

Erhaltungszustand: Es wird ein einziges Fragment aus der niedriger Oberfläche

bewahrt und zwar die linke Seite der Inschrift. Die bildhauerische Oberfläche ist sehr zerstört, vielleicht als das Block wieder benutzt wurde.

Mass: Höhe--- 74 cm, bewahrte Breite--- 65 cm, Dicke---26 cm

Text: [.....] *IIAI [...]* / *an(nis) LXX Lupe[rcus ?]* / *Montanus [.....]* / *et Silvester [....]* / *et NIV EN[.....]*. Gelesen von D. Protase⁵.

Auf dem bewahrten Bruchstück kann man lesen: [.....] / *an(nis) LXX Iul(ius) ?* [... / *Montanus[...]* / *et [.....]* / [.....]

Vielleicht ei *Iul. Montanus vet(eranus)* ?

Beschreibung: Bruchstück einer *Stele*, mit zwei Registern, ein für die Inschrift und ein für die Darstellung, die nicht bewahrt ist. Die Oberfläche der Inschrift ist von einer Säule mit einer Breite von 10 cm vorgesehen, die mit der Weinrebe- und Traubenmotiv verziert ist. Die inschriftliche Oberfläche bewahrt noch 4 Zeilen mit Buchstaben mit einer Grösse von 6 cm. Weil das Fragment ein grosses Ausmass hat, können wir behaupten, dass wir mit einer auferlegenden *Stele* zu tun haben. Wegen dem prekären Erhaltungszustand können wir das Denkmal nicht in einer typologischen Serie gestalten.

Datierung: II-III Jahrhundert n.Chr

Fundort: wurde im Jahr 1960 von D. Protase entdeckt, in dem römischen Kastell von Gherla.

Es wird vom Gherla Museum aufbewahrt. Inventarnummer 3766

3. Bruchstück einer *Stele* (Abb.3)

Material: Vulkanischer Stein aus Dej

Erhaltungszustand: Äusserst zerstört, und nur ein Fragment aus der rechten Seite ist bewahrt.

Mass: Höhe--- 56 cm, bewahrte Breite--- 80 cm, Dicke---21 cm

Text: *D(is) (hedera) M(anibus) Valentin* / [... ...]

Beschreibung: Es ist in zwei Registern eingeteilt. In dem höheren Register kann man schwer die Brust von zwei Personen, die ihre Hände auf den Schultern der zwei Kindern die vorne stehen lehnen, unterscheiden. Die Gesichter und die Bekleidung der Erwachsenen können nicht unterschieden werden. Von der Physiognomie der zwei Kindern kann man nur die des ersten Jungen von rechts, die eine schematische Frisur mit parallelen Streifen hat, sehen. Auf der

Oberfläche der Schilderung kann man die Spuren des Steinhauers bemerken, der einige Linien gezeichnet hat, um das Relief besser gestalten zu können. Aus diesem Bruchstück fehlen noch zwei Personen, ein Kind und ein Erwachsener die das Denkmal vollständigen. Im unterliegenden Register haben wir die bewahrte Inschrift, die nur eine einzige Zeile und Buchstaben mit einer Grösse von 6 cm hat.

Von den Inschriften aus Gherla ist diese einzigartig, weil die *tria nomina* der Verstorbenen mit die Widmung für *Dis Manibus* auf derselben Reihe stehen. Die Oberfläche der Inschrift ist von einer Säule, die mit der Weinrebe- und Traubenmotiv verziert ist. Das Kapitell der Säule kann wegen dem prekären Erhaltungszustandes schwer unterschieden werden und daher können wir das Denkmal nicht in einer typologischen Serie gestalten. Wir behaupten aber, dass wir mit der Grabschilderung einer Familie zu tun haben.

Das Mass des vervollständigten Bruchstückes muss erstaunlich sein, vielleicht ist es das Fragment einer monumentalen *Stele*. Solche Teile sind bekannt in Gherla⁶.

Datierung: II-III Jahrhundert n.Chr.

Fundort: wurde im Jahr 1960 von D. Protase entdeckt, im römischen Kastell von Gherla.

Es wird vom Gherla Museum aufbewahrt. Inventarnummer 3685 c.

4. Altär (Abb. 4)

Material: Kalkstein

Erhaltungszustand: zerstört und die Inschrift vom Wasser abgewischt.

Mass: Höhe--- 58cm, Breite--- 30-23-28 cm, Dicke---17 cm

Text: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / [...] Pr[is] [(cus)] [?] V(otum) S(olvit) L(ibens) M(erito)]*

Beschreibung: einfacher Altär. Die Kapitellplatte ist auf den Extremitäten mit *acroterae* verziert, die sehr schwer zu unterscheiden sind. Diesselbe Dekoration befand sich auch auf die seitlichen Kapitellplatten. Die Inschrift hat zwei Reihen mit Buchstaben mit einer Höhe von 5 cm.

Datierung: II-III n.Chr.

Fundort: entdeckt in 1957 neben dem Fluss Someş

Es wird vom Gherla Museum aufbewahrt. Inventarnummer 3731.

5. Bruchstück mit Inschrift (Abb.5)

Material: Kalkstein

Erhaltungszustand: Äusserst zerstört und

nur ein Fragment aus der linken Seite ist bewahrt.

Mass: Höhe--- 44cm, bewahrte Breite--- 42 cm, Dicke---14 cm

Text: [.....] / *boi[.....] /ina ff[.....]*

Beschreibung: Das Bruchstück hat einen 15 cm. dicken Rand, der die Inschrift umgibt und von dem wir nur noch zwei Reihen mit Buchstaben mit einer Höhe von 5 cm haben. Da nur so wenig aus der Inschrift geblieben ist, kann die Lektüre uns nicht mehr als [.....] / *boi[us?] [et] [Ael-/Calpurn-]/ina ff [?(ilia)]* anbieten. Aber wir können das nur behaupten. Vielleicht haben wir mit einer *Stele* zu tun. Wegen dem prekären Erhaltungszustandes können wir das Denkmal nicht in einer typologischen Serie gestalten.

Datierung: II-III Jahrhundert n.Chr.

Fundort: wurde im Jahr 1960 von D. Protase auf der nördlichen Seite des römischen Kastells von Gherla entdeckt.

Es wird vom Gherla Museum aufbewahrt. Inventarnummer 3749.

6. Bruchstück eines Grabbauteils (Abb. 6)

Material: Kalkstein

Erhaltungszustand: Äusserst zerstört, ein einziges Fragment bewahrt.

Mass: Höhe--- 50 cm, bewahrte Breite--- 48 cm, Dicke---19 cm

Text :*veter[....] / art[.....]*.....

Beschreibung: Das Fragment hat zwei Einfassungen mit einer Dicke von 15 cm, die die inschriftliche Oberfläche von den wir nur zwei Reihen mit Buchstaben mit einer Höhe von 6 cm haben, umranden.

Die erste Einfassung, die sich über die inschriftliche Oberfläche befindet ist von dieser durch eine schöne und elegante Perlenkette und Pirouetten ausgeschmückt. Die Perlen haben einen Durchmesser von 3 cm und die Pirouetten einen von 1,5 cm. Der Giebel des Fragmentes ist mit meandrischen Motiven verziert, die spezifisch für die Umgebung sind⁷.

In einigen Fällen, kann *veteranus*, nach der Meinung von I. Kajanto⁸, ein römisches Cognomen darstellen und diese Meinung unterstützen wir auch.

Das Fragment hat bestimmte Ähnlichkeiten mit anderen Grabdenkmälern aus Gherla. Wegen dem prekären Erhaltungszustandes können wir die Funktionalität des Denkmals nicht schätzen. Wir können nur vermuten,

dass dieses Bruchstück von einem grösseren Grabbauteil stammt oder von einer *Arcosolia*, die in Gherla existiert⁹. Es kann auch sein, dass wir mit einem Denkmal eines Veteranes der ala zu tun haben, welches im Altertum wiederbenutzt wurde.

Datierung: II-III Jahrhundert n.Chr.

Fundort: wurde im Jahr 1960 von D. Protase in die *praetentura* des römischen Kastells entdeckt.

Es wird vom Gherla Museum aufbewahrt. Inventarnummer 3763.

7. Inschrift Bruchstück (Abb. 7)

Material: Kalkstein

Erhaltungszustand: Äusserst zerstört, ein einziges Fragment bewahrt

Mass: Höhe--- 47 cm, bewahrte Breite--- 45 cm, Dicke---18 cm

Text : [..... /...]li[...] / [.....]ae al(ae) / [.....]lius Cil[... /.....]us coniu/[.....]tc[... /]

Beschreibung: Auf dem dreieckigen Fragment kann man 5 Reihen mit schönen Buchstaben mit einer Höhe von 7-6,5 cm bemerken. Es ist äusserst schwer den Teil wegen dem schlecht bewahrten Textes zu lesen. Wegen dem prekären Erhaltungszustandes können wir das Denkmal nicht in einer typologischen Serie gestalten.

Datierung: II-III Jahrhundert n.Chr.

Fundort: wurde im Jahr 1960 von D. Protase im römischen Kastell von Gherla entdeckt.

Es wird vom Gherla Museum aufbewahrt. Inventarnummer 3762.

Skulptur Fragmente

1. Hervorragende Stele (Abb.8)

Material: Kalkstein

Erhaltungszustand: äusserst zerstört, Oberseite bewahrt, Untenseite ist zerbrochen und verloren.

Mass: Höhe--- 81 cm, bewahrte Breite--- 94 cm, Dicke---22 cm

Beschreibung: In einer halbkreisförmigen Nische sind die Brüste von zwei Verstorbenen dargestellt. Die erste Person ist nach der Frisur eine Frau, die in ihrer Hand ein Objekt - sehr wahrscheinlich ein Trinkglas - hält. Die andere Person, vielleicht ein Mann, hat ein zerstörtes Gesicht, das man sehr schwer unterscheiden kann. Die Abbildung der Zwei ist von einem Pilaster, der mit Weinrebe

verziert ist, flankiert und in den Ecken der Nische sieht man eine Rosette mit vier Blumenblättern abgebildet neben einem Blatt, das über sich eine Traube hat. Das Pilasterkapitell und das Pilasterfuss sind sehr beschädigt, vielleicht war der Pilasterfuss mit Furchen verziert.

Man kann dieses Fragment in den Typen der Denkmäler, die mit dem Grabbankett dekoriert sind, die Analogien in *Dacia Porolissensis* haben, auch in Gherla¹⁰ finden.

Datierung: II-III Jahrhundert n.Chr.

Fundort: Irgendwo neben Gherla (nicht genau gesagt)

Es wird vom Gherla Museum aufbewahrt. Inventarnummer 3748.

2. Stele Bruchstück (Abb.9)

Material: Vulkanischer Stein aus Dej

Erhaltungszustand: äusserst zerstört, nur die Oberseite der Stele mit einem Teil der *attic* und dem Rand des Grabmedaillons ist bewahrt.

Mass: Höhe--- 34 cm, bewahrte Breite--- 25 cm, Dicke---16 cm

Beschreibung: Ein Teil eines Bogens auf dem ein ziemlich zerstörten *triton* abgebildet ist, ist sehbar. Zwischen dem Bogen und dem Rand der Oberfläche kann man sehr schwer den Kopf einer Person bemerken. Oberseits des *tritons* kann man in einem anderen Register den Kopf einer anderen Person bemerken. Die Denkmäler, die Abbildungen von *triton* haben, sind in der Alba-Iulia – Sarmizegetusa - Vețel, Gegend konzentriert, mit einer Irradierung bei Moigrad¹¹, die eine dekorative Rolle auf den Giebel der Stele, Grabbauteile und Seitenteile der Basis der Monumente spielten¹². Weil der Teil zerstört ist, können wir die Stele in die Typologie der non-architecturalischen Krümen Nischen¹³ gestalten.

Datierung: II-III Jahrhundert n.Chr.

Fundort: Irgendwo in der Necropole (nicht genau gesagt).

Es wird vom Gherla Museum aufbewahrt. Inventarnummer 3752.

3. Stele Bruchstück (Abb. 10)

Material: Vulkanischer Stein aus Dej

Erhaltungszustand: ein einziges Fragment aus der linken Seite

Mass: Höhe--- 47 cm, bewahrte Breite--- 66 cm, Dicke---20 cm

Beschreibung: es stammt aus einer Stele, mit der Abbildung eines Verstorbenen in einem Bogen. Wir sehen eine männliche

Person, die in einer *toga manicata* bekleidet ist und die über diese einen „Thorax“, der sehr ähnlich mit den Abbildungen der Grabreliefe von Porolissum sind¹⁴ trägt und noch eine weibliche Person, die der Mann mit seiner Hand hält. Die weibliche Person trägt eine *Tunica*, die mit einer *Fibula* auf dem rechten Schulter gefangen ist. Bemerkenswert ist die schematische Abbildung des weiblichen Kleides. Die beiden Personen haben noch *minium* Spuren. Der Rand der Nische ist von einer Lorbeerkränze markiert. Dieses Stück kann man typologisch in die Serie der architecturalischen *Stele* mit Medaillon und Bogen¹⁵, mit einer guten Analogie in Napoca¹⁶ und Mintiu Gherlei¹⁷ einordnen.

Datierung: Lucia Țeposu – Marinescu datiert das Stück von Napoca in die zweite Hälfte des II-ten Jahrhunderts n. Chr.

Fundort: Irgendwo in der Necropole (nicht genau gesagt).

Es wird vom Gherla Museum aufbewahrt. Inventarnummer 3730.

4. Aedicula Bruchstück (Abb. 11)

Material: Vulkanischer Stein aus Dej

Erhaltungszustand: es bewahrt sich ein einziges Fragment aus der linken Oberseite der rechten seitlichen Wand.

Mass: Höhe--- 56 cm, bewahrte Breite--- 52 cm, Dicke---16 cm

Beschreibung: Im höherliegenden Register sieht man einen *Amor* mit einer Girlande, neben einer Pfauschwanz (?) und über einen *Medusa* Kopf, die in einer viereckigen Nische liegen. Das Bruchstück ist sehr zerstört, man kann sehr schwer die Figuren bemerken. Die zwei Registern sind von einem 5 cm breiten Rand getrennt. Im unterliegenden Register ist einen männlichen Kopf zu bemerken und neben diesem gibt es einen kleineren Kopf, vielleicht einer Frau. Bemerkenswert ist auch die Verbindung zum hinterliegenden Stein. Es ist eine unveröffentlichte Darstellung aus Gherla.

Datierung: II-III Jahrhundert n.Chr

Fundort: unbekannt

Es wird vom Gherla Museum aufbewahrt. Inventarnummer 3786.

5. Aedicula Bruchstück (Abb. 12)

Material: Vulkanischer Stein aus Dej

Erhaltungszustand: bewahrt wurde ein einziges Fragment aus der linken Seite.

Mass: Höhe--- 44 cm, bewahrte Breite--- 54,5 cm, Dicke---19 cm

Beschreibung: Man kann nur die Unterseite der Schilderung sehen, wo wir ein Pferdbein mit Huf haben. Der Rand der Wand hat eine Breite von 20 cm. Die Pferdeabbildungen auf dem *Aedicula* sind spezifisch für das Gherla Gebiet¹⁸.

Datierung: II-III Jahrhundert n.Chr

Fundort: unbekannt

Es wird vom Gherla Museum aufbewahrt. Inventarnummer 3764.

6. Grabmedaillon Bruchstück (Abb.13)

Material: vulkanischer Stein aus Dej

Erhaltungszustand: bewahrt hat sich ein einziges Fragment aus der linken Oberseite.

Mass: Höhe--- 41 cm, bewahrte Breite--- 52 cm, Dicke---21 cm

Beschreibung: Ein Lorbeerkranz schmückt die Nische mit einer gewöhnlichen *Taenia* vielleicht auf die Hälfte. Dieser enthält einen weiblichen Kopf mit einer einfachen Frisur, mit einem Pfad in der Mitte und mit dem Haar auf der Hinterseite eingeklemmt. Sie trägt kugelförmige Ohrringe und ihre Physiognomie ist realistisch dargestellt. Rechts hat der Mann schematisch seine Frisur, die durch parallele Linien abgebildet ist, aber die Hälfte des Gesichtes ist zerstört. Eine gute Analogie für dieses Bruchstück ist ein anderes Fragment mit unbekanntem Fundort, aber vermutlich ist es Ilișua¹⁹. Typologisch kommt unser Fragment in der Serie des Grabmedaillons mit Kranz und kreisförmige Nischen²⁰.

Datierung: II-III Jahrhundert n.Chr.

Fundort: zurückgewonnen von der Sammlung der „Ana Ipătescu“ Schule aus Gherla, ohne andere Informationen

Es wird vom Gherla Museum aufbewahrt. Inventarnummer 3787.

7. Skulpturrelief Bruchstück (Abb. 14)

Material: Vulkanischer Stein aus Dej

Erhaltungszustand: ein einziges Fragment

Mass: Höhe--- 23 cm, bewahrte Breite--- 24 cm, Dicke---10 cm

Beschreibung: es hat sich nur der Oberteil eines männlichen (?) Gesichtes bewahrt, mit glotzenden Augen und eine sehr ordentliche Frisur mit Pfad auf die Mitte, und mit einem Diadem(?) auf dem Kopf. Das Fragment ist ungewöhnlich, weil nur der Kaiser und die Götter tragen in den römischen Skulpturen ein Diadem. Wegen dem schlechten Erhaltungszustand können wir über die Funktionalität des Bruchstückes nichts sagen.

Datierung: II-III Jahrhundert n.Chr

Fundort: unbekannt

Es wird vom Gherla Museum aufbewahrt.
Inventarnummer 3756.

8. Skulpturrelief Bruchstück (Abb. 15)

Material: Vulkanischer Stein aus Dej

Erhaltungszustand: ein einziges Fragment mit einer Umfassung durch einen Rand.

Mass: Höhe--- 14 cm, bewahrte Breite--- 30 cm, Dicke---10 cm

Beschreibung: Von der Darstellungsoberfläche können wir nur zwei roh-abgebildete Füße und vielleicht eine Hand unterscheiden

Datierung: II-III Jahrhundert n.Chr

Fundort: unbekannt

Es wird vom Gherla Museum aufbewahrt.
Inventarnummer 3769.

9. Statuenfragment

Material: Marmor

Erhaltungszustand: ein Gestellfragment

Mass: Höhe--- 4,5 cm, bewahrte Breite--- 7 cm

Beschreibung: Es ist nur ein Teil des Gestelles, das 4 cm beträgt. Obenliegend konnte man eine Person sehen - vielleicht ein Gott - davon ist nur ein Teil des Fusses geblieben.

Datierung: II-III Jahrhundert n.Chr.

Fundort: unbekannt

Es wird vom Gherla Museum aufbewahrt.
Inventarnummer 3781.

Die Monumente die wir hier besprechen sind perfect in die verwirklichung der Steinhauer aus der Gebiet der römischen Gerla gestaltet. Wegen ihrer Zustand können wir sie nicht Typologisch und Chronologisch Katalogieren. Es gibt verschiedene Elemente und Modelle die die Steinhauer in diesen Gebiet gezwungen haben, und einige dekorative Elemente die wiederauftreten: Grabstelen mit windetem Fuss und Kapitell, Präferenz für Stelen mit Grabmedallion und Bogen, meandrisches Dekor auf die Seiten einiger Teile, die Schilderung des Grabbankettes mit zwei Personen oder die Präferenz für verschiedene Teile von bestimmter Weite die von Grabmonumente kommen. Die einigen *Aedicula* Bruchstücke, vermehren die Anzahl dieser Denkmäler von Gherla, wo es eine bestimmte Präferenz für diese Grabmonumente gibt. Die hervortretung einer neuen Grabmedaillon bestätigt die Präferenz einiger Segmente der Bevölkerung für diesen Typ von Monumente²¹. Die existenz

einiger Elemente die nicht als Grabdenkmäler gestaltet sein können bestätigt dass die Steinhauer aus diesem Gebiet nicht nur Grabmonumente machen können sondern auch Skulpturen mit privatem oder religiöser Character.

Weil die Steinhauer aus Gherla ein bestimmtes Stein benützen, und zwar Vuicabisches Stein aus Dej, ist die Qualität der Skulpturen nicht so gut, und weil einige Monumente aus dem Altertum zerstört wurden, haben wir heutzutage sehr wenige Informationen über die Kunst aus Gherla.

Wie wir schon gesagt haben können wir nicht zu viel über die Ethnische Herrkunft der Personen die in diese Inschriften vorkommen, aber es gibt einige Kommentare die hinzu gefügt werden müssen.

Das lateinische Cognomen *Decimus* / *Decumus* kommt häufig in die Provinzen Gallia Narbonensis, Gallia Belgica und Britannia hervor. In die Meinung von I Kajanto²², ist dieser Weise der Namengebung der Kinder die älteste. Der erste Kind nannte sich *Primus* und der letzte *Decimus* oder *Ultimus*.

Lupercus ein anderer lateinischer Cognomen, abgeleitet von die beschäftigung der Person, und zwar Priesterschaft. Die *Lupercalia* ist der Fest der man am 15 Februar²³ leitete.

Montanus römisches Name die von allen die neben oder in dem Bergen wohnen getragt sein könnte, wie es auch die Name sagt. In die Meinung von Adela Paki²⁴, die wir auch unterstützen, kommt dieser name im Nord-Italien und in den westlichen Provinzen vor.

Silvester Cognomen die mit eine Ursprung verbunden ist und bedeutet „aus dem Gebiet des Waldes“, hat vielleicht dieselbe Functionalität wie *Montanus* und deutet an ein geographisches Ursprung. I Kajanto²⁵ währe der Meinung das dieser Name vielleicht eine Verbindung mit Götternamen hat Silanus-Silva – Siverster, Silvinus.

Valentinus lateinisches Cognomen von geographisches Character, Valentinus- Valens-Valentia (Stadt in Italien). Adela Paki²⁶ ist der Meinung das dieser Name häufig im Afrika-Dalmatia- Pannonia- Moesia und Dacia vorkommt.

Priscus römisches Cognomen die mit einer Umstand verbunden ist und bedeuten auf lateinisch -Antik -Alt. Es is ein „normaler“

Name in die römische Nomenklatur und ist häufig in das ganze Imperium. I Kajanto²⁷ sagt das dieser Name ist einer der 18 häufigsten die im Inschriften vorkommenden Namen zu finden sind.

Wir wissen bescheid das die Bevölkerung aus dem römischen Kastell und aus dem militärischen *vicus* eine Lateinisch-sprechende Bevölkerung ist und die nach dem Römischen Statsrecht funktionierte. Obwohl in die Bevölkerung die neben dem Kastell

gewohnen hat haben wir viele Illyren und Thraken haben die meisten von ihnen *tria nomina*, was jedwelche Ethnische Herrkunft verstecken kann die man aber in einige Fälle durch andere epigraphische Elemente aufspüren kann.

Die 16 unveröffentlichte Denkmäler die wir hier besprochen haben ergänzen die Informationen über die Bevölkerung des römischen Gherla und über die Aktivität der Bildhauern.

**Radu Zăgreanu
Mihai Săsărman**

Note - Anmerkungen

1. Zăgreanu, Meşter 2004-2005, S. 64 – 68; Zăgreanu 2007, S. 255-269; Zăgreanu, Mărcuş 2004-2005(2007), S. 251-261; Zăgreanu, Nemeti 2006-2007, S. 281 - 284;
2. Gudea 1997, S. 102-103; Petolescu 2002, S. 74 - 76; Protase, Gudea, Ardevan 2003, S. 713-721; Ardevan 2007, S. 139-155
3. Russu 1973, S. 77; Ardevan 2007, S. 159
4. Zăgreanu, Mărcuş 2004-2005(2007), S. 253
5. Protase 1971, S. 356, Fussnote 27
6. Protase 1968, S. 339
7. Zăgreanu 2007, S. 260-262, Nu. 4 und Nu.5
8. Kajanto 1965, S.320
9. Zăgreanu 2007, S. 261
10. Teposu-Marinescu 1982, S. 117, Nu. 61, Abb. V; Zăgreanu, Mărcuş 2004-2005(2007), S. 251, Nu. 1, Abb. 1
11. Chiş 2004, S.210
12. Chiş 2004, S.211
13. Teposu-Marinescu 1982, S. 21
14. Gudea, Lucăcel 1975, S. 42, Nu. 140, Abb. 140
15. Teposu-Marinescu 1982, S.118
16. Pop 1968, S. 484-485. Abb. 9; Teposu-Marinescu 1982, S.120, Nu. 71, Abb. VIII
17. Zăgreanu, Meşter 2004-2005, S. 64, Nu. 1, Abb. 1
18. Floca, Wolski 1973, S.24, Abb.88-89; Teposu-Marinescu 1974, S. 424, Nu. 5;
19. Pop, Moga, Aldea 1972, S. 510
20. Teposu-Marinescu 1982, S. 33
21. Mann konnte ein einziges Stück der aber heute verloren ist.
22. Kajanto 1965, S.73
23. Kajanto 1965, S.318
24. Kajanto 1965, S. 309; Paki 1998, S. 236
25. Kajanto 1965, S.58
26. Paki 1998, S. 510
27. Kajanto 1965, S.30

Bibliografie - Literaturverzeichnis

- Ardevan 2007**
R. ARDEVAN, *The Ala II Pannoniorum in Dacia*, In: *Apulum*, XLIV, 2007, p. 139-149
- Chiş 2004**
S. OVIDIU CHIŞ, *Imaginarul funerar în Dacia romană*, unveröffentlicht Doktorarbeit, Cluj-Napoca, 2004
- Floca, Wolski 1973**
O. FLOCA, W. WOLSKI, *Aedicula funerară în Dacia*, In: *B.M.I.*, XLII, 1973, 3, p.
- Gudea, Lucăcel 1975**
N. GUDEA, V. LUCĂCEL, *Inscriptii şi monumente sculpturale romane în Muzeul de Istorie şi Artă Zalău*, Zalău, 1975
- Gudea 1997**
N. GUDEA, *Der Dakische. Materialien zu seiner Geschichte*, Mainz, 1997 (Sonderheft aus JRGZM), 1997
- Kajanto 1965**
I.KAJANTO, *The Latin Cognomina*, Helsinki, 1965
- Teposu-Marinescu 1974**
LUCIA TEPOSU-MARINESCU, *Aedicula funerară în Dacia romană*, In: *S.C.I.V.*, Tomul 25, 1974, Nu.5, p.
- Teposu-Marinescu 1982**
LUCIA TEPOSU-MARINESCU, *Funerary Monuments in Dacia*, in *BAR*, 1982
- Paki 1998**
ADELA PAKI, *Populaţia din Dacia de nord în lumina izvoarelor epigrafice*, unveröffentlicht Doktorarbeit, Cluj-Napoca, 1998
- Petolescu 2002**
C. C. PETOLESCU, *Auxilia Daciae. Contribuţii la istoria militară a Daciei romane*, Bucureşti, 2002
- Pop, Moga, Aldea 1972**
C. POP, V. MOGA, AL. ALDEA, *Noi medalioane lucrate*

aparte din Dacia Superioară, In: *ActaMN*, IX, 1972, p.503 - 524

Pop 1968

C. POP, *Monumente sculpturale din Napoca*, In: *Acta MN*, V, p. 479-489

Protase 1968

D. PROTASE, *Elemente trace și illire în Ala II Pannoniorum din Dacia*, In: *SCIV* 19, 1968, 2, p. 339-344

Protase 1971

D. PROTASE, *O familie de origine italică într-o inscripție de la Apulum*, In: *Apulum*, IX, 1971, p. 353-357

Protase, Gudea, Ardevan 2005

D. PROTASE, N. GUDEA, R. ARDEVAN, *Das römische Binnenkastell von Gherla. Die Erdwallphase (106-140 n. Chr.)*, In: *Limes XIX*, Pécs 2003, p. 713-721

Russu 1973

I. I. RUSSU, *Dacia și Pannonia Inferior în lumina diplomei militare din anul 123*, București, 1973

Zăgreanu, Meșter 2004-2005

RADU ZĂGREANU, MIHAI MEȘTER, *Piese sculpturale romane de la Mintiul Gherlei*, In: *Anuarul Muzeului din Gherla. Arheologie.Istorie.Cultură*, anul I-III, 2004-2005, p. 64 – 68

Zăgreanu, Mărcuș 2004-2005(2007)

RADU ZĂGREANU, CORNEL MĂRCUȘ, *New monuments displaying funeral banquet scenes discovered at Gherla*, In: *ActaMN*, 41-42/1, Cluj-Napoca, 2004-2005(2007), p. 251-261

Zăgreanu 2007

RADU ZĂGREANU, *Tipuri de monumente sculpturale romane necunoscute de la Gherla*, In: *Revista Bistriței*, XXI/1, 2007, p. 255-269

Zăgreanu, Nemeti 2006-2007

R. ZĂGREANU, IRINA NEMETI, *Monumente sculpturale de la Gherla*, In: *Ephemeris Napocensis*, 2006-2007, XVI – XVII, p. 281-284

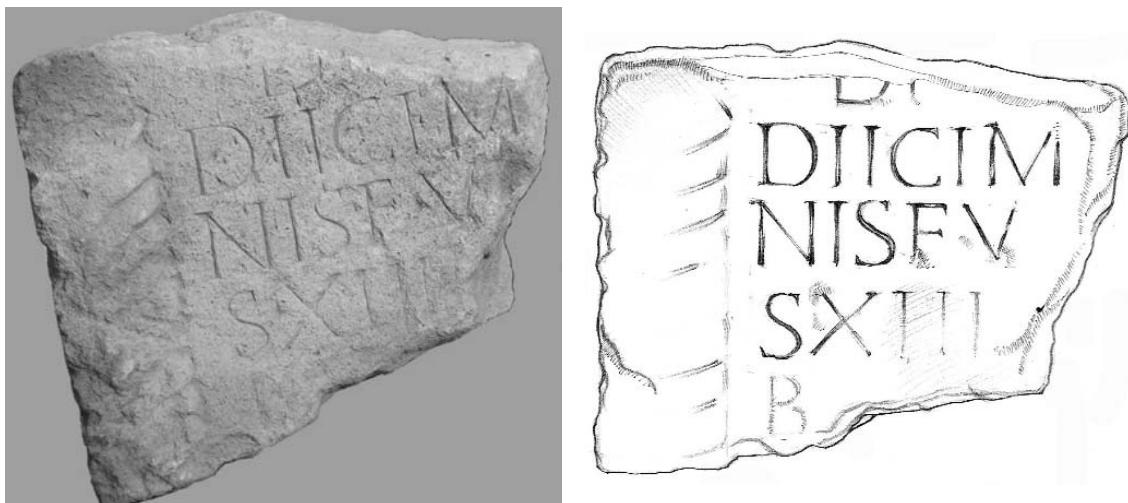

Abb. 1. Bruchstück einer Stele
Fig. 1. Fragment stelă funerară

Abb. 2. Bruchstück einer Stele
Fig. 2. Fragment stelă funerară

Abb. 3. Bruchstück einer Stele
Fig. 3. Fragment stelă funerară

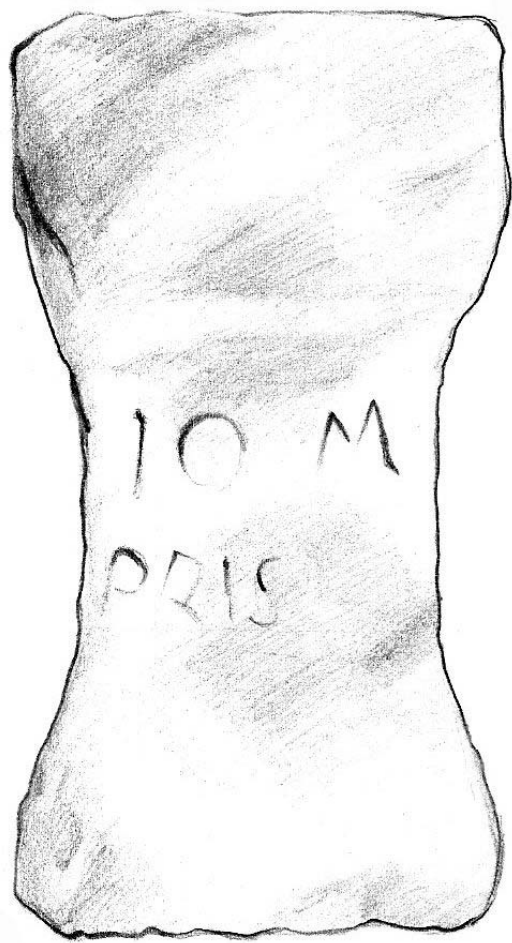

Abb. 4. Altär
Fig. 4. Altar votiv

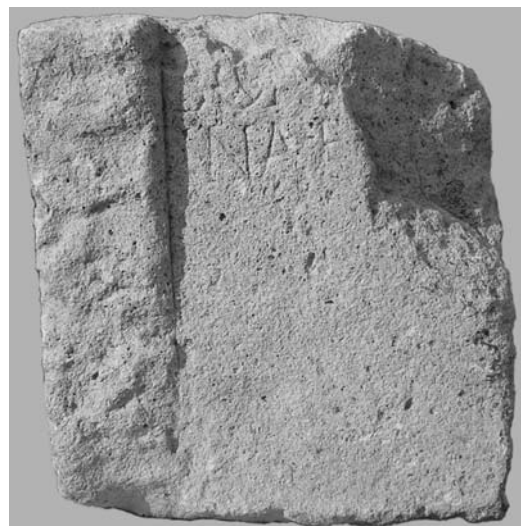
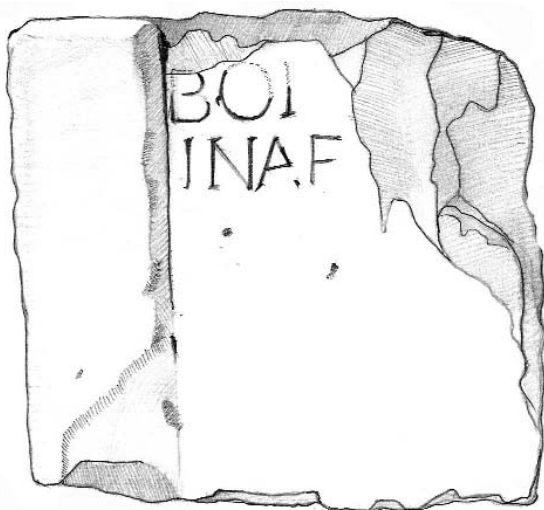

Abb. 5. Bruchstück mit Inschrift
Fig. 5. Fragment cu inscripție

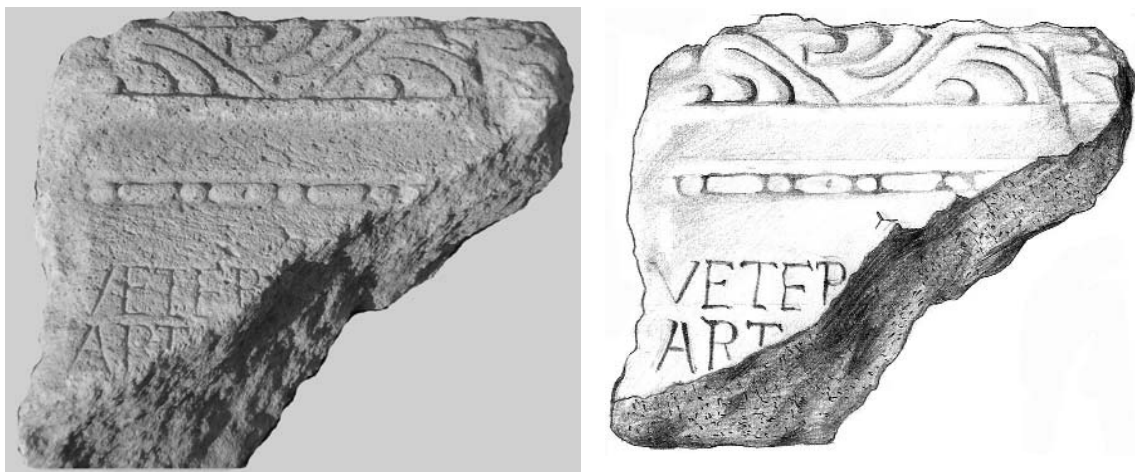

Abb. 6. Bruchstück eines Grabbauteils
Fig. 6. Fragment construcție funerară

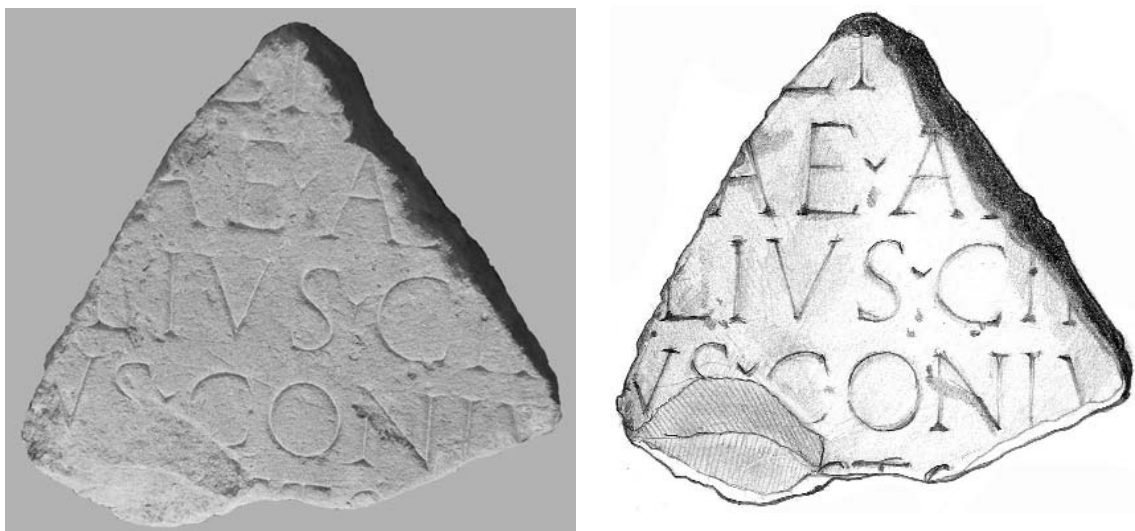

Abb. 7. Inschrift Bruchstück
Fig. 7. Fragment de inscripție

Abb. 8. Hervorragende Stele
Fig. 8. Stelă funerară monumentală

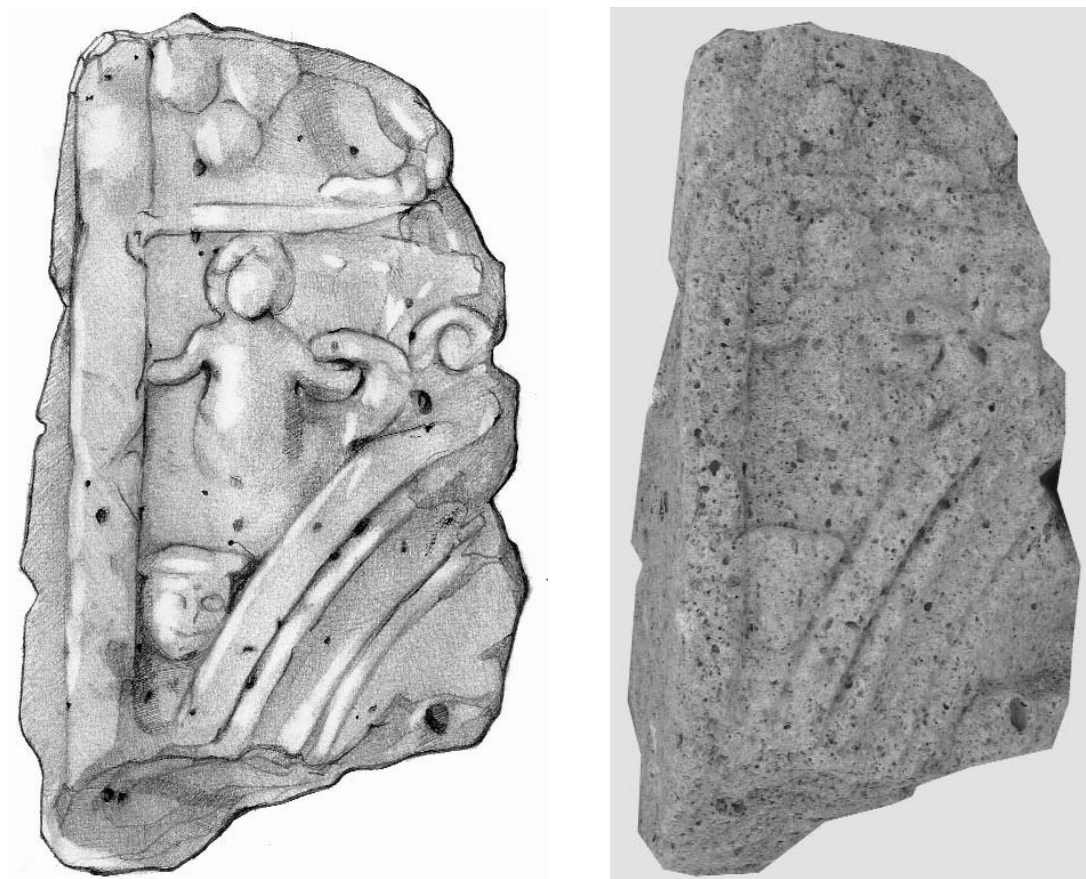

Abb. 9. Stele Bruchstück
Fig. 9. Fragment de steleă

Abb. 10. Stele Bruchstück
Fig. 10. Fragment de steleă

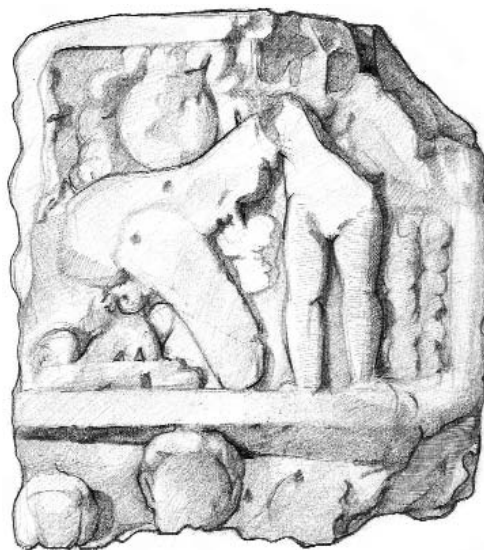

Abb. 11. Aedicula Bruchstück
Fig. 11. Fragment perete de aedicula

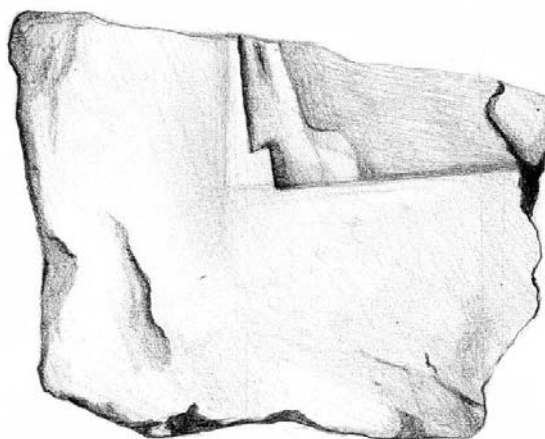

Abb. 12. Aedicula Bruchstück
Fig. 12. Fragment perete de aedicula

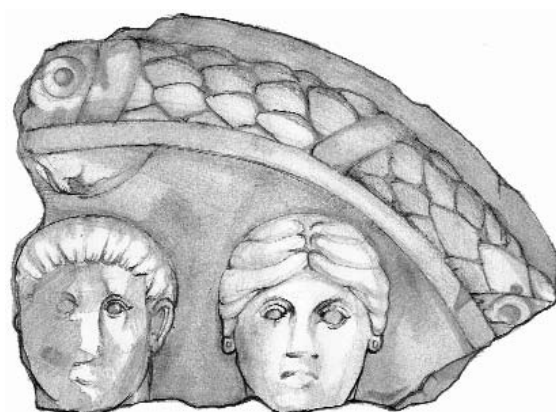
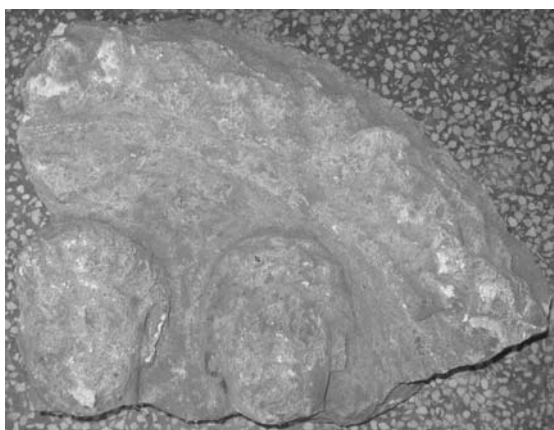

Abb. 13. Grabmedaillon Bruchstück
Fig. 13. Fragment medalion

Abb. 14. Skulpturrelief Bruchstück
Fig. 14. Fragment relief sculptural

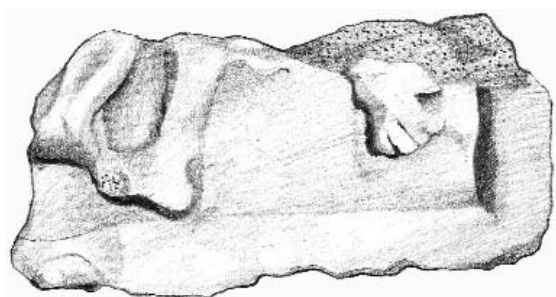

Abb. 15. Skulpturrelief Bruchstück
Fig. 15. Fragment relief sculptural

Abb. 16. Statuenfragment
Fig. 16. Fragment statueta

Tezaurul monetar roman imperial de la Oituz

Cuvinte cheie: Transilvania, perioada romană, tezaur, colecție, scrisoare

Key words: Transylvania, Roman Period, treasure, collection, letter

Abstract

A total of 26 ancient monetary treasures containing Greek and Roman coins were discovered in the south-eastern corner of Transylvania.

The monetary treasure from Oituz, discovered in 1877, contains the largest number of imperial monetary pieces in this area. It contained over 2480 imperial silver denari; judging by the number of pieces it is on the sixth place among the largest monetary treasures found in the entire Dacian roman province. In spite of all, the most recent and important studies in this field do not mention this treasure, placing it in anonymity. This is also due to the fact that the faith of this treasure is only partially known. The only authentic written document that mentions this finding is the letter of Kraus Heinrich, from Târgu Secuiesc written to Carl Gross from Sibiu. The letter is fully reproduced in this study.

Colțul sud-estic al Transilvaniei include teritoriul cuprins între Munții Nemira, Brețcului, Vrancei, Buzăului (nord/est - sud), Munții Perșani (sud-nord/vest) și Munții Harghita (nord/vest-nord/est). Potrivit împărțirii teritorial-administrative actuale a României, acest teritoriu include integral județul Covasna, partea nord-estică a județului Brașov și limita sud-estică a județului Harghita. Cele mai apropiate localități aflate la limitele cardinale ale teritoriului sunt: Oituz, Crasna, Râșnov, Augustin, Băile Tușnad.

În acest teritoriu relativ mic, de cca. 4742 km², au fost descoperite 26 tezaure monetare antice, conținând monede grecești și romane. Acestea sunt completate cu alte 11 descoperiri monetare, ale căror piese proveneau foarte probabil tot din tezaure (tezaure monetare incerte). Lista celor 37 tezaure monetare descoperite în colțul sud-estic al Transilvaniei va fi publicată în curând sub îngrijirea Muzeului Național Brukenthal din Sibiu.

În 1971, Maria Chițescu¹ menționa că pentru întreaga Dacie există 16 descoperiri de tezaure republicane romane. Noi am identificat numai pentru colțul sud-estic al Transilvaniei 26 tezaure monetare certe și alte 11 incerte. Dintre acestea, 24 conțin denari republicani de argint ! Frecvența mare a descoperirilor monetare în colțul sud-estic al Transilvaniei, a fost subliniată și de Bucur Mitrea, care aprecia că în această zonă moneda romană republicană este mai pre-

zentă decât în orice altă regiune sau populații aflate în afara hotarelor statului roman².

Articolul de față este destinat unuia din cele mai mari tezaure monetare romane imperiale din Dacia, descoperite chiar la granița dintre județele Covasna și Bacău, respectiv între Transilvania și Moldova, la Oituz (Poiana Sărată). Această descoperire, deși foarte importantă, este puțin cunoscută. Este menționată de I. Paulovics³ care îl citează pe C. Gooss; nu se face nicio referire în Repertoriul Arheologic al Județului Covasna (Poiana Sărată, azi aparține de Oituzul de Bacău); tezaurul nu este menționat în ultima lucrare exhaustivă dedicată tezaurelor monetare romane și postromane⁴. În ultimul timp, cunoscuții cercetători numismați, Radu Ardevan și Emanuel Petac, au acordat atenția cuvenită acestei descoperiri⁵. Dorim ca prin acest articol să subliniem importanța acestei descoperiri și totodată să aducem noi informații.

Cel mai important document care atestă descoperirea tezaurului este scrisoarea trimisă de către Krauss Heinrich din Târgu Secuiesc la data de 2 iulie 1877 lui Carl Gooss din Sibiu⁶, a cărei traducere o redăm integral.

Tezaurul a fost descoperit la data de 27 iunie 1877, în locul numit „Sósmező” („Câmpul Sărat”). Din scrisoare rezultă doar faptul că descoperitorul, pentru a ajunge acasă de la cosit, era obligat să treacă cu căruța prin vama austro-ungară de la granița cu România (Moldova). Plecând de la amplasarea vămii, prezentată și ilustrată de

Orbán Balázs și indicată nouă de localnici, am dedus din observațiile făcute pe teren, că locul descoperirii tezaurului nu putea fi altul decât „Sósmező”, așa cum precizează și I. Paulovics⁷. Importantul drum roman care venea dinspre castrul din Brețcu (Angustia) legând provincia Dacia prin Pasul Oituz de puternicele porturi romane danubiene și implicit de regiunile pontice din Moesia Inferior, după observațiile noastre de teren realizate recent împreună cu Radu Zăgreanu, trecea și prin această fostă fâneată („Sósmező”), care azi este pășune și o parte a ei împădurită, în apropiere aflându-se și satul (cătunul) Poiana Sărată.

Componenta tezaurului, din păcate, este doar parțial cunoscută. După Paulovics, cântărea 16 „fonti”. Un font maghiar, numit curent în perioada austro-ungară „fontul vienez” („bécsi font”), cântărea 0,5606 kg. Fontul, ca unitate de măsură a greutatei, era folosit în maghiara curentă până la jumătatea secolului al XX-lea, după care se generalizează și în limbajul cotidian kilogramul. Astfel, dacă îl credem pe Paulovics, tezaurul cântărea 8,96 kg, ceea ce înseamnă, în condițiile în care erau doar monede, cca 2480 piese monetare (de exemplu, cel mai mare tezaur monetar din colțul sud-estic al Transilvaniei descoperit la Augustin avea 294 piese și cântărea 1,06 kg). După Radu Ardevan și Emanuel Petac, tezaurul conținea cca. 3000 de piese⁸. În orice caz, este al șaselea tezaur monetar ca număr de piese descoperite în toată Dacia, precedată fiind doar de cele de la Castranova (cca. 8000 piese), Pădurețu (cca. 5000 piese), Sâmburești (peste 4500 piese), Celei (cca. 4000 piese), Sălașuri (3200 piese). Este al doilea din Transilvania și fără îndoială tezaurul cu cele mai multe piese monetare antice din această zonă, incluzând și tezaurele monetare preromane, respectiv pe cele mixte, preromane și imperiale. Mai mult, este un tezaur unicat din această regiune; celelalte tezaure monetare fiind în mare parte cu piese din perioada preromană. În această zonă, tezaure monetare certe, cu monede imperiale emise după 101/102, dată la care colțul sud-estic al Transilvaniei este cucerit de romani și inclus în provincia Moesia Inferior, au fost descoperite doar la Brașov (se știe doar că erau cca. 200 denari imperiali din secolele I-II; repartizarea pieselor este necunoscută)⁹ și Cernatul de Jos (cca. 80-100 de monede imperiale de bronz, postromane, constanti-

niene)¹⁰. Există și câteva descoperiri monetare cu piese care probabil proveneau din tezaure: Boroșneul Mare (13 monede imperiale de bronz care probabil provin dintr-un depozit)¹¹, Ghelinta (mai multe monede imperiale, unele cu legenda *PROV(incia) DACIA*)¹², Reci (mai multe monede romane imperiale de bronz care puteau proveni dintr-un tezaur)¹³.

Greutatea și implicit numărul pieselor tezaurului monetar de la Oituz pot fi acceptate fără rezerve din mai multe motive. În primul rând, nu putem nici măcar presupune că scrisoarea lui Krauss Heinrich către Carl Gooss ar fi fost o glumă. În al doilea rând, tezaurul „nu încăpea în căruță”, în sensul că, probabil, țăranul nu-l putea ascunde suficient de bine în fața vameșilor vigilenți. Într-adevăr, dimensiunile căruțelor țărănilor secui din a doua jumătate a secolului al XIX-lea erau destul de mici și nu erau prevăzute cu „barcă” ca un secol mai târziu. Cum nu încăpea, sau nu avea curajul de a risca trecerea vămii cu tot tezaurul, țăranul a luat cu el doar o „mostră”, dar și aceasta, văzută și numărată de Krauss Heinrich, avea nu mai puțin de 434 piese. Chiar dacă presupunem că țăranul a mințit, iar Paulovics a exagerat, oricum, în colțul sud-estic al Transilvaniei, niciun tezaur monetar antic nu a avut mai mult de 300 piese (Augustin – 294 piese; Fotoș – 280 piese; Arcuș – 261 piese; Ilieni – 200/230 piese; Prejmer – cca 200 piese; Mărcușa – cca 175 piese; Hilib – 103 piese) și deci, chiar dacă avem în vedere doar „mostră”, oricum, tezaurul monetar de la Oituz este cel mai mare ca număr de piese din zonă.

Din păcate, autorul scrisorii precizează doar opt emitenți: Nerva Traian, Domițian, Antoninus Pius, Hadrian, Otto, Galba, Vitellius, Lucilla Faustina. Având în vedere componenta generală a tezaurelor imperiale descoperite în Dacia, credem că atât acestea din mostră, cât și celelalte, erau denari de argint. I. Paulovics ne informează că piesele erau denari de argint, eşalonate între Nero (54 -68) și Commodus (177-192)¹⁴.

O altă informație interesantă a scrisorii este faptul că este amintită Doamna Cserey, colecționarul și întemeietorul Muzeului Național Secuiesc, prima colecție fiind realizată la Imeni. Începând cu anul 1875, vestigiile colectate sunt menționate, muzeul din Sf. Gheorghe dispunând în total de nouă registre de inventar. Prin bunăvoința colegilor de la acest muzeu am consultat aceste registre,

însă aceste piese nu apar menționate. Nu cunoaștem soarta lor. Din informațiile pe care le avem, Carl Gooss a donat Muzeului Național Brukenthal anumite vestigii care sunt menționate în scrisoare, însă ele erau cele descoperite la Zagon, a doua "comoară" descrisă în scrisoare, de-altfel cunoscută și menționată frecvent în literatura de specialitate.

Nu putem cunoaște motivul îngropării acestui tezaur. Având în vedere însă locul descoperirii, putem presupune că a fost acumulat de un locuitor al așezării civile (*vicus militariae*) situată în imediata apropiere a castrului de la Brețcu, care fugind din fața unui

pericol, pe drum își abandonează agoniseala. Faptul că din miile de piese cunoaștem doar opt emitenți, nu ne îngăduie să facem interpretări cu privire la data îngropării tezaurului. Ne rezumăm în a menționa că cele mai multe tezaure monetare imperiale, probabil și acestea, sunt îngropate din cauza atacurilor dacilor liberi, dintre care cele mai violente erau cele ale costobocilor (170) și carpile¹⁵ (214, 238, 245—247, 272), fără să excludem explicația istorică dată de numismații menționați, conform căreia, acest tezaur este îngropat la sfârșitul secolului al II – lea a.H., ultima piesă (ante post quem) fiind cea emisă în timpul împăratului Commodus.

Victor Sibianu

Scrisoarea lui Krauss Heinrich către Carl Gooss (Traducere Sonoc Alexandru)

H. Krauss către C. Gooss

Târgu Secuiesc, 2 iulie 1877

Dragul meu Carl!

Mă găsesc iarăși în plăcuta situație de a-ți face câteva comunicări despre două descoperiri, probabil de interes arheologic și mai mult încă romano-istoric, făcute în ultimele zile (Zagon și Oituz), în nădejdea de a nu te plictisi, ci mai curând de a te hotărî să faci o vizită de vacanță în Trei Scaune și în același timp de a vedea neorânduita colecție de antichități Cserey, din care ți-am trimis anul trecut spre vedere un număr de monede romane.

Cele două recente descoperiri sunt următoarele:

1. La Zagon, pe culmea unui deal de 100' este dezrădăcinată o buturugă. Iacă, totul se face aici roș-auriu! Pe cât se zice, peste 2 măsuri de monede de aur de mărimea pieselor noastre de 4 x, fură scoase într-un vas din lut rău ars, în formă de urnă. La săpături și căutări suplimentare fură găsite cca. 12-14 seceri din bronz, de diferite mărimi, 6-8 culturi mândru lucrate și păstrate, peste 14 verigi din bronz de 12-15 cm în diametru (brățări sau aur brut?), nelipite, ci doar puțin îmbucate, apoi fundul unei strecurători, stricat de rugină.

Vas de bronz cu toartă, a cărui deschidere va fi măsurând cca. 20-25 cm, pe lângă o cantitate de cioburi și lut ars etc. Această descoperire a fost făcută la mijlocul lui iunie, ținută fiind în strict secret. Toate ustensiile de metal fură duse la Brașov, pentru a lăsa să fie cercetate obiectele din aur. Pentru că acum în popor este general răspândită părerea că astfel de comori ar fi confiscate de către organele financiare fără a se obține nici măcar cuvenita răsplată pentru descoperitor, iar descoperitorul din Zagon care împărtășea și el această părere, cu atât mai mult s-a străduit ca bogata comoară să fie pusă la adăpost: se spune că a îngăduit ca toate monedele și obiectele din aur să fie cumpărate (mai pe drept spus, spărlite) de către un evreu din Brașov și îi aduce doar descoperirile declarate ca bronzuri lui Cserey la Imeni, căruia îi dă ieftin obiectele susmenționate pentru 5 fr, după care zice că pentru această aramă finanțele nu mă vor închide. Cumpărătorul poate că ar mai putea fi găsit.

2. După noutățile obținute până la această oră despre cea de-a doua descoperire făcută în apropierea graniței noastre cu Moldova pe 27-28 iunie, pot să-ți comunic următoarele.

Un țăran sărac, cosind în pădure, rămase cu coasa agățată, vârful coasei scoțând la lumină câteva monede din argint.

Puțină scormonire la fața locului făcu de îndată a se recunoaște o comoară, căci în pământ găsi fără vreo depunere a vreunui vas o asemenea cantitate, încât încercarea de a încălca de îndată descoperirea și de a o duce acasă cu căruța a eșuat, pe de o parte datorită micimii căruței, pe de alta din frica de a fi oprit și tâlhărit de funcționarii vămii – el trebuia să treacă vama. Descoperitorul îngroapă din nou monedele cu greu încărcate în groapa în care le-a descoperit și se mulțumește să ia cu sine doar o "mostră". Bietul drac mai are încă doi complici, se teme cu atât mai mult a fi prins sau jefuit de comoară, iar acum caută vreun nebun, cumpărător și tăinuitor. Ieri reuși a cerceta aici, la Târgu, o parte a "mostrei". Erau numai denari de argint de epocă imperială. Nerva Traian, Domițian, Antoninus, Hadrian, Otto, Galba, Vitellius etc., apoi o mare parte de monede familiale, pe care izolat am citit Lucilla Faustina. Celelalte multe nume mi-au scăpat. Piesele văzute de mine erau 434, acum în proprietatea doamnei Cserey din Imeni; cumpărate la lot, la un lot intră 6 piese pentru 1 fl. 36 x. Chiar în zilele următoare se va face un transport. Întreaga cantitate ar depăși 5 cm. Unii moșieri ar vrea să cumpere întreaga cantitate. După indicațiile descoperitorului, printre ele s-ar găsi și piese de aur. Dacă ai avea plăcere, de a întreprinde cercetări științifice despre întreaga descoperire nedezmembrată, ca și despre descoperirea de la Zagon, te rog să îmi scrii din vreme, căci mai târziu chestiunea ar putea deveni greșită. Pentru că eu cu ușurință aș putea fi plecat, te rog să mă avizezi telegrafic de plecarea ta. Diseară trebuie să plec la Baraolt la o petrecere, sper să fiu din nou acasă la miezul nopții.

Pe drept îți stau cu plăcere la dispoziție. De asemenea, în caz de nevoie, te voi aviza telegrafic dacă până atunci voi mai afla ceva.

Regret că trebuie să întrerup, doar vremea mă silește.

Cu cele mai bune urări,

La curândă revedere,

Al tău

Krauss Heinrich

Note - Notes

1. **Chițescu 1971**, p. 59.
2. **Mitrea 1974**, p.27-31.
3. **Paulovics 1944**, p. 81.
4. **Suciu 2000**
5. **Ardevan, Petac 2000**
6. **Wollmann 1983**, p. 98.
7. **Paulovics 1944**, loc. cit.
8. **Ardevan, Petac 2000**.
9. **Suciu 2000**, p. 30.
10. **Székely 2007**, p. 60.
11. **Szék Jegy 1911-1915**, nr 4525/1911
12. **RepArhCov 1998**, XVII a. Ghelinta, 3.e.
13. **Székely 1946**, p. 27.
14. **Paulovics 1944**, loc. cit.; **Ardevan, Petac 2000**.
15. **Protase 2001**, p. 201.

Bibliografie - Bibliography

Ardevan, Petac 2000

RADU ARDEVAN, EMANUEL PETAC, *Tezaurul monetar de la Poiana Sărata și problema numerarului din Dacia romană la sfârșitul secolului II p.Chr. (Le trésor monétaire de Poiana Sărata et le probleme du numéraire dans la province de Dacia)*, în *Simpozion de numismatică*. Chișinău, 28-30 mai 2000, București, 2001, p.73-83.

Chițescu 1971

MARIA CHIȚESCU, *Evenimente politice de la începutul secolului I e.n. din Dacia, oglindite prin îngropări de tezaur monetare*, în *Studii și Cercetări de Numismatică*, vol. V, 1971

Mitrea 1974

BUCUR MITREA, *Moneda la dacii din estul Transilvaniei ca element de unitate*, în *Aluta*. Anuar de studii și comunicări, Muzeul Județean Sf. Gheorghe, 6-7, 1974-1975.

Paulovics 1944

PAULOVICS ISTVÁN, *Dacia keleti határvonala és az úgynevezett „dak” - ezüstkincsek kérdése*, Kolozsvár, 1944

Protase 2001

D. PROTASE, *Dacia Romană. Viața economică. Comerțul și circulația monetară*, în *** *Istoria Românilor*, vol. II,

București 2001

RepArhCov 1998

***, redactor VALERIU CAVRUC, *Repertoriul Arheologic al Județului Covasna*, Sfântu Gheorghe, 1998

Suciu 2000

VIORICA SUCIU, *Tezaure monetare din Dacia Romană și Postromană*, Cluj-Napoca, 2000.

SzékJegy 1911-1915

A Székely Nemzeti Múzeum Régiség és Éremtári Osztályának Gyarapodási Jegyzéke, 1911-1915 (VI), nr 4525/1911 (manuscris)

Székely 1946

SZÉKELY ZOLTÁN, *Jegyzetek Dácia történetéhez (Notices sur l'histoire de la Dacie)*, Sepsiszentgyörgy, 1946

Székely 2007

SZÉKELY ZSOLT, *Csernáton község régészeti monográfiája*, Ed. Status, M. Ciuc, 2007

Wollmann 1983

Herausgegeben von Volker Wollmann, *Briefe zur Geschichte der siebenbürgischen Altertumskunde*, Kriterion Verlag, Bukarest, 1983

Cercetări de suprafață în hotarul localității Călan, județul Hunedoara

Cuvinte cheie: Transilvania, eneolitic, epoca bronzului, cultura Basarabi, daci, cercetare arheologică de teren

Key words: Transylvania, Eneolithic, Bronze Age, Basarabi Culture, Dacians, archaeological field research

Abstract

The site is situated on the second terrace of Strei river, in the administrative territory of Călan town. The oldest artifacts that we discovered with the occasion of this survey, belong to eneolithic period. Chronologically speaking, the next artifacts belong to Bronze Age (Wietenberg culture, Balta Sărată group), followed by artifacts from the hallstatt period. From this timeframe, we remarked two horizons: an older one and a younger one, this last horizon belonging to Basarabi culture. The most recent habitation that was documented in this site, belongs to La Tène period, more precisely in the I-st century B.C – I-st century A.D.

Orașul Călan este situat în partea de nord a depresiunii Hațegului¹, pe cursul inferior al râului Strei, la o altitudine de 230 m, într-o zonă depresionară, alcătuită dintr-un relief deluros (zona nordică) cu muneci și dealuri (zona sudică)² și irigată de o bogată rețea de ape curgătoare ce izvorăsc din masivele muntoase înconjurătoare: M-ții Șureanu la est, M-ții Retezat la sud, M-ții Poiana Ruscă la vest, iar la nord de cursul mijlociu al Mureșului³ (Pl. I/1). Terasile depresiunii, atât cele joase, cât și cele mai înalte dinspre zona colinară, sunt caracterizate prin prezența solurilor fertile, a pădurilor și a zăcămintelor de materii prime⁴.

Așezarea veche a orașului se află în partea stângă a râului pe drumul național DN 66 (respectiv E79) ce leagă Simeria de Hațeg, iar orașul nou este așezat pe terasa din dreapta râului Strei, pe drumul județean care leagă Călanul de satele din comuna Mărtinești (Orăștie). Întreg orașul împreună cu satele aparținătoare se întinde pe o suprafață de 101,5 km².

Punctul în care au fost descoperite în urma periegezelor materiale arheologice este numit *La izvor* și se află în hotarul Călanului Vechi, la intersecția drumului județean DJ 687 spre Hunedoara cu drumul național DN 66 ce leagă Simeria de Hațeg (Pl. I/2). Situl în discuție se află pe cea de-a doua terasă a Streiului, o terasă joasă (elevație 242 m), (Pl. II/3-4) mărginită de calea ferată la vest, de drumul județean DJ 687 la sud și de drumul național DN 66 la est. Spre nord, spre Călanul vechi, marginea nu a putut fi stabilită precis, deoarece, se întinde pe proprietăți private

de la marginea orașului. Coordonatele geografice ale respectivei terase sunt următoarele: Latitudine 45°43'32.18"N; Longitudine 22°59'22.02"E .

Materialele descoperite în acest punct aparțin eneoliticului târziu, epocii bronzului (bronz timpuriu, bronz dezvoltat), și epocii fierului (Hallstatt și La Tène).

În ceea ce privește eneoliticul, fragmentele ceramice descoperite, puține la număr (două), sunt de factură semifină, culoare brun-cărmizie, arse bine, ca degresant fiind folosit nisipul (Pl.III/2), într-un caz cu pietricele (Pl.III/1). Decorul constă din șiruri de impresii semilunare, dispuse orizontal în partea superioară a vasului (Pl.III/1) și linii subțiri, incizate, dispuse oblic pe corpul vasului (Pl.III/2). Acest tip de decor este întâlnit aproape de situl cercetat de noi, la Hășdat, într-o locuire încadrată în faza a III-a a culturii Coțofeni⁵.

Bronzul timpuriu este reprezentat printr-un număr redus de fragmente ceramice, toate de factură semifină. Patru fragmente prezintă un decor executat în tehnica Besenstrich (Pl.III/5, 6, 8, 9), aplicat pe o pastă de culoare brună-cărmizie (Pl.III/5, 9) sau brună-gălbuie (Pl.III/6, 8) la exterior și cenușie la interior. Toate fragmentele sunt atent netezite pe interior. Într-un caz, decorul cu măturicea este realizat atât pe exteriorul cât și pe interiorul vasului (Pl.III/9). Menționăm faptul că în interiorul vasului decorul este aplicat din două direcții, astfel încât alcătuiește o rețea. Descoperiri similare sunt menționate la Ardeu⁶, Geoagiu de Sus⁷, Gornea⁸, Iernut⁹, Micești¹⁰, Peștișu Mare¹¹,

Războieni¹², Zoltan¹³. Fragmentul de culoare brună - gălbuie la exterior și neagră la interior (Pl. III/6) este confecționat dintr-o pastă de factură semifină, în care a fost folosit ca degresant nisip fin și mică. Peretele interior este bine lustruit, iar cel exterior este ornamentat cu un brâu orizontal, slab reliefat, dispus sub buză. Acest brâu este asociat decorului cu măturicea executat din două direcții (Pl. VI/5). Această asociere apare la Iernut – *Hulpiști*¹⁴, Lechința de Mureș¹⁵, Zoltan¹⁶, Micești–*Cigașe*¹⁷ ș.a. Brâul alveolat este prezent pe două fragmente de factură semifină (Pl. III/3) și grosieră (Pl. III/4), ambele având culoare brună cu flecuri. Degresantul folosit este nisipul și pietricelele (Pl. III/4) asociate într-un caz cu cioburi pisate mărunț (Pl. III/3). Acest ultim fragment prezintă la exterior un slip bine netezit. Un alt fragment care corespunde acestui palier cronologic este de culoare neagră, excelent lustruit pe interior, de factură semifină (Pl. III/7). Degresantul folosit este nisipul cu paiete fine de mică. Decorul aplicat pe suprafața exterioară este executat în tehnica *Textilmunster* varianta fagure¹⁸ cum este întâlnit la Micești – *Cigașe*¹⁹.

Cel mai numeros lot de materiale descoperite aici aparține culturii Wietenberg și grupului Balta Sărată. Fragmentele ceramice în cauză aparțin tuturor categoriilor folosite în descrierile de specialitate. Astfel întâlnim fragmente ceramice de factură fină (Pl. IV/4,5; V/4,5; VI/1,4,8,11-13; VII/5; VIII/6; IX/3-5; XI/6,9), semifină (Pl. IV/1-3, 7-9; V/1-3,6,15; VI/2,3,5,9,10,14; VII/1-4,6-9; VIII/1-5, 7-9; IX/1,2; X/1-4,6,8,9; XI/ 3-5,7,8,10,12) și grosieră (Pl. IV/6; VI/6-7; VII/10; X/5; XI/1,2,11). O serie de fragmente prezintă un slip lustruit la exterior (Pl. IV/4-6, 9; V/10, 14; VI/1, 2, 7, 11, 14; VII/8; VIII/6, 9; IX/2; X/4; XI/3,6), iar ca degresanți s-au folosit nisipul (Pl. IV/2,9; V/6,8-12; VI/3; VII/1,2,8; VIII/2,4; X/3,4; XI/4,5,7), nisipul cu mică (Pl. IV/5; VI/9,11; VII/6,7; VIII/7, XI/10), nisipul fin (Pl. IV/4; V/4,5; VI/1,4, 8,12,13; VII/5; VIII/6,9; IX/3-5; XI/6,9), nisipul cu pietricele (Pl. IV/1,3,7,8; V/3,7,13-15; VI/2,5,7,10,14; VII/3,9,10; VIII/1,3,5,8; IX/1,2; X/1,5,6,8,9; XI/2,3,8,11,12), nisipul cu cioburi și pietricele (Pl. IV/6), nisipul cu pietricele și pleavă (Pl. VII/4) și nisipul cu bobul mare (Pl. V/1,2; VI/6; X/2; XI/1). Culorile variază de la negru (Pl. IX/2), negru-cenușiu (Pl. IV/4,5,9; V/3,9,10, VI/2,14;

VII/8; VIII/1; IX/3; X/3-5,9; XI/1) uneori cu flecuri (Pl. VIII/9), brun închis (Pl. V/11; N VII/1; VIII/7), brun (Pl. IV/3; V/14; VI/6,8; VII/6; VIII/4,6; X/8; XI/2,3), brun deschis (Pl. VI/11), brun-cărămiziu (Pl. VI/3,4; VII/9), brun cu flecuri (Pl. IV/6; VII/2,4; VIII/2; IX/5; X/1; XI/4) la cărămiziu (Pl. IV/1,7,8; V/13,15; VI/13; VII/3,5,10; VIII/3; IX/1; X/6; XI/5,12) și gălbui (Pl. VI/10; IX/4). Din descrierea de mai sus putem constata că predominante sunt nuanțele închise, mai precis cele de negru-cenușiu, cenușiu și brun.

Decorul majorității fragmentelor în discuție este realizat însă cu ajutorul tehnicii adâncirii. Astfel, întâlnim: incizii drepte orizontale (Pl. VI/12; VII/6; IX/1; X/2; XI/6,7,12), verticale (Pl. VI/7) sau oblice (Pl. IV/9; V/4,14, VI/10,13; VII/1,3,6; VIII/5; IX/2; X/1,5), dispuse individual, organizate în grupuri de câte trei, sau în asociere cu impresiuni circulare (Pl. XI/7) sau ovale (Pl. IV/6; V/1; X/1, XI/8), incizii arcuite (Pl. V/7,8; VII/5; X/8), unghiulare (Pl. VI/4,12; X/3), arcade (Pl. V/12; XI/8) și ghirlande (Pl. XI/3).

Tehnica împunsăturilor succesive prezintă două forme: lată (Pl. VI/1; VII/2,4; VIII/2,8; XI/4,5,9) și îngustă (Pl. V/6,13; VII/9; VIII/3,4; X/6; XI/11).

Din gama ornamentelor realizate prin impresiune, remarcăm împunsăturile simultane: (Pl. IV/1-3; V/15) și impresiuni de diverse dimensiuni, ovale (Pl. IV/4,6-8; V/1, 2,10; VI/8; IX/4; 10/1; XI/8,9), circulare (Pl. VII/7,10; XI/7) și în formă de dinți de lup (Pl. VIII/7; XI/5).

O altă tehnică decorativă se materializează prin canelura lată dispusă orizontal (Pl. IV/7; V/9; VI/3; XI/1), oblic (Pl. IV/5; VI/14; VII/8; VIII/6,9), în arcadă (Pl. VI/5,6) și unghiular (Pl. VIII/1). Alături de aceasta este prezentă și canelura îngustă (Pl. V/3; X/4; XI/2).

Descoperiri de tip Balta Sărată în depreșiunea Hațegului au fost semnalate de Marius Sorin Petrescu încă din anul 1986²⁰. Datorită activității entuziaste a lui Hristache Tatu și a eforturilor unor cercetători precum Z. Kalmar²¹, I. Andrițoiu²², C.I. Popa, I.V. Ferencz²³, Roman, Diaconescu²⁴ ș.a. punctele cu descoperiri aparținând acestui grup cultural în Țara Hațegului s-au înmulțit, astfel încât considerăm că ipoteza importurilor culturale de tip Balta Sărată în mediul Wietenberg tinde să devină de domeniul istoricului cercetărilor, în acest moment putându-se vorbi de o prezență efectivă a comunităților

acestui grup cultural în sud-vestul Transilvaniei. Nu vom insista asupra enumerării localităților cu descoperiri de acest tip deoarece a fost deja făcută²⁵, mulțumindu-ne să adăugăm acest punct și pe cel de la Silvașu de Jos – *Între ogăși*²⁶ în repertoriul localităților cu descoperiri de acest tip din sud-vestul Transilvaniei. Trebuie menționat faptul că, este de importanță vitală pentru clarificarea evoluției acestui grup cultural și a raportului cu culturile învecinate în Transilvania, publicarea integrală a săpăturii arheologice de la Peșteana – *Măgurea*²⁷ și inițierea de cercetări sistematice în așezări atribuite acestui grup cultural în arealul amintit.

În așezarea de la Călan – *Izvor*, remarcăm prezența într-un număr ridicat al decorului cu împunsături succesive în canal, precum și prezența impresiunilor sub forma dinților de lup, elemente caracteristice în special fazei a II-a din evoluția acestui grup cultural²⁸. Alături de acestea apar fragmente decorate cu canelură sau incizii, elemente care deși iau naștere în faza mai sus amintită se dezvoltă pe parcursul fazei următoare²⁹. Tipurile de ornamente descrise mai sus sunt întâlnite la Iaz³⁰, Ictar Budinț³¹, Peșteana – *Movilă*³², Balta Sărată – *Câmpul lui Poșta*³³ și în al doilea nivel al așezării de la Valea Timișului – *Rovină*³⁴, Cerișor – *Peștera Cauce*³⁵, Hășdat – *În cânepi*³⁶...ș.a, așezări de fază a II-a și a III-a.

Formele ce au putut fi deduse sunt: ceștile (Pl.V/ 11), străchinile și castroanele (Pl. VII/2; IX/3, 4) și vasele cu gât trompetiform (Pl. XIV/ 8). Toate aceste forme sunt întâlnite în aceleași stațiuni amintite cu ocazia analizei decorurilor de pe pereții vaselor.

Datorită caracterului cercetării, evităm să facem o încadrare mai strictă a acestor fragmente ceramice, prezența a două faze din evoluția grupului cultural amintit³⁷ în acest punct putând fi stabilită cu certitudine doar de o cercetare arheologică sistematică.

În ceea ce privește relațiile cu cultura Wietenberg, trebuie să menționăm faptul că în acest punct au fost descoperite și fragmente ceramice aparținând acestei culturi (Pl. IV/1-5; 7(?); V/15). Analogii pentru decorul executat în tehnica împunsăturilor simultane întâlnim într-o serie de situri contemporane³⁸ aparținând celei de-a III-a³⁹ sau după alte cronologii, fazei B⁴⁰ din evoluția respectivei culturi. În cazul acesta, dacă în situl cercetat

de noi grupul Balta Sărată evoluează pe durata a două faze (II și III), se confirmă paralelismul Balta Sărată III-Wietenberg II-III⁴¹.

Tot epocii bronzului considerăm că îi aparține și roțița de car descoperită cu aceeași ocazie (Pl. XIV/ 7) și un fragment de fusaiolă (Pl. XIV/ 5). Acesta din urmă este de factură semifină, cu nisip în compoziție și de culoare brună cu flecuri. Roțița de car este confecționată dintr-o pastă ceramică uzuală, cu nisip și pietricele în compoziție și având o culoare brun-cenușie.

În ceea ce privește utilajul litic descoperit aici, remarcăm un vârf, confecționat dintr-un silex de foarte bună calitate, având o culoare gălbuie și un fragment de toporaș perforat orizontal, acesta rezultând din prelucrarea unei roci dure de culoare verzuie. Remarcăm lustruirea foarte bună a tuturor suprafețelor uneltei analizate în rândurile acestea.

Despre locuirea hallstattiană de aici, putem spune că este bine reprezentată, ceramica fiind de factură semifină (Pl. XII/ 1, 5, 7, 9; Pl. XIII/ 1-10) și grosieră (Pl. XII/ 2-4, 6, 8). Culoarele exterioare variază de la negru (Pl. XII/ 2, 4, 7; Pl. XIII/ 9), negru cenușiu (Pl. XII/ 8; Pl. XIII/ 8), cenușiu (Pl. XII/ 1; Pl. XIII/ 1, 4, 10), brun (Pl. XII/ 3, 5; Pl. XIII/ 2), brun cărămiziu (Pl. XII/ 6), la cărămiziu (Pl. XII/ 9; Pl. XIII/ 3, 6) iar cele interioare la fel, de la negru (Pl. XII/ 5), negru cenușiu (Pl. XII/ 8; Pl. XIII/ 8), cenușiu (Pl. XII/ 1; Pl. XIII/ 1, 4, 10), la brun (Pl. XII/ 3, 9; Pl. XIII/ 2, 3), brun cărămiziu (Pl. XII/ 4, 6, 7) și cărămiziu (Pl. XII/ 2; XIII/ 6, 9). Pasta ceramică a fost degresată cu: nisip (Pl. XIII/ 1-3, 6), uneori cu bobul mare (Pl. XIII/ 8), în unele cazuri, amestecat cu pietricele (Pl. XII/ 1; Pl. XIII/ 10), mică (Pl. XIII/ 3) sau cioburi pisate (Pl. XII/ 2-9; Pl. XIII/ 9). Suprafața recipientelor ceramice aparținând acestui orizont a fost tratată cu ajutorul următoarelor tehnici: netezire (Pl. XII/ 1; Pl. XIII/ 6), lustruire (Pl. XIII/ 9) și aplicarea unui slip lustruit (Pl. XII/ 2-9; Pl. XIII/ 1-4, 8-9). Tehnicile de decorare a ceramicii aflate în discuție sunt: incizia: triunghiuri hașurate (Pl. XII/ 1), spirale întrerupte (Pl. XIII/ 6) și șiruri orizontale de S – uri (Pl. XIII/ 1, 3, 10); impresiunea: circulară (Pl. XII/ 1), cu șnurul (Pl. XIII/ 1, 3, 10) și cu roțița (Pl. XIII/ 8); canelarea: (Pl. XII/ 2-9; Pl. XIII/ 9, 10); fațetarea (Pl. XIII/ 1, 2, 4, 8) și torsadarea buzei (Pl. XIII/ 5). Pe baza facturii, a tratării suprafeței recipientelor ceramice și a tehnicilor și motivelor de decorare

folosite, sesizăm două orizonturi corespunzătoare acestui palier cronologic: unul mai timpuriu (Pl. XII/ 1-9) decât evoluția culturii Basarabi, sugerat de fragmentul ceramic prezentat la pl. XII/1, cu analogii la orizontul grupului cultural Gornea-Kalakača la Ada⁴², Gospođinci⁴³ și Kalakača⁴⁴ (din punct de vedere al tehnicii de realizare) la care se adaugă un buton conic, aplatizat (Pl. XII/10), cu analogii formale la Kalakača⁴⁵ și Židovar⁴⁶ și un orizont mai târziu, corespunzător evoluției culturii Basarabi (Pl. XIII/ 1-10). O parte însemnată de fragmentelor ceramice aparținând acestui orizont sunt decorate în tehnica fațetării (fațete oblice (Pl. XIII/ 1, 2, 4) și orizontale (Pl. XIII/ 6)), decor cu corespondențe tipologice în aria culturii Basarabi⁴⁷. În repertoriul decorativ al acestei culturi prezente în situl cercetat de noi, se remarcă registrele de două șiruri în șnur fals ce intercalează un șir de S-uri dispuse oblic (Pl. XIII/ 1, 3, 10), ce își găsesc analogii în situri cheie ale culturii⁴⁸ și liniile ușor oblice realizate prin impresiuni cu „rotița” (Pl. XIII/ 8)⁴⁹. Remarcăm prezența unui ornament alcătuit dintr-un șir de S-uri de mari dimensiuni, format din incizii succesive înlanțuite, care după factură poate aparține acestui orizont cultural (Pl. XIII/ 6).

Evoluția locuirii din acest punct se încheie cu epoca dacică, ce este documentată printr-un număr redus de fragmente, mai precis, patru (Pl. XIV/ 1-4). În ceea ce privește fac-

tura, constatăm preponderența categoriei semifine cu excepția unui singur fragment (Pl. XIV/ 1), care este confecționat dintr-o pastă ceramică grosieră, ce are în compoziție nisip, mică și pietricele. Referitor la compoziția pastei ceramice a fragmentelor de factură semifină, aceasta conține: nisip (Pl. XIV/ 3), uneori cu bob mare (Pl. XIV/ 2) și într-un caz, nisip cu paiete de mică (Pl. XIV/ 4). Culoarea fragmentelor ceramice în discuție este brună (Pl. XIV/ 1-2) sau brun-deschisă (Pl. XIV/ 3-4). Referitor la tehnicile de decorare, amintim incizia (Pl. XIV/ 1) și brâul alveolat (Pl. XIV/ 2). Decorul incizat constă dintr-un val ce este dispus pe gâtul vasului (Pl. XIV/ 1), având analogii la Arad⁵⁰, Sighișoara⁵¹ sau Surcea⁵². De menționat prezența pe două fragmente a butonilor circulari, dispuși pe corpul vasului (Pl. XIV/ 3-4)*.

Din repertoriul formelor specifice, putem deduce doar vasul borcan (Pl. XIV/ 1), restul fragmentelor descoperite neputându-ne oferi indicii concludente în această direcție. Ceramica epocii dacice din acest sit se poate încadra - cu limitele impuse de tipul cercetării - în intervalul secolelor I î. Chr. - I p. Chr.

În urma cercetării perieghietice (parțiale) a terasei de la Călan - Izvor, remarcăm locuirea îndelungată a acesteia, ce se întinde din eneolitic până în sec I p. Chr., fapt ce impune acest sit ca fiind unul dintre cele mai importante din Țara Hațegului.

Sorin Tincu,
Cristian C. Roman

Note - Notes

1. Vulcu 1973, pag. 437; inf. Prof. Ioan Ocolisan
2. Grumăzescu 1975, pag. 11
3. Vulcu 1973, 437, 443; Gruescu, Grumăzescu 1970, pag. 21
4. Monografie 1980, pag. 20
5. Roman, Diaconescu 1999-2000, pag. 99, Pl. III/3
6. Todea 2001, pag. 55, Pl. V/1,3,4; Popa 2005, pag. 66
7. Popa 2005, Pl. 14/1,2,4
8. Boroneanț 1971, pag. 7
9. Ciugudean 1996, fig. 85/4
10. Popa 2005, Pl. 29/1-5
11. Roman, Diaconescu 1999-2000, pag. 103, Pl. XV/8,10
12. Popa 2005, Pl. 9/11-13
13. Cavruc 1997, pag. 98, fig. 6/6-7

14. Rotea 1993, pag. 65-86, Popa 2005, Pl. 15/9,11
15. Popescu 1925, pag. 304-344, Pl. I/1, VIII/4, XI/2,7; Popa 2005, Pl. 16/6
16. Cavruc 1997, pag. 97-133; Popa 2005, Pl. 18/10, 12, 13
17. Rustoiu, Anghel 1999-2000, fig. 2/5; Popa 2005, pag. 60, Pl. 27/3
18. Popa 2005, pag. 63; Rustoiu 1999, pag. 95-105
19. Popa 2005, Pl. 28
20. Petrescu 1986, pag. 216
21. Kalmár, Tatu 1986-1987, pag. 35-44
22. Andrițoiu 1992
23. Popa, Ferencz 1999, pag. 84-85
24. Roman, Diaconescu 1999-2000, pag. 99-100

25. Popa 2005, pag. 138, nota 719
 26. Tincu, Roman 2008, pag. 47-74
 27. Popa, Ferencz 1999, pag. 83-84
 28. Gumă 1997, pag. 50; Popa 2005, pag. 133, nota 687
 29. Gumă 1997, pag. 54-55
 30. Petrovsky, Gumă 1979, pag. 58-61, Pl. VIII-XVIII; Gumă 1997, Pl. LVIII
 31. Petrescu 1986, pag. 211-217; Gumă 1997, Pl. LXI
 32. Kalmar, Tatu 1986-1987, pag. 35-44
 33. Petrovsky, Gumă 1979, pag. 56-58, Pl. I-VII; Gumă 1997, Pl. LIX-LX
 34. Petrovsky, Gumă 1979, pag. 61-71, Pl. XIX-XXXV; Gumă 1997, Pl. LXII-LXVII
 35. Luca et alii 2005, Pl. XVI/12
 36. Roman, Diaconescu 1999-2000, Pl. IV/10; V/2, 9; VI/3; VII/1; Popa 2005, pag. 138, nota 719
 37. Gumă 1997, pag. 49-55
 38. Aiton - Locul lui Poțu (Boroffka 1994, Taf 1/1), Bont (Boroffka 1994, Taf 14/4), Brașov - Ziegelei schmidt (Boroffka 1994, Taf 19/7,8), Chintelnic (Boroffka 1994, Taf 30/8), Cicău (Boroffka 1994, Taf 44/1,2), Ciceu Corabia (Boroffka 1994, Taf 55/6,9; Taf 56/6,9, Taf 58/4,5, Taf 59/2,6), Dorolțu (Boroffka 1994, Taf 70/5), Feldioara (Boroffka 1994, Taf 79/12), Lechința - Poderei (Boroffka 1994, Taf 85/13), Merești - Peștera Almășer (Boroffka 1994, Taf 96/12), Nicula (Boroffka 1994, Taf 98/10, Taf 99/1), Oradea (Boroffka 1994, Taf 105/5), Oiejdeea (Boroffka 1994, Taf 107/5), Sibiu (Boroffka 1994, Taf 123/8), Viștea (Boroffka 1994, Taf 143/5), pentru Pl. IV/2; Bont (Boroffka 1994, Taf 14/11), Chintelnic (Boroffka 1994, Taf 31/2,3,5, 9,10), Feldioara (Boroffka 1994, Taf 79/12), Lopadea Veche - Râpa Albă (Boroffka 1994, Taf 89/1), Ocna Sibiului - Dealul Trestiei, pentru Pl. IV/1 ; V/15; Brașov - Valea Răcădăului (Boroffka 1994, Taf 18/9, Taf 19/4), Feldioara (Boroffka 1994, Taf 74/5), Râmteș - La curmătură (Boroffka 1994, Taf 112/1), pentru Pl. IV/3 Cicău (Boroffka 1994, Taf 45/8), Nușeni (Boroffka 1994, Taf 101/4), Sighișoara - Dealul Turcului - (Boroffka 1994, Taf 133/8), pentru Pl. IV/4
 39. Andrițoiu 1992, pag.
 40. Boroffka 1994, pag. 288.
 41. Gumă 1997, pag. 54
 42. Medović 1978, T. XV/3.
 43. Medović 1978, T. LXIV/6.
 44. Medović 1988, sl. 297/8.
 45. Medović 1988, sl. 119/13
 46. Medović 1978, T. CIV/5.
 47. Bernadea-Lutărie (Ursuțiu 2002, pl. XLIII/1, 2; XLIV/5), Bernadea-Dâmbău (Ursuțiu 2002, pl. LII/3; LVI/2; LVII/4, 5; LVIII/1, 2, 4; LXIII/5; CVII/15), Dumbrava-Vărar (pl. CXLV/8), Hunedoara-Grădina Castelului (Ursuțiu 2002, pl. CLIV/4), Oarda (Ursuțiu 2002, pl. CLXIII/1), Miercurea Sibiului-Gară (Ursuțiu 2002, pl. CLXIII/12), Tărtăria-Gura Luncii (Ursuțiu 2002, pl. CLXXIII/1).
 48. Bernadea-Dâmbău (Ursuțiu 2002, pl. CVII/1; CX/4, 5), Aiud-Cetățuie (Ursuțiu 2002, pl. CXXXIII/3), Daia Română-Podul Dăii (Ursuțiu 2002, pl. CXXXVII/16), Hunedoara-Grădina Castelului (Ursuțiu 2002, pl. CLI/5, 8, 13).
 49. Aiud-Cetățuie ((Ursuțiu 2002, pl. CXXX/2)
 50. Crișan 1969, pl. LXXII/2.
 51. Crișan 1969, pl. LXXIII/6
 52. Crișan 1969, pl. XXXIII/1.
- * Datorită caracterului fragmentar al materialului ceramic nu putem indica cu certitudine detalii legate de forma vasului

Bibliografie - Bibliography

- Andrițoiu 1977**
ANDRIȚOIU ION, *Contribuții la repertoriul arheologic al județului Hunedoara*, în *Sargetia* XIV, Deva, 1979, pag. 15-34.
- Andrițoiu 1992**
ANDRIȚOIU ION, *Civilizația tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului*, în *Bibliotheca Thracologica* II, București, 1992.
- Boroffka 1994**
BOROFFKA NIKOLAUS, *Die Wietenberg Kultur*, Bonn, 1994.
- Boroneanț 1971**
BORONEANȚ VASILE, *Gornea-Vodneac, un nou aspect al epocii bronzului descoperit în zona Porților de Fier*, în *R.M.*, 1, București, 1971, pag. 5-12.
- Cavruc 1997**
CAVRUC VALERIU, *The final stage of the early bronze age in south-eastern of Transylvania (in the light of new excavation at Zoltan)*, în *Thraco-Dacica*, XVIII, București, 1997, pag. 97-133.
- Cavruc, Cavruc 1997**
CAVRUC VALERIU, CAVRUC GALINA, *Așezarea din epoca bronzului timpuriu de la Zoltan*, în *Angustia* 2, Sfântu Gheorghe, 1997, pag. 157-172.
- Ciugudean 1996**
CIUGUDEAN HORIA, *Epoca timpurie a bronzului în centrul și sud-vestul Transilvaniei*, în *Bibliotheca Thracologica*, XIII, București, 1996.
- Ciugudean 1997**
CIUGUDEAN HORIA, *Cercetări privind epoca bronzului și prima vârstă a fierului în Transilvania*, Alba Iulia, 1997.
- Ciugudean 2000**
CIUGUDEAN HORIA, *Eneoliticul final în Transilvania și Banat - Cultura Coțofeni*, Timișoara, 2000.
- Crișan 1969**
CRIȘAN ION HORĂȚIU, *Ceramica daco-getică (cu specială privire la Transilvania)*, București, 1969.
- Gruescu, Grumăzescu 1970**
GRUESCU IOAN, GRUMĂZESCU CORNELIA, *Județul Hunedoara*, București, 1970.
- Grumăzescu 1975**
GRUMĂZESCU CORNELIA, *Depresiunea Hațegului. Studiu geomorfologic*, București, 1975.
- Gumă 1993**
GUMĂ MARIAN, *Civilizația primei vârste a fierului în sud-vestul României*, București, 1993.
- Gumă 1997**
GUMĂ MARIAN, *Epoca bronzului în Banat*, Timișoara, 1997
- Kalmar, Tatu 1986-1987**
KALMAR ZOIA, HRISTACHE TATU, *Contribuții la cunoașterea unui grup cultural din epoca bronzului din Banat, răspândit și în sud-vestul Transilvaniei*, în *Sargetia*, XX, Deva, 1986-1987, pag. 35-44.

Luca et alii 2005

LUCA SABIN ADRIAN, ROMAN C. CRISTIAN, DIACONESCU DRAGOȘ, *Cercetări arheologice în peștera Cauce*, în *BS*, IV, Sibiu, 2005.

Medović 1978

MEDOVIĆ PREDRAG, *Naselja starijeg grozdenog doba u Jugoslovenskom podunavlju*, Beograd (1978).

Medović 1988

MEDOVIĆ PREDRAG, *Kalakača. Naselje ranog gvozdenog doba*, Novi Sad (1988).

Morintz, Roman 1969

MORINTZ SEBASTIAN, ROMAN PETRE, *Un nou grup hallstattian timpuriu în sud-vestul României – Insula Banului*, în *SCIV*, III, Cluj Napoca, 1969, pag. 393-423.

Petrescu 1986

SORIN MARIUS PETRESCU, *Descoperirile de epoca bronzului de la Ictar-Budinț (com. Topolovățul Mare, jud. Timiș)*, în *Tibiscum*, VI, 1986, pag. 211-217.

Petrovsky, Gumă 1979

PETROVSKY RICHARD, GUMĂ MARIAN, *Un nou grup cultural al epocii bronzului în sud-vestul României – Descoperirile de tip Balta Sărată*, în *StComCar*, Caransebeș, 1979, pag. 53-71.

Popa 2005

POPA IOAN CRISTIAN, *Modificări culturale la finalul Bronzului timpuriu și începutul Bronzului mijlociu în Transilvania*, în *Omagiu adus profesorului Ioan Andrițoiu*, Alba Iulia, 2005, pag. 51-182.

Popa, Ferencz 1999

CRISTIAN I. POPA, IOSIF V. FERENCZ, *Peșteana „Măgureauă”, jud. Hunedoara, Campania 1998*, în *CCA*, Vaslui, 1999, pag. 84-85.

Popescu 1925

POPESCU DORIN, *Fouilles de Lechința de Mureș*, în *Dacia*, II, București, 1925, pag. 304 -344.

Rogozea 1994

ROGOZEA PETRU, *Cronologia grupului cultural Balta Sărată*, în *Analele Banatului* III, Timișoara, 1994, pag. 179-183.

Rogozea 1998

ROGOZEA PETRU, *Repertoriul localităților cu descoperiri Balta Sărată*, în *Analele Banatului*, VI, Timișoara, 1998, pag. 183-196.

Rogozea 1995

ROGOZEA PETRU, *Balta Sărată Group ceramics. Ceramic artifacts decoration and shape tipology*, în *Thraco-Dacica*, XVI, București, 1995, pag. 81-86.

Roman, Diaconescu 1999-2000

ROMAN CRISTIAN, DIACONESCU DRAGOȘ, *Contribuții la repertoriul arheologic al județului Hunedoara*, în *Sargeția*, XXVIII-XXIX, Deva, 1999-2000, pag. 97-128.

Rotea 1993

ROTEA MIHAI, *Contribuții privind bronzul timpuriu în centrul Transilvaniei*, în *Thraco-Dacica* 1-2, București, 1993, pag. 65-86.

Rustoiu, Anghel 1999-2000

RUSTOIU GABRIEL, ANGHEL DAN, *Un aspect inedit de utilizare a paietelor de aur în decorarea ceramicii bronzului timpuriu din așezarea de la Micești-Cigașe (jud. Alba)*, în *Sargeția* XXVIII-XXIX/1, Deva, 1999-2000, pag. 53-56.

Savonea 1998

SAVONEA LUCIAN, *O nouă descoperire aparținând bronzului târziu*, în *BCCS*, 4, 1998, Alba Iulia, pag. 71-77.

Tincu, Roman 2008

TINCU SORIN, ROMAN C. CRISTIAN, *Cercetări arheologice de suprafață pe raza orașului Hațeg – Silvașu de jos*, în *A.M.B.*, Sibiu, 2008, pag. 47-74.

Todea 2001

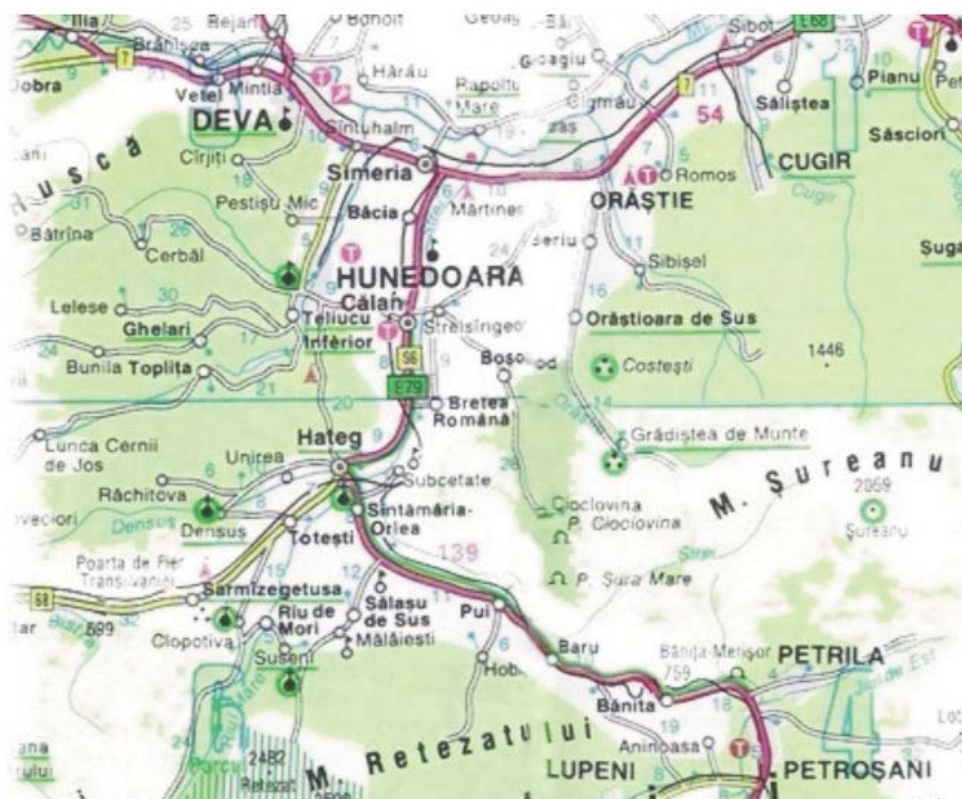
TODEA ION, *Noi cercetări privind epoca timpurie a bronzului pe Valea Geoagiului (jud. Hunedoara)*, în *BCȘS*, 7, Alba Iulia, 2001, pag. 49-56.

Ursuțiu 2002

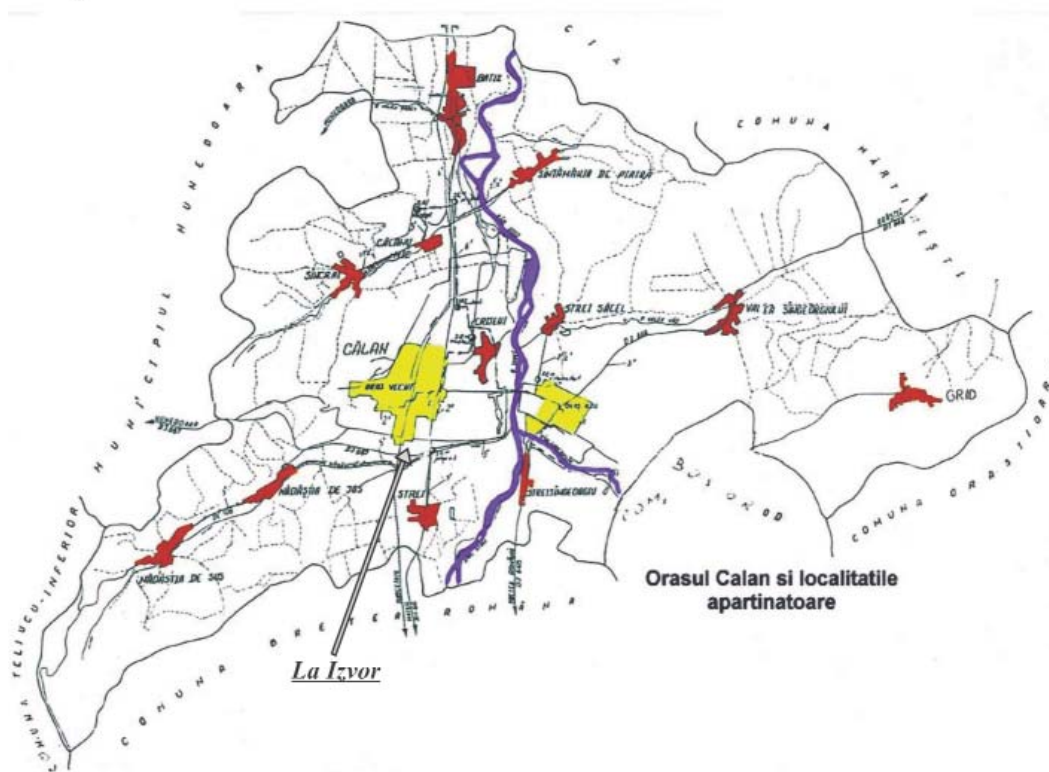
URSUȚIU ADRIAN, *Etapa mijlocie a primei vârste a fierului în Transilvania (cercetările de la Bernadea, com. Bahnea, jud. Mureș)*, Cluj-Napoca, 2002.

Vulcu 1973

VULCU BUJOR, *Unele aspecte istorice ale utilizării teritoriului Depresiunii Hațeg-Mureș pentru așezările omenești și apărare*, în *Sargeția*, X, Deva, 1973, pag. 437-442.

1

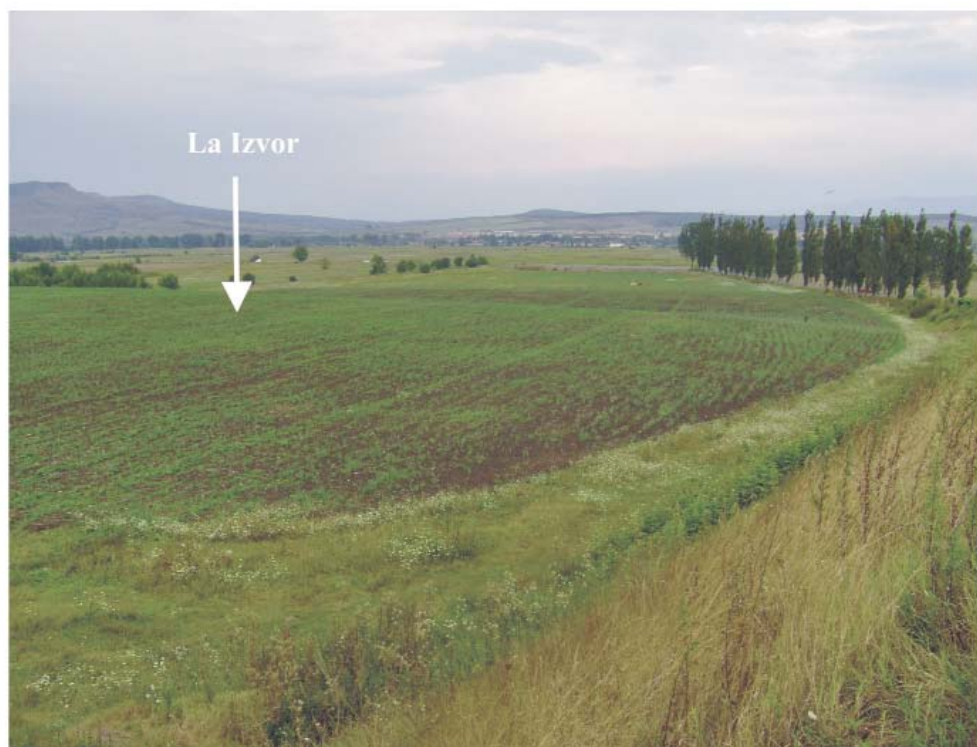
2

Planșa I

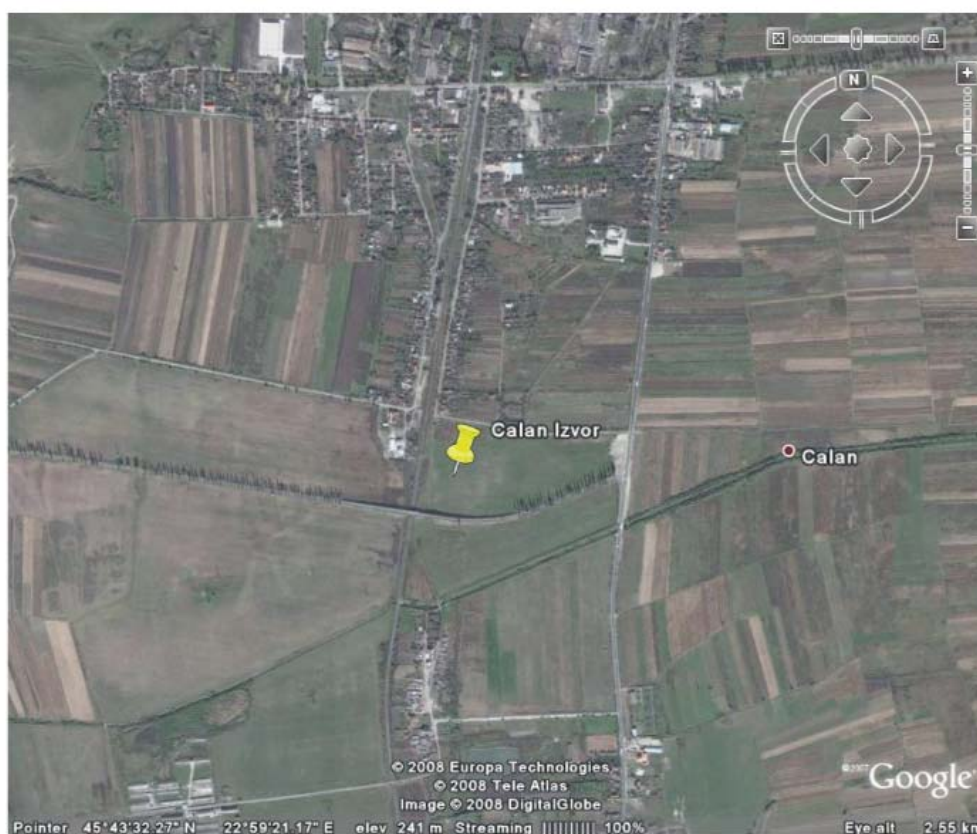
1. harta depresiunii Hațegului. 2. harta orașului Călan – punctul La izvor

Plate I

1. The map of Hațeg Valley. 2. The map of Călan city – the "La izvor" (At the spring) point

1

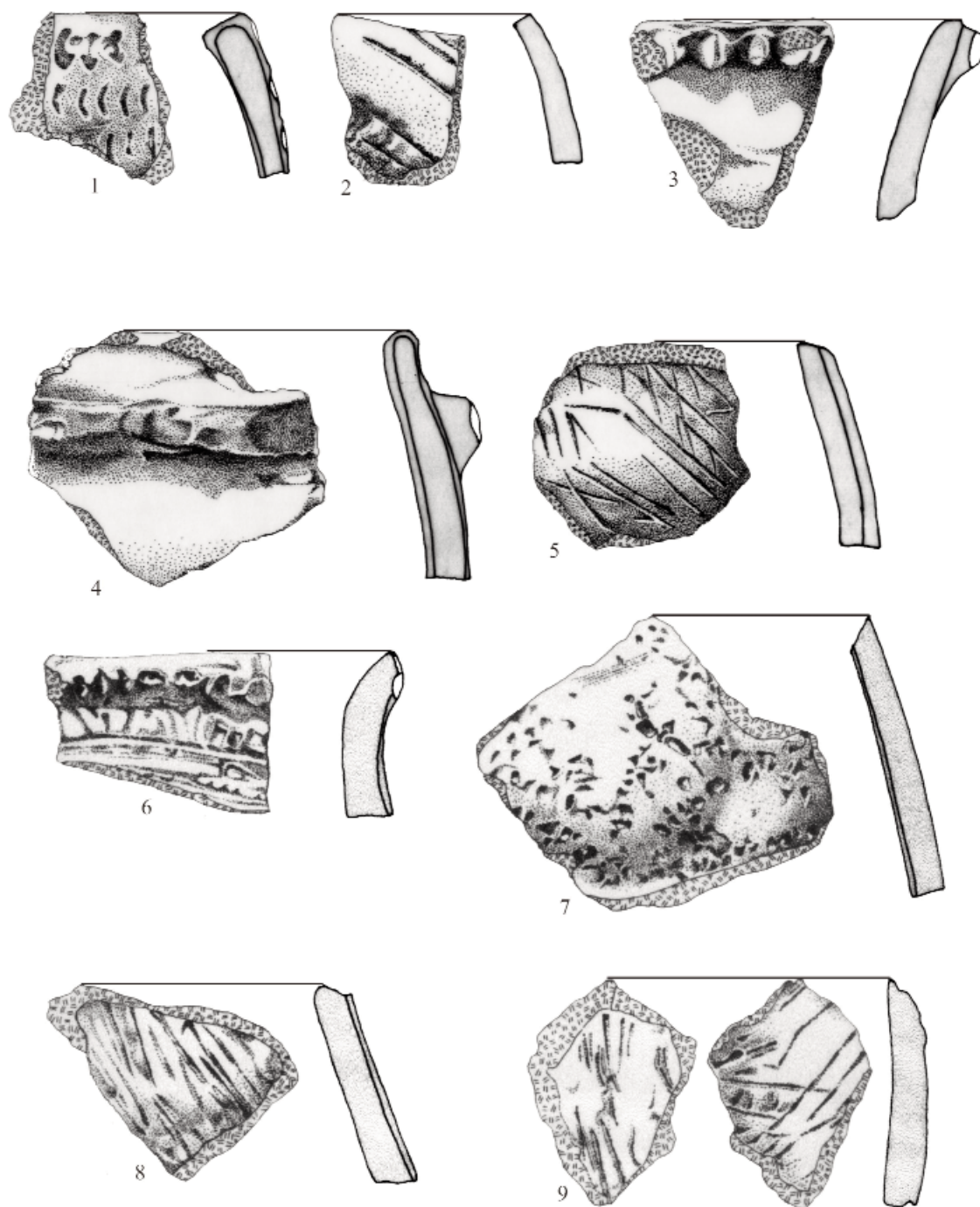
2

Planșa II

1. foto - terasă. 2. poziția sitului – imagine satelit

Plate II

1. Picture of the terrace. 2. The position of the site – image from satellite

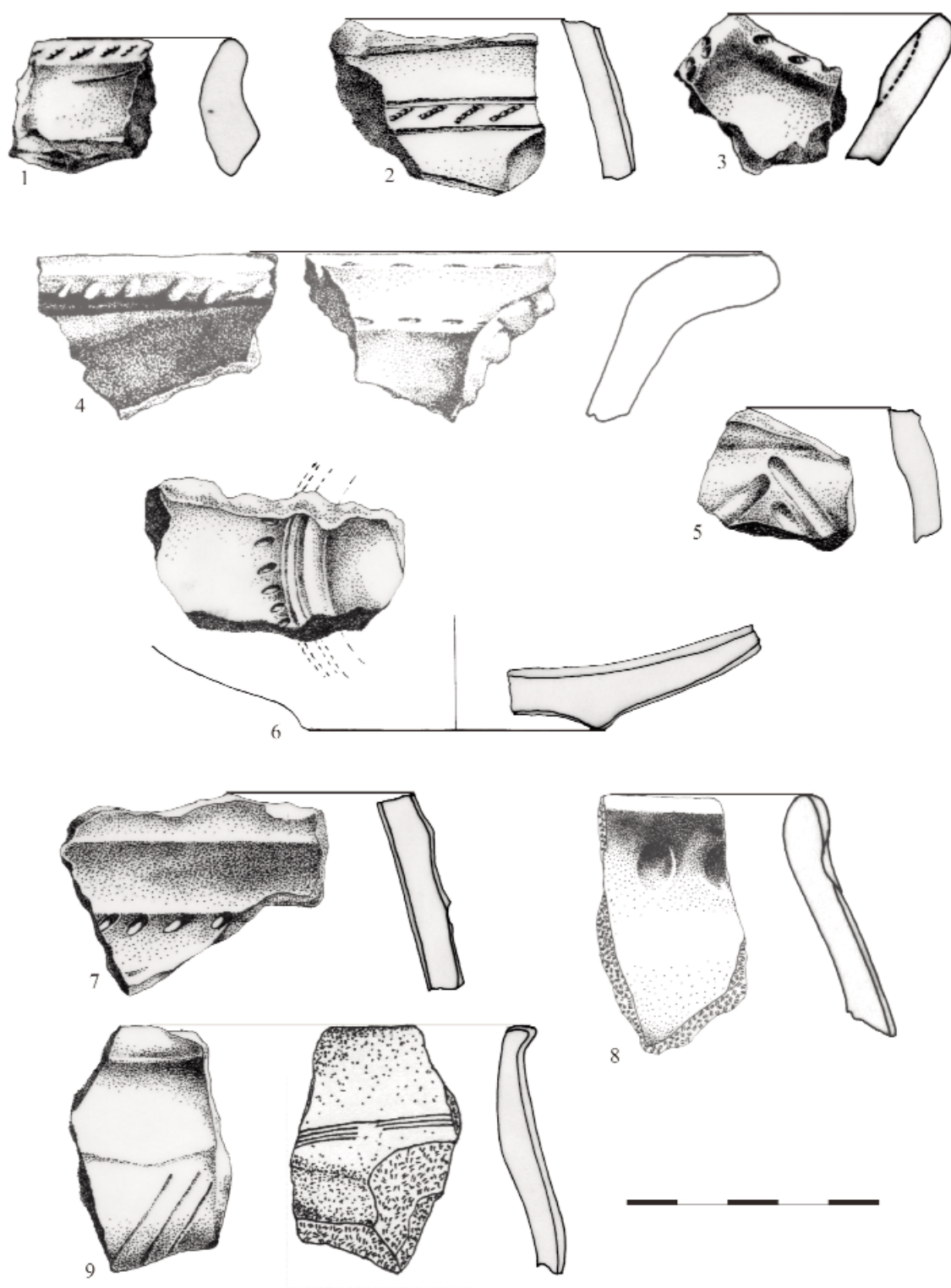

Planșa III

1-2. fragmente ceramice Coțofeni
3-9. fragmente ceramice aparținând bronzului timpuriu

Plate III

1-2. Fragments of Coțofeni pottery
3-9. Fragments of Early Bronze Age pottery

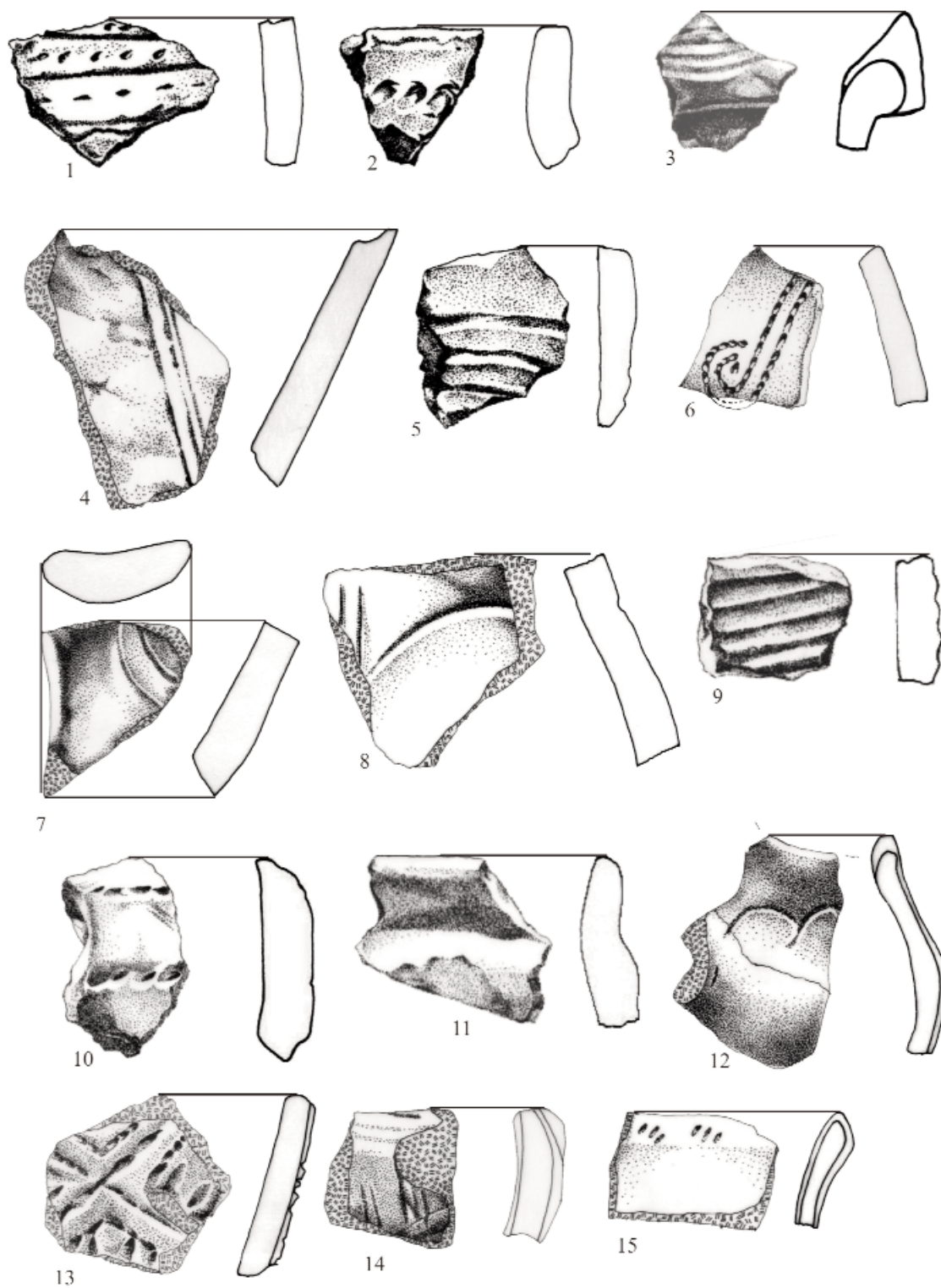

Planșa IV

1-5; 7. fragmente ceramice Wietenberg
6; 8-9. fragmente ceramice Balta Sărată

Plate IV

1-5, 7. Fragments of Wietenberg pottery
6; 8-9. Fragments of Balta Sărată pottery

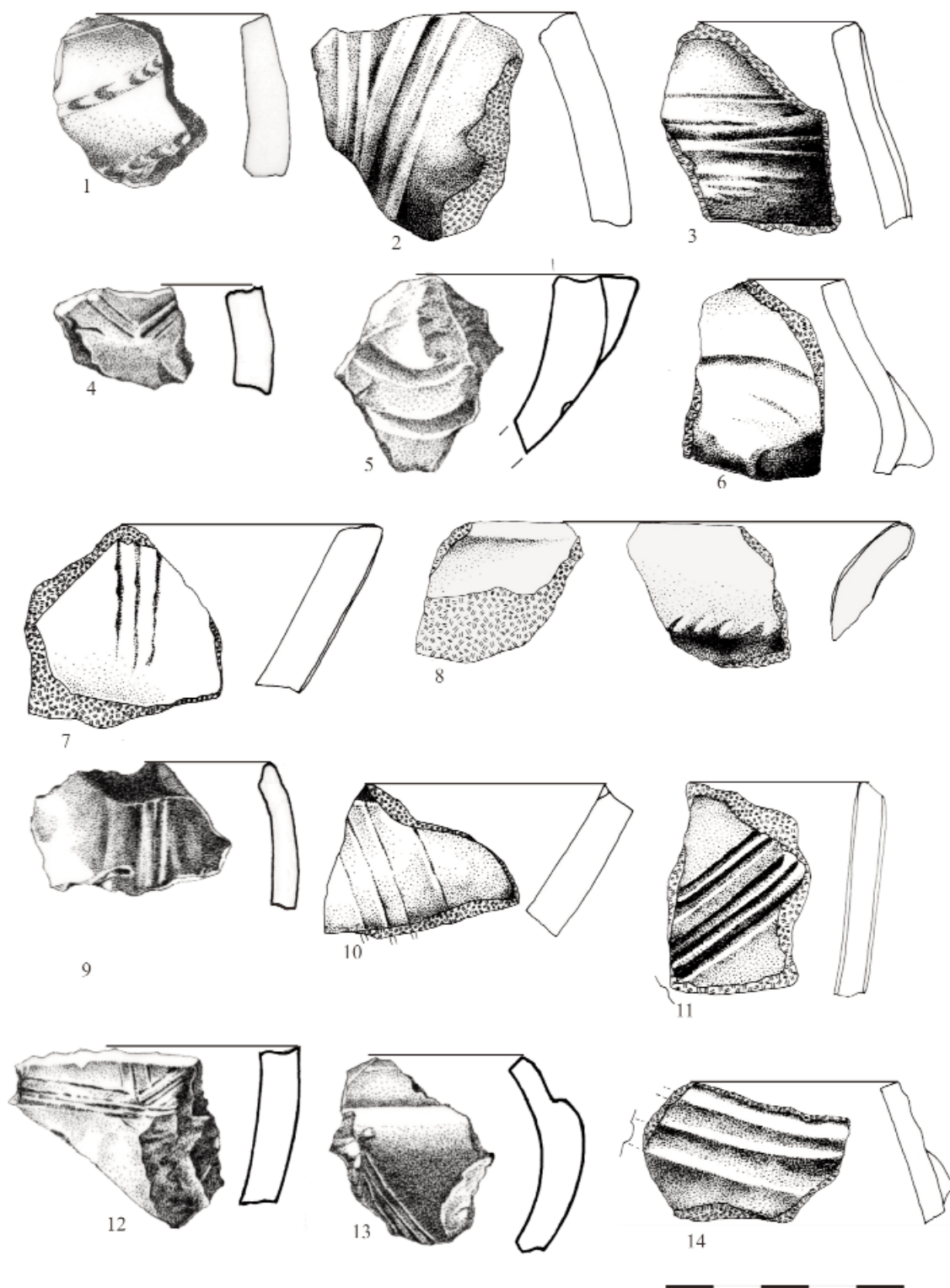

Planșa V

1-14. fragmente ceramice Balta Sărată
15. fragmente ceramice Wietenberg

Plate V

1-14. Fragments of Balta Sărată pottery
15. Fragments of Wietenberg pottery

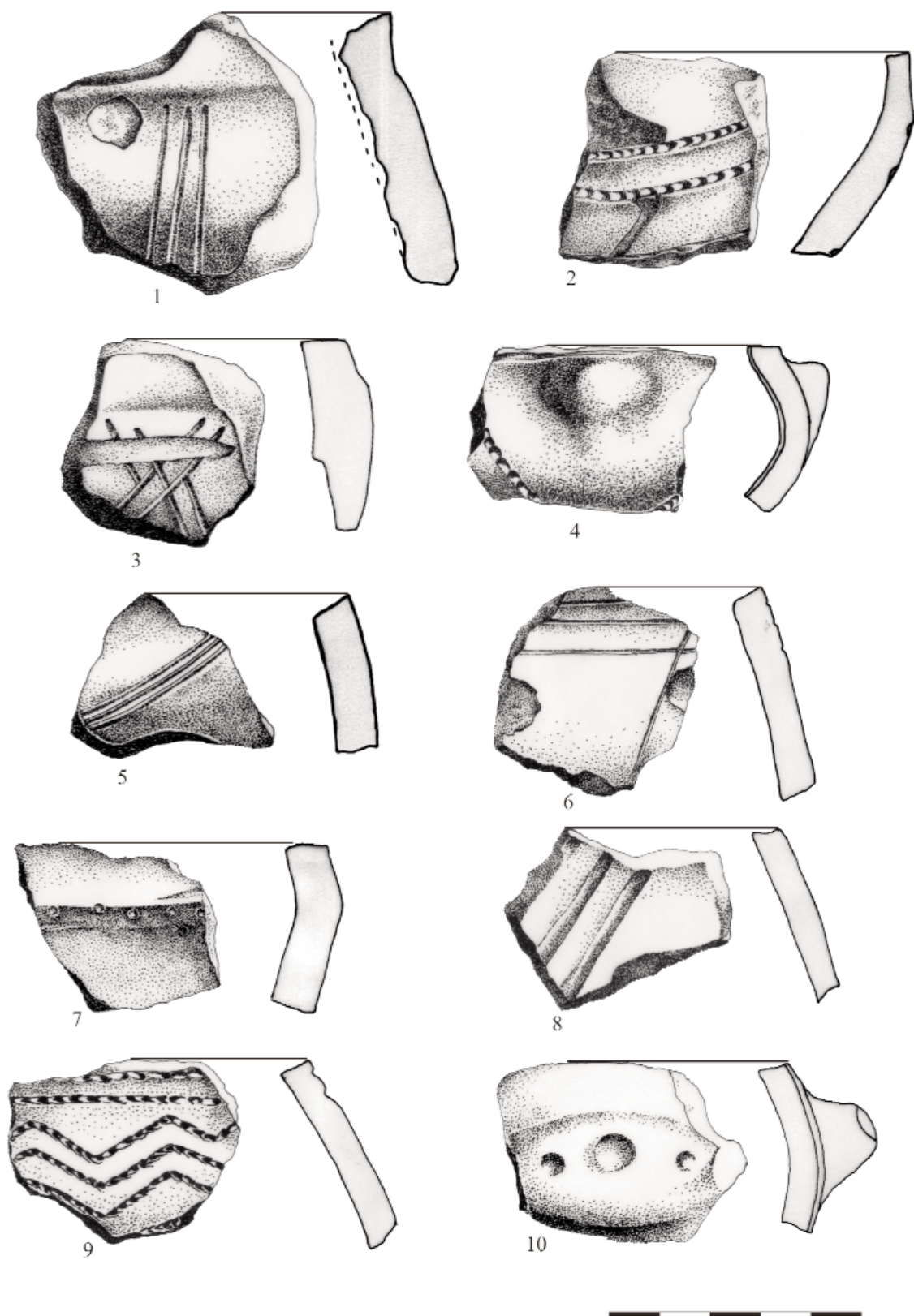

Planșa VI

1-14. fragmente ceramice Balta Sărată

Plate VI

1-14. Fragments of Balta Sărată pottery

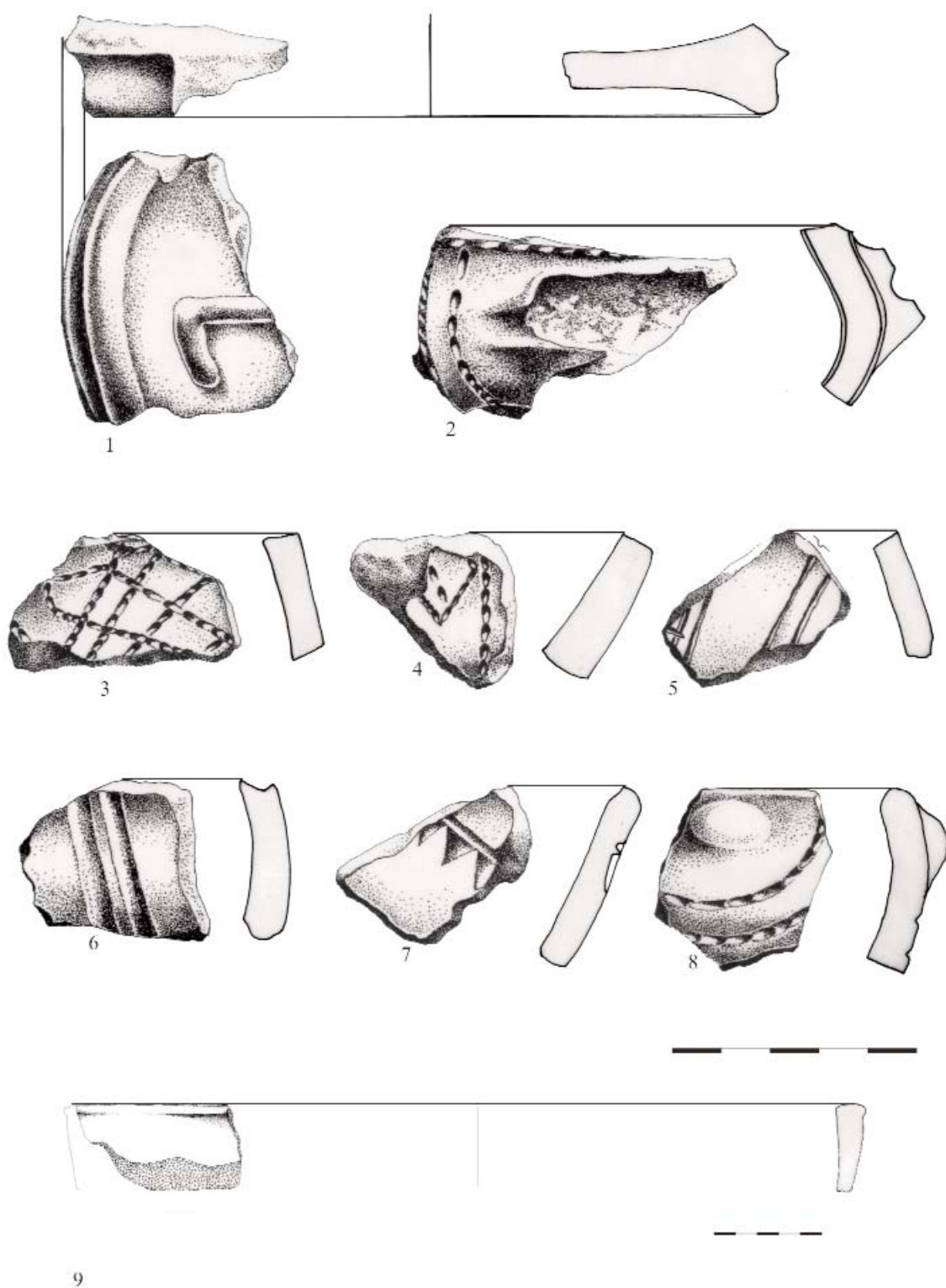

Planșa VII

1-10. fragmente ceramice Balta Sărată

Plate VII

1-10. Fragments of Balta Sărată pottery

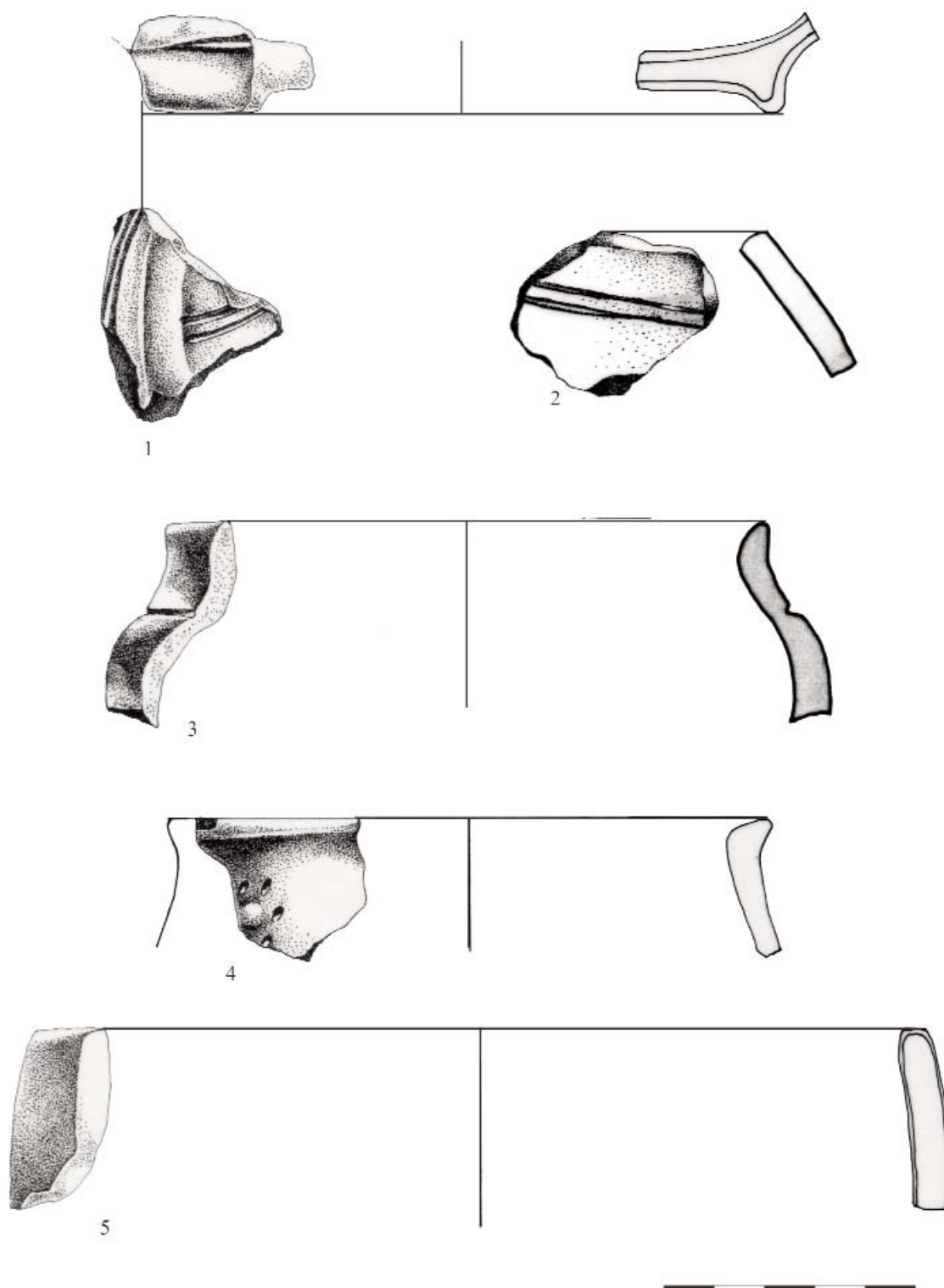

Planșa VIII

1-9. fragmente ceramice Balta Sărată

Plate VIII

1-9. Fragments of Balta Sărată pottery

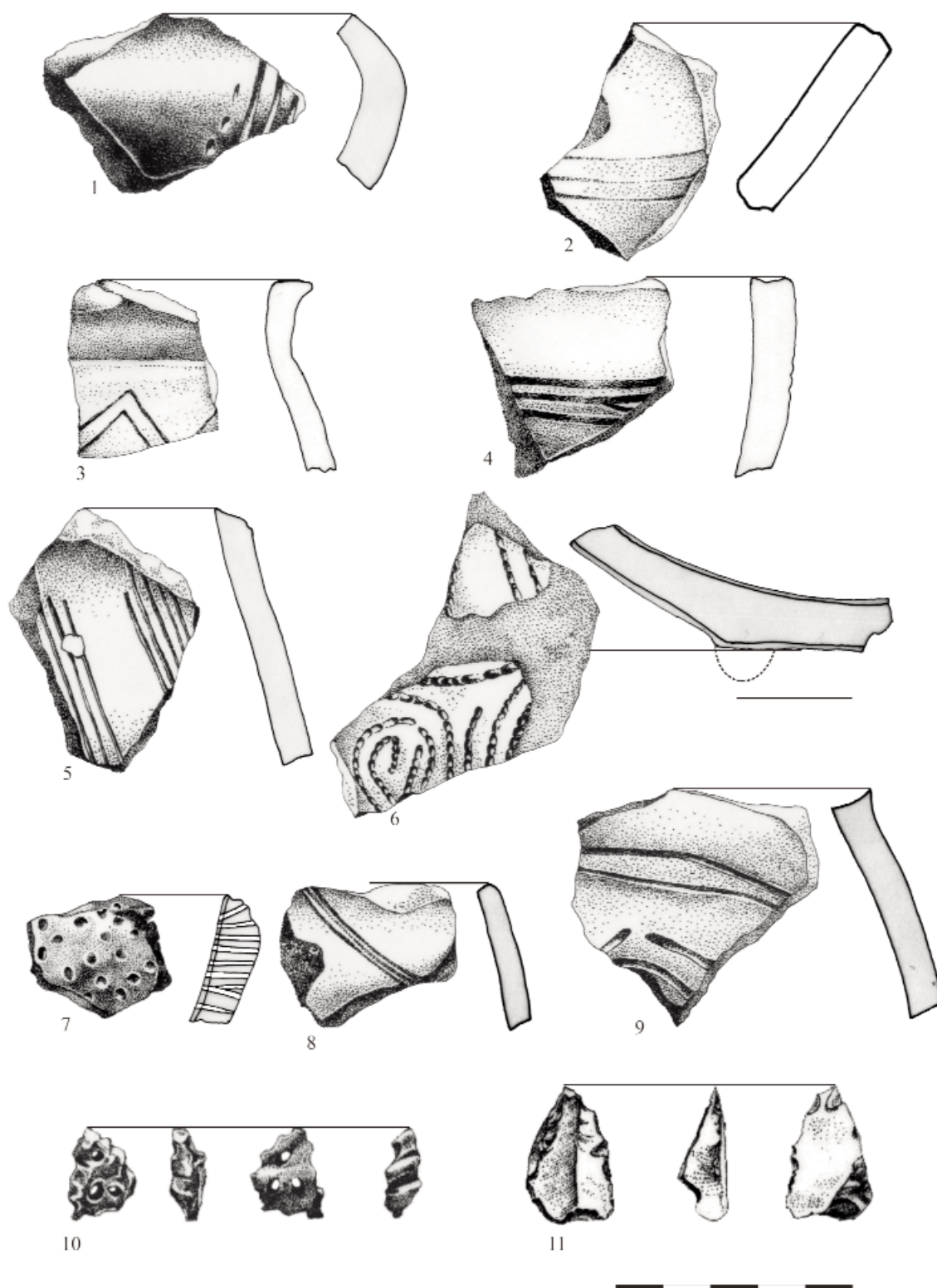

Planșa IX

1-5. fragmente ceramice Balta Sărată

Plate IX

1-5. Fragments of Balta Sărată pottery

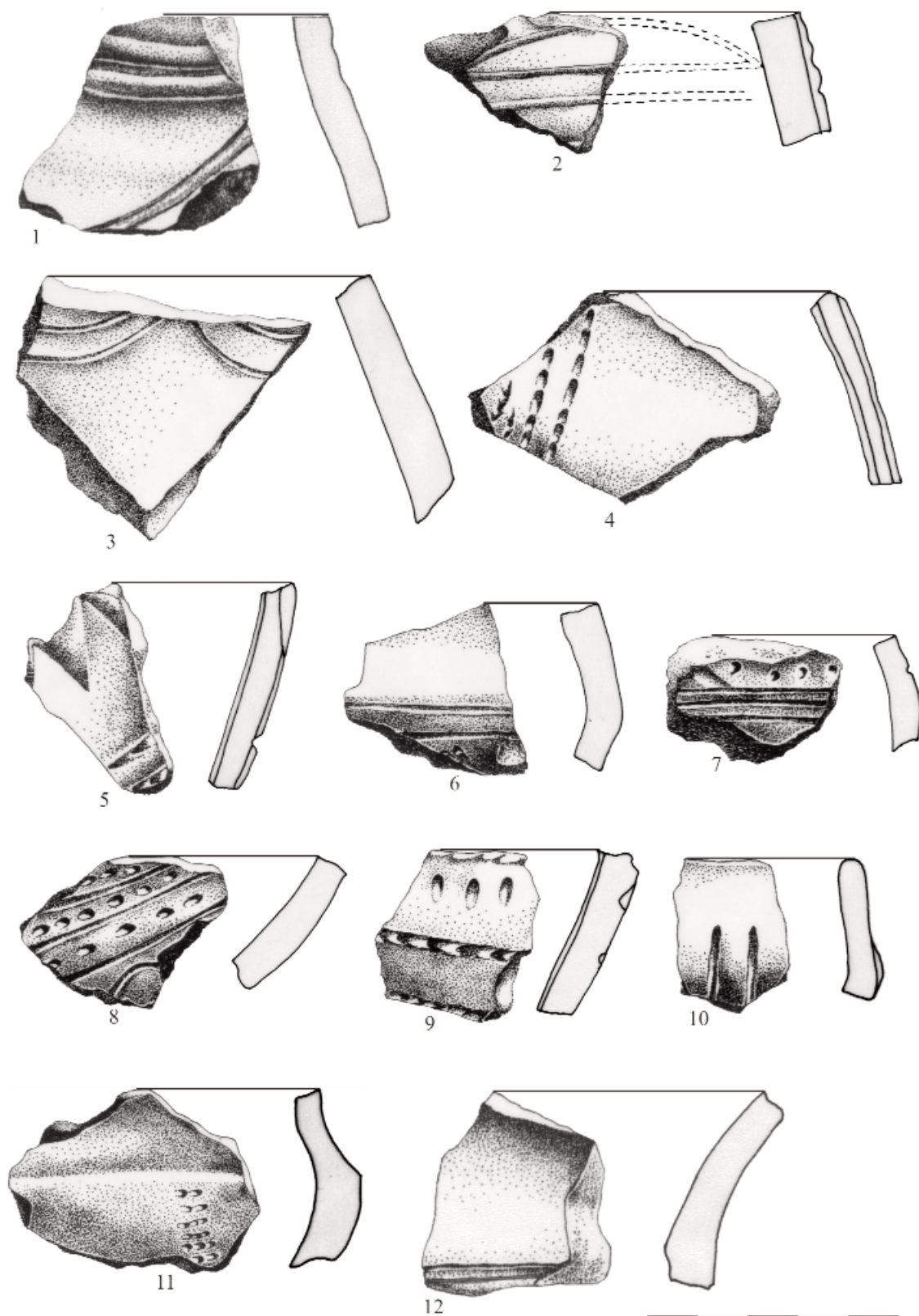

Planşa X

1-10. fragmente ceramice Balta Sărată; 11. vârf silex

Plate X

1-10. Fragments of Balta Sărată pottery. 11. Silex head

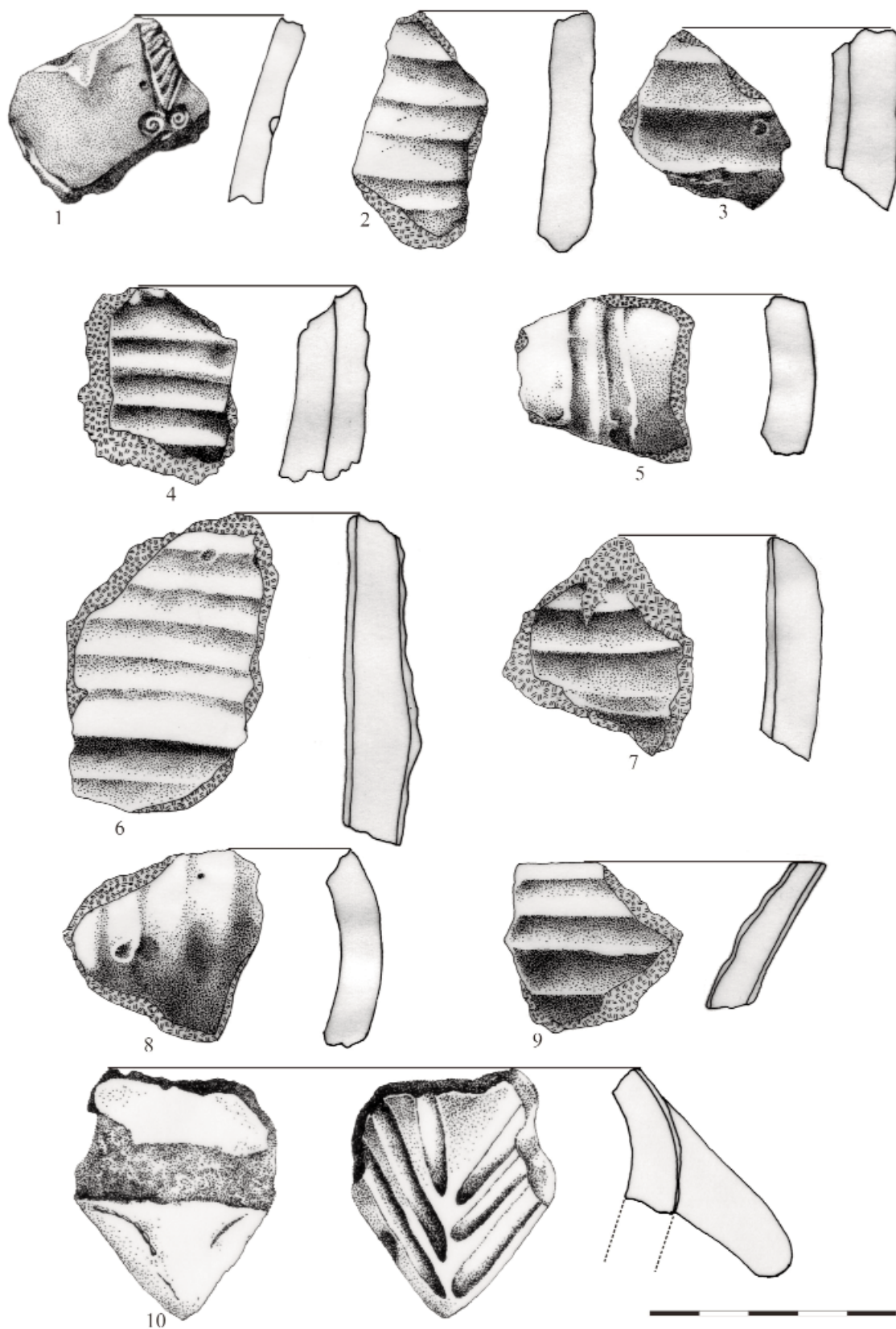

Planșa XI

1-12. fragmente ceramice Balta Sărată

Plate XI

1-12. Fragments of Balta Sărată pottery

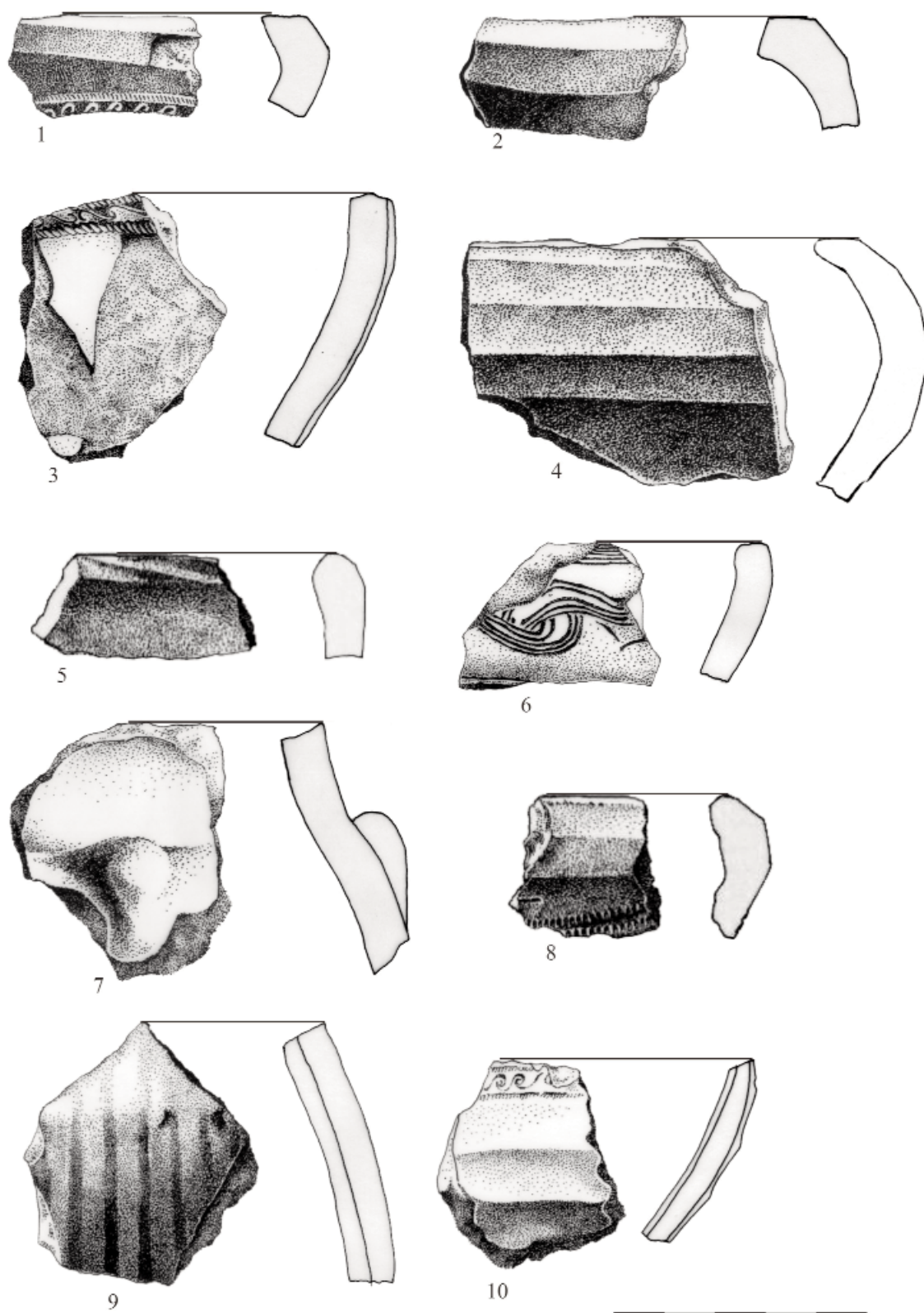

Planşa XII

1-10. fragmente ceramice hallstattiane

Plate XII

1-10. Fragments of Hallstatt pottery

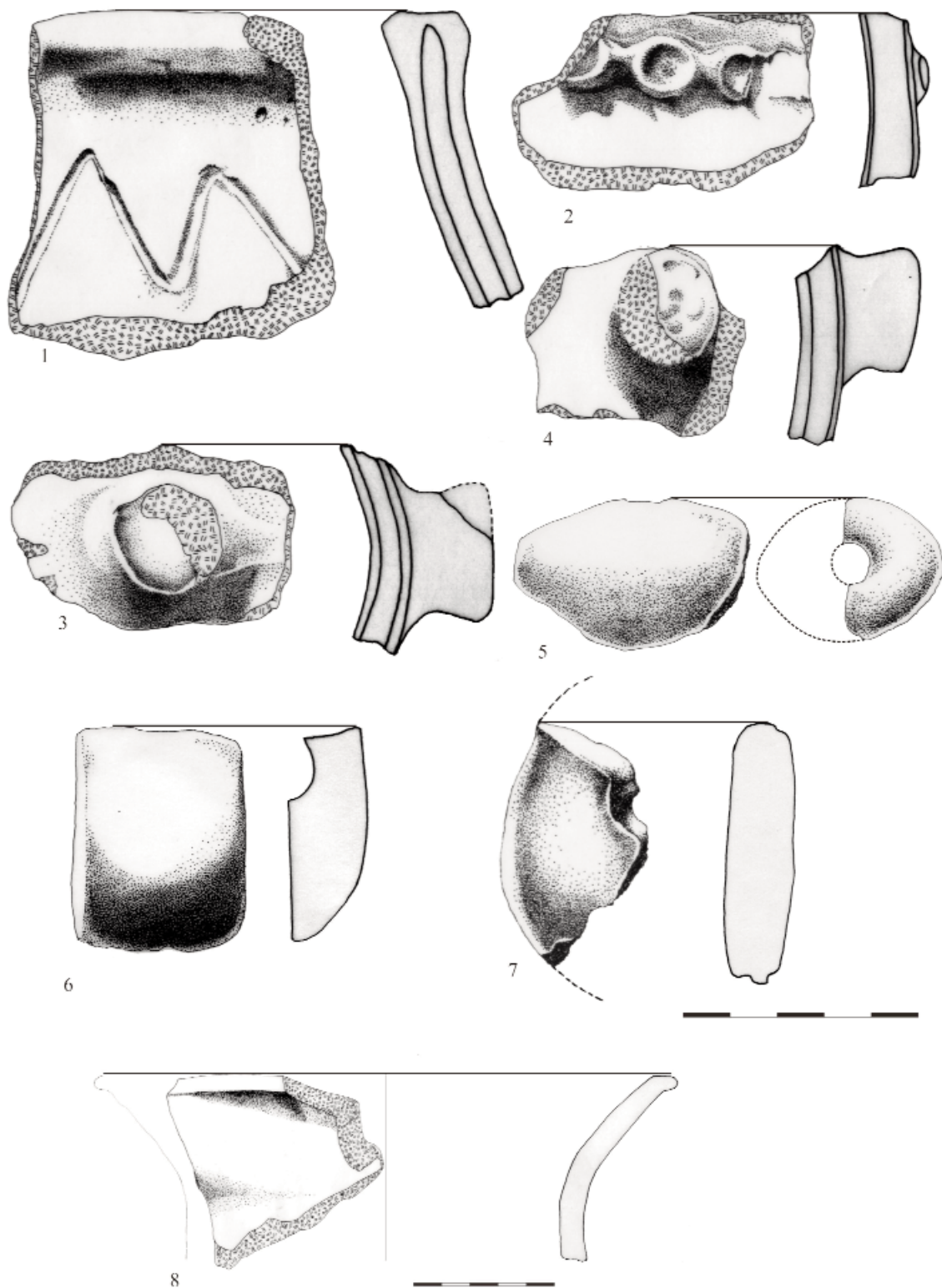

Planșa XIII

1-10. fragmente ceramice Basarabi

Plate XIII

1-10. Fragments of Basarabi pottery

Planșa XIV

1-4. ceramică dacică, 5. fusaiolă (fragment), 6. toporaș piatră perforat (fragment),
7. roțiță car (fragment), 8. fragment ceramic Balta Sărată

Plate XIV

1-4. Dacian pottery. 5. Spindle wheel (Fragment). 6. Perforated rock axe (Fragment).
7. Cart wheel (Fragment). 8. Fragment of Balta Sărată pottery

Cronica activităților

Cronica activității Muzeului Național al Carpaților Răsăriteni, pe anii 2006 - 2008

Participări la acțiuni științifice interne și internaționale

2006

- VALERII KAVRUK. Congresul internațional al Asociației Europene a Arheologilor, Cracovia, 2006

- VALERII KAVRUK, *Cercetarea arheologică de la Olteni „Cariera de nisip” jud. Covasna; Cercetarea arheologică de la Păuleni Ciuc – Ciomortan, jud. Harghita; la A XL – a Sesiune Națională de Rapoarte Arheologice*, Constanța, 31 mai – 3 iunie, 2006.

- DAN BUZEA, *Descoperirile arheologice de la Olteni „Cariera de nisip”, jud. Covasna; la Permanență și continuitate în spațiul Hunedorean*, Hunedoara, 2006.

2007

- VALERII KAVRUK. Congres internațional al Asociației Europene a Arheologilor, Zadar (Croatia)

- VALERII KAVRUK, *Cercetarea arheologică de la Olteni „Cariera de nisip” jud. Covasna; Cercetarea arheologică de la Păuleni Ciuc – Ciomortan, jud. Harghita; Cercetarea arheologică de la Beclean – Băile Figa, jud. Bistrița – Năsăud. La A XLII – a Sesiune Națională de Rapoarte Arheologice*, Tulcea, 29 mai – 1 iunie, 2007.

- ANDREA CHIRICESCU, VALERII KAVRUK, Muzeul Județean de Istorie Brașov. Târgul Anual de expoziții temporare. 22 – 23 noiembrie 2007. Prezentarea expoziției itinerante „Sarea, Timpul și Omul” și a expoziției „Civilizația populară a lemnului. Exploatarea, plutăritul, prelucrarea și comerțul tradițional”.

- ANDREA CHIRICESCU, Conferința Anuală Regională Muzeală. Ediția a III-a. Diversificarea experienței muzeale. Simpozion pe tema educației muzeale și a marketingului muzeal. București, 21-25 octombrie 2007

- ADELA MATEȘ, In memoriam Marian Gumă-Caransebeș, 25-28 noiembrie 2007. Prezentare „Cultul taurului: reprezentări în sud-estul Europei”

- ADELA MATEȘ, Seminar de etnoreligie, Caransebeș, 4-6 mai 2007. Prezentarea „De la Bărcile neolitice la Arca lui Noe”

- ADELA MATEȘ, Simpozionul de arheometrie și etnoarheologie, Cluj, 20-22 iunie 2007. Prezentarea „Vatra casei și colțul cultic”

- VALERII KAVRUK, Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei din Chișinău, Republica Moldova – Sesiunea anuală de comunicări științifice – perioada 18-19 octombrie

- VALERII KAVRUK, Ministerul Culturii și Cultelor, România – a IX-a Conferință Națională a specialiștilor din domeniul protejării patrimoniului cultural național – Martie 2007

- VALERII KAVRUK, lector la Școala Academică de Sociologie, Universitatea Transilvania Brașov, catedra de Sociologie-Filosofie; Prelegerea: „Civilizația preindustrială a sării”, 7 – 11 octombrie.

2008

- VALERIU SÎRBU (Brăila - România), DAN BUZEA, VALERII KAVRUK (Sfântu Gheorghe - România), *A Dacian Necropolis Dated in the 4th-3rd Centuries B.C. at Olteni (Southeastern Transylvania): La Internațional Colloquium, „Funerary Practices of the Bronze and Iron Ages in Central and South-Eastern Europa”*, Bistrița Năsăud, 9 – 11 mai, 2008

- DAN BUZEA, *Cercetările arheologice cu privire la Cultura Cucuteni-Arșud de la Păuleni Ciuc – Ciomortan, jud. Harghita*, ianuarie, Piatra Neamț, 2008

- DAN BUZEA, *Arheologie experimentală. Ceramica de tip Cucuteni-Arșud, în Permanență și continuitate în spațiul Hunedorean*, Hunedoara, 2008

- ANDREA CHIRICESCU, *Tradiția apei sărate în alimentația locuitorilor Văii Homoroadelor, în Permanență și continuitate în spațiul Hunedorean*, Hunedoara, 2008

- VALERII KAVRUK. Congres internațional al Asociației Europene a Arheologilor, (Malta), 2008

- VALERII KAVRUK, Colocviu internațional „Salt, Practices and knowledge”, Iași, 2008
- VALERII KAVRUK, Muzeul Județean Buzău, Sesiunea anuală de comunicări științifice „Milenii Tezaurizate. Creație și spiritualitate”- perioada 09-10 octombrie 2008, Comunicarea „Noi cercetări arheologice privind exploatarea sării în Transilvania”
- VALERII KAVRUK, Muzeul Regiunii Zăcarpatie, Republica Ucraina – schimb de experiență în domeniul cercetării minelor de sare preistorice. Perioada 15-30 iulie 2008
- VALERII KAVRUK, Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva – sesiunea științifică anuală – perioada 26-28 iunie 2008, Comunicarea

„Epoca bronzului în estul Transilvaniei în lumina noilor cercetări”

- VALERII KAVRUK, Universitatea „Școala Superioară de Antropologie” din Chișinău, Republica Moldova - Prelegerea „Exploatarea Sării în bazinul Carpatic”, 25 februarie – 01 martie 2008.

- VALERII KAVRUK, Cercetarea arheologică de la Olteni „Cariera de nisip” jud. Covasna; Cercetarea arheologică de la Păuleni Ciuc – Ciomortan, jud. Harghita; Cercetarea arheologică de la Beclean – Băile Figa, jud. Bistrița – Năsăud. La A XLII – a Sesiune Națională de Rapoarte Arheologice, Iași, 14 - 17 mai 2008.

Manifestări culturale, științifice și educaționale ale MNCR

2006

* **Sesiunea Științifică Anuală a Muzeului Carpaților Răsăriteni**, ediția a III-a, 28–30 noiembrie 2006. Lucrări pe secțiuni: arheologie, etnografie, civilizația sării

* **Manifestări culturale la Casa Memorială Romulus Cioflec**

- Aniversarea zilei de naștere a scriitorului Romulus Cioflec, Casa Memorială „Romulus Cioflec” din Araci - 1 aprilie 2006

- Oră de literatură la Casa Memorială „Romulus Cioflec” din Araci - 3-6 mai 2006

- „Personalitatea scriitorului Romulus Cioflec în cadrul personalităților provenite din Araci”, manifestare organizată în cadrul „Zilelor Andrei Șaguna” - 1 iulie 2006

- Sesiune de comunicări științifice: „Romulus Cioflec și memorialistica în literatura română”, sub genericul „Rotonda de la Araci” - 17-18 noiembrie 2006

2007

* **Sesiunea Științifică Anuală a Muzeului Național al Carpaților Răsăriteni**, a IV-a ediție, Miercurea-Ciuc, 20–21 noiembrie 2007. Comunicări științifice în plen și lucrări pe secțiuni: Eneoliticul în spațiul Carpato-Dunărean, Civilizația dacică, Civilizația sării

* **Manifestări la Casa Memorială Romulus Cioflec din Araci**

- Concursul de literatură „125 de ani de la nașterea scriitorului Romulus Cioflec”. Seria I – perioada 28 martie 2007; Seria a II-a – perioada 21 aprilie 2007; Seria a III-a – 2 mai 2007; Seria a IV-a – 16 mai 2007.

- Întâlnire a Cenaclului „Romulus Cioflec” cu Cenaclul „Dărie Magheru” din Brașov, în cadrul manifestărilor organizate cu ocazia „Zilelor Orașului Sf. Gheorghe”, 26 aprilie 2007.

- „Romulus Cioflec – autor dramatic”. Oră de literatură la Casa Memorială „Romulus Cioflec” din Araci. 10 mai 2007

2008

* **Sesiunea Științifică Anuală a Muzeului Național al Carpaților Răsăriteni**, a V-a ediție, Sfântu Gheorghe, 20–22 noiembrie 2008. Comunicări științifice în plen și lucrările pe secțiuni: Preistorie, Civilizația dacică, Limesul Daciei, Managementul patrimoniului cultural

* **Manifestări culturale la Casa Memorială Romulus Cioflec**

- „Toamna, cu Romulus Cioflec, la Araci”. Activitate literar-artistică la Casa Memorială „Romulus Cioflec” din Araci, cu participarea elevilor și profesorilor de la 4 școli din orașul Sfântu Gheorghe, 08 octombrie 2008. Autor: Luminița Cornea

- „La umbra nucului bătrân” - activitate cultural-literară desfășurată la Casa Memorială „Romulus Cioflec”, în cadrul manifestării tradiționale „Zilele Andrei Șaguna”, ediția a XVII-a, 21 iunie - 6 iulie 2008. Data desfășurării activității: 21 iunie 2008. Autor: Luminița Cornea

- Masă Rotundă la Casa Memorială „Romulus Cioflec” din Araci, cu tema „Rolul

intelectualilor ardeleni în emanciparea culturală a românilor din Basarabia în perioada interbelică”. Data: 28.03.2008. Autor: Luminița Cornea

- Concurs literar - „126 de ani de la nașterea scriitorului Romulus Cioflec” - seria I. Casa memorială „Romulus Cioflec”, Araci. 07 Aprilie 2008. Autor: Luminița Cornea

Publicații MNCR

2006

- **Angustia 10, Istorie – Sociologie**, Editura Angustia, Sfântu Gheorghe, 2006.

- V. CAVRUC, A. CHIRICESCU (ed), **Sarea, Timpul și Omul**. Catalog de expoziție, Editura Angustia, Sfântu Gheorghe, 2006

- IUSTINIAN TECULESCU, **Pentru neam și pentru lege. Cuvântări și predici**. Ediție îngrijită de Luminița Cornea, Editura Angustia, Sfântu Gheorghe, 2006.

- V. CAVRUC, D. MARC (ed), **Civilizația populară a lemnului. Exploatarea, plutăritul, prelucrarea și comerțul tradițional**. Catalog de expoziție, Editura Angustia, Sfântu Gheorghe, 2006

2007

- **Angustia 11, Istorie – Sociologie**, Editura Angustia, Sfântu Gheorghe, 2007

- LUMINIȚA CORNEA (ed), **Romulus Cioflec. Un ardelean pe drumurile lumii**, Editura Angustia, Sfântu Gheorghe, 2007

2008

- **Angustia 12. Arheologie - Etnografie**, Sfântu Gheorghe: Editura Angustia, 2008.

- LUMINIȚA CORNEA, CONSTANTIN CATRINA, IOAN LĂCĂTUȘU (ed), **Teculeștii din neam în neam**, Editura Angustia, Sfântu Gheorghe, 2008

Articole apărute în diverse publicații științifice

2006

DAN BUZEA, VALERIU CAVRUC, VALERIU SÎRBU, *A 4th –3rd Centuries Dacian Community in Southeastern Transylvania: The Findings from Olteni, Covasna County, Bistrița Năsăud*, 2007

DAN BUZEA, *Descoperirile arheologice de la Olteni, jud. Covasna*. În: *Corviniana*, X, Hunedoara, 2006

ANDREA CHIRICESCU, *Fântâna de apă sărată de la Lueta, jud. Harghita*. În: *Corviniana*, X, Hunedoara, 2006

DAN BUZEA, VALERIU CAVRUC, *Olteni, com. Bodoc, jud. Covasna*, în: *Cronica Cercetărilor din România. Campania 2005*, București, 2006

DAN BUZEA, VALERIU CAVRUC, GHEORGHE

LAZAROVICI, *Șoimeni, com. Păuleni Ciuc, jud. Harghita*, în: *Cronica Cercetărilor din România. Campania 2005*, București, 2006

DAN BUZEA, *Models of Altars and Miniature Tables belonging to the Cucuteni-Arșud Culture, discovered at Păuleni Ciuc-Ciomortan „Dâmbul Cetății”, Harghita County*, în: *Acta Terrae Septemcastrensis*, V, Sibiu, 2006.

2007

DAN BUZEA, VALERIU CAVRUC, *Olteni, com. Bodoc, jud. Covasna*, în: *Cronica Cercetărilor din România. Campania 2006*, București, 2007

DAN BUZEA, VALERIU CAVRUC, GHEORGHE LAZAROVICI, *Șoimeni, com. Păuleni Ciuc, jud.*

Harghita, în: *Cronica Cercetărilor din România. Campania 2006*, București, 2007

ADELA MATEȘ, *Gherla prin prisma documentelor. Diplomele privilegiate ale Armenopolisului*, în: *Anuarul Muzeului din Gherla. Arheologie. Istorie. Cultură*, Gherla, 2007

ADELA MATEȘ, *Tipuri de ofrande de întemeiere a construcțiilor*, în: *Tibiscum. Studii și comunicări de etnografie, istorie*, Caransebeș, 2007

2008

VALERIU SÎRBU, VALERIU CAVRUC, DAN BUZEA, *O comunitate dacică din sec. IV –III a. Chr. la Olteni, jud. Covasna*. În: *Angustia 12, Arheologie-Etnografie*, Sfântu Gheorghe, 2008

DAN BUZEA, ANDREA (CHIRICESCU) DEÁK, *Cercetările etno-arheologice de la Olteni, jud. Covasna*. În: *Sarea de la prezent la trecut*, Piatra Neamț, 2008

DAN BUZEA, *Descoperirile Cucuteni-Ariușd de la Păuleni Ciuc - Ciomortan "Dâmbul Cetății" jud. Harghita. Modele de altărase și mese în miniatură*. În: *Memoria Antiquitatis*, Piatra Neamț, 2008

DAN BUZEA, MIRELA COTRUȚĂ, BJÖRN BRIEWIG, *Experimental Archaeology. The construction of a fire installation (hearth) on the model of those discovered at Păuleni Ciuc - Ciomortan "Dâmbul Cetății", Harghita County*. În: *Acta Terrae Septemcastrensis*, Sibiu, 2008

DAN BUZEA, MIRELA COTRUȚĂ, BJÖRN BRIEWIG, *Arheologie experimentală. Construirea unei instalații de foc (vatră) după modelul celor descoperite la Păuleni Ciuc - Ciomortan*

"Dâmbul Cetății", jud. Harghita. În: *Angustia 12, Arheologie*, Sfântu Gheorghe, 2008

DAN BUZEA, VALERIU CAVRUC, GEORGE MARINESCU, *Băile Figa, oraș Beclean, jud. Bistrița-Năsăud*, în: *Cronica Cercetărilor din România. Campania 2007*, București, 2008

RADU ZĂGREANU, MIHAI SĂSĂRMAN, *Einige römische Inschriften und bildhauerische Elemente aus Gherla*, În: *Angustia 12, Arheologie*, Sfântu Gheorghe, 2008.

RADU ZĂGREANU, IRINA NEMETI, *Monumente sculpturale de la Gherla*, în *Ephemeris Napocensis*, 2006-2007, XVI – XVII, Cluj-Napoca, 2008.

RADU ZĂGREANU, *Tipuri de monumente sculpturale romane necunoscute de la Gherla*, în *Revista Bistriței*, XXI/1, 2007

RADU ZĂGREANU, CORNEL MĂRCUȘ, *New MONUMENTS DISPLAYING FUNERAL BANQUET SCENES DISCOVERED AT GHERLA*, în *ActaMN*, 41-42/1, Cluj-Napoca, 2004-2005(2007)

VALERIU CAVRUC, GHEORGHE LAZAROVICI, DAN BUZEA, DANIEL GARVĂN, *Șoimeni-Ciomortan, com. Păuleni Ciuc, jud. Harghita*, în: *Cronica Cercetărilor din România. Campania 2007*, București, 2008

DAN BUZEA, VALERIU CAVRUC, *Olteni, com. Bodoc, jud. Covasna*, în: *Cronica Cercetărilor din România. Campania 2006*, București, 2007

VALERIU CAVRUC, DAN BUZEA, DANIEL GARVĂN, ROXANA ELENA MUNTEANU, *Lelicieni, com. Lelicieni, jud. Harghita*, în: *Cronica Cercetărilor din România. Campania 2006*, București, 2007

VALERIU CAVRUC, *The Present Stage of the Researches regarding Prehistoric Salt Production in Carpatho-Danubian Region*. În: *Angustia 12, Arheologie*, Sfântu Gheorghe, 2008

Cercetarea patrimoniului - Arheologie

2006

Cercetare arheologică sistematică

- **Șantierul arheologic Șoimeni, Păuleni Ciuc – Ciomortan, jud. Harghita**

Perioada: 01.08.2005 – 04.09.2006

Responsabil: Valerii Kavruk - Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni (MNCR)

Colectiv: Dan Lucian Buzea (MNCR);

Gheorghe Lazarovici (Universitatea „Eftimie Murgu” Reșița)

Descrierea săpăturilor arheologice: Cercetările s-au desfășurat în secțiunea S.I, în c. A–D / 8–14, pe o suprafață de 96 mp. În campania din anul 2006 au fost cercetate 3 complexe de locuit (Loc.21, Loc. 24 și Complexul 23), 4 vetre de foc (Cpl. 25, Cpl. 26, Cpl. 27 și Cpl. 28), 2 gropi „menajere” (Gr.8 și Gr.9), 35 de gropi de stâlp (de diferite

tipuri și forme, aparținând mai multor complexe sau amenajări interioare) și a fost realizat un experiment privind construirea unei vetre de foc după modelul celor descoperite în cadrul locuințelor cucuteniene.

Cercetări arheologice privind exploatarea sării în estul Transilvaniei (județele Brașov, Covasna, Harghita, Mureș și Bistrița-Năsăud). Periegheze, prospectări, recoltarea probelor pentru analiza C14, ridicări topografice.

Responsabil științific: V. Kavruk (MNCR)

Colectiv: Anthony F. Harding (Universitatea Exeter, Marea Britanie), Dan Buzea (MNCR), Lucian Vaida (Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud).

În cadrul acestor cercetări au fost descoperite, evaluate și expertizate 11 situri arheologice cu urme de exploatare preistorică, antică și medievală a sării (5 situri la Olteni, jud. Covasna; Jimbor – Sud, Jimbor – Nord, jud. Brașov; Sânpaul, jud. Harghita; Orșova, jud. Mureș; Săsarm, Caila și Băile Figa (jud. Bistrița-Năsăud). Analizele C14 efectuate la laboratoarele din Groningen, Heidelberg și Oxford, au arătat că aceste situri datează din epoca bronzului, a doua epocă a fierului, perioada post-romană și evul mediu.

Cercetare arheologică preventivă

Olteni, com. Bodoc, jud. Covasna.

Punct: Cariera de nisip

Responsabil: Valerii Kavruk (MNCR)

Colectiv: Dan Buzea (MNCR)

Perioada: 01.05 – 30.07.2006

Descrierea săpăturilor arheologice: În anii 2001 – 2005, conform unui contract de eliberare a terenului de sarcină arheologică încheiat între DOMARKT și Muzeul Carpaților Răsăriteni, s-au desfășurat săpături arheologice preventive.

În anul 2006, în cadrul Sitului B au fost descoperite și cercetate 3 locuințe și 15 gropi „menajere” ce datează din perioada neo-eneolitică și 3 morminte dacice din sec. IV-III î. Hr.

Supraveghere arheologică

Bodoc, comuna Bodoc, jud. Covasna

Punct: Casă particulară

Responsabil: Valerii Kavruk (MNCR)

Colectiv: Dan Buzea (MNCR)

Perioada: februarie 2006

Comuna Chilieni, oraș Sfântu Gheorghe, jud. Covasna

Punct: Magazin de prezentare și service auto

Responsabil: Valerii Kavruk (MNCR)

Colectiv: Dan Buzea (MNCR)

Perioada: iunie-iulie 2006

Reci, comuna Reci, jud. Covasna

Punct: Case de vacanță

Responsabil: Valerii Kavruk (MNCR)

Colectiv: Dan Buzea (MNCR)

Perioada: aprilie-iunie 2006

Chichiș, comuna Chichiș, jud. Covasna

Punct: Amenajare centru de comercializare a automobilelor

Responsabil: Valerii Kavruk (MNCR)

Colectiv: Dan Buzea (MNCR)

Perioada: februarie-martie 2006

Bixad, comuna Bixad, jud. Covasna

Punct: Cariera Funduca

Responsabil: Valerii Kavruk (MNCR)

Colectiv: Dan Buzea (MNCR)

Perioada: iulie 2006

Cercetări interdisciplinare

- **Ridicări topografice referențiate. Măsurători GPS. Analize C14. recoltarea probelor pentru analize dendrocronologice din siturile preistorice Băile Figa – Beclean și Săsarm, jud. Bistrița – Năsăud.** Perioada: august 2006. Autori: Valerii Kavruk, Anthony F. Harding

2007

Cercetare arheologică sistematică

- **Șantierul arheologic Șoimeni, Păuleni Ciuc– Ciomortan, jud. Harghita**

Perioada: 26.08.2007 – 25.09.2007; 04.10 – 14.10.2007

Responsabil: Valerii Kavruk (MNCR)

Colectiv: Dan Lucian Buzea (MNCR); Gheorghe Lazarovici (Universitatea „Eftimie Murgu” Reșița); Daniel Garvăn (Complexul Muzeal Județean Neamț).

Descrierea săpăturilor arheologice:

Stațiunea se află la cca. 8 km N-E de municipiul Miercurea-Ciuc și la 1 km N-E de satul Șoimeni (Csiksomortán), comuna Păuleni Ciuc, județul Harghita, în locul numit de localnici Várdomb (Dâmbul Cetății). Inițial, pe locul respectiv a existat un promontoriu

natural, de formă ovală, cu suprafața de circa 60 x 90 m și înalt de circa 3 m.

Cercetările s-au desfășurat în secțiunea S.I, în c. E-F/5-6-7; G-H-I-K-L/1-5. Acestea au vizat cercetarea valului de fortificație al așezării (ridicat în epoca bronzului mijlociu) și urmele de locuire eneolitice Cucuteni – Ariușd de sub val.

- Șantierul arheologic Băile Figa - Beclean, jud. Bistrița-Năsăud

Perioada: 16.04 - 28.04.2007; 12.08 - 25.08.2007

Responsabil: Valerii Kavruk (MNCR)

Colectiv: A. F. Harding de la Universitatea din Exeter, Marea Britanie; Dan Lucian Buzea (MNCR); Dan Ștefan, Magdalena Duțescu, Cătălin Constantinescu, Universitatea București; George Marinescu (Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud).

Descrierea cercetărilor arheologice:

Situl arheologic Băile-Figa se află pe teritoriul administrativ al orașului Beclean, jud. Bistrița-Năsăud și ocupă partea inferioară a unei depresiuni situată la 3 km sud de marginea estică a orașului și la 600 m nord-vest de marginea nordică a satului Figa.

Săpăturile arheologice s-au desfășurat în trei secțiuni: Secțiunea 1 (S.1) – în partea sudică a sitului, lângă izvorul Pârâului Sărat și a primul afluent al acestuia; Secțiunea 2 (S.2) – în partea central-sudică a sitului, respectiv între cursul principal al pârâului și al celui deal doilea afluent al său; Secțiunea 3 (S.3) – în partea nordică a sitului, în albia pârâului și pe ambele maluri ale acestuia.

Cercetare arheologică preventivă

- Șantierul arheologic Lelicieni - Miercurea Ciuc, jud. Harghita

Perioada: 12.03 – 25.05.2007

Responsabil: Valerii Kavruk (MNCR)

Colectiv: Dan Lucian Buzea (MNCR); Daniel Garvăn, Roxana Elena Munteanu (Complexul Muzeal Județean Neamț).

Descrierea săpăturilor arheologice:

Descrierea săpăturilor arheologice: Campania arheologică din acest an s-a desfășurat pe o suprafață de cca. 6.000 mp. În perimetrul S.II, a fost descoperit și cercetat un singur complex arheologic, o groapă „menajeră” (Gr.1), din care au fost recoltate fragmente ceramice și 2 fusaiole.

- Șantierul arheologic Olteni „Cariera de nisip”, jud. Covasna

Perioada: 04.06–28.07.07; 03–13.12.2007

Responsabil: Valerii Kavruk (MNCR)

Colectiv: Dan Lucian Buzea (MNCR)

Descrierea săpăturilor arheologice: Satul Olteni aparține comunei Bodoc, județul Covasna și este situat la 10 km nord de orașul Sfântu Gheorghe, de ambele părți ale D.N-12, Brașov - Miercurea Ciuc. Lucrările s-au desfășurat în zona Sitului B, unde au fost descoperite mai multe așezări aparținând culturilor ceramicii liniare cu note muzicale, Boian – Giulești, Precucuteni (I) și o necropolă dacică timpurie sec. IV-III î.Hr.

Cercetări arheologice de suprafață (periegheze)

- Cercetări arheologice de teren în zona localității Arcuș, jud. Covasna

Perioada: 01-07. 07. 2007

Responsabil: Dan Lucian Buzea (MNCR)

Scurtă descriere: Cu ocazia acestor cercetări au fost identificate o parte din așezările arheologice menționate în Repertoriul Arheologic al județului Covasna și au fost descoperite alte 5 așezări noi ce nu sunt menționate în literatura de specialitate.

- Cercetări arheologice de teren în zona localității Dalnic, jud. Covasna

Perioada: 07-10. 07. 2007

Responsabil: Dan Lucian Buzea (MNCR)

Scurtă descriere: Cu ocazia acestor cercetări au fost identificate o parte din așezările arheologice menționate în Repertoriul Arheologic al județului Covasna și a fost descoperită o singură așezare.

2008

Cercetare arheologică sistematică

- Șantierul arheologic Șoimeni, Păuleni Ciuc – Ciomortan, jud. Harghita

Perioada: 19.07 – 13.08.2008

Responsabil: Valerii Kavruk (MNCR)

Colectiv: Dan Lucian Buzea, Adela Mateș (MNCR); Gheorghe Lazarovici (Universitatea „Eftimie Murgu” Reșița).

Descrierea săpăturilor arheologice: Stațiunea se află la cca. 8 km N-E de municipiul Miercurea-Ciuc și la 1 km N-E de satul Șoimeni (Csiksomortán), comuna Păuleni Ciuc, județul Harghita. Cercetările s-au desfășurat în secțiunea S.I, c. G-K/1-5. A fost cercetată parțial o locuință (L. 31) și exhaustiv o vatră de foc cu pavaj din pietre (Cpl. 30), o vatră-rug (Cpl. 29) și mai multe

gropi de stâlp ce aparțineau unor amenajări din perioada Cucuteni-Arșiud. A fost cercetat parțial și „Gardul interior” (Cpl. 15) al așezării. A fost descoperit în marginea interioară a valului de pământ pe lungimea de 16 m și lățimea de circa 0,3 - 0,5 m. Șanțul era orientat paralel cu coama valului de pământ.

- Șantierul arheologic Băile Figa - Beclean, jud. Bistrița-Năsăud

Perioada: 01.04 – 01.09.2008

Responsabil: Valerii Kavruk (MNCR)

Colectiv: A. F. Harding de la Universitatea din Exeter, Marea Britanie; Dan Lucian Buzea, Adela Mateș (MNCR); Dan Ștefan, Magdalena Duțescu, Universitatea București; George Marinescu (Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud).

Descrierea cercetărilor arheologice: Obiectivele cercetărilor desfășurate în acest an au fost: delimitarea cât mai precisă a sitului, stabilirea conexiunilor dintre elementele de lemn aflate *in situ*, precizarea stratigrafiei, deslușirea metodelor de exploatare a sării.

Au fost continuate săpături în S.I și S.III, iar în scopul precizării perimetrului sitului au fost deschise 17 noi secțiuni și sondaje (S.IV – XX), din care 9 în cuprinsul sitului și 8 în preajma acestuia. Dincolo de aspectele legate de exploatarea sării, remarcăm și faptul că cercetările de la Băile Figa au furnizat un lot bogat de lemn preistoric (remarcăm starea lor de conservare foarte bună), unic deocamdată în Europa de Est și Sud-Est, ceea ce va contribui la crearea în viitor a unei scări dendrocronologice.

- Cercetarea urmelor de exploatare a sării în situl arheologic Caila, jud. Bistrița-Năsăud

Responsabil științific: Valerii Kavruk (MNCR)

Colectiv: Prof. A.F.Harding (Universitatea Exeter), Adela Mateș, Radu Zăgreanu (MNCR).

Cercetarea de suprafață, ridicarea topografică, cartarea vestigiilor vizibile la suprafața terenului. În urma cercetării s-a constatat că situl reprezintă urme directe de exploatare a sării: urme de construcții și instalații de lemn, asociate cu ceramica din epoca bronzului.

- Limesul Estic al Daciei Romane

În colaborare cu Institutul German de Arheologie, secția Frankfurt/Main (Comisia Romano-Germană) și Institutul de Arheologie și Istoria Artei din Cluj-Napoca.

Responsabil științific – Sorin Ilie Cociș (Institutul de Arheologie și Istoria Artei din Cluj-Napoca); colectiv: Dr. Alexandru Popa (Institutul German de Arheologie); conf. univ. Dr. Sergiu Musteață (Universitatea Pedagogică Ion Creangă), Radu Zăgreanu (MNCR).

- Ridicări topografice, cercetări geomagnetice și geo-radar în castrele de la Brețcu, Livezile, Brâncovenești, Călugăreni și Inălănceni.

- Crearea bazei de date privind Limesul estic al Daciei de pe teritoriul jud. Bistrița-Năsăud, Mureș, Harghita și Covasna

- Raportarea stadiului Proiectului și precizarea priorităților pentru 2009, Sfântu Gheorghe, 22 – 24 noiembrie (în cadrul Sesiunii Științifice a MNCR).

Cercetare arheologică preventivă

- Șantierul arheologic Băile Figa – Beclean, jud. Bistrița-Năsăud

Responsabil științific: Valerii Kavruk (MNCR)

Colectiv: Prof. Anthony F. Harding (Universitatea Exeter), Dan Buzea, Adela Mateș și Radu Zăgreanu (MNCR).

Au fost efectuate cercetări în partea de nord a sitului (zona afectată de proiectul de investiție privind amenajarea unei stațiuni balneare). Au fost descoperite: două complexe adâncite din epoca bronzului timpuriu (cca. 3.000 î.Hr.), construcții de lemn și artefacte din prima epocă a fierului (1.050 – 915 î. Hr.), urme de amenajări din sec. al XIX-lea.

- Șantierul arheologic Olteni „Cariera de nisip”, jud. Covasna

Perioada: 01.04.2008-20.06.2008; 20.10.2008 - 14.11.2008

Responsabil: Valerii Kavruk, Dan Buzea (MNCR)

Colectiv: Adela Mateș, Radu Zăgreanu (MNCR)

Descrierea săpăturilor arheologice: În anul 2008, a fost cercetată o suprafață de 3.000 mp. Au fost cercetate mai multe complexe arheologice ce datează din perioada neo-eneolitică (8 locuințe, 22 gropi „menajere”, 5 vetre de foc și un cuptor); epoca bronzului târziu (Gr. 44) și 4 morminte geto-dacice.

Cercetarea patrimoniului - Etnografie

2006

- **Exploatarea tradițională a sării în Carpații Răsăriteni. Cercetare etnografică.** Cercetări de teren efectuate în județul Bistrița – Năsăud, la Băile Figa. Repertorierea fântânilor cu apă sărată din județul Bistrița-Năsăud. Autor: Andrea Chiricescu. Colectiv: Marius Dănilă, Marius Domboși

2007

- **Exploatarea tradițională a sării în Carpații Răsăriteni. Cercetare etnografică.** Cercetări de teren efectuate în județul Bistrița – Năsăud, la Băile Figa. S-au realizat schițele, planurile și releveele fântânilor cu apă sărată din județul Bistrița-Năsăud repertoriate în prealabil, în anul 2006. Autor: Andrea Chiricescu

- Cercetarea de teren în cadrul proiectului „**Oieritul transhumant**”, februarie-martie

2007, Poiana Sărată, jud. Bacău și Mărtănuș, jud. Covasna. Autori: Andrea Chiricescu, Ruxanda Constantin, Dan Buzea, Marius Domboși

2008

- **Exploatarea tradițională a sării în Carpații Răsăriteni. Cercetare etnografică.** Cercetări de teren efectuate în localitatea Olteni, jud. Covasna. Autori: Andrea (Chiricescu) Deák și Dan Buzea

- **Identificarea obiectelor etnografice din Transilvania în vederea achiziționării muzeale,** în județele Covasna, Harghita, Brașov și Bistrița-Năsăud.

Autori: Andrea (Chiricescu) Deák, Dan Buzea, Adela Mateș, Ruxanda Constantin, Florina Ghineț, Marius Domboși

- **Cercetare etnografică în Bazinul Întorsurii Buzăului.** Autor: Roxana Boricean-Neacșu

Cercetarea patrimoniului - cercetări istorico-documentare

2006

- **Prima Școală Românească** – cercetarea în Arhivele Naționale, Sibiu, Brașov, precum și în arhivele parohiale din jud. Covasna. În colaborare cu Centrul Eclesial de Documentare Mitropolit Nicolae Colan (2006)

- Cercetare documentară în cadrul proiectului „**Învățămintul confesional ortodox din secuime**”, în arhivele din județele Covasna și Brașov, sept. – noiembrie 2006

- **Activitatea intelectualilor ardeleni pe tărâmul emancipării naționale din Basarabia în perioada interbelică** – cercetarea în arhivele din România și Republica Moldova. **Romulus Cioflec – profesor în Basarabia.** Autor: Luminița Cornea

2007

- Cercetare documentară în cadrul proiectului „**Învățămintul confesional ortodox din secuime**”, în arhivele din județele Covasna și Brașov. Septembrie 2006 - mai 2007. Autor: Luminița Cornea

- **Activitatea intelectualilor ardeleni pe tărâmul emancipării naționale din Basarabia în perioada interbelică** – cercetarea în arhivele din România și Republica Moldova. Autor: Luminița Cornea

2008

- **Cercetarea activității scriitorului Romulus Cioflec la Timișoara,** Perioada: 12.08-16.08.2008, Timișoara. Autor: Luminița Cornea

Valorificare expozițională

2006

- **Mihai Eminescu – poetul național**, expoziție foto-documentară, în colaborare cu Centrul Cultural Miron Cristea, Șc. Gen. „Liviu Rebreanu” și Colegiul Național „Octavian Goga”, Miercurea Ciuc, 15.01.2006

- **Unirea Principatelor Române - ecoul ei în conștiința românilor ardeleni**, expoziție foto-documentară, în colaborare cu Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Harghita, Școala Generală Liviu Rebreanu și Colegiul Național Octavian Goga, Miercurea Ciuc, 24.01.2006

- **Copiii harghiteni-ambasadori ai culturii și spiritualității românești la Viena**, expoziție itinerantă de icoane pe sticlă ale copiilor Cercului de pictură „Românașul”, în colaborare cu Arhivele Naționale Harghita, Centrul Cultural “Patriarh Miron Cristea”, Miercurea Ciuc, 06 – 21.03.2006

- **Bucuria Învierii**, expoziție de icoane pe sticlă și ouă încondeiate, în colaborare cu Centrul Cultural “Patriarh Miron Cristea” și Cercul de pictură „Românașul”, Miercurea Ciuc, 17.04.2006

- **Fascism și comunism-ideologie și propagandă în România, 1938-1989**, expoziție itinerantă cu tematică istorică, în colaborare cu Arhivele Naționale București și Direcția Arhivelor Naționale Harghita, Miercurea Ciuc, 10 -28.04.2006

- **Speranțele unui artist**, expoziție de pictură, uleiuri ale autoarei locale Merylin Bojte, în colaborare cu Centrul Cultural “Patriarh Miron Cristea”, Miercurea Ciuc, 29.05 - 25.06.2006

- **Brăduț Covaliu**, expoziție de arte plastice, în colaborare cu Muzeul Județean Buzău, Miercurea Ciuc, 19.07 – 25.08.2006

- **Biserica ortodoxă română în anii comunismului**, expoziție foto-documentară, în colaborare cu Arhivele CNSAS și Direcția Arhivelor Naționale Harghita, Miercurea Ciuc, 22.09 - 22.10.2006

- **O nouă șansă**, expoziție de pictură, sculptură, modelaj și artizanat, în colaborare cu Penitenciarul Miercurea Ciuc și Centrul Cultural “Patriarh Miron Cristea”, Miercurea Ciuc, 16.10 – 13.11.2006

- **Ziua Armatei Române**, expoziție foto-documentară, în colaborare cu Cercul Militar

al Garnizoanei Miercurea Ciuc și Centrul Cultural “Patriarh Miron Cristea”, Miercurea Ciuc, 25.10.2006

- **Nașterea Domnului**, expoziție de icoane pe sticlă ale copiilor Cercului de pictură „Românașul”, în colaborare cu Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj Napoca și Centrul Cultural “Patriarh Miron Cristea”, Miercurea Ciuc, 13.12 – 14.12.2006

- **Comunism și Fascism: Ideologie și Propagandă în România, 1938-1989** - expoziție foto-documentară, în colaborare cu Institutul Român de Istorie Recentă, Federația Arhiviștilor din România și Arhivele Naționale ale României, Sfântu Gheorghe, 2006

- **Gheorghe Papuc – Fiu al Covasnei, un preot ales și vrednic om de cultură** - expoziție foto-documentară, în colaborare cu Arhivele Naționale, Direcția Județeană Covasna, și Centrul Eclesiasitic de Documentare „Mitropolit Nicolae Colan” și sprijinul Consiliului Municipal Sf. Gheorghe, Sfântu Gheorghe, 2006

- **Brăduț Covaliu** - expoziție de pictură, în colaborare cu Muzeul Județean Buzău, Miercurea-Ciuc, 2006

- **Dimensiuni necunoscute ale picturii** – expoziție de pictură a artistei Daniel Eva, Sfântu Gheorghe, 2006

- **Sarea, Timpul și Omul**. Expoziție tematică de arheologie, etnografie și istorie organizată în colaborare cu: Complexul Muzeal Bucovina – Suceava; Complexul Muzeal Județean Bistrița – Năsăud; Complexul Muzeal Județean Neamț; Muzeul Brăilei; Muzeul Etnografic al Transilvaniei – Cluj Napoca; Muzeul Etnografic al Maramureșului – Sighetul Marmăției; Muzeul Național Brukenthal - Sibiu; Muzeul Județean Buzău; Muzeul Județean Maramureș – Baia Mare; Muzeul Județean de Științele Naturii Prahova – Ploiești; Muzeul Național Secuiesc – Sf. Gheorghe; Muzeul Național al Unirii Alba – Iulia; Arhivele Naționale; Muzeul Județean Ialomița – Slobozia

2007

- **Sarea, Timpul și Omul**. Itinerarea expoziției: Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni, Sf. Gheorghe, decembrie 2006 –

martie 2007. Muzeul Oltului și Mureșului Superior, Miercurea – Ciuc (Secția MNCR).
Martie – aprilie 2007

- **Reîntâlnire cu Eminescu** – expoziție foto-documentară. 15 ianuarie 2007. Muzeul Oltului și Mureșului Superior.

- **Unirea. Istorie și prezent.** Expoziție foto-documentară; Miercurea-Ciuc, Muzeul Oltului și Mureșului Superior, 14 ianuarie – 05 martie 2007

- **Expoziție de arheologie, etnografie și icoane**, la secția Muzeul Oltului și Mureșului Superior, Miercurea-Ciuc. 10 iulie – 30 septembrie 2007

- **„Arta după gratii. Ecoul schimbării”.** Expoziție de lucrări create de către deținuții Penitenciarului Miercurea-Ciuc. Expoziție realizată în colaborare cu Ministerul Justiției – Penitenciarul Miercurea-Ciuc, Centrul Cultural „Patriarh Miron Cristea”, Miercurea-Ciuc. Muzeul Oltului și Mureșului Superior, 15 septembrie – 15 octombrie 2007

- **Civilizația populară a lemnului. Exploatarea, plutăritul, prelucrarea și comerțul tradițional.** Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni, Sf. Gheorghe. 04 iunie – 31 decembrie 2007 – 01 februarie 2008

- **Cucuteni – Ariușd 100 de ani. Interferențe culturale între Moldova și Transilvania (4600 î. Chr. – 3700 î. Chr.).** Miercurea-Ciuc. În colaborare cu Complexul Muzeal Județean Neamț și Centrul Internațional de Cercetare a Culturii Cucuteni, Piatra Neamț. Muzeul Oltului și Mureșului Superior, 21 noiembrie 2007 – 01 februarie 2008

- Expoziție dedicată Zilei Naționale **„Vis și împlinire – Alba Iulia – 1 Decembrie 1918”**, Miercurea-Ciuc. Muzeul Oltului și Mureșului Superior, 01 decembrie – 31 decembrie 2007

- **„Episcopul Justinian Teculescu și urmașii săi”.** Expoziție documentară și colocvii, evenimente organizate în colaborare cu Asociația Culturală Creștină „Justinian Teculescu”, Covasna, 2 decembrie 2007

- **Cultura și civilizația populară pe valea Oltului și Mureșului Superior** - Muzeul Oltului și Mureșului Superior,

Miercurea-Ciuc. Reorganizarea expoziției de bază de etnografie de la filiala MOMS.

2008

- **Sarea, Timpul și Omul.** Expoziție tematică itinerantă (arheologie, istorie, etnografie). Itinerarea expoziției: Sighetul Marmăției, Bistrița

- **„Unire Sfântă”**, expoziție foto-documentară organizată cu prilejul zilei de 24 ianuarie. Vernisaj și moment artistic. Miercurea-Ciuc. Muzeul Oltului și Mureșului Superior, 24 ianuarie 2008

- **„Ariușd – Cucuteni. O strălucită civilizație în Carpații Răsăriteni în mileniiile V-IV î.Hr.”.** Expoziție realizată în colaborare cu Complexul Muzeal Județean Neamț și Centrul Internațional de Cercetare a Culturii Cucuteni, Piatra Neamț. Vernisaj Sf. Gheorghe: 27 martie – 15 septembrie 2008

- **Civilizația populară a lemnului. Exploatarea, plutăritul, prelucrarea și comerțul tradițional.** Miercurea-Ciuc: Muzeul Oltului și Mureșului Superior, Miercurea-Ciuc. Martie – noiembrie 2008

- **Expoziție de reptile vii**, organizată în colaborare cu SC Gabonica SRL din Arad. Sf. Gheorghe. 26 septembrie – 15 noiembrie 2008

- Expoziție foto-documentară **„90 de ani de la Marea Unire”** - Muzeul Oltului și Mureșului Superior, Miercurea-Ciuc. 1 Decembrie 2008 – 15 Ianuarie 2009

- Expoziție de arheologie **„Dacia Preromană”** la Muzeul Oltului și Mureșului Superior, Miercurea-Ciuc. 1 Decembrie 2008 – 30 Martie 2009. Expoziție realizată cu sprijinul Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca.

- Expoziție de etnografie **„Povestea Târgului”**. Sf. Gheorghe, 19 decembrie 2008 – iunie 2009.

- Expoziția internațională din Elveția (partener) – **„A l'aube de l'Europe. Les grandes cultures néolithiques de Roumanie”**, Historisches Museum, Olten, Elveția - 2008 – 2009.

Relații cu publicul

2007

- Ateliere de arheologie și de etnografie în cadrul proiectului **„Tradiție și modernitate”**, realizat în colaborare cu Asociația Cultural-Științifică Carpații Răsăriteni

- Conferințe periodice pentru publicul larg, cu tema **„Carpații Răsăriteni – zonă de interferențe și confluente etno-culturale”** și **„Noi cercetări arheologice în Carpații Răsăriteni”** – 2007:

* Prof. univ. dr. Gh. Lazarovici, dr. Magda Mantu Lazarovici – *„Sanctuarele neolitice din sudul Europei Centrale”*

* Dr. Zoia Maxim – *„Colecția Zsofia Torma și elemente de paleoscriere”*

* Dr. Viorica Crișan – *„Tezaurile dacice”*

2008

- Ateliere de arheologie și de etnografie în cadrul proiectului **„Tradiție și modernitate”**, realizat în colaborare cu Asociația Cultural-Științifică Carpații Răsăriteni

- Întâlnire cu elevii din cadrul cercului „Tradiție și modernitate” – evocare istorică

dedicată împlinirii a 90 de ani de la Unirea Basarabiei cu România. Data: 29.03.2008. Sf. Gheorghe

- **„1 Martie 2008 – Nu renunța la Primăvara Ta!”**. Eveniment organizat de Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni în colaborare cu Asociația Cultural Științifică „Carpații Răsăriteni” și Centrul de Prevenire Evaluare și Consiliere Antidrog Covasna, în parcul central din Mun. Sf. Gheorghe, între orele 10:00-13:00, Campania „Nu renunța la primăvara ta!”. Organizatorii au montat o expoziție de măștișoare originale, în aer liber, respectiv în parcul din Sf. Gheorghe. Pe cele trei panouri ale expoziției au fost postate măștișoare confecționate de voluntarii CPECA Covasna și de copiii Cercului de Etnografie și Arheologie din Cadrul Muzeului Național al Carpaților Răsăriteni. 01 martie 2008

- **Seara Muzeelor**. Marcarea Zilei internaționale a Muzeelor la sediul Muzeului Național al Carpaților Răsăriteni. 18 mai 2008

Numărul vizitatorilor în anul 2008 a fost de 10.230

Evidența patrimoniului MNCR

În activitatea de evidență a patrimoniului este implicat tot personalul de specialitate al muzeului, coordonarea și centralizarea întregii documentații fiind în sarcina secției de restaurare, conservare și evidență a patrimoniului.

Patrimoniul muzeului s-a constituit prin cercetări de teren, achiziții și donații.

Anul 2007:

14.956 de unități înregistrate în Registrul de Inventar, din care:

- **Patrimoniul arheologic** cuprinde obiecte descoperite în cadrul unor cercetări arheologice (neolitic, eneolitic, epoca bronzului, prima și a doua epocă a fierului, perioada post-romană, evul mediu) – în total 13.447 obiecte.

- **Patrimoniul etnografic** cuprinde 3 construcții (moară de apă – monument, „găbanaș”, clădirea primei școli confesionale ortodoxe din Sfântu Gheorghe, sec. XVIII-lea – monument), precum și 1.032 obiecte (port, unelte, ustensile);

- **Carte veche** – 220 obiecte;

- **Patrimoniul istorico-memorialistic** – 62 obiecte;

- **Numismatică** – 10 monede antice

Clasarea patrimoniului 2007

- Clasarea a 18 obiecte arheologice în categoria Tezaur, 2006.

- Întocmirea dosarelor de clasare pentru un număr de 40 de piese arheologice, 2007

- Întocmirea documentației pentru evaluarea obiectelor intrate în patrimoniul MNCR

prin donație sau prin săpături arheologice – pentru circa 1500 piese

Anul 2008:

16.504 de unități înregistrate în Registrul de Inventar, din care:

- *Patrimoniul arheologic* s-a dezvoltat cu obiectele descoperite în cadrul unor cercetări arheologice (neolitic, eneolitic, epoca bronzului, prima și a doua epocă a fierului, perioada post-romană, evul mediu) – în total 600 înregistrări în Registrul de Inventar.

- *Patrimoniul etnografic* – 800 piese

Clasarea patrimoniului 2008

- Clasarea a 2 obiecte arheologice în categoria Tezaur (Păuleni), 2008 și 6 clasate în categoria Fond (5 piese de la Păuleni Ciuc, jud. Harghita și 1 piesă Leț, jud. Covasna).

Restaurarea patrimoniului muzeal

Anul 2006

Au fost restaurate 35 piese etnografice (34 unități de înregistre) din lemn, metal și obiecte compozite și 34 piese arheologice (69 de piese).

Anul 2007

Nu s-a restaurat nicio piesă din patrimoniul MNCR.

Anul 2008

Au fost restaurare 12 vase ceramice descoperite la Olteni „Cariera de nisip”.

- Restaurarea clădirii primei școli românești din Sfântu Gheorghe, ONMI, 2008

Conservarea patrimoniului muzeal

- În anii 2006-2007, au fost efectuate tratamente de conservare la Casa Memorială „Romulus Cioflec” din Araci, jud. Covasna și pentru depozitul de Etnografie al muzeului.

- În cursul anilor 2006 și 2007 au fost aplicate tratamente curativo - profilactice pentru două dintre achizițiile muzeului: Moară de apă și Găbănaș și pentru Casa Memorială „Romulus Cioflec” din Araci, jud. Covasna

- Pentru toate bunurile care au intrat în patrimoniul muzeului în urma săpăturilor arheologice s-a asigurat conservarea preventivă, prin tratamente mecanice preventive, prevăzute de Normele de Conservare în vigoare.

- Conservarea preventivă a vestigiilor arheologice in situ Băile Figa, jud. Bistrița – Năsăud. Perioada: aprilie – mai 2007, aprilie – septembrie 2008

- Conservarea preventivă a vestigiilor arheologice din lemn rezultate din săpăturile arheologice desfășurate la Băile Figa, jud. Bistrița-Năsăud.

- Conservarea vestigiilor arheologice din lemn rezultate din săpăturile arheologice desfășurate la Băile Figa, jud. Bistrița-Năsăud (40 piese arheologice).

- Conservarea patrimoniului imaterial (înregistrări audio și video – circa 500 ore).

Păstrarea și depozitarea patrimoniului cultural al MNCR

- Elaborarea studiului de fezabilitate privind restaurarea clădirii (monument istoric) în care a funcționat prima școală confesională ortodoxă (din 1799) în mun. Sfântu Gheorghe. Elaborarea proiectului tehnic

- Amenajarea depozitului de arheologie de la sediul MNCR din Sf. Gheorghe

- Asigurarea monitorizării microclimatului în spațiile expoziționale ale MNCR, la sediul din Sf. Gheorghe și la filiala MOMS din Miercurea – Ciuc, cât și la o parte din depozitele muzeului (Sf. Gheorghe).

- Instalarea sistemului de alarmă la Muzeul Oltului și Mureșului Superior, Miercurea Ciuc – 2006.

- Reamenajarea depozitului de arheologie din Sf. Gheorghe, str. Miko Imre, nr. 2 – în curs.

- Asigurarea condițiilor de păstrare a bunurilor muzeale clasate în categoria Tezaur (parțial).

**Dan Buzea
Andrea (Chiricescu) Deák**

Scrisoare la redacție. Pe marginea unei „comunicări științifice”

Destul de recent, în zilele de 28-30 noiembrie 2006, Muzeul Carpaților Răsăriteni din Sfântu Gheorghe a organizat cea de a treia sa Sesiune Științifică Anuală, cu prilejul aniversării unui deceniu de la întemeiere. Desfășurată în condiții deosebite și onorată de numeroase personalități ale culturii și științei istorice românești contemporane, sesiunea a avut un program judicios, în care un loc de cinstă s-a acordat descoperirilor arheologice foarte recente din sud-estul Transilvaniei, multe încă în curs de desfășurare.

În această parte a programului, la pagina trei, sub numărul șaisprezece, este înscrisă „comunicarea” dr. Alexandru Stănescu, intitulată *Întregirea unei inscripții de la Racoș*.

Spre marea surprindere a doi dintre autorii descoperirii prezente la Sesiunea Științifică de la Sf. Gheorghe (Fl. Costea și L. Savu), autorul „comunicării”, de curând intrat în colectivul Muzeului Județean de Istorie din Brașov, a luat în discuție o piesă din bronz (apărătoare de ceafă de la un coif roman) pe care se găsește o inscripție. Piesa a fost descoperită în vara anului 2003 în una dintre cetățile dacice de la Racoșul de Jos, județul Brașov (în care cercetările sunt în curs!), de către cei trei semnatari ai acestor rânduri. Parțial restaurată, apărătoarea de ceafă a fost prezentată temporar în expoziția *Locuri și Edificii Sacre în Balcani și Carpați*, organizată în luna octombrie 2006 de muzeul brașovean la sediul său, în colaborare internațională, după care a fost retrasă din expunere. Piesa era însoțită de o informație sumară asupra locului de descoperire și a numelui militarului roman. Ea nu a fost publicată niciodată, autorii descoperirii urmând să o încredințeze în curând anuarelor Cumidava sau Sargeția, conform Protocolului dintre cele două instituții muzeale care finanțează și efectuează cercetarea.

Faptul că dl. A.S. nu a făcut și nu face parte din colectivul de cercetare s-a dovedit a fi lipsit de importanță, pentru domnia sa capital fiind alt obiectiv: să-și însușească și să facă public un obiect descoperit de noi în săpătură sistematică, fără a ne cere permisiunea, verbal sau în scris. Drept urmare,

obiectul a fost proiectat de pe un suport adus de comunicant și luat în discuție, de față fiind, după cum s-a mai spus, și cei doi descoperitori amintiți.

Vrem să fim bine înțeleși: dacă piesa ar fi fost publicată de noi, corect sau incorect, sau dacă am fi convenit anterior cu dl. A.S. să o supunem discuției, în respectiva sesiune sau în alt mediu de specialitate, nu am fi avut nimic de obiectat sau de comentat. Dimpotrivă, discuția ar fi contribuit la o întregire, corectă sau nu, oricum cu câștig pe seama interesului științific. În situația dată, însă, gestul pe care îl prezentăm cu mare părere de rău, ni se pare că se încadrează cum nu se poate mai bine în ceea ce legal se numește „uzurpare a dreptului de proprietate intelectuală a cercetătorilor...”. Altfel spus, un rapt intelectual la care este regretabil că s-a ajuns și pe care, în calitate de autori ai descoperirii, ne simțim obligați să-l prezentăm și, deopotrivă, să-l dezavuăm. Măcar pentru a nu face prozele.

Așadar, deși s-ar putea ca încercarea noastră să fie inutilă pentru dl. A.S., în cele ce urmează îi facem cunoscute câteva precizări din Codul Deontologic al Arheologilor din România. Cap. II, art. 16: „Arheologii vor avea drepturi prioritare privitoare la publicare pentru cercetările de care răspund pe o perioadă rezonabilă de timp, care să nu depășească termenul prevăzut pentru aceasta în Regulamentul Săpăturilor Arheologice din România (...). La expirarea termenului de zece ani (s.n.), materialele trebuie să devină disponibile altor cercetători pentru analiză și publicare, în conformitate cu Regulamentul Săpăturilor Arheologice”. Art. 17: „Este acceptată ca obligatorie obținerea permisiunii scrise (s.n.) pentru utilizarea de material inedit și citarea sursei incluse în orice tip de publicație”. Cap. IV, art. 5: „Rezultatele cercetărilor arheologice pot fi comunicate public, prin expoziții, publicații etc. cu respectarea drepturilor de proprietate intelectuală a cercetătorilor din colectivele respectivelor șantiere”. Cap. V, art. 4: „Proprietatea științifică exclusivă a cercetătorului asupra săpăturii este garantată pentru o perioadă de

5 ani de la terminarea săpăturii după care instituția organizatoare poate decide, cu avizul Comisiei Naționale de Arheologie (s.n.), transferul acestor drepturi către un alt cercetător”.

Același lucru stipulează practic și partea finală a art. 6 din același capitol (la literele a-f nu facem referire pentru că nici una nu este activă în cazul în discuție).

Este foarte posibil ca dl. A.S. să se fi bazat pe falsa portită din art. 10: *„Materialul arheologic poate fi expus imediat după intrarea lui în inventarul unei colecții muzeale sau de studiu. Conducătorul colectivului este obligat să ia măsurile necesare pentru ca acest material să nu fie reprodus sau publicat de către alți specialiști decât cei care au dreptul la valorificarea științifică a lui”.*

Mai întâi, precizăm că apărătoarea de coif nu a fost introdusă într-o colecție de studiu, ci expusă într-o vitrină de sticlă prin care firese că putea fi fotografiată, ceea ce a și făcut dl. A.S., și nu singur. În situația dată, posibilitățile de a împiedica publicarea ei de către *„alți specialiști”* ni se par a fi următoarele: păzirea permanentă a obiectului de către descoperitori sau de către alte persoane degrevate de alte obligații de serviciu; etalarea obiectului într-o expoziție interzisă specialiștilor; obturarea obiectului expus de așa manieră încât să nu poată fi văzut de nimeni etc. Altfel spus, respectiva precizare din articolul 10 prin care *„Conducătorul colectivului este obligat să ia măsurile necesare ca acest material să nu fie reprodus sau publicat de către alți specialiști...”* se impune a fi sau abrogată, sau modificată, mai ales pentru că

se contrazice cu toate *„garantările”* din articolele citate. În plus, noi nu ne imaginăm un supraveghetor de sală de muzeu care să interzică unui muzeograf fotografierea în expoziție.

Inutil a insista și asupra altor articole cu care dl. A.S. este în conflict. Dezolant este comportamentul domniei sale, anterior sau posterior regretabilei fapte. Chiar dacă noi am *„greșit”* expunând obiectul unor colegi din țară și din străinătate, într-un context cu care A.S. nu a avut nici o legătură de serviciu, dezolantă ni se pare tuturor autorilor descoperirii fapta în sine, pe care o considerăm imorală pentru simplul motiv că niciodată nu ne-am gândit că am putea-o face noi înșine altora. Și sigur nu greșim.

În încheierea acestor rânduri, pe care sincer le regretăm, facem câteva precizări.

1. Am prezentat acest protest redacției anuarului *Angustia* numai din considerentul că faptul s-a produs la sesiunea organizată de Muzeul Carpaților Răsăriteni, cu care onorabila instituție nu are altfel nici o legătură și nici nu îi era necesar tocmai la aniversare.

2. Colectivul de cercetare de la *Răcoș-Piatra Detunată* nu va face apel la articolul 65¹ din Legea 182/2000 decât dacă acest lucru se va impune.

3. Aducerea cazului în atenția Comisiei Naționale de Arheologie va depinde iarăși exclusiv de atitudinea d-lui Alexandru Stănescu și a celorlalte persoane care l-au ajutat să obțină *„documentația”* pentru întocmirea *„comunicării”* cu titlul amintit mai sus.

**Florea Costea
Lucica Savu
Angelica Bălos**

Lista autorilor

Adrian Bălășescu

C.N.C.P., Muzeul Național de Istorie a României
Calea Victoriei, nr.12, sect. 3, c.p. 030026,
București
tel: 021 - 3158207
e-mail: abalasescu2005@yahoo.fr

Björn Briewig

Universitatea Humboldt din Berlin, Institut für Kultur – und Kunstwissenschaften,
Studiengang: 1. Archäologie und Kulturgeschichte Nordostafrikas (AKNOA). 2. klassische Archäologie (Winckelmann-Institut)
Germania
e-mail: bjoerndebrie@yahoo.de

Eugen Bucur

Localitatea Săcădate, nr. 303,
c.p. 555203, jud. Sibiu

Nicolae Bucur

Universitatea Sapientia,
Miercurea-Ciuc, jud. Harghita,
Piața Libertății, nr. 1
Tel: 0266-314 657
Mobil: 0752070425

Dan Buzea

Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni,
Sf. Gheorghe, jud. Covasna
Str. Gábor Áron nr. 16, c.p. 520008
tel: 0267 - 314139
e-mail: buzealuci@yahoo.com

Valerii Cavruc

Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni
Sf. Gheorghe, jud. Covasna
Str. Gábor Áron nr. 16, 520008
tel: 0267 - 314139
e-mail: valer_kavruk@yahoo.com

Florea Costea

Muzeul Județean de Istorie Brașov
Str. Nicolae Bălcescu Nr. 8
Brașov, jud. Brașov
Tel: 0268 - 472350

Mirela Cotruță

Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni,
Str. Gábor Áron nr. 16, c.p. 520008
Sf. Gheorghe, jud. Covasna
tel: 0267 - 314139
e-mail: secretariat@mncr.ro

Andrea (Chiricescu) Deák

Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni,
Str. Gábor Áron nr. 16, c.p. 520008
Sf. Gheorghe, jud. Covasna
tel: 0267 - 314139
e-mail: deakandrea.mncr@gmail.com

Alpár Dobos

Doctorand Universitatea „Eötvös Lóránd”
Budapesta
Str. C. Daicoviciu 2, c.p. 400020
Cluj-Napoca, jud. Cluj
e-mail: alpar_dobos@yahoo.com

Doina Dobrean

Grupul Școlar Industrial „Miron Cristea”
Str. Elie Câmpănu, nr. 11, c.p. 537300
Subcetate, jud. Harghita
tel: 0266 - 345009
e-mail: dadobrean@yahoo.fr

Daniel Garvăn

Complexul Muzeal Județean Neamț
Centrul Internațional de Cercetare a Culturii
Cucuteni
str. Mihai Eminescu, nr. 10, c.p. 610029
Piatra Neamț, jud. Neamț,
tel: 0233 - 217496
e-mail: daniel_garvan@yahoo.com

Cornelia-Magda Lazarovici

Institutul de Arheologie Iași,
Str. Lascăr Catargiu, nr.18, CP 164,
c.p. 700107, Iași, jud. Iași
e-mail: magdamantu@yahoo.com

Gheorghe Lazarovici

Univ. "Eftimie Murgu" Reșița;
Piața Traian Vuia, nr. 1-4, c.p. 320085
Reșița, jud. Hunedoara
Tel: 255 - 210227

Univ. "Lucian Blaga" Sibiu
Bd-ul. Victoriei, Nr. 10, c.p. 550024
Sibiu, jud. Sibiu,
Tel: 0269 - 216062
e-mail: ghlazarovici@yahoo.com

Vlad-Andrei Lăzărescu

Masterand Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-
Napoca, Facultatea de Istorie și Filosofie
Str. M. Kogălniceanu 1, c.p. 400084
Cluj-Napoca, jud. Cluj
e-mail: lazarescu_vlad@yahoo.com

Dorel Marc

Cercetător științific
Muzeul de Etnografie și Artă Populară,
Piața Trandafirilor nr. 11
Tg. Mureș, jud. Mureș
tel. 0265-250169
e-mail: marc.dorel@gmail.com

Nicolae Mirițoiu

Institutul de Antropologie „Fr. J. Rainer”,
Str. Eroii Sanitari, nr. 8, sect. 5
București
tel: 021 – 3175072

Cristian C. Roman

Muzeul "Castelul Corvinilor" Hunedoara,
str. Castelului, nr. 1-3, c.p. 331141,
Hunedoara, jud. Hunedoara
tel: 0254 - 711423
e-mail: cricr2001@yahoo.com

Mihai Săsărman

Masterand Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-
Napoca, Facultatea de Istorie și Filosofie
Str. M. Kogălniceanu 1, c.p. 400084
Cluj-Napoca, jud. Cluj
e-mail: zaza6667@yahoo.com

Victor Sibianu

doctorand la ULB Sibiu, Facultatea de Istorie
și Patrimoniu "Nicolae Lupu";
consultant independent în calitate de mentor-
formator la "Educația 2000+ Consulting"
București
profesor de Istorie la Colegiul Național "Mihai
Viteazul" din Sf. Gheorghe,
str. Kos Károly, nr 22, jud. Covasna
tel. 0722 - 433233
e-mail: victorsibianu@yahoo.com

Valeriu Sîrbu

Muzeul Brăilei,
Piața Traian, nr. 3, c.p. 810153,
Brăila, jud. Brăila
tel: 0339 – 401002
e-mail: valeriu_sirbu@yahoo.co.uk

Andrei Soficaru

Institutul de Antropologie „Fr. J. Rainer”,
Str. Eroii Sanitari, nr. 8, sect. 5
București
tel: 021 – 3175072
e-mail: asoficaru@yahoo.com

Arthur Szabo

Gimnaziul "Florea Bogdan"
Str. Pomilor, nr.20,
Reghin, jud. Mureș
tel./fax: 0265 511 937
mobil: 0723 311 226
e-mail: arthurszabo@yahoo.com

Sorin Tincu

Muzeul "Castelul Corvinilor" Hunedoara
str. Castelului, nr. 1-3, c.p. 331141
Hunedoara, jud. Hunedoara
tel: 0254 - 711423
e-mail: sorin_tincu@yahoo.com

Delia Voina

Complexul Național Muzeal "ASTRA" Sibiu
Piața Mică nr. 11,
Sibiu, jud. Sibiu
tel: 0269 - 218195
e-mail: deliavoina@yahoo.com

Radu Zăgreanu

Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni,
Str. Gábor Áron nr. 16, c.p. 520008
Sf. Gheorghe, jud. Covasna
tel: 0267 - 314139
e-mail: raduzagreanu@yahoo.com

Etnografie

Etnography

Plutăritul pe afluenții Bistriței - confluență și comunicare interculturală tradițională moldavo-transilvană.

Note din cercetările etnografice recente de teren.

Cuvinte cheie: Transilvania, Moldova, plutărit, interferențe culturale, cercetare etnologică
Key words: Transylvania, Moldova, rafting, cultural interferences, ethnological research

Abstract

This work presents part of the results following our research regarding traditional rafting, concentrating this time upon the border area between Transylvania and Moldova, more precisely on the valleys of the Neagra and Bistricioara rivers, affluent of the Bistrița River. The research was conducted in order to find the occupational confluences and interferences that took place here under the form of important facts of traditional culture and civilization.

Meanwhile the systematic rafting that was practiced on the Moldavian Bistrița is relatively well known and documented, the rafting practiced on the affluents that spring from the Transylvanian area (with dams) is less or not at all mentioned in the early researches conducted on this side of the Carpathians. A specific wood civilization flourished here, that outlined important phenomena of traditional culture. This is the reason why we begun a comparative research between Transylvania and Moldova concentrating upon a series of aspects that characterise this occupation and transportation system. We investigated the rafting types, methods and techniques, the instruments used by rafters, traditional installations, the ways the navigable rivers were arranged, different aspects related to the typical communication forms of the rafters (markings of the rafts, markings of the navigation lines, the vocabulary used for commands and other specific words used in rafting), as well as aspects of the social, cultural and spiritual life, that characterised the common living of the rafters, in spite of the fact that the rafting was considered to be a seasonal occupation.

The very few people we met and talked to during our research could give us little details about rafting, they told us about the four points where the dams were placed on the Neagra river: at Bolovăniș, Drăgoiasa, Chei and Pârâul Omului.

The people that wanted to practice this type of rafting with dams had to be bold, very brave, resistant to effort and to working in the cold mountain water, they needed to have certain empiric knowledge related to wood exploitation and navigation on such quick rivers, thus all the knowledge, abilities and aptitudes that were usually transmitted from father to son.

The work division in this field established the specific tasks in each working phase and for each worker. The workers were grouped in the ones who pulled, the ones who piled up, the ones who tied up the trunks, the ones who worked on the dams, the ones who steered the rafts and the ones who retrieved the rafts ("savers").

Looked upon as a whole, from a pluri- and interdisciplinary perspective, this complex activity tied to rafting could contribute significantly to the completion of the wider picture, that deals with the ethno-cultural manifestations of the Romanians on both sides of the Carpathians.

În continuarea proiectului nostru de cercetare și valorificare expozițională muzeală, demarat în 2005 și intitulat „Civilizația tradițională a lemnului în Estul Transilvaniei. Interferențe. Plutăritul, prelucrarea și comerțul lemnului”, unde ne-am preocupat în special de plutăritul pe Mureșul Superior și afluenții săi - am lărgit aria de cercetare și la hotarul Ardealului cu Moldova, mai precis pe văile râurilor Neagra și Bistricioara, afluenți ai Bistriței, pentru a surprinde confluențele, interferențele ocupaționale care s-au manifestat aici ca importante fapte de cultură și civilizație tradițională.

Dacă plutăritul sistematic ce s-a practicat pe Bistrița Moldovei este relativ bine cunoscut, cel cu *haituri* (adică cel cu *dugașuri*, baraje, stăvilare de apă) de pe afluenții ce izvorăsc din zona ardeleană este mai puțin sau deloc pomenit în sporadicele cercetări

realizate și pentru această parte a Carpaților, unde a înflorit o deosebită civilizație a lemnului, punând în evidență importante fenomene de cultură tradițională. Acesta este motivul care ne-a determinat să cercetăm comparativ unele aspecte ce țin de practicarea acestei ocupații și acestui sistem de transport atât în Transilvania, cât și în Moldova, investigând tipurile, metodele, tehnicile de plutărit, instrumentarul folosit, instalațiile tradiționale, amenajările râurilor navigabile, precum și aspecte ce țin de formele tipice de comunicare ale plutașilor (însemne ale plutelor, marcaje ale traseului de navigație, vocabularul comenzilor și al altor termeni folosiți în plutărie) și nu în ultimul rând, aspecte ale vieții sociale, culturale, spirituale, relaționate și împărtășite de traiul în comun al plutașilor, chiar dacă aceste munci erau categorisite ca fiind sezoniere.

Pentru documentarea noastră în legătură cu plutăritul pe râul Neagra, am cercetat locurile din amonte în aval pe urmele fostelor *dugașuri*, numite local *haituri*, care acumulau apa necesară acestui tip de plutărit. La descinderea noastră (în august 2008), la Bolovăniș și Drăgoiasa, din aceste impresionante și complexe amenajări hidrotehnice care erau fala plutașilor de altă dată, nu au mai rămas decât ruine. Cu toate acestea, studiind urmele lor printr-o posibilă abordare etno-arheologică, ingeniozitatea construcțiilor acestor stăvilare de apă răzbate în timp până astăzi. Plutăritul cu hait s-a practicat intens pe râul Neagra până în anul 1962, renunțându-se la acest sistem de transport și ocupație definitiv în 1964.

Cei intervievați în cercetarea noastră, foarte puțini care mai puteau oferi detalii legate de practicarea plutăritului¹, ne-au semnalat punctele celor patru haituri care au funcționat pe râul Neagra la Bolovăniș, Drăgoiasa, Chei și Pârâul Omului.

Rolul acestor haituri era de a opri și acumula apa râului astfel încât să ajungă la un debit suficient pentru a lansa plutele de bușteni și a le asigura deplasarea prin plutire cu viteză.

Din punct de vedere constructiv, aceste „*baraje*” erau realizate ca niște adevărate fortărețe prin îmbinarea unor bârne în tehnica tradițională cu căței prinse în cuie de lemn formând doi pereți laterali între care se așezau și tasau bolovani cu pământ (obținându-se un adevărat „*murus dacicus*”). Pe lungimea haitului și lățimea apei, erau fixate două porți mobile, numite local „*obloane*”, care acționate prin „*șurub*” (adică un tambur cu „*ghivint*” pe care se răsucea o funie, mai recent un cablu multifilar din oțel, numit de plutași „*sprangă*” la mijloc prevăzut cu frânghie din cânepă), aveau rolul de a elibera torentul de apă necesar lansării pluteilor². Acest sistem folosit la Bolovăniș era înlocuit în aval la Drăgoiasa, în locul numit „*La haitul lui Timofte*” cu un sistem de porți care se manevrau cu ajutorul unor pârghii.

Celor care practicau acest sistem de transport al lemnului prin plutărit cu hait li se cereau pe lângă calități cum ar fi cutezanța, curajul deosebit, rezistență la efort și lucru în apa rece de munte, deținerea unor adevărate cunoștințe empirice deopotrivă legate de pădurărit și navigație pe astfel de râuri repezi, cunoștințe, abilități, aptitudini transmise de obicei din tată în fiu.

Pentru a afla noi informații și a reconstitui acest sistem și mijloc de transport tradițional, am interviuat, după cum arătam, câțiva dintre foarte puținii plutași în viață din Bilbor, comună aflată la hotarul dintre Ardeal și Moldova, și Drăgoiasa, pe unde trecea odinioară granița naturală a imperiilor habsburgic respectiv austro-ungar, pe firul râului Neagra, afluent al Bistriței. Astfel, am aflat că plutăritul propriu-zis era precedat de pregătirea lemnului după un calendar bine stabilit. Vara, lemnul trecea prin fazele de tăiere, fasonare decojire și apoi toamna era corhănit, transportat cu boii și caii, apoi stivuit și lăsat să se usuce. Trudeau la această muncă gospodari din Bilbor, în tovărășie adunând lemnul și apoi cărăușindu-l cu câte 20-30 perechi de boi, în special cu săniile numite local *sancee*. Se puteau transporta deodată, cu o pereche bună de boi, cca 7-8 m³ de bușteni care puteau ajunge și la lungimea de 12 m.

Lemnul tras iarna la malul apei era apoi din nou stivuit pe dimensiuni, în funcție de diametru și lungime, și se aștepta topirea gheții pe râu. La Drăgoiasa, se formau 5-6 stive din care urmau să fie confecționate plutele.

Odată cu topirea gheții începea legatul pluteilor. Pentru această fază de lucru, se rostogoleau lemnele ce urmau a fi legate pe doi „*mâzgari*”, adică doi bușteni dispuși paralel, care erau așezați în pantă, cu un capăt mai ridicat pe mal, iar cu celălalt perpendicular în apă; pe acest plan înclinat se rostogoleau lemnele și erau legate apoi pe o altă platformă; după ce fiecare buștean era găurit cu *sflederul* (sfredel), se băteau cuie de lemn „*priști*” în fiecare gaură după care se răsucea cablu sau frânghia de legătură; lemnele se aliniau la „*bazar*” și apoi retezat drept; apoi se așeza o bilă „*colătău*” pe deasupra de „*bazar*” și se reteza în funcție de lățimea plutei, peste care se mai așeza un lemn mai scurt ce sprijinea jugul pentru cârmă³. Cârmă era confecționată de obicei de cârmaci împreună cu legătorii de plute, dar după spusele unui alt plutaș din Drăgoiasa, cârmele mai reușite se refoloseau, fiind aduse prin anii 1959-1962 de plutașii din Broștenii Moldovei cu camioanele care transportau lucrătorii forestieri la pădure⁴. Cârmă se confecționa cu mare grijă dintr-o bilă mai subțire pentru a putea fi mânăuită mai ușor, dar suficient de rezistentă, la capătul căreia se prindea (se „*coșea*”) o scândură cu cuie de lemn, sau mai recent de metal, după o prealabilă operațiune de „*cân-*

tărire". Jugul pentru cârmă era fixat pe prima tablă a plutei la cca 3-4 m de la „bazar”.

Plutele se legau în mai multe table, în funcție de dimensiunile lemnului; cele mai ușoare, dar mai lungi (12 m) cu lemn mai subțire erau legate în față, grupând cca 7-8 bucăți de o parte și alta a cârmei; tabla a doua era numită „mijlocar”, a treia alcătuită din categoria de lemn de „catarge”, iar ultimele table (a patra și a cincea, de obicei), cele mai grele fiind formate din „butuci” având lungimile între 8 și 12 m. Cu un transport, se puteau plutări cca 150-160m³ de lemn.

Circulația plutei era strict reglementată după un orar care se respecta cu sfințenie. Astfel, plutele legate la primul hait de pe râul Neagra, la Bolovăniș, ancorate pe uluci, porneau la ora 5 dis de dimineață, ajungând la ora 7 la Drăgoiasa, la ora 9 la Gura Haitii (Chei) iar la 11 la Pârâul Omului de unde continuau drumul spre Bistrița Moldovei. Ținând seama că între două haituri era o distanță de 7 km, rezultă o viteză de deplasare a plutei cu acest sistem, dacă nu se înregistrau accidente („zahate”), de 3,5 Km/oră⁵.

Pentru evitarea eșuărilor pe țarm, la curbele periculoase, erau construite instalații speciale numite „căsoaie”, care redirijau plutele pe cursul apei împiedicându-le să devieze de la traseul lor firesc.

În afara plutăritului lemnului închingate, pe râurile Neagra și Bistricioara se mai practica și plutăritul „sălbatic”, a lemnului tăiat în „metri-sterni” ce consta în dirijarea buștenilor liberi, de pe ambele maluri cu ajutorul unor cârlige fixate pe pari ușor de mănuit (cângi).

Conform calendarului bine cunoscut, plutăritul propriu-zis începea odată cu topirea ghețurilor de pe râu în luna aprilie și ținea până vara în iulie, când era întrerupt datorită cositului, în care erau antrenați și cei 50-60 de legători de plute din Bilbor, așa cum erau și plutașii din partea Moldovei. Dacă rămânea lemn decojit și uscat netransportat, plutăritul continua și toamna târziu până la noul îngheț.

Diviziunea muncii în această ocupație repartiza sarcinile concrete pentru fiecare fază de lucru și lucrători, grupați în trăgători, stivuitori, legători, hăitași, plutași-cârmaci, precum și recuperatori („salvatori”) de plute.

După cum am mai arătat, trăgătorii scoteau lemnul din pădure de la locul exploatarei cu boii și caii folosind ca mijloace de tracțiune carele sau săniile; s-a practicat și

coborârea lemnului pe pante prin rostogolire cu ajutorul „plancărelor”, care țineau locul jilipurilor ardelenesti, prin care buștenii coborau alunecând prin jgheaburile uscate, sau prin plutire individuală prin jgheaburile cu apă (jilipuri uscate și umede). Pentru ca lemnul să alunece mai bine și să nu înfrâneze în pământ și să opună rezistență, acesta se rotunjea, adică se „olărea”. Locul unde era adunat lemnul se mai numea și „tason”. Principalele unelte arhaice folosite la această fază erau *secura*, *joagărul*, *țapina*, *cioflângul* – lanț cu mai multe pene, funcție de numărul lemnurilor trase, *cuie de plutărit*, „șlipăr”, tânjale cu jug pentru boi, „amfăul” sau crucea cu lanț pentru cai⁶.

Stivuitorii erau lucrătorii care, după ce lemnul era corhănit și tras la malul apei, îl aranjau după dimensiuni, pe „mâzgari”, după termenul moldovenesc sau ca tălpi de „năclazi” după termenul ardelenesc, funcție de tipul plutei ce urma a fi legată. Ei se foloseau în principal de *țapine*, *topoare*, pari numiți „beldii” de ardeleni sau „bile” de către moldoveni, *clupe* și *metrul-compas* pentru măsurat diametrul și lungimea lemnurilor.

Legătorii erau lucrătorii specializați în închingarea lemnurilor formând plutele propriu-zise, în funcție de dimensiuni și comenzi. Ei foloseau ca instrumentar *toporul*, *sfredelul* pentru găurit, *ferăstrăul*, *țapina*, *frânghia* sau cablul „*spranga*”, *cuie de plutărit*. Ei colaborau direct cu plutașii-cârmaci, mai ales la confecționarea și montarea cârmei.

Hăitașii erau responsabili cu construcția și întreținerea instalațiilor haiturilor, iar atribuțiunea lor curentă era de a opri și elibera apa acumulată prin obloanele sau porțile mobile. O realimentare completă a haiturilor cu apa necesară navigației, se realiza în cca 24 de ore.

Cârmaci erau cei mai experimentați, puternici și curajoși lucrători din categoria plutașilor. Ei stăpâneau pe lângă experiența pădurăritului, vaste cunoștințe empirice legate de navigația pe râurile repezi ale munților sau mai liniștite din afara lor.

Recuperatorii sau salvatorii de plute erau cei care interveneau în cazul în care plutele eșuau în bancuri de nisip, balastu sau în stânci și reasamblau plutele împreună cu cârmacii.

Referindu-ne la relațiile sociale, interumane, care se manifestau între participanții la această ocupație tradițională, trebuie amintit specificul acestei activități, care era de natură

să solidarizeze și mai mult țăranii truditori la aceste munci care implicau deseori riscuri majore. Cohabitarea lor în colibele apoi cabanele muncitorești forestiere, dădeau posibilitatea ca aceștia să relaționeze la modul profund, să-și comunice problemele sociale, economice dar și politice cu care se confruntau, necazurile, lipsurile dar și aspirațiile la un trai mai bun. Asuprirea lor de odinioară, socială, era dublată în cazul ardelenilor de cea națională, datorită vitregiilor istoriei bine cunoscute și îndurate de transilvăneni. Nici frații lor moldoveni nu o duceau cu mult mai bine, datorită asupririlor marilor

proprietari din ținuturile Sucevei sau Neamțului, începând cu evul mediu, continuând cu perioada modernă până la mijlocul sec. XX. Nu de puține ori, sărăcia cumplită mai ales a familiilor cu mulți copii, determina țăranii din aceste zone muntoase la practicarea acestei riscante ocupații.

Analizată în ansamblul ei, această activitate complexă legată de plutărit, dintr-o perspectivă pluri- și interdisciplinară, ar putea contribui în mod necesar la completarea tabloului în ceea ce privește manifestarea etnoculturală a românilor de pe ambele versante ale Carpaților.

Dorel Marc

Note - Notes

1. Au fost intervievați: Vâlcău Alexandru (n. 1936) din Bilbor, satul Suseni, fost plutaș; Vâlcău Petru (n. 1960) din Bilbor, fiul plutașului Alexandru; Filimon Dumitru (n. 1941), din Drăgoiasa, trăgător de lemne la plute; Hârlav Emil (n. 1934), Bilbor, trăgător de lemne la plute; Vâlcău Vasile (n. 1957), Bilbor, brigadier silvic, fiu de șef de exploatare la plutărit pe râul Neagra, afluent al Bistriței

2. Cf. inf. Vâlcău Vasile
3. Cf. inf. Vâlcău Alexandru din Bilbor
4. Cf. inf. Filimon Dumitru din Drăgoiasa
5. Idem
6. Cf. inf. Vâlcău Alexandru din Bilbor

Foto 1. Ruinele barajului haitului de la Bolovăniș, râul Neagra, afluent al Bistriței
Photo 1. The ruins of the Bolovăniș dam, Negrea River, affluent of Bistrița River

Foto 2. Detaliu hait Bolovăniș
Photo 2. Detail of the Bolovăniș dam

Foto 3. Detaliu hait Bolovăniș
Photo 3. Detail of the Bolovăniș dam

Foto 4. Detaliu de îmbinare cu cuie de lemn a grinzilor din baraj
Photo 4. Beams joined together with wooden pegs – detail

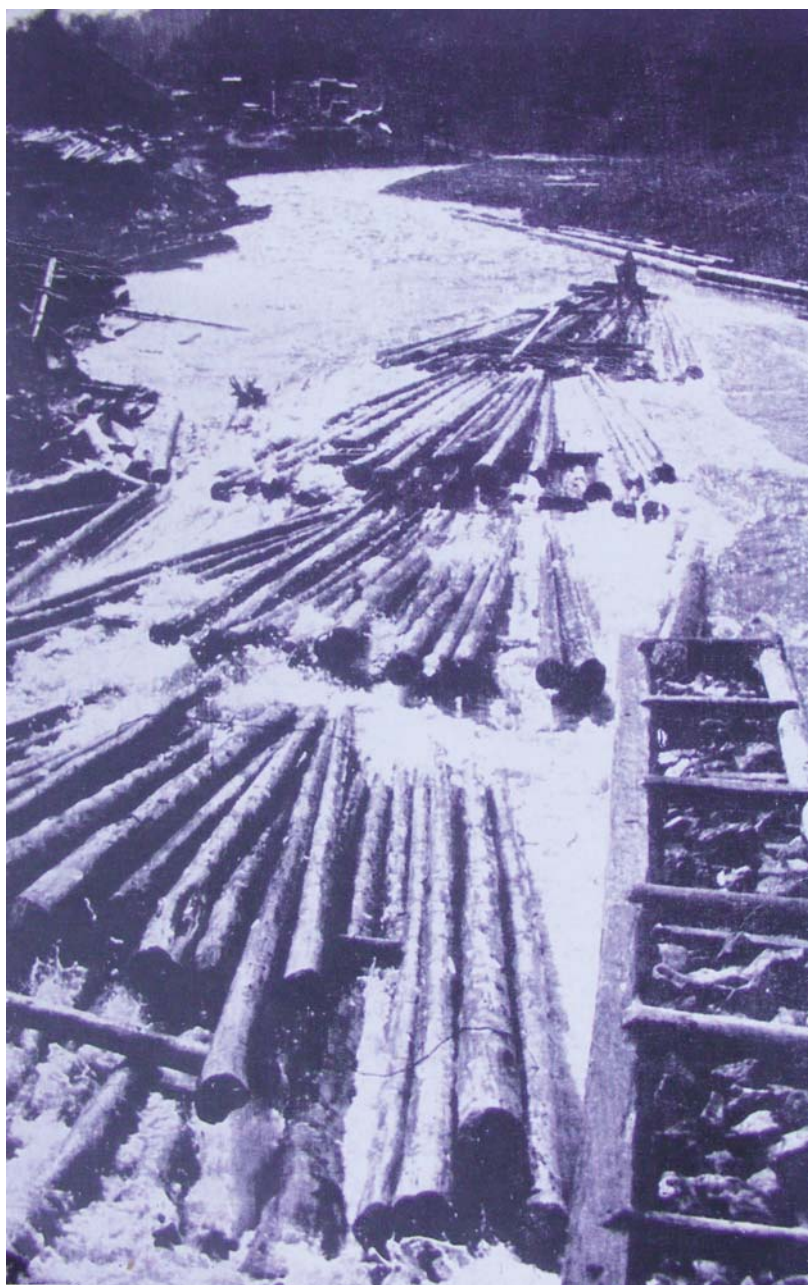

Foto 5. Plute navigând printre căsoaie „La Șesuri” (1935) (?)
(foto col Pamfil Bilt)

Photo 5. Rafts sailing between the "căsoaie" (specific installation) in the place called "La Șesuri" (1935) (?) (Picture taken by col. Pamfil Bilt)

Foto 6. Detaliu căsoaie la Bolovăniș
Photo 6. "Căsoaie" at Bolovăniș – detail

Foto 7. Căsoaie din aval la Bolovăniș
Photo 7. "Căsoaie" downstream of Bolovăniș

Foto 8. Urmele unei rampe de lansare plute la Drăgoiasa, punctul numit „La haitul lui Timofte”
Photo 8. The remains of a launching platform for rafts at Drăgoiasa, the point called "At Timofte's dam"

Foto 9. Uluc la fostul hait al lui Timofte, Drăgoiasa
Photo 9. Chute found at Timofte's old dam, Drăgoiasa

Foto 10. Ruinele haitului de la Drăgoiasa
Photo 10. The ruins of the Drăgoiasa dam

Foto 11. Detaliu de la poarta haitului Drăgoiasa
Photo 11. Detail caught at the gate of the Drăgoiasa dam

Foto 12. Plutașul Al. Vâlcă din Bilbor, județul Harghita
Photo 12. Al. Vâlcă, rafter from Bilbor, Harghita County

Mineritul tradițional al sării – o ocupație demult dispărută?

Cuvinte cheie: Transilvania, Dumitra, sare gemă, exploatare, secolul XXI

Key words: Transylvania, Dumitra, rock salt, exploitation, XXIst century

Abstract

If many of us were thinking that this occupation of salt mining disappeared a long time ago, that it was practiced in a controlled environment with well established techniques, now we bring proof that it existed and continued existing in a traditional pre-industrial environment, uncontrolled and freely.

This study presents a small surface salt mine, found at Dumitra, in Bistrița-Năsăud County. We needed to take some measurements at the brine well found in this commune, in 2007, when we found this mine, at a distance of about 25 metres from the well. We were amazed to find a man that was mining for salt in a deep cavity. The rock salt could be seen both on the sides of the pit as well as on its bottom.

This finding is very important to us, since it revealed a salt mining technique that we didn't know so far, carried out with simple and quite common tools. If we transpose this technique into the past, adapt to the realities of those times, it can offer us important clues regarding the salt mining techniques, ways and tools used by our ancestors.

Din literatura de specialitate care tratează exploatarea surselor de sare în sud-estul Transilvaniei (foarte puțină și nu foarte detaliată) dar și din cercetările de teren pe care le-am efectuat în ultimii 4 ani, cu precădere din interviurile realizate, am desprins anumite concluzii cu privire la exploatarea tradițională a sării geme. Una dintre acestea ar fi faptul că mineritul tradițional al sării ar fi o ocupație demult dispărută, care nu se mai practică în zilele noastre. Cele mai noi cercetări de teren vin însă să contrazică această afirmație.

Localitatea Dumitra, reședință a comunei al cărei nume îl poartă, este situată în partea centrală a județului Bistrița-Năsăud, la 13 km distanță de municipiul Bistrița și la 12 km distanță de Năsăud, pe DN 17C.

Comuna Dumitra face parte din zona Dealurilor Bistriței, care se întind în partea de vest a Munților Bîrgăului, în Depresiunea Tăure – Dumitra, depresiune intracolinară de eroziune, sculptată pe seama brâului de formațiuni tortoriene moi, cu argile friabile, formațiuni de sare, care deseori se găsesc la zi.

Satul, de origine săsească, de tip medieval, este atestat documentar din anul 1317, sub denumirea de Villa Demetri, după numele conducătorului coloniștilor germani, Metter Demeter. În documentele vremii apare și sub alte denumiri, printre care în limba română Dumitrea mare, Dumitrea, în dialectul săsesc Mättersdraf, Mättesdref, în germană Mettersdorf, Mettersdorf bei Bistritz, în maghiară Nagydemeter.

Prezența resurselor naturale de sare pe teritoriul comunei și al satului Dumitra este atestată atât de hidronime (Pârâul Slatinii) cât și de "aparitia la suprafață a formațiunilor salifere badeniene ... ivirile de sare masivă, argile sărate și ape sărate de pe malul drept al pârâului Slatinii"¹.

În partea nord-estică a satului se găsește o fântână de apă sărată, protejată de o construcție monocelulară din lemn, care respectă planul vechilor construcții tradiționale. Aceasta este o construcție mai recentă, casa veche a fântânii fiind distrusă de un incendiu.

Casa fântânii este dreptunghiulară în plan, cu latura mare lungă de circa 300 cm, și cu latura scurtă la fațadă, lungă de 255 cm. Înălțimea casei, de la temelie până la acoperiș, este de 188 cm. Temelia construcției este formată din bârne groase de lemn, dispuse transversal, așezate la capătul din față al construcției pe o aglomerare de bolovani, care au rolul de a stabili construcția, de a o păstra în poziție orizontală, și de a opri alunecările de teren, care au loc frecvent în zonă, fiind vizibile în imediata apropiere a fântânii.

La realizarea construcției meșterii au folosit tehnica *blockbau*, pereții casei fiind formați din cununi de bârne orizontale, încheiate la capete „nemțește”. Acoperișul construcției este în 2 ape, fiind învelit cu câte 4 rânduri de șită pe fiecare apă.

Fântâna cu apă sărată este pătrată în plan, la suprafață, având latura de circa 150 cm. Micile diferențe dintre laturile sale se datorea-

ză eroziunii provocate de trecerea timpului, de utilizarea frecventă a fântânii și de concentrația mare de sare din apă. Adâncimea sa exactă nu se cunoaște, dar se presupune că este de peste 150 cm.

Coordonatele GPS ale fântânii de apă sărată: A = 331 m; E = 19 m; N = 47°13,683'; E = 24°28,391' (Pl. 1).

Din interviurile realizate în anul 2005 de colegii dr. Dorinel Ichim și Marius Domboși, am aflat, de la doamna Budelecan Maria, că în vecinătatea fântânii a existat o „mină” de sare, pe care localnicii o exploatau „... cu târnăcopul ... cum merg la mina de ciatră, ce știu eu, ciocane, cu icuri de fier”² pentru a o da la animale, și nu cu scop comercial, având în vedere faptul că „... aicea-s vreo șapte stâne. Păi trebe sare, vedeți dumneavoastră”³. Tot de la dânsa am aflat și că bucățile de sare se puneau într-un stativ numit *grivală*, de forma unui clește, iar doi ani mai târziu doamna Bude Aurelia ne-a confirmat folosirea acestui stativ atât la stână și în gospodărie, cât și la pădure, punându-se în el drob de sare pentru oi, vaci și pentru animalele sălbatice.

Întorcându-ne în anul 2007 la Dumitra, pentru a efectua o serie de măsurători la fântâna cu apă sărată, am fost martorii unei exploatări de sare gemă, realizată cu unelte simple, cu o tehnică simplă dar foarte dificilă, după cum se vede și pe înregistrările pe care le-am efectuat la fața locului.

Cu circa 25 de metri înainte de a ajunge la fântâna cu apă sărată, pe partea stângă a drumului, atenția ne-a fost atrasă de o movilă considerabilă de pământ care prezenta urme de eflorescențe saline. După ce ne-am efectuat măsurătorile la fântâna cu apă sărată ne-am întors la această movilă de pământ și am oprit să o fotografiem. Pe măsură ce ne apropiam se puteau observa mici bucăți de sare gemă, parcă desprinse dintr-o rocă mai mare. Pe marginea movilei stăteau o femeie și un copil, iar în spatele movilei se deschidea o groapă cu marginile abrupte, adâncă de circa 2 metri, pe fundul și pe lateralele căreia se putea observa roca de sare gemă. Nu mică ne-a fost mirarea când pe fundul gropii am observat un bărbat care lovea de zor și cu mare forță în roca de sare pentru a desprinde o bucată din peretele cavității (Pl. 2).

Fiind întâmpinați cu reticență la început, am reușit să obținem câteva informații relevante cu privire la exploatarea tradițională de

sare gemă din localitate de la dl. Neamțiu Petre (Anexa 1) și de la d-na Bude Aurelia.

Pentru a desprinde bucăți de sare gemă din roca de sare, mai exact chiar de pe fundul gropii, se sapă niște șanturi, late de circa 5–10 cm, care delimitează bucata ce urmează a fi desprinsă. Aceste șanturi se realizează cu ajutorul securii (Pl. 3). Adâncimea șanțurilor este adâncimea maximă până la care se poate ajunge cu securea (Pl. 4). Colegul nostru a încercat și el să facă acest lucru, să vadă cât este de dificil să sapi în sare în acest fel. Nu este o muncă care să merite banii, dar când nu ai de ales ... (Pl. 5/1-2). Pentru a desprinde bucățile de sare din rocă se poziționează în aceste șanturi, la baza bucății ce urmează a fi extrase, un ic metalic – pană metalică. Icurile sunt de dimensiuni și grosimi diferite, în funcție de adâncimea șanțului. Icul se așează într-o poziție ușor oblică și se stabilizează cu ajutorul unui amestec de noroi umed și grunzi de sare, după care se lovește cu pu-tere cu un baros greu de circa 15 kg. Astfel se înconjoară bucata de sare ce urmează a fi desprinsă din stratul compact de sare gemă (Pl. 5/3-6).

Icul mai lung mai are și o altă utilitate. Odată crăpată roca de sare, cu ajutorul icului acesta se desprind bucățile din ea (Pl. 7). Domnul Neamțiu își utilizează toată forța pentru a desprinde bucățile de sare, care sunt de forme și dimensiuni diferite (Pl. 8). Acest detaliu nu îl deranjează pe dl. N. Petre. Nu le vinde nici după mărime, nici după greutate, ci la bucată, mânat de sărăcia familiei sale. Mai ales că în ultima vreme și cererea a scăzut, nu mai sunt atâtea animale ca pe vremuri și nici atâtea stâne în jur. Această ocupație asigură însă necesarul de pâine întregii familii.

Munca îi este mult îngreunată și de condițiile meteo. După o ploaie tot pământul de pe marginile gropii alunecă și se strânge pe fundul acesteia, acoperind la loc roca de sare. Astfel toată familia, cu mic, cu mare, este nevoită să dea o mână de ajutor pentru a îndepărta nămolul și apa după fiecare ploaie, lucru deloc ușor, groapa fiind abruptă, unelte grele și noroiul foarte mare. Și chiar dacă o consideră a fi „o muncă în zadar” continuă să o facă, neavând de ales.

Domnul Neamțiu nu are o ocupație bine definită, astăzi însă e „ocnaș”, muncă pe care alți oameni nu se încumetă să o facă „...Nu mai vin că e o muncă foarte grea ...ce să faci ... muncă de ocnaș ...”, dar oricât de grea ar

fi, dânsul este trist căci și de la această muncă e deseori oprit de către autoritățile locale... „sunt mulțumit până la o bună zi, că de la o bună zi vine și ne scoate Acuma vine apa, vedeți acolo, aici, imediat se pornește pământul, trei să-l dăm cu lopețile, cu mâna ... ce să faci ... muncă de ocnaș ... ne oprește și de la asta”.

Dacă mulți dintre noi credeam că această ocupație a dispărut cu desăvârșire și că a fost practică în mod controlat, cu tehnici bine stabilite, iată că există dovezi ale existenței și continuității sale într-un mediu tradițional, necontrolat, preindustrial. Această desco-

perire este extrem de valoroasă pentru noi, datorită faptului că dezvăluie o tehnică de exploatare a sării geme necunoscută de noi până acum, realizată cu unelte obișnuite, care transpusă în trecut, adaptată la realitățile vremurilor acelea, poate să ne ofere indicii prețioase legate de tehnicile, modalitățile și uneltele folosite de înaintașii noștri.

În anexa 1 redăm conținutul interviului, prelucrat și completat pe alocuri, cu notele de rigoare. Interviu a fost realizat la fața locului în data de 20 aprilie 2007, de Andrea (Chiricescu) Deák și Marius Domboși cu dl. Neamțiu Petre (Pl. 9).

Andrea (Chiricescu) Deák

Anexa 1 - Interviu

NEAMȚIU PETRE, n. 1964

Î: Ce faceți dvs. acolo?

R: Îmi câștig existența. Tăiem cu toporul la sare

Î: Și la ce folosiți sarea asta?

R: La animale!

Î: Și o faceți calupuri, așa, o faceți bucăți?

R: Da, uite așa [n.n. ne arată un drob de sare de formă neregulată] numa că acum nu am toate sculele la mine. Am niște pene, așa, după ce e tăiat calupul din secure, băgăm penele și apoi dăm la baros până iese [n.n. calupul]

Î: Asta e sare pentru animale?

R: Da, da este și comestibilă, adică e

Î: Nu mi se pare așa albă

R: Este, da după ce ai scos un rând de deasupra, da pământul ăsta vine și curge apa ... lucrez mai mult la pământ ... este după rândul ăsta, da mai trebuie tăiat aici ca să se termine partea asta

Î: Văd că este și apă acolo

R: Este, că se scurge din pământ [n.n. ne arată după care bucăți se găsește sare „albă, albă, ca făina de grâu”]

Î: Și cum faceți dvs., cu ce o scoateți pe asta, văd că tăiați cu toporul

R: Numai cu toporul, cu secure

Î: Are un oțel mai special?

R: Da

Î: Și după ce tăiați cu toporul?

R: Băgăm iar din astea ... i se spune ic ... dintr-un oțel foarte dur

Î: Înainte se foloseau icuri din lemn?

R: Din lemn la sare nu se poate, e o muncă foarte brutală așa, e foarte greu. Pe ăsta îl băgăm aici [n.n. ne arată unde se bagă icul] și cu un baros de 20 de kile, până îl fixăm aici, când prinde

Î: De cât timp săpați la sare?

R: De 2 săptămâni

Î: De câți ani?

R: Anu sunt așa ... când ieșeau oile la deal, stânila, vinea sapa cu excavatorul, cu buldozerul ăla ... atuncea programam na bun ... o muncă foarte grea ... nu mai este unde să mă externalizez

Î: Acum ce faceți, tăiați asta și ce faceți cu ea?

R: Acuma o tăiem și așteptăm până vine unu [n.n. vreun cioban pentru sare, de dus la oi]

Î: Și cât luați pe un bulgăre de sare?

R: 50 – 60 de mii [n.n. lei vechi]

Î: Și lucrați destul ca să îl scoateți

R: Ați văzut cum s-a surpat pământul aicea ... ăsta dacă plouă tot vine și apoi lucră la pământ mai mult ca la orișice ... și apoi vine și primarul și te oprește că nu-i voie ... ca să nu mai facem noi cum putem ca să avem de-o pită ... ne e foarte greu, foarte greu că nu vin ăștia din comună, ăștia că nu-s oile, da până atunci pauză [n.n. oile sunt duse acum la stână]

Î: Aici e zăcământ în jos, nu?

R: Cred că e, nu am mers mai jos că nici eu nu m-am apucat de mult ... necazul și

sărăcia ... aia m-a împins și pe mine. Am primit o bere de la cineva [n.n. ne arată sticla de bere înainte de a lua o gură] ... e o muncă foarte brutală ... foarte grea ... păi la secure uitați-vă [n.n. ne arată cât de greu este să spargi sarea cu securea] atâta sare ... asta o adunăm

Î: Asta mărunță?

R: Da

Î: Și ce faceți cu ea?

R: O pun oamenii pe fân, la animale

Î: Dar nu folosesc și slatină pe fân?

R: Pe fân nu, că înmoaie fânul ... care au lucerne, trifoaie din astea cu fânare și aruncă așa [n.n. dă un strat, cum se aruncă]

Î: De ce aruncă așa?

R: Pentru că nu îl înmoaie și nu mucegăiește, și îl mănă animalele mai bine. Noi toată asta o adunăm

Î: Deci când face fânul se caută?

R: Când îl bagă în fânare fânul dă un rând de fân unul din asta [n.n. de sare mărunță]. Eu cam pe 100 de kile de sare din asta dacă primesc 50 de mii sunt mulțumit. Și cam să zic așa, într-o zi dacă scot 200 de kile din aia [n.n. drob], dar trag bine cu nevastă cu tot

Î: Până pe la ce oră munciți așa?

R: N-am nici noaptea noapte

Î: Și numai dvs. munciți la groapa asta?

R: Cu nevasta și copilul

Î: Alți oameni nu mai vin să muncească?

R: Nu mai vin că e o muncă foarte grea ...

sunt mulțumit până la o bună zi, că de la o bună zi vine și ne scoate Acuma vine apa, vedeți acolo, aici, imediat se pornește pământul, trei să-l dăm cu lopețile, cu mâna ... ce să faci ... muncă de ocnaș ... ne oprește și de la asta

N.n. ne întrerupe soția cu o întrebare către soțul său: În 1946 ești născut?

R: În 64. În 46? Înseamnă că-s din primul război mondial. Și așa am rămas ca din primul război! [n.n. ne arată cum se folosește icul] Na, acuma îl fixăm, am luat barosul ... amu nu iese

Î: De ce puneți pământ acolo așa?

R: Pana să nu sară

Î: Câte kg are barosul ăla?

R: 15

Î: Nu-i greu?

R: Cam greu, da ... imediat o ia

Î: Începe să crape ... ați obosit ... greu se scoate ... ăla ce e ... tot ic e? [n.n. de data aceasta nu ne-a răspuns, a dat doar din cap pozitiv, în timp ce folosea o unealtă lungă din oțel; a reușit să desprindă o bucată neregulată] ... icul acela lung e folosit pentru a se introduce în șanțuri mai adânci tăiate între drobiile de sare [n.n. ne arată cum se folosește]

Î: Dacă plouă aicea și vă umple toată groapa ce faceți?

R: O scoatem afară cu gălețile ... e o muncă în zadar

Note - Notes

1. Chintăuan 2002, p. 123

2. Budelecan Maria, n. 1956, în Dumitra, jud. Bistrița – Năsăud

3. Idem

Bibliografie - Bibliography

Chintăuan 2002

CHINTĂUAN, I. *Apele minerale și stațiunile din județul Bistrița-Năsăud*, Cluj-Napoca, Editura Supergraph, 2002

1

2

3

4

5

6

Planșa 1.
Fântâna cu apă sărată de la Dumitra, jud. Bistrița-Năsăud.
Vedere generală și detalii din interior

Plate 1.
The brine well from Dumitra, Bistrița-Năsăud County.
General view and details from the inside

Planșa 2.

Zăcămintul de sare:

1. Dealul cu urme de sare. 2. Zăcămintul de sare exploatat de dl. Neamțiu Petre

Plate 2.

The rock salt deposit:

1. The hill with traces of salt. 2. The rock salt deposit exploited by mr. Neamțiu Petre

1

2

3

4

5

6

Planșa 3.

Săparea șanțurilor pentru desprinderea bucăților de sare din zăcământ:

1-2. Șanțuri săpate anterior, umplute cu apă de ploaie;

3-6. Folosirea securii la tăiatul șanțurilor

Plate 3.

Digging the ditches in order to depict the salt pieces out of the rock salt deposit:

1-2. Ditches previously dug, now filled up with rain water;

3-6. Using the axe to cut the ditches

1

2

3

4

5

6

Planșa 4.

Săparea șanțurilor pentru desprinderea bucăților de sare din zăcământ:

1-4. Săparea șanțurilor;

5. Bucăți de sare conturate de șanțuri, pe fundul gropii;

6. Vedere generală asupra exploatării

Plate 4.

Digging the ditches in order to depict the salt pieces out of the rock salt deposit:

1-4. Digging the ditches;

5. Pieces of rock salt outlined by ditches, on the bottom of the pit;

6. General view of the exploitation

1

2

3

4

5

6

Planșa 5.

Săparea șanțurilor pentru desprinderea bucăților de sare din zăcămint:

1-2. Colegul nostru a încercat să sape un șanț;

3-6. Folosirea icului lung pentru desprinderea bucății de sare

Plate 5.

Digging the ditches in order to depict the salt pieces out of the rock salt deposit: 1

-2. Our colleague tried to dig a ditch;

3-6. Using the longer wedge to depict the salt piece

1 2

3

4

5

6

7

8

Planșa 6.

1-3. Unelte folosite în mineritul tradițional al sării; 4 – 8. Folosirea icului scurt

Plate 6.

1-3. Tools used in the traditional salt mining process; 4 – 8. Using the short wedge

1

2

3

4

5

6

7

8

Planșa 7.

1-3. Folosirea icului scurt; 4-8. Folosirea icului lung

Plate 7.

1-3. Using the short wedge; 4-8. Using the long wedge

1

2

3

4

5

6

Planşa 8.

1-4. Desprinderea bolovanilor de sare din zăcământ;
5-6. Bolovanii de sare care aşteaptă să fie vânduţi

Plate 8.

1-4. Depicting the salt pieces from the rock salt deposit;
5-6. The salt pieces that are waiting for their customers

1

2

Planșa 9.

Aspecte din timpul interviurilor realizate cu dl. Neamțiu Petre și d-na. Bude Aurelia

Plate 9.

Images taken during the interviews with mr. Neamțiu Petre and mrs. Bude Aurelia

Planșa 10.

Aspecte din timpul interviurilor realizate cu dl. Neamțiu Petre și d-na. Bude Aurelia

Plate 10.

Images taken during the interviews with mr. Neamțiu Petre and mrs. Bude Aurelia

Arealele salifere din Valea Gurghiului și mărturii istorico-etnografice privind exploatarea sării

Cuvinte cheie: Transilvania, Valea Gurghiului, surse de sare, exploatare tradițională

Key words: Transylvania, Gurghiu Valley, salt sources, traditional exploitation

Abstract

The salt is one of the most important natural resource of Mureș County. Beside the well known deposits from Sovata (one of the famous salt spa's in Romania), this mineral is also present in few other locations, like on the valley of Gurghiu River at Orșova (more precisely in Slatini Hill), Gurghiu and Jabenîța.

In this study are described the locations of the salted areas and the modality the salt is evidenced at the surface of the ground, mainly as springs – few were captured and transformed in fountains, or as salt deposits at Jabenîța, exploited from the Roman occupation in Dacia, later during by the Hungarian and Habsburg administration. Here the first valuable informations about the mines exploitation dates from 1688.

Next are described the salted areas, the geographical informations being weaved with ethnographical, historical and even botanical dates. A larger stop was made on the spa from Jabenîța, with a zonal turistical importance.

It is not known yet the time when the mine from Jabenîța was closed, its dimension, galleries, nor the destination of the exploited salt or the precise owners. We hope that the following archivistic researches will enlarge more the database and that the new documents will reveal a deeper understanding of the work of the miners, the economical importance of the salt and many other interesting aspects connected to the salt and the villagers.

Importanța sării în alimentația omului atinge semnificații care depășesc dimensiunea de legendă și de basm. Realitatea reflectă o conexiune strânsă a omului cu mediul natural în care trăiește, resursele de sare oferindu-i și preocupări complementare față de munca agricolă tipică mediului rural.

Sarea, "al cincilea element" indispensabil vieții¹, sau una din "revoluțiile gastronomice"², constituie o importantă resursă de subsol al județului Mureș. Aici stațiunea balneoclimaterică Sovata are o faimă care a depășit demult hotarele țării, câștigată din vechime tocmai datorită apei sărate benefice folosite într-un spectru larg de tratamente și profilaxii.

Studiul de față vine să completeze harta salinologică a județului prin focalizarea atenției asupra unor depozite și iviri de sare situate pe minunata vale a Gurghiului, mai puțin cunoscute sau uitate de locuitori.

De la început trebuie să diferențiem clar două noțiuni pe care le întâlnim des în studiul de față: **depozit** și **ivire**. Prin depozit înțelegem o acumulare de sare ce poate fi prezentă sub formă de lentilă sau de masiv, fără să cunoaștem particularitățile morfometrice ale acestuia. Depozitul poate să ofere condiții geologice favorabile de exploatare preindustrială prin deschideri la suprafață. Prin ivire separăm prezența izolată a sării sub

formă de acumulare în torenți și ravene în urma spălării de versant în perimetrele deluroase. În acest ultim caz este vorba despre dizolvarea produsă de apele unor izvoare cu apă dulce sau sărată, ori de precipitațiile atmosferice care, dizolvând și spălând clorura de sodiu, o transportă ca soluție și, sub acțiunea razelor solare, permit acumularea sub formă de cruste de diferite grosimi, în funcție de concentrația apei sărate și de pante. Aceste iviri nu întrunesc nicidecum condiții care să permită exploatarea sării.

Modul în care se pot prezenta ivirile de sare sunt diverse. Apele încărcate cu clorură de sodiu scurse de pe versanți pot să stagneze sub formă de bălți la marginea pantelor în bazine mici, dacă se întrunesc condiții de impermeabilitate. Stratele marnoase împiedică infiltrarea apei, fapt care duce la formarea unei cruste de sare ce se îngroașă pe măsură ce soarele determină evaporarea apei. O altă modalitate de formare a ivirilor este ascensiunea sărurilor în soluție datorită căldurii solare după ploi. Indiferent de geneză, izolat se formează pete albe de sare în luncile râurilor, la marginea drumurilor, în părțile mai joase ale reliefului, fapt care conferă un aspect insolit, la care își aduce aportul și vegetația halofilă plină de culoare.

Depozitele de sare din județul Mureș au vârstă Badeniană (Badenian inferioară / Wieliczian)³ și sunt localizate la contactul

Depresiunii Transilvaniei cu unitatea vulcanică neoeruptivă a Munților Gurghiului și Harghitei, fiind componente ale cutelor diapire cu aspect relativ continuu orientate NV-SE pe linia Praid – Sovata – Orșova – Gurghiu – Jabenita – Idecu de Jos – Brâncovenești – Pantic.

Arealele salifere din spațiul luat în studiu sunt localizate pe valea Gurghiului (Orșova, Gurghiu și Jabenita), într-un cadru foarte pitoresc al subcarpaților, unde muntele, pădurea, pământul și sarea sunt frați cu locuitorii acestor meleaguri, istoria, tradițiile și obiceiurile locului confirmând acest lucru.

În continuare, ne oprim punctual asupra fiecărui areal cu sare, nu în ordinea importanței lor, ci a desfășurării pe direcția cutelor diapire, de la SE către NV, expunând printre altele și aspecte legate de obiceiuri care tind să fie uitate de locuitori, din păcate cunoscute numai de persoanele în vârstă, modernitatea diminuând interesul celor mai mulți locuitori față de importanța sării din spațiul lor de trai.

ORȘOVA

Sat situat pe Valea Gurghiului, la cca. 4 km de comuna Gurghiu și aprox. 15,5 km de municipiul Reghin, cu acces de pe DJ153 C.

Dealul Slatini constituie o prelungire spre nord-vest dinspre sud-est a dealurilor subcarpatice (Dealurile Orșovei), în dreptul satului Orșova formând o șa, la capătul nord-vestic întinzându-se până în apropiere de comuna Gurghiu, fiind bordurat de drumurile comunale care leagă satele Comori și Orșova de Gurghiu. Dealul Slatini are o lungime estimată la cca. 4,2 km, de la șaua Orșova – Comori, lățimea fiind de aprox. 600 m, scăzând ușor spre nord-est. Culmea este puțin rotunjită, creasta relativ plată, cu pante medii în majoritatea versanților; constituie cel mai atractiv reper deoarece aici se poate vedea clar sarea în structura dealului în arealul care deservea în trecut pe locuitorii din Orșova (*"fântâna orșovenilor"*). Relieful acestui deal prezintă microforme de detaliu generate de procesele de ravinație, solul fiind subțire, rezultând organisme de șiroire, rigole și ravene mai mult sau mai puțin adâncite, cu forme de acumulare marginale.

Dealul Slatini prezintă patru suprafețe cu sare mai importante:

- două sunt situate la capătul de NE, către comuna Gurghiu, cu izvoare de apă sărată, de

unde se alimentau cu saramură locuitorii din Gurghiu. De aici izvorește și Pârâul Sărat ce și-a creat un curs abia evidențiable datorită câmpului cvasiorizontal, totodată inundând pajiștea și culturile agricole până la primele gospodării ale comunei Gurghiu, unde are un fâgaș consolidat;

- celelalte două, localizate în apropiere de satul Orșova, sunt mai impresionante prin faptul că una este un bazinet de eroziune unde se aflau în trecut fântâna și bazinul locuitorilor din satul Comori (*"fântâna comorenilor"* sau a *"chinceșenilor"*⁴); cealaltă constituie tot o eroziune, mai exact o râpă cu urmele unor alunecări mai vechi, slab evidențiate datorită proceselor denudaționale generate de conlucrarea precipitațiilor cu intervenția umană, care au dezechilibrat stabilitatea versanților și au declanșat procesele de surpare și de alunecare. Denudația este puternică datorită stratelor de marne la care se adaugă pantele mari. La mică distanță față de fântâna orșovenilor, înspre fundul râpei, se poate evidenția destul de clar depozitul de sare. Cele două areale cu sare se află la o distanță de cca. 150 m una față de alta.

La bazinetul unde se afla fântâna comorenilor (foto 1) se vede clar urma unui bazin folosit în urmă cu decenii pentru tratamentele cu băi. Pe trepte mai înalte se află trei izvoare neîntreținute (foto 2). Pe fundul bazinetului – punct de convergență a unor torenți – există un depozit clastic de roci vulcanice alterate, care probabil au fost decopertate ca urmare a spălării stratelor de marne care le-au acoperit. În urma eroziunii tipice în strate de marne argiloase, am distins două tipuri de roci de origine vulcanică provenite din strate piroclastice remaniate, una fiind un andezit alterat, predominant, ce prezintă vacuole de diferite mărimi, iar alta mai închisă la culoare, andezit bazaltoid, mai dură și mai rară, ce prezintă modelări curioase.

În aprilie 2007 am efectuat o ieșire la Dealul Slatini cu scopul de a remarca schimbările ce au avut loc față de vizita făcută în august 2005, cunoscând faptul că în arealele cu depozite de sare, relieful este mult mai repede supus schimbărilor datorită procesului de solubilizare și plasticității substraturilor sărate.

La izvoarele sărate ce aparținuseră în urmă cu decenii comorenilor (chinceșenilor), am putut constata, ca noutate, că s-a construit o clădire fără ferestre (foto 3) cu pereții compuși din grinzi din lemn de rășinoase, con-

strucția având dimensiunile interioare de cca. 2,5 / 2,5 m, iar înălțimea exterioară de cca. 3 m. Este prevăzută cu o ușă de acces, cu deschidere spre exterior, neîncuiată. Acoperișul este din țiglă. Bazinul a fost sfințit pe data de 14 oct. 2006. Există și un text scris cu cretă de culoare albastră, aplicat pe exteriorul uneia dintre grinzi: "S.C. Prospekțiuni – 19. 09. 2006".

Bazinul cu apă sărată este zidit la temelie cu pietre, nu se poate distinge adâncimea apei. La momentul descinderii, apa avea culoarea verde și era suficient de clară pentru a distinge patru trepte ale scării care coboară în bazin (foto 4).

Accesul la apa bazinului se face printr-o deschizătură aplicată în pardoseală, de 130 / 130 cm, restul fiind podit cu scânduri groase de brad.

Râpa care era exploatată de orșoveni (foto 5) este - popular vorbind - o văiușă adâncă și lungă de vreo 100 m, unde în prezent se mai află doar un izvor amenajat (foto 6) cu lateralele podite cu scânduri groase de 5 cm, cu latura de 1 m, adâncimea fântânii este tot de 1 m iar apa avea nivelul de cca. 35 cm la momentul descinderii pe teren. Fără îndoială, nivelul este în directă corelație cu precipitațiile și cu insolația.

Aici am întâlnit un localnic în vârstă care se ocupa cu extragerea sării, folosind târnăcopul, uneori pene de metal și rangă. Munca nu este ușoară, necesită multă forță fizică. Filonul de sare este la zi în apropiere de capătul superior al râpei și am putut extrage cu ciocanul geologic bucăți de sare gemă de colorație variată în nuanțe de cenușiu deschis dar și mai închis, datorate pigmentilor fini de marne diseminate singenetic.

De-a lungul drumului comunal de la Gurghiu înspre Orșova și Comori se pot distinge pe versanții Dealului Slatini mai multe rigole și pornituri superficiale, care au scos la iveală sarea spălată de torenți și depozitată în văiuși și pe pietrișul porniturilor. Dintre plantele halofile se evidențiază *Salicornia herbacea*, cea mai răspândită în sărăturile de aici.

În satul Orșova am intervievat o femeie mai în vârstă, reținând așa numita "abureală" ce se pregătea atunci când cuiva i se înfunda sau îi curgea tare nasul: o piatră albă, silicioasă, încălzită bine pe foc, se pune într-o farfurie cu apă sărată, bolnavul se apleacă asupra farfuriei care aburește și își acoperă capul cu un ștergar pentru a direcționa aburii

spre căile nazale. Bolnavul inhalează aburii timp de câteva minute.

De la aceeași persoană am aflat că apa sărată (murătoarea) se fierbea într-un ceaun sau în vase de aluminiu, nicidecum în cele de tablă de fier sau fontă (care "murdărește sarea") și se obținea "mălai de sare" prin fierberea forțată a murătoarei. Sarea obținută astfel prin fierbere este albă-albă, se depune pe marginea vasului de unde se ia jos cu o lingură de lemn. Acel "mălai de sare" se schimba în trecut pe produse alimentare (îndeosebi fructe), lemne de foc și se folosea în mod obișnuit în alimentația localnicilor și a animalelor.

O altă informatoare, de asemenea în vârstă, însă din comuna Gurghiu, Csinadi Elisabeta (n.1931) mi-a dezvăluit date interesante legate de sarea din Dealul Slatini. Referitor la murătoare, numai bărbații aveau voie să o scoată din fântâni deoarece circula superstiția că femeile spurcau apa cu menstrale. Ele stăteau de obicei lângă căruțe și animale cât timp bărbații se ocupau de umplerea butoaielor. Pentru transportarea apei sărate se foloseau butoaie mai mari sau mai mici din lemn. Fântânile au fost distruse după război, de atunci nimeni nu s-a mai ocupat cu întreținerea lor. Proprietarul (personal tind să cred că era doar un administrator) Dealului Slatini ar fi fost în trecut un anume Bocskai József/Iosif, ce locuia în Gurghiu. El întreținea fântânile iar murătoarea o distribuia fără plată. Apa sărată se putea lua în zilele în care mergea respectivul la fântâni. Nu este clar dacă tot acestui Bocskai îi aparțineau și izvoarele comorenilor și ale orșovenilor sau numai izvoarele din capătul gurglian al dealului.

Vegetația halofilă abundă nu în specii, ci în exemplare de *Salicornia herbacea*, *Astera tripolium* și alte plante specifice.

GURGHIU

Comună situată în Depresiunea Gurghiului, la cca. 11,5 km de Reghin, pe drumul județean DJ 153C.

În comună am fost informat asupra prezenței fântânilor inițial săpate și amenajate pentru apa potabilă dar care au apă sărată ori care cu timpul au devenit sărate din ape dulci, îndeosebi gospodăriile care se află de partea stângă a șoselei comunale (Gurghiu – Reghin); pe partea dreaptă nu se mai semnalează ape sărate.

Marginea comunei înspre Dealul Slatini este numită de localnicii de etnie maghiară "Sós rét" (Câmpul Sărat), aceasta fiind traversată de Pârâul Sărat, cu obârșia în Dealul Slatini (mai multe izvoare sărate își unesc apele și împreună cu aportul apelor pluviale drenate de văiugi formează Pârâul Sărat). În verile secetoase pârâul poate să sece dar se poate și umfla în sezoanele ploioase, producând bălțiri și chiar inundarea fânațelor. Pe acest câmp se află o bogată vegetație halofilă și hidrofilă.

"Monografia Gurghiului" ⁵ precizează, în legătură cu alimentația, că în comuna Gurghiu, la săratul mâncărilor nu se întrebuinta sarea obișnuită de bucătărie, ci apa sărată de la Slatini, adunată într-o fântână acoperită ("fântână cu murătoare") din care se distribuia gratuit o dată pe săptămână tuturor locuitorilor din comună în raport de necesități.

JABENIȚA

Sat aparținând comunei Solovăstru, situat pe Valea Gurghiului, la cca. 8 km de municipiul Reghin, cu acces pe DJ 154B.

Fundamentul Jabeniței îl constituie parțial anticlinalul de sare, din cauza căruia solurile sunt pe alocuri sărate excesiv.

Aici întâlnim prima informație scrisă despre legătura omului cu sarea dintr-o conscripție din anul 1688⁶, care se referă la dările către stat ale locuitorilor din Jabenița care aveau obligații speciale privind tăiatul sării: "fiecare tăietor de sare este obligat să taie săptămânal, cu lumânare proprie, câte 50 tăieturi de sare și este obligat să le scoată din ocnă la suprafață. Tăietorii aveau dreptul să taie pe seama proprie 18 tăieturi săptămânal. Zece jumătăți de tăieturi se dădeau fierarului. Judele putea tăia 1000 de tăieturi. Sarea se vindea pe bani sau pe produse. Nobilii aveau drept la sare, plătind 100 tăieturi cu câte 4 mierțe de ovăz și 12 dinari; preoților și ofițerilor li se da sarea fără plată". (p. 66–67)⁷.

În mod sigur exploatarea sării pe valea Gurghiului are o vechime mult mai mare, încă din epoca antică. Pe Dealul Cetății din Gurghiu a existat o cetate dacică, iar după transformarea Daciei în provincie romană, limesul era foarte aproape, castrul de la Brâncovenesti fiind una din fortărețele de graniță în raport cu "Mundus barbaricum". După anul 106 d.Hr., o parte din dacii de rând din centrul provinciei au fost aserviți și deposezați de pământurile lor, fapt care i-a

obligat să se retragă în ținuturile muntoase de la marginea Daciei⁸, unde practicau ocupații variate, iar în cazul nostru, stăpânirea romană i-a forțat probabil pe dacii migrați dar și pe cei existenți aici să exploateze și masivul de sare de la Jabenița⁹.

O lucrare importantă care relatează aspecte esențiale despre ocna de sare de la Jabenița este și "Zsábenyica (Görgény sóakna)" / (trad. "Jabenița - Ocna de sare Gurghiu") a lui A. Pallos, din anul 1877. În ea există menționarea că ocna de la Jabenița a fost exploatată de pe vremea romanilor. Mai târziu, principii ardeleni o exploatau prin muncitori care erau plătiți cu 15 bulgări de sare pe săptămână pentru fiecare 50 de bulgări scoși din ocnă¹⁰. Aceeași lucrare pomeneste despre condițiile de exploatare a ocnei de către proprietarii feudali: "Și locuitorii Jabeniței, ca și satele din ținutul Gurghiului, făceau serviciu proprietarilor domeniului Gurghiu. Din această mină și-au primit nobilii cantitățile de sare și tot așa și preoții și funcționarii cărora obișnuia a li se da ... pe lângă salariu... «justa quantitatem» (cantitatea cuvenită) de sare. Muncitorii intrau în mină cu lumânări proprii și își întrețineau singuri toate uneltele necesare scoaterii sării"¹¹.

Ștefan Pascu¹², descriind obligațiile pe care le aveau iobagii față de stăpânirea feudală maghiară, amintește și de munca de la ocna din Jabenița.

Referitor la apele sărate de la Jabenița, până în prezent cel mai valoros studiu rămâne "Hidrogeologia Jabeniței" (1968) a profesorului Sfâriac I. din Târgu Mureș¹³. Cu rigurozitate științifică, autorul analizează și descrie lacurile sărate, expunând informații referitoare la particularitățile morfometrice ale lacurilor, la hidrologie, alimentarea lacurilor, compoziția chimică a apei lacurilor, la efectele terapeutice dar și la geologia ori aspectul morfologic al satului, totodată punctând și repere istorice și locale esențiale și sugestii de valorificare. Imaginea lucrării este îmbogățită cu o hartă de amplasare a regiunii, fotografii, profile, tabele și planuri.

Cu privire la amenajarea lacului de ocnă pentru ștrand, este amintită podirea lui în anul 1935-1936, înainte lacul având 70 m adâncime. De asemenea, dimensiunile amenajării: lungimea de 31 m, lățimea de 21 m și adâncimea relativă de 14 m, iar suprafața de 651 m², lacul având formă patrulateră¹⁴.

În scop curativ un rol important îl au

nămolurile, prezente numai în bălțile de pe platoul Gureți, ștrandul fiind aprovizionat prin transportarea nămolului de la cea mai mare baltă.

Fântâna Gureți (foto 7) se află pe partea de NV a satului, pe fruntea platoului Gureți (această denumire nu apare în studiul prof. Sfâriac), pe care se mai păstrează două bălți sărate (foto 8) din cele trei lacuri menționate în studiul amintit. Transformarea lacurilor în bălți se datorează colmatării accentuate sub presiunea antropică, oamenii care aveau – și au – terenuri agricole în jur depozitează în aceste bălți coceni, resturi de plante agricole, buruieni, pietre, sticle de plastic și alte resturi menajere. Fântâna Gureți a fost amenajată în anul 1987 și este folosită și în prezent.

O altă fântână veche, cândva cea mai importantă pentru sătenii din Jabenita și împrejurimi, există în imediata apropiere a băilor din sat, lângă șoseaua principală. Fântâna este acoperită. Practic este o încăpere construită din lemn, fără ferestre, doar cu o ușă, asemănătoare ca și construcție cu fântâna din Ideciu de Jos. De câțiva ani are apă dulce, poluată de infiltrarea dejectiilor animaliere de la gospodăriile din apropiere.

Malul drept și abrupt al râului Gurghiu intersectează filonul mai în aval de spatele microstațiunii, producând surpări, dezgolind pereții de sare (foto 9). De aici localnicii mai scot și în prezent bulgări de sare cu târnăcoape și răngi de fier, dar pentru a le folosi numai în alimentația animalelor.

Nu se cunoaște precis anul sau perioada în care ocna de la Jabenita s-a inundat cu apă, transformându-se în lac, dar bazinul a suferit reamenajări de mai multe ori de-a lungul ultimului secol, constituind și în prezent o bază importantă de agrement, la concurență cu ștrandul de la Ideciu de Jos. O sursă¹⁵ indică anul 1880 de când apa sărată, cu conținut bogat de clorură de sodiu și iod, este folosită pentru tratament. Anul 1997 marchează reînființarea microstațiunii „Băile sărate Jabenita”, aflată în proprietatea societății S.C. Agroturism Gurghiu S.R.L., una din activitățile de bază ale acesteia fiind agroturismul și prestarea de servicii turistice pe valea Gurghiului. Ștrandul (foto 10) permite băi curative în aer liber pentru tratarea afecțiunilor de natură reumatică, indicate profilactic și persoanelor sănătoase și aparent sănătoase, cu factori predispozanți pentru îmbolnăvire. Datorită proprietăților curative

deosebite, ungerile cu nămol sunt apreciate indiferent de vârsta celor care le folosesc. Este cunoscut și faptul că apa sărată este un puternic stimulent al circulației sangvine, supune inima la o activitate mai intensă, fapt ce constituie o contraindicație pentru cardiaci.

Lucrarea „Monografia Gurghiului” (1971) oferă informația conform căreia fântâni cu murătoare mai posedă și satele din apropiere: Hodac, Ibănești, Cașva, Comori, Sânmihai, Beica de Sus și de Jos, Adrian, Solovăstru, alăturându-le localităților ce aveau sare sub diferite forme (Orșova, Gurghiu și Jabenita)¹⁶. Această referire este eronată, deoarece locuitorii satelor menționate, neavând sare, aveau dreptul să ia apă sărată din fântânile Dealului Slatini sau aflate în Jabenita, fântâni care aveau deci întrebuințare comună. În urma interviuării mai multor localnici am aflat că prima serie de sate pomenite mai sus nu deține deloc sare pe suprafața ei.

O notă aparte o dau speciile vegetale halofile, care au o mare răspândire pe arealele descrise în acest studiu, trădând îmbibarea substratului cu săruri natrice, speciile identificate cu oarecare ușurință fiind *Salicornia herbacea* sau *sărărița* (brânca) – fam. Chenopodiaceae; *sica* sau *ridichioara*, numită *floarea sărată* la Ideciu de Jos și *iarba mâții* la Orșova; *Statice gmelini*, cu flori albastre-liliachii din fam. Plumbaginaceae. Izolat am putut distinge și *Aster tripolium* sau *stelița de sărătură*, cu flori violet.

CONCLUZII

Din cele prezentate în lucrarea de față, se poate distinge un început al studiului arealelor sărate pe Valea Gurghiului, constituind o repertoriere incipientă. Există suficiente repere care merită a fi cercetate și cunoscute, precum:

- importanța sării în viața localnicilor, în rol de condiment alimentar;
- transpunerea sării în obiceiuri, folclor și tradiții;
- rolul sării în economia locală, zonală și chiar regională. Să reținem faptul că valea Mureșului a fost un important drum comercial, cu ramificație spre ocna exploatată la Jabenita, sarea fiind o sursă importantă de comerț pentru stăpânitori dar și sursă de întreținere pentru tăietorii de sare; nu putem ignora nici rolul sării ca materie folosită în diferite meșteșuguri;

- vegetația halofilă;
- modalitățile de cură naturistă practicate de localnici;
- potențialul turistic și valorificarea lui în trecut, prezent și în planuri de perspectivă;
- analiza suprafețelor deja construite pe depozitele de sare, susceptibile de fenomene de risc, sarea fiind, așa cum bine se știe, plastică și repede solubilă, obligând la un moment dat strămutarea forțată a gospodăriilor sătenilor ca urmare a instabilității subsolului.

Importanța apelor sărate reiese și din faptul că, în jurul anumitor izvoare s-au dezvoltat

timp de peste un secol, puncte turistice de atracție balneară, ce au implicații benefice asupra economiei localităților.

Conexiunea dintre sare și locuitori de-a lungul timpului prezintă încă lacune, fapt ce îndeamnă la cercetări arhivistice pentru a se afla din documente date cu privire la cantitatea sării exploatare, localizarea precisă a exploatărilor, aflarea modalităților prin care se exploata sarea (ocnă, galerii), chiar descoperirea unor elemente ilustrative care să contureze mai clar imaginea bogăției salinare.

Arthur Szabo

Note - Notes

1. **Olteanu 1972**, pag. 91.
2. **Waverley 1972**, pag. 88. Concluzia autorului asupra evoluției hranei omului este că aceasta a suferit două mari transformări: prima, în folosirea focului pentru prepararea hranei, iar a doua prin condimentarea alimentelor cu ajutorul sării.
3. **Petrescu 2002**, pag. 204.
4. Chinceș este denumirea maghiară a satului Comori.
5. **Chindea, Lateș 1971**, pag. 82.
6. Urbariul din anul 1688 prin care se reglementau raporturile dintre iobagi și stăpânii domeniului și renta în produse (dijma) pentru iobagii din comunele care aparțineau

- domeniului.
7. **Chindea, Lateș 1971**, pag. 54.
8. **IstRom 1960**, pag. 376.
9. **Pallos 1877**
10. Ibidem, pag. 1-2
11. Ibidem, pag. 2
12. **Pascu f.a.**
13. **Sfâriac 1968**
14. Idem, pag. 43.
15. "Izvoarele curative de apă sărată", preluat de pe site-ul internet www.adrcentru.ro.
16. **Chindea, Lateș 1971**, pag. 82.

Bibliografie - Bibliography

- Chindea, Lateș 1971**
CHINDEA TEODOR, LATEȘ NICOLAE, *Monografia Gurghiuului*, Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Mureș, Tîrgu Mureș, 1971.
- IstRom 1960**
***, *Istoria României*, Editura Academiei R.S.R., București, 1960, vol. I.
- Leprich f.a.**
LEPRICH MICHAEL, HEIMATBUCH NIEDER-EIDISCH, *Schicksal einer sächsischen Gemeinde in Nordsiebenbürgen*, Innsbruck, f.a.
- Olteanu 1972**
OLTEANU ȘTEFAN, *Pietrele castelului și bolovanii de sare*, în *Magazin istoric* nr. 1 / 1972.
- Pallos 1887**
PALLOS A., *Zsábenyicza (Görgény sóakna) / Jabenîța (Ocna de sare Gurghiu)*, Kolozsvár, I, nr. 182, 1887.

- Pascu f.a.**
PASCU ȘTEFAN, *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, Edit. Academiei R.S.R., București
- Petrescu 2002**
PETRESCU IUSTINIAN (coord.), *Catastrofe geologice*, Edit. Dacia, Cluj Napoca, 2002, 10.3 – "Sarea – bogăție și blestem" (pag. 203 - 211).
- Sfâriac 1968**
SFÂRIAC I., *Hidrogeologia Jabenîței*, în *Comunicări de geografie*, vol. VI, Societatea de Științe Geografice din R.S.R., București, 1968 (comunicare prezentată la simpozionul Filialei Tîrgu Mureș a S.S.N.G., la 6. XI. 1966).
- Waverley 1972**
WAVERLEY ROOT, *Mică și incompletă poveste a sării*, în *Magazin istoric* nr. 1 / 1972.

Foto 1. Bazinetul unde se află fântâna comorenilor
Photo 1. The small basin where the well of Comori village is found

Foto 2. Izvoare neîntreținute de lângă fântâna comorenilor
Photo 2. Springs not kept in repair, found right next to the well of Comori village

Foto 3. Construcție de protecție de la fântâna comorenilor
Photo 3. Construction built to protect the well of Comori village

Foto 4. Bazinul de apă sărată, zidit în beton
Photo 4. The brine pool, walled in concrete

Foto 5. Râpa exploatată de orșoveni
Photo 5. The precipice exploited by the inhabitants of Orșova

Foto 6. Izvorul amenajat al orșovenilor
Photo 6. The arranged spring of the inhabitants of Orșova

Foto 7. Fântâna Gureți din Jabețița
Photo 7. The Gureți well from Jabețița

Foto 8. Lacuri cu nămol salin de pe platoul Gureți, Jabețița
Photo 8. Lakes with salted silt on the Gureți plateau, Jabețița

Foto 9. Surpătură în malul râului Gurghiu, dezvelind filonul de sare
Photo 9. Landslide on the bank of Gurghiu River that revealed the rock salt vein

Foto 10. "Băile sărate Jăbenița", reînființate în anul 1997
Photo 10. "The Jăbenița salted baths", opened again in 1997

Foto 11. Vedere generală a Văii Gurghiului
Photo 11. General view of the Gurghiu Valley

Fotografia - de la ieri la azi

„Fotografia este un puternic mijloc de expresie. Bine folosită, ea devine o mare forță de binefacere și înțelegere...”

W. EUGENE SMITH (1918-1979)

Cuvinte cheie: Transilvania, Harghita, artă fotografică, fotografie, bienale

Key words: Transylvania, Harghita, photographic art, photography, biennial exhibitions

Abstract

In the last 170 years that passed since the invention of photographic image, the application possibilities of the photographic procedure have made it the fastest and most precise means of documentation in everyday as well as in scientific and artistic life.

The inventors of the procedure were Nicéphore Niepce and Jacques Daguerre (1822), but the official date of the invention is considered to be 1839.

Photography has not only served as a document but as an admirable way of expression of a new art – the art of photography which harmoniously combines inspiration and sense of art with technique. In Europe, one can identify the successive phases of photography from the objective – through the subjective – to the magic realism.

Many photographers have expressed their thoughts about the craftsmanship, the states of mind that have overwhelmed them, their methods of work etc. In our country, the heyday of professional photography originates from the period in between the world wars and it is related to the photo portrait.

Besides plastic arts, photographic art has a long tradition in Harghita County, its beginnings dating back to about 135-145 years. Photography, stills, diaporamas have been praised by all art lovers at home and abroad. The countless exhibitions, international saloons, the "Experiment" photographic art biennials, photography camps, photography books (real "histories" of places in images), all prove that photography witnesses a gradual progress in our area, the photographer inviting us to have a look at images that communicate and offer us an insight into their essence.

Străduința omului de a înregistra informația vizuală este ceva foarte străvechi și începe cu desenele omului primitiv, va continua cu picturile ce devin din ce în ce mai perfecte, va lua avânt prin apariția fotografiei și ajunge la apogeu cu punerea în practică a procedurii înregistrării imaginii spațiale a unui obiect, care folosește lumina laserului (atât pentru înregistrare, cât și pentru privirea plăcii fotografice-hologramei), descoperire care poartă numele de HOLOGRAFIE.

Astăzi fotografia constituie o realitate culturală, estetică și economică. Să ne întoarcem la acele momente ale trecutului, retrăind scurtele etape ale istoriei fotografiei.

Se crede că învățatul grec Aristotel, care a trăit acum 2400 de ani, a fost primul om, care a putut prinde o imagine într-o cameră obscură. După circa 1900 de ani de la această descoperire, celebrul pictor și savant italian Leonardo da Vinci a fost primul, care a dat o explicație științifică formării imaginii în camera obscură.

Nicéphore Niepce a reușit între anii 1820 și 1824 să reproducă, pentru prima dată, pe o suprafață sensibilă preparată în mod special, imaginea formată în camera obscură și, să fixeze această imagine pentru a-i da o oare-

care stabilitate. Imaginea respectivă se forma pe o placă de metal pe care fusese aplicată în prealabil o soluție de bitum de ludeea, care, brun închis la origine, se albea sub acțiunea luminii. Să menționăm că de prin 1818 au loc și acele încercări de fotografie directă și facem cunoștință cu așa numitele camere fotografice cu burduf sau cu diafragma-iris, ca după patru ani, în 1822 același Niepce să obțină prima fotografie, fiind considerat întemeietorul fotografiei.

Pentru a-și dezvolta descoperirea și a o pune în practica curentă, Niepce s-a asociat în anul 1829 cu Jacques Daguerre, pictor decorator care, la rândul său, efectuase cercetări serioase asupra opticii și a camerei obscure. Ei au pus la punct un procedeu, căruia, de comun acord, i-au dat numele de *daghereotipie* și care constă din dezvoltarea sub acțiunea vaporilor de mercur a unei plăci sensibilizate cu iodură de argint. În anul 1835, Talbot (W.H.Fox) a obținut pe hârtie transparentă adevărate negative, pe care a reușit să le reproducă în pozitiv prin contactul cu hârtia sensibilizată cu clorură de argint.

Deși prima daghereotipie (primul procedeu chimic datorită căruia a devenit posibilă înregistrarea fotografică a imaginii unui

obiect) a fost obținută în anul 1822, oficial anul descoperirii fotografiei este considerat 1839, când marele fizician și astronom francez Dominique Francois Jean Arago (1786-1853) a făcut o comunicare pe această temă la Academia de științe din Paris. Cum arătam procedeul fotografic a fost inventat și pus la punct de către Nicéphore Niepce și Jacques Daguerre, în prima jumătate a secolului al XIX-lea; pentru motive rămase necunoscute, paternitatea procedeului (astăzi abandonat) și deci și denumirea au fost atribuite numai celui de al doilea, ceea ce – din punct de vedere istoric – este un neadevăr.

În 1939 se folosește pentru prima oară cuvântul „fotografie” lucru datorat lui Herschel (John F.W.) și se realizează „tehnologia” întăririi imaginilor cu ajutorul clorurii de mercur, ca la un an, în 1840, Goddard (J.F.) să folosească bromul pentru sensibilizarea plăcilor dagheriene; în același an Draper (J.H.) face primele fotografii ale lunii, obținute pe plăci dagheriene.

În anul 1844 putem vorbi de aparatul fotografic panoramic care permitea obținerea unui tur de orizont pe plăci dagheriene, autorul fiind Martens (F.). În anul 1847, Niépce de Saint-Victor, rudă cu întemeietorul fotografiei, a folosit un suport nou pentru negative: placa de sticlă cu albumină, abandonată mai târziu, prin anul 1850, în favoarea plăcii cu colodiu. Privitor la prima revistă de fotografie, aceasta se întâmplă în 1847 la New York, unde se editează „THE DAGUER-ROTIPE”.

Primele tentative de fotografiere în culori pe plăci de argint incomplet clorurate sunt legate de numele lui Becquerel (Edmond), 1848, iar încercările cu colodium, pentru obținerea de imagini negative pe sticlă se fac în 1894 (Le Gray-G.). Talbot (W.H.Fox) este cel care reușește prin 1851 fotografierea unui obiect în mișcare rapidă, cu ajutorul scântei produse de descărcarea unui condensator; tot el în 1852, prin intermediul tramelor face primele încercări de heliogravură.

Cei patru cercetători, Lemerrier, Lerebours, Barreswill și Davanne vor efectua prin 1852 fotolitografie în semitonuri, pe piatră sensibilizată cu bitum, iar Niépce de Saint-Victor experimentează heliograma cu bitum pe placă de oțel (1853).

Mai reținem câteva „curiozități” fotografice: în 1855 Lafon de Camarsac (P.M.) face fotografii vitrificate pe email sau porțelan;

Tournachon (G.F.), zis Nadar reușește să facă fotografie aeriană luată din naceala unui balon (1856); Woodward (J.J.) în 1859, folosind ca sursă de lumină radiațiile solare „inventează” aparatul de mărit.

În anul 1871, un progres esențial a fost realizat de dr. Maddox (R.L.), care a pus la punct o emulsie pozitivă în care sărurile de argint erau încorporate într-un strat de gelatină și care-și conserva în stare uscată, sensibilitatea. Pornind de la aceasta, Johnston (J.) și Bolton (W.B.) obțin în anul 1873 o emulsie negativă cu gelatino-bromură iar în anul 1874, firma „Liverpool Dry Plate Co” pune în vânzare primele plăci uscate cu gelatino-bromură; astfel fotografia intră în domeniul practic. După ce G. Eastman inventează (1884) pelicula fotosensibilă în bobină constând dintr-o bandă de celuloid subțire pe care se afla aplicată o emulsie fotosensibilă, fotografia s-a văzut pusă la îndemâna tuturor amatorilor.

Pe drumul deschis de înaintași „cronologia fotografică” ne aduce alte și alte noutăți. Asistăm la ameliorări considerabile în domeniul opticii fotografice, în construcția aparatelor fotografice, în compoziția emulsiilor sensibile – principiul obținerii negativului și pozitivului fotografic rămânând însă același, nu survin modificări în acest sens. Un lucru rămâne cert, tehnicile sunt în continuu progres.

Menționăm câteva experimente și descoperiri mai semnificative: în anul 1890 Hurter (F.) și Driffield (V.C.) trec la studiul științific al caracteristicilor emulsiilor sensibile și la crearea fotometriei fotografice, ca după un an (1891) Lippmann (G.) să realizeze fotografia în culori prin metoda interferențială. Frații Lumière, Louis și Auguste au rezolvat problemele ridicate de cercetările lui Marey și Edison cu privire la proiecția de imagini fotografice în succesiune rapidă pe ecran, astfel avea să se nască la sfârșitul anului 1895, cinematograful, prima proiecție publică având loc la Paris. Aplicarea procedeului cu cerneluri grase în fotografia artistică aparține lui Rawlins (G.E.H.) în 1904, iar reproducerea fotografică a documentelor pe film cinematografic standard (microfilm) este legată de numele lui Goldschmidt (R.B.), 1907. În anul 1908 Belin (E.) avea să transmită primele imagini fotografice pe firul telefonic (belinografie, telefotografie), termenul a fost înlocuit în zilele noastre cu telefoto sau telefotografie. În 1924 firma Leitz (Leica) lansează aparatul de fotografiat de format

mic, utilizând film cinematografic, pentru ca în 1935 să apară filmul de 16 mm „Kodachrome” iar în 1936 și filmele de 35 mm. Edgerton (H.E.) va perfecționa lămpile-fulger electronice (1939), iar în 1946 cei trei cercetători Blackner (L.L.), Brown (F.M.) și Kunz (C.J.) după un șir de experiențe, realizează procedeul fotografic „polaroid”, care permite obținerea unei imagini pozitive într-un interval de timp foarte scurt, de maximum un minut.

Când vorbim de fotografie implicit ne gândim și la aparatele și dispozitivele create pentru surprinderea imaginilor. Construcția acestora are la bază o mecanică de înaltă precizie, elemente de electronică și informatică, noțiuni de optică avansată. Progresul micro-electronicii i-a ajutat pe constructori să multiplice automatismele în cadrul aceluiași aparat de fotografiat. Au înregistrat progrese considerabile în ultimii ani și materialele fotosensibile. Noile tehnologii vizează filmele color, ameliorarea latitudinii de expunere și a rezoluției. O revoluție esențială în tehnica imaginii o constituie apariția fotografiei electronice (sistemele Mavica și Polaroid) bazată pe circuitele de tip CTS (circuite electronice integrate) de tipul MOS (metal-oxid-semiconductor), respectiv circuite cu transfer de sarcină.

Ceea ce invenția tiparului a fost pentru gândirea omenească și cuvântul vorbit, același lucru a devenit – în fericită completare – fotografia pentru reproducerea în imagini. Fotografia nu a servit doar ca document, ea s-a dovedit, încă de la început, un admirabil mijloc de expresie pentru o nouă artă – arta fotografică, unde inspirația și simțul artistic se îmbină, în mod armonios, cu tehnica.

În cei 170 de ani care s-au scurs de la apariția imaginii fotografice posibilitățile de aplicare au făcut din procedeul fotografic cel mai precis și rapid mijloc de documentare, atât în domeniul vieții de toate zilele, cât și în cel științific și artistic.

Dintre primii fotografi care au fost de fapt artiști plastici consacrați, fotografiile lor fiind adevărate opere de artă îi pomenim aici pe David Octavius Hill (1802-1870) și Iulia Margareta Cameron (1814-1879) din Anglia, Gaspard Félix de Tournachon-Nadar (1820-1910) din Franța, iar în România cunoscutul pictor Carol Popp de Szatmáry (1812-1885), care pentru fotografiile făcute în războiul ruso-turc (1852-1853) este recunoscut ca primul fotoreporter de război din lume.

*

Fotograful este artistul cel mai legat de lumea în care trăiește, atelierul său fiind lumea de azi. Centrul de greutate al activității sale creatoare se află în mijlocul vieții, laboratorul fiind locul unde își concretizează imaginile. Aici au loc eliminările sau întregirile, sublinierile și corecțiile... altfel zis „manipulările și trucajele” în sensul bun al termenilor, pentru că procedeul dacă nu se face cu precizie și acuratețe, poate distruge imaginea originală, denaturându-se linii, forme, volume și culori. În laborator fotograful sensibil, cu o concepție clară vrea să imprime imaginilor sale acel caracter foarte personal.

Pe artiștii fotografi îi cunoaștem din expoziții, publicații, albume. Oricine îndrăgește fotografia are marea satisfacție a vedea că ea progresa în pas cu vremea, reflectând esențele lumii de azi.

S-a vorbit și s-a scris enorm despre fotografie, despre aparate și materiale fotografice, despre tehnică. Istoricii și criticii de artă vin să-i „judece” pe fotografi, considerându-i personaje principale în tot ce realizează sau expun privitorilor. Acești analiști au calitatea să constate dacă fotograful „face sau nu face artă”, dacă „libertatea de creație” de care dispune autorul este valorificată pentru plăsmuirea imaginilor valoroase. Comentatorii s-au grăbit deseori să numească „artă” ceea ce nu era decât „experiment”. Vom face precizarea, deja cunoscută, dacă în științe creația tinde spre o clarificare a fenomenelor, în artă (plastică sau fotografică) creația se dorește o aprofundare și îmbogățire a puterii de sugestie.

Dacă fotografia este altă artă, altceva decât pictura și dacă ea rămâne artă vizuală, în ciuda unor metode și posibilități de creație diferite, imaginea fotografică este obținută în alt mod decât tabloul. În zilele noastre mulți fotografi cred că au ajuns la faza când de la marii fotografi, maeștri, au desprins multe soluții și știu tot ce trebuie pentru „mersul”, înălțarea spre doritele succese. Pentru a se face înțeles prin imaginile sale, credem că artistul fotograf va trebui să rezolve cu măiestrie și subtilitate dilema cu privire la orientarea creației sale: „spre documentar sau artă, spre artă sau kitsch?!”

Mulți fotografi alb/negru recurg la manipulări de laborator pentru a-și salva imagini interesante – același lucru se observă și în color. Realitatea, viața, oferă atât de mult

încât o redare sensibil înțeleasă și judicios compusă, nu mai necesită nicio manipulare ulterioară. Unele statistici arată că cca.90% dintre cele mai frumoase și valoroase fotografii din lume sunt fotografii directe, obținute prin modalități obișnuite. Secretul lor nu constă în tehnici speciale, ci în observare sensibilă, alegere inteligentă și cadrare a esențelor. Fără starea de spirit a unui artist nu există artă. Se spune că foarte mult din ceea ce vezi depinde de ceea ce cauți.

În fotografia alb/negru, problemele cu care fotograful este confruntat în încercările sale de interpretare sunt întrucâtva mai simple, fiindcă aspectele tehnice sunt mai accesibile. Nu același lucru se întâmplă când se apropie de fotografia color, aici aspectele tehnice sunt mai dificile, iar culoarea ca expresie subtilă și autoritară este mult mai greu de stăpânit. Rezolvările cromatice ale unei imagini nu se limitează doar la intuiție primitivă sau la un bun gust convențional, în acest caz intervenind „arta sugerării”. Este foarte greu ca produsul industrial de serie, fără putere de sugestie să-l faci să „trăiască”. Ori culoarea, ca și în pictură, trebuie s-o faci să grăiască. Se spune, pe drept, că mulți fotografi pot să copieze exact, decât să facă culorile să vorbească. Fotograful nu are libertatea pictorului de a exagera sau stinge o anumită culoare din tablou. Lucrând pe materiale trichrome, fotograful trebuie să gândească, să prevadă efectele produse, ne gândim aici la filtrul folosit pentru cele trei straturi de culori diferite din emulsie, dar și la expunerea făcută asupra fiecărui strat.

Există fotografia care se impune prin valoarea sa metaforică, după cum există fotografia profesioniștilor și cea a amatorilor. În scurta sa istorie, fotografia s-a afirmat cu o forță extraordinară, dovedindu-și, atunci când o abordăm în calitate de componentă a vizualului, o profundă vocație populară.

Până în ziua de azi persistă întrebarea: cum poate fi înțeleasă fotografia ca artă? Mulți sunt dispuși a întrebuița cuvântul „artă” cu prea multă ușurință uneori.

Având originea în trecutul culturilor europene cuvântul „artă” posedă mai multe accepțiuni, pentru desemnarea aceleiași realități a artei existând chiar mai multe denumiri. Dacă ne gândim că vechii greci pentru a desemna un anumit aspect al artei foloseau cuvântul *techné*, care înseamnă meșteșug, (pentru desemnarea diferitelor aspecte ale artei, mai avem și cuvântul *Mimesis*-imitație,

ceea ce ar fi desemnat „opera de artă” ca prezență ce întotdeauna imită ceva, fie ceva concret, fie modul de a fi a lucrurilor din preajma omului), iar prin latinescul *ars* au fost preluate toate sensurile pe care le avea arta, raportată la celelalte arte, fotografia ne apare astăzi ca fenomen de masă, și nu numai ca artă sau meșteșug¹.

Atunci când fotografia vrem s-o înțelegem ca artă, trebuie să reținem că fotografia artistică nu se identifică doar cu imaginea ireproșabilă pe peliculă și fixată pe hârtie. Este ceva mai mult decât atât pentru că ea diferă de simpla imagine martor sau de imaginea-document.

În Europa se pot trasa etapele care se succed după fotografia obiectivă, prin fotografia subiectivă, până la realismul magic. Au fost destui fotografi care și-au exprimat gândurile cu privire la acest meșteșug, despre stările de spirit care i-au încercat, metodele lor de lucru etc. Cunoscuta fotografă Katharina Meldner (n.1943) într-un interviu spune că „Fotografia este în mod esențial secvență, dezvoltare, reproducere, entropie”. Desprindem dintr-un articol publicat în *Fotografie als Kunst – Kunst als Fotografie* (Köln, 1979) comentariul lui Neusüss și Renate Heyne: „Autenticul în fotografie este imaginea realității filtrată până la subiectivitatea autorului - nu imaginea înseși... În ceea ce s-a numit „fotografie conceptuală”, fotografia devine un mijloc de a reprezenta concepte gândite înainte...” Lărgind sfera se mai menționează că „fiecare fotograf utilizează fotografia în mod deosebit și aplică întreaga gamă a modalităților fotografice, de la fotografia documentară, până la instantanee și imagini fără valoare...” Așa dar în afară de fotografia conceptuală, vom constata că au existat și alte tendințe, ca „fotografia analitică”, „phototexts” (story-art sau narrative art), fotografia de instantaneu, fotografia socială, fotografia-document, cu precizarea că marele fotograf Gaspard Félix Tournachon, Nadar (1820-1910), francezul în atelierul căruia s-au perindat toate celebritățile Parisului ca să se lase fotografiate, primul fotograf care a folosit lumina electrică la portret și, în 1858, primul care a fotografiat Parisul din balon, a fost pionierul genului foto-interviu. (Când omul de știință M.E. Chevreul a împlinit 101 ani, Nadar împreună cu fiul său Paul și cu un stenograf, au realizat un foto-interviu, primul în istoria publicisticii. Nadar puneă întrebările, Paul fotografia, iar

stenograful nota discuția. Interviu a fost publicat în „Le Journal Illustre” la 5 septembrie 1886)².

*

În ceea ce privește fotografia artistică din țara noastră, o spunem cu regret că ea s-a menținut în afara curentului principal al artei fotografice mondiale. În trecut am avut foarte puțini cercetători în domeniul istoriei fotografiei românești. Un material de referință al perioadei de pionierat ni-l oferă Constantin Săvulescu, care a publicat „Cronologia Fotografiei Românești”³, din începuturi până în preajma primului război mondial. Pasionații de fotografii, pe atunci puțini la număr se vor grupa în organizația „F.A.R.”, condusă de dr. Spiru Constantinescu. Subiectele membrilor se vor rezuma la portrete, peisaje, naturi moarte, nuduri și foarte puține instantanee, fiind martorii unei fotografii pictorialiste, ilustrative, cu încercări de tipul „fotogenice”. După 1944 se înființează „Asociația Artiștilor Fotografi” (A.A.F.), numărul membrilor crescând, dintre care mulți tineri. A.A.F. va deveni membră a „Federației Internaționale de Artă Fotografică” (F.I.A.F.), prilej de participare a fotografiilor la diverse întruniri și saloane internaționale.

La noi, perioada de avânt a fotografiei profesionale, a avut loc între cele două războaie și este legată de fotografia-portret. Se remarcă Otto Grossar, promotorul portretului color, și Aurel Bauh, cel care aprofundează psihologia modelelor, fiind autorul unor interesante coperti de cărți. Fotografia de arhitectură, tehnică și de propagandă au abordat-o Tadeu, Gh. Bădescu, Tețu. Se deschide drumul spre fotografia autentică și de calitate, câteva nume de artiști fiind reprezentative: Dinescu, Pandele, Lăzăroiu, Cahane, Dinu Lazăr, Hanu, evident Ion Miclea, a cărui operă are un caracter documentar-artistic până în zilele noastre. Dintre cei care au lucrat diaporamă îi pomenim pe Butnaru și Cheptea. Lista ar putea continua până la perioada de față. Dr. Spiru Constantinescu Hon.E.F.I.A.P., Președintele Asociației Artiștilor Fotografi din România, Hon. Vicepreședinte al F.I.A.P. (prin anii 1960) remarcă că prin fotografie s-a reușit, să se „vadă”, cu mult mai mult și mult mai bine decât puteau vedea cei mai ageri ochi. „Fotografia a înregistrat imagini acolo unde cu greu putea ajunge omul sau chiar acolo unde până acum omului îi era inaccesi-

bil. Cu emulsii speciale, s-au realizat fotografii în cosmos, în adâncurile apelor, sub pământ, iar cu ajutorul razelor x, s-au făcut fotografii prin organismul omului, prin straturile picturilor și atâtea altele”⁴.

Apariția fotografiei electronice, bazată și ea pe progresele remarcabile în domeniul componentelor electronice moderne, constituie o revoluție esențială în tehnica imaginii și care deschide perspective ce astăzi nici nu pot fi bănuite.

Fotografia poate fi înțeleasă în oricare colț al globului pământesc, este un mijloc universal de comunicare fiind o reprezentare vizuală directă a unui subiect sau eveniment. Fotografia bună, de calitate trezește interesul privitorului, fotograful unei asemenea imagini dând dovadă de pricepere tehnică și intuiție artistică. Astăzi avem ocazia să întâlnim destule fotografii care sunt perfecte din punct de vedere tehnic și totuși în ciuda acestei perfecțiuni, ele nu comunică aproape nimic, sunt lipsite de interes, se dovedesc plictisitoare. Artiștii fotografi au făcut destule progrese în ce privește procesul de creație, care trebuie să aibă loc înaintea momentului expunerii. Înainte de a expune, fotograful poate să selecționeze și să respingă, are prilejul să condenseze, să stilizeze, să dramatizeze. În timpul etapelor premergătoare actului declanșării fotograful are libertatea de a decide ce căi, mijloace, unelte și tehnici să aleagă, ca fiind cele mai potrivite pentru transformarea ideilor în fotografii. Astăzi cu ajutorul aparatelor fotografice digitale se ușurează calea pentru traducerea elementelor abstracte – idei, simțăminte, emoții – în forma concretă a fotografiei. Fotografia care emoționează privitorul are în spatele ei fotograful cu puternica sa reacție emoțională, interesul sincer al acestuia față de subiectul ales.

Se spune că nu există doi oameni care să vadă, să gândească, să simtă și să reacționeze exact la fel, altfel spus imaginile aceluiași subiect realizate de fotografi diferiți trebuie să fie deosebite. De aici concluzia că o fotografie nu poate fi decât în foarte rare prilejuri cu adevărat obiectivă pentru că ea va reflecta, în general, personalitatea și părerea celui care a realizat-o. Este de la sine înțeles că imaginea subiectivă produce o impresie mai puternică despre subiect decât cea care s-ar obține printr-o fotografie „obiectivă”. Pornind de la premisa că executarea unei fotografii este, în fapt, destul de simplă și că

se poate obține ușor o imagine identificabilă a subiectului o serie de fotografii, din comoditate, nu-și dau interesul de a cunoaște cât mai multe despre subiectul ales și de a căuta fapte revelatoare în legătură cu el. Un astfel de fotograf va „fabrica” imagini care nu răspund corespunzător celor patru întrebări: Ce este caracteristic la subiect? Ce este de prisos? Ce trebuie scos în evidență? Ce trebuie eliminat? Este cât se poate de evident că răspunsurile pozitive la cele menționate conduc la înțelegerea exactă a subiectului care urmează să fie fotografiat. Se poate conchide că este foarte mare deosebire între o fotografie identificabilă, care stârnește mult prea puțin interes sau chiar deloc, și o fotografie semnificativă care întrunește calitățile, captează atenția, conține simbolurile cum ar fi perspectiva, contrastul, nuanțele, claritatea, atmosfera ș.a.

Vor exista și în arta fotografică totdeauna pendulări între obiectiv și subiectiv, ilustrativ și abstract (figurativ și nonfigurativ). Moștenirea și înaintașii nu trebuie uitați, dar suntem conștienți că vor veni alte perioade cu probleme noi, generații cu forme de expresii mult diferite.

*

Despre începuturile fotografiei pe meleagurile harghitene se poate vorbi de circa 135-145 de ani, fiind legate de numele lui Orbán Balázs (1829-1890), originar din localitatea Polonița, jud. Harghita, autorul cunoscutei monografii *A Székelyföld leírása – Descrierea ținutului secuiesc*, al cărei prim volum a apărut în 1869, lucrare pe care a ilustrat-o cu imagini fotografice realizate chiar de el. În imensul său periplu secuiesc, descoperă, printre altele, alături de portul secuiesc și ceangăiesc, frumusețea costumului românesc din zona Topliței, oamenii din părțile locului, lăsându-se această consemnare, însoțită și de un document fotografic: *„Românii din Toplița sunt oameni frumoși, plini de virtuți, asemeni vieții pline de muncă și hărnicie posibilă într-un mediu montan; portul popular din Toplița este pitoresc, în special costumul de sărbătoare al femeilor este încântător...”*⁵.

După Orbán Balázs, în ultimele trei decenii ale secolului al XIX-lea, localitățile actualului jud. Harghita sunt vizitate de așa numiții fotografi pelerini, unii, după sezoanele vară-toamnă, se vor reîntoarce pentru a se stabili definitiv în aceste așezări înființând ateliere private.

Ferenczy Lukács, originar din Frumoasa-Ciuc, după studiul meșteșugului fotografic la Brașov, activând și la Arad, va fi considerat prin 1876, fotograf oficial al Odorheiului Secuiesc. El nu va neglija însă „deplasările” la Cristuru Secuiesc, Gheorgheni și Miercurea Ciuc, în atelierul său „intrând” și imagini din aceste orașe. Privitor la Gheorgheni, din documentarea noastră reiese că în jurul anului 1875 își începe aici activitatea de profesor de desen și fotograf Hoppé Lipót, care va locui în Gheorgheni 16 ani, până în 1891. Îl va urma Ruczeszdorfer Ferenc, presa și reclamele de atunci consemnându-i preocupările.

Imaginile fotografice ce au fost realizate în Cristuru Secuiesc datează de la sfârșitul anului 1870. Muzeul „Molnár István” din acest oraș deține o fototecă valoroasă, o parte din imaginile fotografice despre localitate provin din jurul anului 1880, avându-l ca autor pe Gaál Imre, fotograf profesionist, lucrările fiind semnate: „Gaál Imre rajztanár - Székely-Keresztúr” (Gaál Imre profesor de desen – Cristuru-Secuiesc).

Toplițianul Czirják Károly este unul dintre cei mai pasionați colecționari de cărți poștale, deținând fotografii cu o vechime de peste o sută de ani. Prima imagine despre Toplița datează din 1896, iar printre primii fotografi care au editat vederi despre Toplița a fost Heiter György din Reghin, fotograf al curții imperiale încă din 1890. În perioada 1890-1918 îi întâlnim aici pe: Zérig József, Sommer Károly, Nath, Walter Ede, Szabó Fülöp, Rancz Gyula, Moldován Miklós, A. Weisser, Láng Zoltán, T.R. Popescu (între 1912-1915). La începutul anilor 1912-1914 funcționa în orașul de pe Mureș atelierele de fotografie a lui Walter Ede (1851-1934), Szabó Fülöp și Rancz Gyula (1888-1968), acesta continuând activitatea ca fotograf particular până în anul 1948. Deținem date că între anii 1910-1918 s-au editat vederi despre Toplița de către Walter Ede, Szabó Fülöp, editurile „Fotofilm” din Cluj, „Ilustráció” din Gherla, Editura Femeilor Române din Sibiu (1912-1915), „Concordia” din Arad, Editura Căilor Ferate.

Deși cu domiciliul și atelierul în Brașov, fotograful sas, Klement Róbert, nu odată este întâlnit și în Miercurea Ciuc, astfel între anii 1892-1898, mai ales în sezonul cald, va poposi la băile cu ape minerale din împrejurimi. Fotograf clujean, Munkácsi Lajos, considerat prin 1880 ca un profesionist desăvârșit, în toamna lui 1890, la 14 septembrie, va deschide la Miercurea Ciuc „salonul

fotografic". Din documentele acelei perioade aflăm și de alți fotografi, care au tranzitat ținuturile, oficiind îndeletnicirile, satisfăcând cerințele celor interesați. Unul dintre acești fotografi a fost și Adler Alfréd (1855-1947), care între 1882-1888 profesa la Bistrița, dar și la Făgăraș (1882-1898), Orăștie și Mediaș, unde avea ateliere fotografice. În sezoanele estivale îl întâlnim la Tușnad Băi (unde își are și locul de veci) și Miercurea Ciuc. Bíró József, vede lumina zilei la Miercurea Ciuc în 1879, la 11 ani cu mama sa ajunge la București, unde va învăța la un seminar teologic. Tainele fotografiei le va însuși de la un meșter, care-l angajează ca ucenic, apoi vor cutreiera împreună țara. Receptiv la nou, bun cunoscător al limbilor române și germane, este apreciat și asimilat repede în comunitatea locală, deținând în Miercurea Ciuc o serie de funcții importante, cum a fost și cea de viceprimar. În meseria de fotograf a dat dovadă de precizie, claritate și simț artistic, lăsând în urma sa o colecție importantă de fotografii realizate în atelierele sale (primul inaugurat în 1940 la Miercurea Ciuc).

Dintre fotografii pe care am avut plăcerea să-i cunosc personal, pășind cu acea curiozitate adolescentină în studiourile lor, a fost Seiwarth László (1908-1979), cel de la care numeroase familii din Miercurea Ciuc, instituții culturale, muzeul în mod special, păstrează fotografii executate cu măiestrie și în cromatica specifică acelor timpuri, maroniul. Un alt distins fotograf a fost ing. silvic Andory Aladics Zoltán, originar din Făgăraș, cel mai longeviv dintre toți (1899-1990). Prin deschiderea modernului și bine dotatului salon fotografic în 1930, „Foto-Electric”, aduce un nou suflu fotografiei acestor meleaguri, împletind ingenios cele două profesii, silvicultura și fotografia, pe care a ridicat-o la rang de artă. Explicația o avem și datorită faptului că Andory Aladics Zoltán desena frumos și mânua impecabil penelul, iar în timpul liber repara viori. Mai facem precizarea că el făcea și munca de laborator, iar soția retușurile. Cu aparatură modernă, la început de secol XX, conform mărturisirii specialistului, în drumețiile la Jigodin a fotografiat muncile câmpului. „Am immortalizat cositul, treieratul și strânsul fânului”. Tematica lucrărilor sale au o gamă extinsă nelipsind frumusețile naturii, flora și fauna, cinegetica, pescuitul, dovedindu-se artist în portretistică.

Alături de arta plastică, arta fotografică pe meleagurile harghitene, așa cum am consemnat, are o frumoasă tradiție. Fotografia, diapozitivele, diaporama, de-a lungul deceniilor s-au bucurat de elogiile iubitorilor de frumos din județ, țară și străinătate. În toamna lui 2008 s-au împlinit trei decenii de la înființarea în Miercurea Ciuc a primului Fotoclub „Harghita”, iar acum 22 de ani, în 1986 pornea la drum Fotoclubul Prisma tot la Miercurea Ciuc. Mulți își amintesc de bienalele artistice sau sărbătorile diaporamelor. Avem în fața retinei și mulți în suflete acele manifestări pline de căldură și sinceritate când erau etalate roadele unei munci ce părea multora atât de firească și naturală.

Cei care au lansat în 1987 primul salon de artă fotografică pe tema „EXPERIMENT” nu vor uita primii pași spre acel „labirint”, drumul spre necunoscut, „spargerea canoanelor, calea spre nou, drumul spre propria identitate a fotografiei”. În 1989 are loc ediția a II-a a Bienalei de Artă Fotografică Experiment, după care au urmat zece ani de „relax”, de agitații, frământări, „lejerități” și nesincronizări între colaboratori, investitori, probleme de natură obiectivă în fond. Iarna anului 1999 readuce pe podium ideea Fotoclubului de-a organiza a treia Bienală de Artă Fotografică „Experiment '99” cu participarea a 44 de artiști fotografi din 10 orașe și un număr de 236 lucrări. Au fost expuse atunci 67 de lucrări răspunzând „genericului”, dar și spațiului expozițional. După acest eveniment tot mai multe fotocluburi din țară, membrii acestora, dar și autori individuali sunt din ce în ce mai interesați de „minunile Experimentului” de la poalele Harghitei. Din acel moment totul se va derula normal: ediția a IV-a în 2001, a V-a, 2003, a VI-a, 2005, a VII-a, 2007. Între timp are loc și expoziția de artă fotografică având ca generic HANDICAP (în 2002). A fost una din ideile atât de firești și umane să te gândești și la cei care nu pot beneficia de aceleași avantaje ca majoritatea dintre noi, dar au preocupări în diferite domenii, pasiuni interdisciplinare, de frontieră cu fotografia, au har și talent în arta fotografică. Am menționat această inedită acțiune a fotoclubului Prisma, pe lângă atâtea altele, ea putând fi înscrisă în cuvintele rostite de Helvetius: „Seninătatea sufletului este semnul siguranței”.

De-a lungul celor șapte ediții ale Bienalelor de Artă Fotografică EXPERIMENT, organizator Fotoclubul PRISMA din Miercurea Ciuc, au

participat un număr de 517 artiști fotografi amatori și profesioniști din peste 20 de localități, cu un număr de 2453 lucrări. În cele șapte ediții au fost reținute de juriu și expuse 639 de fotografii, semnate de 288 autori⁶.

Autorii fotografi au înțeles că între adevărul vieții și adevărul artei relația este de transfigurare, prin aportul fanteziei ce nu denaturează, ci potențiază elementele realului în structurile imaginarului. Cu trecerea anilor artiștii și-au definit mai lucid potențele creatoare, mijloacele creative, sursele de exprimare ale mesajului propriu, perfecționându-se în vreme și „unealta de lucru”, accesoriile. O fotografie, o lucrare realizată artistic stochează „informații”, fapte, evenimente și stări emoționale. Ele au fost și vor fi documente în timp, mărturii ale vremurilor care au fost și chiar ale „prezicerii” viitorului. Instantaneele fotografice din cotidian, unele foarte interesante prin idee, unghiuri, perspectivă și realizare tehnică au atins retina și sufletul privitorului. Este îmbucurător că în concurență cu Internetul, de exemplu, fotografia, saloanele de artă fotografică au „trecere”, au spectatori. Asta nu înseamnă că nu putem „dialoga” cu o artă post-modernă. De altfel o secțiune a lucrărilor expuse la Bienalele de artă fotografică au cuprins și rezolvările ori prelucrările speciale obținute în „laboratorul” calculatorului.

În ansamblul lor, Expozițiile de artă fotografică EXPERIMENT au etalat creații gândite artistic, realizate pedant, cu multă sensibilitate și fantezie. Creatorii apelând la diverse efecte, artificii, procedee ingenioase, au transmis privitorului emoția, frumusețea, trăirea. Alături de peisaje, mediul citadin, edificii arhitectonice, a fost prezent „ruralul” ori compozițiile în care lucrurile își pierd consistența... La realizarea portretului artistic, „ochiul” fotografului a urmărit să pună în evidență în primul rând trăsătura personală a caracterului, a temperamentului sau chiar a profesiunii „modelului”. Trucajele și prelucrările speciale au putut fi sesizate în portretul simultan (cu două imagini), portretul în vigneta (portretul cu un contur oval, din ce în ce mai pierdut înspre margine, dispărând la un moment dat în albul hârtiei). Fotografiile cu efect de gravură au fost obținute prin aplicarea unui diapozitiv pe negativul respectiv. Acest efect fotografic imită foarte bine plastica, accentuând liniile întunecoase și cele deschise. Un alt procedeu întâlnit în aceste expoziții a fost fotografia colaj sau fotomon-

taj, procedeu folosit adesea pentru reclame. Macrofotografierea (fotografierea de aproape a obiectelor, plantelor, insectelor), fotografierea stereoscopică, bazate pe fenomenul vederii bioculare, au permis autorilor conceperea unor imagini surprinzătoare.

Acest demers fotografic are toate șansele să nu fie abandonat, criteriul ce-l va urmări pe și mai departe fiind abordarea zonelor neconvenționale ale investigației și expresiei. Tendința de desființare a limitelor dintre arte, care a atins deseori efecte pozitive, dinamismul tehnic la început de nou secol – agent important de fuziune interartistică, sunt motivații pentru alte asemenea probe culturale. În plină tehnologie digitală, EXPERIMENTUL se manifestă generos, primește o nouă vestimentație, câștigă teren, se consacră. EXPERIMENTUL FOTOGRAFIC este astăzi reperul incontestabil al dezvoltării viitoare a artei fotografice.

Aparițiile editoriale harghitene din ultimii ani sunt „istorisirii” în imagini ale localităților Odorheiu Secuiesc, Cristuru Secuiesc, Gheorgheni, Miercurea Ciuc, cu precădere de la începutul fotografiei (mijlocul secolului al XIX-lea, până la jumătatea secolului XX). Fotografiile de epocă, inedite în marea lor majoritate, fixează trecutul cu precizia imaginii și a forței ei de sugestie, având o valoare istorică și documentară. Autorul acestor ediții, prof. dr. Vofkori György, explorează cu răbdare și interes, tradiția, noutatea și frumusețea acestor urbe⁷. Se folosesc sute de fotografii de arhivă și cele din zilele noastre, cărți poștale ilustrate, însoțite de texte explicative, ce au menirea de a prezenta profilul mereu schimbător – de multe ori din constrângere – a orașelor. A fost folosită fotografia în dubla ei funcție: fotografia ca mijloc de expresie artistică, dar cu prioritate, fotografia ca document istoric.

Programul Centrului cultural județean Harghita și-a fixat printre obiectivele sale din ultimul timp și această esențială orientare – „trăirea estetică autentică”, atât în domeniul artei populare cât și al celei culte. Edificatoare experimente – modele au fost și sunt taberele de creație fotografică⁸. Cu acest prilej zeci de fotografi temerari au pornit la drumetie pentru a cunoaște locuri și civilizație, obiceiuri și oameni, timp și istorie, atât din orașe, comune, sate, cât și din cele mai izolate spații rustice. Un număr enorm de clișee au intrat în laborator, apoi au fost selectate pentru a fi expuse în expoziții și saloane de artă.

Bogatul material realizat în cele 16 ediții ale taberelor de artă fotografică (Vârșag – 2002, Borsec și împrejurimile – 2003, Miercurea Ciuc și împrejurimile – 2004, Valea Ghimeșului – 2004, Atid – 2005, Cârța – 2006, Joseni – 2006, Ocna Sibiului – 2007, Armășeni – 2007, Gheorgheni – 2007, Plăieșii de Jos – 2007, Remetea – 2007, Pustiana – 2008, Dănești – 2008, Lăzărești – 2008, Dealu – 2008) au fost valorificate în publicații speciale, albume de artă fotografică, pliante, editate de Centrul Cultural Județean Harghita, uneori și cu sprijinul organelor locale. Menționăm câteva titluri: *Zsindelyország – Székelyvarság képekben*, în limba maghiară (*În țara șindrilei – Vârșagul în imagini*) (2002); Albumul foto *Periplu montan – Borsec și împrejurimile – Barangolás – Borszék es környéke*, română, maghiară, rezumat în engleză (imagini din orașul stațiune, Corbu, Bilbor și Tulgheș) – 2003. Bogatul material de imagini surprins a devenit o adevărată monografie a locurilor și timpului pe care-l trăim. A fost o experiență inedită pentru artiștii din tabără, o confruntare cu natura și oamenii locului pe fundamentul substanței adevărate a acestui ducat rustic, mitic, religios. Glăsuiesc în aceste creații motive și simboluri, semne și ornamentații, podoabe și obiceiuri din folclorul, etnografia și arhitectonica meleagului: case acoperite cu dranițe, locuințe temporare, cuptoare ori mori de apă, bisericuțe din lemn care mai rezistă vitregiei vremurilor. Este prezent și noul, gospodăria țărănești model, case noi întreținute cu gust, portrete de tineri ce-și respectă tradițiile, meșteșugurile bunicilor...

Amprenta unui oraș – Fețele cunoscute și ascunse ale orașului Miercurea Ciuc, texte în maghiară, română, engleză (2004). Albumul este o selecție a celor peste o mie de fotografii, realizate cu tehnica tradițională sau digitală, de cei treisprezece fotografi care au cercetat și analizat municipiul; *Napom, napom, fényes napom – Képek a Gyimes Völgyéből – Fotografii din Valea Ghimeșului*, texte în maghiară, română, engleză (2005). Din materialul taberei la data de 22 ian. 2005 s-a deschis o expoziție reprezentativă. Albumul surprinde o zonă cu un folclor bogat și aparte (30 de tipuri de dansuri populare ceangăiești, veșminte, cântece, povestiri, legende unice, instrumente muzicale specifice cu vestita gordună, muzicieni talentați); *Száz év fényei – Luminile celor o sută de ani*, A X-a ediție a Taberei Internaționale de Fotografie

– Gheorgheni 17-23 iunie 2007. *Tábor a városban, város a táborban – Tabără în oraș, orașul în tabără* (Centenarul orașului Gheorgheni), texte în limbile română, maghiară, engleză, Centrul Cultural Județean Harghita, 2007. Cei 12 artiști fotografi au surprins prin diverse stiluri și compoziții fața ascunsă, dar și ușor de descoperit a orașului centenar (1907-2007). A XII-a ediție a Taberei s-a organizat la Remetea între 1-7 octombrie 2007. Albumul fotografic poartă titlul *Óda Gyergyóremetéhez – Egy nagyközség miesnapjai – Odă Remetei*, texte în limbile maghiară, română și engleză, Centrul Cultural Județean Harghita, 2007. Grupul de fotografi a poposit la Remetea, pomenită în documentele oficiale încă din 1567, fiind considerată centrul plutăritului din zona Gheorghenilor, recensământul din 2002 înregistrând aici 6.348 locuitori, din care 6.302 maghiari și 46 români. Comuna își păstrează nu numai tradiția, dar și căldura umană, exprimată prin inscripțiile portale, unele existente până astăzi: *Pace pentru cel venit! Binecuvântare pentru cei care pleacă! Așa să fie mereu!* Tot în 2007 (16-21 aprilie) orașul Ocna Sibiului a primit cu deosebită căldură pe cei 11 fotografi din secuime, așa cum reiese din pliantul *Luminile Ocnei Sibiului – Vízakna Fényei*. Răspunzând la ospitalitatea gazdelor, s-au fotografiat neobosit împrejurimile localității din valea Vișei, frumusețile naturii și lacurile sărate, panorame spre Munții Făgărașului, Carpații Meridionali și Bazinul Sibiului, luminile și umbrele Ocnei Sibiului, s-a făcut cunoștință cu modul de viață al localnicilor.

Dintre albumele de autor amintim pe cel al lui Ádám Gyula – „*Arcpoétika*” – „*Poetica portretului*” editat de Centrul Cultural Județean Harghita, 2006. Cu acest album artistul fotograf oferă publicului prima sinteză, demnă de remarcat, a activității sale artistice de un sfert de veac. Cele o sută de lucrări fotografice realizate între anii 1980-2006 au fost selectate pe baza unor criterii strict profesionale, cuprinzând o varietate de portrete umane. Titlurile capitolelor din album sunt semnificative: *Arborele vieții*, *La lucru*, *Ochi de copii*, *Testament*, *In memoriam*, *Muzicanții*.

Cunoscutul artist fotograf harghitean și fotoreporter Nagy P. Zoltán, EFIAP HON JIPF, cel care a publicat peste 33.000 de fotografii în publicații din țară și străinătate, obținând 90 de premii naționale și internaționale a

apărut în vara anului 2008 în dublă ipostază, expoziția omagială (împlinirea a 65 de ani) și lansarea Albumului *Címerem: Fény és Árnyék – Emblema mea: Lumina și Umbra* (redactor: Cseke Gábor, Editură și Tipografie F&F Internațional – publicație în limba maghiară, română și engleză, 2008). Lucrările sale exprimă idei, transmit stări sufletești, sugerează efecte emoționale; stăpân pe expresivitatea personajelor, surprinde ceea ce i se pare mai autentic și mai caracteristic pentru lumea care îl înconjoară. Jocul formelor, fal-durile de lumini și umbre duc la admirabile compoziții estetice, depășind astfel intenția pur constructivă a temei propuse⁹.

În acest periplu fotografic trebuie să evidențiem aportul unor pasionați ai acestei arte, care decenii la rând, paralel cu activitățile profesionale au găsit timpul necesar ca școala adevărată de fotografie de pe aceste meleaguri să viețuiască într-un permanent progres, să existe cu maeștrii și discipolii ei. Unul dintre acești artiști contemporani este și ing. Balási Csaba, artistul fotograf din Miercurea Ciuc, E.FIAP/b – bronz, vicepreședintele Asociației Artiștilor Fotografi din România (A.A.F.), FIAP LIAISSON OFFICER al Federației Internaționale de Artă Fotografică (F.I.A.P.), Vicepreședintele Uniunii Artiștilor Fotografi Maghiari de Pretutindeni, cu o carte de vizită impresionantă, privind participările la expozițiile și manifestările organizate în țară și peste hotare, autorul unor numeroase distincții obținute în cei 30 ani de activitate intensă. Personalitatea sa s-a remarcat și în calitate de îndrumător și coordonator al Fotoclubului „HARGHITA”, dar și ca membru ori președinte în juriile expoziționale de la noi și din străinătate. Numele domniei sale este strâns legat de eleganta și cocheta sală expozițională Golden Gallery din Miercurea Ciuc, pe care o patronează cu pasiune și

devotament de 14 ani. Aici, vernisajele au devenit adevărate sărbători ale spiritului, aici lună de lună, alături de lucrările de artă plastică, vizitatorii au putut savura și din bogăția de imagini fotografice ale unori artiști fotografi consacrați din țară și străinătate, precum și lucrările unor fotocluburi cu tradiție.

Fotografia a devenit artă și la noi, a cărei faimă s-a extins prin devotamentul și talentul vechii și tinerei generații de artiști fotografi, în diferite colțuri ale țării, trecând peste hotarele ei, cunoscută și apreciată în Europa și mai recent și pe alte continente. Evoluția acestei arte se vede de la an la an, schimburile cu alte fotocluburi din țară și cu alte localități din Europa, au fost și sunt de bun augur, tehnica obișnuită, cu tematici edificatoare, progresul și noutatea sunt sesizabile în compozițiile artistice rezolvate prin diferite tehnici, inclusiv prin calculator. Mesajul rămâne însă neschimbat – artistul fotograf ne invită la imagini ce comunică și deschid drumul spre esențe. Ochiul fotografului rămâne constrâns în însuși actul privirii, la o severă disciplină. Mulți dintre fotografi harghiteni au găsit în fragmente de realitate o bogăție mult mai mare de forme și metafore, decât în vederile generale. Exploatându-le plastic, cu multă originalitate ei au descoperit în imagini răspunsurile la multiplele lor frământări. Avem fotografi ce dețin titluri și ranguri importante pe plan național și internațional, prezenți la nenumărate manifestări și saloane de artă. Drumul parcurs de ei, tineri și vârstnici, unii trecuți în lumea umbrelor, a fost plin de suferințe, cu liniștile și neliniștile inerente. Profesionistul fotograf recunoaște că pasiunea căreia și-a închinat zilele și nopțile, cu cât își dezvăluie tainele, cu atât dovedește că are mai multe.

Nicolae Bucur

Note - Notes

1. cf. GHEORGHE ACHIȚEI, *Cuvânt înainte la Iarovici 1989*.
2. **Iarovici 1989**, p. 126, 127.
3. cf. **Săvulescu 1975**.
4. cf. **Artfotrom 1964**
5. cf. **Orban 1869**, vol.II, p.135; Cf. **Orban 1971**, p.

59, (poz.85, documentul fotografic sub nr. 85); **Bucur ******, p. 30-32.

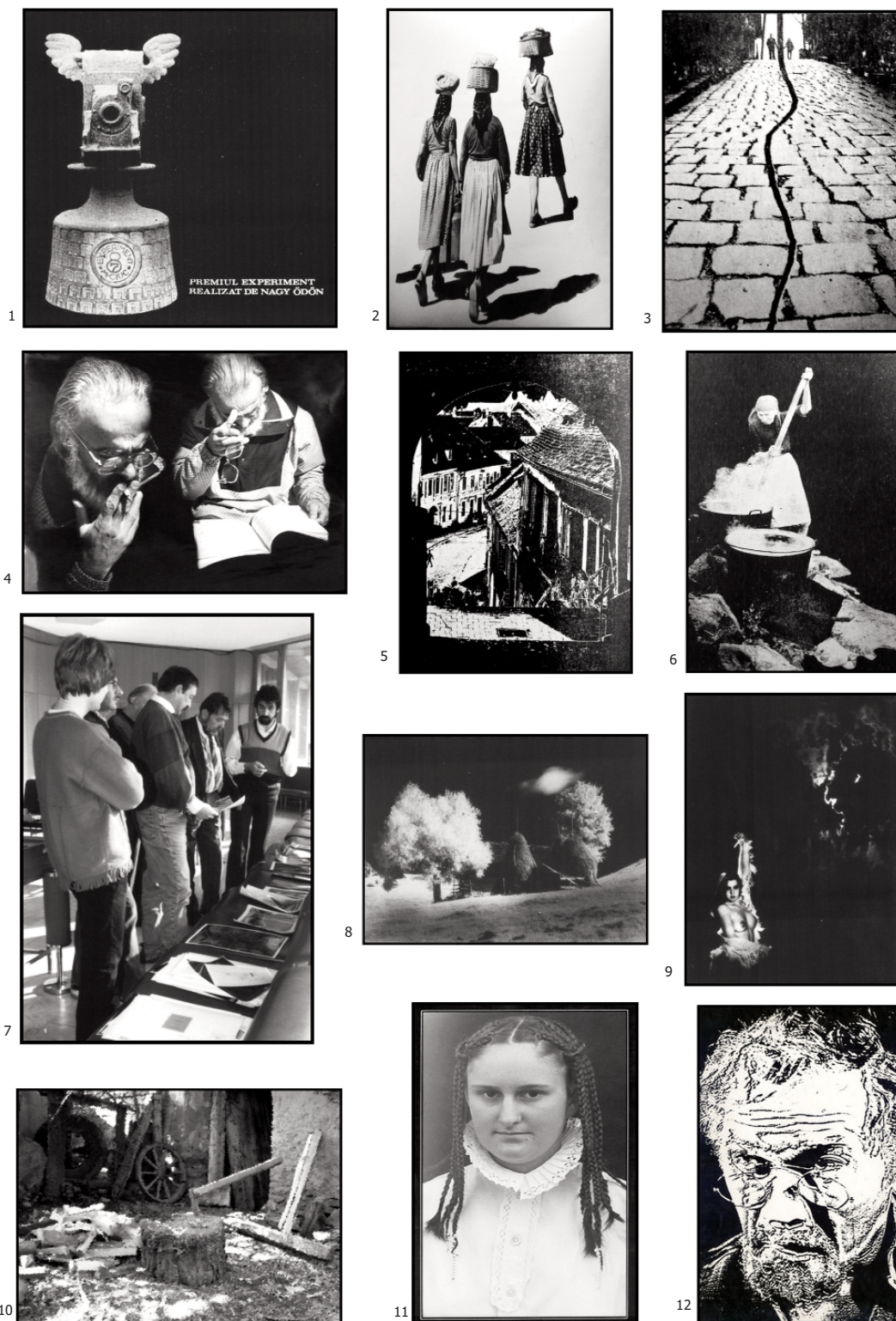
6. Anexa 1 - Cele șapte ediții ale Bienalelor de Artă Fotografică EXPERIMENT – 1987-2007; 36 imagini fotografice, autori și titlul lucrărilor (selecție).

7. cf. **Vofkori 1989**; cf. **Szekkep 2002**, **Gyergykep**, **Csikkep 2007** - volumele au rezumate în limbile română, germană și engleză (Rezumatul în l. română la Miercurea Ciuc, Nicolae Bucur)
 8. Anexa 2 - Secvențe de la Taberele de creație fotografică
 9. Anexa 3 - Arta Fotografică harghiteană – Apariții editoriale

- Au fost consultate articolele, cronicile fotografice scrise de subsemnatul în perioada 1999-2008 și publicate în *Adevărul Harghitei*, *Informația Harghitei*, *Aletheia*, *Hargita Népe* și în cartea *De veghe la izvoare*, Ed. Eurocarpatica, Sfântu Gheorghe, 2001.

Bibliografie - Bibliography

- Arnheim 1979**
 ARNHEIM, RUDOLF, *Arta și percepția vizuală*, Ed. Meridiane, 1979.
- Artfotrom 1964**
Arta fotografică în România - Album, Cuvânt introductiv de Dr. Spiru Constantinescu, Ed. Meridiane, 1964 (Conține 116 imagini fotografice).
- Bucur ******
 BUCUR, I. NICOLAE, *Micromonografie culturală harghiteană, (cap. I-VIII)*, manuscris, 1968-1984, cap.V *Repere literare. Harghita – peisaje și oameni în creația literară*
- Comănescu 1968**
 COMĂNESCU, S., *Drumețind cu aparatul fotografic*, Ed. CNFS, 1968.
- Constantin 1979**
 CONSTANTIN, PAUL, *Culoare, Artă, Ambient*, Ed. Meridiane, 1979.
- Cristea-Iarovici 1980**
 CRISTEA, E., IAROVICI, E., *Munții și fotografia*, Ed. Tehnică, Buc., 1980.
- Csikkep 2007**
Csikszereda és Csiksomlyó képes története (Istoria orașului Miercurea Ciuc în imagini), Typografika, Békéscsaba, 2007
- Daval 1982**
 DAVAL, JEAN-LUC, *La Photographie, Histoire d'un art*, Ed. Skira, 1982.
- Feininger 1967**
 FEININGER, A., *Fotograful creator*, Ed. Meridiane, 1967.
- Gernsheim 1970**
 GERNSHEIM, HELMUT, *Fotografia artistică*, Ed. Meridiane, București, 1970.
- Gombrich 1973**
 GOMBRICH, E.H., *Artă și Iluzie*, Ed. Meridiane, București, 1973.
- Gyergykep 2004**
Gyergyószentmiklós – Várostörténet képekben – Gyilkos-Tó. Békás-Szoros (Istoria orașului Gheorgheni în imagini – Lacul Roșu – Cheile Bicazului), Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2004
- Hedgecoe 1976**
 HEDGECOE, J., *Le livre de la photographie*, Ed. Larousse/Montel, Paris, 1976.
- Hedgecoe 1978**
 HEDGECOE, J., *La pratique de la photographie*, Ed. Larousse/Montel, Paris, 1978.
- Hegedus-Bodi 1978**
 HEGEDŰS, E., BODÓ, B., *De la desene simple la Holografie*, Ed. Facla, 1978.
- Iarovici 1966**
 IAROVICI, EUGEN, *Fotocompoziția*, Ed. Meridiane, 1966.
- Iarovici 1982**
 IAROVICI, EUGEN, *Măiestria în Fotografie*, Ed. Tehnică, 1982.
- Iarovici 1989**
 IAROVICI, EUGEN, *Fotografia și lumea de azi*, Cuvânt înainte de GHEORGHE ACHIȚEI, Ed. Tehnică, 1989.
- Manolescu-Niculescu 1961**
 MANOLESCU, D., NICULESCU, GH., *Tânărul fotograf*, Ed. Tineretului, 1961.
- Novac 1973**
 NOVAC, MIRCEA, *Fotografia de la A la Z*, Ed. Tehnică, 1973.
- Orban 1869**
 ORBÁN BALÁZS, *A Székelyföld leírása* (Descrierea ținutului secuiesc), Ráth Mór kiadása, Pest, 1869.
- Orban 1971**
 ORBÁN BALÁZS, *Székelyföld képekben – Fotoreportaj de 100 de ani*, cu un cuvânt înainte de SÜTŐ ANDRÁS, introducere științifică și reproducerea fotografiilor, ERDÉLY LAJOS, Kriterion Könyvkiadó Bukarest, 1971
- Pamfile-Lupescu 1914**
 PAMFILE, TUDOR ȘI LUPESCU, MIHAI, *Cromatică Poporului Român*, Ed. Academiei Române, 1914.
- Săvulescu 1975**
 SĂVULESCU, CONSTANTIN, *Cronologia fotografiei din România. Perioadele 1839-1916*, București, 1975.
- Szekkep 2002**
Székelykeresztúr – Képes története (Istoria Cristurului Secuiesc în imagini), Kolozsvár, 2002
- Syilagyi 1982**
 SZILÁGYI, GÁBOR, *A fotóművészet története, A fényrajztól a holográfiáig*, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1982.
- Varga-Iosif 1986**
 VARGA, MIHAI, IOSIF, ION-MIHAIL, *Fotografia, tehnologie și creativitate*, Ed. Tehnică, 1986.
- Vofkori 1998**
 VOFKORI GYÖRGY, *Székelyudvarhely – Várostörténet képekben*, (Odorheiu Secuiesc – Istoria unui oraș în imagini), Kolozsvár, 1995; Ediția a II-a revăzută și adăugită, 1998
- Worringer 1970**
 WORRINGER, WILHELM, *Abstracție și Intropatie*, Ed. Univers, 1970.

Anexa 1. Bienalele de Artă Fotografică „Experiment” 1987-2007

Appendix 1. The “Experiment” Photographic art biennial exhibition 1987 – 2007

1. Premiul Experiment '87 realizat de Nagy Ödön; 2. Marx József, Tg. Mureș, *Oltenii*, Experiment '87, Premiat;
3. Liviu Butnariu, Brașov, *Ruptura*, Experiment '89; 4. Găvănescu Trestian, *Cogito*, Experiment '89, Premiat;
5. Corneliu D. Gelep, Craiova, *Sibiu, orașul de jos*, Experiment '89, Premiat; 6. Laurențiu Mărgineanu, Râmnicu-Vâlcea, *Vrăjitoarea*, Experiment '89; 7. Jurizare, Experiment 1999; 8. Mihai Moldovan, Brașov, *Hodaie din Bran*, Experiment '99; 9. Mihu Constantin, Tg. Mureș, *Ispita*, Experiment '99; 10. Incze László, Miercurea-Ciuc, *Între două lovituri*, Experiment 2001; 11. Szentes B. Lajos, Miercurea-Ciuc, *Madona din Casin*, Experiment 2001; 12. Nicu Dan Gelep, Craiova, *Yanke*, Experiment 2001, Premiat

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

Anexa 1. Bienalele de Artă Fotografică „Experiment” 1987-2007

Appendix 1. The "Experiment" Photographic art biennial exhibition 1987 – 2007

13. Jurizare, Experiment 2001; 14. Incze Domokos, Miercurea-Ciuc, *Natură moartă*, Experiment 2001; 15. Nicu Dan Gelep, Craiova, *Bunica*, Experiment 2001, premiat; 16. Pálosi Ferenc, Tg. Mureș, *Încărcătura*, Experiment 2001; 17. Incze Domokos, Miercurea-Ciuc, *Lume de basm*, Experiment 2001, Premiat; 18. Chelaru Ion, Câmpina, *Năpăstuitele*, Experiment 2001; 19. Mihai Moiceanu, Brașov, *Conversație*, Experiment 2003, Premiat; 20. Teodor Radu Pantea, Oradea, *Măști*, Experiment 2003, Premiat; 21. Incze Domokos, Miercurea-Ciuc, *Poftă de viață*, Handicap 2002; 22. Kovács László Attila, Sf. Gheorghe, *Old Timer*, Experiment 2003, Premiat; 23. Băleanu Răzvan, Câmpina, *Liniste*, Experiment 2005, Premiat; 24. Badea Nicolae Remus, Craiova, *Medieval*, Experiment 2005

Anexa 1. Bienalele de Artă Fotografică „Experiment” 1987-2007

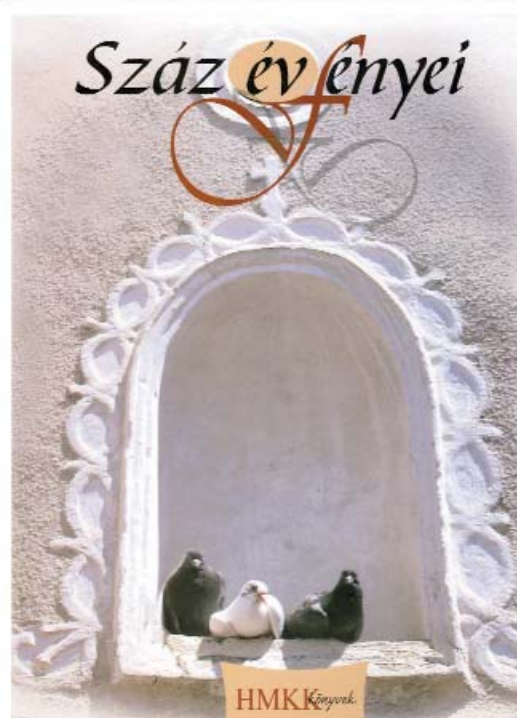
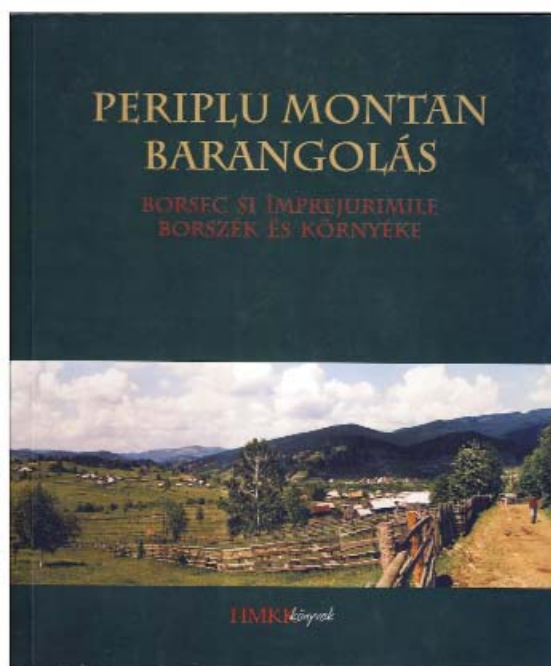
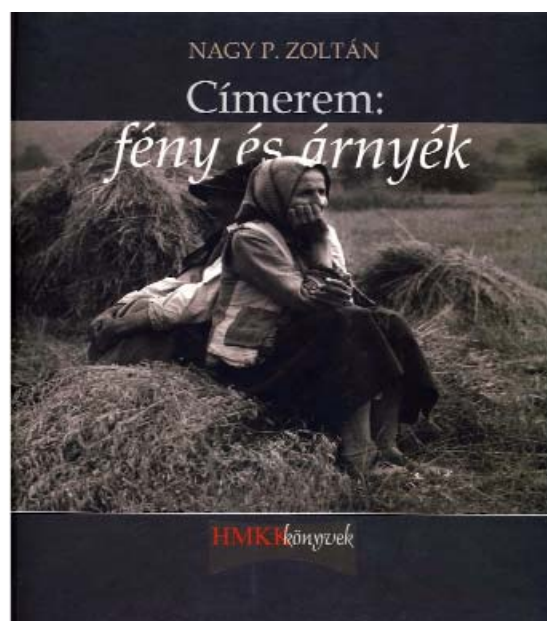
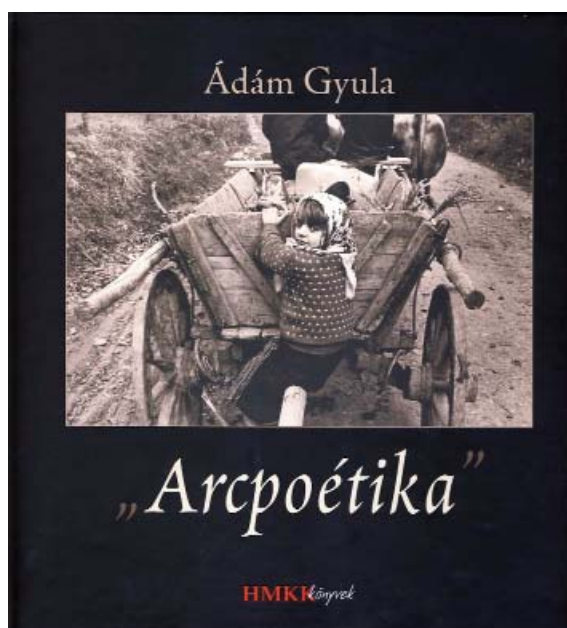
Appendix 1. The “Experiment” Photographic art biennial exhibition 1987 – 2007

25. Chelaru Ion, Câmpina, *Maramureșană*, Experiment 2005; 26. Chelaru Ion, Câmpina, *Univers și credință*, Experiment 2005; 27. Erdély Bálint Előd, Odorheiu-Secuiesc, *Rege trandafir*, Experiment 2005, Premiati; 28. Găvănescu Trestian, Râmnicu Vlcea, *Niculae*, Experiment 2005; 29. Görbe György, Miercurea-Ciuc, *Odihnă*, Experiment 2005; 30. Incze Domokos, Miercurea-Ciuc, *Spre casă*, Experiment 2005, Premiati; 31. Incze Domokos, Miercurea-Ciuc, *O altă lume*, Experiment 2007, Premiati; 32. Expoziția Experiment 2007; 33. Mihai Moldovan, Brașov, *De strajă*, Experiment 2005; 34. Nagy Lajos, Tg. Secuiesc, *Căruțașul*, Experiment 2005, Premiati; 35. Băleanu Răzvan, Câmpina, *Rugăciune*, Experiment 2007, Premiati; 36. Csiki Csaba, Sândominic, *Socio-real*, Experiment 2007, Premiati

Anexa 2. Din lucrările taberelor de creație fotografică
Appendix 2. Some of the works created in the photographic art camps

1. Adam Gyula - Cârța; 2. Adam Gyula - Vărșag; 3. Janos Denes - Borsec;
4. Magyari Hunor - Atid; 5. Magyari Hunor - Armășeni; 6. Mincsor Szabolcs - Lăzărești;
7. Vitos Hajnal - Joseni; 8. Labancz Istvan - Ocna Sibiului; 9. Szentes Zagon - Ghimeș;
10. Molnar Attila - Remetea; 11. Veres Nandor - Dăneș; 12. Vitos Hajnal - Casin;
13. Balazs Attila - Miercurea - Ciuc; 14. Czire Alpar - Gheorgheni; 15. Erdely Balint Elod - Pustiana;
16. Adam Gyula - Dealu

Anexa 3.

Arta Fotografică harghiteană – Apariții editoriale

Appendix 3.

The photographic art from Harghita – Publications

Un atelier fotografic. Trei generații de fotografi și imaginile lor etnografice

Cuvinte cheie: Transilvania, Sibiu, atelier fotografic, fotografie, mărturie etnografică

Key words: Transylvania, Sibiu, photo studio, photography, ethnographic testimony

Abstract

The XIX-th century photography has become today a very important tool in research work in museums. Among artist-photographers who practiced this profession in Sibiu, between 1850 and 1918, the studio situated in No 16 Small Square stands out. Three generations of well-known photographers worked here: Theodor Glatz, Kamilla Asbóth and Emil Fischer. They were impressed by the beauty of traditional costumes, typical for different nationality populations who lived in this Transylvanian area. They immortalized people with smiling faces dressed in traditional costumes, different aspects from every day life, cheerful or sad moments, interior rooms and houses, schools, churches.

At "ASTRA" Museum a big number of images signed by those three artist-photographers are kept; the most valuable among them are those which present Romanian, Saxon and Gypsy people.

Printre lucrurile care au menirea să înfrumusețeze viața de zi cu zi a oamenilor, fotografia a dobândit un loc de frunte. Așa cum o cunoaștem astăzi, aceasta își datorează existența eforturilor multor generații de artiști care au căutat noi mijloace pentru a obține imagini cât mai asemănătoare cu realitatea.

Recunoașterea oficială a inventării fotografiei datează din 7 ianuarie 1839 când savantul Dominique Arago (1786-1853) făcea primul anunț public, în fața reprezentanților Academiei de Științe și Arte Frumoase, reuniți la Institutul Francez din Paris, comunicându-le descoperirile lui Joseph Nicéphore Niepce (1765-1833) și Jacques Mandé Daguerre (1789-1851): reproducerea naturii cu maximum de fidelitate, utilizând acțiunea luminii, fără a fi necesare cunoștințe speciale de desen¹.

Firească, procedeul s-a răspândit în toată lumea. Primele ateliere au apărut în țările române imediat după anunțul privind descoperirea fotografiei și s-au înmulțit cu aceeași repeziciune, ca în toată Europa². Transilvania sfârșitului de secol XIX, grație locuitorilor săi cultivați, deschiși spre nou, a fost un loc propice practicării și dezvoltării noii tehnici și artei sale. Atât în marile orașe cât și în așezările cu un număr relativ mic de locuitori, „stabilimentele fotografice” și-au câștigat credibilitatea prin claritatea execuției și prin materialele utilizate pentru a fixa momentul³. În Sibiu, de exemplu, între anii 1855-1900, au funcționat nu mai puțin de 37 ateliere fotografice, proprietarii lor fiind toți

de origine germană⁴. Chiar și localitățile mai îndepărtate de centrele economice sau culturale au cunoscut fotografi ambulanți care foloseau, adesea, decoruri simple din pânză întinsă, lângă căruțe sau în interiorul gospodăriei țărănești. Rapiditatea execuției și asemănarea perfectă au dat posibilitatea unui număr mare de oameni, chiar și pentru cei cu venituri modeste, să își reproducă chipul după „noua tehnică”.

Începând cu anii '60 ai secolului al XIX-lea, fotografiile au manifestat un real interes pentru oamenii de la sate, pentru „exotismul” costumelor populare din Monarhia Austro-Ungară, descoperindu-le frumusețea, eleganța și rafinamentul. Toți aveau asemenea imagini în ofertele lor promoționale, realizând numeroase fotografii cu porturi populare de sărbătoare sau porturi de toate zilele, interioare tradiționale, case, biserici, obiceiuri tradiționale specifice. Artistul-fotograf „compunea” în interiorul atelierului său scene picturale, cu un decor specific, un gen de peisaj mioritic în care femeile visătoare stăteau așezate lângă fântână, ținând în mâini ulcioare sau coșuri din nuiel, iar bărbații cântau la fluier sau „simulau” atitudini caracteristice pentru activități cotidiene.

Cercetarea noastră s-a axat pe studiul fotografiilor etnografice păstrate în colecția de Grafică documentară a Complexului Național Muzeal „ASTRA” Sibiu și executate în atelierul amplasat în Piața Mare, la numărul 16 [odinioară Grosser Ring, numărul 184, devenit, din anul 1878, numărul 16] de trei

dintre cei mai renumiți artiști-fotografi: Theodor Glatz, Kamilla Asbóth, Emil Fischer.

Istoria acestui atelier cuprinde trei generații de fotografi și acoperă aproximativ trei decenii de activitate neîntreruptă. Deschis în anul 1870 de Theodor Glatz, care își muta aici studioul deschis inițial în Piața Mică, a fost moștenit, în 1871, de Kamilla Asbóth⁵. Pentru o scurtă perioadă de timp, la conducerea atelierului s-a aflat Karol Koller, fotograf din Bistrița, maestrul primului fotograf român, Alexandru Roșu⁶, prieten și asociat al lui Theodor Glatz, între 1862-1866. Din 1875, Kamilla Asbóth preia conducerea și își începe activitatea de aproape un sfert de veac, până în 1897 când îi vinde lui Emil Fischer⁷ studioul cu întreaga recuzită. Acesta, după trei ani, se mută într-un alt spațiu, tot în centrul orașului, unde lucrează până la pensionare. Pentru un an, la adresa din Piața Mare a activat „Atelierul Rembrandt”⁸, despre care însă nu cunoaștem suficiente informații.

Situat în centrul orașului, loc în care se desfășurau cele mai importante evenimente politice și culturale, atelierul a atras în interiorul său clienți localnici, dar și locuitori din împrejurimi, dornici să-și realizeze portrete de „cea mai neașteptată asemănare cu originalul”.

Theodor Glatz⁹ (10 dec. 1818 - 3 apr. 1871, pictor, profesor de desen, litograf, fotograf) își inaugura primul atelier fotografic din Sibiu în Piața Mică la numărul 426, în anul 1855, an în care, se pare, și-a început activitatea ca fotograf profesionist, devenind celebru datorită calității imaginilor sale. Pe la 1870 se mută în Piața Mare și deschide atelierul care avea să fie unul dintre cele mai longevive din oraș. De la Glatz s-au păstrat numeroase imagini cu peisaje, portrete ale unor personalități ale vieții spirituale și culturale, dar și a unor anonimi, imagini ale unor vechi clădiri din oraș.

Deși a activat doar pentru un an la adresa menționată, se impun câteva referințe privind fotografiile sale etnografice păstrate în colecția Muzeului „ASTRA”. De-a lungul activității sale a fost impresionat de „exotismul” etniilor care locuiau în Transilvania: români, germani, unguri, secui și țigani au fost fotografiați în interiorul atelierului, în fața unor panouri pictate reprezentând tipuri de case țărănești sau decupaje din viața tradițională a locuitorilor din mediul rural.

În anul 1862, Theodor Glatz se asocia – lucru firesc pentru acele vremuri – cu Karol Koller de la Bistrița, din această colaborare

rezultând o serie de aproximativ 200 de fotografii, numerotate și având explicații în limbile română și germană, care ilustrează frumusețea costumului popular de sărbătoare, dar și aspecte din viața societății transilvănene tradiționale. Le-au stârnit interesul tinere în frumoase costume populare românești de sărbătoare, femeii torcând, săsoaice care vindeau mere, bărbați în haine de lucru plecați la cosit, familii pregătite pentru a merge la biserică duminică, perechi de miri în costume specifice fiecărei naționalități, secui îmbrăcați în haine de zi cu zi din zona Odorhei și grupuri de țigani. Parteneriatul celor doi a fost unul de mare succes, iar pentru o parte dintre imaginile cu port, reunite într-un album, au fost răsplătiți cu premii și distincții la expozițiile la care au participat sub numele de „Glatz-Koller”: Paris (1867), Hamburg (1868), Groningen (1869)¹⁰.

Theodor Glatz a fost primul și unul dintre cei mai importanți fotografi al secolului al XIX-lea și, împreună cu Ferencz Veress (Cluj-Napoca) și Ludwig Schuller (Sighișoara), unul dintre pionierii fotografiei din Transilvania.

După moartea lui Glatz, acesta nefiind căsătorit, atelierul a fost moștenit de nepoata sa Kamilla Asbóth¹¹ (9 febr. 1838 - 26 sept. 1908), prima femeie fotograf de atelier din Transilvania. De altfel, ea semna pe cartoanele comandate la Türkel & Steiner și K. Krziwanek din Viena, în limba germană, „Atelier Kamilla Asbóth. Vormal's Th. Glatz's erben” [„Atelier Kamilla Asbóth, moștenitoarea lui Theodor Glatz”], continuând să folosească și numele Glatz ca semn al bunei reputații de care se bucura atelierul.

În ciuda dificultăților tehnice pe care această meserie le impunea, Kamilla Asbóth s-a specializat în portrete fotografice, de la figură în mărime naturală la portrete individuale, bust. În interiorul atelierului, într-o scenografie cu decoruri și fundaluri artificiale, „regiza” tablouri vivante compuse, de obicei, dintr-un personaj sau două, ori din grupuri de țărani îmbrăcați de sărbătoare.

Singura femeie-fotograf care i-a făcut concurență, la Sibiu, a fost Julia Herter¹² (care a practicat această meserie între 1884-1886), a treia soție a lui Wilhelm Auerlich¹³, fotograf specializat în imagini privind vechea viață culturală a orașului, a unor monumente de arhitectură din cetatea Sibiului.

În cadrul colecției de Grafică Documentară gestionată de Muzeul „ASTRA” s-au păstrat

un număr însemnat de portrete ale unor personaje feminine, îmbrăcate în frumoase costume naționale de sărbătoare ce impresionează prin măiestria cu care au fost lucrare sau porturi obișnuite, de lucru. Sunt înfățișate:

- românce mândre, cu pahiol și cărpe negre sau înflorate pe cap, gătite cu ii albe brodate cu negru la guler și de-a lungul mânecilor, cu poale albe și lungi, cu catrințe învârgate (pictate ulterior manual cu nuanțe de roșu, galben, portocaliu, albastru și negru, dând astfel, în plus, sobrietate și distincție costumului), cu pieptare bogat ornamentate, adevărate opere de artă în care migala și bunul gust se completează reciproc;

- săsoaice elegante în portul lor tradițional compus din rochia lungă cu mâneci bufante și bentițe de broderie în jurul încheieturii mâinii, cu șorțuri decorate cu broderie neagră sau albă, cu năframă mare cu ciucuri din mătase sau catifea la mijloc, cu paftale rotunde din argint aurit purtate pe piept;

- țigănci îmbrăcate în costume specifice etniei, așezate alături de copii în fața cortului sau desfășurând activități specifice.

Multe dintre fotografiile etnografice reprezentând port popular având semnătura Kamilla Asbóth sunt imagini după clișeele lui Theodor Glatz. Se evidențiază, în colecție, două fotografii cu aceeași imagine, dar purtând pe passe-partout însemnele de atelier a celor doi fotografi, ambele pictate ulterior manual, în stil propriu¹⁴. Fotografia lui Glatz păstrează pe versoul ei însemnarea manuscrisă a folcloristului Enea Hodoș care, între 1862-1867, a cumpărat mai multe fotografii de la artistul sibian: „*Țărancă română. Nevastă de măierean din Sibiu. 1876. E. H.*”¹⁵.

Ar trebui amintit aici faptul că cei trei fotografi menționați mai sus au pus la dispoziția unor publicații europene fotografii cu tematică etnografică din Transilvania. Theodor Glatz și Carl Koller au colaborat la revista *Illustrierte Zeitung*. În numărul din octombrie 1874 era prezentat un țăran sas din zona Bistriței, iar în martie 1876 cititorii erau fermecați de frumusețea mirilor români din Bistrița¹⁶. Scriitoarea Emily Gerard îi mulțumea Kamillei Asbóth pentru permisiunea de a copia fotografia caracteristică și pline de viață cu români, sași și țigani, în cartea sa apărută la New York, în 1886¹⁷.

La sfârșitul secolului al XIX-lea s-a stabilit la Sibiu, Emil Fischer¹⁸ (20 dec. 1873 - 9 mai

1965) care își făcuse ucenicia în atelierul lui Gustav Weber din București (1887-1891) și lucrase, la Brașov, în studioul lui Carl Muschalek (1891-1897).

În 1897 Emil Fischer a cumpărat atelierul deținut de Kamilla Asbóth, situat în Piața Mare nr. 16, iar la 1 septembrie 1900, a preluat atelierul construit de Societatea de Asigurări „Transilvania”, din Strada Heltauergasse [azi Nicolae Bălcescu] unde a lucrat până la pensionare. A desfășurat o activitate deosebit de laborioasă fiind considerat cel mai bun fotograf sibian și apreciat în domeniu. Dovadă stau numeroasele diplome care i-au răsplătit și i-au atestat măiestria precum și titlurile de „*Fotograf al Curții Regale*”, obținute în 1904 de la Prințul Joseph al Austro-Ungariei și în 1920 de la Curtea Regală a României.

Fotografiile etnografice ale lui Emil Fischer ilustrează, în general, aceleași teme care i-au preocupat și pe predecesorii săi, dar realizate în manieră personală.

Imaginile sale din satele Mărginimii Sibiului sau din Câmpia Transilvaniei, cele privind arhitectura tradițională, portul popular, industriile casnice, ocupațiile, serbările populare, interioarele de locuințe, ceremoniile religioase sunt martori valoroși și de netăgăduit ai creației marelui fotograf. I-au mai atras atenția perechi de miri români și sași, familii de români, tinere în costume românești specifice zonei Mărginimii Sibiului, fete în costume săsești de confirmare, românce la războiul de țesut etc.

Pe lângă munca desfășurată în interiorul atelierului fotografic, mobilat cu accesorii specifice, Fischer a continuat să execute și fotografii pe teren, în satele din jurul Sibiului. Un exemplu în acest caz este imaginea realizată în anul 1900, la Poiana Sibiului, unde, sub atenta sa îndrumare regizorală, a fost fotografiată, în curtea casei, familia cojocarului I. Șerb Duduman, președintele Societății Comercianților și Meseriașilor din localitate¹⁹. Toți cei șapte copii ai săi sunt prezenți în fotografie. Cei șase băieți sunt încadrați de părinți fiind așezați de maestrul fotograf în ordinea vârstei, cel mai mic fiind așezat în brațele mamei. Singura fată a familiei este situată în partea stângă a tatălui fiind îmbrăcată în port popular românesc, la fel ca mama sa, dar având în locul cojocului de piele, cum poartă mama, o vestă neagră încheiată cu nasturei. Cojoacele specifice poienărești

înfundate, cu frumoase motive dispuse în dreptul buzunarului, în jurul deschizăturii de la gât, erau probabil realizate de tatăl lor²⁰.

Deși nu sunt „creații populare”, fotografiile au fost intim legate de existența tradițională prin conținut, prin rolul jucat în formarea mentalităților și prin faptul că s-au bucurat de o largă popularitate în cele mai diverse medii sociale. Imaginile cu și despre porturile etniilor din Transilvania, datorate unor fotografi precum Theodor Glatz, Kamilla Asbóth sau Emil Fischer sunt importante și valoroase documente etnografice.

Putem afirma, fără a greși, că fotografia este astăzi un important document în munca de cercetare etnografică, este un martor al cărei valoare documentară, dar și artistică nu poate fi contestată.

În încheiere, câteva informații despre colecția de Grafică documentară a Complexului Național Muzeal „ASTRA” Sibiu.

Colecția s-a constituit în perioada 1991-1992 și cuprinde fotografii, cărți poștale și litografii, considerate documente iconografice importante pentru cercetarea etnografică din țară și din centrul și sud-estul Europei. Valoarea sa deosebită constă în faptul că piesele care compun această colecție au fost realizate începând din anii '50 ai secolului al XIX-lea și prin faptul că astăzi, cu ajutorul lor, putem ilustra cele cinci principale etnii ce

locuiau în acea perioadă în Transilvania. Din totalul de 2818 de piese, câte reunește colecția, grupările etnice sunt reprezentate cantitativ astfel: 1614 - români, 900 - sași, 130 - unguri, 65 - țigani, 64 - secui, alte etnii - 45. Printre fotografiile ale căror imagini se regăsesc aici amintim pe: Carol Popp de Szathmari, Frank Duschek, Albert Gustav Schivert, Theodor Glatz, Kamilla Asbóth, Emil Fischer, Alexander Maierhofer, August Salomon Meinhardt, Karol Koller, Hermann Buchner, Leopold Adler, Wilhelm Auerlich, Hermann Buchner, Rudolf Czeck, Julia Herter, Karol Konig, Victor Mysz, Alexandru Roșu etc.

Colecția ilustrează o parte din lumea transilvăneană, momente festive din viața omului sau comunităților rurale, monumente de arhitectură, case, biserici, instalații tehnice, obiceiuri tradiționale, porturi populare de sărbătoare. Nucleul de bază al colecției l-a constituit „Fondul ASTRA”, având peste 300 piese, multe dintre fotografiile fiind expuse, la Sibiu, la inaugurarea Muzeului „Asociațiunii”, în 19 august 1905. Acest nucleu a fost completat ulterior, cu fotografii realizate în ateliere ce au funcționat la sfârșitul secolului al XIX-lea – prima jumătate a secolului al XX-lea, provenite din donații de la colecționari și achiziții permanente de piese.

Deținerea acestor valori ne obligă la multe demersuri profesional-științifice: păstrarea, prelucrarea, valorificarea prin expunere, punerea lor în circuitul cultural național.

Delia Voina

Note - Notes

1. **Iarovici 1989**, p. 95.
2. Încă din februarie 1839, ziarele românești țineau la curent cititorii cu amănunte despre „perfecționările aduse în ultimul timp noii invenții”. Amintim aici doar *Albina românească*, *Spiculatorul Moldo-Roman*, *Gazeta de Moldavia* (Iași), *Gazeta de Transilvania*, *Foaie pentru Minte, Inimi și Literatură* (Brașov), *Vestitorul românesc*, *Calendarul Progressului* (București).
3. **Săvulescu 1985**, p. 3-12.
4. **Klein 1996**, p. 160-169.
5. **Miklósi-Sikes 2000**, p. 200.
6. **RevIlus**, p. 61.
7. **Klein 1993**, p. 128.
8. **Klein 1996**, p. 166.
9. **Klein 2007**, p. 23-45.
10. **Klein 1993**, p. 149-150; **Ionescu 2007**, p. 55-56; **Săvulescu 1985**, p. 16.
11. **Miklósi-Sikes 2000**, p. 92; **Klein 1993**, p. 33; **Ionescu 1991**, p. 59.
12. **Miklósi-Sikes 2000**, p. 133.
13. *Ididem*, p. 93.
14. **Grafica ASTRA**, nr. inv. 185 (Foto. K. Asbóth) și nr. inv. 267 (Foto. Th. Glatz).
15. În perioada 1890-1893 Enea Hodoș a donat Muzeului „Asociațiunii” câteva dintre fotografiile colecției sale, semnate de Theodor Glatz, păstrate astăzi în colecția de Grafică documentară a Muzeului „ASTRA”.
16. **Ionescu 2007**, p. 55-56.
17. **Teuceanu 2006**, p. 246-247.
18. **Fulga 2002**, p. 180-184; **Klein 1993**, p. 128.
19. **Grafica ASTRA**, nr. inv. 1818.
20. Pentru portul popular din zona Sibiu vezi: **Stanciu 1965**, pag. 84-85; **Moise, Klusch 1978**, p. 123-126.

Bibliografie - Bibliography

Iarovici 1989

EUGEN IAROVICI, *Fotografia și lumea de azi*. București, Editura Tehnică, 1989

Fulga 2002

LIGIA FULGA, *Fotografii Emil și Josef Fischer și importanța lor pentru formarea identităților naționale*. În: *Studii și comunicări de etnologie*, Sibiu, tom XVI, 2002

Grafica ASTRA

Complexul Național Muzeal "ASTRA" Sibiu, colecția de Grafică documentară

Ionescu 1991

ADRIAN SILVAN IONESCU, *Începuturile fotografiei etnografice în România*. În: *Revista Muzeelor*, nr. 1, 1991

Ionescu 2007

ADRIAN SILVAN IONESCU, *Fotografie und Folklore. Zur Ethnografie im Rumänien des 19. Jahrhunderts*. În: *Fotogeschichte. Beiträge zur Geschichte und Ästhetik der Fotografie*, 2007, Jahrgang 27, Heft 103

Klein 1993

KONRAD KLEIN, În *Lexikon der Sibenbürger Sachsen*. Innsbruck, 1993

Klein 1996

KONRAD KLEIN, *Fotografische Ateliers in Hermannstadt 1860-1918*. În: *120 Jahre Öffentliches Archiv in Siebenburgen*, Sibiu/Hermannstadt, 1996

Klein 2007

KONRAD KLEIN, *Foto-Ethnologen. Theodor Glatz und die frühe ethnografische Fotografie in Siebenbürgen*. În: *Fotogeschichte. Beiträge zur Geschichte und Ästhetik der Fotografie*, 2007, Jahrgang 27, Heft 103

Miklósi-Sikes 2000

CSABA MIKLÓSI-SIKES, *Fényképezők és műtermek Erdélyben 1839-1916*, Odorheiu Secuiesc, 2000, p. 200.

Moise, Klusch 1978

ILIE MOISE, HORST KLUSCH, *Portul popular din județul Sibiu*. Sibiu, 1978

RevIlus

***, ALEXANDRU ROȘU. În: *Revista Ilustrată*, 1899, aprilie, p. 61.

Săvulescu 1985

CONSTANTIN SĂVULESCU, *Cronologia ilustrată a fotografiei din România. Perioada 1834-1918*. București, 1985

Stanciu 1965

SMĂRÂNDIȚA STANCIU, *Portul popular din comuna Tilișca - Sibiu (reg. Brașov)*. În: *Studii și cercetări de etnografie și artă populară*, București, 1965

Teuceanu 2006

RADU TEUCEANU, *Un occidental despre Transilvania: Jane Emily Gerard, The Land beyond the Forest, 1888*, În: *Brukenenthal. Acta Musei*, I. 1, Sibiu/Hermannstadt, 2006

Foto 1

Țărani sași la arat, Slimnic, jud. Sibiu

Photo 1

Saxon peasants ploughing, Slimnic, Sibiu county

Foto 2
Perechi de sași în costume populare din
zona Sibiului

Photo 2
*Saxon couples in folk costumes from
Sibiu county*

Foto 3
Româncă în costum popular din Sibiu
Photo 3
*Woman in romanian folk costume
from Sibiu*

Foto 4
Româncă în costum popular din Sibiu
Photo 4
*Woman in romanian folk costume
from Sibiu*

Foto 5
Româncă în costum popular din
zona Sibiului
Photo 5
*Woman in romanian folk costume
from Sibiu county*

Foto 6
Româncă din Mohu, jud. Sibiu, torcând
Photo 6
*Romanian woman spinning, Mohu,
Sibiu county*

Foto 7
Țigancă
Photo 7
Gipsy

Foto 8

Familie de români din Săliște, jud. Sibiu

Photo 8

Romanian family from Săliște, Sibiu county

Foto 9
Familie de români din Poiana Sibiului
Photo 9
Romanian family from Poiana Sibiului

Elemente etnografice din localitatea Subcetate, jud. Harghita, surprinse în fotografii

Cuvinte cheie: Transilvania, Harghita, Subcetate, fotografii, mărturii etnografice, port popular
Key words: Transylvanie, Harghita, Subcetate, photos, témoignages ethnographiques, costumes national

Résumé

Accorder le respect que les vieilles photos méritent, faire connaître leur importance c'est à la fin du compte un devoir. « La bonne photographie est comme un proverbe dans lequel est concentré un brin de sagesse, un fragment de la vie, en une forme pure, belle et laconique. » (Eugen Iancovici, La photographie, langage spécifique, 1971)

Une photographie bien réalisée peut influencer affectivement celui qui la regarde et elle devient un instrument d'information et de connaissance. La photographie est une manière de communiquer des messages, par l'intermédiaire des images, par le langage du geste et de la pensée inexprimée qui peut être lue par l'expression du regard.

La photo, c'est l'art qui montre les instants éphémères de la vie, disait Marcel Proust.

Les vieilles photos peuvent être considérées des portes ouvertes vers la connaissance de l'univers de la vie d'un monde déjà disparu. Comme elles racontent sur la condition humaine, elles peuvent être appréciées comme un testament humain, un document de vie et un document historique en même temps, sauvant de l'oubli un monde fascinant, avec son niveau de culture et civilisation.

Les vieilles photos du début du XX-ième siècle, découvertes dans la localité Subcetate, nous proposent un retour dans le passé, elles ressuscitent des figures représentatives de la localité d'autrefois, elles nous présentent des aspects de vie à valeur ethnographique, historique et sociale, elles nous transmettent des pensées, des sentiments, des espérances, des aspirations de ceux qui nous « regardent ». Donc, elles ont une valeur monographique. Les regarder, en respectant leur chronologie, on a l'impression de feuilleter une oeuvre monographique sur la vie de cette localité et on a la conviction que les détails surpris en images ont la même force magique d'expression que le mot même. Il faut qu'on se laisse envouter par cette magie de chaque détail et qu'on tâche de lire sa signification.

Regarder les vieilles photos des habitants de cette localité, dont je vous en propose quelques-unes, on peut découvrir grâce aux détails surprenants la sincérité, le naturel et la spontanéité de ceux-ci, la sobriété de leur tenue, la dignité, en traduisant d'une manière originale le respect pour soi comme partie d'une collectivité et d'un espace pérenne.

On fait, en guise de conclusions, quelques propositions, pour mettre en valeur non seulement les vieilles photos – documents de vie, mais aussi les objets d'art populaire roumain des localités rurales: premièrement, réaliser au niveau de chaque localité des projets (expositions, débats, des activités avec les élèves à l'école, l'aménagement d'un musée de la localité ou de l'école, la dissémination des résultats etc.) pour connaître le patrimoine ethnographique de la localité et le conserver, des projets dont le but éducatif est de rendre conscients ceux qui détiennent de telles choses, de leur valeur de trésor inestimable.

Pasionată de cunoașterea civilizației străbune, am dedicat o parte din timpul meu liber activității de căutare a obiectelor vechi, de altfel tot mai rare și aici, în localitatea mea natală, comuna Subcetate din județul Harghita, obiecte ce țin de vestimentație și de amenajarea locuinței, rod al unor meșteșuguri practice de femeile de la țară în fiecare casă până mai odinioară. Dincolo de rolul lor utilitar și de faptul că sunt încă mărturie pentru o civilizație ce pare să apună, aceste obiecte pot fi apreciate pentru valoarea lor etnografică, dar și pentru valoarea lor estetică deoarece ele reprezintă materializarea unui gust artistic și a măiestriei celor care le-au conceput și realizat.

Aceste obiecte de vestimentație – cămăși, ii, poale, brâie, brinețe, prigitori, sumane, ițari, cioareci, bundițe –, ca și obiectele necesare în menajul unei familii țărănești – covoare, cuverturi, cearșafuri, fețe de pernă

și perdele brodate, ștergare -, sunt încă păstrate cu grijă de persoanele vârstnice, în principal de creatorii lor pentru valoarea lor sentimentală. Nu este sigur dacă aceste lucruri de preț vor dăinui multă vreme după ce posesorii lor vor dispărea. Prea puține sunt persoanele de vârstă medie sau tânără care apreciază valoarea lor, în condițiile în care îndeletnicirile de a le crea nu au fost preluate și continuate de tânăra generație. Se mai păstrează unele obiecte de port popular sau de uz casnic eventual în memoria părinților, ca niște amintiri.

Cu permisiunea posesorilor acestor obiecte, le-am fotografiat și am realizat o bogată și interesantă colecție de imagini reprezentativă pentru arta populară românească a localității Subcetate, cu o valoare etnografică intrinsecă, colecție înregistrată pe CD-uri.

Am descoperit în timpul așa-numitelor investigații ale mele prin localitate multe fotografii foarte interesante, cele mai vechi datând din primii ani ai secolului al XX-lea. Simt o datorie supremă de a mă pleca în fața lor cu respect și mulțumire și de a încerca să le fac cunoscute celor interesați prezența lor.

„Fotografia bună este ca un proverb în care este concentrat un crâmpeli de înțelepciune, un fragment de viață, într-o formă clară, frumoasă și laconică” (EUGEN IANCOVICI, *Fotografia, limbaj specific*, Ed. Meridiane, 1971).

O fotografie bine realizată influențează emoțional privitorul și devine un instrument de informare și de cunoaștere. Fotografia este o modalitate de comunicare a unor mesaje, prin imagini, prin limbajul gestului și a gândului nerostit care poate fi citit din expresivitatea privirii. Ea reușește mai mult sau mai puțin să exprime emoția clipei trăite, starea sufletească a celor implicați în actul fotografierii.

Fotografia *„este arta care arată din câte clipe efemere este făcută viața”*, spunea Marcel Proust. Fiecare fotografie reprezintă o clipă de viață individuală sau colectivă, o secvență dintr-o poveste adevărată, fiindcă fiecare individ își are *„povestea”* sa, fiecare comunitate își are istoria sa.

Fotografiile vechi pot fi considerate o poartă deschisă spre cunoașterea universului de viață al unei lumi deja apuse. Fiindcă povestesc despre condiția umană, ele pot fi apreciate ca un testament uman, un document de trăire și un document istoric în același timp, salvând de la uitare o lume fascinantă, cu nivelul său de cultură și civilizație.

Odată adunate, am grupat fotografiile în funcție de importantele momente istorice ale secolului abia trecut, considerându-le autentice documente privind viața românilor din Subcetate: fotografiile de până la Primul Război Mondial, din anii acestui război, din perioada interbelică, din timpul celui de-al doilea Război Mondial, din anii 1945 – 1970 și din ultimele decenii ale secolului al XX-lea.

Fotografiile pot fi grupate și tematic: fotografii de familie, fotografii care surprind evenimente marcante pentru comunitatea locală (nunta, botezul, moarte), fotografii care surprind viața școlii din localitate de-a lungul vremii, activitatea și evenimentele obștești, spectacole.

Fotografiile ne propun o întoarcere în timp, ele reînvie figuri reprezentative ale satului din

perioadele amintite, ne prezintă aspecte de viață cu valoare etnografică, istorică, socială, ne transmit din gândurile, sentimentele, speranțele, aspirațiile celor care ne *„privesc”*. În ansamblu, ele au valoare monografică. Privindu-le, respectând cronologia datării lor, ai impresia răsfoirii unei lucrări monografice despre viața acestei localități și ai convingerea că detaliile surprinse în imagini au aceeași putere magică de expresie ca și cuvântul. Trebuie doar să te lași învăluit de această magie a fiecărui detaliu și să încerci să-i citești semnificația.

Privind fotografiile – portret ale localnicilor, majoritatea realizate în studiouri foto din localitățile din apropiere, Ditrău și Gheorgheni, sau din alte orașe din țară, descoperi în detaliile surprinzătoare sinceritatea, naturalitatea și spontaneitatea celor fotografiați. În fotografiile care înfățișează aspecte ale vieții cotidiene, cu predilecție nunta, personajele, fie în vestimentația populară fie în ținuta militară, au o sobrietate și o demnitate care traduc într-o manieră singulară respectul pentru sine ca parte componentă a unei colectivități și a unui spațiu peren.

Voi prezenta câteva din fotografiile cele mai vechi care se păstrează încă, fie în ramele lor originale, fie în cutiile cu amintiri:

1. O fotografie cu totul deosebită, reprezentativă pentru imaginea portului popular din zona noastră, la răscrucea dintre secolul al XIX-lea și al XX-lea, este cea a familiei lui Urzică Nicolae a Marii, de Peste Mureș, păstrată cu respectul cuvenit pentru înaintași de strănepoata Maria Urzică (Subcetate, nr. 292). Mătușa Mărioara, în vârstă de 75 de ani, mi-a prezentat pe fiecare membru al familiei din fotografie prin descendenții acestora (Foto 1).

Urzică Nicolae și Maria sunt înconjurați de cei cinci feciori: Nicolae, Dumitru, Gavril, Petru și Ioan. Feciorii cei mari, ocupând poziția centru-spate, poartă, asemenea tatălui, cămașă albă încinsă cu șerpar din piele, ȋtari și bundițe ornamentate cu broderii discrete, de altfel singura podoabă a costumului bărbătesc, caracterizat printr-o sobrietate și eleganță desăvârșite. Următorii feciori, cei trei copii de vârste apropiate, sunt dispuși în prim-plan, centru și margini. Poartă cămași albe, ȋtari, haine negre (*„laibere”/„căpute”*) și ghețe. Tatăl și feciorii au capetele descoperite, dar fiecare își ține în mână pălăria, o pălărie cu un aspect caracteristic acelei vremi.

Mama are capul acoperit cu „*chindeu alb*”; se poate observa unul din capetele acestuia cu motive brodate și mărginit cu dantelă. Poartă o bundiță frumos și bogat ornamentată cu broderii, cămașă cu mâneci largi, pe care sunt brodate șiruri de motive discrete; mânecile, încrețite sub cot în „*lunceț*”, se termină în volane ample, ornamentate cu broderii și cu dantelă, conferind mâinilor – simbol al hărniciei – eleganța și podoaba pe care o merită.

2. O fotografie a unei fete, Pop Maria (1885-1963), căsătorită Rusu (Foto 2), datează din primii ani ai secolului al XX-lea. Valoarea acesteia este incontestabilă pentru privitorul interesat să observe aspecte legate de viața moșilor și strămoșilor noștri. În planul secund se vede peretele unui edificiu din lemn, probabil un grajd, o construcție a cărei vechime poate fi remarcată atât prin lemnul uzat și crăpat de trecerea anilor, cât și prin îmbinarea în „*cheutori*” a bânelor.

Se poate remarca eleganța și sobrietatea portului românesc al zonei din acea vreme: năframa neagră pe cap, cu franjuri, legată în spate, dar cu colțurile atârinate pe piept, lasă să se vadă părul pieptănat cu cărare pe mijlocul capului; cămașa are broderii („*pene*”) la guler, pe piept și pe mânecă, în zona cotului și la marginea de jos; încrețitura mânecilor fiind făcută sub cot scoate în evidență frumusețea broderiei „*de peste cot*” și bogăția volanului mărginit cu broderie și cu dantelă. Încheietura mâinii este protejată prin „*mâneări*” croșetați din lână, în dungi multicolore, asortate, desigur, cu broderia bundiței.

Prigitoarea, încinsă peste brâu, apoi legată cu „*brineață*”, se purta până la glezne. Fiind prinsă în brâu, lasă să se vadă poalele albe, discret ajurate și mărginite cu „*colțisori*”, dar nu mai lungi decât prigitoarea.

Mâna stângă, sprijinită în șold, ține o batistă, cealaltă niște flori, probabil de busuioc.

3. O altă fotografie care datează tot din primii ani ai secolului al XX-lea înfățișează pe Gavril și Maria Urzică (Foto 3).

4. O frumoasă și sugestivă fotografie de familie (foto 4), realizată într-un studio, și care datează aproximativ din anii 1910-1914, am găsit-o păstrată cu drag în rama originală de către urmașii lui Petru Suciu (supranumit în localitate Vandoru). Născut în 1901, sus-numitul este personajul central din fotografie, un copil cu privirea scrutătoare, încrezătoare,

în vârstă de vreo 10 ani, căruia i se poate citi o ușoară bucurie pe chip, bucuria copilului lipsit de grija zilei de mâine și încântat de unicitatea acestei clipe.

Cele șapte personaje din fotografie sunt așezate în funcție de locul, rangul și de relațiile existente între ele. În față, șezând pe scaune, se află două femei: cea mai în vârstă, mamă și soacră, este în dreapta, încadrată de fiica ei și de mezinul Petru; pe celălalt scaun, în partea stângă, se află nora, cu un copilăș în brațe, încadrată și ea de o fetiță, în dreapta, și de soțul său, în stânga.

Mama, împovărată de grijile văduviei, are figura împietrită; mâna-i dreaptă, cu cotul sprijinit de scaun, atârnă obosită. În dreapta se află fiica încă necăsătorită, stare relevantă de faptul că are capul descoperit și de felul în care poartă împletit părul sub formă de coro-niță în jurul capului.

Toți sunt îmbrăcați în portul românesc specific zonei, adecvat vârstei fiecăruia, și încălțați cu ghete sau pantofi. Ținuta lor vestimentară este de sărbătoare, sobră, elegantă și decentă. Femeile poartă cămașă și prigitoare, iar bărbații - cămașă și ȋtari. Se poate remarca frumusețea broderiilor de pe mânecile iilor și de pe bundițe, ornamentațiile fiind specifice acelei perioade, de început de secol al XX-lea.

5. Fotografia datând din anul 1920 (Foto 5), înfățișează o tânără familie de țărani: Muscă Alexandru, soția și fiul lor. Se pot remarca aceeași sobrietate și eleganță a portului popular de sărbătoare, frumusețea broderiilor de pe ia mamei și de pe cămașa copilășului.

6. Fotografia următoare (Foto 6) este realizată în anul 1921, cu ocazia cununiei lui Alexandru-Emanoil Pop cu Lucreția Urzică. Mirii, îmbrăcați în portul popular al acestei zone etnografice, ne transmit starea de fericire a momentului trăi. Se poate remarca faptul că în majoritatea fotografiilor de nuntă mireasa poartă „*șurțuri*” și nu prigitoare.

7. Dobrea Vasile (1897-1982) poartă cu mândrie medaliile care i-au fost conferite în 1919: „*Bărbăție și Credință*” cu spade, clasa a II-a, Medalia „*Victoria - a marelui războiu pentru civilizație 1916-1921*” și „*Crucea Comemorative a războiului 1916-1918*” cu baretele 1919 (Foto 7, din 1934).

8. Inaugurarea târgului la Subcetate, în anul 1935 (Foto 8).

9. Nuntă țărănească cu călăreți, la Subcetate, în 1935; mirii sunt Ioan și

Paraschiva Pop (Foto 9).

10. După Primul Război Mondial, în satele aparținătoare localității Subcetate, Călnaci și Filpea, au fost construite școli, care sunt funcționale și în prezent. Prezентăm o fotografie datând din anul 1935, cu școlari din satul Călnaci (Foto 10), o fotografie datând din anul 1936, cu școlari din satul Filpea (Foto 11) și o fotografie cu elevii clasei I de la școala din centrul comunei, datând din anul 1938 (Foto 12).

În loc de concluzii, venim cu câteva propuneri:

Să se acorde o mai mare importanță fotografiilor vechi, cu valoare documentară, organizându-se la nivel de localități manifestări ample materializate prin: expoziții de fotografii vechi și contemporane, care să surprindă universul de viață al localității în devenirea sa, cu locuri, chipuri, ceremonii obișnuite, cu portul tradițional, cu edificiile reprezentative pentru stilul arhitectonic tradițional, secondate de organizarea unor

dezbatere despre localitatea respectivă surprinsă în imagini; realizarea de proiecte, la nivel de localitate, cu scop educativ, de conștientizare a celor care dețin obiecte de artă populară și fotografii vechi privind valoarea lor inestimabilă, de tezaur, de document de viață, de cultură, proiecte care să aibă și scopul de conservare a acestui patrimoniu local; inventarierea obiectelor de patrimoniu local și păstrarea acestora în condiții optime de către posesori, în lipsa unui muzeu al satului; introducerea în planul de învățământ, al școlilor rurale în deosebi, în curriculum-ul la decizia școlii, a unui obiect de studiu despre tradiții, folclor, etnografie, cunoașterea patrimoniului etnografic al localității, conservarea acestui patrimoniu.

Valorificarea fotografiilor vechi este necesară și pentru cunoașterea autentică a portului popular românesc deoarece tot mai des se poate vedea și în programele de televiziune și în spectacole folclorice o tendință de falsificare a portului popular și de promovare a kitch-ului*.

Doina Dobrea

Note - Notes

*. Comunicare la Sesiunea națională de comunicări științifice „Românii în sud-estul Transilvaniei”, Miercurea-Ciuc, 22 septembrie 2006

Foto 1

Familia Urzică - 1900

Photo 1

La famille Urzică - 1900

Foto 2

Pop Maria - 1905

Photo 2

Pop Maria - 1905

Foto 3
Urzică Gavril și Maria - 1904

Photo 3
Urzică Gavril et Maria - 1904

Foto 4
Suciu Petre și familia - 1910

Photo 4
Suciu Petre et sa famille - 1910

Foto 5

Muscă Alexandru și familia - 1920

Photo 5

Muscă Alaxandru et sa famille - 1920

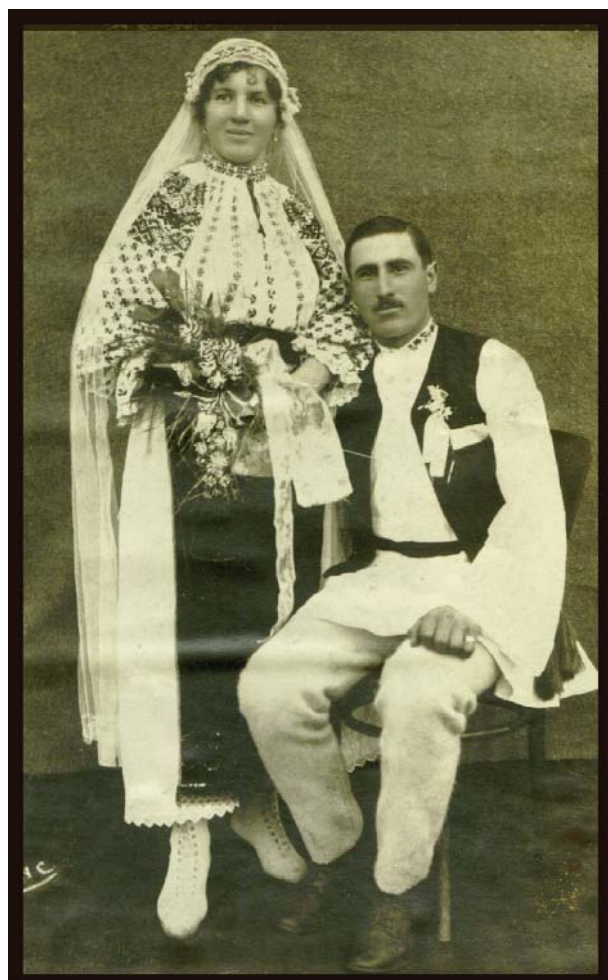

Foto 6

Pop Alexandru și soția - 1921

Photo 6

Pop Alexandru et sa femme - 1921

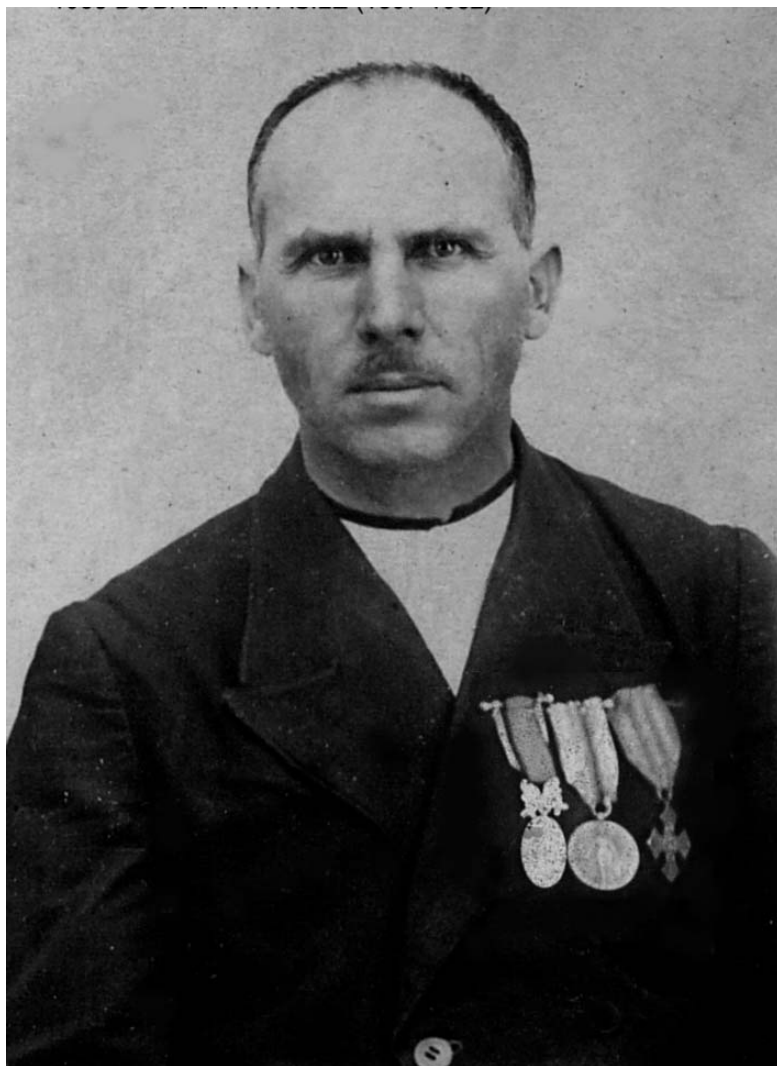

Foto 7
Dobrean Vasile - 1935
Photo 7
Dobrean Vasile - 1935

Foto 8
Inaugurarea târgului din
Subcetate în 1935
Photo 8
*L'inauguration du marché à
Subcetate en 1935*

Foto 9. Nuntă - 1935
Photo 9. Noce paysanne - 1935

Foto 10. Grup de școlari de la Subcetate-Câlnici - 1935
Photo 10. Groupe d'écoliers du village Câlnaci appartenant à la commune Subcetate - 1935

Foto 11. Grup de școlari de la Subcetate-Filpea - 1936
Photo 11. Groupe d'écoliers du village Filpea appartenant à la commune Subcetate - 1936

Foto 12. Grup de școlari de la Subcetate - 1938
Photo 12. Groupe d'écoliers de Subcetate - 1938

Strigături, doine, amintiri - consemnate de Aurel Dobrean, un țăran din comuna Subcetate, jud. Harghita

Cuvinte cheie: Transilvania, Harghita, Subcetate, patrimoniu etnografic imaterial, strigatură, doină

Key words: Transylvanie, Harghita, Subcetate, patrimoine ethnographique immatériel, vers satirique criés, "doina" - complainte populaire roumaine

Résumé

Dix ans après sa mort, on a trouvé, récemment, le journal «intime» de mon père rédigé pendant sa jeunesse avec quelques vers très intéressants. Ce qui impressionne au premier regard c'est son écriture régulière, rigoureusement faite à l'encre. Il y inscrit des vers populaires connus au temps de sa jeunesse, pendant les années 1940-1946. Les vers expriment l'état d'esprit des jeunes du même âge qui étaient obligés de passer des années loin de leurs familles, de leur village natal soit à cause de la guerre, étant combattants sur les différents fronts en Europe ou réfugiés au-delà des montagnes en Roumanie, soit quelques années après, à cause des études, du service militaire ou du lieu de travail.

Ce sont des vers qui expriment simplement leur nostalgie du lieu natal et leur aspiration vers l'amour. Le désir d'amour et la solitude, les motifs principaux des vers, sont l'occasion de tristesse omni présente, voire de lamentation. On invoque quelquefois les forces de la nature ou l'on demande la mort pour adoucir la puissante souffrance affective.

Il y a dans ce «recueil» :

a. Des vers déclamés au temps et au rythme des danses populaires de notre région.

b. Des vers appartenant à une chanson populaire appelée «doină» ; c'est la chanson qui exprime en même temps l'amour, la tristesse et la nostalgie ;

c. Des souvenirs exprimés par des strophes de quatre vers écrites en général à la fin d'une lettre d'amour.

Mettre en ordre ces petits « souvenirs » on peut réaliser une lettre d'amour en vers ou bien une confession intime.

Pour conclure, les vers de ce cahier sont des créations lyriques de la jeune génération de mon père. C'est lui qui les a seulement retranscrits. C'est l'un de tant de cahiers de vers à la mode en ce temps-là, qui a traversé 50 ans jusqu'à présent.

Pour les jeunes de nos jours vivant à l'époque de l'ordinateur et de l'internet, à l'époque où l'on communique grâce au téléphone portable et aux messages électroniques, ces vers peuvent être une curiosité. Les vers peuvent contenter aussi bien celui qui aime ou cherche le folklore ou bien celui intéressé à connaître la psychologie des jeunes vivants pendant et après la deuxième guerre mondiale.

Ca prin minune, am găsit recent un caiet pe ale cărui file îngălbenite de trecerea timpului sunt înserate strigături, cântece și amintiri („*suveniri*”), scrise cursiv cu cerneală și cu atâta grijă încât cititorul nu ar bănuia că cel ce le consemnase avea doar puțini ani de școală.

Caietul aparținuse tatălui meu, Aurel Dobrean (1924-1995), născut la Subcetate, unde și-a trăit toată viața, exceptând anii de armată petrecuți la Blaj. Contextul social și istoric în care s-a format a determinat înfrățirea sa pentru totdeauna cu glia.

Am dat peste acest caiet „*secret*” al tatei abia acum, când au trecut mai bine de zece ani de la moartea sa.

Este un caiet al vârstei de 16-22 de ani, vârstă care pentru tata corespundea anilor 1940-1946. Caietul poate fi considerat o culegere de „*creații în versuri*”, anonime, dar transcrise de tata cu mîgălă, versuri populare, reprezentative pentru acea perioadă deoarece surprind foarte bine starea de spirit a tinerilor înstrăinați de meleagurile natale, fie

plecați la oaste, pe front sau în refugiu, în România, fie plecați la muncă – la plutărit pe Valea Mureșului ori prin munții dimprejur. Sunt versuri care exprimă într-o formă simplă și sinceră dorul de dragoste, de persoanele iubite, ca și dorul de locul natal.

Dorul și însingurarea – laitmotivul versurilor – sunt prilej de tristețe permanentă, de lamentație, de jăluire: „*De dor cum să mai trăiesc?!*”, „*Mi-e inima amară (...) de dor că sunt străin*”. Pentru lecuirea, alungarea sau măcar diminuarea dorului, se caută remedii, de la invocarea forțelor naturii („*Bate, vântule, cât poți/ Dorul din lume să-l scoți/ Și bate cu vîfor greu/ Și scoate și dorul meu!*”), la invocarea extincției („*Arde-ai, lume, tot, cu pară/ Dacă n-am avut ticneală/ Să stau cu mîndruța-n țară!*”).

Omul de la țară se simte legat în permanență de elementele cadrului natural, rustic. Asocierile cu elemente naturale specifice mediului de viață sunt sugestive: „*Foaie verde mărăcine/ Trece-un dor și altul vine*”, „*Foaie verde lemn domnesc/ Mult mai stau și*

*mă gândesc/ De dor cum să mai trăiesc”,
„Foaie verde de secară/Mult mi-e inima
amară”, „Badea când îmi vine-n gând/Mă
leagăn ca iarba-n câmp”.*

1. Reproducem câteva strigături de la horă:

*„Foaie verde mă răcine
Trece-un dor și altul vine.
Toate-s, mândră, de la tine.
Trece-un dor și-o supărare
Și vine alta mai mare.
Foaie verde lemn domnesc,
Mult mai stau și mă gândesc
De dor cum să mai trăiesc.
Mama mă pricepe bine,
Că mi-e dor de oarecine.
Arde-ai, lume, tot, cu foc,
Dacă n-am avut noroc
Să stau cu mândra-ntr-un loc.
Arde-ai, lume, tot, cu pară,
Dacă n-am avut ticneală
Să stau cu mândruța-n țară.*

*Usca-te-ai, brade, ca vântul,
Și nu te-ar răbda pământul
Că m-ai lăsat singurea
Să îmi amărăsc viața.*

*Bate, vântule, cât poți
Dorul din lume să-l scoți.
Și bate cu vifor greu
Și scoate și dorul meu.*

*Badea când îmi vine-n gând,
Mă leagăn ca iarba-n câmp.
Tu te duci, bădiță, duci,
Pe sub fagi și pe sub nuci.*

*Du-te, zău, și iară vină
Nu mă mai lăsa străină
Căci nici floarea nu-i străină,
Că ea are rădăcină.
Vină, zău, bădiță, vină”.*

2. „Foaie verde de secară” este un cântec de dor și jale, o doină, care exprimă chemarea reciprocă, a flăcăului și a fetei, chemare care rămâne la stadiul de aspirație a unuia spre celălalt, dureroasă din cauza dorului pricinuit de despărțire.

*„- Foaie verde de secară
Mult mi-e inima amară
Nu-i amară de venin*

*Ci de dor că sunt străin.
Foaie verde de bujor
M-a cuprins un mare dor
Și mă doare inima
După mândruța mea.
Foaie verde mă răcine
Vino, mândră, după mine
Ca să-ți spun durerea mea,
Care-mi sacă inima.
- Aș veni, bădiță, dragă,
Dar nu pot că sunt bolnavă
Și-s bolnavă, bade, rău,
Vai și-amar, de dorul tău.
Popa din carte-mi citește
Maica, de plâns, ’nebunește.
Grea-i durerea inimii
Și tu, bade, nu mi-o știi.
Vino, bade, pân-aici
Focul inimii să-l stingi
Căci buzele îmi ard tare
Tu le-o stingi cu-o sărutare”.*

3. Amintirile sunt, de regulă, niște catrene, scrise în contextul unei scrisori, de obicei la sfârșit. Sunt creații care, prin unele trăsături, se apropie de lirica populară. De observat este că ritmul trohaic și rima alăturată, specifice poeziei populare, nu se regăsesc mereu în amintirile ce vor fi citate din acest caiet cu versuri.

Am selectat din caietul mai sus menționat câteva amintiri („*suveniri*”), cu aceeași temă, a dorului de fata iubită rămasă „*acasă*”, dor intensificat de sentimentul înstrăinării.

Chiar dacă sunt de sine stătătoare, aceste catrene, așezate într-o anumită ordine, pot da impresia de părți componente ale unui întreg, o confesiune sinceră a flăcăului îndrăgostit, exprimată sub formă de epistolă:

*„Dobrean mi-e numele,
Aurel – prenumele,
În Subcetate locuiesc
Și mai jos mă iscălesc.*

*Totul trece – n astă lume,
Totul este trecător,
Suvenirea tot rămâne
Ca ceva nemuritor.*

*Astăzi – ca un fulg pe mare,
Măine, poate, o să mor,
Iar aceste rânduri scrise
Îți rămân în viitor.*

Mâna – grea, penița – rea,
Să citești cum îi putea.
De veți afla vreo greșeală,
Iertați, am scris cu iuțeală.

Drumul în care voi pleca
Nu va fi așa de lung,
Însă tu, mândruța mea,
Rămâi singură, plângând.

Trandafirul se usucă
Dacă-l muți din locul său.
Tot așa mă usc și eu
Depart, de dorul tău.

Precum florile frumoase
Tremură de vânt ușor,
Astfel inima mea bate
Și s-aprinde de-al tău dor.

Eu te rog, mândruța mea,
Scrisorile ce le primești
Pe toate să le citești,
Să le faci un pachetel
Să dormi cu capul pe el.

Inima este o carte
Singura pe care-o ai.
Altuia ca s-o citească
Niciodată să n-o dai.

Aș vrea să fiu un vânt ușor
Și tu să fii o floare,
Să viu în zori de zi
Să-ți dau o sărutare.

Dacă vântul înc-o dată
Pe la tine va sufla,
Lasă ca să-ți pună ție
Un sărut din partea mea.

Și-ți trimit prin nori
Un buchet de flori
Și prin o stea,
Sărutarea mea”.

Concluzii:

Caietul este o culegere de versuri populare, creații colective care dau glas neliniștilor, aspirațiilor și dorului de dragoste, trăiri firești, exprimate într-o manieră aparte pentru generația tânără a tatălui meu. Pentru tinerii de astăzi, care trăiesc în epoca calculatorului și a internetului, în vremea când se scriu tot mai rar scrisori, chiar de dragoste, deoarece comunicarea la distanță se face aproape cu viteza gândului, grație telefoanelor mobile și mesajelor electronice, un asemenea caiet poate trezi curiozitate.

Versurile prezintă interes mai ales pentru iubitorii de folclor, culegători sau cercetători, dar și pentru cei interesați să înțeleagă psihologia vârstei tinere din anii 1940-1946, să deslușească trăirile sufletești, uneori chiar dramatice, ale tinerilor obligați de conjunctura istorică sau socială să trăiască departe de casa părintească și de satul natal.

Doina Dobrean

Simbolistica apei

Apa generatoare de viață, apa generatoare de moarte

Cuvinte cheie: simbolistică universală, apă, metaforă folclorică, folclor românesc

Key words: universal symbolism, water, folklore metaphor, Romanian folklore

Abstract

Considered in mythology and symbolistics as a "raw material", a regenerating agent and medium, water is powerfully feminized in universal cultural tradition and is opposed to the hostility of fire. Life-giving water, water of life is presented as a cosmogonic symbol. "She" is a gate which opens to eternity exactly because she purifies, heals and makes us look younger. "The Waters of Death" are leit-motifs of paleo-oriental, Asiatic and Oceanic mythologies. In the Bible, water floods announce great trials, the waters broken loose being the symbol of great disasters. The waters of life are said to be for the righteous, while the waters of death are for the sinners.

Regarding the aquatic cult, mythologies mention two healing waters: Sunday Water (as it springs from Heaven, it is a beneficial, magnificent water) and Saturday Water (Apa Sambetei) which walks round the earth and descends to Hell in a spiral way as a malefic water.

Life of waters has always been a prerogative of folk wisdom, a generous topic for lyrical and Romantic authors, and not only. The Sea was "that sheltering, nursing creature, ... a rocking element." According to Novalis, sleeping itself is nothing but the high tide of the invisible universal sea, while awakening is the beginning of its low tide. Waters are the receivers (reservoirs) of all kinds of possibilities of existence; they precede any form and maintain any creation. The symbolism of waters implies both Death and Rebirth.

Simbolul reprezintă Cifra unui mister, fiind singurul mod de a spune ceea ce nu poate fi exprimat cu alte mijloace. Simbolul este încărcat cu realități concrete, cu afectivitate și cu dinamism. El are proprietatea excepțională de a sintetiza într-o formă grăitoare atât influența exercitată de conștient și de inconștient, cât și cea a forțelor instinctive și spirituale aflate în conflict sau în curs de armonizare în sinea fiecărui om.

Datorită evoluției culturale și spirituale, simbolul declanșează rezonanțe neașteptate, dezvăluie existența unor semnificații nebanu-ite, păstrându-și totuși orientarea primordială, fidelitatea față de intuiția originală și o anumită coerență în ciuda interpretărilor care variază în timp¹. Simbolurile posedă ceea ce C.G. Jung numește o afinitate esențială², reieșind din relația dintre nenumărate forme și justificările lor cu transcendentul. Funcția transcendentă a simbolului trebuie luată în sensul de trecere de la o atitudine la alta. Gaston Bachelard distribuie simbolurile în jurul celor patru elemente tradiționale: pământul, focul, apa și aerul pe care le consideră "hormonii imaginației"³.

Pentru istoricul religiilor Mircea Eliade, ar exista o deosebire subtilă între maternitatea apelor și cea a pământului. Apele s-ar afla "la începutul și la sfârșitul evenimentelor cosmice", în vreme ce pământul ar fi „la originea și

la sfârșitul oricărei vieți". „Apele preced orice creație și orice formă, pământul produce forme vii”⁴. Apele ar fi așadar mamele lumii, în timp ce pământul ar fi mama celor vii și a oamenilor. Este cunoscut faptul că numeroase popoare localizează gestația copiilor în grote, în crăpături de stânci, precum și în izvoare. Pământul, ca și apa, e luat în sens de recipient general.

Acordul asupra unui simbol reprezintă un pas înainte pe calea socializării. Fiind universal, simbolul are capacitatea de a ne introduce simultan atât în inima individului, cât și în cea a grupului social. Mai este necesară precizarea că una din trăsăturile caracteristice ale simbolului este simultaneitatea sensurilor pe care le revelează. Un simbol lunar sau aquatic este valabil la toate nivelurile realului și această polivalență este revelată simultan⁵.

Se spune că într-o lume lipsită de simboluri ne-am sufoca; dispariția simbolurilor ar provoca imediat moartea spirituală a omului. Având în vedere această aserțiune, ne putem întreba ce-ar putea însemna dispariția apei de pe această planetă? Evident, ar duce la extincția vieții, la sfârșitul umanității.

În mitologiile tuturor popoarelor apa a reprezentat substanța primordială, esențială și germinativă, fără de care viața în cosmos și pe pământ nu ar fi putut fi concepută. În stadiul premitologic al cugetării arhaice

autohtone, apele cosmice se precipitau din ceruri, sub forma apelor cerești, pe discul de pământ și țâșneau din adâncurile pământului sub formă de ape subpământene⁶.

Ca instrument și mijloc de cunoaștere apa a constituit apanajul înțelepciunii populare, care susținea puterea ei tămăduitoare. Afundarea în apa neîncepută, considerată sacră, regenera corpul și spiritul, iar scăldarea în apa vie (apa luată din zori de la fântână sau izvor) îi întinerea pe vârstnici.

Considerată în mitologie și în simbolistică materie primă, mediu și agent al regenerării, apa va fi puternic feminizată în tradiția culturală universală și opusă stihiei focului. Apa tuturor fântânilor, izvoarelor și locurilor iubirii apare ca substanță încărcată cu semnificații feminine, devenind remediu de "alinare" a dorului, mijloc poetic prin care se desemnează împlinirea iubirii. Semnificația feminină a apei era încă vie în reprezentările locuitorilor satelor românești la sfârșitul secolului al XIX-lea, așa cum reiese din ampla lucrare a cercetătoarei Elena Niculiță-Voronca⁷.

Apariția metaforei acvatică în lirica de dragoste și asocierea apelor cu iubita este predeterminată de o îndelungată tradiție culturală. Imaginea fetei luând apă la o fântână sau scena întâlnirii îndrăgostiților lângă cișmeaua satului o întâlnim în arta de tip "poporanist". Alegerea fântânii ca loc preferat de întâlnire este un motiv universal. Legende biblice ne povestesc despre mai multe întâlniri lângă un puț -fântână-, având semnificația unor întemeieri. Aproape peste tot în lume unde se înregistrează cultul fântânilor, ele sunt asociate unor divinități feminine. Nimfele din antichitate sau alte spirite feminine de tip acvatic preferă să se adune sau să-și petreacă viața lângă diferite surse de apă. Același lucru se întâmplă cu "personajele" din lirica populară, ce-și doresc a se metamorfoza în fântână sau izvor, la care să vină să-și potolească setea trecătorii, dar și cel drag: "Fă-mă, Doamne, ce mi-i face:/ Un ruguț verde de mure/ La poalele de pădure;/ Ori izvor cu apă rece,/ Cine-a bea de dor i-a trece./ Știu că va veni și mândru/ Ca să-și astâmpere doru"⁸. În cântecele noastre de dragoste și de dor, izvorul și fântâna reprezintă locașul celui care "n-are dor": "Cine n-are dor pe lume/ Vie să-i dau de la mine,/ Că am dor cât un izvor,/ Seacă trupușor de om!/ Și am dor cât o fântână,/ Seacă trupul fără de milă!"⁹.

Potolirea setei dintr-o fântână semnifică o străveche metaforă a dragostei împărtășite, al gustării din dulcele fruct al iubirii¹⁰.

Motivul fântânii apare în lirica populară a înstrăinării, starea sufletească a celui plecat fiind redată prin frecvente formule antitetice, din care se desprinde nostalgia miresei față de familia și colectivitatea sătească părăsită: "De-ar fi fântâna din vin,/ Tot nu-i bine-n sat străin;/ De-ar fi fântâna de lapte,/ Tot nu-i bine-n sat departe..."¹¹.

Sentimentul de înstrăinare cunoaște în cadrul cântecelor miresei forme poetice variate; mireasa între străini rămâne distantă față de "părinții necunoscuți", considerați niște "străini". Redăm un exemplu tipic de "comunicare", în care întâlnim simbolul norului: "... Trimis-mi-o mama carte/ Pe-un noruț de vreme rea,/ Să mă duc până la ea;/ Și eu i-am trimis-napoi,/ Pe-un noruț de vreme lină,/ Nu mă duc, că-i prea străină"¹².

În cântecul liric al înstrăinatului frecvența simbolului apei are o semnificație socială deosebită, versurile ce urmează scot în prim plan sensul social al înstrăinatului, devenit „sărac-străin” încât, „... De săracă ce-s săracă / Nici apa nu mă-neacă;/ De străină ce-s străină,/ Nici apa nu mă-mână”¹³.

Metafora folclorică se întrevide cu ușurință, se dezvăluie oarecum ca de la sine, decurgând din ambianța vieții rurale. Creatorul popular recurge deseori la alegorie, simbolul apei fiind prezent în creațiile sale. În portretistica folclorică iubita e înfățișată în ipostaza maximă cu ajutorul cumulului de metafore. După ce iubita nu i-a oferit „leacul” solicitat de iubit: „Atunci, mândro, m-oi scula/ Când tu bucuroș mi-i da:/ Mure negre din pădure./ Apă rece din Dunăre,/ Sloi de gheață din țermure!” (ea se arată incapabilă, pentru că murele au putrezit, apa s-a încălzit și gheața s-a topit). El îi face acest „portret negativ”: „Proastă ești, năroadă ești,/ Ori vicleană peste seamă:/ Mure negre-s ochii tăi.../ Apă rece gura ta.../ Sloi de gheață-i pieptul tău,/ Să-l aduci pe lâng-al meu...”¹⁴.

Apa este simbolul adânc, organic al femeii care nu știe decât să-și plângă durerea; ochii ei se umplu atât de ușor de lacrimi în clipele de tristețe sau de bucurie. În vechime, lacrimile erau unul din procedeele magice cele mai eficiente de producere a ploii pe timp de secetă. Se credea, că ploile sunt lacrimile sfinților ce plâng de nenorocirile și păcatele oamenilor. Lacrimile iubiților, ce au darul de a

fertiliza dragostea, considerată o hiperbolă a sincerității și intensității sentimentului, se înscrie în matca simbolismului arhetipal lacrimi – ploaie: „Pe cea coastă, mamă, arsă, / Mândră ploaie se revarsă. / Nu-i ploaie, mamă curată, / Ci-s lacrimi de la o fată”.

Încheierea tragică a unor povești de dragoste din lirica populară este adesea legată de așa zisele ape despărțitoare, ce se ivesc în calea îndrăgostiților. Podețul sau puntea peste „râul clocotitor” pentru a ajunge pe malul celălalt, la cel drag, poate fi o acțiune plină de pericole: „Oltule, de-aș ști-nota / În tine m-aș arunca, / Să mă duc l-a mea mândruță / Să-i sărut a ei guriță.”

Apa leagă și dezleagă porțile cerului și zăgazurile pământului. În toate continentele și la toate popoarele lumii, ideea și imaginea potopului este general – umană, făuritorii de mituri și legende oprindu-se deseori, cu fan-tezia la potopurile locale.

Mircea Eliade, privitor la miturile potopului constată că acestea sunt extrem de răspândite și ele împărtășesc esențialmente același simbolism: necesitatea de a distruge radical o lume și o umanitate degenerate, pentru a le putea recrea, adică a le restitui integritatea inițială¹⁵. Potopul realizează la scară macrocosmică ceea ce, simbolic, se efectuează în timpul sărbătorii Anului Nou: „sfârșitul Lumii” și al unei umanități păcătoase, pentru a face posibilă o nouă creație¹⁶. Simetria dintre Potop și înnoirea anuală a lumii se explică prin faptul că sărbătorile periodice de regenerare reactualizează simbolic cosmogonia, opera creatoare a zeilor, iar nu nimicirea lumii vechi¹⁷. Cufundarea totală a pământului în ape sau distrugerea lui prin foc, urmată de ivirea unui pământ virgin, simbolizează regresivitatea către haos și către cosmogonie.

În legendele mitice norii sunt considerați când o herghelie năprasnică de cai suri care galopează în văzduh, când un stol negru de păsări răpitoare cărora le fulgeră ochii și croncănesc fioros. Norii mai sunt comparați cu niște butii (butoaie) ciudate ale văzduhului, pe care solomonarii (prevestitorii, vrăjitorii), cu ajutorul balaurilor, le încarcă cu apă, pentru a le purta pe cer și a le descărca apoi sub formă de ploaie pe pământ. Biciuți și bubuiți, norii se sparg și revarsă apa din ei pe pământ, sub formă de ploaie, promoroacă, brumă, zăpadă.

În legătură cu zăgazurile ploilor există credințe și datini străvechi, referitoare la

provocarea și oprirea ploii. Fierul având o valoare sacră, considerat a fi căzut din cer, numit de superstițioși și „săgeată de trăsnet”, era folosit într-un fel pentru atragerea ploii și într-un alt fel pentru izgonirea ei. În primul caz se înfigea un topor cu tăișul în jos în pământ, urmând descântecul: „Cum înfig toporul, barda, securea sau cuțitu în pământ, / așa să se înfigă/ apa în pământ...”. Pentru oprirea ploii se înfigea un topor cu tăișul în sus în pământ, descântându-se astfel: „Topor, topo-rașul meu, / taie norii ca un zmeu, / și-i împreștie / în vijelie, / în munți cărunți, / în văgăuni / de căpcăuni...”.

Dacă motivul ploii, care prin monotonia ei generează melancolie nedefinită, senzație de oboseală sufletească, mai ales pentru creatorii simbolisti, ploaia, apa sugerează și acel climat de speranță binefăcătoare, acea senzație de puritate și gingășie, transmite armonie de liniște și de înțelegere. Ploaia bătrână ne udă trezindu-ne din tăcerile noastre, va tulbura apoi liniștea locului și se va muta definitiv pe râuri, râuri tinere și albe, ele având nevoie de creștere, de puhoie...

Apa o putem identifica cu o eroină mitologică care-și schimbă înfățișarea, temperamentul ori vestimentația de la o situație la alta, de la o împrejurare la alta. Iat-o azi izvor, mâine pârâiaș, ca apoi să se prefacă în râu, fluviu ori ocean. Această eroină este plină de viclesuguri: când obosește se pitește pentru a se odihni sub forma unui lac, când vrea să te impresioneze, cu partenerul ei, pământul, vrăjesc insula, iar atunci când întinderea de pământ vrea s-o cucerească ca o prelungire a uscatului, îi propune acestuia un pact: „o felie a ta, trei ale mele”. Spre deliciul admiratorilor unui asemenea fenomen natural, Apa-Regină, impune Pământului, nașterea Peninsulei.

Apa cu cele două fețe ale ei, una diurnă și alta nocturnă, este o parcelă a ființei noastre în continuă mișcare și transformare¹⁸. Contemplând-o, luând-o drept subiect de meditație, contemplăm deci, și propria noastră traiectorie și ne dăm seama spre ce se îndreaptă „valul” care ne va lua cu el.

Realitatea pe care o exprimă un simbol, cum e cel al Apei nu se identifică cu cea înfățișată de trăsăturile exterioare ale imaginii; această realitate devine deseori o energie fizică sau psihică, care fecundează, înalță și hrănește.

Râul este simbolul curgerii timpului, el nu „îmbătrânește” niciodată, schimbarea va-

lurilor lui exprimând într-o formă metaforică o concepție dialectică asupra lumii: „Este același lucru ce sălășluiește în noi: viața și moartea, trezia și somnul, tristețea și bătrânețea...”¹⁹. Lacul, în schimb, este simbolul opririi timpului. Nu întâmplător Lucian Blaga în ciclul *În marea trecere*, își va marca, „tristețea metafizică” postându-l pe filosoful antic grec (cel care a văzut lumea și omul într-o neconținută mișcare, transformare, devenire, asemenea unui râu pe care curg mereu alte ape) lângă lac (Heraclit lângă lac), curgerea timpului devenind una „statică” pentru că „a răguși de bătrânețe glasul izvorului!” și „Spini azvârl de pe țărm în lac, / cu ei în cercuri mă desfac.”

Cum apa poate fi în același timp creatoare și distrugătoare, viață și moarte, virtualitate și sfârșit...? Când, unde, de ce s-au produs aceste alunecări de sensuri? Sunt câteva dintre problemele care i-a preocupat pe cercetători.

Apa se prezintă ca o materie perfectă, fecundă și simplă, complet transparentă, ea șterge toată fărădelegea și toată necurăția. Apa botezului spală de păcate și nu este conferită decât o dată, pentru că ea îngăduie intrarea într-o stare nouă: cea de om fără de păcat. Apa botezului exprimă explicit ideea unei noi nașteri (Ioan 3: 3-7), fiind inițiatoare.

Sfântul Apostol Pavel investise taina botezului cu un simbolism de structură arhaică: moartea și învierea rituală, noua naștere în Hristos. Primii teologi vor elabora o serie de scenarii: botezul este o coborâre în hăul Apelor pentru bălălia cu monstrul marin: modelul este coborârea lui Hristos în Iordan; botezul văzut ca antitypos al potopului. După Iustin, Hristos, noul Noe, ieșit victorios din lupta cu Apele, a devenit căpetenia unei noi seminții²⁰. Pentru creștini botezul este un sacrament pentru că a fost instaurat de către Hristos. Dar nu e mai puțin adevărat că el reia ritualul inițiat al înfruntării (lupta împotriva monstrului), al morții și învierii simbolice (nașterea omului nou). „*Om vechi*” moare prin cufundarea în apă și dă naștere unei ființe noi, regenerate, precizează Mircea Eliade. Acest simbolism este admirabil exprimat de Sf. Ioan Gură de Aur care, vorbind despre plurivalența simbolică a botezului, scrie: „*El reprezintă moartea și înmormântarea, Viața și Învierea... Când ne cufundăm capul în apă, ca într-un mormânt, omul vechi e înecat, în întregime înmormân-*

tat; când ieșim din apă, apare dintr-o dată omul nou”²¹.

Apele cerești și apele pământesti au fost considerate totdeauna ape pure, pline de virtuți misterioase, de puteri supranaturale. Apele subterane, dimpotrivă, puteau da naștere la stihii și făpturile „rele”²².

Apa vie, apa vieții se prezintă ca un simbol cosmogonic. Ea este o poartă spre veșnicie tocmai pentru că purifică, vindecă și întinerește. În Vechiul Testament este simbol al Vieții, iar în Noul Testament devine simbol al Duhului. Iisus reia acest simbolism când îi vorbește femeii din Samaria: „*Cel care va bea din apa pe care I-o voi da eu, nu va mai înseta în veac, căci apa pe care I-o voi da eu se va face în el izvor de apă curgătoare spre viață veșnică.*” (Ioan 4:14).

În cadrul relației paradigmatică dintre Pământ și Apă se constată că Pământul, locuit de oameni, este un spațiu „sacralizat”, în timp ce Apa se apropie mai mult de haos, căci apele terestre și cele subpământene sunt populate de diferiți monștri acvatici și spirite preponderent malefice (dragoni, șerpi, balauri, sirene, știmate, rusalce etc.)²³.

„*Apele Morții*” sunt laitmotiv al mitologiilor paleoorientale, asiatice și oceanice. În Biblie puhoaiile de apă vestesc marile încercări, apele dezlănțuite fiind simbolul marilor calamități. Se spune că dacă „apele vieții” sunt pentru cei drekți, „apele morții” sunt doar pentru păcătoși. Există o sumedenie de credințe populare legate de știmate, sirenele antice de altădată, care vrăjesc pe pescari și corăbieri, aceștia fiind trași la fundul apelor și înecați. În destule descântece oamenii care în viață au fost „rău crezător”, care au săvârșit „fapte rele Satanei” sunt trimiși „pe mări negre” pentru a fi astfel pedepsiți. Apa în starea ei solidă, are și ea o simbolistică: apa înghețată, gheața, exprimă stagnarea în cel mai înalt grad, lipsa căldurii sufletești, stagnarea psihică, moartea sufletului²⁴.

Mitologia, privitor la cultul acvatic, pomeneste de cele două ape mirifice: Apa Duminicii și Apa Sâmbetei. Apa Duminicii izvorăște din Rai, face ocolul în spirală a cerului și coboară pe pământ, ca o apă fastă, benefică. Apa Sâmbetei dă târcol pământului și coboară în spirală în fundul Iadului ca o apă nefastă, malefică. Înțelepciunea populară susține că pe prima oamenii o invocă în rugă-

ciunile lor, pe a doua o urăsc și o blestemă, ca fiind groaznică, diabolică.

A te cufunda în apă și a ieși din ea fără a te dizolva total, în afară de cazul în care este vorba de o moarte simbolică, înseamnă a te întoarce la origini, a-ți regăsi obârșia într-un imens rezervor de potențial, trăgând de acolo forțe noi²⁵. „Întoarcerea la origine” spre un arhetip ideal, ca „primă” manifestare a oricărui lucru îl întâlnim în creația poetică a lui Lucian Blaga. În poezia „Cântecul obârșiei”, ce păstrează și rezonanțe folclorice, sensul dorului-dor se proiectează în viziunea „trans-orizontică” a originarului. La „obârșie” apa se întâlnește cu lumina, simboluri ale „transcendenței” ale „celuilalt tărâm” care se deschide cu cheia „dorului”, obârșia fiind „inima” poetului din care crește o imagine cosmică a lumii ca infinitate²⁶. Iubirea ca destin uman al unei eterne întoarceri, în care începutul și sfârșitul coincid, poetul o tălmăcește prin cele două semnificative simboluri apă și moarte, folosind metaforele, pentru apă-izvor, pentru moarte-mormânt: „mai e nevoie de-un izvor?”, „mai e nevoie de- un mormânt?” (Lucian Blaga, „Strofe de-a lungul anilor”).

Viața apelor ocupă un loc aparte în universul poetic eminescian. Seria sonetelor începe și se sfârșește cu imaginea oceanului. Astfel „Azi oceanu-ntărat” este urmat de „Adâncă mare...”, până la „Veneția” și trecând prin „Coborârea apelor”, tot un sonet acvatic. Oceanul răzvrătit și sălbatic la început, crezând că cerul e sălașul lui imperial, biruit apoi de fulgere și alinat de boarea vântului se va liniști, adormind și visând în albia sa. („Azi oceanu-ntărat”). Marea în creația „Adâncă mare” este văzută în măreția ei singuratică, cântând „din murmurul valurilor”. Belșugul de imagini din sonetul „Coborârea apelor” se așterne cu deosebită frumusețe pentru a împleti povestea apelor ce curg prin lume, de la izvorul lor până se pierde în mare. Zbuciumul apelor iubitoare și vii sunt zadarnice pentru a mai trezi la viață „falnică” Veneție, cu toată insistența poetului de-a restabili relația dintre veșnica mare (aici Okeanos) și „stinsa viață” a Veneției („Veneția”). O mențiune specială se cuvine pentru elegia „Mai am un singur dor”, în care poetul visează la marginea mării, locul păcii veșnice și al somnului lin.

Întâlnirea cu marea, simbolul infinitului, devine oglinda sufletului în care se contemplă starea de exaltare; dar marea are ea însăși

momentele ei de neliniște și atunci apare cel care o „surprinde” ca oglindă a disperării eului. Când sunt supărate Apele au sunet de fier, alteori muzica valurilor leneșe se acordă cu tonalitățile apusului de soare. Câte nostalgii nu-și închipuie ființa navigând cu gândul la mare?! Câte visuri n-am avut închipuindu-ne că am trăi pe marginea unei mări în care se reflectă imaginea cerurilor?!

Apa superlativă, apa „poetică” a constituit, așa cum am mai arătat, temă generoasă pentru autorii lirici, romanticilor și nu numai. Marea a fost „acea creatură adăpost, aceea creatură doică... elementul legănător”. Poetul romantic Lamartine scrie în Confidențe (povestire autobiografică în 12 părți): „Apa ne poartă, apa ne leagă, apa ne adoarme, apa ne-o restituie pe mama...” (Poezia ca „Le Lac” – „Lacul” impresionează și astăzi prin măreția sa poetică). La Edgar Allan Poe vom sesiza inversări constante în ceea ce privește metaforele acvatice: apa repetă, dedublează, înmulțește cu doi lumea și ființele²⁷.

Valorizarea feminină, senzuală și maternă, a apei a fost minunat cântată de romanticii germani. Așa este apa lacului, nocturnă, lunară și lăptoasă, unde se trezește fiorul dragostei. Apa se arată a fi un element al iubirii și al unirii cu atotputernicia cerească. După Novalis, care credea că numai poezii ar trebui să se ocupe de lichide, somnul însuși nu este decât fluxul universalei mări invizibile, iar trezirea e începutul refluxului ei²⁸. Poetul nostru Lucian Blaga lasă această sugestivă consemnare: „Ondularea, valurile, legănarea sunt elemente dintre cele mai frecvente în poezia eminesciană. Marea, nu e pentru Eminescu un prilej de pierdere în infinit, sau un simbol al dinamicii furtunoase, cât un simbol al undulării, al legănării, un simbol al unui anume melancolic sentiment al destinului, ritmat interior ca o alternanță de sușuri și coborâșuri”²⁹.

* * *

Din cele relatate desprindem că pe lângă simbolurile străvechi ale apei, ca sursă de fecundare a pământului și a locuitorilor săi, există simbolurile analitice ale apei, ca sursă de fecundare a sufletului: râul, fluviul, marea... acestea reprezentând cursul existenței umane și fluctuațiile dorințelor și sentimentelor. Pentru prima specificare este intere-

sant de observat că această sămânță divină, simbol universal de fecunditate și fertilitate, apa a constituit pentru unele țări din nordul Africii sau a Europei (Franța, Italia, Spania) temă generoasă și cauze de procese, aici existând așa numitele „*Tribunale ale apelor*”. Spre exemplu Tribunalul apelor din Valencia (Spania), care își are obârșia din evul mediu sau poate din antichitate, s-a născut din necesitatea să vegheze folosirea rațională a apei pentru irigații și conservarea purității ei.

Apele simbolizează suma universală a virtualităților; ele sunt rezervorul tuturor posibilităților de existență; ele precedă orice formă și susțin orice creație. Simbolismul Apelor implică atât Moartea, cât și Renașterea. Contactul cu apa comportă totdeauna o regenerare: pe de o parte, pentru că disoluția este urmată de o „*nouă naștere*”, pe de altă parte, pentru că imersiunea fertilizează și amplifică potențialul vieții³⁰.

În tot acest demers am încercat să ne familiarizăm cu un Personaj cu o prezență copleșitoare, un personaj care determină existența cotidiană a miliarde și miliarde de ființe, un personaj care pune întrebări istoriei, mitologiei, artelor, literaturii, dar și dă răspun-

suri, un personaj al cărui „*caracter*” nu rămâne imobil, ci suferă prefacerile pe care i le impune Măreața Natură. „*Zeița*” noastră nu-i prezintă cu toate fațetele ei în această relatare. Ne-am limitat la includerea unor „*secvențe*” socotite sugestive „*călătoriei*” acestui arhetip APA, de la izvor, pârâu, râu până la fluviu, mare ori ocean. Vor putea fi descoperite sau intuite noi semnificații acestei generoase teme. Așa cum s-a putut constata APA, prin multiplele ei „*obiceiuri*” și „*jocuri*”, comportări obișnuite și mai puțin obișnuite, apare în dubla-i ipostază: Personaj natural, firesc și Personaj simbolic, mitic, care-și are o existență interioară și exterioară, condensată într-o unică narațiune, cu o seamă de situații analoge.

Generozitatea și calmitățile, bogăția recoltelor și uscăciunea secetei - toate sunt legate de prezența acestui personaj, de capriciile și trăsăturile ei de caracter. Oamenii și-au pus în gând să îmblânzească această „*zeitate îndărătnică*” a planetei noastre. Uneori au reușit, alteori eforturile lor au fost zădărnice. Cine să-i dreseze forța impetuoasă și s-o supună voinței și fericirii umanității?

Nicolae Bucur

Note - Notes

1. **Chevalier, Gheerbrant 1994**, p.63.
2. **Jung 1958**, p.147.
3. **Bachelard 1943**, p. 19.
4. **Eliade 1949**, p. 222.
5. **Eliade 1949**, p. 378.
6. **Vulcănescu 1985**, p. 475.
7. **Niculiță-Voronca 1903**.
8. **FA 1960**, p. 305.
9. **FA 1960**, p. 295.
10. **Evseev 1987a**, p.57.
11. **Pop 1916**, p. 212.
12. **Pop 1916**, p. 213.
13. **Reteganul 1891**, p. 136.
14. **Hodoș 1912**, p. 77-78.
15. **Eliade 1981a**, p. 177.
16. **Eliade 1981a**, p. 66.
17. **Eliade 1978**, p. 52-53.
18. **Durand 1977**, p. 250.
19. **Heraclit**, p. 46.
20. **Eliade 1981b**, p. 387.
21. A se vedea și studiile din **Eliade 1948**, paragrafele 64 și 65, și **Eliade 1952**, p. 199-212.
22. **Pamfile 1916**, p. 16, 17.
23. **Evseev 1987a**, p. 62-63.
24. **Diel 1952**, p. 38, 39.
25. **Chevalier, Gheerbrant 1994**, p. 107.
26. **Todoran 1981**, p. 316.
27. **Bachelard 1942**, p. 68 și urm.
28. **Novalis**.
29. **Blaga 1994**, p. 202.
30. Vezi pentru această discuție **Eliade 1994**, cap. Simbolism și istorie, p. 186-198.

Bibliografie - Bibliography

- Bachelard 1942**
BACHELARD, *L'Eau et les rêves*, Paris, Corti, 1942.
- Bachelard 1943**
BACHELARD, *L'Air et les Songes*, Paris, Corti, 1943.
- Blaga 1994**
LUCIAN BLAGA, *Trilogia culturii II, Spațiul mioritic*, Ed. Humanitas, 1994.
- Chevalier, Gheerbrant 1994**
JEAN CHEVALIER, ALAIN GHEERBRANT, *Dicționar de simboluri, vol. I, A-D*, București, Editura Artemis, 1994.
- Diel 1952**
DIEL PAUL, *Le symbolisme dans la mythologie grecque*, Prefață de G. Bachelard, Paris, 1952.
- Durand 1977**
GILBERT DURAND, *Structurile antropologice ale imaginarului*, Ed. Univers, 1977.
- Eliade 1949**
MIRCEA ELIADE, *Traité d'Histoire des Religions*, Paris, Payot, 1949.
- Eliade 1952**
MIRCEA ELIADE, *Images et Symboles*, Gallimard, 1952.
- Eliade 1978**
MIRCEA ELIADE, *Aspecte ale mitului*, București, Ed. Univers, 1978.
- Eliade 1981a**
MIRCEA ELIADE, *Istoria credințelor și ideilor religioase, I*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1981.
- Eliade 1981b**
MIRCEA ELIADE, *Istoria credințelor și ideilor religioase, II*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1981.
- Eliade 1994**
MIRCEA ELIADE, *Imagini și simboluri*, București, Ed. Humanitas, 1994.
- Evseev 1987a**
IVAN EVSEEV, *Simboluri folclorice*, Timișoara, Ed. Facla, 1987.
- Evseev 1987b**
IVAN EVSEEV, *Cuvânt-Simbol-Mit*, Timișoara, Ed. Facla, 1987.
- FA 1960**
Flori alese din poezia populară, București, B.T.P., 1960.
- Heraclit**
HERACLIT D'EPHÉSE, *Doctrines Philosophiques*, Paris, Ed. Alcan.
- Hodoș 1912**
E. HODOȘ, *Descânțete*, Sibiu, 1912, pp. 77, 78.
- Jung 1958**
C. G. JUNG, *Psychologie und Religion*, Paris, 1958.
- Niculita-Voronca 1903**
ELENA NICULIȚĂ-VORONCA, *Datinile și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică. vol. I-III*, Cernăuți, 1903.
- Novalis**
NOVALIS, *Discipolii de la Sais*, 2.
- Pamfile 1916**
TUDOR PAMFILE, *Dușmanii și prietenii omului, în Mitologia română – I - Pământul*, București, Leipzig, Viena, 1916.
- Pop 1962**
DUMITRU POP, *Poezii populare din Sălaj, în Folclor din Transilvania, vol. I*, E.P.L., 1962.
- Reteganul 1891**
I. POP RETEGANUL, *Trandafiri și vioarele*, II, 1891, p. 136.
- Todoran 1981**
EUGEN TODORAN, *Lucian Blaga, Mitul poetic*, Timișoara, Ed. Facla, 1981.
- Vulcănescu 1985**
ROMULUS VULCĂNESCU, *Mitologia Română*, Ed. Academiei R.S.R., 1985.

